ПАВЛО ЗАГРЕБЕЛНИ
РОКСОЛАНА

Превод от руски: Мария Петкова, 1989

chitanka.info

КНИГА ПЪРВА
ВЪЗНЕСЕНИЕ

МОРЕТО

О белия камък сърце ще разбия…
Павло Тичина

Нарекли го Черно, понеже е черна участта му и черни са душите край него, а и делата са черни. Кара Дениз — Черно море.

На черно море на бял камък
ясен сокол жално плаче-нарежда.
Тежко му е, към Черно море тревожно поглежда,
че на Черно море ся лошо захваща.
Че на небето всички звезди се закриха,
половината месец в облаци скри се,
а отвътре буен вятър се издига,
а по Черно море насрещна вълна се надига…

Не се надигаше зла насрещна вълна срещу турската галера, а морето беше тихо, вятърът повяваше всеки ден след залез слънце и духаше цяла нощ от брега, ала от него водата само леко се къдреше. Сутрин по водата и във въздуха наставаше мъртвило, само по пладне подухваше свеж ветрец, литваше подир слънцето, като че го гонеше и умираше привечер заедно с него.

Галерата се прокрадваше покрай брега, без да смее да навлезе в широкия простор на това препълнено с водата на големите славянски реки море, непрогледно в дълбочините, тайнствено-непристъпно, черно като дявол. Кара Дениз…

Трите ветрила — едно червено и две зелени — едва се издуваха. Гребците гонеха галерата напред с веслата си. На двадесет и шест

пейки по четирима гребци, голи до кръста, с бръснати глави, с окови, приковани за дебела верига, която се виеше като змия по дъното на галерата. Ни да се протегнеш, ни да промениш мястото. Спяха и ядяха на смени върху пейките си, вълните ги блъскаха, слънцето ги печеше, вятърът разкъсваше телата, пот заливаше очите, а по мостика над гребците тичаше с камшик надзирателят евнух-потур-нак, приличен на стар вол, надарен с волска сила; с висока чалма, с разпасан копринен халат, тресеше тлъстите си гърди, крещеше, та чак се пенеше и караше гребците да бързат, а и те самите с всяко замахване като че ли блъскаха в проклетата вода не само веслата, а и всичката си сила и издишваха от себе си диво, с омраза: „В-въх! Ъх-х! В-въх! Ъх-х!“

Да беше се поне море разбунило,
да беше поне турски кораб разбило…

На кърмата срещу слънцето и бурите е обтегнат навес от египетско бяло платно на сини ивици. Старият и недъгав Синам ага уморено поглежда към шестте красиви чернооки млади жени, оковани вкупом за шиите. Всичките са пленени и похитени, а две са ги откъснали направо от кърмачетата, всичките са продадени на пазара за роби в Кафа и почти голи са хвърлени в галерата (нека свежият вятър на Кара Дениз да позлатява младите им примамливи тела), оковани са в желязо, за да бъдат спасени от отчаяние и от нечестиви опити да си намерят смъртта сред вълните. Галерата се прокрадва покрай бреговете, промъква се все по на юг към благословените земи на Анадола, към Босфора, към свещения Стамбул, където тези млади чужденки вече ги очакват в харемите. Поетът е казал: „Вземай си по-често нова жена, за да трае вечно за теб пролетта. Старият календар не става за годината нова.“ Уморените от суетата и несъвършенството на света стари очи на Синам ага си отпочиват върху гъвкавите бели тела на робините. И макар да не подобава на правоверния да гледа греховната женска голота, поне очите на стареца да се порадват по пътя, съзерцавайки славянските робини, щом тялото вече е немощно. Понеже е казано: „Аллах иска да ви помогне, щото човекът е сътворен слаб.“

Но шестте робини все едно че не съществуват за стария Синам ага, сякаш наистина ги е взел на галерата само за отмора на очите си. Нали кара в Стамбул, на прочутия Безистен[1], където се продават най-скъпите роби под месечината, младо белотело девойче с коси от червено злато, сякаш огън от отвъдния свят, петнадесетгодишно, дръзко, непокорно и — о, всемогъщи аллах, един и милосърден — засмяно и безгрижно!

Младото момиче не е оковано в желязо и не е завързано нито за галерата, нито за своите клети дружки, тялото му не блести с голотата си, а е грижливо обвито в коприна, за да не загуби от нежността си. Жилест евнух суданец, посветен в непостижимото изкуство на древния Египет, натрива девойчето с някакви благово-ния, намазва и разресва златните му коси, а то ту игриво приема тези нежни грижи на чужденеца, ту се изплъзва и литва към кърмата, сякаш иска да се удави. Синам ага, изкривил лице от ярост, тропа с крака и тънко пищи на евнуха, призовавайки най-страшните земни и небесни наказания, а девойчето скача и се вие около кърмата и дразни още повече стария ага, а отгоре на това и пее, че уж е по-добре да се удави:

Нека щуки ми ядат ръцете,
а къртици — бялото лице,
та омразник да не ме милува,
бяло ми лице да не целува.
Пясък очи ми да покрие,
та омразник младост да не пие…

— Настася, не ни късай сърцето — стенат робините.

Тогава златокосото девойче подхваща една такава жална-милна песен, че и Синам ага, дори без да разбира езика, оборва глава на тънка сбръчкана шия и се замисля тежко за свои си прегрешения пред аллаха:

Ой, повей, вятърко, през нощта
та моите ръце и нозе разкови,
ой, повей, вятърко, през нощта

та моите вакли очи погали…

Планините стигат чак до морето и настръхнало се извисяват над водата. Морето наднича в тъмните проломи, в широките устия на реките и потоците, в храсталаците и горите по склоновете. След това покрай брега дълго се проточва плоска равнина, образувана от хилядолетните наноси на мътните реки, по които древните гърци някога търсели златното руно. Тежкият път на галерата стига до суровите планини на Анадола, които се издигат високо към небесата зад върволица обли хълмове, пясъчни ивици и пасбища. На тесните парчета земя пасат коне, люшкат се някакви растения, после планините се спускат досами морето, остри, скалисти, мъртви, а зад тях — безкраен снежен хребет, студен като безнадеждност; хладна смърт вее от тези снегове, под небесата се раждат ледени вихри и връхлитат върху топлото море, облаци от черен дим се кълбят между планините и водата и алчно се протягат към слънцето, а то уплашено бяга от тях все по-далеч и по-далеч и на морето започва да става нещо невероятно.

Сякаш змей от страшна приказка се зададе някъде над планинския хоризонт, изтъкан от призрачна жълта светлина, спусна се до морската повърхност, после стремглаво се изви към небето, литна по-високо и още по-високо закри с кълбестата си глава половината небе, започна да поглъща от морето светлината и жадно и бързо да я препраща през дългото си тяло към тая кълбеста глава. Безкрайното тяло на змея се гърчеше от наплива на светлината, главата кърваво кипеше като огън, а морето тъмнееше ли, тъмнееше, тъмата се спускаше върху него отвсякъде, тежка и плътна, само сегиз-тогиз се промъкваше с несмел блясък синьо-зелена вълна и умираше сред непрогледната тъмнина, а морето се наливаше с черна кръв.

В този кратък промеждутък, който се възцари между настъпването на тревожния мрак и надвисналата буря, страх обзе Синам ага и неговите слуги, а окованите в желязо робини затрепераха, само гребците подвикваха след всеки замах с веслата още по-диво, сякаш дори зарадвано, и златокосата петнадесетгодишна Настася дръзко и се озърна наоколо — като че за първи път, откакто плуваха, помисли, че може наистина ей така да се хвърли от галерата и да

потъне навеки! Защото май е по-добре понякога човек да потъне, отколкото да се мъчи…

А вече връхлиташе такава страшна буря, че морето се разтърси до най-дълбоките си бездни, разплиска водите си, зарева и загърмя.

„И ще видиш планините — бърбореше Синам ага, — и ще ги помислиш за твърдо закрепени, но те ще отминат тъй, както облаците отминават.“[2]

Ветрилата на галерата вече отдавна бяха разкъсани и сега робите сечеха и трите мачти, а те, падайки, затиснаха онези, които бяха приковани с желязна верига и не можеха да се спасят.

Всичко изчезна, умря навеки, убито от каменната сила на възземащите се до небето водни планини, от дяволския вятър, от буйството на целия свят и само някакво жално стенание, превъзмогвайки рева, свистенето и бученето на стихията, се издигна неочаквано като тънка нишка над нещастните души, може би родено от самите тези души, стенание, чуто най-напред само от петнадесетгодишната Настася, после от нейните измъчени другарки, а след това от гребците, от евнусите потурнаци и дори от самия Синам ага. И вече когато трябваше да загинат всички, когато галерата не можеше да бъде спасена ни от железните ръце на гребците, ни от молитвите на Синам ага и яростта на пазача потурнак, ни от сълзите на робините и храбростта на златокосото момиче, нито от самия аллах дори, отнякъде долетя това тънко писукане, родило се в Настината душа, дочуха го всички хора и стихии, то подхвана галерата, поведе я след себе си, поведе и я преведе през стихията, през смъртта и гибелта, и я изведе там, където още светеше слънцето, издигнато над вечерния хоризонт, където морето, макар и още да се блъскаше отчаяно, ала вече не трошеше всичко по себе си, където имаше живот, макар и горчив за робините, но все пак живот, да, живот, и вече не стенание имаше в душата на златокосото момиче, а песен, тънка и висока, блеснала като златна нишка, и тази песен грееше като младата моминска душа, и ти се искаше да се смееш и да плачеш, да кършиш ръце от неудържима радост и отчаяние от току-що преживяното и да викаш: „Ще живея, искам да живея!“

Синам ага мълвеше слова от Корана: „И изток, и запад принадлежат на аллаха.“ Галерата плава цяла нощ покрай тъмните брегове, утринното слънце освети дълбоките бръчки по древното тяло

на планините, зад скалистите островчета морето сякаш се снишаваше, каменните планини простираха чак до водата заоблени зелени хълмове. Корабът спря между тези хълмове и Синам ага и прислужниците му радостно завикаха: „Богазич! Богазич!“[3], а от широкото море, сякаш радвайки се на спасените хора, весело се втурна след галерата цяло стадо добри чудни създания. Те обграждаха галерата в полукръг, изскачаха от вълните, с тъмни гърбове и бели кореми, едри и красиви, изкусно пронизваха дълбочината като живи вретена, приближаваха до галерата с радостно пляскане и весели игри и издаваха нещо като песен, сякаш нещо човешко дори. Златокосото девойче се втурваше към перилата — ту към дясното, ту към лявото. Заплеска с ръце, извика нещо на тези дивни добри същества, запя им. Суданецът евнух, за когото делфините не бяха никакво чудо, погледна малко объркано Синам ага, а той, като въздъхна някак горчиво, протегна ръка, показвайки на евнуха да му подаде дългата бронзова пушка.

Гръмна такъв изстрел, че сякаш само със звука си би могъл да отхвърли белотелото девойче в морето, ала то, увито в чуждите коприни, опасно се надвесваше през перилата, ха да падне във вълните на Босфора, а от стадото добри делфини един, улучен може би направо в сърцето, изчезна в дълбините — другарите му се спуснаха след него, за да го спасят, но обезсилени отново изплуваха и се отдалечиха от галерата също така бързо, както малко преди това се бяха приближили до нея. Изведнъж онзи, уцелениият, раненият, убитият и още недоубит, изплува почти до самата кърма, блесна в прозрачната вода с белия си корем и тежко преметна тъмния си гръб през пенещите се вълни. Умиращото животно се притискаше към дървеното тяло на галерата и гребците вдигнаха веслата, държаха ги, без да ги потапят във водата, за да не закачат делфина, след който като червено руно се проточваше алена ивица кръв. Делфинът не догонваше вълнистото движение на водата, показваше гърба си, повдигаше с мъка глава и тогава се виждаше, че има сякаш нещо човешко. Загиваше като човек. Безпомощно, мъчително, тежко. Блесна с корема си още веднъж, преобърна се и завинаги изчезна в тъмната бездна, сякаш зовеше след себе си и при себе си всички, за които горе, под слънцето и небето, беше тежко, непоносимо и безнадеждно, зовеше и тези стари гребци с бръснати глави и почернели като кора на стари дървета тела, и жените

робини, и това петнадесетгодишно златокосо момиче, което Синам ага с надежда да получи голяма печалба готвеше за сладък и разкошен живот — но за кого ли, за кого? „Не искам! Не искам!“ — крещеше всичко у нея, но тя сподавяше този вик, сподавяше го дълбоко в душата си и с препълнени със сълзи очи гледаше вече не дълбините, в които навеки изчезна доброто морско създание, а високите зелени брегове, птиците, които волно се рееха над галерата, белите камъни на страшната крепост, обграждаща тесния проток, и дебелите железни вериги, с които турските води се преграждаха от свободния морски свят. Гребците бавно и с неохота потапяха дългите и тежки като камъни весла във водата, но галерата плуваше и без весла, свободно и леко, ускорявайки все повече ход, сякаш се радваше на възвърнатото си умение да чувствува родния бряг, да се връща в родния град, в своя дом. А тя? Защо е тук тя, толкова далеч от родния дом, защо, защо, Настася? Питаше се сама, питаше я чуждото небе, питаха я чуждите дървета, чуждите птици, чуждите води, целият простор кънтеше от краткото и безнадеждно: „Защо, защо, Настася?“

За последен път чуваше името си тук над морето, понеже то трябваше да потъне в морето завинаги, навеки.

…И наречено беше морето Черно.

---

[1] Става дума за покрития пазар „Капалъчаршъ“. — Б. пр. ↑

[2] По-голяма част от цитатите, дадени в книгата в кавички, са от Корана или Библията. — Б. пр. ↑

[3] Босфора! Босфора! — Б. а. ↑

ИБРАХИМ

Огледалата бяха като водата — с дълбок и загадъчен блясък. Ибрахим обичаше огледалата и своето отражение в тях. Както в детството, когато се оглеждаше във водата. Водата заобикаляше остров Парга. Малкият Георгис всеки ден тичаше на брега да гледа идва ли си неговият татко рибар от морето. Гледаше във водата и виждаше отражението си. Дребен, пъргав, с остри очи. Твърде бледолик в сравнение с мургавите открай време островитяни. Беше взел от тях живостта и пъргавината. А бледността може би се беше породила тъкмо от това вглеждане във водата. Но той не се тревожеше особено. Подсвиркваше си и си пееше, подскачайки ту на единия, ту на другия крак. С удоволствие свиреше с пищялки и с измайсторени от него свирки. Съседските щерки имаха една стара цитра и не след дълго Георгис вече дрънкаше и на цитрата. Бащата се губеше из морето или се наливаше с вино. Синът ли? Освен големия раснат още двама. Расте му отмяна. Дарби ли? Не знаеше такава дума. Майката се сдоби чрез търговеца, който изкупуваше по цялото крайбрежие сюнгер, с една малка виола. Когато минаваше през Парга, той показваше на малкия едно-друго. Не за да го научи, а за да се присмее на рибарския син. Но когато идваше след месец, малкият вече свиреше само веднъж чутото. Все едно, че на острова имаше учител. Ходеше на брега, чакаше баща си и свиреше ли, свиреше. За морските вълни, за безмълвните камъни, за високото небе. Често заспиваше с виолата в ръце. Спеше на горещите камъни с лице към слънцето, ала лицето му си оставаше бяло. Животът беше лек и привлекателен. Дори когато трябваше понякога да помага на баща си, пак мислеше така. Понеже помагаше само да носят сюнгера на онзи пътуващ търговец. Тогава не се виждаха нито бащата, нито синът. Движеха се две кръгли купчини гъби, а под тях ситнеха два чифта крака. Бащините бяха кафяви, жилави, напукани, целите в драскотини и белези. А мургавите, стройни и тънки, като на козле — на сина. Големият грък и малкият грък. Големият така си и остана грък. Лови някъде риба, вади гъби от морското дъно, суши ги, продава ги на пътуващи търговци и пропива

всичко припечелено. Пие неразредено кисело вино като див тракиец. А малкият порасна и вече отдавна не е грък, а Ибрахим ефенди. Той е красив, умен, богат и почти така всемогъщ, както и султан Сюлейман. Но няма защо да се говори за това. В Стамбул дрънкат само глупаците. Истинските хора мълчат и си вършат работата без шум. Човека въобще не го чуват и не го знаят. Особено пък в такъв град, където говори само историята. Единственият начин да те забележат е да биеш на очи. Да умееш да живееш, да се обличаш и издокарваш, да показваш кой си. Ибрахим не беше нито паша[1], нито санджакбей[2], нито бейлербей[3], нито везир[4], ала могъществото му нямаше граници. „Душата на султана, неговото сърце и дух“ — така бяха нарекли Ибрахим. Със Сюлейман беше прекарал десет години в Маниса, където султан Селим държеше своя единствен син, наследника на трона, като му позволяваше само сегиз-тогиз да поседи като негов заместник в Стамбул, когато той самият потегляше на далечни и тежки походи, както беше преди шест години по време на завладяването на Египет. Султан Селим не обичаше сина си, не обичаше и жена си Хафса, дъщеря на кримския хан, държеше ги далеч от себе си, беше равнодушен към обичайните удоволствия, в харема надникваше рядко и то само за да не се съмнява войската в мъжките му способности, обичаше единствено войната, лова и верните си еничари. Селим знаеше за Ибрахим, както знаеше за всичко в безкрайната си империя. Той намрази вятърничавия грък. Намрази и сина си, задето беше направил свой любимец не войн, а някакъв си развей-прах. Особено не понасяше разкоша в облеклото, към който Ибрахим беше приучил шехзаде[5] Сюлейман. И затова беше странно, когато султанът изпрати на Сюлейман от Едирне, където беше отишъл на голям лов в началото на рамазана[6], скъпа риза от тънка коприна. Валиде[7] Хафса не даде на сина си да облече ризата. Извика един от балтаджиите[8], който веднъж се беше отнесъл с нея неучтиво, и каза, че му прощава и му дарява за прошка скъпа риза. Такава риза би приличала и на самия султан. Балтаджията я облече и още същия ден издъхна в страшни мъки. Селим беше изпратил на сина си пропита с отрова риза. Защо? Вечно ли мислеше да живее, та искаше да премахне единствения си наследник? Или не го беше грижа за достойно продължение на рода на Османовци, на могъщото разклонение на Османовото дърво? Шехзадето тогава не спа цяла нощ и непрекъснато пита Ибрахим.

Ибрахим изброяваше примери от историята. Там можеха да се намерят и къде по-страшни неща. Но кого ще успокоиш с миналото?

В края на рамазана умря султан Селим. Умря от бъбречна болест по пътя от Стамбул за Едирне, по същите места, от които преди осем години се беше вдигнал срещу родния си баща султан Баязид Справедливия. Може да беше носил неизлечимата болест отдавна и като не беше имал нито време, нито надежда да се добере до престола, беше си разчистил пътя до властта с убийството на своите братя и техните деца, като скъси живота на самия султан Баязид. Носеше в себе си страшната болка и напразно се мъчеше да я заглуши с опиум. Може би със собствената си болка би могъл да оправдае и своята нечовешка жестокост? Жестокостта към враговете вече не учудваше никого: всички Османовци бяха жестоки. Но към родния и единствен син?

Вестта за смъртта в Маниса донесе Ферхад паша, някогашен роб, родом от Шибеник, разбойник и убиец, любимец на Селим и на… Сюлейман. Единия беше очаровал със свирепостта си, а другия — с пъргавия си ум, с песните и сладкодумието си. Бяха го оженили за Сюлейманова та сестра Селджук, горда с красотата си принцеса, и тя, както и валиде ханъм, беше очарована от някогашния роб.

За Османовци произходът никога не бе имал значение. Ценяха се само заслугите, верността, предаността и личните достойнства: който успяваше да викне най-високо при щурмуването на вражеска крепост, да замахне най-силно със сабята, да стъпче най-много врагове, да изблъска с лакти всички наоколо, да върви напред без срам и съвест, само да е за славата на аллаха и угода на султана. Всеки просяк би могъл да стане велик везир, а вчерашен роб — царски зет. Понеже е казано: „Не е ли у тях пътеката до небето?“

Пашата, съсипвайки конете, препускаше от Едирне, за да донесе в Маниса вестта за султановата смърт, преди да узнаят за това в Стамбул. Той караше Сюлейман да бърза: по-скоро, по-скоро! Към столицата, към султанския дворец, докато не са разбрали еничарите, докато стамбулското простолюдие не се е изсипало на улицата. Сюлейман не вярваше. Султанът би могъл да прати нарочно Ферхад паша. Да примами Сюлейман в капана и да свърши с него.

Ферхад паша падаше на колене, целуваше Сюлейомановите стъпки: „Сияние на моите очи! Бих ли посмял аз, твоят роб?…“

Сюлейман кривеше тънките си устни в усмивка. Твърде много черни сенки затъмняваха сиянието на самия Ферхад паша. В царското семейство искаше да властвува сам, не търпеше съперници. Но ако пред шехзадето се умилкваше, Ибрахим ненавиждаше открито. Наричаше го ръжда върху бляскавия меч на Османовци.

След това долетя нов вестоносец. Този път вече от великия везир Пири Мехмед паша и от Стамбул. Мъдрият Пири Мехмед беше изпратил на Сюлейман копринен свитък: „До моя пречестит повелител. На двадесет и седмия ден на рамазана почина в името на аллаха пресветлият султан Селим. Смъртта му е скрита от войската. Оставам на заповедите на моя пречестит господар.“

Сюлейман целуна свитъка. Взе със себе си Ибрахим и Ферхад паша. Ибрахим за себе си, а пашата за еничарите. Сменяха конете на всеки три часа. Ферхад паша се подиграваше с Ибрахим: „Ще се потрошиш!“ — „Ще доживея до погребението ти!“ — „Мисли кому го казваш!“ — „Помислих вече.“ Сюлейман не усмиряваше двамата си любимци. Единият — негов собствен, а другият — на цялото султанско семейство. Може би чакаше да види кой кого ще надвие?

На върха на петия от седемте стамбулски хълма Сюлейман се поклони на покойния султан и първото, което разпореди, беше: на това място да се издигне джамия, тюрбе[9] и медресе[10] в чест на великия покойник. Едва тогава влезе в двореца Топкапъ.

Като чуха за Селимовата смърт, еничарите нададоха вой. Султана те наричаха Явуз — Страшния и с него и те бяха страшни, както никога досега. Свалиха острите си шапки в знак на скръб, сгънаха походните си шатри, завързаха ги, хвърлиха ги на земята, отказвайки се да служат на новия султан. Понеже той служеше само на своите книги, търсейки в тях мъдрост. А мъдростта е на върха на ятагана. Нека се занимава с книгите си!

Сюлейман търпеливо изчакваше да премине метежът на придворната войска. Надяваше се може би на Ферхад паша? Или на стария мъдър Пири Мехмед? После заповяда да отворят хазната и започна щедро да раздава злато и сребро. Еничарите се умириха. Освободи шестстотин бедни египтяни, взети в робство от Селим. Върна всичко на персийските търговци, на които Селим преди похода срещу шах Исмаил беше взел имуществото и стоките и плати милион аспри[11] обезщетение. За поука и назидание на другите обеси каптан

паша[12] Джафер бей, наречен Кръвопиеца. Никой не знаеше, че това е първото Ибрахимово отмъщение. Дори самият каптан паша не се досещаше за истинската причина на своята смърт. Понеже беше забравил вече как преди петнадесет години беше докарал на своята флагманска галера едно слабо гръцко гяурче с цигулчица и как, подигравайки се и потупвайки косматите си тлъсти гърди, като се криеше под сянката на копринената шатра на кърмата, беше поставил под слънцето на люшкащата се палуба детето и му беше заповядал да свири. И то свиреше. Може би мислеше, че са го хванали на брега тъкмо за да забавлява със свирнята си каптан пашата? И може би се надяваше, че ще го пуснат при татко и мама? „Добре свириш, малкия — каза Джафер бей, — язък дето ще трябва да те продавам! Ала какво мога да сторя аз, бедният слуга на всемогъщия и милосърден аллах?“ И той чак заплака от отчаяние и безнадеждност. Понеже е казано: „Хване ли вълкът някого, вече няма да го пусне в гората.“

Джафер бей продаде малкия Георгис за петдесет дуката на богатата вдовица Ферух хатун от Маниса. Добрата жена не само заплати луди пари за едно нищо и никакво гръцко момче, но не пожали парите си и за най-скъпите учители и за пет години Ибрахим (сега се наричаше така) сякаш отново се роди на света. Не би го познал вече никой от малкия остров Парга. Провървя му дори и в нещастието. Провървя му и още веднъж: шехзаде Сюлейман беше чул на маниската улица как Ибрахим свиреше на виолата. Небесна свирня. Ферух хатун ронеше горещи сълзи, разделяйки се със своя възпитаник. Волята на шехзадето за нея беше над любовта й към Ибрахим. Шестнадесетгодишният шехзаде си купи седемнадесет-годишния роб с редки способности, знания и достойнства. Не можеше да живее без Ибрахим. Наричаше го силяхтар — оръженосец. Ибрахим се отплащаше на Сюлейман с преданост, любов и обожание. Не се задоволяваше да му служи във всичко само с думи, погледи и готовност. Стигаше чак до невероятни неща. Изрязваше Сюлеймановите нокти над сребърна купичка и ги пазеше в розова вода като най-скъпа реликва. Сюлейман пишеше стихове за Ибрахим. Наричаше го макбул — мили, мергуб — желани, махбуб — любими. Често дори спеше с него в една стая, забравяйки за красавиците в своя малък харем. Накара Ибрахим да си създаде собствен харем от робини. Жените също обичаха Ибрахим. Беше пламенен и изтънчен любовник,

като всички гърци. Оставаше си грък въпреки всичко. Със Сюлейман четяха Аристотел на гръцки. Спореха за Платон и Сократ също на гръцки. Когато в Стамбул Ибрахим се запозна с богатия венециански търговец Луиджи Грити, първият им разговор беше пак на гръцки. Извънбрачен син на венецианския сенатор Андреа Грити, десет години по-голям от Ибрахим, невиждано богат човек, Луиджи започна да се държи с Ибрахим като с брат. На кипърско вино дълго разговаряха за поезия, за Александър Македонски и Анибал, за ислямското мъдрословие. Грити беше учил в университетите във Виена и Падуа, а Ибрахим — само при неизвестни улеми.[13] Единият се беше родил в разкош, другият произлизаше от вековечни дрипльовци. Но кой би забелязал разлика между тях? Пък отгоре на всичко по-големият, по-богат, по-могъщ и по-образован стопанин на къщата отстъпваше на по-младия и неизвестен роб в крайна сметка дори и по отношение на езика! Не се учудваше само Ибрахим. Понеже знаеше онова, което знаеше и Грити — за смъртоносната болест на султан Селим. И че Сюлейман е единственият наследник на престола. А и това, че Ибрахим е душата и сърцето на Сюлейман. Все пак животът е лек и прекрасен. На третия ден след провъзгласяването на Сюлейман за султан Ибрахим получи длъжността надзирател на султанските покои и званието велик соколар. За него беше отделен дом на Атмейдан[14], близо до античната щерна[15] Бинбирдирек. От Атмейдан беше съвсем близо до „Света София“[16] и двореца Топкапъ. Султанът искаше любимецът да му е под ръка. На Атмейдан ставаха прегледите на султанската войска. Там се обучаваха еничарските орди. През него минаваше пътят на тържествените султански излизания — селямлъците[17]. Атмейдан беше все едно огледалото на султанския Стамбул. А Ибрахим обичаше огледалата. Венецианеца не можеш го учуди с такъв подарък, ала Ибрахим, след като се настани на Атмейдан, често изпращаше на Луиджи Грити в Пера[18] огледала — ту бронзови, ту сребърни, а се случваше и златни. У османците няма предмети без значение. Водейки потеклото си от невежите селджуци, те не възлагаха големи надежди на писмеността, общуваха според обичая на своите непросветени предци с езика на вещите. Дори и един съвсем неграмотен османец би могъл да състави каквото си иска послание. Огледалото означаваше: „Готов съм всичко да жертвувам за вас.“ Грити на драго сърце се включи в предложената от Ибрахим игра.

Изпращаше му грозде, свитъци синя и жълта коприна, сладкиши, клонче алое. Това означаваше: „Сърце мое, обичам ви! Страданията, които изпитвам от любовта си, едва не ме лишават от разсъдък. Душата ми лети към вас с всичката сила на страстта. Полейте с благотворен балсам моите рани!“ Ибрахим му изпращаше златна монета. Това означаваше: „Ще ви обичам още по-силно.“

Изтичаше вторият месец от деня на провъзгласяването на Сюлейман за султан. Като се убеди в щедростта и строгостта на новия падишах, Стамбул утихна. И макар в гигантската империя да пламваха тук-таме бунтове, в столицата животът се нормализираше. Първият признак беше, че търговците изкараха на Безистена скъпи стоки и най-скъпите роби. Луиджи Грити покани чрез пратеник Ибрахим да посети заедно с него Безистена, където трябваше да има редки млади робини. Дори черкезки, които се ценяха най-много. Грити намекваше на Ибрахим, че вече е забравил за неговото робство. Всъщност на тази земя всички са роби. Народът е роб на султаните, султанът е роб на аллаха. За да достави удоволствие на Луиджи, Ибрахим реши да се облече като венециански търговец. Цветни дантели, черно кадифе, златна верижка на шията, пръстени с едри скъпоценни камъни, широкопола шапка със сноп скъпи пера. Обличаха го две гръцки момчета. Красиви и изтънчени като самия Ибрахим. Той се обграждаше само с красиви неща. Искаше да се оглежда в огледалата на живота на другите. Не понасяше евнусите. Не обичаше поруганието над човешката природа. По-добре да убиеш човека, отколкото да го осакатиш. Смъртта трябва също да се разглежда като един от начините да се облекчи човешкият живот. И не на онзи, който убива, а на убивания. Докато си жив, можеш да се утешаваш с подобни размишления. А той беше жив и нямаше намерение да умира. Може би дори никога. Оглеждаше се във венецианското огледало, подарено от Луиджи Грити. Харесваше се сам, както винаги. Тънък, чувствен, изискан. Върху бялото лице изразително се очертаваха устните, под тънките черни мустаци бляскаха равни остри зъби, така гъсто наредени, че изглеждаше да са двойно повече, отколкото трябва. Едни развиват тялото си, а той — духа си. Тялото се приспособяваше към духа, зависеше от него, а духът беше свободен, разкован, милионолик. Тъкмо за това се харесваше Ибрахим удвоен и утроен в огледалата.

Там се отразяваше вече не дори външността му, а неповторимият му дух.

Луиджи Грити завари Ибрахим пред огледалото. Сякаш за да угоди на Ибрахим, търговецът се беше облякъл като османец — богат халат от златисто сукно, везани със сърма зелени шалвари, белоснежен копринен тюрбан. Под дебелите катраненочерни вежди като огън святкаха изпъкналите му очи; изгърбен като на султан Мехмед Завоевателя[19] нос, пищни гъсти мустаци, черна като смола брада. Направо цял паша! Те дълго се смяха, оглеждайки се взаимно. Прегърнаха се и се целунаха по напарфюмираните мустаци. Дори и парфюма си всеки беше подбрал според облеклото — на Луиджи беше източен, а на Ибрахим — италиански, малко женствен, едва ли не като на самата Катерина Сфорца, в съветите на която се вслушваха всички най-знатни и аристократични особи на Европа.

— На носилки или с коне? — попита Ибрахим.

— Само на кон! — разсмя се гръмко Грити, като показваше кривата си сабя в скъпоценна ножница.

Съпровождаха ги около десетина бостанджии[20], готови на всичко. Те не се учудиха на Ибрахимовия вид. Какво ли не бяха виждали. С главите си отговаряха пред самия султан да бъде цял и невредим — това беше всичко. Грити сякаш хич не го беше еня за охраната. Пазеха го парите. Можеше да купи половината Стамбул.

Кой знае къде богатствата бяха повече: в Йедикуле[21] или у него.

— Забравихме да вземем евнуси — сепна се Грити. Ибрахим нервно изкриви устни.

— Защо са ни? Не смятам, че подобно зрелище украсява истинския мъж.

— Не го украсява, но служи за първи признак на мъжа. Иначе всеки правоверен би трябвало да води подире си целия харем. Трудна работа, нали?

— Един малък харем е по-добър от най-пищните евнуси. Бих се съгласил да си водя дори харема, само не тези скопци. Ала моят харем е само от робини. Това би ми напомняло всеки път за собственото ми положение.

— Не смятате ли, драги мой, че е време вече да промените положението си поне в харема? — присви око Луиджи.

— Твърде отскоро съм в Стамбул. Всички, които познавах, останаха в Маниса.

— Затова пък вас ви познава цял Стамбул. Ибрахим се засмя:

— Съгласете се, скъпи Луиджи, че не мога да взема за кадъни изведнъж всички красавици на Стамбул! Робини — колкото щеш, а законни жени — само четири! Така е наредил пророкът.

— Не е нужно всички. Винаги трябва да се започва с една. Моят приятел Скендер челеби например има млада щерка.

— Скендер челеби? Главният дефтердар?[22] Той да се сроди с роб?

— Не си спомняйте пак за това, което за вас всъщност вече и не съществува. Колкото до Скендер челеби, той би искал да угоди и на новия султан така, както умееше да угажда на покойния му баща. Само една дума на султан Сюлейман — и Кисайя е ваша кадъна. А тя е същинско цвете от градините на аллаха.

— Как можеш да съдиш за красотата, ако не се убедиш със собствените си очи?

— А нима не ви убеждава имотното положение на Скендер челеби?

— Досега съм се мъчил да си пълня не джобовете, а главата и сърцето.

— Онова, което не съществува, не може да бъде напълнено.

— Какво искате да кажете?

— И най-мъдрият човек може да умре от глад, когато джобовете му са празни — извика Грити толкова силно, като че ли отправяше тези думи към дрипльовците, които се въртяха по тесните сокаци, навирайки се под нозете на конете. — Лично аз държа да се пълни всичко без изключение. Може би на дефтердаря да не му достига тъкмо вашата глава.

— Досега му е била достатъчна собствената му глава.

— Има граница, пред която са безсилни дори такива умове като Скендер челеби. Търговията е като стамбулския Безистен — струва ти се, че си я овладял напълно, а в същото време приличаш на рибар, който вижда, че колкото повече риба лови, толкова повече неуловена. Едни изпадат в отчаяние от подобно откритие, други търсят начин да уловят още повече. Може би на Скендер челеби му липсва именно

вашият ум и вашето влияние, както на вас ви липсва свободна жена за харема.

— Нищо не съм казвал за харема. Не съм се увличал от това никога. Ако искате да знаете, за моя харем, макар че е смешно да го кажа и не би трябвало, се грижеше Сюлейман.

— Да се погрижи още. За онзи, който прекарва със султана понякога и нощите глава до глава в разговори, не е трудно да измоли такава дреболия. Една султанова дума — и Скендер челеби сам ще доведе своята прекрасна Кисайя на Атмейдан…

Ибрахим мълчаливо се усмихваше под тънките си мустачки. Тези два вълка — Луиджи Грити и Скендер челеби, очевидно не могат да погълнат плячката, която грабят по цялата империя, нужен им е и трети. Избрали са него. От него не се искат никакви усилия. Всичко ще направят те сами. А Сюлейманова дума той ще измоли лесно. Само да намекне и султанът сам ще започне да го убеждава да вземе за жена дъщерята на дефтердаря.

— Ще ви изпратя рядко огледало персийска изработка — каза Ибрахим.

— А аз имам за вас още по-рядка златна монета, сечена от най-прочутия италиански майстор — също така отговори Луиджи.

Приближаваха вече към Безистена — главния стамбулски пазар, толкова стар, колкото и Цариград, неизтребим, вечен, безсмъртен. Зад тесните сокаци, зад купчините боклук, зад потоците от нечистотии, зад кръчмите с дим, смрад, зловоиие, ругатни, преяждане и облекчаване, зад гюрултията и блъсканицата, зад слънцето и вятъра имаше цял един град, скрит от света под високи каменни сводове, с десетки улички и преходи, със свои мегдани, водоскоци, потоци и дори със собствена джамия. Тук никога не подухва вятър и въздухът се раздвижва единствено от човешките гласове, от дрънкането на такъмите, от рева на магаретата и виковете на дивите зверове, които се продават на това място, както и живите хора и мъртвите стоки.

Шумът е такъв, сякаш си в огромна морска раковина и звуците няма накъде да се освободят, живеят тук вечно, извън времето и за тях, както и за целия Безистен, няма ни ден, ни нощ, ни слънце, ни месец, ни роса, ни зной, ни зима, ни лято — само блясък, очарование, сън, мечти и миризми: мускус от козите, овнешките и волски кожи, сладникав дъх на килими, опиняващи аромати на канела, тамян,

пипер, карамфил, джинджифил, смола, индийско орехче, сандалово дърво, сяра и амбра.

Главният проход, по който може да се минава яздешком и дори с конски впрягове и където влизат цели камилски кервани, е с висок син звезден купол. В полумрака има странични бакалнички, натъпкани със стоки, които са там може би от хиляда години. През тесните прозорци отгоре падат снопове светлина. Тук се издигат планини от лилави и черни смокини, висят разрязани на четири овни, буци сирене, твърда като кокал пушена пастърма, тук има и арабска дъвка, маджун, желатин, басма, къна, ароматни мазила за вежди, хашиш, опиум, бои за вълна и източни скъпоценности. Дебели търговци с високи чалми неподвижно седят пред дюкяните със сребърни, медни и златни изделия. Занаятчии кроят и шият дрехи, майсторят торби, плетат кошници, ядат кебап и сладкиши, варят пилаф и чорба, колят овни, пекат месо (Безистенът изяжда за един ден само около петстотин камили, а овните нямат чет), дъвчат, мляскат, оригват се, облекчават се, молят се, крещят и плачат, проклинат и се кълнат. Стари арменци пеят чудни старинни песни, търговци на оръжие, подвили крака, седят върху кожи от зверове, пият шербет, поглаждат бради, мрънкат стихове от Корана, а край тях купчини от ятагани, пушки, пищови, саби дамаскини, кюрдски кинжали, бастуни и боздугани, тъпани; още по-нататък — златни верижки, мъниста, перли, пръстени, рубини, изумруди, диаманти, купища тюркоази, конски такъми, броеници, наргилета, светилници, налъми от рисувано дърво, с които жените ходят на хамам[23], кутии от костенурки и черно дърво, инкрустирани със седеф, стари огледала, поставки за Корана, слама, сено, дърва, ечемик, платове — всичко е смесено и размесено, струпано и натрупано без ред, без нужда, без видим смисъл, сякаш за подигравка над околния свят, където от веки веков три сили се мъчат да придадат на всичко съществуващо горе-долу някакъв ред — природата, човекът и боговете, за да могат след време, заставайки пред хаоса на Безистена, да се убедят в без-плодността на всичките си усилия.

Над стихията на Безистена не беше властна никаква сила освен някоя още по-голяма стихия. И такава стихия в Стамбул открай време е бивал пожарът. Безистенът беше горял и при императорите, и при султаните, започвайки с първия от тях в Стамбул — Мехмед Завоевателя. Идването на всеки нов султан се озна-менуваше не само

със завоюването на земи, с еничарски бунтове и с изграждане на нови джамии, тюрбета и медресета на площадите и хълмовете на Стамбул, а и с див вик, от който потреперваше цялата столица, който можеше да прозвучи и през деня, и през нощта, и на най-големия празник, и по време на най-страшния мор, в летен зной и в студен зимен ден: „Янгън вар Бедестенде!“ — „Пожар в Безистена!“

И тогава в този затворен, загадъчен свят наставаше ад. Не беше възможно да се наближи огънят, той властвуваше непобедим под вечните сводове на пазара и всичко живо, което беше там, загиваше безследно. Гореше всичко, което можеше да изгори, металите се разтопяваха, камъните се пукаха, водоскоците пресъхваха, черният пламък бълваше от Безистена като от ада.

Сюлейман още не бе преживял своя пожар в Безистена. Твърде малко беше властвувал засега. Ибрахим и Грити без страх отидоха навътре в Безистена, проникнаха в най-големите му дебри, минавайки край планините от стоки, край хорската врява, рева на животните, блясъка на скъпоценностите и купчините отпадъци и стигнаха до мегдана, където се стелеше златен дим от косите попадения на слънцето през наклонените прозорци на високите сиво-черни сводове. Широките лъчи се удряха в каменните плочи на мегдана и изпускаха златни струи, от което изглеждаше, че тук всичко плува, движи се и лети в простора над древните плочи, над големия беломраморен водоскок сред мегдана и над дървените одъри — голи или застлани със стари пъстри килими в зависимост от това кому принадлежаха и колко ценна стока се излагаше на тях.

Стоката на най-осветения в целия Безистен мегдан бяха хората. Робите.

Доведени от военните походи, отвлечени от корсарите, заловени като диви зверове, откраднати, купени, продадени и препродадени. Юнаци с редки дарби, кастрирани момчета, млади момичета и жени за черна работа, красавици за забава на синовете на исляма, харемна плът, дивни творения на природата с тела прекрасни и чисти, до които не беше посмял да се докосне дори слънчев лъч.

Робите биваха извеждани поотделно, но и на цели върволици от страничните тъмни проходи, по-скъпата стока се показваше на подиумите, а по-евтината — на цели тумби долу. Продавачите извикваха цената, хвалеха своите роби и тяхната сила, младост,

красота, ученост и умение. Наблизо в Безистена на също такива търговски площади, със същата врява, блъсканица и тъпканица продаваха коне, птици, магарета, овци, кози и кучета (не продаваха само котки, понеже това беше любимото животно на пророка).

Коранът забраняваше на жените да се разголват пред мъжки погледи. Тук жените бяха голи. Понеже бяха робини за продан. Едни стояха с вид на покорни добичета, други, които не се бяха помирили с участта си, носеха следи от ярост върху лицата си; едни плачеха, други със сухи очи пронизваха мъчителите си — да можеха, биха ги убили с погледа си.

— В Маниса не сте имали такъв избор — каза Грити на Ибрахим, когато наближиха мегдана на робите.

— Никога не мога да наблюдавам тази търговия спокойно — с нервна гримаса промълви Ибрахим. — Винаги ще си спомням как ме продаваше Джафер бей, как ме държаха гол ей на такова подиумче…

Като дадоха поводите на слугите, те слязоха от конете и се смесиха с тълпата от богати купувачи на жива стока. Вървяха, без да бързат, и като че ли бяха единствените тук, които можеха да погледнат всичко ставащо на площада с непредубедено, незаинте-ресувано и комай равнодушно око. Сякаш бяха дошли за развлечение, без да имат намерение да купуват, а само да наблюдават отблизо позорния търг и да поразмишляват от висотата на своята независимост.

— Не забравяйте — напомни Грити на Ибрахим, — че аз наполовина също съм мюсюлманин и когато потрябва, на драго сърце повтарям думите на Мохамед: „Бийте ги по врата, бийте ги по всички пръсти.“

— Но вие сте учили в най-добрите университети на Европа, възпитавали сте се по книгите на най-големите мъдреци на Гърция и Рим, където се говори за човешката свобода и достойнство.

— Не забравяйте, че съм търговец — засмя се Грити. — Когато ние с вас, пийвайки си кандийско вино, обсъждаме диалога на Платон „Държавата“ или „Пирът“, аз изразявам възвишени човешки мисли, но когато се намирам в Безистена, длъжен съм да си спомням и това, че дори любимият ви Аристотел дава съвети как да се купуват роби и робини. Философът съветва на всяка цена робите да се оглеждат на слънце или в добре осветено място, да се гледат не само видимите им членове и цялото тяло, а и скритите части чак до най-срамните.

— Зная за това.

— Та щом дори Аристотел не се свени от подобни неща, защо трябва да се срамуваме ние с вас? Не е ли по-добре да се осланяме за всичко на аллах? Нали е казано: „Аллах е всемогъщ.“

— Вие познавате Корана като истински хафъз[24] — похвали го Ибрахим.

— Особено ми допада осмата сура[25], която се нарича „Плячката“. Съгласете се, че такава дума е най-драга на сърцето на търговеца. Търговецът не е владетел, изпращащ войните си за завоюване на земи, хора и богатства, но той може да изпраща пари, които със силата си често надминават оръжието и най-жестокото насилие. Някъде тук трябва да бъде моят ортак Синам ага, на който поръчах да ми докара една партида пленнички от славянските земи. Дори му поставих условие: стоката да е отбрана, както се казва, специална.

— Ама какво — платихте ли му на този Синам ага? — чак заекна от почуда Ибрахим.

— Дадох му капаро. Направо казано, изпратих свои пари отвъд морето за печалба.

— Това противоречи на правото на шериата[26]. Ислямът позволява да се води война с неверните, да се заграбва плячка, да се вземат роби, но нашите търговци са строго ограничени от законите на шериата. Ако щете, мюсюлманските търговци благодарение на шериата са най-почтените сега в света. За да може една вещ да бъде продадена, тя трябва да бъде завладяна.

— Но нали богатите хора могат да поръчват риба на рибарите или дивеч на ловците — напомни Грити.

— Такъв обичай съществува, ала той противоречи на правилата. Ни рибарят, ни ловецът могат да обещаят, че ще хванат именно онова, което ви се иска, понеже не зависи от тях.

— Да ловиш риба или дивеч е наистина несигурна работа — придържайки Ибрахим под ръка, се наведе към него Грити, — но с хората работата е много по-проста. Аз плащам на Синам ага, Синам ага намира свой познат кримски бей, плаща му и го моли да докара от полската или от московската земя такива и такива роби или робини. И толкоз. Би могъл да е доволен дори и вашият строг шериат. Селям![27] — викна той внезапно на един стар турчин, който седеше на килима,

безсилно оборил глава с тежка чалма — случаен наблюдател на този неправеден търг, както и Грити с Ибрахим. Но така би могло да изглежда само за неопитното око. Понеже старецът, уж дремейки, всъщност се вглеждаше внимателно във всичко, което ставаше наоколо, ухото му ловеше всяка дума, прикритите му с тежки повехнали клепачи очи съзираха сред човешкото гъмжило всичко, което беше нужно на техния господар. Той вече отдавна беше забелязал Грити и само се престори, че поздравът на търговеца го е сепнал от дрямката. Луиджи, изглежда, дори и не забеляза хитростите на стареца, но от Ибрахим това не убягна, понеже имаше набито око, особено за човешкото коварство.

— Синам ага ли е? — попита той тихо Луиджи.

— Нека убежище да ти е раят — бързо се събуди старецът, като не даде на Грити време да отговори.

— Отдавна не съм те виждал в Безистена, почтени Синам ага — полувъпросително, полуукорно отбеляза Грити.

— Бих ли посмял аз, нищожният роб, да сложа крак върху килима на търговията по време на скръбта за великия султан Селим, нека душата му се наслаждава в градините на аллаха, и докато мине определеното време от възкачването на великия султан Сюлейман, на когото да бъде въздаден най-нисък поклон? — изпи-сука Синам ага.

— Имаш ли стока за мене? — прекъсвайки дрънкането му, почти сурово запита Грити.

Синам ага плесна с ръце и черният евнух, който се въртеше наблизо, тутакси се мушна някъде встрани, за да се появи след минута заедно с още няколко също такива голобради същества начело на върволица оковани за шиите хубави чернооки девойки, облечени въпреки есенния хлад доста оскъдно.

— Подиграваш ли ми се? — извика разгневен Луиджи. — Предлагаш ми нещо, до което се е докосвало желязо?

— „Ние турихме хомоти на вратовете им, които се издигнаха до брадичките им, и поставихме преграда пред тях и преграда зад тях и ги покрихме с тъмнина.“ Аз, недостойният, исках да покажа нещо за твоя приятел, господине — изплашено избъбри Синам ага.

— Ако знаеше кой е моят приятел, под тебе би затреперила земята — доволен промълви Грити. — Ако имаш нещо, дето струва — показвай го, а не дрънкай железа. Нима моето злато така звънти?

Синам ага се надигна, пъшкайки, от килима, подбра полите на дебелия халат и като се кланяше вече не толкова на Грити, колкото на Ибрахим, ги поведе към страничните преходи сред тъмнина и плесен.

— Стар мошеник! — мърмореше отвратен Грити, спъвайки се в тъмнината и попадайки в смрадливи локви с тънките си сах-тиянови чизми.

От тъмнината насреща им излязоха някакви две фигури, още по-тъмни от самия мрак, познаха Синам ага и изчезнаха, а после отпред заблещукаха няколко светлинки.

— Аллах ми е свидетел, изпълних повелята ти с покорна глава, бейефенди[28] — пъшкаше Синам ага.

— Ти, стари пройдоха, нарочно ни замъкна в такава тъмница, където не можеш да видиш дори края на носа си — скастри го Грити.

— О, достойни — плесна с ръце Синам ага, — онова, което е вече продадено и се нарича „сахих“[29], принадлежи на онзи, който го е купил, и се нарича „мюлк“[30], и никой без съгласието на господаря не смее да погледне неговата собственост. Така казва правото на шериата. Можех ли да не скрия онова, което трябваше да се скрие от всички очи, та славеят на разума да не изгуби спокойствие от свежестта на това рядко цвете на южните степи? То е израснало там, където царува жестока зима и над замръзналите реки веят ледени ветрове. Там хората крият тялото си под меки кожи и то е също така меко…

Бяха вече близо до светилниците, но не виждаха нищо.

— Е, къде ти е цветето? — не се сдържа Грити.

— Пред тебе е, о достойни.

Ибрахим, чиито очи бяха по-зорки, вече видя девойката. Тя седеше от другата страна на двата светилника. Под нея май също имаше килимче, а може би дебела рогозка. Цялата загърната в черно, с черно покривало на главата и с непрогледно феридже на лицето, девойката изглеждаше като част от това тъмно задушно пространство, някаква странна вкаменелост, призрачен тъмен предмет без топлина, без движение, без най-малък признак на живот.

Синам ага пристъпи към тъмната фигура и дръпна покривалото. Под черната коприна буйно се разпиля ослепително злато и грейна такова сияние, че дори опитният Луиджи, когото беше трудно да смаеш с нещо, ахна и отстъпи от девойката, затова пък сякаш някаква непозната сила блъсна Ибрахим към тези чудни коси. Той дори се

наведе към девойката и долови тънките ухания, които струяха от нея (грижа на опитния Синам ага), усети и тревогата на чужденката, нейната потиснатост и — чудно, ала наистина беше така — нейната омраза и към него, и към Грити, и към Синам ага, и към всичко наоколо тук в спарения мрак на Безистена и извън неговите стени, в целия Стамбул.

— Как се казваш? — попита той по гръцки, забравяйки, че девойката не би могла да знае неговия език.

— Името й е гръцко, ефенди — забързано се втурна към него Синам ага. — Зове се Анастасия.

— Но у нея няма нищо, което да привлича погледа — разочаровано промълви Грити, надвивайки първото си смайване. — Ти, стари мошенико, дори стъпил с единия си крак в ада, няма да се откажеш от отвратителния навик да баламосваш клиентите си.

— О, достойни — отново се завайка Синам ага, — не гледайте лицето на тази гяурка, щото какво има в това лице? Но когато тя се разсъблече, ще ти се стори, че лицето въобще го няма заради красотата на онова, което е скрито под дрехата.

— Е, тогава показвай онова, дето е скрито у тази дъщеря на дивите роксолани[31]! Нали си роксолана? — обърна се той сега вече към девойката и протегна ръка, за да я хване под брадичката.

Момичето се изправи на крака, отдръпна се от Грити, но не се изплаши и не викна от изненада, а се засмя. Може би й се стори смешен този опулен турчин с пищни мустаци и гъста брада?

— Не я съблича йте — неочаквано каза Ибрахим.

— Но нали трябва да погледнем тази роксоланка, за да знаем истинската й цена! — промърмори Луиджи. Той хвана един от светилниците и го приближи към лицето на робинята.

— Няма нужда. Ще я купя така. Искам да я купя. Колко щеш за нея?

Неусетно за себе си той заговори на италиански и дали това странно момиче схвана за какво става дума, или искаше някак да изрази възмущението си от това нахално осветяване, което предприе Грити, ала то се засмя силно, с предизвикателство, право в лицето на Луиджи и със звънлив дълбок глас му подхвърли една фраза на език, който се стори на Ибрахим познат, но който той не разбираше.

— Какво казва? — попита той Грити.

— Квод тиби, мулиер? — без да отговори, се обърна Луиджи към момичето на същия език, отдръпвайки назад ръка със светилника и вглеждайки се в нея сега не само с любопитство, но и с учудване. Ала момичето, като изрече бързо чудновата фраза, отново се засмя и не каза повече нищо, дори с някакво пренебрежение сбърчи хубавото си носле и се прикри с бялата си ръка от светилника, който Грити отново доближи на твърде неприятно разстояние.

— Представете си само, тя говори латински — възкликна Грити, обръщайки се към Ибрахим.

— Какво чудно има? Може би е учила у дома си. Не знаем нищо за нея. Може да е от богато семейство.

— Но вие не разбрахте какво точно каза!

— Е, какво?

— Изрече един от каноничните въпроси на католическите свещеници, изповядващи жени. Твърде е груб и неприличен за толкова нежна уста.

— А в устата на вашите свещеници не ви ли се струва твърде неприличен?

— Те изпълняват дълга си. И са груби мъже. А това е нежно създание. Ти, смрадлив джамбазино — викна той на Синам ага, — каква стока ни пробутваш? Къде купи тази непрокопсаница? От какъв смрадлив вертеп я измъкна?

— Вай-вай! — притисна ръце до гърдите си Синам ага. — Това момиче е чисто като утринно цвете, окъпано в роса. И е непокътнато като…

— Купувам я — прекъсна бръщолевенето му Ибрахим.

— Вярва ли бейефенди на стария Синам ага?

— Купувам това момиче — повтори Ибрахим вече нетърпеливо. — Колко искаш за нея?

— Петстотин дуката[32], бейефенди — изрече бързо Синам ага.

— Давам хиляда — небрежно подхвърли Ибрахим.

— Бейефенди иска да качи двойно цената? Но това трябва да сторя аз. Търговецът трябва да назове двойна цена, за да се стигне постепенно до истинската, като се пазарим добре и дълго, иначе как може да служим на занаята, върху който се крепи светът?

— Наистина — намеси се малко учуден от този развой на тяхното приключение Грити, — тя ми излезе, както твърди Синам ага,

само петстотин дуката. То се знае, старият негодник ни залъгва, както прави винаги — за такива пари могат да се купят три черкезки от княжески род, но така да бъде.

— Искам Синам ага да спечели, затова давам хиляда. — Ибрахим засенчи девойката от Грити и турчина и пристъпи към нея, а тя се засмя насреща му още по-дръзко и с още по-голямо предизвикателство, отколкото преди това пред Луиджи. Смееше се в лицето му неудържимо, отчаяно и безнадеждно, люлееше пред него вълните на буйните си коси, пламтящи неизвестно в какво злато — райско или адско, не отстъпваше, не се боеше, изправи се, невисока, стройна, отметна глава на дългата си нежна шия и пръсна между студените каменни стени на Безистена звънкото сребро на прекрасния си глас: „Ха-ха-ха!“

Ибрахим трепна от мрачно предчувствие, но превъзмогна това движение на душата и се помъчи да се усмихне в отговор на смеха на загадъчната чужденка, която не плачеше като всички робини, не се вайкаше, не кършеше отчаяно ръце, а се смееше, сякаш се подиграваше не само на тях, но и на целия този жесток свят, който се стремеше да я покори, да я сломи и унищожи. Ибрахим я заговори на развален език — смесица от славянски думи, научени от султан Сюлейман. Дали тя иска да иде при него, именно при него, а не при някой друг? Момичето замълча за миг и като че ли дори погледна Ибрахим по-внимателно. Дали иска? Та може ли още някой да пита в тази земя дали тя иска? Ха-ха-ха!

Ибрахим заповяда сухо на Синам ага да доведе робинята при него на Атмейдан, повтори, че ще плати за нея хиляда дуката, предупреди още тази вечер тя да бъде в дома му и да не й бъде причинена ни най-малка злина. След това благодари на Грити:

— Никога няма да забравя тази ваша услуга.

— Мога само да завидя на изтънчения ви вкус! — възкликна венецианецът. — У тази роксолана, както я наричам аз, наистина има като че ли нещо… Като опитен търговец мога да ви кажа, че стоката става по-ценна също и от цената, която е платена за нея.

Ибрахим мълчеше. Бързо се измъкваше от тъмния проход. Чувствуваше се така опозорен, както тогава, когато, още малко момче, го продаваха на робския търг в Измир. Наистина сега купуваше той, но не е ли едно и също? Има роби, които купуват, и роби, които са

купувани. Но всички са роби. И няма никакво спасение. Той се мъчеше да се спаси с облеклото и разкоша, с който се обграждаше благодарение на щедростта на Сюлейман. Смяташе, че с това си облекчава живота, и упорито сам себе си убеждаваше, че животът все пак не може да бъде тежък, щом се нарича живот.

---

[1] Генерал в Османската империя. — Б. пр. ↑

[2] Окръжен управител. — Б. пр. ↑

[3] Управител на голяма област. — Б. пр. ↑

[4] Висш държавен сановник, член на султанския съвет. — Б. пр. ↑

[5] Принц, престолонаследник. — Б. пр. ↑

[6] Мюсюлмански пости. — Б. пр. ↑

[7] Майка на султана. — Б. пр. ↑

[8] Дворцова охрана. — Б. пр. ↑

[9] Мохамеданска гробница-мавзолей. — Б. пр. ↑

[10] Мохамеданско религиозно училище. — Б. пр. ↑

[11] Византийска сребърна монета, която по време на османското робство става общо понятие за сребърни пари в Ориента. — Б. пр. ↑

[12] Командуващ флота. — Б. пр. ↑

[13] Мюсюлмански богослови. — Б. а. ↑

[14] Площадът на джамията „Султан Ахмет“, мястото на хиподрума във византийската столица („Атмейдан“ е букв. превод на хиподрум). — Б. пр. ↑

[15] Водоем (лат.). — Б. пр. ↑

[16] В оригинала авторът навсякъде използува названието „Ая София“, както са наричали християнския храм гърците и по-късно турците, след като го превърнали в джамия. — Б. пр. ↑

[17] Церемония при отиване на султана на петъчна молитва. — Б. пр. ↑

[18] Квартал в Истанбул, в миналото населяван предимно от чужденци. — Б. пр. ↑

[19] Мехмед II Фатих-Завоевател (1429–1481), турски султан от 1441–1481 г. Превзел през 1453 г. Константинопол и сложил край на Византийската империя. През неговото управление е създаден първият османски законник. — Б. пр. ↑

[20] Войници от дворцовата охрана. — Б. пр. ↑

[21] Останала от византийско време крепостна стена със седем кули (Йедикуле — букв. седем кули), където се съхранявала държавната хазна, а подземията се използували за затвор. — Б. пр. ↑

[22] Финансов чиновник. — Б. а. ↑

[23] Баня. — Б. а. ↑

[24] Човек, който знае Корана наизуст. — Б. а. ↑

[25] Глава от Корана. — Б. пр. ↑

[26] Мюсюлманско законодателство. — Б. пр. ↑

[27] Здравей! — Б. пр. ↑

[28] Многоуважаеми, господине (обръщение). — Б. а. ↑

[29] Истински, действителен. — Б. пр. ↑

[30] Имот. — Б. пр. ↑

[31] Сарматско племе, населявало северното Причерноморие (2 в. пр.н.е. — 4 в. н.е.). Роксолани е също едно от названията, използувани от гърци и римляни за славянските племена. — Б. пр. ↑

[32] Златни монети, сечени във Венеция от XIII век, а по-късно и в други страни на Европа. — Б. пр. ↑

РОГАТИН

Дъждът като сълзи заливаше видимия и невидим свят и душата й цялата плуваше в сълзи. Тя вървеше, бездомно сираче, клета пленница, продадена и прокълната, под чуждото небе, очистено от ветровете, безжалостно и бледно като студените очи на стрелците с лъкове. Тук нямаше дъжд, той се лееше като сълзи в душата й и там, където вече нямаше връщане, в толкова далечния, че чак сърцето й искаше да изскочи от отчаяние от гърдите, в недостижи-мия и навеки изгубен Рогатин.

Нещо тъмно, голямо и страшно — земен звяр или призрак — връхлетя върху нея, надвеси се и гласът на дъжда звучеше в сърцето й като безутешна горчива загуба. В живота си няма да видиш вече никога нищо по-хубаво и мило, не ще преживееш вече онова, което си преживяла някога.

А може би това беше неизбежно възмездие за всичко, което остана там, отвъд морето, отвъд степта, реките и горите? Може би дори не за нейни грехове — тя още не беше успяла да ги стори, — а за грехове на хора отдавна умрели, нещастни, прокълнати и заблудени? Каква нелепост! Нима и сега трябва да плаши себе си, както правеше това нейният татко в Рогатин? Отец Лисовски в пиянското си бълнуване заплашваше с грехове и предричаше възмездие за всички без изключение, приписваше грехове на всичко съществуващо, дори на дърветата и камъните, като не признаваше само собствените си, понеже не можеше да различи в постъпките си грешното от праведното, тъй като беше обречен на постоянно опиянение ако не от молитвите в църквата „Свети дух“, то от пивото и горилката[1] на рогатинските пивовари Квасница, Якубович и Раздолски.

В кръвта й се бяха загнездили лудостта на бащата и кроткият нрав на майката. Това така бе обърκало душата й, че дори строгият учител Йероним Скарбски, при когото я изпращаше Гаврило Лисовски, очаквайки чудеса от единствената си дъщеря, не можа да внесе в нея поне малко ред, а напротив, още повече разбуни всичко, което преди това беше спало и живяло само в зародиш, без дори да покълва. Беше

станала жертва на тъмни сили и мъченица без време (като че ли за мъките човешки непременно трябваше да има някакво определено време!), беше лишена от свободата, която дори и да беше запазила, то може би само дълбоко в сърцето и в своята неукроти-мост. Щедро надарена с воля за живот, тя нямаше сега дори такава свобода, каквато притежаваше всяка котка из улиците на Стамбул.

Преживя загубата на майка си, която преди четири години една орда отвлече в плен така, както сега отвлече и нея самата, нещастният й баща изчезна безследно в пламтящия Рогатин, преживя и собствената си смърт или някакво подобие на смърт, за да възкръсне сега като на старата икона в бащината църква „Свети дух“, но не в тайнствено сияние на святост, не за преклонение на ридаещата от възторг и оглупяла от чудото тълпа, а за едно тъжно, почти животинско съществувание. Единственото, което можеше, е да се връща безброй пъти в паметта си в родния Рогатин, към стръмните пътечки с пача трева отстрани, към гъстия малинак зад клонестата круша, която зиме чернееше тъжно сред снеговете, а през лятото скриваше под зелената си шатра едва ли не цялото имение на Лисовски. И от стръмните улици на Стамбул виждаше така ясно къщата си, сякаш стоеше пред нея, къщата от дебели борови греди, просторна, с прозорци към високия елшак, зад който долу се виеше Лвовският път, стигайки при вала под планината до Лвовските врата със стария подвижен мост през рова, а в рова избуяваха репеи, във вечните дъждовни локви блаженствуваха жаби и се събираха толкова много змии и смокове, че аха да плъзнат към Рогатин. Отец Гаврило Лисовски, комуто неведнъж се беше случвало да нощува в рова и когото змиите не докосваха, като че го смятаха за свой, предричаше на Рогатин друго възмездие, също тъй тежко, както за библейските Содом и Го-мор, защото след тези два града, които бог беше поискал да заличи от лицето на земята, бил следвал именно Рогатин, случайно спасен, но не и избавен от възмездие. Както и да плашеше своите енориаши пияното попче, даровете и пожертвованията за църквата бяха твърде оскъдни, за да може отец Лисовски да е сред първите граждани на Рогатин, и затова в стопанството му вечно грухтеха огромни прасета, хищни като горски глигани, лакоми, мляскащи, квичащи. Майка Олександра от сутрин до вечер печеше ечемичени питки, разчупваше ги още горещи, забъркваше в дървените ведра поило и се изпотрепваше да го носи в

свинарника на тези ненаситни твари. Те мигновено излокваха донесеното, гризеха ведрата, прогризваха дъските на преградата, промушваха хищните си зурли, изплезваха дълги тънки розови езици, задавяха се от бясно квичене. Настася не се боеше от ада, с който баща й плашеше всички наоколо, откакто започна да разбира думите на възрастните хора — виждаше този ад ежедневно и живееше в него заедно с нещастната си майка. Свинете Лисовски ги продаваше на прочутия Рогатински панаир, където докарваха хиляди глави добитък — овци, свине и кози, а тук пристигаше да купува народ от Галич, Лвов, Сандомир, от самата Литва и едва ли не от Киев. Този панаирджийски свят наричаше шеговито отец Лисовски „отец свинскоенориашки“. Но можеше ли той да се бои от някакви си слова, щом като сам умееше да плаши хората със слова тържествени, загадъчни и неясни? Вирва-ше брадичка, издуваше ноздри и се заканваше със сухото си пръстче, подобно на криво клонче: „Но своемненно паче же рещи, не зная сущаго положеннаго разума.“ Майката на Настася не се съсипваше от непосилната работа. Тъничка и дребничка, тя издърпваше от печката черните казани, месеше остри ечемичеици, попарваше си до лакти ръцете с вряла вода и все със смях, с необяснима радост, като си тананикаше нещо ту весело, ту тъжно, например: „Ой, кукувица кукала, сега се не чуе, ой, дето и да съм се родила, добре да ми е…“. А отец Лисовски все заплашваше с неминуемо възмездие Рогатин и рогатинци, макар неговата дребна Олександра да не беше тукашна, а беше родена отвъд Прут, в село Княжи двор, където растяха непознати за рогатинци хилядолетни тисове, вечни и сякаш поради това някак си мрачни и нечовешки по своята мощ и красота дървета. А всички деца там като че ли се раждаха от князе, които ловуваха в околните дебри, влюбваха се в княжедворските девойки и оставяха у тях сладки спомени за тази кратковременна любов. Князете вече отдавна ги нямаше, а спомените оставаха и Олександра, за да ядоса своето попче без потекло, се наричаше княгиня, а отгоре на това го дразнеше, че уж и Настася не била негова дъщеря, тъй като девет месеца преди раждането й с първия зимен сняг в рогатинските гори бил налетял с кавалкада ловци самият полски крал Зигмунд, и тогава пред очите му попаднала тя, Лександра княжедворска, кралят я харесал и … „Кралска дъщеря! — радостно възкликваше отец Лисовски, притискайки до себе си малката

дъщеричка. — Мойта дъщеричка е кралска дъщеря, моля ви се! Люляхме я в сребърна люлка, а ще се вози на сребърна каляска!“ Сребърната люлка, с изрисувани цветя и треви съществуваше само в пиянското въображение на Гаврило Лисовски, а пък старата дървена люлка, в която някога риташе с крачета Настася, се търкаляше сред вехториите в тъмния килер, но нали беше много по-весело и леко да се живее с легенда, особено в такъв град, като Рогатин, който сам беше изникнал от легенда. Разказваха, че уж някога га-лицкият княз Ярослав Осмомисъл ловувал тук в древните дебри с дружина воини и любовницата си Настаска Чагрова, красива и страшно своенравна жена. Настаска, която препуснала подир някакъв звяр, се заблудила в гората и след като вече била изгубила всяка надежда за спасение, изведнъж забелязала огромен елен-рогач с невиждан огнен цвят. Еленът замахнал с рога, тропнал с крак, сякаш подканвайки след себе си жената и бавно побягнал през гъсталака. Само високите му рога отбелязвали пътя и Настаска подкарала коня си след него. Така еленът я извел при Ярославовия стан. Тя паднала, разплакана и измъчена, в обятията на княза, а еленът изчезнал като свети дух. Ярослав заповядал на това място да сложат основите на църквата „Свети дух“, а впоследствие около църквата възникнал и градът, наречен Рогатин в чест на онзи рогат спасител — елена. Може би Лисовски да беше нарекъл и дъщеря си с името на далечната княжеска любовница, макар че онази Настка е била щастлива само в легендата, а в действителност я сполетяла мъченическа смърт — в огъня, в който я хвърлили жестоките галиц-ки боляри.

Ох, колко объркан човек беше отец Гаврило! Лудо обичаше малката си женичка, а я беше обрекъл на вечна каторга с лакомите свине. Гордееше се с дъщеря си, мечтаеше да я обучи на висши науки, макар че той самият едва можеше да каже наизуст две молитви и не различаваше псалтира от требника, а беше готов дори да се откаже от бащинство в полза едва ли не на самия полски крал — само и само всички да знаят кой расте в дома на отец Лисовски в този благословен и проклет Рогатин! Пък и самият Рогатин, както и неговият безпътен син Гаврило Лисовски през столетията от своето създаване и съществуване също беше като че ли някак си раздвоен: от една страна красивата легенда за спасението на заблудената душа, а от друга — почти содомската легенда за Дяволската планина, която се извисяваше

на изток от Рогатин като мрачна могила, натрупана в равнината от нечовешка сила. Защото рогатинци, макар и да бяха построили града си близо до църквата „Свети дух“, явно помнели греховната връзка на княз Осмомисъл с развратната Настка и сами се отдали в онези далечни времена на такъв голям разврат, че бог се бил разгневил, повикал дявола и му заповядал да затрупа грешния град с пръст, та и следа да не остане от него. Дяволът напълнил сатанинската си торба с най-черна пръст и я понесъл към Рогатин. Ала заблудил ли се, или го налегнал мързел, но не донесъл тази пръст до Рогатин — точно по това време изкукуригал петел, нечистият се уплашил, хвърлил пръстта където бил и изчезнал. А на това място израснала Дяволската планина. И сега всяка пролет дечурлигата тичаха натам да берат пролетен горицвет, седефче и червена румянка, и колкото и упорито да преораваше пътечките Куз Смикайло, чиято нива беше под Дяволската планина, отново и отново утъпкваха пътечки на същите места, където си бяха открай време, и отчаяният Куз, проклинайки сатанинската сила, всяка есен предлагаше земята си за продан, но никой не искаше да я купи — как да я купиш, като е под самата Дяволска планина!

Гаврило Лисовски беше убеден, че Рогатин няма да избегне участта си. „Ако дяволът не е донесъл дотук планината — бог ще я премести! — възкликваше той на Рогатинския панаир. — Възмездие! Възмездие!“

Той имаше огнени коси, мустаците и брадичката му пламтяха, а кожата на лицето и ръцете беше също като че ли червена, сякаш току-що беше изскочил от пъкъла. Настася беше наследила от баща си огнените коси, а от майка си ослепително бялата кожа, нежна и кадифена не само като я докоснеш, но и на вид. Настася не беше наследила майчината хубост, но не се огорчаваше много от това — тя вече знаеше какви главоболия носеше тази хубост на дребничката й майка. Колкото и да се трепеше Лексан-дра с бащините прасета, излезеше ли в панаирен ден или в празник на Рогатинския панаир, облякла бял, изпъстрен с бродерия сардак[2], обула червени сахтиянови ботушки, наредила на високия си бюст, който напираше през блузата, няколко реда корали, и мъжките погледи просто се залепваха о нея, а който беше по-нахален и самоуверен, открито я задиряше. Особено й додяваха рогатинският писар Шосткевич, богатият майстор на сахтиянови ботуши Захариалович и още обеднелият шляхтич от

Подвисокое — Бжуховски, як като пън, кокалест, с щръкнали мустаци, с дебели ръчища, които се подаваха от оръфаните ръкави на контоша му, с ръждясали сякаш от старост ботуши, твърде тесни за огромните му възлести крака. Веднъж Лисовски се беше хвърлил да защити жена си от нахалния шляхтич, но онзи пренебрежително отстрани нищожното попче с огромното си ръчище, като процеди през зъби: „Ти, попе, не ми се навирай под краката, да не те стъпча!“

— Такъв трябва да е ликът на дявола — сочейки Бжуховски, завика отец Гаврило на малката си дъщеричка. — Точно такъв, Настася! Знай и помни, дете мое!

Де да беше тъй! Сега тя се убеди, че дяволите са хилядолики. Често дори не знаеш къде са и какви са. Бжуховски беше твърде простосърдечен дявол. Не умееше нито да скрие свадливостта си, нито да я сподави. После от Сандомирския войвода, старейши-ната на руските земи, дойде шляхтичът Бобовски с жолнери[3] и започна да събира по околните села данъци и недобори. Нападнаха и Бжуховски, който имаше къща в Подвисокое, а земята си отдавна беше пропил и преживяваше къде от лов, къде от грабеж, на който се отдаваше открито с още двама-трима също такива луди глави като него. Бобовски започна да настоява Бжуховски да си плати данъка, а оня не плащаше никому и никога данъци. И това още не беше толкова страшно, ами шляхтичът в гнева си беше нарекъл Бжуховски Бруховски, тоест беше го приравнил към един прост ратай-русин. Това вече Бжуховски не можеше да прости нито на пана, нито на бога. Бобовски беше отседнал на нощувка в господарската къща в Подвисокое, а посред нощ там нахлули някакви трима. Слугата на Бобовски им казал, че тук нощува самият пан шляхтич. Един от дошлите взел сабята и нагайката на Бобовски, втурнал се в стаята, където той спял, и започнал да го бие сънен. „Ставай, кучи сине!“ Притичали още двама, измъкнали пана шляхтич за перчема в антрето, па го били с тояги и със собствената му пушка, заливали го с вода и отново го били. Бжуховски, който също дошъл, викал от антрето: „Хубавичката го бийте, само не грабете! Да знае какъв ратай му е Бжуховски!“ После някой стрелял в главата на Бобовски. Намазали лицето на мъртвия със собствените му изпражнения, но от вещите не взели нищо. А на слуга наредили: „Кажи, че е убит, защото се отнесе с

пан Бжуховски като с ратай, а не като с шляхтич. Всички да знаят и помнят!“

— Този Бжуховски можеше и тебе, татенце, ей така да те убие — уплашено казваше Настася на баща си, — заради мама ей така би те убил.

— Мене бог ме пази! — излъчваше гърди отецът. — Праведните ги закриля божията милост, а грешниците ги чака пъкълът! И Бжуховски най-напред!

Но очевидно за целия Рогатин беше отреден пъкъл, защото минеха, не минеха три-четири години и върху града връхлитаха черни сили: палеха, грабеха, убиваха и отвличаха в плен всички, които не успяваха да се скрият в горите. Отец Лисовски, макар да беше постоянно на градус, успяваше всеки път да избегне с домашните си погромите и да се скрие в далечната гора край Гнилата Липа, където се измъкваха през Лвовските врати, защото черните сили винаги връхлитаха в града през Бабинецките или Галицките врати. Мама Лександра, сякаш за да предвари дъщеря си, й пееше вече не весели и безгрижни песни, а страшни като набезите на чужденците върху техния нещастен град: „Зад морето синьото, край нова селска къща, Настася риза шие. Шие и бродира и си към двори поглежда. «Миколайчико, братче, що ли се там синее? Дали ратаи орат, или волове пасат?» — «Ой, сестро, Настася, нито ми ратаи вървят, нито ми волове пасат, ами за тебе, Настася, турци ми идат.» Връхлетели турците, взели Настася да търсят… Взели врати да трошат, Настася да си търсят; дор девет ми врати строшили, та си Настася намерили…“ И майката плачеше при тази песен, сякаш предчувствуваше и своята участ, и участта на своята рожба.

Някъде по далечни краища ставаха страшни неща, мор нападаше хората, земята се разтърсваше. Сам турският султан Баязид, като се боеше от земетресението, излезе зад каменните стени на Стамбул и живееше в шатра на полето, а в Стамбул паднаха три кули, рухна дворецът на Константин Велики. Тресеше се земята в Тракия, Босна, Далмация и даже в близката Молдова. Това беше възмездие на хората, но за какво?

Настася беше още съвсем мъничка, когато власите нападнаха Рогатин. Палеха и грабеха като татари и турци и изнесоха от Рогатин всички ценности, та дори самият полски крал се разгневи и накара

влашкия предводител Стефан да върне заграбеното и бяха върнати всички ценни книги, а също среброто от църквата „Свети дух“: макар отец Лисовски да беше неграмотен и да не можеше да състави опис на цялото църковно имущество, той помнеше всичко така, че по неговите думи беше изготвен документ, по който власите върнаха откраднатото.

Настася се учеше да чете при свещеника Иван Теребушко. Теребушковата наука костваше на Лисовски цяла свиня. „Цяла свиня вложих в моята Настася, моля ви се!“ — възкликваше отец Гаврило и плачеше разчувствуван, като гледаше своето вече учено дете. „Моята вярна и мила малка женичка ми роди заченатата от мене дъщеричка пана Настася, първа в моя град, която цяла ми е одрала кожата, както в лицето, така и по белезите, които имам.“ Но в пиянските си хвалби, като потъпкваше собственото си достойнство, настойчиво наричаше дъщеря си кралица, а достатъчна ли беше за една „кралица“ мизерната наука, почерпана от Теребушко? Тя трябваше да се научи на добро държане и висши науки, а в Рогатин всичко това можеше да го даде единствено само викарият[4] Йероним Скарбски. Когато обаче отец Гаврило се обърна към викария, той поиска вече не една, а цели шест свине. „Шест свине за латинската му наука! — размахваше малки юмручета отец Лисовски. — За езика славянски една свиня, а за латинския цели шест? А нали езикът славянски е създаден, изграден и опазен с божията правда, пък латинският се гради, почива и е пълен само слъжа, поганска хитрост и фарисейство!“ Но кой ли друг в Рогатин би могъл да се похвали, че е вложил за изучаване на детето си една, а после и цели шест угоени свине? И можеше ли отец Гаврило Лисовски да се предпази от изкушението да се хвали с тези деяния през целия си живот? Пък и имаше сгодно оправдание. Та можеш ли да преживееш само с Часослова[5]? Без латинския си за никъде — не можеш разбра ни съдията, ни адвоката, ни пратеника от палата. И Настася започна да ходи в имението на викария Скарбски. Той смая малкото момиче с необятността на своите знания и строгостта на ума си. Неговата необикновеност зашеметяваше. Обличаше се както никой друг в Рогатин, висок, тънкошиест, с тъжни тъмни очи и тих глас, беше равнодушен към „мирските“ наслади и чужд на дреболиите и суетата. Скарбски порази Настася право в сърцето и тя се влюби в него не както досега се влюбваше в сополивите момчета, с които препускаше боса ту към Дяволската планина, ту към бащината църква да

разглеждат чудноватите древни икони с брадати светии. Бузестата Урсуля, дъщерята на железаря Блазей Зебринович, като узна за влюбването на Настася, се присмя безмилостно на приятелката си:

— Та тоя Скарбски за нищо не го бива!

— Как тъй? — възмути се Настася.

— Пък и голобрад!

— Ти си голобрада!

— А не виждаш ли как ходи! Та ще може ли поне от татарите да избяга?

— Че защо ще бяга? От никого няма да бяга!

— Е къде ще иде тогава?

— Ами тук ще си бъде!

— Ха да го видя!

— Ще го видиш, щом искаш.

И като че ли с безразсъдните си приказки докараха бедата. За онази година летописецът е записал: „Татари четиридесет хиляди с четирима главатари връхлетяха върху Рус и разположиха стана си близо до Бузск, а отрядите си пръснаха на всички страни, като палеха, връзваха, убиваха и пленяваха и повече от шестдесет хиляди народ тогава взеха в робия освен децата, а старите колеха и като завзеха с огън и меч близо четиридесет мили надлъж и нашир от волостта[6], се върнаха у дома си невредими.“

Татарите хванаха и Настасината майка и тя изчезна навеки, а викарият Скарбски избяга пръв и най-бързо от всички, понеже винаги имаше подръка чифт коне и верни хора, които му съобщаваха откъде връхлита ордата. Отец Лисовски се бе запилял по селата да кръщава деца. Там се беше спасил. А Настася и майка й нападението завари вкъщи. Майката само беше успяла да натика малката в свинарника. „Спасявай се, детето ми!“ Последва неясен тропот, цвилене и свистене на стрели, свинете се мятаха, загивайки и плувайки в кръв, строполяваха се тежко върху момичето и — отново неясен тропот. Всичко потъмня, отново маминият вик, и отново тропот и лютив смрад на конска пот, а тя се задушаваше сред локвите кръв — нейна ли беше, или на убитите животни? Бащата дотича едва през нощта. Падна на колене. Плачеше и се молеше, и проклинаше. Настася остана без майка, спасена от майка си. От този ден в душата й се възцари тъма и макар след време и да се позасмиваше, но вече не така весело и

безгрижно, както при мама, а за своята влюбеност в строгия наставник дори не си спомняше, пък и каква ти влюбеност на единадесет години.

Когато ксендз[7] Станислав Добровлянски изповядваше рогатинските еснафки, те тайно се промъкваха в костела[8] „Свети Николай“. Урсуля, Янечка и Настася притискаха уши до дървената решетка и се вслушваха в мърморенето на пан Станислав: „Фецисти квод екстингере волиунт!…“[9] Идвало ли й е на ум, предполагала ли е някога при онези дръзки забави, че ще смае с този долен въпрос на католическия изповедник високомерния Луиджи Грити в стамбулския Безистен?

В града настана разруха, страх и смут и рогатинци едва ли не всяка нощ бягаха към горите, грабвайки от имуществото каквото им попадне.

Сетне отчаянието от загубата на майката постепенно премина, светът наоколо беше голям, зелен и прекрасен. Злото отстъпваше до най-отдалечените хоризонти на въображението, трябваше да живее и да обича, за да не загине, да се смее и да пее на момците, да бере цветя край Липата и Свирж, да се вслушва в горското шумолене като в собственото си дишане, да живее сред непристъпните исполински букове и приветливите лески, сред притаилите се под листата гъби и ярките твърди горски плодове. През онези години често валяха дъждове. Тогава тя бягаше от къщи, луташе се самотна из гората, там се усещаше живото дихание на буйната зеленина и неудържимата сила на растежа, безкрайността и полета на духа и тялото. А може би самата тя растеше и затова я влечеше натам, където това се чувствуваше особено остро.

Някога беше таралежче под кленов листец, мама я наричаше слънчице, татко — кралица, тананикаше си песнички, подскачайки на едно краче, изплезваше от удоволствие езиче, показвайки го на белия свят: „На!“ Нямаше търпение по-скоро да порасне, искаше да се отскубне от детството като от мрежа за лов на диви птици.

Сега се чувствуваше голяма, кръвта кипеше в силното й и гъвкаво тяло. Понякога я връхлиташе необяснима мъка така внезапно, както досадните братя Бабияки, потайни и зли като малки палета: ту ще подпалят панталоните на шивача Ян Студеняк, ту ще дръпнат за брадата самия съветник Голосовски, ту ще откраднат казан от циганите калайджии, ту ще докопат някое от момичетата и то по чудо ще се

спаси. От Бабияките Настася успяваше да избяга, не я хванаха нито веднъж, но нима знаеше от кого бяга?

Татарите нападнаха Рогатин през нощта, промъкнаха се незабелязано едновременно през всички врати. Заляха всички улици, обградиха всички къщи, дюкянчета и църкви, а после подпалиха целия Рогатин, прогонвайки хората от къщите — бяха свикнали да убиват и хващат на простор. Камбаните на църквите „Богородица“ и „Свети дух“ забиха до пръсване. Рогатин запламтя пурпурно и безнадеждно. Настася побягна най-напред към къщи, после надолу към бащината църква и видя впрегнатата кола до църквата, но този път не беше съдено на отец Лисовски да откара с колата църковните ценности, защото, когато тичаше към колата с една тежка кутия в ръцете, на пътя се изпречи един черен конник, а пред Настася — друг, пламъкът лумна отвсякъде и тя вече не видя жив ли падна нейният нещастен и самотен баща, или мъртъв, и изгориха ли старата църква с иконите и металните им обкови. Не виждаше и не чуваше нищо. Опомни се върху същата тази кола, но тя вече препускаше не по пламтящите улици на Рогатин, а през Бабинци, след това все по-далече и по-далече към Влашкия път, наречен от татарите Златен заради неизброимата плячка, която грабеха по него. Мъглите на Днестър и Прут оставаха встрани, потоците и разливите на зеления край, белите и черните води, дъждовете и чуруликането на горските птици — всичко оставаше назад, завинаги, навеки. Само тропот на копита и свистене на стрели в степта, остри треви и твърда като отчаянието земя. С бели тела земята е бранувана, с кръв е заляна, от конски копита е изорана. Откъм планината, откъм тъмната гора татари идат, русинче си водят. Плитката му от златни коси боровата гора освети, зелената дъбрава и пътя утъпкан. А след нея тича да я догони старият й татко. Кимна му, махна му с бялата си ръка: „Върни се, татко, върни се, мили, мене вече не можеш да ме вземеш и сам ще загинеш. Ще оставиш глава в чужда страна, ще оставиш очи в турски земи“! Караха я с бащината кола, после на черна татарска каруца, скрита от слънцето и обиколена от грижа и внимание, макар че редом с нея водеха оковани в желязо също такива като нея и много по-красиви дори. После дойде морето — планини от вража вода и мрак на тайнствени чужди простори, пълни със загадъчност, страшно и враждебно притулени към обичайния земен свят. А след това — страшният робски пазар в Кафа, където я продадоха на Синам

ага, и отново Черното море, където по-добре бе да потъне, ала не потъна — остана да живее.

Да живее ли? Защо? Надеждите отдавна бяха умрели в нея, молитвите, които знаеше от детство, беше изпозабравила до една и сега съществуваше в пълно унижение, в полусън, в полусъзнание, но някъде в най-отдалечените кътчета на душата си още усещаше, че продължава да живее, че няма да умре, че си трябва да живее, трябва, трябва! Затова се смееше и пееше на робския пазар в Кафа, и на галерата на Синам ага, и даже в тъмните лабиринти на Безистена, когато я продаваха за втори път и може би завинаги.

---

[1] Спиртно питие като водката. — Б. пр. ↑

[2] Горна вълнена дреха на галицките селяни. — Б. пр. ↑

[3] Пехотинци в полската армия. — Б. пр. ↑

[4] Заместник-епископ в католическата църковна йерархия (лат.). — Б. пр. ↑

[5] Книга с молитви за разните часове на денонощието (църк.). — Б. пр. ↑

[6] Административно-териториална единица в Русия и Украйна. — Б. пр. ↑

[7] Полски (католически) свещеник. — Б. пр. ↑

[8] Полска (католическа) църква. — Б. пр. ↑

[9] Постъпвала ли си някога като други жени за удовлетворяване на сладострастието си?… (лат.). — Б. а. ↑

СТАДОТО

Имаше в нея нещо особено привлекателно — дали в неземното сияние на златисточервените й коси, или в изящното гъвкаво тяло — щом като онзи див татарски конник дори през нощта, в призрачната светлина на пожара, беше така омаян от нея, че я отдели от другите пленнички и чак до Кафа я караше като най-скъпоценно съкровище. Пък и суровият викарий Скарбски, сякаш чувствувайки бушуването на огъня в сърцето й, често подхващаше разговор не само за спасението на душата, но и на тялото, и тя учудена беше отбелязала, че и сам бог признава плътта, тази дреха на душата, и че колкото плътта е по-хубава и по-съвършена, толкова по-доволен трябва да бъде всевишният от такъв човек. „Плътта е важна част на нашето естество — казваше Скарбски. — Трябва да накараме нашия дух да не се затваря в себе си, да не презира и оставя самотна нашата плът, а да се слива с нея в тясна прегръдка.“ От такива думи Настася неволно се изчервяваше, а суровият викарий, сякаш без да забелязва смущението на момичето, загледан над главата й продължаваше: „Правосъдието господне предвижда това единение и сплитане на тялото и душата да бъде толкова тясно, че обрича и тялото заедно с душата на вечни мъки или на вечно блаженство.“

Ако можеше да избира, би избрала само вечното блаженство, иначе струва ли си да живееш!

„Онези, които искат да се отрекат от тялото си, се мъчат да излязат извън пределите на своето естество и да избягат от своята човешка природа — те са безумци. Вместо да се превърнат в ангели, те се превръщат в зверове, вместо да се възвисят, сами се унижават…“

„Аз няма да се отрека, никога няма да се отрека — кълнеше се в душата си Настася. — Няма да се отрека и да се унижа!“

Когато обаче стъпи на стамбулския бряг, забрави всичко. Вървеше след веригата на своите оковани в желязо клети другарки, вървеше свободно, все едно туркиня, с широки копринени шалвари, с дълга риза от цветна коприна, със зелено моминско покривало, което закриваше лицето и косите й, с изкусно извезани със сърма сахтиянови

чехлички с вирнати носове. Мостчето се люлееше върху навързаните бъчви, спуснати в мръсната вода, а светът се люшкаше в очите на Настася. Огромният град се издигаше пред нея кръгъл, изпъкнал, ослепяваше я с пурпура на слънцето от множеството прозоречни стъкла, зеленееше тъжно със свещите на кипарисите, целеше се в нея с мрачните кули на древните стени и острията на безбройните си минарета. Тя вървеше, подскачайки, по това неустойчиво мостче, извиваше и гърба си, и целия си стан, млада, гъвкава, жадна за живот, стъпваше на края на тази чужда, страшна и враждебна земя, в душата й отново се надигаше оня тежък стон, който се беше явил на морето, и й се струваше, че от отчаяние губи дори зрението си, но тръсваше упорито глава и подскачаше напред, сякаш за да се спаси от шляпането на старческите крака на Синам ага зад себе си: шляп-шляп! Във водата на залива — цели бунища, грамади боклук, плуващи гнили дъски, отпадъци, кучешка мърша, парчета дърво, облепени с миди, смрад. Край водата разкопана пръст, мочурища, локви, блата, плесен, потопени изгнили лодки. А заливът се наричаше Златния Рог. Е, къде е това злато и кое тук е златно? Може би само слънцето на небето, но колко високо е то!

Към Златния Рог се спускат стръмни улички, преплетени в мъртви обятия като удавници. Старите дървени къщи, украсени с гъста резба, са наведени криво една към друга — току-виж паднат. Уличката е разполовена от слънцето — сянка и жега, жив се пържиш. Синам ага заповяда да водят пленничките по сенчестата страна. Може би съжаляваше, че не дочака вечерта на галерата, та да не изважда плячката си на показ пред очите на улиците? А улиците бяха пълни само с мъже. На малките мегдани, край шадраваните, в сянката на платаните, даже на припек, на всяко свободно място мъжете седяха нагъсто като мухи, неподвижни и черни. Само уличните продавачи на вода, бадеми, сладкиши и печено месо сновяха между тези черни фигури, извикваха нещо гърлено, сякаш се задъхваха, хранеха и пояха тези странно неподвижни, външно спокойни тълпи от мъже — ни кавги, ни сбиване, ни крамоли, ни врява. А те и не можеха нито да разговарят, нито да спорят, понеже бяха прекалено заети: всички ядяха, дъвчеха, преглъщаха, пиеха студена вода и отново ядяха. Варени в казани черва, виме, карантия, овнешки и волски сърца, тлъсти кебапи, някакви зеленчуци, от които се стичаше мазнина — по шиите им

личеше с каква алчност гълтат огромни късове. Да се задавеше поне някой! Дори по нужда не ходеха далеч и във въздуха се носеше смрад на пикня, отпадъци, смола, дим, чесън и риба. Продавачите разнасяха и някакви цветя за ядене, но къде ще усетиш аромата на цветята сред тази мръсотия, сред това мляскане, преглъщане и изпражнения! Ядяха ненаситно, на крак, като коне или камили, и всички, без да откъснат очи, гледаха белите жени, които караха по улицата надзирателите на Синам ага. Погледите следваха жените, плъзгаха се по краката им, лепкави, мръсни, тежки. Мъжете мъркаха като котараци, от ленивите им фигури бликаше похот — о, проклети самци, твари, песове! Ето къде жената чувствуваше какво проклятие е нейното тяло, ето къде й се искаше ако ли не да литне като птичка в небето, то да се провали вдън земя, макар че комай и в земята не можеш се спаси от тези погледи, от тези страшни очи.

Очите бяха като облик и дух на този гигантски град. Откровено нагли и потайни, невидими, но долавящи се погледи. Струваше ти се, че очите те следят неотлъчно и от тях не можеш да се скриеш нито под водата, нито под земята. Очите бяха из улиците, в дървените къщи, зад дървените решетки, в листата на дърветата, във водоскоците, в надписите по белите и сиви плочки, на високите минарета и широките нащърбени дувари, във въздуха като сенки на птици, облаци или падащи листа. Погледи студени като докосването на змия и бодливи като тревогата и вечната мъка на следенето, недоверието и подозрителността — град като един истински страшен затвор за жени. Настася се мъчеше да не забелязва нито тези погледи, нито тези очи. Само да не се поддаде на отчаянието, да забрави тези очи. „Смей се, детето ми!“ — казваше някога майка й. Но къде си ти, мамо?

Духаше задушливият вятър лодос[1] — вятърът на умрелите. Слънцето свирепствуваше бледно и страшно, като око на слепец. А в родния край слънцето винаги грееше през зелените листа, през гъстите клони и падаше на земята с дантелени отблясъци, осеняваше със зелен зрак къщата им, пътечката от вратите, тревата покрай нея, кладенеца с мъхестите греди, брезовите и дъбовите цепеници под високия навес. Кому да разкажеш тук за това?

Беше изоставена от целия свят, сякаш беше извършила някакви големи престъпления. А беше невинна и праведна като току-що излюпена птичка. Кому да разкажеш за това? Йов също е бил

справедлив, а е преживял най-тежки нещастия. Или пък така е съдено на всички невинни и справедливи? А онези, които следят неотстъпно и неотлъчно всяка нейна стъпка? Да ги попита човек колко ли злодейства, грабежи и убийства тежат на съвестта им. Препичат се на слънце, смеят се, дъвчат и преглъщат… Кръглоглави момчета се мотаят в краката им, подвикват нещо, замерват пленничките с камъни, посипват ги с прах. Евнусите лениво се отбраняват от тяхната натрапчивост, а възрастните наблюдатели подстрекават и подкокоросват момчетата — тук са само момчета, няма нито едно момиче, както няма нито една жена по улиците, освен тези нещастнички, сред които най-нещастната е тя, Настася. Защото към нея са отправени най-много похотливи погледи. Окованите във верига и с железни нашийници пленнички за мъжката тълпа сякаш дори не са жени, погледите само се плъзгат по тях и летят по-нататък, търсейки алчно по-апетитна плячка, и такава неминуемо трябваше да стане тя, Настася, облечена като туркиня, мъничка, изящна, гъвкава като зеления бръшлян по древните каменни стени на Стамбул. За турците тя е също туркиня, може би жена на стария Синам ага, а може би дъщеря, това не е важно, главното е, че е жена, млада и правоверна, от което насладата за погледите още повече нараства и затова те летят към нея и спират дъха й така, както и задушливият вятър лодос.

Мъчеше се да се спаси, отместваики очи към стените на Стамбул. Те започваха от Златния Рог. Тъмни камъни, исполински скали, могъщи канари, назъбени корони на кули, ту четириъгълни, ту кръгли руини на притулени към оградите древни дворци, много дълбоки ровове, напълнени не с вода, а с отломъци от старинни светини и жилища, трева, билки, стволове на повалени дървета, гъсталаци; някъде зад рововете имаше широк път, покрит с бели плочи навярно още по време на византийските императори; по склоновете на рововете — малки бахчи, после отново диви храсталаци, бръшлян, цъфнали диви рожкови с неестествени багри, изгоряла от слънцето трева, магарета с червени денкове на гърба, кръглоглави момчета.

Каменната ограда се възприемаше като огромно тяло на този загадъчен град, а тук на улиците бяха неговите вътрешности, карантията, мръсотията и отпадъците. Целият живот беше съсредоточен в онези лабиринти от погледи, в капаните на огнените очи на фанатиците, в буйството на похотта.

За да се поуспокои, момичето се опитваше да търси прилика между стамбулци и навеки изгубените хора от Рогатин, които стояха пред очите й неотстъпно и настойчиво, а може би тя сама ги нареждаше в измъченото си въображение, вкопчвайки се в тях като в последни отломки от живот. Нямаше нищо общо. Може би само караимът-хлебар приличаше малко на тези мъже. Нима такива бяха добрите, мили, някак си светлолики и наивни като деца рогатинци. Тези всичките бяха съсухрени, сбръчкани, сушени и пресушени на слънце и очевидно лениви като оня Васил от Поток, който упорито си беше правил колибата съвсем близо до синагогата и макар че правоверните евреи всеки път я бяха събаряли, като не позволявали на Васил да я покрие, той отново и отново я градил, защото го мързяло да я отмести по-далеч.

Като си спомни за този глуповат и упорит в мързела си Васил, Настася малко се поразвесели и дори си похвана една чудновата игра. Уж че не е никаква пленница, не е продадена, не е купена, не е дъщеря на поп от Рогатин, а е млада туркиня и е от този пъстър необикновен свят, а светът й принадлежи. Тя е едно безгрижно момиче, свободно, властно и богато. Може би даже дъщеря на Синам ага. А дори и нещо повече.

Вървеше, като кършеше още по-силно цялото си тяло, всичките й стави играеха, всеки мускул танцуваше и тънката коприна послушно предаваше всичко това, повтаряше го и го пресъздаваше и сякаш възторжена въздишка съпровождаше и преследваше тайнствената необикновена девойка, летеше след нея, нарастваше и се състезаваше по сила с непрестанния вятър: „Бак, бак, бак!“[2]

Но неочаквано играта беше прекъсната жестоко.

Още преди това Настася беше забелязала колко много животни има по стамбулските улици. Като в Рогатин по панаирни дни. Коне с ездачи и неоседлани, натоварени магарета сънливо клюмат или диво цвилят, като напомнят скрибуцането на сухо колело: „И-ах, и-ах!“; кучета глозгат овнешки кокали или тракат със зъби, ловейки бълхи в слепналите от мръсотия опашки, изнежени тънкогърби котки се наслаждават на неприкосновеността и безнаказаността си, край джамиите и шадраваните гугукат гълъби и чуруликат малки птички, прехласват се от песни сред клоните, цвърчат сред гъстите листа — един ярък и приветлив свят, съвсем чужд на този нечовешки лабиринт,

изграден от лепкави похотливи погледи и от отвратително дишане, обгръщащо те като смрадлив облак, през който не можеш да се измъкнеш.

Всичко живо за пленничките изглеждаше недостижимо на тези улици и те сякаш бяха забравили за неговото съществуване така, както бавно забравяха своя бог, който ги беше изоставил сами, беше избягал, беше останал оттатък морето, като ги бе прокудил в чужбина, безпомощни и слаби.

Но ето че пред тъжната върволица пленнички, кой знае откъде взело се, сякаш изникнало от стамбулския прахоляк, се появи стадо овце. Овцете плътно се притискаха, изплашено налитаха една връз друга, блъскаха се и се втурваха ту на една, ту на друга страна. Овчарите с високи островърхи рунтави калпаци и с бели някога, а сега безнадеждно захабени дрехи подвикваха на своите пощурели живинки, подбираха ги с гегите си, караха ги за продан или за клане, а пред стадото, важен като Синам ага, се пъчеше огромен черен козел с окачен на шията чан от позеленяла мед и тази мед при всяко помръдване на врата на козела кънтеше глухо и с дълбока болка като Настасиното сърце.

Стадото напомняше тяхната участ. Овцете ги караха като хора, а хората — като овце. Полъх на гибел усетиха горките жени от това зрелище, в ноздрите ги удряше смрад на омраза, долавяше се гласът на смъртта.

— Ър! Ър! — подвикваха овчарите българи с уморено мрачни гласове, а на Настася й се счуваше, че някъде дълбоко в гърдите й звучи нечие предупреждение: „Стой! Стой!“ И тялото й сякаш се вдърви, изгуби гъвкавостта и изяществото си, не можеше да направи и стъпка, не можеше да помръдне — идеше й да падне, да се блъсне в земята и да умре тук, та да не вижда този чужд град, да не усеща върху себе си лепкавите, плъзгащи се като гъсеници погледи, да не изпитва унижението и страха да се сравнява с тези овце, предназначени за клане.

Но съдбата отново се смили към нея. Евнусите свърнаха в тясна пресечка към двуетажна дървена къща, стара и разкривена като нейния стопанин Синам ага. Настася с крайчеца на съзнанието си отбеляза гъстата резба, малките прозорчета с чудновато преплетени дървени решетки отгоре, яката врата с дебела медна халка и наклоненото към

стената — току да падне — старо дърво пред къщата. От безкрайния Стамбул, от неговата омраза и безгранична мъка сега те бяха хвърлени в тишината на това убежище, в теснотия-та на дървената клетка-затвор, където свободата беше заменена с решетки на прозорците, със стари килими, с миндери и възглавници, с разхвърляни безразборно на пода между бакърени съдове, кадилници и наргилета вещи, непознати, странни, безсмислени и враждебни.

Свалиха железните нашийници на жените. Най-сетне, най-сетне! Показаха им къде е водата и всичко друго за природни нужди.

Макар и да бяха погребани може би завинаги между тези четири стени, но бяха спасени от алчните очи! И все пак са живи, живи са!

Синам ага, като наблюдаваше как отвеждат робините в женската половина и ги заключват за по-сигурно, си шепнеше молитва за благодарност. Сетне бавно се затътри към мъжката половина на къщата — селямлъка. Сега вече можеше търпеливо да изчака с плячката си, докато настане време да я продаде изгодно. Онази червенокосата ще я продаде на венецианеца, дето беше дал капаро, а дотогава тя ще бъде заедно с всички. Не бива да бърза с нея, макар и наполовина да не е негова. Никога не бива да бързаш да връщаш чуждото. „Ако дадете на аллах угоден нему заем, той ще ви го удвои и ще ви прости, тъй като бог е признателен и дълготърпелив, познаващ както онова, което е скрито, така и онова, което е открито. Могъщият, мъдрият!“

---

[1] Южняк. — Б. пр. ↑

[2] Гледай, гледай, гледай! (тур.) — Б. а. ↑

ВАЛИДЕ ХАНЪМ

Ибрахим забрави новата си робиня. Във всеки случай искаше така да мислят. Кой? Неговите евнуси ли, които трябваше да държи, за да наглеждат харема? Или самата робиня, твърде дръзка и неукротима за положението си? Дързост той не прощаваше никому. Дори султан Сюлейман не би се осмелил някога да бъде дързък с Ибрахим. Отношенията между тях ето вече десет години бяха почти братски. По-големият брат, макар и странно, беше Ибрахим. Сюлейман се подчиняваше на Ибрахим във всичко: в изобретателността, в капризите, в настроенията, в споровете, в конните състезания и в лова. Вървеше след него с удоволствие, сякаш дори радостно. Ибрахим изпреварваше Сюлейман във всичко, но се придържаше към една разумна мярка, като не го оставяше да почувствува, че е по-долу с нещо, че е по-малко надарен и по-малко пъргав. Всичко това обаче беше в миналото. Смъртта на султан Селим промени нещата само за един ден. Ибрахим беше твърде умен човек, за да не знае какво страшно нещо е властта. Човек с власт в ръцете се различава от обикновения човек, както въоръженият от онзи без оръжие. Над султана е само небето и аллах на него. Аллах е навсякъде, но всички повели идват от султана. Сега Ибрахим трябваше да следи внимателно Сюлейман, да го пази денем и нощем и да го държи в състоянието и настроението, в което той беше през десетте години в Маниса, разбира се, по отношение на него, Ибрахим, иначе защо му е да се безпокои още за някого си на този жесток и небла-годарен свят? Напрежението беше почти нечовешко. Да присъствуваш дори когато отсъствуваш. Да се появяваш щом само султанът си помисли за тебе и да съумееш така да му въздействуваш, че той да не те забравя нито за миг. В Маниса Ибрахимови съперници бяха само две жени — майката на Сюлейман валиде Хафса и любимата му жена Махидевран. Впрочем той трябваше да се пази само от валиде ханъм, понеже тя имаше тайнствена и неограничена власт върху сина си. В Стамбул валиде ханъм придоби още по-голяма сила, но тук се появи най-страшната съперница — държавата, империята. Тя всмукваше в себе си

Сюлейман и заплашваше да го погълне напълно. Да се състезава с империята беше безсмислено, затова Ибрахим сега трябваше да се грижи само за едно: да не се отделя от Сюлейман, да бъде заедно с него в добро и зло, разбира се, отстъпвайки му привидно първото място, но всъщност задържайки се с всички сили на положението, което заемаше в Маниса. Наричаха го хитър грък и никой в двора не го обичаше, освен Сюлейман и валиде ханъм, която харесваше всичко мило на сина й, ала Ибрахим не се поддаваше на ничии чувства, защото знаеше твърде добре, че всеки изплува от морето сам, като разчита на собственото си умение. Не случайно се беше родил и израснал на остров от твърд бял камък. Още от малък знаеше: животът е твърд като камъка и обиколен от дълбоко безжалостно море. Духът на островитяните живееше у него винаги, макар и дълбоко спотаен. Право казано, Ибрахим дълбоко презираше хората от материка, но умело криеше презрението си, понеже численото превъзходство не беше на страната на островите, а на материка. Но само численото. По душевна сила той превъзхождаше всички. Дори и султана. Знаеше го отдавна, но никой друг не биваше да го знае. Затова трябваше да се преструва на любезен и дори да се унижава пред султана. Духът му, неспособен на унижение, страдаше от това прекомерно, но Ибрахим не можеше да стори нищо, освен да измъчва по един или друг начин тялото си. Можеше да се лиши например от вкусно ядене, когато Сюлейман не искаше да яде нищо, с месеци не навестяваше харема си, придружавайки Сюлейман в неговите пътешествия, на лов, в размислите и скуката; забравяше за печалбата, задоволявайки се с най-обикновената милост на своя висок покровител: една усмивка, възторжена дума, благосклонен поглед или просто кимване. Често пъти Сюлейман се затваряше насаме с Ибрахим за вечеря, без слуги и без свидетели, прекарваха цели нощи в разговори, възхищавайки се един от друг, пиеха гъсти кандийски вина, които доставяше на Ибрахим неговият верен Грити. Умореният Сюлейман заспиваше, но събеседникът му не мигваше. Ибрахим се боеше от постелята. Ще заспиш — и може би завинаги. В тази земя такова нещо се случва често. А може би някъде дълбоко в паметта му живееше страшният спомен как беше заспал върху топлите камъни и беше станал роб на Джафер бей. Сега беше обречен да живее като кукумявка. И когато му се случваше да прекара нощта с жена, той я измъчваше, като не й

даваше да заспи нито за минутка, жестоко и неутолимо искаше от нея наслади и ласки: „Не спя ли аз, не смей да спиш и ти.“

Новата робиня, за която плати луди пари, поддавайки се на неясен душевен порив, очакваше някъде плахо първата нощ с него, но той не бързаше. Същността на обладаването на жената не е в осъществяването на замисъла, а в самия замисъл, в жестоката наслада от властта над своето очакване и очакването на жената, над която си надвиснал като наказващ меч, като съдба, като унищожителен час. Ти си този, който избира нужния момент и взема жената не просто гола, а разголена от всичко съществуващо и няма тогава с нея нито бог, нито хора — само нейният обладател. С много по-голямо желание Ибрахим би хвърлил в краката си нещо повече от жената, но засега не притежаваше повече, боеше се дори да помисли за това, понеже не го привличаше нищо друго, освен властта. Властта беше у султана, на Ибрахим беше съдено смирение, особено непоносимо поради това, че стъпваше около властта на опасно и застрашително разстояние. Но трябваше да се задоволява с малкото. Затова най-сетне си спомни за златокосата робиня и заповяда на старшия евнух да му я доведе през нощта в спалнята.

До леглото откъм главата мъждукаше сирийски меден свещник, от медната кадилница в средата на големия червен килим се виеше тънка струйка дим от едва доловими благовония. Ибрахим лежеше върху зелените покривки, същите както у султана, и държеше пред себе си древна арабска книга. Книгата беше дебела и тежка и да държиш без дървена подставка и то в постелята такава тежест беше почти невъзможно, но на него много му се искаше да се покаже пред девойката именно такъв — сериозен учен мъж, да я порази по същия начин, както в Безистена, определяйки за нея, без да се пазари, двойно по-голяма цена, отколкото искаше старият мошеник Синам ага. Как да я нарича? Роксолана. Името й го даде Луиджи Грити. Просто ей тъй, без да мисли, мимоходом. Така да бъде. Можеше да се нарече и Рушен[1]. Това също ще напомня за произхода й и същевременно ще отговаря на османския дух. Подтиквана от евнуха, девойката влезе в просторната спалня и не без почуда видя върху зеленото ложе същия онзи венецианец, който я купи на Безистена. Беше цялата в розова коприна, тънка и прозрачна. Избрахим извърна към нея глава и свъси вежди.

— От днес ти си Рушен — каза на странен славянски език, от който на Настася й се дощя да прихне.

— Ама ти турчин ли си? — забравяйки за какво са я довели тук, простодушно попита тя.

— Рушен и Роксолана — така ще се наричаш — без да отговаря, обясни строго гъркът. — Ела по-близо и хвърли дрехите си, пречат ми да разгледам тялото ти — заповяда Ибрахим. — Ти си робиня и трябва да правиш всичко, което ти заповядвам.

— Робиня? Робите трябва да работят, а аз само спя и ям.

— Ти си робиня за удоволствия и наслади.

— За наслади ли? За чии?

— За моите.

— За твоите ли? — засмя се тя. — Не си ли твърде хилав за наслади?

Той се докачи. Очите му гневно светнаха, бузата му нервно затрепка. Хвърли книгата на килима и викна:

— Ела тук!

Тя пристъпи като че ли към ложето и в същото време встрани.

— По-близо.

— Ами ако не искам?

— Длъжна си да изпълняваш повелите ми.

— Но нали си християнин? Не приличаш на турчин. Християнин ли си?

Това беше толкова неочаквано, че той се объркa.

— Кой ти каза, че съм бил християнин?

— То си личи. Не е ли вярно?

— Сега това няма значение. Приближи се.

— Няма да се приближа, докато не разбера.

— Какво искаш още?

— Трябва да ми отговориш.

— Дръзко момиче! Ела насам!

— Не, кажи ми. Чувал ли си за онези седем отрочета, които заспали в Ефес?

— В Ефес ли? Какво от това?

— Още ли спят?

На Ибрахим започваше да му харесва това приключение в собствената му спалня.

— Във всеки случай не съм чул да са се събудили — каза той развеселен. — Сега доволна ли си?

— А онзи свещеник? — не отстъпваше тя.

— Какъв свещеник пък сега?

— В храма „Света София“. Когато турците нахлули със султана си в църквата, там се извършвала света служба и всички се молели на колене. На амвона се възправил свещеникът, който извършвал службата. Един еничарин се втурнал със сабя към него и вече замахвал да го съсече, но свещеникът се закрил с кръста, отстъпил назад към стената на храма, стената се разтворила и го скрила. Когато настане краят на неверниците, ще излезе от нея. Трябва да си чул за това.

— Никой тук не е чувал за такова нещо. Това е някаква измислица.

— Защо да е измислица? Знаят го всички почтени хора. Настася леко пристъпи към ложето, наведе се над книгата и прелисти страницата.

— Не познавам това писмо. Странно е.

— Можеш ли да четеш?

— Защо да не мога? Всичко мога.

— Тогава ела при мене.

— Няма да дойда. Това не го мога и не го искам. С тебе не искам.

— Ще те принудя.

— Само мъртва.

— Девойка ли си?

— Трябваше досега да забележиш.

— Но нали ти не искаш да те видя.

У Ибрахим се надигаше необяснимо нежелание. Мислеше вече не за насладите, а как да отстъпи с достойнство и как да се държи по-нататък с това странно момиче. Право казано, Рушен като жена не привличаше с нищо Ибрахим. Жената трябва да бъде безмълвно средство за наслада, а не да се впуска във възвишено философстване веднага щом влезе в спалнята.

— Чия дъщеря си? — попита той, за да печели време.

— Кралска! — засмя се Настася, като тръсна дръзко пищните си червеникави коси.

Ибрахим не разбра. Или не повярва.

— Чия, чия?

— Казах ти — кралска.

— Къде те намериха?

— В кралството.

— Къде точно, питам.

— Където бях, вече ме няма.

Той я погледна по-внимателно, придирчиво, с недоверие и дори с презрение. Долна самозванка? Или просто глупаво момиче? Но все пак наистина е странна и с вида си, и с нрава си. И се държи твърде чудато. Никога не бе чувал за робини, които да се смеят, току-що попаднали в робство.

Прииска му се да помисли насаме. Не познаваше самотата, нямаше време за нея, но понякога остро усещаше някаква необяснима мъка и само след малко ставаше ясно: това беше мъка по самотата. Винаги жадуваме за онова, от което сме лишени.

— Добре — уморено махна той. — Сега си върви. Ще те повикам по-късно.

— Къде да вървя? — учудвайки го още повече, попита момичето. — Пак там — да ям и да спя?

У нея наистина имаше нещо различно от другите хора.

— А ти какво би искала?

— Да уча.

— Може би си забравила коя си?

— Робиня. Но скъпа.

— Ти всичко знаеш!

— Ако беше всичко, не бих искала да уча.

— Нали те учат да пееш и танцуваш?

— И без това умея. Мога да ти изпея как ме купуваха. Я чуй. — Тя приседна на килима, сви се като топка, едва докосвайки с пръсти дебелата арабска книга, и занарежда с дълбок тъжен глас: — „За самата Настася девет хиляди. За снагата й гъвкава десет хиляди. За бялото лице единадесет. За бялата шия дванадесет. За сините очи и дългите мигли тринадесет. За тънките вежди четиринадесет. За плитката златна петнадесет…“

Скочи на крака и побягна към вратата.

— Ето ти и песен. Стига ли ти?

— Върви си. Дай ми време да помисля. Тя още не вярваше.

— Как така да си вървя? Нали съм робиня.

— Върви, върви. Друг път ще те повикам.

— Голяма утеха!

Тя излезе от него, като се смееше, но той не искаше да слуша смеха й, искаше да мисли.

А за какво да мисли — не знаеше. Да се посъветва? За жената не се съветват!… Против нея могат само да вземат свидетели, когато извърши нещо долно. „Ако някои от вашите жени се провинят в блудство, представете четирима свидетели измежду вас против тях, а ако свидетелстват против тях, затворете ги в отделни стаи, додето ги освободи смъртта или аллах им достави средство да избягат.“ Съществуваше Грити, който беше настрана от исляма. Но с Грити не му се искаше да говори за това момиче, понеже при среща той и бездруго непременно щеше да намигне и да попита с цинична мъжка откровеност: „Е как е, допадна ли ви роксоланката?“

Ибрахим лежеше и прехвърляше в паметта си стихове от четвъртата сура на Корана „Жените“. Винаги намираше в тази книга утеха особено там, където се споменаваше неговото име. Знаеше, че това е пророкът Ибрахим, когото християните наричат Авраам, но все едно се радваше, когато четеше: „Понеже ние дарихме на рода Ибрахимов писмо и мъдрост…“

Навярно и Ферух хатун, когато беше избирала за своя малък роб мюсюлманско име, се беше спряла на Ибрахим именно за да изпълни с гордост духа му? Понеже тя се грижеше за духа му с усърдие и настървение, оставяйки тялото на природата, която без всякаква помощ още на четиринадесет години направи Ибрахим пламенен и предан любовник на неговата добра господарка. Сега тя се облива някъде в безутешни сълзи, а той трябва да намери разумен изход от задънената улица, в която попадна, като купи на Безистена странната робиня. „И никога не сте в състояние да бъдете справедливи към всички жени, колкото и да се стараете да го правите. Затова не се отвръщайте по всякакъв начин от една от тях, нито я оставяйте в неизвестност. И ако се помирите и бъдете богобоязнени, аллах е благ и милостив!“

Не заспа почти до зори. Евнуха, който се появи, за да го попита дали да не доведе любимката му Хюма, направо го изгони. Непоносима сган са евнусите. Винаги знаят онова, което не бива да знае никой. Те не можеха да разпитат Рушен, защото тя не би отговорила никому (дори и на него за съжаление), но и така се

досетиха, щом бе отпратил робинята без време. А може би тъкмо навреме?

И изведнъж се изплаши: а не прояви ли слабост, не се ли поддаде на скритото чародейство на тази чужденка? Във всеки случай трябваше да я упои със силно вино и нека тогава да проявява своята варварска смесица от остър като бръснач ум и едва ли не детска наивност. Но той все пак не направи това. Пусна Роксола-на, без дори да докосне тялото й, пусна я така бързо. Тук непременно има магия. Той се поддаде на наивната приказка за високопоставения произход и за едва ли не ангелската й чистота. Ех, Ибрахим, Ибрахим!…

Над Стамбул се спускаше студена зимна мъгла, но султанът изяви желание да отидат на Окмейдан[2] и да стрелят с лък по тиква. Желанието на падишаха е свещено. Ибрахим съпровождаше Сюлейман, като вървеше до почетното дясно стреме. Той беше самото уважение и внимание на това почетно място от дясната страна и забавляваше султана, като описваше техните упражнения в стила на придворните сладкодумци-подлизурковци: „Когато високият султан, качвайки се на коня, забърза с августейшия кортеж по пътя на съвършенството, почтителността и служенето и според обичая на халифите, в свободния от държавни грижи ден пристигна на полето за стрелба по тиквата, която вече очакваше негово величество на мястото, откъдето той щеше да мине, чухраите и аджемите[3] започнаха да движат тиквата, издигната на двеста гези[4] над земята, и великият падишах яко лев, като си сътвори нокти от стрелите и лъка, започна да пуска в тиквата стрели на изпитанието, поощрението и заплахата, според думите: «И пригответе се против тях, с каквито военни сили разполагате и конница, за да всеете ужас във враговете на аллаха, във вашите врагове и други неверници…»“ Щастливата дясна страна се украси с присъствието на главния пазител на царските покои и велик соколар Ибрахим, който също пускаше стрели в своята тиква, и високопочтените султански велможи, поощрявайки се един друг, мятаха стрели на щастието в тиквите, които им подаваха аджемите, но всичките тези тикви не можеха да се сравнят с тиквата на височайшия султан — жълта, на червени и черни ивици, сякаш кръв от стрелите и синини от мощните удари на негово величество. „О, каква тиква! Грамада като дърво без ствол или глава на богатирски воин, който послушно я подлага под каменните удари на стрелите. Тя прилича на

дебел клон на чемширово дърво. Това е гнездо на гълъби, които каменните стрели принуждават уплашено да излитат, или райска финикова палма, която се подлага на ударите на негово величество, наместника на нашето време.“

Султанът упорито забиваше стрела след стрела в огромната тиква, която, тичайки, разнасяха на висок дървен прът скритите зад земления насип чухраи. След султанската тиква се разнасяха тиквите, предназначени за Ибрахим, за великия везир — стария Пири Мехмед паша, за везирите, еничарските аги, за велможите, за подлизурковците и смахнатите. Султанската тиква беше най-голяма и най-ярка, а неговите стрели бяха със златни пера и сияеха дори в мъгливия въздух. Тиквите за Ибрахим и везирите бяха много по-малки и всичките бели, а останалите ловци трябваше да се задоволяват с няколко сивкави кръгли тиквички, в които се забиваха наведнъж по няколко зли стрели. Сюлейман беше овладял високото майсторство за стрелба с лък по времето на своето наместничество в Крим, където го изпращаше още малък дядо му — султан Баязид. И макар османските султани да смятаха лъка за оръжие на страхливците, като отдаваха винаги предпочитание на меча, Сюлейман след Крим вече никога не можеше да се избави от изкушението да пуска стрели ту в див звяр, ту в прелетна птица, ту в ей такава тиква.

Султанът както обикновено мълчеше, давайки само знаци на дилсизите[5] да подават стрели или напитки, за да си разквасят гърлото с Ибрахим. Ибрахим се мъчеше да не изостава от Сюлейман, като забиваше сполучливо една след друга стрелите в своята тиква и се смееше на стария Пири Мехмед, който улучваше рядко, понеже не можеше да опъне както трябва тетивата, поради което стрелите му не достигаха целта и безсилно падаха. И изведнъж нечия чужда стрела с хищно свистене се впи в султанската тиква, като едва не я прониза цялата. Дори Ибрахим вцепенен погледна своя колчан и тази злочеста пришълка, сякаш искаше да се увери, че стрелата със синьо-бели пера не е негова, а е наистина чужда, кой знае чия и откъде. Тя стърчеше в ярката тиква черна, с мръсни синци, накачени по нея. Чухраите и аджемите, поразени от невиждането светотатство, замряха в своето прикритие, тиквите се полюшваха на високите върлини, сякаш страхливото треперене, обхванало всички придворни, се беше предало и на тях.

Учителят и възпитателят на султана, побелелият везир Касъм паша, който знаеше Сюлейман от малък, беше пътувал с него навсякъде, беше живял през всичките години в Маниса и търпеливо му беше предавал всички тайни на придворните обичаи, сега следеше с известна тревога Сюлейман. Сам аллах беше пратил това изпитание за младия султан. Ето случай да прояви и властта си, и нрава си, и самообладанието, на което беше обучавал Сюлейман невъзмутимият Касъм паша. Сюлейман си беше докарал в Стамбул от Маниса и дилсизите. Имаше си свои и не се нуждаеше от дилсизите, служили на султан Селим. Касъм паша беше подготвил за своя властелин и тези мълчаливи изпълнители на най-неочаквани повели — повели тайни, безмълвни, предавани с жест, движение, докосване и поглед, а дори и само с една въздишка на султана. Като примигваше със старите си зачервени от вятъра очи, Касъм паша удовлетворено наблюдаваше колко умело и незабелязано Сюлейман дава заповеди и как дилсизите търчат насам-натам, мълчаливо и незабавно изпълнявайки волята му. Как ще постъпи сега султанът, когато неизвестна ръка престъпно беше посегнала на високата му чест? Чужда стрела в султанската цел е все едно чужд мъж в Баб ус саадет — Вратата на блаженството[6]. Наказанието трябваше да бъде наложено незабавно и безмилостно, но и в наказанието трябва да се държи за достойнството. Касъм паша не вземаше участие в състезанията, не го задължаваха и не му се присмиваше дори Ибрахим, но ако старият везир не хвърляше стрели, то тревожните погледи, които хвърляше, бяха много почести от стрелите на неговия възпитаник, и сега той напрегна цялото си старо жилесто тяло като силно опъната тетива.

Султанът не излъга надеждите на своя верен възпитател. От гърдите му не се изтръгна вик на възмущение и не попита нищо, само гневно посочи с ръка към онази дръзка стрела и дилсизите мигновено се втурнаха да търсят виновника, като веднага изправиха пред султана някакъв стар бей, омотан с топове плат и кожи, с огромна кръгла чалма, объркан и загубил ум от това, което беше сторил с несигурната си ръка. Дилсизите, като показаха на султана лицето на злосторника, метнаха върху главата му черно покривало, готвейки се да изпълнят неминуемото наказание, но Сюлейман с едно движение на показалеца на лявата ръка ги спря.

— Къде е кадията[7] на Стамбул? — попита спокойно. Искаше да бъде справедлив и да се ръководи не от гнева, а от законите. Не се интересуваше как се зове престъпникът и кой е. Понеже престъпникът поради своето престъпление става животно, а пък животното няма име, както и положение. Само смъртта може от престъпника, посегнал на султанската чест и нанесъл най-голямо оскърбление на падишаха, да направи отново човек и тогава ще му бъде върнато името, а семейството ще може да вземе тялото му, за да го предаде на земята според обичая. Кадията пристигна и се поклони на султана.

— Наистина всевишният аллах обича хората с възвишени помисли и не обича низките — тънко пропя той, като поглаждаше къделите на бялата си брада и издуваше станалите лилави от студа бузи. — „Тъй като твоят господ скрито те следи.“

След това кадията обрисува цялото коварство и тежестта на злодеянието на виновния и за потвърждение цитира Абу Ха-нифа, Малика и Несай[8]. Не можеше да има по-тежко злодеяние от посягането върху честта на властелина, а пък онези, които забиват стрели в тиквата на щастието на негово величество, губят право на живот, понеже „господ е излял върху тях бича на наказанието“. Наистина ние сме принадлежали на бога и се връщаме при него.

Султанът и всичките му везири признаха изключителните знания на кадията, красотата на речта му и добре изградените доказателства. Сюлейман посочи на немите с пръст какво трябва да сторят, те веднага преметнаха през шията на нещастника черна връв, дръпнаха краищата й — и ето човека вече го няма, лежи един труп с изцъклени очи, с прехапан посинял език и самият султан, Ибрахим, везирите и велможите се уверяват в смъртта му, като минават покрай удушения и внимателно се вглеждат в него. Сюлейман подари на кадията султански халат и като поомекна, каза на Ибрахим, че би искал днес да вечеря с него.

— Ще наредя да приготвят румелийски дивеч — поклони се Ибрахим. — За десерт ще има четири сладки неща.

— Днес е хладно — сви рамене Сюлейман, — не би навредил и анадолски кебап.

— Не би навредил — на драго сърце се съгласи Ибрахим.

— И малко зеленчуци. Ще минем и без сладки неща. Не сме жени.

— Наистина, ваше величество, не сме жени.

За първи път през деня султанът се усмихна. Тази усмивка под мустак можеше да забележи само Ибрахим.

— Днес добре постреляхме.

— Ваше величество, днес вие наистина хвърляхте стрели на щастието.

— Но и ти не изоставаше от мен!

— Да ви изпреварвам би било престъпно, да изоставам — позорно.

— Надявам се нашият велик везир да съчини една газела[9] за този празник на стрелбата.

— Не е ли твърде стар Пири Мехмед, ваше величество?

— Стар за стрелба или за газела? Както е казано в Корана: „И моята глава е побеляла…“

— Мехмед паша е суфи[10], а суфитите порицават всички развлечения. Аз бих могъл да наредя бейт[11] за великия везир.

— Защо да се отказваш от такова намерение? — Султанът грабна поводите на коня си от чаушите[12] и потегли от Окмейдан.

Ибрахим, като се движеше неотстъпно до дясното му стреме, се наклони леко към Сюлейман, за да може той по-добре да го чува, и издекламира:

Имаш обичай да осъждаш виното, да отричаш флейтата, о, суфи! Пий вино и бъди човек, о, суфи, този лош обичай остави!

— Това трябва да се запише — одобрително отбеляза султанът и пусна коня в галоп. Ибрахим препускаше редом като негова сянка.

Вечеряха в покоите на Мехмед Завоевателя, изографисани от венецианския майстор Джентиле Белини: русокоси жени, зелени дървета, гяурски здания, зверове и птици — всичко онова, което беше забранено от Корана. Но пиеха също и забранено от Корана вино, макар там и да е казано: „Ще им бъде дадено да пият чисто, запечатано вино.“ Затова пък обичайната мрачност на султана изчезваше и той ставаше едва ли не онзи шестнадесетгодишен шехзаде от Маниса, който се кълнеше някога на Ибрахим в любов и уважение за цял живот. Пияната камила по-леко носи товара си. Пиеха и ядяха много, но още по-много изхвърляха, понеже за слугите входът тук беше забранен и нямаше кой да прибира.

— Което не се изяжда — се изхвърля — небрежно каза султанът. — Тази вечер всичко ми е особено вкусно. А на тебе?

— И на мене.

Ибрахим доливаше на Сюлейман гъст мискет, а от главата му не излизаше казаното: „Което не се изяжда — се изхвърля.“ А той не би изхвърлил никога и нищо — нали беше син на бедни родители. Но тук, покрай султана, вече не изяждаше всичко въпреки ненаситността си. Ето и Рушен не я изяде. И какво сега — да я изхвърли ли? Но къде?

Гледаше Сюлейман и неговата печално клюмнала на дългата тънка шия глава, натежала от много високия тюрбан, опитваше се да определи истинските си чувства към този човек — и не можеше. Не искаше. Не беше свикнал да криви душата пред себе си. А да признае истината?… Да си остане така, както и досега. Той живее не за себе си, а за тъмноликия владетел. И Рушен я купи, като даде луди пари, та смая Грити, а после не я докосна и с пръст, когато евнухът напъха момичето в спалнята му — купи я не заради себе си, а за султана, за неговия царствен харем, за Баб ус саадет в четвъртия двор на двореца Топкапъ, зад Златните врата на насладите. От какви подбуди? От любов? Жалост? Или от благодарност за всичко, което Сюлейман беше направил за него? Знаеше ли? Действуваше несъзнателно, без сам да разбира до този момент какво върши, осъзна го едва сега и се зарадва невероятно, прииска му се да разкаже на султана какъв чуден дар му беше приготвил, но овреме се сдържа. Той имаше един навик: да възпира възторзите си, като кон в галоп. Спри и помисли още малко! Помисли и изведнъж го осени: валиде ханъм? Трябва да се посъветва с майката на султана, валиде Хафса, всемогъщата повелителка на харема на падишаха.

След вечерята Сюлейман помоли да му почете от „Тасавурат“[13]. Слушаше, клюмайки, не прекъсваше и не питаше, а Ибрахим, без да се замисля над това, което четеше, забравил дори за самия султан, непрекъснато въртеше в главата си само едно: „Валиде ханъм, валиде ханъм, валиде ханъм!“ „Намерих една жена, която ги управлява, и на нея е дарено всичко, и тя има голям трон.“

А сетне изведнъж трепна, като си спомни кой знае защо мрачната легенда, свързана с венецианеца Джентиле Белини, който изографисал тези покои за Мехмед Завоевателя. Художникът смаял твърде много султана, донасяйки му като дар няколко свои платна с изобразени

прекрасни жени, които се сторили на Мехмед по-живи дори от неговите одалиски в харема. Султанът не вярвал, че човешка ръка е способна да създаде такива неща. Тогава художникът нарисувал портрета на самия Мехмед Завоевателя: крив като ятаган нос, разбойническо лице с широка брада и поглед като на звяр под кръглия тюрбан, а над всичко властвува цветът на тъмна сгъстена кръв. Султанът бил във възторг от изкуството на венецианеца. Ала когато художникът показал на Мехмед картината, изобразяваща отсичането на главата на Йоан Кръстител, султанът се разсмял на неосведомеността му.

— Тази глава е прекалено жива! — възкликнал той. — Не се вижда, че е мъртва. На отсечената глава кожата се свива! Свива се веднага, щом главата се отдели от тялото. Вие, неверниците, не ги разбирате тези работи!

И за да не остави никакво съмнение в своите знания, веднага заповядал да отсекат главата на един от чаушите и накарал художника да гледа умиращата глава, докато на венецианеца не му се сторило, че и самият той умира.

За Османовци нямаше нищо невъзможно. Особено в жестокостта. Няма ли да предизвика и той жестокост със своя дар? Постъпката трябва да се предхожда от разговор. А разговорът още не е подарък.

Макар Ибрахим да беше смятан за главен пазител на султанските покои и макар Баб ус саадет да беше също в негово владение, той не можеше да пристъпи четвъртите врати, които се охраняваха от бели евнуси, без риска да загуби главата си, както и всеки друг мъж освен самия султан. Евнусите не се вземаха под внимание, понеже евнухът не може да се възползва от одалиските, както и неграмотният от книгите. Но от висотата на своето положение Ибрахим виждаше какво става в харема и беше длъжен да задоволява всички потребности на този мъничък, но всемогъщ свят; всяка сутрин при него идваше главният евнух, който предаваше нарежданията на валиде ханъм, великата владетелка Хафса, чието драгоценно време не можеше да се пилее за низки и долни неща, за които тук беше поставен той, Ибрахим, понеже нейното време пестеливо се разпределяше между стремежите за приближаване към аллаха и възвеличаване на улемите, бедните чалмоносци. Ибрахим търпеливо слушаше бръщолевенето на

черния главен евнух, като знаеше прекрасно, че нейно величество валиде ханъм освен за приготвяне на дарове за джамиите и свещените тюрбета, шиене на скъпоценни балдахини, бродиране и плетене на дантели, прахосва по-голяма част от времето си за сплетни, за изслушване на доносите на евнусите и верните си одалиски, за потушаване на раздори, а понякога и на истински бунтове, от които харемът направо клокочеше и, разбира се, за проследяване на всяка стъпка на султана, везирите му и всички приближени и най-напред на самия Ибрахим, макар към него валиде ханъм да беше особено благосклонна, което неведнъж беше изявявала открито. И не просто бе благосклонна, а го обичаше като син. Това той също беше чувал от устата на самата валиде ханъм. От царствените уста, които с красотата си затъмняваха всичко друго виждано. Не сочни, не яркочервени, не нежни с онази тънка нежност, от която мъжете обезумяват, а по-скоро строги, тъмни, сякаш пресъхнали и втвърдени, но изрязани с такова съвършенство, че той очакваше от тях дори не просто думи, а самата красота. Не бяха много мъжете, имали щастието да видят тези уста. Ибрахим принадлежеше към тези малцина.

— Предай на валиде ханъм — каза сутринта на главния евнух, — че бих я помолил да ме изслуша.

Главният евнух се поклони мълчаливо.

— Върви — отново каза Ибрахим.

Евнухът, кланяйки се, отстъпваше към вратата. Беше по-могъщ от Ибрахим, защото държеше в черните си, страшно силни ръце и целия харем, и самия султан, но никога не показваше открито могъществото си, понеже зад него стояха поколения също такива евнуси, които вършеха работата си тайно, намъкваха примката, прокрадвайки се изотзад, а пред очите се кланяха угоднически, унижаваха се и се подмазваха.

Човекът, когато се е изправил на крака и се е извисил над света на животните, като че ли веднага се е раздвоил на горна част, където са духът и мисълта, и долна, в която телесното тегне към земята, тласка я към низостта, към първобитната мръсотия. За горна част служат мъдреците и боговете, а за долна — под-мазвачите. От човешката измет те са най-древни. Не е възможно да им се сложи край. Може би единственият начин е отново да се върнем на четири крака?

Ибрахим никога не се смяташе за ласкател. Може би той именно затова се хареса на Сюлейман, че не се присъедини към тълпата от лакеи, обкръжаващи шехзадето в Маниса, а сега, когато Сюлейман стана султан, той, Ибрахим, също не се пречупи, задържа се на човешката си висота, издигна се още по-високо над лакеите от Високата порта, които тук нямаха чет. Валиде Хафса отначало със страх се вглеждаше в ловкия грък, опасявайки се да не навреди нещо на сина й. Но, притежавайки нужното търпение, което с пълно право би могло да се нарече целебно, тя скоро се убеди, че между младежите беше започнало нещо като надпреварване по способности и това й хареса. Сега трябваше само да следи да не би Ибрахим, като другар на Сюлейман, да възнамери да стане негов съперник. Валиде ханъм забелязваше и най-малките намеци за съперничество ако ли не сама, то благодарение на ушите и очите, които предвидливо беше поставила навсякъде й своевременно ги отстраняваше незабелязано за Сюлейман, а често и за Ибрахим.

Сега в молбата на Ибрахим валиде ханъм беше заподозряла някаква хитрост, навярно затова не отговори няколко дена, като разучаваше за него всичко възможно, или се готвеше както подобава за предстоящия разговор. Да се готви, без да знае за какво е този разговор? За друг би било странно, но не и за валиде ханъм. Понеже ако човек е намислил нещо недобро или пък подло, той няма да издържи и ще се издаде поне с намек, с някаква незначителна дреболия, макар в бълнуване насън или в опиянението, когато се затварят със Сюлейман в гяурските покои на Завоевателя — и тогава тя незабавно ще узнае, ще се досети за всичко и както трябва ще се подготви за отпор. Ако ли пък Ибрахим няма нищо лошо на ум, а напротив, иска да направи за нея нещо приятно, и тогава не бива да бърза, понеже прибързаността прилича само на хората от долен произход, на нищожните, които не струват и грош. Величието на човека е в спокойствието, а спокойствието в търпението и бавенето. Незабавно трябва да се наказват само враговете. Вдигнатата сабя трябва да пада като вятър.

Валиде Хафса произхождаше от рода на кримските Гиреи. В нейните жили не течеше кръвта на Османовци. Но издигната днес до положението на пазителка на добродетелите и достойнствата на този царски род, тя с всички сили се мъчеше да всмуче в себе си неговия

многовековен дух. Гигантските простори дишаха в сърцето й, бавни като движението на керваните; ритмите на пясъците и пустините пулсираха в кръвта й, облаци, прогонени от небесата от големи ветрове, спираха в сивите й искрящи очи, изрязаните й устни се овлажняваха от дъждове, които падаха и все не можеха да паднат на земята. Империята беше един безкраен простор, а просторът беше тя, Хафса. Странствувала по волята на султаните Баязид Справедливи и Селим Страшни (нейния мъж) със сина си ту в Амасия, ту в бащиния Крим, скрит зад високите вълни на суровото море, ту в Едирне, ту в Стамбул, ту в Маниса, а сега, съединила и обединила всички простори тук, в царствения Стамбул, в двореца Топкапъ, тя успокоено седна на възглавницата на почитта и уважението, превръщайки се сякаш в тугра[14] върху султанската грамота за достойнството на най-целомъдрените хора в целия свят.

Валиде ханъм повика Ибрахим, когато желанието му да сподели намерението си с нея беше започнало вече да се изпарява. Намерението е ценно, докато още не е помръкнало, когато иде от горенето на душата и няма върху себе си нищо от хладния разум. Но откъде валиде ханъм можеше да знае за странното намерение на Ибрахим?

Тя го прие в просторните покои до Тронната зала през нощта, когато султанът вече спеше или се развличаше с любимата си жена Махидевран. Само един тесен преход и стръмни стъпала ги отделяха от мястото, където се намираше сега Сюлейман, и това неволно слагаше върху техния разговор белег на нещо непозволено, едва ли не греховно.

Валиде ханъм седеше на възглавниците цялата в бели кожи, лицето й беше покрито с бяло фередже, над което горяха огромните, черни в полумрака очи. Само един светилник мъждукаше далеко в ъгъла, осветявайки лицето на валиде ханъм с плахи жълтеникави лъчи, ала тя като че ли и от него искаше да се прикрие, защото при появата на Ибрахим вдигна леката си ръка така, че на лицето й падна сянка, но то беше само за миг, понеже веднага дръпна ръката, а в нея държеше фереджето. Ибрахим бе от мъжете, които вече бяха виждали лицето на валиде ханъм, затова тя не искаше да го крие и днес, когато между тях трябваше да се състои разговор, пък за разговора не са достатъчни

само очите, а трябват и уста, още повече ако са така неповторими, както нейните.

— Седни — покани го тя, посочвайки на Ибрахим възглавниците, които можеше да си подложи.

Той поздрави и седна на разстояние, навеждайки се почтително към страната, където тънеше в бялата нежност на кожите малката фигурка, която дори и седнала, успокоена и неподвижна, беше сякаш цяла изтъкана от живост, подвижност и безпокойство. Черно-сивите очи проблясваха остро — или изкусно почернени, или в такива едни чудни прорези, малкото правилно носле като че ли трепкаше не само с тънките си ноздри, но и с цялото си ясно очертание, устните й бяха тъмно изписани върху бледното й нервно лице и сякаш говореха дори и здраво стиснати. Полъхът на времето още не беше докоснал това лице. То живееше, дишаше и вдъхновяваше всеки, който имаше щастието да го погледне. Странен беше султан Селим — беше отпратил далеч от себе си такава жена и чак до смъртта си не пожела да я види повече. Може би беше истина онова, което си препредаваха шепнешком един на друг пазачите на харема, че уж Сюлейман не бил роден от Хафса, а от любимата робиня на Селим, една сръбкиня, родом от Зворник в Босна. А уж през същата тази нощ Хафса била родила момиче. Нима е могла да понесе наследникът на трона да бъде от робиня? Още преди разсъмване евнусите удушили сръбкинята, а Сюлейман станал син на Хафса. Дали наистина е било така и дали е узнал за това Селим? И знае ли го някой със сигурност? Харемът пази навеки своите тайни, вратите му са заключени така здраво, както са стиснати тези прекрасни уста, които не искат да промълвят на Ибрахим нито дума, а да заговори пръв не смееше.

Най-сетне валиде ханъм реши, че мълчанието продължи твърде дълго.

— Искали сте да поговорите с мен. За какво? Слушам. Начинът й на говорене подхождаше на външността й: стремителност и небрежност, думите връхлитат една върху друга, сякаш устните се мъчат да ги изтласкат колкото може по-бързо на свобода, за да се затворят отново в продължително и упорито мълчание.

Във въпроса на валиде ханъм Ибрахим можеше да долови каквото си иска: недоволство от това, че са я обезпокоили, гняв към човек с толкова низко в сравнение с нейното положение, обикновено

равнодушие. Там нямаше само любопитство и истинско желание да узнае какво точно ще й каже.

Ибрахим се мъчеше да долови поне далечно сходство между валиде ханъм и Сюлейман. Не намираше нищо. Дори съвсем чужди хора, живели дълго заедно, приемат един от друг някакъв жест, усмивка, движение на веждата, някоя дума или просто възклицание. Тук нямаше нищо. Или бяха две напълно чужди и враждебни същества, или пък бяха толкова силни личности, че не можеха да приемат от друг нито някакви достойнства, нито недостатъци. Той чувствуваше отчуждението на валиде ханъм и разбра, че тя се беше приготвила в случай на нещо и за отпор, и за отмъщение, макар че външно беше самата доброжелателност. „Те замисляха хитрост и ние замисляхме хитрост, а те дори не знаеха.“ Жените не четат Корана. Но на жените може да се чете Коранът, като се привеждат цитати от него. Ибрахим тъкмо навреме, за да не премине мълчанието му в непочтение, намери нужните слова:

— „Който идва с добро, го чака още по-добро…“

А понеже валиде ханъм мълчеше или не желаейки да отговаря на думите на Корана, или изчаквайки какво ще каже Ибрахим по-нататък, той добави:

— „А които идват с лошо, ликовете им ще бъдат хвърлени в пъклен огън.“

Тя продължаваше да мълчи, стискаше още по-упорито тъмните си устни, хвърляше на Ибрахим остри като стрели погледи, об-стрелваше го от всички страни бързо, умело и точно.

— „Само вие се радвате на своите дарове“ — отново се обърна той към спасителните думи от книгата на книгите на исляма.

— Така, значи — най-сетне наруши тя непоносимото си мълчание. — Дар? Ти искаш да получиш някакъв дар? Е, какъв?

— Не аз, ваше величество. Не е за мен този дар. Усещаше необикновена скованост. Много по-просто би било тогава, през нощта, да беше казал на Сюлейман по мъжки: „Купих една рядка робиня. Искам да ти я подаря. Нали няма да ми откажеш?“ Както самият Сюлейман още в Маниса му подари една след друга две свои одалиски, хвалейки твърде откровено женските им достойнства.

— Е, за кого е? — попита валиде ханъм и сега вече нямаше никакво отстъпление.

— Исках да се посъветвам с вас, ваше величество. Бих ли могъл да подаря за харема на светлейшия султан, където властву-вате вие, като лъвица, удостоена с честта да служи на лъва на властта и повелите, да подаря на това убежище на блаженството една рядка робиня, която купих с тази цел от един почтен челеби[15], пристигнал отвъд морето?

— Рядка с какво — с красотата си?

— С характера си, с цялото си същество.

— Такива подаръци — само от доверени.

— Дойдох да се посъветвам с вас, ваше величество. Тя не го слушаше.

— Доверени в работите на харема могат да бъдат само евнусите.

Той изрече:

— „… а ако не сте влизали при жените, то нямате грях…“ Тя продължаваше да не го слуша. А може би се преструваше, че не го слуша?

Изведнъж попита:

— Защо искаш да я подариш на султана?

— Вече казах за нейния рядък характер.

— Това е твърде малко.

— Носят се слухове, че е кралска дъщеря.

— Кой казва това? Тя самата ли?

— Хора, на които вярвам. И поведението й.

— Какво поведение може да има една робиня?

— Ваше величество, тази робиня е необикновена! Тя беше упорита в своята непреклонност.

— Кога е купена робинята? Ибрахим се смути:

— Наскоро.

— Все едно ще разбера. Не подобава да се води робиня от Безистена в Баб ус саадет. Тя трябва да бъде подготвена както следва, за да престъпи този висок праг.

Валиде ханъм мълча дълго. И Ибрахим нямаше какво да добави. Най-сетне изрязаните тъмни устни се раздвижиха:

— Тя непокътната ли е?

— Иначе как бих посмял, ваше величество! „И сложи ръката си зад пазвата, тя ще излезе цяла и невредима. Това ще бъде едно от деветте знамения…“

Валиде ханъм отново потъна в мълчание, сега особено дълго и тежко за Ибрахим. Най-после трепна и за първи път го погледна лукаво, съвсем по женски:

— Не можа ли да се справиш с нея? Бузата на Ибрахим започна нервно да трепка.

— Още когато я купувах, я купувах за негово величество! Платих двойна цена срещу онази, която искаше челебията. Луда цена! Никой няма да повярва, ако я изрека.

Тя не го слушаше и вече се смееше над него.

— Тебе ти трябва за харема стара, опитна жена. Иначе там никога няма да има ред. Не искаш помощ от евнусите, защото ги мразиш. Зная аз.

Помълча и неочаквано му рече:

— Ще пратя да проверят целостта й. С тебе ще дойдат евнуси.

— Сега?

— Не може да се отлага.

— Бих ли могъл да ви помоля, ваше величество…

— Ти вече ме помоли — аз дадох съгласие.

— Освен това… Нека за това да знаем само ние.

— А робинята?

— Тя е още съвсем момиченце.

Валиде ханъм вирна непокорно глава. Съжали за своята несдържаност, но вече беше свършено. Може би си спомни, че и нея я бяха докарали в харема на шехзаде Селим също съвсем млада девойка. И досега не приличаше на майка на султан Сюлейман. По-скоро на по-голяма сестра. Само шестнадесет години деляха майката от сина. На четиридесет и две години тя беше вече валиде.

Паметта започва да работи у човека много по-рано от всички радости и нещастия, които е съдено да преживее.

Тя стана. Беше на ръст като Рушен и като нея тънка и изящна. Ибрахим кой знае защо си помисли, че двете трябва да се харесат. Поклони се на валиде ханъм и я изпрати до прехода към светата святих.

Противно беше да мъкне подире си евнусите, но не посмя да повери тази работа никому. Мина мълчаливо със свитата си през Вратата на еничарите, покрай тъмната грамада на „Света София“, покрай обелиските на Атмейдан. Вкъщи изгони слугите, свърза

евнусите на валиде ханъм със своите, оттегли се в мъжката половина и чакаше пронизителен моминski вик, стонове и ридания, но горе цареше тишина и той не издържа, отиде там. Черните евнуси с дрехите на Рушен в ръце като пощурели я гонеха по тясната полутъмна стая, а момичето, като развяваше дългите си небрежно разпуснати коси и извиваше гръб и бедра, се изплъзваше от тях, от гърдите й се изтръгваше нещо като смях или като хълцане, очите й бълваха зелен пламък, като че ли искаха да изпепелят нечестивците с пъклен огън, ноздрите й трептяха от изнемога и отчаяние. Като видя Ибрахим, Рушен го посочи с пръст и се задави в нервен смях.

— И този е дошъл! Защо си дошъл?

— Да те погледна за последен път! — спокойно каза Ибрахим.

— За първи!

— Да. Но и за последен!

— Гледай тогава. Тия вече ме гледаха! Претърсваха ме. Какво търсеха? Заповядай сега да ме удушат, както е прието у вас.

— Не позна. Дошли са да те вземат за подарък.

— За подарък ли? Че не съм ли жива?

— Имай търпение да чуеш докрай. Желая ти голямо щастие.

— Щастие? Тук?

— Не тук. Затова те дарявам на самия султан. В харема на падишаха.

— В харема на султана? Ха-ха-ха. Тогава защо ме раз-съблича?

— Да погледна тялото ти.

— А какво ще каже султанът?

— Трябва да мълчиш за това. А сега сбогом. И се облечи. Той се обърна и тръгна към стъпалата. „И почтените жени са благоговейни, защото аллах ги пази, като ги предава на грижата и защитата на мъжете.“

---

[1] Сияеща. — Б. пр. ↑

[2] Стрелбището. — Б. пр. ↑

[3] Придворни слуги. — Б. а. ↑

[4] Мярка за дължина. — Б. а. ↑

[5] Обслужващ персонал от глухонеми, използуван в султанските дворци. — Б. пр. ↑

[6] Вратите към харема в султанския дворец. Така се наричал и самият харем. — Б. а. ↑

[7] Мюсюлмански съдия. — Б. а. ↑

[8] Най-известните авторитети в областта на мюсюлманското право — шериа-та. — Б. а. ↑

[9] Поетична форма у източните народи, съставена от римувани двусти-шия. — Б. пр. ↑

[10] Привърженик на мюсюлманска секта, издигаща за свой основен принцип аскетизма, отричане от земните наслади и сливане с духовното начало. — Б. пр. ↑

[11] Двустишие. — Б. а. ↑

[12] Най-низкият чин в армията, а също слуга. — Б. а. ↑

[13] „Метафизика“ на Аристотел в мюсюлманска обработка. — Б. а. ↑

[14] Султански печат. — Б. а. ↑

[15] Благовъзпитан господин. — Б. а. ↑

СЮЛЕЙМАН

В деня, когато стана султан, той почувствува, че отсега нататък времето му принадлежи. В определени граници, разбира се, докато времето съществува за него, тоест докато самият той е жив. Но в тези граници му принадлежи изцяло.

При раждането на Сюлейман времето не беше благоприятно за него. Роди се в пълна безнадеждност. Баща му Селим беше най-малкият син на султан Баязид, а заради кавгаджийския си нрав и най-необичания. След смъртта на Баязид властта трябваше да премине ако не у най-големия син Коркуд, то у брат му Ахмед, който беше най-драг на сърцето на султана. А при преминаването на властта в ръцете на наследника цялото мъжко поколение на Османовци освен семейството на новия султан безжалостно се унищожаваше. Така беше завещал покорителят на Цариград Мехмед Завоевателя, Сюлеймановият прадядо: „Заради общото благополучие всеки от моите славни синове или внуци може да изтреби всички свои братя.“ Пръв трябваше да изпълни този нечовешки завет Мехмедовият син Баязид. Но неговият брат Джем, когото той искаше да удуши, се вдигна срещу него, домогвайки се до трона, ала след като не успя, потърси убежище при рицарите на Родос, а те го препратиха във Франция, откъдето той попадна при римския папа и вече там умря от тайнствена смърт, може би дори беше отровен по настояване на Баязид, който години наред плащаше луди пари на всички, които държаха Джем при себе си в почетен плен.

По същия начин беше обречен и най-младият син на Баязид — Селим, обречен трябваше да се чувствува още от самото си рождение и Сюлейман. Навярно това беше оставило отпечатък върху целия му живот: беше мрачен, замислен, гледаше хората с недоверие, не обичаше дърдорковците и фукльовците, прекланяше се само пред мъдростта и още от малък се зае с изучаване на законите, като че ли искаше с това да се спаси от явната несправедливост и жестокост на живота, понеже все пак човечеството няма друга справедливост, освен онази, която е записана в законите.

Баща му Селим, напротив, възлагаше надежди не на безликата справедливост, а на силата. Той съзнаваше каква заплаха надвисва над него, но не изпадаше в отчаяние, понеже беше убеден, че истинският приемник на султанския трон трябва да бъде именно той, а не някой от неговите братя. Най-големият, Коркуд, не можеше да се раздели с тяхното семейно гнездо, далечната Амасия, беше се заобиколил там с поети, мъдреци и безполезни книжници, сам редеше стихове и ръката му умееше да държи само перо, а не меч — един човек, пропаднал навеки за властта. Средният брат Ахмед, макар и да беше под носа на стария султан и да го смятаха за надеждата на Турция, също се интересуваше повече от книгите, мъдростта и справедливостта, отколкото от меча. Беше обичан от простия народ, но какво значи простият народ там, където става дума за власт! Затова пък Селим съумя да стане любимец на еничарските орди и когато еничарските аги, обезпокоени, че султан Баязид, след като си беше подкопал здравето с невъздържанието си, беше решил да търси успокоение в опиума, започнаха да искат Селим да бъде върнат в Стамбул, Ахмед подсказа на султана да изпрати брат му в далечния Траб-зон. Но впоследствие се беше оказало, че поради недоглеждане в съседство с бащата, наместник в съседния на Трабзон санджак[1] беше синът на Селим Сюлейман. И за да не допусне те да се обединят срещу Стамбул, султанът беше изпратил внука си в Крим за наместник в Кафа. Там, зад студените вълни на морето, шестнадесетгодишният Сюлейман трябваше да се изпълни с още по-голяма безнадеждност за бъдещето си. Но с него беше неговата майка Хафса, дъщерята на кримския хан Менгли Гирей. Тя измоли от своя баща помощ за Селим. Татарските конници, прехвърлени през морето, удариха със Селим Стамбул и подкрепени там от еничарите, принудиха Ахмед да избяга, а султан Баязид, стар, грохнал и неспособен за нищо, трябваше да отстъпи властта на най-младия си син. След месец той умря, отровен по заповед на сина си, по пътя от Стамбул към Едирне, в селището Чорлу (след осем години на същото това място щеше да умре и Селим). Селим заповяда да доведат петимата сина на своите по-рано умрели братя и да ги удушат в сарая пред очите му. По същия начин беше удушен и братът Коркуд, който се беше опитал да избяга, но беше заловен и предаден в ръцете на палачите. Братът Ахмед беше събрал войска и беше тръгнал срещу Селим, но в боя край Йени Шехир беше

разбит, пленен и доведен заедно със синовете си в шатрата на султана и там в присъствието на Селим всичките бяха удушени.

Астрологът, поканен да предскаже на султана бъдещето му, предрече, че когато Селим умре, на тялото му ще има толкова кървави знака, колкото свои братя и племенници е убил. „Затова пък е най-приятно да властвуваш, без да се боиш от посегателствата на своите близки“ — беше отговорил Селим и беше заповядал да удушат астролога. През първите три години на властвуването си Селим удвои империята. Живееше в походи, в битки, сред жестокости, кръв и страдания, ядеше и спеше със своите воини. Кървавите пожарища бяха радост за взора му, стоновете на умиращите наслаждаваха слуха му, той изпитваше огромно удоволствие да съзерцава как еничарите грабят персийските и арменските градове, Дамаск, Александрия и Кайро, макар сам да беше равнодушен към богатството и разкоша. Ядеше с проста дървена лъжица, не търпеше изискани ястия и крехко месо, беше безразличен и към жените. Единственото, което обичаше освен войната и кръвопролитието, бяха може би грубите войнишки песни и заплетените ислямски мъдрувания. Колкото и да беше странно, обичаше поетите, сам създаваше стихове и беше написал цял диван[2] — кога и как? Наричаха го Злия, Жестокия, Страшния, Несъкрушимия. Всичко това се обединяваше в кратката и рязка дума — Явуз. Не беше създал на света повече нито един син, не беше оставил след себе си нито една любима жена, която да стане съперница на Хафса, за осем години беше убил седем свои велики везири, като пред смъртта си насила беше поставил на този пост стария мъдрец и поет Пири Мехмед паша, човек чужд на разприте и борбата за власт и напълно отдаден на кротката мъдрост и възвишената поезия. Сред народа се роди дори поговорка: „На султан Селим везир да станеш“!

Такова наследство получи Сюлейман. Нямаше съперници, границите на империята бяха се изместили до недостижими предели, всичко живо беше наплашено и покорено, навсякъде господствуваше силата, а за справедливостта беше забравено.

Оставил ли беше Селим някакво завещание на сина си? Той не държеше сина близо до себе си, не го приближаваше, а упорито го отпращаше ту в Румелия, ту в Анадола, като всеки път отпращаше заедно с него и майка му Хафса и цели двадесет години, чак до смъртта си, не я допусна до себе си, равнодушен към нейната

привлекателност и красота. Та какво беше нейната красота в сравнение с великите държавни работи!

Живееше между небето и ада, беше обединил властта и смъртта, беше ги съединил в престъпното си величие. Защото ако низкият произход тласка човека към дребни подлости, величието го тласка към голямо зло. Понеже казано е: „И следвай това, което ти е пратено свише!“

Какво можеше да очаква светът от сина на такъв човек?

Още при възкачването на престола Сюлейман беше наречен от ласкателните мъдреци, които винаги се надпреварват да завоюват почести от новата власт — Владетелят на века, онзи, у когото най-добре и с най-голям успех ще се сбъдне числото десет. Нали числото десет се смята за най-съвършеното в мюсюлманския свят, понеже на това число завършват циклите за броене: десет са пръстите на ръцете и краката у човека, човек има десет сетива — пет външни и пет вътрешни, Коранът се дели на десет книги, във всяка от които има по десет сури. Десет са били учениците на Мохамед. Войската се дели по принципа на десетиците, стотиците и хилядите. Наброяват се десет астрономически цикъла и според най-древните източни символи, те се управляват от десетте гения на разума. „Божието провидение определи Сюлейман да бъде роден през първата година на десетия век по Хиджра[3] (901 година) и да се възкачи на престола като десетия властелин от династията на Османовци“ — беше писал ученият равин от Солун Мойсей Алмозино.

Венецианският байло[4] донасяше на своя сенат за новия султан: „Той е истински турчин, в най-висша степен зачита закона, снизходителен е към християните и се отнася лошо към евреите, обогатява знанията си и всичко прави съзнателно, упорит е в намеренията си. На двадесет и шест години е, по природа жив, раздразнителен, мургав. Носи надвесен над очите тюрбан, което му придава мрачен вид.“

Тюрбанът беше забелязан едва ли не преди всичко друго.

Селимовият тюрбан беше кръгъл като една голяма топка, високо над него стърчеше острието на шапката, а пищното пауново перо се крепеше от огромен изумруд, любимият камък на султана. Селим носеше тюрбана почти на темето си, небрежно намотан, дори леко килнат настрана, оголвайки челото си като еничар-разбойник.

У Сюлейман тюрбанът беше намотан чак до върха на шапката, белоснежната тъкан беше нагъната равномерно, грижливо, като образуваше едно изискано, величествено и тежко съоръжение, което се спускаше чак до веждите. Казваха, че султанът прикривал по този начин вечната си раздвоеност, неувереност и колебание при вземане на решение и вътрешната мъка, която не му позволявала нито да ободри някого както трябва, нито да го сплаши, както би подобавало на положението му на владетел. Но все пак беше навярно и по своему решителен, щом още от първите си крачки в Стамбул даде да се разбере, че не ще смесва силата със справедливостта, а ще ги разграничи без ни най-малко колебание и изчакване. Двете паунови пера на тюрбана си украси с големи рубини, пак подчертавайки, че не споделя вкусовете на своя баща. Селимовият изумруд беше поставен в съкровищницата на султанския дворец. Сюлейман се държеше студено, беше мълчалив, някак си като че ли равнодушен или сънлив. Колебаеше ли се, или изчакваше нещо? Провинциите на безкрайната му империя се преклониха пред новия султан. Само сирийският наместник Джамберди Газали вдигна бунт и се провъзгласи за султан. Газа-ли, наречен Славянина, беше оказал помощ на покойния Селим по време на похода му срещу Египет. Тогава той се беше отметнал от мамелюците към Османовци, а сега беше вдигнал въстание срещу новия султан с намерение да отхвърли от Сирия османския ярем. Беше започнал с това, че изтрепа в Дамаск пет хиляди еничари, а сетне с петнадесет хиляди конници и хиляда аркебузари[5] тръгна срещу Стамбул. Неопитният във военните работи Сюлейман се обърка и дори се уплаши. Беше принуден да изпрати срещу Газали зет си Ферхад паша, макар че според обичая на прадедите си трябваше сам да поведе войската, за да накаже изменника. Ферхад паша в края на януари 1521 година разби Газали край Дамаск. Бунтовникът, преоблечен като дервиш, се беше опитал да избяга, но беше заловен и доведен при султанския сераскер[6], където вече го очакваше мечът. Ферхад паша донесе на Сюлейман главата на Джамберди Газали и радостта на новия султан беше толкова голяма, че той веднага реши да изпрати тази глава, за потвърждение на непоколебимото си могъщество, като дар на венецианския дож Лоредано. Байлото на Пресветлата Република в Стамбул Марко Мини едва разубеди младия султан да се откаже от толкова варварска постъпка. Сюлейман се опомни и след това се

затвори още повече в себе си. Знаеше: светът следи всеки негов жест, вслушва се във всяка дума, излизаща от устата му. В това е радостта, но и ужасът от властта.

Все пак постепенно свикваше с властта. И не си позволяваше никакви разточителства, никаква пищност. Съветваше се с везирите, ходеше на джамия, от време на време се упражняваше в стрелба с лък и почти ежедневно посещаваше султанските конюшни — беше придобил този навик още през юношеството си. Още в Крим се беше научил чевръсто да подковава коне и обичаше да наминава в конюшнята и да спечели някоя аспра, която, както казваше сам, „не е изцапана с потта и кръвта на раята“. От придворните най-близко до себе си допускаше само Ибрахим, почиташе великия везир Пири Мехмед паша, своя възпитател Касъм паша и летописеца, мъдрия Кемал пашазаде. Никой не познаваше може би напълно характера му, та дори и най-приближеният до него Ибрахим, понеже на въпроса на Грити как се отнася султанът към жените, Ибрахим само сви рамене.

— Не мога да кажа. Като че ли му е все едно. Не пренебрегва харема, но и не се поддава на чара на своите робини. Изглежда, валиде Хафса беше твърде обезпокоена от това, опасявайки се синът да не постъпи като баща си и да скъса с женския свят завинаги. По майка тя е черкезка, затова реши да събуди у сина си мъжа, като му намери достойна жена от своето племе. Жените май винаги успяват да постигнат замисленото. През последните три години Сюлейман постепенно ставаше роб на харема. Понеже там се появи Махидевран.

— Чувал съм това име — поглаждайки брадата си, каза Грити с вид на човек, за когото не съществуват тайни. — Чувал съм го, още когато тя беше в Маниса. Аз съм търговец, а търговецът трябва да купува също и вести за всичко, което става наоколо. Особено високи вести. За тази Махидевран могат да заговорят навсякъде много повече, отколкото за самия Сюлейман. Не е ли така, Ибрахим?

Ибрахим мълчаливо се усмихна. Като се смяташе дълбоко в душата си за най-умния от хората, с които се сблъскваше, той не обичаше пророците, а освен това знаеше, че можеш да купиш наистина всичко, дори и най-големите тайни, но още никой и никога не е успял да купи познаването на бъдещето.

— Ще видим — уклончиво отговори той. — Сюлейман току-що е седнал на престола на Османовци.

— Но вие познавате султана както никой друг! — възкликна Грити.

— Аз не познавам дори собствените си сънища — грубо отговори гъркът и повтори: — Дори собствените си сънища.

---

[1] Област. — Б. а. ↑

[2] Тук сборник стихове. — Б. а. ↑

[3] Мюсюлманско летоброене. — Б. а. ↑

[4] Посланик. — Б. пр. ↑

[5] Войници, въоръжени със средновековни пушки, зареждани отначало със стрели, а по-късно с патрони. — Б. пр. ↑

[6] Главнокомандуващ. — Б. а. ↑

МАХИДЕВРАН

Може би напълно познаваше своя син само валиде Хафса. Това й струваше много. Беше посветила на Сюлейман целия си живот, устата й потъмняха от дълголетното пренебрежение, което търпеше от султан Селим, създал по примера на своя дядо Мехмед Завоевателя цял харем от хубави юноши, беше отдала всичките си душевни сили на единствения си син и градеше зданието на неговия живот упорито и грижливо. Между майката и сина нямаше обичайната любов, обединяваше ги неизбежността, а може би страхът или дори ненавистта, но те вече не можеха да се разединят: твърде много се бояха един от друг, твърде много тайни лежаха помежду им, които светът не биваше на знае.

Тези тайни не включваха жените. Те не бяха недостъпни за султанския внук, а след това — син. Щом като на Сюлейман започнаха да му набождат мустаци, той получи свой харем, без дори да си мръдне пръста. Понеже е казано: „…встъпвайте в брак с онези, които са ви приятни — с две, три, или четири жени. А ако се боите, че не ще бъдете справедливи с толкова много жени, то встъпете в брак само с една или с робините, които сте добили.“

Приучен от малък на разпуснатост, Сюлейман обаче не се впусна в нея жадно и безразсъдно, но и не пренебрегваше жените като баща си. Той бленуваше и тъгуваше за по-чисти, изтънчени и благородни преживявания. Имаше предостатъчно досадни и тъпи жени-девойки и разкошни глупави одалиски. Сега искаше да вижда до себе си една жена, красива и горда, привлекателна и мъдра не само с тялото си, а и със сърцето си, жена, която би могла да го разбере и да му бъде равна навсякъде и навсякъде да го прави щастлив: на трапезата, в разговор, в постелята и държавните работи, които неминуемо му предстояха в бъдеще.

Той не можеше и не умееше да търси такава жена. Султаните и техните синове не си търсят жени. Правят го други вместо тях. Често решава простият случай. Валиде Хафса не можеше да разчита на случая. Помогна й, колкото и невероятно да беше, сам султан Селим. В

неудържимата си жажда за завоевания той вдигна ръка срещу една земя, равна по размери на неговата империя, а по богатство и могъщество превъзхождаща я многократно — срещу Египет. В Египет ето вече почти сто години господствуваха мамелюците от родното на Хафса черкезко племе. Предишните бедни войници-наемници от далечния Кавказ бяха завзели властта в тази велика държава и я бяха разширили върху всички съседни земи с мюсюлмански и християнски светини — Мека и Йерусалим. Селим, разпален от леката си победа срещу персийския шах, беше повел своите еничари срещу мамелюшкия султан Кансух ал Гурия. Преди боя край Халеб султанът беше казал на войните си: „Ако ни е съдено да загинем — царство ни небесно; ако обаче победим врага, наше ще е царството земно.“ Предаден от наместника на Халеб Хаир бей, осемдесетгодишният султан Кансух ал Гурия беше разгромен край Халеб, а новият мамелюшки султан Туман бей беше предаден от неговия войвода Джамберди Газали. Селим възнагради щедро предателите: Хаир бей назначи за наместник на Египет, а Джамберди Газали — на Дамаск, като му даде цяла Сирия. Селимовият велик везир Юнус паша беше казал на султана: „Половината от ислямската войска загина в боевете и остана в пясъчните пустини и единствената полза от това е, че Египет премина във властта на своите предатели.“ Селим беше заповядал да удушат везира за тези думи. От разгрома на мамелюшките султани в Египет обаче съвсем неочаквано се възползува валиде Хафса. Щом узна за първата победа на Селим край Халеб и за смъртта на Кансух ал Гурия, незабавно стъкми за път доверени пратеници до далечния Кавказ при своето племе и им заповяда да предадат на старейши-ните: „Какво чакате още в планините? Всемогъщият султан победи черкезките мамелюци и скоро ще дойде с ислямската си войска и в Кавказ. Пращайте по-скоро за сина му най-хубавата от своите девойки, така ненадмината по красота и достойнство, както е ненадмината султанската войска.“

Пратениците бяха пътували дълго, тъй като пътят от Маниса е далечен, тежък и пълен с опасности: пустини, планински вериги, бурно море и пак планини, чужди, сурови, непристъпно диви. Как да намерят там малкото племе черкези, как да се доберат и доближат до него? Когато обаче се върнаха, с тях бяха трима братя-черкези, които докараха завит в огромна рунтава бурка[1] жив пакет. Братята и

скритият в черната бурка дар лъхаха на далечни ветрове и нощни огньове и валиде ханъм, макар никога да не беше познавала духа на черкезкото племе, хищно разтвори ноздри — у жената гласът на кръвта се усеща дори през поколения.

Къде е тази Маниса и каква е тя, а ето че от нея беше достигнал гласът на султанската жена чак до непристъпния каменен Кавказ, благородните черкези го чуха и макар че никому никога не се покоряваха и цели векове водеха див и кървав живот, но доловиха в този глас нещо, може би дори близко, мигновено откликнаха и изпратиха на непознатия шехзаде, който си седеше в още по-непозната Маниса, най-скъпоценната перла на своето племе.

Валиде Хафса видя в косматата бурка само едно голямо черно око, което я погледна с хладно равнодушие и този поглед я удари право в сърцето. Тя почувствува как в нея се събуди кръвта на дивите й прадеди, закипя и заигра като в танца „кафенир“, по време на който черкезите правят любовни признания по единствено позволения у тях начин — със стрелба пред избраницата.

Братята, като си подвикваха гърлено, ловко развиха бурката, изтърсиха от нея облечена в тясна копринена антерия тъничка черкезка с огромни очи, нежна като листец на разцъфнала през пролетта роза, когато жегата още не е започнала да пече и суши, и валиде ханъм, макар и да беше приучена на жестоката османска сдържаност, не се стърпя и възкликна:

— Гюлбахар!

Гюлбахар означаваше пролетна роза. Може би жените би трябвало винаги да се наричат с имената на цветя, но тази девойка никой не би назовал иначе. Така още от първата минута тя стана Пролетната роза — Гюлбахар.

Без да чака да измият момичето и да го намажат с благовония, за да прогонят от него дъха на просторите, донесен от дългото пътешествие, да го облекат в харемни коприни и да го научат поне да поздрави по турски, валиде ханъм показа Гюлбахар на Сюлейман. Боеше се малко, че момичето ще се смути, ще се объркa и ще се стори на нейния учен син прекалено дива, ала се смути и объркa Сюлейман — така гордо се държеше пред него младата черкезка, така студено го погледна с умните си големи очи, в които беше затаена непомътнена, но вече неудържима чувственост.

Гюлбахар нямаше избор. Беше докарана тук за удоволствие на този висок печален султански син, чрез нея гордото й племе се покланяше на бъдещия султан, тя беше хвърлена в бурна планинска река с надежда, че ще се измъкне на брега без ничия помощ, беше изпратена в устата на лъвчето с вяра, че няма да се остави да я глътне, а ще стане също такава хищна лъвица. Трябваше да се представи тук с достойнство, без да се чувствува жертва, да порази своя повелител не само с това, че е красива и непокътната, но и с вродения си ум, с душевното си богатство, и ако не го притежаваше достатъчно, трябваше да го придобие бързо, умело и незабелязано. Знаеше единствен начин за това: гордостта — ако се прикриваш с нея, можеш да постигнеш всичко на света.

Тя стана султанка, преди Сюлейман да стане султан. Така царствени бяха походката, погледът и гласът й. Валиде ханъм едва сдържаше тръпката, пронизваща цялото й тяло. Кръвта на нейните прадеди, нейната собствена кръв се беше пробудила в тази гъвкава девойка, в кадифените й очи, в острите твърди гърди, в крепките бедра, в розовите пръстчета на мургавите крака, които черкезката показваше с удоволствие на всички в харема, разхождайки се боса в широките копринени шалвари и в дългите прозрачни ризи с широки ръкави. Мургавото тяло прозираше така сладко през тънката тъкан на черкезката риза, че Сюлейман забрави за своята сдържаност и предпазливост към всичко, което по някакъв начин заплашваше собствената му свобода, той не можеше да се откъсне от Гюлбахар, забрави дори любимеца си Ибрахим, нощните бдения с мъдрите познавачи на законите и сладкодумните поети, лова и конните състезания, стрелбата с лък и подковаването на конете в конюшнята.

Жената, изпратена за любов, трябва да обича. А ако тя обича горещо и вярно, трябва да ражда синове. Всяка одалиска би искала да роди син на шехзадето, та да стане законна жена, а оттам и султанка. Но семето на Османовци пада само в избрано лоно! Това, което не можаха да направят робините-одалиски, направи го волната черкезка. За една година роди на Сюлейман син Мехмед, след това още един син, наречен Мустафа, а сетне трети — Мурад. След второто дете от тънка, крехка, почти прозрачна девойка Гюлбахар неочаквано се превърна в загладена, кръгла и пухкава харемна любимка, но не изгуби очарованието си за Сюлейман, продължаваше да му ражда деца и

когато, станал вече султан, нетърпеливо очакваше от Маниса своя харем в столицата, тя беше в близко очакване на четвърто дете — и то за непълни четири години!

И сега почти никой не си спомняше за нейното нежно име Гюлбахар, а я наричаха по новому, според положението, което заемаше в двора — Махидевран, тоест Господарката на века.

Пристигна в Стамбул като пълновластна султанка и в паметта си не пазеше вече нищо за своя далечен и всъщност беден род, понеже беше дала начало на величествен султански род. Не знаеше какво е за нея умът, понеже можеше да го замени с всемогъщата държава; не се грижеше за душата, тъй като имаше неограничена власт; милосърдието й беше чуждо, загрижена беше само да раздава повели. Ходеше по харема пълна и сладка като халва, окичена с украшения, цялата в злато и скъпоценни камъни, които изпъкваха по кръглите й части като остри камъни по утъпкана планинска пътека. Походката й беше царствена. Незабелязано даваше на слугините най-неочаквани нареждания и капризничеше: да й подадат чашата с шербет, да й оправят дрехата, да й сложат под краката възглавница, да й погладят косата, да я почешат зад ухото, гальовно да й погъ-деличкат петата.

И това трябваше да го види Настася, която беше доведена тук през нощта от черните като нощта евнуси, и напъхана в някаква дълга и неприветлива стая, където натъркаляни по пода спяха десетина, пък може би и повече раздърпани и зли (както пролича сутринта) харемни наложници, а сега пусната в общите покои, където лениво се шляеха млади, небрежно облечени одалиски и където още от сутринта царуваше тази тлъста султанка. Ако Настася не беше видяла Махидевран със собствените си очи, никога нямаше да повярва, че на света може да съществува такава жена. Но след като се учуди и дори се поизплаши отначало, Настася, колкото и да се чувствуваше нещастна и унижена тази утрин, дръзко се закле в душата си: „Ще се науча още по-добре!“

Една одалиска сръбкиня каза на Настася, че Махидевран има тук седемдесет слугини.

— А аз ще имам сто и седемдесет, пък може и повече! — засмя се Настася.

Махидевран мигновено забеляза този необичаен за харема смях, но не се поинтересува от новата робиня. Пък и защо? Освен да я

измоли от валиде ханъм за най-унизително прислужване. Но Махидевран не си позволи дори и това. Понеже да я забележи — означаваше да унизи себе си и своята султанска гордост, която вече нямаше нищо общо с някогашната гордост на момичето от дивото планинско племе, а се беше превърнала в надутост и важност.

Така на горката Настася беше съдено да се сблъска с надутата черкезка, преди да види повелителката на харема валиде Хафса и височайшия властелин на всичките тези заблудени души — султан Сюлейман. Докато не ги беше видяла още, не вярваше напълно в онова, което се беше случило с нея. Надутата Махидевран дори развесели момичето и Настася още дълго, като не можеше да се сдържи, се смееше при спомена за черкезката. Смаяните одалиски, очакващи от новата въздишки, сълзи и отчаяние, а не веселие, я нарекоха още през онзи първи ден Хурем — веселата, жизнерадостната.

С това име тя трябваше наскоро да се яви пред всемогъщата валиде ханъм. Думата Хурем още не предвещаваше беда никому: нито за валиде Хафса, нито за султанските сестри, нито за жилестия главен евнух, нито за всемогъщата Махидевран. А между другото в него се криеше заплаха, както във всичко необикновено, понеже необикновеното разчупва установения ред, а това неизбежно влече след себе си нещастие за някого, особено за жените, които прахосват целия си живот в отчаяни усилия да въведат поне някакъв ред в тази смесица от хаос и случайности, от които всъщност се състои животът, ако се погледне с непредубедено и немъжко око.

---

[1] Кавказко плъстено наметало, вид ямурлук. — Б. пр. ↑

ХУРЕМ

Едва попаднала зад двойните, оковани с желязо врати на султанския харем, Настася разбра каква възможност беше изгубила в морето, разбра и горчиво съжали. Да беше се хвърлила от галерата в разбушувалата се вода, щеше да я понесе като тресчица, като онова делфинче, застреляно от безмилостния Синам ага, и нямаше да има нито позор, нито мъки, нито неволя. Спомни си за Марунка Голодова от Рогатин, обезчестена от един хусар. Изчезна през зимата и не можеха да я намерят, а напролет, когато се разчупи ледът на езерото край воденицата на Подгорски, изплува цялата във водна пяна и Настася дълго още я обземаше ужас само от спомена за Марунка, болеше я душата, когато си мислеше как се е бояла да се хвърли в дупката на леда, колко се е мъчила, навярно, да се измъкне изпод леда и е умирала, задушавайки се — ни вик, ни стон, ни последно ридание. А сега може би дори завиждаше на Марунка!

През нощта беше хвърлена зад двойните, оковани с желязо врати, на които дрънчаха тежки сюрмета. Като в църковната ризница или богатите подземия на Рогатинския пазар. Заспа едва призори за около час. Опита се да поскита по дебрите на харема и се ужаси. Цял свят! Заплетен, безкраен, разделен, монотонен и страшен в своята безизходност. Много дълъг коридор, осветен с прозорци от покрива, от двете му страни безброй стаи, в една от които нощува и тя заедно с десетина такива като нея девойки. По-нататък — помещения за слугините. Може би и тя е слугиня, кой знае? Харемът се простираше не само по земята, издигаше се и по-нависоко, към султанските покои, към покоите на валиде ханъм и султанските жени и любимки. Евнусите не допускаха там външен човек, но Настася се промъкна след водоносците — и там видя още през първата си харемна утрин Махидевран, ужаси се от нейната власт, сърцето й се сви още по-силно от отчаяние, но в същото време душата й затрептя и като никога й се прииска да живее!

Поведоха я да се къпе. Някакви престарели вещици опипваха всяко нейно кокалче, изскубваха всяко косъмче по тялото й, тя се

плискаше в топлата вода и пръскаше вещиците, които мърмореха нещо по турски и малко по славянски — в харема турският език се беше смесил със славянския, тук се бяха срещнали два свята, враждебни, чужди, непримирими, но трябваше да се намира разбирателство поне с думи, понеже трябваше да се живее дори в ненавистта и безнадеждността.

Настася се плискаше във водата и си пееше. Може би когато си останал не само без риза на гърба, но и без надежди, тогава си най-безгрижният човек на света. В детството си от глупост често искаше да умре от най-малката обида. Сега, когато нямаше нищо, дори и възможност да живее, неимоверно й се искаше да живее. Всички хора, навярно, живеят с очакването: нещо трябва да се случи, някакво събитие, някаква промяна, прелом в живота, щастие, чудо. И заради това може да се изтърпи всичко: глад, студ, унижение, позор, бедност, несправедливост, мъка. А неволята?

Един дебел евнух надникна в къпалнята и спря на вратата: блещеше се пред голата Настася в потоците вода и слушаше пеенето й — учудваше ли се, или се възмущаваше? Нека!

Душата й беше умряла, но тялото й живее, иска да живее. Всичко в нея и около нея е унищожено, а тя е жива и невредима! Не е ли чудо! И светът наоколо е топъл като тази вода, голям, пъстър като тези чудновати харемни покои горе, целите в злато, в резба и тайнствена красота. Не трябва да взема нищо присърце, не трябва да чака милосърдие, трябва да живее като тези ловци на хора, разбойници, зверове и хищници! Да изтърпи всичко, да пожертвува всичко, само не и тялото! Няма ли го тялото — няма те и тебе.

Ако някой в Рогатин й беше казал, че ще я продадат веднъж, че дваж, че трети път, би се смяла дори. А сега това стана. Живееше в неволя само от няколко месеца, а краят й не се виждаше. Трябваше да свикне с мисълта, че сега никой никога няма да й даде друг живот и затова трябва цялото си отчаяние, цялата си гордост да проявява вече тук, да ги показва колкото може повече, да се бори, да се бие, да се блъска, да хапе, да гризе, за да проживее живота си макар и в неизбежно унижение, ала не и без известно възмездие. Но има ли някакво възмездие за свободата? Може ли изобщо да съществува такова нещо? Животът човешки е ограничен и човек също е ограничен. Само на малцина е съдено да разчупят и разрушат дори тъмниците, да

се извисят над всичко и над всички, да проявят величие на духа и да се устремят в безпределността на свободата. Те са велики хора. Но жената не е способна на това. Настася не беше чувала за такива жени. Свети великомъченици ли са? Те бяха жертви, а тя не искаше да бъде жертва. Макар и без надежда за освобождение, но трябва да живее. А на какво да се надява? На случая? На чудото? На бога? Или на дявола?

Надяваше се само на себе си, на лекия си нрав, на добрата си душа, която трябваше сега навярно да съедини в себе си и злото с доброто. Несъзнателно избра за своя защита звънливия смях, забелязвайки, че учудва с него всички наоколо и като че ли привлича към себе си дори и най-мрачните сърца.

Евнухът се приближи към Настасината купел, като подбираше с една ръка полите на широкия халат и тромаво се отдръпваше от своеволните капки вода, а с другата алчно посегна към шията на девойката, сякаш искаше да я удуши. Настася изплашено се дръпна назад, но силните черни пръсти вече се вкопчиха в златната верижка, на която висеше златно кръстче, и го дръпнаха — още малко и верижката щеше да се пръсне на малки колелца, иди ги събирай!

— Не пипай! — извика Настася. — Ти ли си ми го закачил? Вкопчи се за кръстчето сякаш за душата си. Скочи от купела и тръсна дългите си червеникави коси, като че ли опари с тях евнуха, той отстъпи назад, забравяйки за кръстчето, като се безпокоеше само да не си намокри везаните със сърма сахтиянови чизми.

— Обличай се бързо, чака те нейно величество валиде ханъм! — тънко изписука той.

Когато Настася видя валиде Хафса, тъмните й устни и ужасно бледото лице, разбра, че има хора, които никога не се смеят.

Валиде ханъм седеше върху дебел бял килим, обградена от брокатени възглавници, цялата в тъмно като устните й, сурова и немилостива. Настася се огледа в голямото помещение. Високи прозорци с дървени кафези отдолу, над тях още един ред полукръгли прозорци с разноцветни стъкла, чужди букви като змии и червейчета по тях, навярно стихове от техния Коран. Ужасни рисунки по стените в студени, като очите на валиде ханъм, краски. Безброй малки масички, шкафчета и поставчици, всичко ръбесто, осмоъгълно, украсено със слонова кост, седеф, черупки от костенурка и сребро. Беше направено от дърво, някога живо, растящо. Колко ли го е боляло, когато са

осакатявали тялото му, от кръглите части са дялали тези ръбести осмоъгълници, вмъкнали са в живата плът мъртвите парчета кост, костенуркови черупки и студен метал. Цъфтяло е, зеленеело е, шумяло е, а сега е мъртво, като тази вкаменена в своята непристъпност султанска майка. А може би и тя е нещастна, както всички наоколо?

След къпането Настася се чувствуваше като новородена. „Омивате се и се пречиствате в купела, в неговите светли води…“ Не можеше да си спомни как беше по-нататък. Като че ли беше от книгата на Йов: „Защо е дадена светлина на човека, чийто път е затворен и когото бог е заобиколил с тъмнина.“ По-добре да не си спомня нищо. Да забрави всичко и да се радва на живота! Но как ще забравиш, когато се озовеш пред тази каменна мълчалива жена с уста, като старо мъртво дърво…

Валиде ханъм посочи на Настася да седне до една от масичките. Тук навсякъде цареше езикът на знаците, езикът на презрението и заплахите. Но какво можеш да направиш? Настася се сви на малко клъбце върху килима. Беше й студено след къпането. Поне да я беше попитала тази жена не е ли измръзнала. Мръзнат ли самите те някога? Или така си сновят по тези безкрайно дълги полутъмни коридори ту боси, ту почти голи? На масичката имаше халва, някакви посипани със захар като че ли сушени плодове, меден съд с дълга шийка и ниски широки чашки. Повдигаше й се само при вида на тези сладки неща. Сутринта също не можа да хапне нищо, пи само вода. Като се мъчеше да се намести по-удобно, Настася се усмихна малко болезнено, или по-скоро горчиво.

— Казаха ми, че ти викат Хурем? — бързо изрече валиде ханъм.

— Знам ли?

— Обичала си да се смееш? Настася сви рамене. Че кой не обича?

— Вярно ли е, че си била кралска дъщеря?

Никоя жена не може да се пребори с любопитството, скрито в нея открай време.

Нито потвърждение, нито отрицание. Почти подигравателен смях. Баща й я наричаше кралица. А и тя сама се наричаше. Забранено ли е? Единствената утеха е да си за малко кралица поне в мислите си. Какво друго й оставаше. На всичко отгоре тук беше толкова студено. Боже, как е измръзнала. Освен да вземе да се смее, за да не трака със

зъби. Единственото спасение. Султановата майка е цялата в топли кожи, може да седи тука колкото си ще, а на Настася така й се искаше да е до украинска печка. Ех, да може да опре гърба си на нещо топло, да се опъне, да се протегне.

Валиде ханъм не забелязваше чуждото търпение. Знаеше само собствените си обиди. Смехът на нахалното момиче я засегна. Тя каза пренебрежително:

— Смехът е нещо недостойно за човека. Това е най-низшата степен на човешката душа. Той идва от дивото своеволие, а не от бога. Аллах никога не се смее. Знаеш ли това?

Настася отново сви рамене. Засмя се предизвикателно. Е, откъде ще знае? Тук техният аллах не се смее никога, вкъщи бог е също строг, заобиколил се е с великомъченици и никога не се смее. Баща й поучаваше, че смехът е от ада, а не от рая. А в рая — постно блаженство. Притворени очи, отметната назад глава, разтворени уста — дали от възторг, или за да влезе в тях благодат? А на нея сега всичко й е все едно. Отникъде не може да чака благодат. Единственото човешко нещо, което й остава, е смехът.

Странната жена изведнъж каза неочаквано:

— Е, щом се смееш — добре. Хубаво име са ти дали. Тук ще бъдеш Хурем.

Помълча, като преценяваше внимателно Настася с поглед, а после нареди:

— Ще трябва да научиш езиците. Турски и арабски.

Настася тръсна коси. Какво е за нея да учи! Нима с това ще я уплашиш? Езикът си идва от само себе си, незабелязано, като дишането. В Рогатин, когато отиваше при пекаря караим Чобаник, трябваше да знае караимски, с месарите Хесем Шулимович и Мошко Бережански беше добре да размени някоя дума на еврейски, с обущарите, братята Лукасян — на арменски, викарият Скарбски я учеше на латински и немски, а полския си го знаеше и бездруго: имаше приятелки полякини повече, отколкото украинки. Нима ще се уплаши от някакъв език? Ще го научи, без някой да усети. А ще й даде ли който и да е език загубената свобода, ще може ли да й я върне?

— Можеш ли да пееш и танцуваш? — попита валиде ханъм. Да беше попитала веднага за това, та да не загива тук от този студ, да не се свива и зъзне на пода. Скочи на крака и се завъртя на килима, като

си пееше весела пролетна песен. А навън беше мъглива зима, макар дърветата и да зеленееха с вечна и от това сякаш мъртва зеленина, и валиде ханъм също седеше под тъмната стена, с тъмни устни, цялата в тъмни кожи, като зима — жена без пролети, завинаги и навеки!

— Ела, момиче, по-близо до мене — повика я тя с глас, очи и пръст, обсипан целия с пръстени с големи скъпоценни камъни.

Настася се приближи и спря, гърдите й се повдигаха високо и издуваха тънките коприни, косите й се спускаха надолу като златни вълни, осветявайки с жив блясък мрачната стая. Султановата майка разглеждаше Настася дълго, внимателно и бавно.

— Хм, чудни коси — мълвеше тя като на себе си. — Но нищо друго освен тях. Какво умееш? Ах, не разбираш всичко ли? Умееш ли поне да си въртиш кълките? Досещаш ли се, че те оглеждам за самия падишах? Всяка млада красавица трябва да засилва блясъка на ярката светлина на неговите радости. Ти не си красива, но имаш особено тяло. Нежната ти плът, като дълго езеро на наслада, трябва да сгрее неговата умора и да напълни душата му с гореща струя радост.

Валиде ханъм говореше много бързо, като изстрелваше думите на цели снопове, та Настася дори и да знаеше турски, пак не би разбрала всичко. Тя долови няколко познати вече думи, стана й смешно, не се сдържа и се засмя на странния разговор на няма с глуха.

Валиде ханъм плесна с ръце и в стаята, кой знае откъде изскочил, се появи черният главен евнух, познат на Настася от нощес. В тежкото му тяло имаше животинска ловкост и хитрост, а в лицето под белите гънки на чалмата нещо умоляващо, сякаш дори кучешко. Едва по-късно Настася схвана, че това са очите. Не ги беше усетила, докато ловяха угоднически всяко движение на валиде ханъм, но когато се спряха на нея, впиха се, залепиха се и се вторачиха жестоко и неотстъпно, ги усети веднага и едва не извика от изненада. Очите на Стамбул, напрегнати, недоверчиви, подозрителни и остри. Очите на следенето и дебненето, очите на робията. От тях не можеш да се скриеш, да се изплъзнеш, да избягаш и да се спасиш дори и в смъртта.

— Нека намажат тялото й с масло от здравец, мускус и амбра, за да прогонят от него дивия дъх на степите — каза валиде ханъм. — Та то да бъде като градина, в която чуруликат птици на блаженство и от която да нямаш сила да излезеш. Трябва също да се погрижите — спокойно заръчваше на главния евнух валиде ханъм — Хурем да се яви

пред падишаха, като пее и танцува изкусно, без да допусне варварска нечестивост.

Притиснал ръка до гърди и кланяйки се едва ли не след всяка дума, главният евнух послушно гледаше валиде ханъм и в същото време по някакъв непостижим начин успяваше бдително да следи Настася, сякаш имаше четири очи. В мислите си тя така го и нарече — Четириокия, и той си остана за нея така завинаги. Трябва да им отмъсти със същото оръжие. Нарекоха я Хурем веднага щом прекрачи кованите железни врати, и тя ще ги нарича така, както й се прище.

Когато валиде ханъм махна с ръка да си отиват, Четириокия изломоти на момичето на развален славянски:

— Върви след мен.

На всичко е научен. Тогава още не й беше известно, че и сам султан Сюлейман освен турски, персийски и арабски знаеше още и сръбски и в двора му славянският език звучеше не по-рядко от турския и арабския. Какво тласкаше султана към това? Държавните нужди ли, или неясният му произход, гласът на кръвта? Кой знае! Настася засега не я беше еня нито за държавните нужди, нито за чийто и да е било произход. Забравяше вече и своя. Или във всеки случай всички наоколо се стараеха да го забрави.

Отново взеха да я къпят, да я парят като ряпа, да я разтриват с ароматни мазила, сякаш щеше да я гълта някакъв людоед с изтънчен нюх, скубеха й веждите, избелваха й и без това бялото лице, премерваха й безброй гиздила — широки, леки и прозрачни, та чак самата стана вече прозрачна, сякаш светеше. Окичваха я с украшения — обици и гривни на ръцете и краката, засега не скъпи, от тежко ковано сребро. И отново премерваха цели топове плат, не се скъпяха, бяха щедри — разкошът и богатството на султанския харем нямаха граници!

След това й прикачиха един стар глупак (всички евнуси тук бяха стари или й се струваха стари) със сини шалвари, с бели вълнени чорапи, с три халата, надянати един върху друг, с огромна синя чалма. Евнухът домъкна на средата на стаята огромен тъпан, взе една дълга бухалка, приклекна до тъпана на коляно и започна да блъска с всичка сила опънатата волска кожа, като показваше на Настася да кръжи около него и тъпана и да се нагажда към думкането. Да има да взема! Ако много иска, сам да се нагажда! И Настася се впусна в такъв

неудържим танц, запя толкова високо и звънко, че евнухът отначало се стъписа от такава нечувана дързост, но сетне в него се пробуди професионалната гордост и той се опита да думка в такт с Настасиното кръжене и пеене, но не успяваше, объркваше се, ругаеше и се опитваше да спре своеволното момиче, като с това го разпалваше още повече. Евнухът се изпоти, изпод чалмата върху черната му мутра се стичаше пот на широки струйки, той я гълташе и загубил всякаква надежда да се справи с тази коза, плюеше безсилно и заплашваше Настася с огромната си бухалка. Настася се превиваше от смях. „На ви сега Хурем! Ще ви дам на всички да разберете! На всички!“

Мислеше си, че се гаври само с този стар глупак, но беше забравила за всевиждащите очи на харема. А очите не пропускаха нищо, всичко забелязваха, всичко виждаха, видяха и това, което ставаше между Настася и тъпанджията, предадоха го на главния евнух, той пък го съобщи на валиде ханъм. Хафса както обикновено дълго мисли, а после каза:

— Ами много добре. Нека пък такава да я види негово султанско величество.

Валиде ханъм неуморно даваше нареждания. Денем и нощем, в делник и празник. И главният евнух беше винаги пред нея, притискаше ръце към гърдите си и се кланяше. По същия начин се кланяше и пред султана, но той не викаше главния евнух, не бързаше да дойде в харема и ако искаше да види някого, то само любимата си Махидевран, която след това се показваше още по-властна, превъзхождайки самата валиде.

Пролетни ветрове повяха над Стамбул, над градините на двореца и над щастливите и нещастни души, когато султанът пожела да посети Вратата на блаженството. Настася се озова за първи път в приемната зала. Два реда прозорци, ниши с дърворезбени решетки, ярко жълт фаянс с цветя и треви, дантели от резбован камък и дърво, килими, масички със сладки неща, кадилници, в средата подиум за танци, до него висок трон за султана и ниски столчета за валиде ханъм, султанските сестри и Махидевран. Евнусите бяха събрали накуп одалиските, певиците и танцьорките; сподавени гласове, потискани въздишки, беззвучни стъпки на крака, обути в меки сахтия — нови чехлички; дойде Махидевран и важно отиде към мястото си; валиде ханъм доведе султанските сестри Хафиза и Хатидже. Очакването беше

тягостно, напрегнато, непоносимо. Макар че навън беше вече топло, в залата бяха запалени високите печки. Беше задушно. Ароматите от кадилниците и мазилата с мирис на цветя и задморски подправки — всичко се беше смесило. Настася не смееше дори да въздъхне — къде беше попаднала! Разкошни тънко-станни одалиски с пищни бедра, с изписани лица, с коприни, с бели, жълти и черни бисери, със зелени, сини и червени скъпоценни камъни (получени за любовните нощи), в сърма, брокат, муселин и тъкани шалове, всичко е прозрачно, нищо не е скрито и прикрито. Всичко очакваше султана, само него единствен, всичко се готвеше за него, надпреварваше се за него. Какъв ужас, какъв позор и унижение!

Султанът се появи в залата като свети дух — незабелязано, внезапно, едва ли не свръхестествено. Настася все не можеше да свикне, че хората в харема се появяват винаги неочаквано, просто отникъде, като че ли от нищото. За това тук бяха направени много тайни врати и прикрития, много тежки завеси от дебели тъкани, вдигнати чак до тавана на нишите и коридорите, отвсякъде проблясваха нечии очи, долавяше се чуждо дихание, стените се движеха, във всяка пролука живееха призраци, готови всеки миг да станат враждебна и ненавистна плът. Може ли някога да се свикне с това, без да се побъркаш?

Султанът беше придружаван от Четириокия. Главният евнух се появи незабелязано и изчезна, а само след миг се озова при своите евнуси, които пазеха одалиските, подреждаха ги ту тъй, ту иначе и с рязък шепот предаваха разпоредбите на валиде ханъм коя, кога, как и какво да стори и как да се представи. А през това време султанът се наместваше на своя харемен трон — висок, целият в блясък от злато, самият той също целият в злато, с много широки, чак до земята, тежки от сърмената везба халати, с невероятно висока чалма, на която кърваво проблясваха два наниза рубини, а още един рубин, може би най-големият в света, пламтеше на бизименния пръст на султана като кърваво око, втренчено в пъстрата тълпа на девойките, мрачно търсейки там нещастни жертви.

Щом султанът се отпусна на трона, валиде ханъм даде знак на главния евнух, той побутна най-близкия евнух и всичко се раздвижи и развълнува — на подиума изскочиха няколко скъпо облечени млади девойки, някъде бързо заби тъпан, гъгниво изви зурна, започна танц.

Султанът и гледаше, и не гледаше. Седеше неподвижен, чалмата, навярно тежка като камък, притискаше главата му, надвисваше над света сякаш цялото османство с неговата жестокост и ненаситна алчност. Той не помръдна и когато безмълвните танцьорки се смениха с пеещи, и когато евнусите за разнообразие започнаха да пускат одалиските на малки групички, по две, по три. Не криеше величието си — като невероятна планина сред безкрайна равнина, като неочаквано откровение. Беше ничий, студен и самотен, като ръце, вдигнати към звездите, като дъжд, откъснал се от облак и непаднал на земята, като слаб листец, отнесен от тъжни есенни градини сред разбушувало се море. На Настася й стана тягостно да съзерцава този всемогъщ човек. Кой знае защо той седеше на дясната си ръка като малко момче. Топлеше ли я, що ли? А може би я криеше, за да не се издаде преждевременно с някой нетърпелив жест или нежелателно замахване, да не повели нещо, за което не беше подготвен. Дори й дожаля за този човек. Напомняше й с нещо викария Скарбски. Също така самотен тук, в своите недостъпни за другите знания, също така възвишен, замислен и суров.

А в това време звучаха песни, провлачени и тъжни като робията. Песни за чистата любов, каквато никога нямаше в султанските дворци, само поругание. Настася дори не се вслушваше в тях, беше равнодушна и към това, че след малко евнусите щяха да извикат и нея в средата и че ще трябва да се извива около огромния тъпан, който ще думка, обливайки се в пот, онзи стар тъпанар с белите вълнени чорапи.

Но изведнъж на подиума изскочи одалиската Гюлфем, първа по красота в харема, съперница на самата Махидевран, онази именно Гюлфем, всеки жест на която се съпровождаше с горещ завистлив шепот, висока, ярка, цялата огън и красота — лице, вежди, очи, жадуващи устни, бисерни зъби, чувствен нос, коси като ароматна нощ, и още по-жадуващо от алените й устни тяло. Тя дори още не беше запяла и не се беше завъртяла в танц, само беше вдигнала над главата малкото дайре, изпъвайки докрай гъвкавите си бели ръце, още не го бе докоснала с дългите си нежни пръсти и не бе прозвучал нито един звук, а неподвижният досега султан вдигна глава, изпъна се целият, раздвижи се на трона и подложи под себе си вече не едната, а и двете си ръце и едва сега у Настася се пробуди духът на съперничеството, духът на борбата, гордостта и достойнството. Какво толкоз е тази

Гюлфем? Красива, яка и нахална? Чудо голямо! Какво толкова са всички тук! И този мрачен човек с омотана като на попски младенец глава?! Трябва да ги надмине, да ги победи, да ги удари в земята всичките. Да им покаже на всички! Нека да знаят! Хурем ли? Да знаят каква е Хурем и какво може! Ако не беше тази Гюлфем, ако Настася я бяха изтикали преди красавицата одалиска, би си изпяла песничките без плам и желание, би била просто още една от тази тълпа, ала за щастие или нещастие някой (валиде ханъм — кой друг!) беше направил така, че тази Гюлфем с тържествуването си запали в душата на Настася такъв луд пламък, че ако не изгореше някой друг около нея, той щеше да изгори навярно самата нея.

Не чуваше вече как пее Гюлфем, не виждаше как безсрамно се върши пред султана, не забеляза и движението на султанската ръка, след което главният евнух мигновено се озова пред повелите-ля и му подаде лека кърпичка от цветен муселин. Султанът се размърда на трона, като че се готвеше да стане, да направи нещо. Настася не знаеше какво именно, но и без да знае, така се изплаши, че изскочи на подиума, където в нега се извиваше Гюлфем, а евнухът с белите вълнени чорапи, като се боеше да изостане от Хурем, веднага помъкна подире й тъпана, блъсна се в разгневената Гюлфем, та чак тъпанът закънтя отвътре и за Гюлфем всичко пропадна. Валиде ханъм се усмихна едва забележимо, Махидевран се разсмя нескрито, а султанските сестри се спогледаха с усмихнати очи. Сюлейман, макар и да не се поддаде на смеха, завладял приближените му жени, се отказа да стане, продължи да седи и се намести още по-удобно и добре. И тогава Настася запя с висок и печален глас, тъпанът удари, малката гъвкава фигурка литна, извивайки се, плавно пое в кръг, полетя като лъч, като сияние, по-бързо и по-бързо и вече само гласът й летеше върху златна вълна. Никой не виждаше Настася, само чуваха дълбокия й глас, а тя не се чуваше, не виждаше никого и нищо, само себе си цялата, по косата й струяха змии червена светлина, към краката й се спускаха сенки като дипли тъмна коприна, гигантският тъпан кънтеше като нейното малко неудържимо сърце, широките алени шалвари плахо трепкаха около краката й, а гласът й секваше от тези страхове и летеше все по-високо и по-високо, сякаш искаше да излети от огромната клетка на харема, като остави на дъното му неговата господарка и притежателка. Но гласът не изчезна. Настася не искаше да го пуска, той

трябваше да бъде заедно с нея и в най-голямата скръб, както беше някога във всички радости. Грейна рязка и звънка светлина, евнухът с белите вълнени чорапи отмъкна веднага тъпана. Настася, без сама да усети как и кога, се озова сред тежкия облак от аромати, които лъхаха от намазаните тела на одалиските, а насред залата отново кръжеше групичка грациозни танцьорки-грузинки. Султанът седеше на своя трон, пак така замислен и равнодушен, и пъстрата кърпичка, подадена от главния евнух, висеше на облегалката на трона. Около Настася цареше безпокойство и напрегнато очакване, чуваше се тих шепот; събраните на купчина една до друга като стадо овце одалиски не се решаваха нито да мръднат, нито да въздъхнат свободно, само сияещата Гюлфем, като откри, че Настася се е озовала по-близо до султана от нея, почти нахално се промъкна нататък и я закри с разкошното си тяло, изправяйки се пред очите на Сюлейман, без да се бои от изпепеляващите погледи на Махидевран, която не търпеше съперници, дори временни и без значение. Султанът, сякаш омаян от вида на цветущата Гюлфем, бавно се надигна и махна слабо с ръка, като че търсеше във въздуха нещо невидимо. Главният евнух, който мигновено се озова до Сюлейман, подхвана прозрачната цветна кърпичка, оставена от султана там, където тя висеше, и тръгна след своя повелител, като го следваше почтително от дясната му страна.

Танцът не секваше, затова султанът известно време стоешком се вглеждаше в тънките танцьорки, но навярно му доскуча от неразличимото проблясване на ръце, крака, лица, оголени гърди, жадно вперени очи и разтворени устни. Той бавно тръгна към тълпата одалиски, вървеше като че ли право към Гюлфем и гледаше сякаш само нейната черна гъста грива, но неочаквано отмина одалиска-та, тълпата се разтвори пред него, както Червеното море пред Мойсей, и султанът смело се потопи в това море от нежност, красота, копнежи, надежди и отчаяние. Тънките му устни под дългите мустаци незабележимо се извиваха в усмивка, но за коя беше предназначена тази усмивка, коя я очакваше щастие и възнесение? Сюлейман бродеше сред полуразголените момински тела като сляп, едва ли не опипом, не виждаше и не забелязваше никого, свърна отново натам, където беше Гюлфем и тя горделиво изпъчи гърди, тези капани на сладострастието, в които неминуемо султанът трябваше да попадне, но той не стигна до нея и неочаквано замахна с дясната си ръка косо отдолу нагоре.

Главният евнух, който се спусна при това замахване, мигновено постави в ръката на султана муселинена-та кърпичка, муселинът увисна за момент в пространството, всички очи литнаха към кърпата и паднаха подир нея като простреляни от безжалостен стрелец, паднаха, за да видят… Бдително и строго пази харемът своите тайни, но дори и през харемните стени е проникнал погледът на Сюлейимановия личен биограф, който не е могъл да се сдържи да не опише събитието, от което беше започнало възнесението на неизвестната робиня от Украйна:

„Веднъж, когато се разхождаше между черкезките и грузинки-те, девойките, чиято красота в Стамбул се смяташе за класическа, султанът изведнъж се спря пред едно нежно и мило лице. Той сведе поглед към дигнатото срещу него лице, лице без видима красота, но с изкусителна усмивка, зелените очи, засенчени от дълги ресници, го гледаха не само закачливо, но и дръзко. И той, който беше виждал толкова погледи, изпълнени със страст, мъка и унижение, неочаквано се поддаде на тези смеещи се очи на момичето, което в харема бяха нарекли Хурем. Кърпичката, лека като паяжина, остави на нежното рамо на онази, която целият свят скоро щеше да нарече Роксолана.“

Да чуеш звука на цигулките, когато те целуне белозъбият момък с черния перчем, да се засмееш от радост и възторг… Коя ли девойка не е мечтала за това? А тук тежко като смърт мълчание и една муселинена кърпичка, беззвучно паднала на слабичкото ти голо рамо — нищо повече. И завистливите погледи, и омразата на Гюлфем, още по-голямата омраза на Махидевран и нескритото учудване на винаги невъзмутимата валиде ханъм. Нима тук придават толкова голямо значение на една обикновена кърпичка?

Султанът се оттегли в своето величие и непристъпност. Надигна се валиде ханъм, станаха и султанските сестри и Махидевран. Евнусите подкараха одалиските към техните пристанища, тръгна с тълпата и Настася-Хурем. Нищо не се беше изменило, само на рамото й беше прозрачната кърпичка, до която, както забеляза Настася, не смееха да се докоснат нито одалиските, нито евнусите, нито дори самата валиде ханъм, кимнала на момичето милостиво, когато минаваше край нея. Нима може едно парченце прозрачен муселин да има такава голяма сила?

Главният евнух придружаваше султана до неговата спалня. Там му беше казано: „Искам днес да ми се върне кърпата.“ И макар никой друг, освен главния евнух, да не чу тези думи, целият харем знаеше, че ще бъдат произнесени, само Настася не знаеше нищо и твърде много се учуди, когато в стаята й дойде самата валиде ханъм, придружена от стари жени, опитни в обличането и стъкмяването на одалиските, поведе момичето със себе си и сама наглеждаше как й разресват и вчесват косите, как я мажат с мазила и благовония, как пробват много широки, безбрежни и безтегловни тъкани, като смъкнаха от нея дори и онази прозрачна премяна, с която тя беше в залата за приеми.

Дойде Четириокия и поведе Настася нагоре по скърцащите дървени стъпала. Той беше бос и стъпваше по килимите нечуто, едва ли не крадешком. Боса беше и Настася. Къде я водеха — към щастие или към злодеяние?

Когато тя се беше родила, през стаята беше пробягнала мишка и бабата, която я беше повивала, бе казала, че това е добър знак.

Макар да вървеше по килими, босите й крака мръзнеха и цялата трепереше, като че стъпваше по лед. Вървеше като на бесило. Като на заколение. Вървеше или я водеха?

Всяка пролет те тичаха към Гнилата липа, за да не пропуснат да видят как започват да се трошат ледовете. Но реката се освобождаваше от зимната си броня винаги нощем и сутринта по тъмната вода плуваха само огромни буци тъмен лед. И всичко наоколо беше тъмно, черно: земята, дърветата, водата. Но чернотата беше някак си мека, като че ли нежна, дори сърцето ти се свиваше и ти се искаше да плачеш и да се смееш. Цън-цън, синигерче!

Когато главният евнух я въведе в огромната полутъмна спалня, цялата с тежки, тъкани със сърма завеси, с килими, с упойващи аромати, които се разнасяха от големите бронзови кадилници, тя се засмя звънко и дръзко. Това беше смях от уплаха и отчаяние (ох, как беше измръзнала!), но никой не долови това, защото за главния евнух смехът на нечестивата прозвуча като оскърбление за негово султанско величество, а този сребърен звън напълни мрачната душа на Сюлейман с такава щедрост, ехото на която щеше да звучи още много години на неизмерими и непредвидени разстояния.

Той прочете първата сура на корана:

„В името на всемилостивия аллах! Хвала на аллаха, всемилостивия и всемилосърдния господ на световете, царя на съдния ден! На теб се покланяме и тебе молим за помощ! Води ни в правия път, пътя на онези, към които си благосклонен, а не на онези, на които се гневиш, и не на блуждаещите.“

Главният евнух чевръсто смъкна от Настася всичките широки платна и на голите й рамене метна прозрачната султанска кърпа, като й пошепна строго:

— Върни на падишаха неговата кърпа!

И изчезна, оставяйки момичето на четири очи с чуждия за нея мъж.

Султанът сега се беше полуизлегнал върху много широкото и високо ложе, върху три дюшека, сложени един над друг, лежеше върху чаршафи от тънко платно, с много възглавници, подложени отстрани, под раменете и главата му, все в зелени тонове — цвета на Османовци.

Султанът, „лежейки на зелени възглавници и красиви килими“, гледаше голата Настася (какво беше тази малка кърпа!), не откъсваше от нея очи и тя забелязваше само погледа му, затова отначало дори не разбра, че е без ужасната си чалма.

— Приближи се! — заповяда той.

Гласът му беше сподавен, говореше сякаш без желание. Едва сега тя забеляза, че е без чалма. Главата му беше продълговата като пъпеш. Настася едва не се разсмя. Но беше толкова студено, че не беше в състояние дори да направи гримаса, само трепереше с цялото си тяло.

— Приближи се! — отново каза султанът. — Какво има?

— Студено ми е — каза тя, като тракаше със зъби.

Той мълчаливо се надвеси от другата страна на ложето, протегна надолу дългите си ръце, вдигна оттам една чаша и я подаде на Настася:

— Ела я изпий и се стопли!

И тя отиде. Сама не знаеше защо се подчини на гласа му. Килимът нямаше край. Скритите някъде в далечните ъгли на спалнята светилници пръскаха червеникава светлина, тя пристъпваше бавно в тази светлина като в собствената си кръв, стъпваше неуверено, цяла се олюляваше и трепереше все по-силно и по-силно. По средата на спалнята се натъкна на мраморен водоскок. Дори не го беше забелязала, като влезе. И сега не знаеше как да го заобиколи.

— Какво има? — отново каза султанът пак така безцветно и равнодушно. — Не се бой от мене. Ела по-близо. По-смело. Изпий това.

„Скромнооки девойки, до които не се е докосвал нито човек, нито зъл дух.“

Слепешком тя се блъсна в ръба на ложето, държеше в две ръце тежката чаша и пиеше, като я разливаше върху краката си и килима. Усети върху недокосваното си плахо тяло суха, топла ръка и нямаше сила да се съпротивлява на тази ръка, която я повали на края на ложето. Султанът също усети плахостта на нейното тяло и не можеше да сдържа своята страст, не можеше да чака „кога ще дойде неизбежното…“

— Върни ми кърпата — каза тихо на момичето и вече нямаше помежду им нищо и лукавите линии на малкото й тяло бяха унищожени от неговото тяло, силно и безжалостно, и само един вик и изхълцване, и небесата се разтвориха, земята се разцепи — и в пространството прошумоля въздишка, в градините, в дворците, навсякъде се носеше въздишка, нейната въздишка. Бури, дъждове, води, страх, девственост, потоци, потопи и тишина като на края на света — тя вече е жена. Да хвърлят девойката в постелята при чуждия и враждебен човек, да убият в душата й бога. Зверовете ревяха в подземията на двореца, сякаш напомняйки, че на тази земя не можеш да направиш и крачка, без да се натъкнеш на чудовище. Бесен вятър блъскаше вратите, фучеше тежко и скръбно, плачеха дърво, мед и желязо, стенеха резета и сюрмета, а у нея стенеше душата. Но Настася мълчеше, нито стон, нито въздишка, и като не знаеше къде да се дява, се притискаше до султана и те дълго лежаха, притиснати един до друг така плътно, че не оставаше помежду им нито място за страх, нито дори за нещастие. Понеже светът все едно е прекрасен дори когато животът е печален, тежък и непоносим. „И ви създадохме по двойки.“

Любовта, молитвата и войната започват винаги прекрасно. А как свършват?

Султанът не можеше да позволи жена да го види спящ. След ласките главният евнух изпровождаше жените в техните покои. Така изпроводи той и Настася, станала сега вече завинаги и навеки Хурем. Не пророни пред султана нито дума, с което го учуди и дори малко го ядоса. Но все едно нареди да й определят отделна стая и да й дадат от

съкровищницата големи рубинови обици и рубинов пръстен — любимите камъни на Сюлейман. „И ги възнагради за това, което изтърпяха, с градина и копринени дрехи.“

Сега главният евнух донесе на Настася топли дрехи, които сръчно навлече върху нея, даде й да се обуе, но тя отблъсна украсените с бисер сахтиянови чехлички и се върна боса, защото краката й вече не мръзнеха, а горяха в огън, както и цялото й тяло.

Тази нощ не беше отбелязана в никои султански дневници. И сам Сюлейман я забрави още на другата сутрин.

КОЛОНАТА

Кой би могъл да надникне в султановата душа? Дори валиде ханъм и Ибрахим, хората, които бяха най-близо до Сюлейман, не можеха да кажат с увереност как ще се държи той на високия трон, какви първи стъпки ще направи, кого ще вземе за свой образец: дали покойния си баща султан Селим, или някой друг от султаните, дали железния Тимур, или знаменития Александър Македонски?

А сам Сюлейман в това време виждаше пред себе си само Мехмед Завоевателя, покорителя на Цариград, султана, който никога не беше изпадал в отчаяние, който умееше дори пораженията да превръща в победи, който не губеше напразно нито един ден, нито една минута и когато беше без власт, се беше грижил за собствените си знания, а когато се беше готвил за най-великото деяние в живота си — превземането на Цариград, — сам беше носил камъни за изграждането на крепостта Румелихисар и сам беше дялал дъски за корабите, които трябваше да преминат по сушата към столицата на императорите, изпълвайки сърцата на гърците с мистичен ужас.

Всичко е суета, освен извършеното от Османовци. Първото, което беше направил Завоевателя, влизайки в Цариград, беше да превърне най-големия храм на нечестивите — „Света София“ в джамия. Не го беше разрушил само защото сводът на храма напомняше небесния. Затова пък беше заповядал незабавно да разрушат Храма на апостолите, който византийците с безкрайното си високомерие смятаха за въплъщение на красотата и хармонията (величието оставяха на „Света София“), и на същото място да издигнат джамия на Завоевателя. След смъртта му близо до михраба[1] на джамията поставиха тюрбето на султана — неговата гробница. Някога в Храма на апостолите бяха погребвали византийските императори, сега тук лежеше Завоевателя.

Без парадност, съпровождан само от верния Ибрахим и личната охрана, Сюлейман често отиваше до тюрбето на Завоевателя. Огромният град отстъпваше от него, спотайваше се в своята непонятност, оставаше неподвижен като слънчев часовник.

В Стамбул всичко е призрачно, освен самия Стамбул, хидра[2] и молох[3], рай и ад, място за инквизиции и разкош. Как да се задържи времето на живота? С това си блъскат главите всички, от султана до просяка, но това го знае самият Стамбул. Мехмед Завоевателя беше завоювал този град, но беше ли го завладял напълно? И кой може да го завладее?

Сюлейман стоеше с часове в осмоъгълната гробница на Завоевателя. Мълчаливо чакаше отговор на онова, което разкъсваше сърцето му, което не можеше да сподели с никого от живите.

Гробницата, привдигната в широката си част така, сякаш Завоевателя всеки момент трябваше да се изправи, беше покрита с бял кашмир, а отгоре с малък килим и зелен шал — цвета на Османовци. До възглавието имаше поставки от лазурит — камъка на египетските фараони — с големи дебели свещи от овча лой (не восъчни, понеже на аллах трябваше да се принасят жертви от домашни животни, а не мухи). Отгоре като преобърната чаша висеше чалмата. Върху килима с цвят на горски ягоди денем и нощем ходжа четеше Корана: „Кажи: той — аллах — е един, аллах е вечен; не е родил и не е бил роден, и няма ни един подобен нему!“ Десет, сто, хиляда пъти чете ходжата същата тази сура „Божието единство“ и султанът повтаря след него по същия начин думите от книгата, докато скучаещият Ибрахим, който стои до него търпеливо, решава трудната задача: може ли човек, като повтаря безкрай едни и същи думи, да мисли за нещо и може ли въобще да изпълнява предназначението си на земята — да мисли, като се издига над живия и мъртъв свят и ако не се равнява на бога, то поне да се приближава до него?

Сюлейман ходеше в джамията „Фатих“ и през есента, и през зимата, и през пролетта и навярно всеки път, приближавайки се към нея и връщайки се оттам, виждаше огромната порфирена колона Къзташъ, самотно издигаща се близо до джамията, но нито веднъж не беше й обърнал внимание, както не обръщаше видимо внимание на всичко, което срещаше по пътя си. Малко ли бяха колоните в Стамбул, които османците не бяха скрили в свещените си постройки, и сега тези камъни на нечестивците стърчаха навсякъде: и покрай пътя, по който Сюлейман отиваше на Окмейдан — бели мраморни колони, които не поддържаха нищо; и колоната на император Константин, наричана Чембърлиташъ — камък с обръчи, — понеже беше окована в железни

обръчи, след като мълния отнесе горната й част и я обгори пожарът по време на въстанието на Ника; и готската колона край стените на харема, изсечена от цял гранитен блок, върху която някога уж била статуята на основателя на града Бизас; и змийската колона с трите преплетени бронзови змии, държащи някога върху себе си златна чаша, четири стъпала широка, която отдавна беше загубена. Понеже всичко е суета и преходно. Върху пурпурната като кипнала кръв колона Къзташъ някога стоял символът на девствеността — гръцката богиня Афродита, която притежавала чудодейната способност да посочва и в най-голямата тълпа девойките, изгубили невинността си. Афродита хвърляла върху тях сянка и те не можели нито да се скрият, нито да избягат. Така била изобличена бъдещата снаха на император Юстин и тълпата я разкъсала в подножието на тази колона. Подобни глупави измислици не се задържаха в Сюлейманова та глава. Може би затова минаваше много пъти покрай колоната равнодушно. Забеляза я едва в деня, когато напълно затвърди намерението си да изведе от Стамбул огромната, обучена още от султан Селим, а сега обзета от мързел и стръв за плячка и грабежи войска, да я води не натам, накъдето със странно упорство насочваше ударите си неговият баща — срещу едноверците, а да продължава великото дело на Завоевателя — срещу света на неверните. Но това не знаеше още никой. Сам султанът мълчеше упорито, изчакваше подходящ момент, когато ще може да обяви намерението си, а може би чакаше някакъв знак, който да му подаде Завоевателя и затова ходеше да се кланя на праха му толкова често и упорито.

И внезапно видя тази колона. Спря се и дълго я гледа, отметнал назад глава така, че огромната му бяла чалма едва се крепеше, разглеждаше я, забравяйки високото си султанско достойнство, като босоного улично момче, само с тази разлика, че не беше зяпнал от учудване или възторг пред височината, здравината и могъществото на колоната, от кървавия й цвят и нейната самотност, която беше като предизвикателство.

Не е ли това знак, оставен за него — четвъртия султан от завземането на Цариград, от първия султан, от Завоевателя, великия Фатих? Именно тук най-напред е било разрушавано и унищожавано всичко византийско, за да се изгради първата османска свята сграда, а колоната е оставена. Не е разрушена, не е унищожена, а е оставена с

тайна умисъл, като намек, като каменен завет: унищожи и разруши докрай, довърши недовършеното.

Сюлейман спря черния си кон и попита сред свитата ли е архитект Синан бей, на когото беше поръчано изграждането на джамията и тюрбето на султан Селим на върха на петия хълм на Стамбул.

Ибрахим каза, че Синан бей днес не е с тях.

— Да се извика — кратко заповяда султанът и в гласа му прозвуча нетърпение.

Незабавно беше изпратен гончия за Синан бей, макар че Ибрахим не виждаше необходимост от такава припряност.

Синан беше грък[4] като Ибрахим. Само че не островитянин, а от материка, от Кападокия. Беше започнал също както Ибрахим — от робството. Още като малко момче го бяха взели девширме[5] и го бяха дали аджем — еничарски ученик, където освен военно дело той си беше избрал да изучава архитектура и беше учил при великия архитект на султан Баязид — Хайредин, но преди да започне сам да строи, беше прекарал много години в походи със султан Селим, беше градил мостове за войската, като беше изтичвал пръв по тях, за да забие сабята в противника, беше строил галери по време на Банския поход и сам беше предвождал еничарите, поставени на тези галери, за да се прехвърлят през езерото и да изненадат къзълбашите[6]. Преди да съзидава, той беше разрушавал и унищожавал като всички Османовци. А може би всички съзидания започваха с унищожаване на създаденото от предшествениците? За да затрупат навярно костите на прадедите, а от развалините да вземат камъни за своите постройки.

Султанът не изчака Синан бей до колоната Къзташъ — това би било недостойно за неговия висок сан. Но още същия ден архитектът се изправи пред Сюлейман и получи нареждане да смъкне колоната, която се издигаше близо до джамията на Завоевателя и да я използва за изграждането на джамията на Селим.

— Тя е твърде висока за колоните, с които исках да обкръжа двора на джамията — забеляза Синан бей, който не обичаше да му се месят в работата, та дори и самите султани.

— Ще я скъсиш — мрачно промълви Сюлейман. — Хора се скъсяват, та камо ли камък.

И добави вече по-меко от Корана: — „Нима ти не видя как се отнесе твоят господ с Ирам, притежателя на колони?“

Докато омотаваха колоната с въжета, за да я свалят, султанът замина през Златния Рог в Сютлюдже, за да постреля на Окмеидан.

Придружаваше го целият двор, караха походни скари да пекат овнешко и камилско месо, кошници с храна и килими за почивка върху тревата. Сюлейман пожела след стрелбата с лък да уреди угощение на Окмеидан. Завоевателя в първия петък след вземането на Цариград беше вдигнал тук пир за победителите. Бил толкова радостен, че сам разнасял ядене и сладки неща на везирите си, като повтарял при това думите на пророка: „Господар на народа е онзи, който му служи.“

Пиха и ядоха до здрач. Новият султан, като нямаше военни победи, нямаше и радости, затова не разнасяше и ядене на везирите си, макар че Ибрахим шеговито го караше да го направи.

На другия ден сутринта, след молитвата в джамията, султанът отиде да гледа как ще повалят колоната Къзташъ.

Омотана с хиляди дебели въжета, колоната приличаше на пленен роб, приготвен или за продажба, или за екзекуция. В подножието на колоната се движеше хилядна тълпа — гологръди, жилести хора с диво буйство в очите, готови да свалят всичко на света: колоната, светинята, че и самия султан дори. Моллите, които стояха от края на тълпата, занареждаха молитви: „В името на всемилостивия аллах! Когато неизбежният съден ден внезапно дойде, никоя душа не ще обвини предсказанието за неговото идване като лъжовно. Тоя ден ще сниши някои и ще издигне други. Земята ще се разтърси ужасно, планините ще се разбият на парчета и ще станат прах.“

Султанът с пищната си свита стоеше на мястото, оградено с дебели дървени греди. Четири реда еничари, готови да съсекат всеки, който би посмял да се прехвърли през гредите, затваряха широкото пространство, отделящо султана от смрадта и потта на босите, жилестите и гологръдите.

Синан бей чакаше знак от султана. Султанът едва забележимо поклати чалма. Синан бей вдигна ръка. Удариха тъпани. Разпределените навсякъде помощници на Синан бей извикаха високо заповедите. Моллите заредиха думи за сътресение. Гологръдите опънаха въжетата. Разтвориха се хиляди уста. Жилите на яките им шии се опънаха. Един див вой прекъсна всички звуци. Пленената

колона се олюля и като описа ужасяващ огромен полукръг, започна да пада направо към хората. Воят премина в изпълнен с ужас вопъл. Тълпата се втурна на всички страни, като едва не помете султана със свитата му. Вече нищо не можеше нито да задържи, нито да спре колоната. Тя падаше тежко и мъчително. И когато се удари о земята, сякаш стон прозвуча в пространството, стон на земя или камък — кой знае. „Земята ще се разтърси ужасно…“

Синан бей спокойно докладваше на султана как иска да превози колоната на петия хълм на Стамбул. Отново да я омотае цялата с въжета. Да подложи дървени валяци. Хиляда души ще преместват колоната педя по педя все по-нататък и по-високо. Дълго и упорито. Но неотстъпно. Защото не се ли създава всичко така на света?!

Сюлейман дълго гледаше поваленатa колона. Мълчеше. Не можеше да се разбере дали слуша Синан бей, или не го слуша. Пред очите му все още се мяркаха боси мръсни крака, нещо гневно крещяха черните разтворени уста, в носа го удряше смрад на нужда и бедност. Искаше да попита що за хора са това — роби или правоверни. Но не попита. Мълчеше тежко, упорито. Сетне неочаквано каза:

— Нека си остане тук. — И добави загадъчно, както винаги: — „Наистина тежестта ще е с лекота, наистина тежестта ще е с лекота!“

Късно през нощта в столицата дойде гончия, който донесе вестта, че в Будима[7] унгарският крал е убил султанския пратеник Бехрам.

---

[1] Част в джамията, обърната по посока на Мека, нещо като християнския олтар (араб.) — Б. а. ↑

[2] Многоглав змей от древногръцката митология, който изтребвал хора и добитък. — Б. пр. ↑

[3] Божество у древните финикийци, картагенци и други, на което принасяли човешки жертви, главно деца. В преносен смисъл — свирепа сила, изискваща все нови и нови човешки жертви. — Б. пр. ↑

[4] Коджа Мимар Синан (1489–1588 г.) — най-известният архитект в Османската империя, еничарин от неизвестна народност, построил е около 400 джамии, медресета, сараи и др., в т.ч. джамията „Баня баши“ и Черната джамия в София. — Б. пр. ↑

[5] Така наречениият „кръвен данък“, който османците събирали в покорените християнски страни. Вземали насила от родителите малки

момчета, закарвали ги в Стамбул и ги давали в училищата за еничари. — Б. а. ↑

[6] Простонародно презрително име на персийците (буквален превод от тур. — „червени глави“). Същото име се дава и на мюсюлманска секта. — Б. пр. ↑

[7] Старо название на град Буда. — Б. пр. ↑

РЕКАТА

Като се възкачи на престола, Сюлейман се обърна с послания към владетелите на всички приятелски и враждебни земи в Азия, Европа и Африка. Могъществото на султана трябваше да се проявява още в пищните титли, с които започваше посланието: „Аз, с неоценимата и безкрайна благост на Всевишния и с великите, изпълнени с благословения чудеса на Главата на пророците (да му бъде въздаден най-нисък поклон, както и на неговия дом и спътниците му), Султанът на Султаните, Императорът на могъщите Императори, раздаващ венци на Хозроите[1], които седят на престолите, сянката на Аллах на земята, служител на прочутите Мека и Медина, места божии и свещени, където всички мюсюлмани дават обет, покровител и властелин на светия Йерусалим, повелител на три велики града — Стамбул, Едирне и Бурса, както и на Дамаск, мириса на Рая; Триполи и Сирия; Египет — чудото на века, прочут с радостите си; на цяла Арабия, Халеб, Араба и Аджена, Диарбекир, Зулкадрия, чудесния Ерзерум, Себаста, Адана, Карамания, Каре, Чълдър, Ван, островите на Бяло море и на Черно море, страните на Анадола и кралство Румелия, на цял Кюрдистан, Гърция, Тюрк-мения, Татария, Черкасия, Кабардия и Грузия, на благородните татарски племена и всички останали Орди, зависими от тях, на Кафа и другите съседни градове, на цяла Босна със зависимите от нея земи, най-сетне владетел на много градове и крепости, които е излишно да се изброяват, аз, Императорът, крепостта на правосъдието и Цар на Царете, средище на победата. Султан, син на султани — на султан Селим хан, син на султан Мехмед Завоевателя, аз, по могъществото си украсен с титлата Император на две земи и за завършване на величието на моето Халифатство прославен с титлата на две морета…“

И по-нататък, в зависимост от това за кого беше предназначено посланието, се предлагаше или да се покорят, или се обещаваше мир, или се настояваше за мир, в потвърждение на което трябваше да се даде данък, който незабавно да се изплати на султанския пратеник.

С такова именно искане се беше отправил Сюлейманoвият пратеник Бехрам при унгарския крал Лайош, но последният, подтикнат от своите безстрашни и войнствени графове, беше заповядал да обезглавят Бехрам, а пък на султана не беше отговорил нищо. Та и какъв ли отговор при такава подла постъпка? Когато една велика държава убива посланиците на малка държава, това пак може да се обясни, понеже прекалено голямата сила неминуемо трябва да се изрази най-малкото в позорни действия. Но на кого да се оплаче малката държава и къде ще търси помощ? Затова пък голямата държава има възможност да накаже както подобава коварните нарушители на световния ред, като по този начин даде урок и на тях, и на всички други, които биха поискали да последват примера на нечестивците.

В Стамбул топовете гръмнаха за война. Еничарите на Атмейдан приветствуваха с радостен вик свещената воля на султана. Сюлейман не свикваше Дивана[2], не се съветваше, не говореше срещу кого е войната, но всички знаеха и без това: срещу неверните, както и да се наричат те!

Султанът сам извеждаше тържествено войската от Стамбул. Яздеше любимия си черен кон със златни такъми, зад него беше любимецът му Ибрахим, с когото единствено можеше да размени дума, а по-нататък вървяха четиримата му везири, зад тях бейовете, придворните пажове и капуджиите[3] от дворцовата стража, еничарските старшини и самите еничари, които вървяха зад конниците в пеши строй с високите си шапки и рунтави калпаци. Султанът смайваше всички с чалмата си, висока като колона, с две паунови пера и огромни рубини. Четиримата везири бяха с ниски, широки чалми, със златни гайтани по горния ръб. Бейовете се бяха нагласили с чалми като на падишаха, но много по-ниски. Главите на учените улеми бяха украсени с намотани околовръст чалми. Немите можеха да се познаят по острите високи калпаци от златотъкано платно, а капуджиите — по червените шапки, килнати така, че падаха назад. Еничарските старшини, за разлика от редовите еничари, украсяваха калпаците си със снопче пера, прикрепени със скъпоценни камъни.

След разкошната султанска свита и страшния корпус на еничарите по улиците на Стамбул през целия ден преминаваха тристата хиляди войни, доведени от Султанските ливади, където се

бяха задушавали от скука вече цяла година: подир войската сред облак от смрад бавно преминаха доведените от Сирия от Ферхад паша шест хиляди камили, натоварени с припаси, а след тях, като плашеха уличните зяпльовци, преминаха могъщите слонове, сред които беше и султанският слон със златни такъми, със стоманени мечове на бивните, черен, както и Сюлейлановия кон.

Това беше в събота на осемнадесетия ден от джемадзи юл еввел (май) 1521 година. Сюлейман положи основния камък в джамията на своя баща Селим на петия хълм на Стамбул, поклони се на праха на великия Мехмед Завоевателя и поведе ужасяващата си войска към Едирне, като спираше често за почивка и лов в горите край Марица.

Никой не знаеше срещу кого ще бъде насочен ударът на тази сила, кой пръв ще стане жертва на султанското могъщество. Може би не знаеше още и самият султан?

Десет дена вървяха до Едирне. Почивки, лов, молитви, диспути на ученитe улеми. Тук към огромната султанска войска се присъединиха отрядите на румелийския бейлербей Ахмед паша, потомък на свети Сава. За високия си славянски произход Ахмед паша си спомняше само когато на султанския Диван прекъсваше нахално везирите. Смяташе ги всички за нищожества, мечтаеше да стане везир, та дори да замени и самия Пири Мехмед.

След още десет дена стигнаха в Пловдив. От горите и планините към ужасяващата войска докараха хиляди нови хора, те се вливаха в страшния облак, без да знаят къде отиват и какво трябва, да правят, мнозина нямаха никакво оръжие, освен най-обикновен заострен кол или дърварска брадва.

Нужни бяха седем дена, за да стигнат София.

Българската земя стенеше от нашествието. Като някакъв ис-полински октопод войската се впиваше с хиляди смукала в градовете, селата, полетата със снопи, пчелите и във всяко добиче, във всяка струя дим, във всеки кладенец и смучеше ли, смучеше, носеше страх, робство и опустошение. От всеки двор вземаха по един дукат, две овци (или една с агънце) и овен. Двадесет къщи обединяваха в катун (лятно пасбище). От всеки катун се искаше по една шатра, пита кашкавал, три въжета и шест юзди, един тулум масло и един овен. Само в София беше заповядано да докарат десет хиляди каруци с продоволствие за войската. Освен това от всеки пет къщи трябваше да тръгне по един

войн на поход със султана. От тези, които оставаха, се вземаше по един дукат на човек и една десета част от реколтата за султана, дето пази земята на аллаха, една четвърт от реколтата беше за спахиите, а по две аспри на всяка глава добитък, на всеки пчелен кошер, кон, кладенец и на дима от печките се вземаха за пашите, които тръгват на път, и за пашите, които се връщат, за войската, когато преминава, и пак за войската, когато трябва да се попълва. Но съгласно закона това бяха обикновените данъци — харадж[4], ашар[5] и джизие[6]. А там, откъдето минаваше войската, султанските кехаи, които вървяха отпред с еничарските отряди, започваха да събират данък по навик. Водеха се принудителни работи; строяха се крепости, прокарваха се пътища, вдигаха се мостове. Султанските събирачи на продоволствие денем и нощем трупаха запаси за войската: ечемик, пшеница, брашно, месо, дърва. Който укриваше запасите, подлежеше на незабавно и безпощадно унищожение — хората, селищата, общините. Какво ли би могло да остане дори и в най-богатата страна след такъв грабеж? Но изобретателността на султанските дефтердари нямаше край. Измисляха се нови данъци и се смъкваха с още по-голямо старание и жестокост: фураж за султанските коне и животни, помощ за нуждите при похода — помощ за свещената война, данък за престояване на войниците и дори данък за труда, положен от зъбите на османците при яденето на християнските храни — диш парасъ.

Ако султанът беше взел в похода и харема си, тогава биха събирали и данък за харема, но Сюлейман водеше само стамбулския зверилник: върху огромни каруци, теглени от волове, бяха поставени железни клетки с лъвове, тигри, пантери, хиени, вълци и мечки. За зверовете се събираше прясно месо.

Вземаха коне, биволи, магарета, всяко колело, греда и парче въже. Злочестите хора, като грабваха, каквото можеха, а често и с празни ръце, бягаха по горите и планините, поне да си спасят душата, търсеха плодородна земя колкото може по-далече от пътищата, хвърляха там в земята зърното, за да поникне някой класец и да могат да изхранят дечицата си, да продължат рода си и да не бъдат затрити.

Султанът изложи плана си за похода едва на Съвета на везирите в София. Трябваше да отидат към Белград, да превземат тази крепост и да се укрепят завинаги на Дунав, като изпълнят волята на прадедите. Намерението беше дръзко, но достойно за величието на султанската

държава. Сам Мехмед Завоевателя не бе можал да превземе Белград дори и след като се бе прославил с превземането на Цариград и когато изглеждаше, че няма сила, която да устои пред неговата мощ. Сюлейман питаше везирите си за съвет, но всички виждаха, че този мълчалив и загадъчен властелин няма да отстъпи от смелото си намерение, пък и огромната войска, която цял месец тъпчеше българската земя, вече не можеше да се върне назад. Стрелата беше сложена на лъка, тетивата беше опъната — нямаше друг изход.

От софийското поле султанът изпрати хиляда еничари с Хюсрев бей, за да започнат обсадата на Белград и да завземат Земун за по-добър достъп до града, който очакваше нападението от юг, откъм планината Авала. Сюлейман помнеше какво беше тревожило Мехмед Завоевателя край Белград. Той беше искал да прехвърли войската през Сава, да я разположи край Дунав и да се укрепи там, за да не позволи на унгарците да се притекат на помощ на Белград. Но на Дивана бейовете го бяха разубедили: „Щастливи повелителю, не прави това, понеже няма нужда.“ Така брегът на Дунава беше останал оголен, а оттам унгарците безпрепятствено бяха изпращали на обсадените откъм сушата белградци необходимата помощ и припаси и Завоевателя така и не бе успял да завземе този славянски град.

След еничарите към Белград беше изпратен великият везир Пири Мехмед паша с двадесет хиляди конници и петдесетина огромни топове за разрушаване на стените на горната крепост.

Сам султанът тръгна към Шабац, който тогава се наричаше Буирделен, но след четири дена го срещна вестта: „Град Буирделен падна и сто неверници станаха плячка на сияйния мюсюлмански меч.“ Тези сто защитници бяха убили седемстотин турци, но не бяха могли да устоят повече. Султанът влезе в крепостта през шпалир от глави, набучени на колове. Заповяда да укрепят Шабац и да прокарат през него Сава. Седеше на брега на реката в зелен заслон, направен от млади клонки, наблюдаваше работата, мълчеше и мислеше. Сетне заповяда да построят мост върху Сава. Отново седеше от ранни зори в зеления заслон, не допускаше при себе си дори и Ибрахим и гледаше реката.

Везирите, пашите и еничарските аги гонеха хората с тояги, хората работеха понякога до шия във вода, мъкнеха дебели греди, тежки лодки и салове, връзваха, настилаха, укрепваха.

Султанът не можеше да откъсне поглед от повърхността на реката. Тя лежеше пред него като земя, като безпределно течащ простор, който поглъща всичко на света, покорява и подчинява дори времето. Той беше подчинил времето на себе си, трябваше да подчини и пространството. Да го победи, да го потисне, да го зароби! Да премине през тази река, без да се докосне до нея, със сухи стъпала, леко и летейки, да почувствува тя неговата сила, власт, могъщество и злост, да я покори, да я лиши от воля и да я презре, нека да се гърчи, да стене, да се мята и да реве!

Реката беше като онази забравена от него славянска девойка. Едновременно тя и привличаше, и отблъскваше — странно съчетаване на несъединимото — миришеше на чужди билки, на непознати треви и растения, миришеше на чужда воля, от която Сюлейман се опиваше като от кандийски вина или от замайващ опиум. Като седеше по цели дни неподвижно в зеленото прикритие на брега на великата славянска река, мътна и своенравна, той неочаквано за себе си (може би от султанската самота?) си спомни онова, за което беше забравил или не искаше да помни, беше го изхвърлил от душата си още на сутринта след онази нощ с малката смешна чужденка. Трептенето на птиците в предутринните дървета, звездите на зодиака, величието на небесата и непробиваемата гъстота на листата, а през всичкото това — — белите пръсти върху тежките полукълба на гърдите, думите без значение и невъзможността да се разбере езикът на другия.

Султанът седя ден, втори, а към края на втория ден изпрати в Стамбул подаръци за одалиската Гюлфем. Защо за Гюлфем — не би могъл да отговори сам. Хиляди хора обграждаха гигантската му шатра със златна топка на върха, но от тези хиляди не допускаше до себе си никого, чакаше покоряването на реката.

На третия ден започна дъжд. Валя цяла седмица, разбушува-лите се вълни удариха моста, откъснаха го от бреговете и го понесоха надолу по течението, като го трошаха и рушаха. Десет дена хиляди хора, изнемогвайки, загивайки и тънейки във водата, строиха този мост, десет дена султанът в зной и дъжд седя на брега под зелените клони и гледа непрекъснато реката, а сега от направеното не остана нищо. Сава течеше свободно и своеволно и на Сюлейман му се струваше, че тече през него, през душата му.

Той заповяда да започнат да прехвърлят войската и конете на другата страна с галери, а сам четири дни почива, като повика при себе си Ибрахим. Странен беше този султан. Не водеше войската в атака, не размахваше сабя, не рееха над него зелени знамена, не бумтяха султански тъпани. Беше пуснал по цялата земя своите паши и бейове като кръвожадни песове, знаеше, че и без него всичко ще бъде така, както при всички Османовци: шпалир от набучени на колове хора, пирамиди от отсечени глави, хорска мъка, страх и кървава завеса, изтъкана от чуждите страдания, а зад нея — отделеният от всичко султан, падишахът — Владетелят на Века, сянката на бога на земята.

Безстрастната ръка на султанския хронист беше записала в това време в походния дневник:

„Земята на неверните се напълни с бежанци. В тази победоносна война акънджиите[7] бяха разделени на две части. Едното крило премина на влашка земя, за да завземе Ердел и Темешвара, а другото крило вървеше с царската орда и те грабеха околните градове и краища.“

„И от Пири паша пристигна гончия. Той донесе вест: градът на име Земун е завзет! Стреляли с топове, водила се тежка борба, но накрая с божията милост градът бил взет. Много мюсюлмани паднали в боя за вярата. Неверниците, хванати в града, станали жертва на меча. Жените и децата са взети в робство.“

„Един роднина на сина на татарския хан тръгна с татари за Срем да събира храна за войската. Дойде вест, че по пътя ги срещнали много неверници, завързал се бой и в него загинали много от татарите с роднината на хановия син.“

„Босненският санджакбей Яхия Пашич, преминавайки по унгарска земя с шест хиляди войска, завзе три града. Два от тях са взети с бой. Всички неверници са посечени. Имаше грабежи.“

„Мустафа паша се върна от грабеж. Доведе много роби.“

„От Яхия Пашич дойде човек. Донесе пет глави и доведе оковани в желязо шестима неверници. На Дивана те бяха посечени.“

„Яхия Пашич нападна един град. Съсече много неверници, 70 или 80 неверници бяха изпратени на султана. На Дивана всички бяха посечени. Шестима бяха хвърлени на слона и той ги разкъса.“

Сюлейман спокойно съзерцаваше тези жестокости, сякаш смяташе, че в наказанията е нужна не само строгост, а и

изобретателност и дори изтънченост. Не забелязваше, че жестокостта е още по-изобретателна, отколкото мъдростта.

През последния ден на юли Сюлейман за първи път гледаше Белград от земунския бряг. В Земун бяха хвърлени на дивите зверове братята Михаил и Марко Скоблич, които защищаваха града от Хюсрев бей. Дали това зрелище забавляваше султанските очи?

На брега на Дунава срещу Белград отново беше направен голям заслон от зелени клони за султана. Той идваше всеки ден в него, свикваше кратък съвет, даваше нареждания и по цели дни разглеждаше мълчаливо от своето зелено прикритие непристъпния славянски град на високия бряг на реката. Кървавочервен от пожара, издигнал се чак до небето, Белград напомняше онази порфирова колона, която Сюлейман повали в Стамбул. Всичко трябва да бъде повалено, повалено и хвърлено под краката, да бъде поробено и потиснато, иначе сам ще бъдеш поробен.

Осемдесет и седем хиляди обкръжиха Белград и непрекъснато обстрелваха стените му с топове, поставени на единадесет места. Никой не можеше да помогне на обречения град. Лайош, кралят на унгарците и чехите, комуто принадлежеше градът на Дунав, нямаше сили да излезе срещу страшния султан.

Император Карл беше зает с борбата срещу немския монах Лутер и френския крал Франциск, който беше нападнал Италия. Австрийският херцог Фердинанд нямаше с какво да отбранява дори собствената си земя. Римският папа Лъв не знаеше как да се справи с ереста, разцепила неговата църква. Венецианците не искаха да се карат със султана.

По този начин някакви си петстотин защитници на Белград, отрязани от целия свят и изоставени от всички на света, трябваше да се бранят от всемогъщата султанска сила. От брега на Сава към града напредваше с войските си великият везир Пири Мехмед паша, от дунавския бряг напираше везирът Мустафа паша, с когото бяха всички стамбулски еничари. Започна рамазанът, големият мюсюлмански празник, и войската с още по-голямо настървение се втурна към непристъпната крепост. Султанът заповяда да построят край самия Белград плуващ мост през Сава. Отново заваля. „И проляхме върху тях дъжд; и ужасен бе дъждът над онези, които увещавахме!“

На Съвета на везирите беше решено: сутринта на четвъртия ден от рамазана да бъде първият пристъп! Бранителите запалиха долната част на града и избягаха в горната крепост. След седмица от стените на крепостта скочи жена. Доведена при Пири Мехмед, тя каза, че в крепостта вече няма нито храна, нито военни припаси. На следващия ден, в петък, Сюлейман се приближи до стените на крепостта, заповяда да му направят навес, почива някое време в него, а след това заповяда да тръгнат на пристъп. Под стените на крепостта се закълбиха облаци от войска. Крепостта издъхваше. Замлъкна дори кулата на сърбина Джурач Утешенович, огънят от която беше най-опустошителен през всичките тези дни. На стените издигнаха бяло знаме. Султанът заповяда да прекратят огъня. Защитниците молеха за десет дни, та да подготвели града за предаване, но всъщност през това време усилено запушваха дупките в стените. Отново гръмнаха топовете.

Беше заловен един преоблечен като еничар пратеник до унгарския крал за помощ, беше изправен пред султанския съвет и набучен на кол.

От последния пристъп вече нямаше спасение. На 26 рамазан[8] 927 година по Хиджра (или на 29 август 1521 година) султанските мюезини[9] за първи път изпяха от белградските височини езан[10]. „Пири паша с дефтердаря влезе в кулата, за да завладее хазната. Веднага след тях се появи отрядът на смедеревския санджакбей Хюсрев бей. Свиреше музика. На султанския съвет удариха три пъти тъпана, с който се разгласяваха радостните вести. Над града беше издигнат еничарският жълто-червен байрак. В чест на това събитие свиреше музика. Настъпи благословената нощ Лейлю и кадир, най-светлата за мюсюлманите, понеже през тази нощ при Мохамед е дошло първото божие откровение.“

Сюлейман пусна сто и петдесет унгарци, които бяха защищавали Белград заедно със сърбите, да отплават през Дунав при своя крал и да му разкажат за султанската сила. Двама от тях — Блаж и Моргай — бяха изправени пред Ибрахим, който беше сега сул-тановите очи, уши и уста, беше волята на султана и неговата наказваща десница, и всички знаеха това, освен пленниците, ала те и да го знаеха, все едно вече с нищо не можеха да си помогнат, понеже победеният може само да чака. Какво? Милост или смърт?

Навярно те вече се досещаха, че ще умрат, затова гледаха Ибрахим с мрачно равнодушие, а той се наслаждаваше на неограничената власт над тези двама безстрашни мъже, които с действията си бяха доказали, че не се бояха от смъртта, но които трябваше да се изплашат от онази смърт, която той щеше да им определи, та и затова беше заповядал да ги докарат тук. Те бяха странни. Да беше поискал да намери сред хиляди хора двама толкова различни, едва ли някога би могъл да ги намери — така много се различаваха външно.

Блаж — висок, светлокос, синеок, тънък и гъвкав като юноша, с красиви тънки мустаци, златист загар по лицето, целият в синьо, със сърмени ширити по дрехите, стоеше, гордо пристъпил, като че се опираше с дясната си ръка на дръжката на въображаема сабя (оръжието, разбира се, им беше отнето), гледаше над Ибрахимовата глава някъде много надалеч и виждаше там нещо, достъпно само за неговото око — навярно обгръщаше с поглед от смъртната си висота най-отдалеченото и най-удивителното нещо от историята на своя народ: черноморските степи, тревите, конските табуни, прекрасните ездачи, огньовете под звездите, лястовиците в небето, широкия Днепър, Карпатите, слънцето на крайдунавската равнина.

Моргай — нисък и черен като кипчак[11], стоеше някак недодялано, неумело, разкрачил привикналите да обгръщат конски хълбоци нозе, пронизваше бледоликия султански оръженосец с острия си като на юрук[12] поглед, презрително кривеше устни под черната подкова на мустаците, като че ли искаше да каже на Ибрахим: „Не ти мене, а аз тебе трябваше да съдя, понеже и моята кръв е луда, като на тези роднини на моите далечни прадеди — куманите, а ти си само един идололик изменник и толкоз.“

Но само изглеждаше, че Моргай иска да заговори с Ибрахим по този начин. Понеже въпреки цялата външна разлика с Блаж у него имаше нещо неуловимо и недостъпно, което го сродяваше с Блаж дори повече, отколкото ако бяха синове на една майка. Стояха като две крила на своя народ, като две страни на един и същи образ — ако ще живеят, ще живеят двамата, ако ще мрат, то пак заедно!

Ибрахим имаше остро око и още по-остър ум. Той мигновено схвана, че никой не би могъл да сплаши тези хора, затова се обърна към тях, показвайки съчувствие.

— Как така стана, че не удържахте на думата си?

Блаж гледаше все така горделиво над Ибрахимовата глава, явно беше отлетял твърде далеч с мисълта си от това безнадеждно място, за да се върне тук, та да задоволи нечие любопитство, затова пък Моргай трепна възмутено при Ибрахимовия въпрос и хвърли в отговор кратко и твърдо:

— Удържахме я.

— Позволете да ви напомня, че това не е истина — усмихна се Ибрахим. — Белград вдигна бял байрак, че се предава, а след това започна отново да се отбранява. Какво е вашето, ако не измяна? Всемогъщият султан…

— Байрака го вдигнаха слабите духом. Такива, за съжаление, винаги се намират. А пък ние никому и никога не сме обещавали да се предаваме. Дадохме дума да защищаваме крепостта и я защищавахме докрай.

— Някакви си жалки хиляда защитници срещу всемогъщата ислямска войска?

— Нима храбростта зависи от броя — трепна Блаж. — Зад нас стоеше цялата наша земя.

— Тази земя е турска. Султан Баязид Светкавицата подари тази земя на сръбския деспот Стефан Лазаревич и той построи тук крепост.

Блаж търпеливо поясни:

— Този бряг на Дунава даде на Стефан унгарският крал. И оттогава унгарците бяха обещали да помагат на сръбските си братя. Нашият войвода Янош Хуниади прогони оттук самия султан Завоевателя, пред когото се огъна Цариград.

— Но вие не можахте да повторите подвига на Хуниади, а? — засмя се Ибрахим.

— Затова пък не изменихме на своята земя — упорито повтори Блаж, намеквайки сякаш, че той, Ибрахим, въпреки сегашното му величие и власт над техния живот, е в края на краищата един нищожен изменник и нищо повече.

Всеки друг би побеснял от такова нещо, но Ибрахим си оставаше студен и спокоен.

— Имате ли някакви желания? — попита той почти кротко.

Блаж не отговори. Моргай сви широките си плещи. Какви желания могат да имат хора, които докрай са следвали своя дълг и

имат пълното право да смятат, че с това са изпълнили предназначението си на земята.

И тази дума „земя“ прозвуча като оскърбление и обвинение вече за самия Ибрахим.

— Хвалите се, че сте останали верни на земята си ли? Такава вярност заслужава награда. Султанът ми поръча да ви възнаградя, както подобава. Вие искахте тази земя — ще ви я дадем. Ще бъдете закопани в нея. Заровени живи. Гроба ще си изкопаете сами. Наистина, изкопчийството при мюсюлманите се смята за много позорна работа, а да си копаеш сам гроб — за най-позорната, но какво мога да направя? Пък и вие не сте мюсюлмани.

— Да, ние сме християни — твърдо произнесе Блаж. — И затова няма да си копаем гроб сами, та ако щете живи да ни одерете.

— И това може да стане — усмихна се Ибрахим, — но вие поискахте земята…

И като подражаваше на султана, заповяда с едва забележимо движение на ръката да махнат от очите му обречените.

Тези хора вече не съществуваха за него. Бяха отдавна мъртви. Разговаряше с тях просто от любопитство. За да узнае какво говорят мъртвите. Живите му харесваха повече. Бяха по-почтителни.

Блаж и Моргай бяха закопани живи още същия ден между четвъртата и петата молитва. Свидетели на нечовешкото наказание бяха всички унгарци, на които Сюлейман подари свободата, и пленените в Белград сърби.

Ибрахим наблюдаваше наказанието възседнал своя черен като на султана кон със златна украса. Без дрехи, вързани със здрави въжета, хвърлени на дъното на много дълбока яма, изкопана под високия бряг, на който стоеше изтерзаният и опушен победен Белград, Блаж и Моргай не молеха за милост, от ямата не се чу нито стон, нито вик.

Сюлейман вече беше изпратил на всички, които трябваше да зарадва или сплаши, фетхнаме[13], че Белград е в ръцете му. Сега седеше в разкошния си шатър и редеше тъжни стихове, пълни с печал, меланхолия и безнадеждност. Пиеха с Ибрахим вино и султанът четеше газели за безполезността на богатството, славата и могъществото.

— Харесват ли ти моите газели? — попита любимеца си.

— За ваше величество няма нищо невъзможно — весело отговори наглият грък. — У вас възникна желание да създадете газела и го изпълнихте. Кой може да ви попречи?

— А собственото неумение?

— А кой ще посмее да забележи вашето неумение?

— Когато редя стихове, преставам да бъда султан Сюлейман. Тогава съм поет, който се нарича Мухиби.

— А кой ще посмее да раздели великия султан от стеснителния, замисления Мухиби?

Султанът остана в Земун дванадесет дни. Оттам често отиваше с кораб или по моста в Белград, ловуваше в околните гори, гледаше как поправят кулите и стените, свикваше съвета на везирите, раздаваше награди и подаръци.

Най-напред награди Яхия Пашич Бали бей, като го извика от Сланкамен за пълното разрушаване на Срем (той изгори и сравни със земята градовете Купиник, Митровица, Червен и Илок и унищожи напълно всичко живо, като създаде широк пояс от опустошена ничия земя). Сега докарваха камъните от сремските градове за възстановяване на разрушения Белград.

Двете хиляди пленени сърби — жени, деца и старци — султанът заповяда да закарат с еничарска охрана пеша до Стамбул. Караха ги три месеца. През Ниш, София, Пловдив, Едирне, през планини, реки и блата. Плач и стон огласяха планините и горите.

Носеха със себе си икони и мощи на светци. Хората излизаха да ги посрещнат, за да се поклонят на светините и на страданията на нещастниците, изнасяха хляб и вода, вино и месо. Но откъде ли можеше да се намери такова нещо след разорението от султанските душегубци? Неволниците носеха със себе си мощите на света Петка, които българският цар Иван Асен беше измолил някога от кръстоносците във Византия и пренесъл в столицата Търново. При турското нашествие в България мощите бяха скрити във Видин, а след това княгиня Милица беше измолила от своя зет султан Баязид да ги даде на сърбите. Оттогава Белград беше мястото, където се пазеше Петка Търновска. „С пришествием твоим сербская земля обогатится“ — се казваше в църковната служба в чест на света Петка.

Сюлейман позволи на хората да излизат на пътя, да целуват иконите и мощите, но срещу заплащане. Парите трябваше да отидат в

султанската хазна.

В Стамбул султанът заповяда на гръцкия патриарх да изплати за реликвите дванадесет хиляди дуката, ако не иска да ги хвърлят в морето.

На прощаване още дълго гледа от високия белградски бряг сливането на Дунав и Сава. Двете исполински славянски реки течаха под краката му, стелеха се пред него, своеволни, непокорни и могъщи. Ореховите води на Дунав, дълбоки и загадъчни, плуваха спокойно и величествено, а Сава влачеше от планините вртопи от глина, тиня и пяна, удряше се със сила в пречистото тяло на Дунав, мътеше неговите дълбоки води. Дунав отблъскваше Сава. Известно време те се носеха редом като два бурни потока — единият тъмен, орехов, чист, а другият жълтоглинен — не вода, а само кал. Дунав упорствуваше и се пазеше от калната Сава, но жълтият поток се разстилаше все по-широко и по-широко и въвличаше в своята мътилка нови и нови светли кръгове вода — и голямата река се предаваше, оставяше се да бъде пленена, ревейки и треперейки като в конвулсии, и вече течеше към морето размътена като душите на хората, завладени от нещастия, престъпления и ненаситна жажда за властвуване. Не е ли така мътна и неговата душа? Сюлейман не можеше да намери в себе си сила да откъсне поглед от сливането на реките.

В Стамбул се връщаше без войската. Пътуваше бързо, с кратки нощувки и почивки. Седемдесет и пет дена му бяха нужни, за да стигне от Стамбул до Белград, тридесет дена загуби за завземането на града и още тридесет и един се връщаше назад към столицата.

В едно сръбско село го пресрещна вестта за смъртта на най-малкия му син Мурад. Само старият Пири Мехмед се осмели да предаде на султана тежката вест. Всеки друг би могъл да заплати с главата си за такова известие, но коя ли ръка би се вдигнала срещу белите коси на стария везир? Султанът печално отговори с редове от корана: „Ако аллах би пожелал да вземе дете, то наистина би избрал онова, което иска, което е сътворил. Хвала на аллаха! Той е един и всемогъщ!“

След като получи вестта за смъртта на сина, Сюлейман почива два дена. Два пъти присъствува на конни надбягвания, участвува в лов, разгледа от коня една стара сръбска църквица. Вярваше, че вечният бог и щастието му на повелител няма да го оставят, — нали беше роден да

властвува и трябваше да изпълни предначертанието си. Сетне тръгна към Стамбул. По пътя не искаше да вижда никого, освен Ибрахим, Пири Мехмед и стария Касъм паша. В Едирне извика при себе си Ахмед паша, когото беше обикнал за храбростта, проявена пред стените на Белград. Не го плашеше това, че в Стамбул вилнееше чума, след която беше дошла едра шарка, безжалостно отнасяща малките деца.

Когато в Стамбул френският посланик започна да умолява чрез великия везир султана да го пусне да замине от обхванатата от мор столица, Сюлейман гневно и в същото време с изумление беше възкликнал: „Какво иска той и къде ще бяга? Нима не знае, че чумата е божия стрела, която никога не удря покрай целта? Ако бог пожелае да го умъртви, никакво бягство и изчезване няма да помогнат. Човек винаги стои пред неизвестност. Чумата влезе и в моя дворец, но аз не го оставям.“

В столицата Сюлейман се завърна без церемонии, без триумф, незабелязано се прехвърли с постланата с килими султанска ладия от Силиврия, слезе на брега в градините на харема и се затвори в покоите си. След два дена умря неговата малка дъщеря, която нямаше още дори и име. А след още осем дена черната шарка взе и първородния султански син Мехмед. Трите малки телца, поставени в ковчези до краката на покойния султан Селим, отнесоха със себе си любовта на Сюлейман към Махидевран. Черкезката обезумя от мъка. Беше доставяла такава наслада с хубавото, закръглено, добре гледано тяло и с децата, които раждаше леко, с желание и радост, а сега изгуби всичко само за няколко дена и макар че оставаше жив тригодишният султански син Мустафа, тя чувствуваше: кратките години на нейното величие бяха свършили.

Сюлейман не искаше да види повече своята жена. Гълъбицата е простреляна — защо е нужен лък?

---

[1] Персийски царе. — Б. пр. ↑

[2] Държавен съвет в Османската империя. — Б. пр. ↑

[3] Дворцова гвардия, която обезпечавала охраната на султанския дворец (букв. „вратар“) и изпълнявала редица други функции в дворцовия живот. — Б. пр. ↑

[4] Натурален данък, плащан от немюсюлманското население. — Б. пр. ↑

[5] Десятък — натурален данък. — Б. пр. ↑

[6] Данък на глава, събиран от немюсюлманското население. — Б. пр. ↑

[7] Доброволци-стрелци в османската войска, които се издържали от взетата плячка. — Б. пр. ↑

[8] Деветият месец на мюсюлманската лунна година. — Б. пр. ↑

[9] Лица, призоваващи мюсюлманите на молитва от минаретата на джамиите. — Б. пр. ↑

[10] Молитва. — Б. пр. ↑

[11] Народ от тюркската група. — Б. пр. ↑

[12] Номад, чергарин. — Б. а. ↑

[13] Послание за победа. — Б. а. ↑

ХАМАМЪТ

Цял живот между четири стени. Затворени, живи погребани. Затова с такава радост се измъкваха веднъж в седмицата извън стените и железните врати на харема в деня, определен за хамама — турската баня, разкошът и блаженството на Изтока, раят за тялото и душата, особено когато душата е затворена още повече от тялото.

Хурем не знаеше какво е хамам и отначало отказваше да отиде в него, задоволявайки се с харемната къпалия. „Е какво толкоз ще видя там?“ — отговаряше на главния евнух, когато той обявяваше деня за хамама. Яд я беше дори да си помисли, че евнусите ще я подкарат със стадото одалиски, че ще се плиска с цялото това стадо в тази тяхна баня, че целия ден ще прекара там, като се тъпче с ядене и скучае в очакване на тъмнината, понеже само в здрач може да напусне стените на харема и в здрач да се върне, та нито едно мъжко око да не оскверни свещената собственост на падишаха.

Защо ли измени сама на себе си и накрая тръгна за хамама? И тя не знаеше. Небето блестеше от другата страна на морето над сиво-сините вълнисти хълмове на Юскюдар[1]. Някъде сред дърветата тъжно гукаше гугутка, зовеше я към къщи, към къщи, към къщи… А къде е твоят дом, Настася? И Настася ли си още, или си вече само Хурем? И кого да слушаш сега — гугутката или собственото си сърце? Любовта, мъдростта и птиците не знаят родина. Те са прелетни и са навсякъде като мъката и отчаянието.

Като се спъваха в широките шалвари, още сънливи, разменяйки вяло по някоя дума, обитателките на харема излизаха извън Вратата на блаженството, евнусите подвикваха край тях като овчари, слугините едва мъкнеха големите тежки кошници с храна и напитки за цял ден, а всяка от жените си носеше в голяма бродирана платнена бохча чаршафи, сапун и благовонни масла. Тъмната грамада на „Света София“, където правоверните вече извършваха утринния си намаз[2], изплува и остана назад, следваха още някакви сгради, каменни или дървени, не можеше да се разбере, а после покрити с мъх кубета на прихлупено чудновато здание без прозорци и без врати, като в

гатанката: „Без прозорци, без врати — пълна къща със жени.“ Врати все пак имаше, незабележими и прихлупени като самото здание. И къщата се напълни с жени, когато топлата вълна на ха-ремните обитателки изпълни хамама. Вътре още цареше тъмнина, понеже цялото помещение се осветяваше от малки кръгли прорези в кубетата. Жените шумно и бързайки се разсъбличаха между високите колони, окръжаващи просторната кръгла зала, от която излизаше приятна суха топлина. Нареждаха си дрехите и бохчите върху резбованите дървени пейки, завързваха пъстрите пещимали и се пръскаха по банята, непазени и неследени от никого, получили временна свобода поне в това каменно убежище на топлина, вода и покой. В кръглата съблекалня в средата на мраморния под бликаше водоскок, от който стъпаловидно се спускаха мраморни чаши, като ставаха все по-малки. Водата тихо ромолеше, преливайки от големите чаши в по-малките и сякаш пригласяйки на звука на водата, неспирно пееха жълти канарчета в златни клетки, украсени със сини мъниста. Тесни врати водеха към топлия соуклук — преддверието, където върху широки дървени пейки, подложили под главите и хълбоците си малки възглавнички, вече лежаха и се пареха одалиски. Множество малки вратички водеха от соуклука към помещенията за къпане, а през широк проход можеше да се излезе в трета мраморна зала, където покрай стените имаше мраморни корита и над всяко от тях — бронзови кранове с гореща и студена вода. В четирите ъгъла, отделени с ниски стени, бяха къпалните за валиде ханъм, баш кадъната[3] Махидевран и султанските сестри, а в средата се издигаше просторният осмоъгълен гьобекташъ[4] за онези, които искаха да изпитат истинската наслада на хамама.

Хурем, като поскита из хамама, се върна в залата, където пееха канарчетата и се разположи удобно на топлото мраморно възвишение, което обграждаше залата под колоните. Не взе възглавници, скри лице в свитите си ръце и само с крайчеца на окото наблюдаваше как в залата бавно просветва от все по-мощните снопчета светлина, падащи през стъклените отверстия на високия купол. Около нея, отдавна вече хвърлили пещималите, наслаждавайки се на волната голота, се излежаваха одалиски, грееха се на топлия мрамор, напарваха се и потъваха в пот и леност. Тялото се отпускаше като маджун. Не ти се

искаше нито да шаваш, нито да приказваш, нито да мислиш. А може би и това беше щастие?

Като наруши без покана усамотението на Хурем, до нея се настани русокосата, пълна като Гюлфем венецианка Кината. Розовото й тяло беше напращяло от сила, топлината проникваше в Кината и щедро бликаше от всяка клетка. До тази мощна самка Хурем изглеждаше дори не и момиче, а момче — дребничка, тънка, само гърдите й бяха тежки и изпъкнали, но тя ги криеше под себе си, лежеше по корем, поглеждайки наоколо със синьо-зелените си очи, от които непрекъснато искреше смях — пък и как да не се смееш тук при зрелището на тези голи ленивки, напарени, размекнати и съвсем оглупели от топлината.

— Видяла ли си какви армагани е изпратил султанът на Гюлфем от Белград? — горещо запита Кината. — Тюркоази със злато и сребърен съд за умиване.

Хурем се изтегна по-удобно на мраморната пейка.

— Сложила си тюркоазите и в хамама — не преставаше Кината. Хурем изхъмка:

— По камилите има още повече тюркоази.

— А какво ти подари на тебе султанът?

— Че защо трябва да ми подарява?

— Ами нали беше при него?

— Е, та какво?

— Султаните си вземат харемите в походите. Сюлейман не го взема. Ти само веднъж ли беше при султана?

— А тебе какво те интересува?

— И аз само веднъж. Но ти си новичка. Пък аз съм в харема три години. Още от Маниса. В Маниса загивахме от скука. Там беше теснотия и сиромашия. Как чакахме само кога ще умре Селим и султан да стане Сюлейман! Как жадувахме за разкоша и богатството на Цариград!

— Затова пък тук ви угояват вече като свине! — засмя се Хурем.

— Не скверни устата си с нечестивото животно! — изплашено замаха към нея с ръце Кината. — Пророкът е забранил то да се споменава.

— Че какво ме засяга пророкът?

— Не си ли сменила досега вярата? Още ли носиш кръстче?

— Остави ме!

— Ама то е толкова просто — да се потурчиш. Вдигаш пръст пред кадията и повтаряш след евнуха, който ти подсказва: „Признавам, че има само един бог и Мохамед е негов пратеник. Признавам, че преминавам от лъжливата в праведната вяра и се отричам от предишната вяра и всичките нейни символи.“ Целуваш ръка на кадията — и толкоз. Мъжете трябва да изтърпят и това ужасно обрязване и после цял живот да носят чалма, а за нас е толкова лесно!

— За тебе може и да е лесно, но за мене не — почти сърдито каза Хурем. Искаше да се похвали още, че е дъщеря на свещеник и затова цени своята вяра особено високо, но премълча. Нима е важно сега коя и каква си?

— Тебе са те хванали татарите, те са благородни.

— Благородни ли? — Хурем се засмя горчиво и с болка. — Кой ти е казал?

— Нашият султан се нарича повелител на благородните татари. Нима не си чула? А мене ме откраднаха морските разбойници на Хайредин Барбароса[5]. Той е страшен човек. Искаше да ме изнасили веднага щом ме видя. Но реши да ме подари на султанския харем и не ме докосна. Веднага заповяда да приема тяхната вяра. Иначе заплашваше да ме хвърли в морето. Само да беше видяла този червенобрад разбойник!

— Може би щеше да е по-добре да си потънала?

— Какво приказваш? Толкова ми се живее! То само вие, роксоланите, сте равнодушни към живота и умирате леко и на драго сърце.

— Всички умират мъчно.

— Аз бих могла да родя на султана син и да стана баш кадъна, като Махидевран. Моето тяло е по-хубаво, отколкото на Гюл-фем. Само че тя е чернокоса, а Сюлейман харесва чернокосите.

— Пребоядисай се — подигравателно я посъветва Хурем.

— Тогава ще приличам на всички. А аз не искам.

— Какво искаш тогава?

Хурем погледна Кината, без да скрива презрението си. Тя лежеше до нея като планина от млада плът, като повалена бяла кула, като нахално въплъщение на похот и низост. Само като си представиш, че и тази е била на султанските зелени възглавници. Проклет свят! Трижди проклет!

Хурем гнусливо се отмести от Кината, но тя за нищо на света не искаше да я остави.

— Не ни провървя с тебе, дето сме се родили такива — съчувствено въздъхна тя.

— Някому може и да не е провървяло, а някому може и да е провървяло.

— Че на кого? — вкопчи се в нея Кината. — На тебе ли?

— Ами ако е на мене?

— Да имаш да вземаш — уверено възрази венецианката. — Я виж аз какво тяло имам и пак не мога да привлека повелителя, а ти … Всичките ти ребра се броят. Направо да се убодеш в кокалите ти … Султанът и кърпичката я метна на рамото ти случайно. Целеше мене, а тя падна върху тебе. Всички го видяха…

Този път вече се отдалечи от Хурем и задърдори с друга одалиска, хвалеше се как е прекарала нощта със султана, как той й бил казал, че му харесало нейното тяло.

Хурем стана и тръгна през преддверието на хамама натам, където шуртеше и клокочеше водата, но когато стъпи в залата с гьобекташъ, в ушите я удариха пискливи женски гласове, смесени с шуртенето на вода, глъч и врява, шепот и клюки, въздишки и смях. Къде да се скриеш тук, къде да се денеш?

Тя отиде на гьобекташъ, целият плувнал във вода и сапунена пяна. Може би поне тук ще намери спасение от това шумно затъпяване? Тъкмо се изтегна върху горещия мрамор на гьобекташъ, когато върху нея, без да я пита, мълчаливо се стовари едно жилесто мустакато женище с грапави като на кожар ръце, хвана й главата, започна безжалостно да й търка челото, слепоочията, скулите й, челюстите, след това се залови за врата, ръцете, краката, пръстите, гърдите, корема и бедрата, удряше я, пляскаше я, разтегляше я, стискаше я, извиваше ръцете и краката, свиреше върху гръбначния й стълб и ребрата като на цимбал, опираше колене в гърба й, подскачаше, пръхтеше, пуфтеше, след това започна да танцува върху Хурем, да я тъпче с крака. Хурем стенеше, охкаше, викаше и вече не знаеше къде е болката, къде удоволствието, къде е животът и къде смъртта. Ето какво било хамам!

След това с една ръкавица от козя вълна женището започна да свлича от Хурем кирта, под безмилостната й ръка Хурем линееше като

змия, сякаш отново се раждаше на света, а нейната мъчителка вече разтваряше в голям бакърен тас сапун и го разбиваше с палмова изтривалка на пухкава, богата пяна. Тя напълни с тази пяна една кесия от яко платно и започна да трие Хурем с тази кесия-мехур, биеше я, масажираше я, покриваше я със сапунена пяна, три пъти й изми косата, изплаквайки я едно след друго ту с топла, ту с ледена вода, дълго я бърса и завива в сухи, топли пешкири и едва тогава Хурем забеляза, че валиде ханъм внимателно наблюдава всички тези сладостни мъки.

Завита с червено-зелен пещимал, дребна и лека, с дървени сандали, украсени със седеф и тюркоази, валиде ханъм стоеше спокойно, мълчаливо и невъзмутимо, като че около нея не се лееха потоци вода, не летяха цели облаци гъста сапунена пяна и не кънтеше цялото затворено пространство от пискливи женски гласове. Полузатворените клепачи сякаш доказваха, че валиде ханъм вижда всичко, дори повече, отколкото трябва да види един външен човек, че е преситена, уморена, а може би и разочарована от видяното, понеже се е надявала на нещо повече от това странно момиче, което султанът беше отличил, веднага след като я беше съзрял сред другите в харема, а след това я беше забравил така неочаквано, както я беше и харесал.

Като забеляза, че и Хурем я видя, валиде ханъм й направи знак с очи и я поведе след себе си в преддверието. Даде й възможност да я настигне, тръгна редом с Хурем като с равна и неочаквано попита с глас, лишен от любопитство, студен и равнодушен:

— Би ли искала и ти да родиш на султана син?

Хурем можеше само да се разсмее в отговор, но я бодна това „и ти“, в което се долавяше презрение и високомерие, затова хвърли почти надменно към валиде ханъм бърз поглед и огледа султановата майка от главата до краката, сякаш искаше да й каже: „И ти си такава дребна като мене, а я какъв дълъг като върлина султан си родила“, но се сдържа овреме и каза друго:

— Не съм мислила за това.

— А за какво си мислила? — възмути се валиде ханъм.

— Вие ми заповядахте да изучавам езици и правя това. Турски от ежедневните разговори, арабски от Корана, та персийски от поетите.

Валиде ханъм изхъмка.

— Да не искаш да станеш учен улем? Жените в харема са само за да раждат деца на султана или да не ги раждат. Запомни го добре, момиче. Върви с мен, ти трябва повече да ядеш.

Никак не те бива в тялото. „И натоварената душа не ще носи друг товар…“

В преддверието слугините вече бяха наредили на широките дървени миндери ядене: пушена риба, морски стриди, дробчета, студен овнешки мозък, овнешко варено, пържени патладжани, сирене с резени сладък пъпеш, зеленчуци, плодове, пълнени чушки и сърми от лозови листа, локум и шербет, кисело мляко и таратор.

Валиде ханъм настани Хурем до султанските сестри Хатидже и Хафиза. Там вече се тъпчеха със сладки Гюлфем, Кината и още няколко дебели одалиски, които обичаха да си хапват. Хафиза, дъщеря на султан Селим от първата жена, омъжена за придворен капуджибашия[6], когото наскоро след сватбата султан Селим беше заповядал да убият за някакво дребно провинение, потисната от своето вдовство, се смяташе в харема за по-милостива от красавицата Хатидже, високомерна и отмъстителна, любимка на своята майка — валиде ханъм, затова Хурем седна до Хафиза, която се по-отмести малко, правейки й място и дори изобрази на лицето си някакво подобие на ласкава усмивка, макар че на султанските сестри не прилягаше да проявяват към одалиските нищо друго, освен презрение и безразличие.

Ядяха лакомо, непрекъснато сплетничеха и като нямаха сили да седят, полулежаха на широките, удобни миндери, наслаждаваха се на ситостта, топлината и лекотата на тялото и блаженствуваха, но най-голяма радост за тях беше непрекъснато да бърборят, да се хвалят и възхищават, да преразказват ужаси, мръсотии и непозволени неща. И самата валиде ханъм, въпреки високото си положение, се беше превърнала в една обикновена любопитна жена, лежеше сред тези млади сплетници и макар и да не се включваше в разговора, но и не възпираше нито Хафиза, нито Гюлфем, нито Кината, чиито уста не се затваряха — непрекъснато дрънкаха ту за неестествена похотливост, ту за неверни жени, ту за богати търговци гяури, които не жалят нищо за една добре окъпана, гледана и научена на всичко харемна жена. Разказваха за някаква богата стамбул-ска кадъна, която се влюбила в едно младо момиче и като се преоблякла като мъж, примамила бащата

на момичето с голям откуп и дори вдигнали сватба. Но още през първата „брачна“ нощ измамата била разкрита, момичето се измъкнало от похотливата жена и надало вик, кадъната била изправена пред стамбулския кадия и когато той започнал да я разпитва, тя извикала: „По всичко виждам и се убеждавам, честни кадия, че не знаете какво може да значи любовта за нежното сърце. И аллах да ви пази никога да не изпитате цялата жестокост, която аз изпитах.“ Кадията едва не умрял от смях, като слушал шантавата жена. За да охлади страстта й, заповядал да я зашият в кожен мех и да я хвърлят в Босфора, което и било сторено.

За прелюбодеяние в Турция няма леки наказания. Ако нощната стража хване някъде прелюбодейци, хвърлят ги в зандана и сутринта ги водят при субашията[7], който според обичая нарежда да качат блудната жена на магаре, на чиято глава връзват еленови рога, а нейният любовник трябва да хване магарето за повода и да го прекара през целия град за посмешище на всички. Отпред върви служител на субашията и свири с рог, събирайки народа. Хората замерват любовниците с гнили портокали и камъни, а когато те, опозорени и полуживи, се връщат вкъщи, на всичко отгоре жената я карат още да заплати за магарето, сякаш тя го е наела за подобно развлечение, а на мъжа налагат стотина удара по петите или вземат откуп — по аспра за всеки удар.

— Нима и Хума са я разкарвали на магаре? — попита Кината.

— Хума е от царски дом — надменно отговори Хатидже, — а султанските дъщери не се подлагат на онова, което е за простолюдието.

— Не говорете за Хума — намеси се валиде ханъм, отпъждайки сънливостта, в която потъваше под монотонното бръмчене на гласовете.

— Нека да знаят! — не я послуша Хафиза, която очевидно не обичаше валиде ханъм. — Нали и ти не знаеш за Хума? — понита тя Хурем.

— Не зная.

— И аз не зная! — наведе се към Хафиза Кината. — Чувала съм, ама не знам.

— Бали бей си спечели безсмъртна слава край Белград — каза валиде ханъм, — не подобава да приказвате за жена му.

— Бали бей бе наречен Гази — най-големият войн в свещената война — обърна се към нея Хафиза. — А какво от това? През шестдесетгодишния си живот е насъбрал толкова титли и звания, че биха стигнали за хиляда войни, а каква полза от това?

И тя подигравателно започна да изброява титлите на някакъв си непознат на Хурем Бали бей: здрав стълб, високо знаме, велик прорицател на прорицателите, величествен, като звездата на Юпитер, сияещ като утринна зора, блестящо острие на меча, вдигната над врата на божите противници и враговете на пророка сабя, слава на борците за вяра и подвижничество, унищожител на неверниците и многобожниците, притежател на високи достойнства и не-достижими степени, възнасян до небесата за добротата на характера и щедростта, благодарен на господа за дарените му блага. Този човек беше хвърлял под копитата на коня си цели земи, оставял беше планини от трупове, но се беше оказал неспособен за онова, на което е способен последният бедняк — не можал да опази жена си.

— Казват, бил нисък, дребосък — засмя се Гюлфем. — Дори го и наричат Кючук Бали бей. Та как такъв ще задържи Хума?

Бали бей беше син на Яхия паша, великия везир на султан Баязид. Яхия паша беше женен за сестрата на султана, родила седем сина, сред тях и Бали бей. На Бали бей султан Баязид беше дал дъщеря си Хума. Хума била толкова далеч от целомъдрието, колкото нейният мъж от милосърдието. Тя упорито се измъквала от харема на Бали бей, като казвала, че иска да се върне в султанския харем в Стамбул, но по пътя всеки път се вкопчвала в някой мъж, като залъгвала или подкупвала своите пазачи-евнуси, ненаситна за любовни развлечения, жадна за нови и нови съучастници в греха. Най-сетне в Стамбул тя се влюбила истински в младия четец на корана в „Света София“ хафъз Делакоглу и дори родила от него дъщеря. Стамбулският кадия, като не смеел да изправи пред съд Хума, прогонил Делакоглу от джамията и той се отправил към Рлдирне. Но в Бабаески умрял от чума и когато Хума узнала това, напуснала сарая, втурнала се към Йени Хисар, откъдето тайно се добрала до гроба на Делакоглу, откопала тялото, убедила се, че той е наистина мъртъв, закопала го отново, върнала се в Стамбул и завъртяла любов, както преди това с Делакоглу, с неговия по-малък брат, също хафъз. Когато обаче младият хафъз изменил на Хума, тя плюла в лицето му и се утешила с придворния белолик коняр,

след това имала още един роб-черкезии, след него още един роб коняр, а сетне някакъв чауш, прислужник в джамията на султан Ахмед — и всичко това не заради необикновената си красота, а за пари, за калпави и несметни пари. И най-сетне Бали бей, като не можел да понася повече позора, се оплакал на султан Селим и той скрил сестра си някъде на островите, по-далеч от съблазните.

Като не знаеше какво да каже на тези врели-некипели, Хурем запя: „Тъжиш ли ти за мене, както аз за тебе?“

Нейният напев прокънтя сред врявата и разнежеността в хамама и намери отзвук от всички страни: пяха и тъжни, и безнадеждни песни, и проточени, и кратки като вик, младите гласове се удряха във високите каменни сводове, падаха долу, сякаш ранени, някои се лееха равно и плахо, други дръзко литваха отново и отново чак до кубето, като че ли искаха да изскочат навън, през стъклените отвори, които пропускаха в хамама тънки струи ярка слънчева светлина.

В преддверието на хамама се появи главният евнух. Наруши непристъпността на хамама, за което веднага заплати, като се покри обилно с пот, Четириокия намери с поглед валиде ханъм и отиде при нея. Никой дори не се и прикриваше от очите на черния дявол — и бездруго беше виждал всяка от тях неведнъж и дваж както майка й я беше родила. Те отдавна вече приемаха главния евнух не като жив човек, а като някакъв движещ се султански уред, само че уредите ги използваха незабелязано или с удоволствие и се отнасяха към тях благосклонно, а това султанско оръдие ненавиждаха тежко и люто.

Главният евнух се поклони на валиде ханъм, притискайки до гърди свитите си като лодка ръце, и тъжно промълви:

— Умря синът на нашия висок повелител — Мурад.

Едва сега Хурем се сети, че Махидевран я няма при тях. В Стамбул беше нахлула чума с черна шарка.

---

[1] Квартал на Истанбул на азиатския бряг. — Б. а. ↑

[2] Молитвен ритуал, който мюсюлманите изпълняват пет пъти на ден. — Б. пр. ↑

[3] Главната жена. — Б. пр. ↑

[4] Издигнато място, на което се лежи за изпотяване. — Б. р. ↑

[5] Главнокомандуващият турския флот по времето на султан Сюлейман (XVI в.). — Б. пр. ↑

[6] Началник на дворцовата стража. По-късно почетна благородническа титла. — Б. пр. ↑

[7] Полицейски началник па град или голямо село. — Б. пр. ↑

СТЪЛБАТА

Миналото, дори когато се отдалечава, не изчезва безследно у човека, преплита се с настоящето, понякога само проблясва по хоризонтите на съзнанието и изплува в мъчителни спомени или пък се явява в сънищата.

Коя е тя — Хурем или Настася? Кое ще надделее и дълго ли тя ще бъде в тази неестествена раздвоеност, когато миналото й е отнето завинаги, а настоящето е призрачно, неопределено и тревожно?

През нощта, когато султанът слезе от своята ладия в градините на харема, явиха й се два страшни съня.

Първият беше за Хурем. Всъщност то не беше сън, а страшната действителност на умиращия Стамбул. Мъртви къщи, мъртви улици, огромни черни каруци изкарваха трупове извън вратите на Стамбул, караха ги срещу победоносната войска, която султанът водеше от Белград. Черни хора с пропити със смола черни дрехи измъкваха умрелите от къщите, събираха ги по улиците, по дворовете на джамиите и пазарите. Безистенът беше затворен, джамиите бяха опустели, от високите минарета не ехтяха звънките молитви на мюезините, навсякъде само следи от смърт, пожари и грабежи и тези ужасни каруци, пълни с трупове.

И ето тя вървеше по мъртвия Стамбул и никъде нищо живо, ни човешки глас, ни песен на птици, ни рев на животни — само мъртво шуртене на вода в мраморните шадравани, върху плочите на които упорито се повтаряха думите от Корана, че само водата дарява живот на всичко. Вървеше по Стамбул не Настася, а Хурем, султанската жена, баш кадъната, а насреща й през Едирнекапъ[1] влизаше султан Сюлейман, без свита, сам самичък и не на кон, а пеша, целият в злато, печален и нещастен, и протягаше към Хурем ръка, като я молеше за нещо и тогава тя видя, че и златото по него е също черно, както всичко в мъртвия Стамбул.

Не можеше нито да се събуди, нито да простене от ужасното зрелище на смъртта, защото беше хвърлена в пропастта на нов сън, сега вече за Настася, за онази, която беше някъде и някога, но и за

онази, която беше тук, раздвоена между миналото и настоящето, между живота и празното съществуване, което беше по-непоносимо и тежко от смъртта.

Уж милата й майка Олександра я беше изпратила в зимника да вземе от изцеденото мляко сметана в едно гърненце, понеже печеше пирожки за отец Гаврило — отецът много обичаше, като изтрезнее, да си хапне горещи пирожки със студена гъста сме-танка.

Зимникът беше на двора, близо до малинака, голям и дълбок. На напречната греда от вътрешната страна висяха снопчета билки, които майка й събираше и само тя си знаеше за какво са; тежкият капак от дъбово дърво закриваше така плътно отвора, че можеше да го вдигне само силен мъж, ала Настася отдавна се бе изхитрила да мушка в голямата халка на капака един прът и чевръсто го повдигна — нали в летен ден понякога се налагаше да из-тичва в зимника не веднъж и дваж, а пък жените в семейство Лисовски не можеха да чакат помощ от отеца. Като се държеше за дървената греда на рамката, Настася стъпи на горното стъпало на стълбата, напипа с крак следващото, пренесе тежестта на тялото върху другия крак и изведнъж усети, че стъпалото се строши под нея. Хващайки се с усилие за напречната греда, тя рухна с цялото си тяло надолу, закачи следващото стъпало с босите си крака, премести внимателно ръце по отвесните греди на стълбата, държеше се повече на ръцете си, отколкото на това стъпало, а когато започна да напипва с крака следващото, то това, на което стоеше, също се счупи и момичето започна да се свлича надолу неудържимо, стъпалата се трошаха едно след друго, като че ли някой ги беше срязал с трион или бяха изгнили; гърнето за сметаната, което беше оставила до капака и мислеше да го вземе, щом се закрепи устойчиво на стълбата, си остана горе, а Настася се свлече долу, падна на студения глинен под на зимника, силно се удари, но почти не усети болка, скочи веднага на крака и погледна нагоре. Видя опряната до стръмната стена висока стълба с оцелели едно горно и две най-долни стъпала, по която вече никой не можеше нито да слезе, нито да се измъкне оттук. В неудържима ярост тя заудря с юмруци по стръмната стена на зимника. Жълтата, студена и лепкава пръст прие равнодушно тези удари на малките юмручета, така равнодушно би приела и Настасините сълзи, но момичето нямаше намерение да плаче, то започна да вика с всички

сили с глас, още пълен с надежда, без отчаяние и обърканост, понеже всичко приличаше на безсмислена шега. Все пак някой ще чуе!

Тя вика дълго и упорито. Никой не идваше да я спасява, никой не чуваше. Майка й не се беше разтревожила от изчезването й! Но все пак нали щяха да се разтревожат!

Започна да вика отново, още по-силно и с още по-голяма надежда и наистина най-сетне това помогна, някой я чу и при-тича до зимника, погледна надолу и без да му мисли, скочи при Настася.

Но непознатият и не мислеше да помага на Настася. Веднага се втурна да събира стъпалата, алчно ги сграбчваше с две ръце, навеждаше се, почти пълзеше на четири крака по зимника и упорито обръщаше гръб на момичето, като че ли искаше да закрие ненужната си плячка.

Настася се вгледа по-внимателно в този странен човек и с ужас почувствува, че тя не е никаква Настася, а Хурем, и не е в Рогатин, а кой-знае къде, и този човек не е някой неизвестен и чудак, който старателно събира ненужни дървени трупчета, а най-близкият султанов слуга и негов любимец, гъркът Ибрахим, който я купи в Безистена и я подари на харема на Сюлейман. Ибрахим беше облечен като дилсизин от свитата на султана. С ярък дамаски каф-тан, препасан три пъти с шнур от пресукана коприна, с тънки копринени панталони, с висока шапка, покрита с лист позлатено сребро. Отстрани на шнура му висеше скъп кинжал, украсен със слонова кост. Всичко това — коприната, позлатеното сребро, слоновата кост и странното облекло — толкова не подхождаха на рогатинския зимник, че Настася едва не се изсмя в извития гръб на Ибрахим. А той в това време моментално размота тънкия си шнур (с тези шнурове немите по султанска заповед душеха хора), започна да свързва събраните стъпала, като още повече извиваше гърба си и алчно се навеждаше над своята плячка, а после отскочи в най-отдалечения ъгъл на зимника и, лъснал гъстите си остри зъби, се засмя на Настася (или Хурем?) и извика по гръцки: — Аха, аз имам, а ти нямаш!

И на ум не й идваше, че разбира гръцки — толкова беше учудена и уплашена от неочакваното появяване на Ибрахим и от всичко, което ставаше.

А Ибрахим кръжеше около нея, подскачаше, не изпускаше от ръце наръча стъпала, омотани с дългия копринен шнур, и

непрекъснато извикваше глупавите си думи на различни езици, които Настася още не можеше да знае, но които — о чудо и ужас! — разбираше!

Като отстъпваше от Ибрахим, търсейки опора, тя усети през тънката си блузка студените хлъзгави греди на стълбата и сега вече не се отместваше от тях, стоеше на дъното на дълбокия зимник, а Ибрахим продължаваше да подскача, тържествувайки, но постепенно миряса, спря се, погледна по-внимателно момичето и то видя в неговите очи същата уплаха, каквато усещаше и в своите. Той разбра всичко. У него бяха стъпалата, но без стълбата. Тя беше завладяла стълбата, макар и без стъпала.

— Дай ми ги! — посочи той с ръка високите надлъжни греди, закрепени само отгоре и отдолу с три напречни дъски.

— Няма да ти ги дам! Дай ги ти!

— Няма да ти ги дам! Ти ги дай!

— На тебе — никога!

— А аз ще ги взема!

— А аз няма да ги дам!

Той се спусна към нея, но се изплаши, че наистина може да загуби всичко, обърна й гръб и се отдръпна. А тя се боеше да се откъсне от своето завоевание, беше се вкопчила в надлъжните греди с две ръце и беше изпъчила гърди — само посмей да се приближиш!

Проклятие и безсмислица! Забрави, че трябва да вика за помощ, забрави къде е и коя е, следеше само движенията на противника си, коварната игра на неговите очи и нервното лице, знаеше, че трябва да измъкне от него на всяка цена онова, което той държи, и за нищо на света да не даде своето, но не виждаше никакъв начин, освен един — да унищожи този човек, да го убие решително и безжалостно, тогава ще може да постави стъпалата на място и да се измъкне на свобода. Не беше убивала никого. Е, и какво? Докато беше Настася, не беше убивала и не би убила. Но сега тя е Хурем, а кой знае що за жена е това? И знае ли тя самата поне нещо за себе си?

— Приближи се към мен — каза тя студено на Ибрахим. — Приближи се, трябва да те убия.

И от ужас се събуди.

Лежеше почти гола на ниската си постеля, настръхнала от студ или от страх, и дори след като се беше освободила от съня си, не

можеше да помръдне, само мисълта й мъчително се блъскаше у нея, ужасяващата мисъл, че целият обкръжаващ я живот всъщност не е нищо друго, освен една дълбока безизходица, на дъното на която са хвърлени много нещастни хора и едни от тях притежават надлъжните греди на стълбата, а другите — стъпалата, и всеки брани с всички сили това, което притежава, никой не иска да сподели своето с друг, да помогне на другия, като помогне по този начин и на себе си, и затова на всички е съдено да си седят на дъното, в безизходица, във вечна безнадеждност.

— Проклет свят — шепнеха безнадеждно устните й в тъмнината. — Проклет! Проклет! Майчице, спаси ме!

Ужасно тънко цвърчене изпълваше тъмнината в стаята, като че ли отвсякъде летяха безброй мънички жила, удряха се едно в друго, разпалено смучеха нежната й кожа, жилеха я по цялото тяло, жилеха я сухо и тънко, като че ли дори писукаха. Хурем си спомни, че вечерта не се беше покрила с муселиновия балдахин от москитите. Може би и сънищата й бяха такива заради тези непоносими москити.

---

[1] Една от вратите на крепостните стени в Истанбул, водеща към Одрин. — Б. пр. ↑

ЩЪРКЕЛЧЕТО

Мъдрата уста хатун, старата туркиня, поставена да обучава султанските дъщери и младите одалиски в харема, разказваше на Хурем за османските султани и за техните прадеди-селджуци: кого как убили или задушили с тетивата на лъка, кого отровили, кой умрял от тайнствена и страшна смърт. Знанията й се преплитаха с опита от дългия и предълъг живот. Всъщност сега целият й живот се бе превърнал само в знание. Тъмноликата, мустаката старица бе натрупала толкова много истории, че биха стигнали за хиляди такива жадни умове, като този на младата пленничка от Украйна. От всичките нейни истории Настася особено силно запомни разказа за анадолските орли и прелетните щъркели. Истина ли бе, измислица ли бе, но бе толкова страшна! Всеки път рано напролет, когато от Египет към далечната Украйна тръгвали ята щъркели, по пътя ги пресрещали тъмните ята на анадолските орли. Когато уморените от прелета над морето щъркели се мъчели да се доберат от Егейските острови до материка, над белите от слънчевия зной планини мирните странници срещали смъртта. Открай време под това синьо, избеляло от зноя небе, сред белите камъни живеели могъщи орли, които не допускали никого да проникне от морето и островите иа материка, увисвали над безлюдните, нажежени от слънцето планини като мрачна летяща стена и убивали всичко живо — всичко, което вървяло, пълзяло, бягало и летяло.

Щъркелите знаели каква ще бъде участта им над белите планини, но знаели и това, че някъде далеч-далеч ги очаквали огромни реки със сладка вода, безкрайни лъки, езера и непроходими блата. Всички те, от могъщите щъркели водачи, до младите едногодишни щъркелчета, били родени в тези далечни зелени места и трябвало винаги да се връщат в тях, да се връщат отново и отново, защото прелетният живот на щъркелите е само непрестанно завръщане към родните места, към онова, което завинаги си остава най-скъпо. И макар че пътят бил дълъг, тежък и кървав, макар че много от тях нямало да долетят, нямало да кацнат и да се върнат никога, все едно трябвало всеки път да се бият с

гърди, с криле, с всички сили, с отчаян вик да се промъкват и да достигат родната земя — преградите, препятствията, опасностите и чуждата зла воля не могли да ги спрат!

Хиляди години летели така щъркелите, без да променят своя път, и хиляди години ги пресрещали над морето мрачните орляци, които се мъчели да отблъснат щъркелите назад, в морето, да ги прогонят от своя материк, да ги убият, разкъсат и унищожат, но щъркелите не отстъпвали, не се плашели и изправяли смело и отчаяно гърди срещу гърди, крило срещу крило: старите водачи първи приемали удара, заставали като стена пред старите орли. Всичко това ставало на невероятна височина, щъркелите не се боели пито от орлите, нито от височините, не се плашели и от падане и смърт, понеже все едно трябвало да се промъкнат — тази мисъл живеела в кръвта им така, както у орлите живеела мисълта да отблъснат всеки, който долитал откъм морето, или да опръскат с кръвта му белите камъни на материка, да го разкъсат върху тези камъни, по-остри от орловите клюнове и нокти.

И докато старите щъркели водачи приемали с безчувствените си към болка тела първия удар, докато на помощ им се притичали нови и нови вълни от щъркеловата войска, младите щъркелчета годинаци, които още не били укрепнали нито тялом, нито духом, откъсвали се от ятата и като свивали криле, устремявали се направо към земята, спускали се едва ли не чак до острите камъни: с уплашено шумолене на крилете, с трескава нрибързаност те се отдалечавали от мястото на битката, навлизайки все по-навътрс в материка, иедостижими за орлите, които не умеели да летят ниско над земята, побеждавайки старите хищници ако ли не със сила и мощ, то с ум и хитрост, на които ги научили старите щъркели.

И така продължавало вече хиляди години, леела се кръв, падали от висината убитите гигантски птици и упорито, ожесточено и неотстъпно срещу силата се изправяла сила, а в това време разумът и хитростта спасявали най-младите и всяка пролет на Дунав, Днепър и Днестър отново долитали щъркели, намирали старите гнезда и давали начало на новия и вечен живот.

Тежки бяха нощите в харема, но още по-тежки бяха дните, защото самотата и безнадеждността се усещаха с още по-голяма острота, когато си заобиколена от дебнене, подслушване, прокрадващи

стъпки, тайнствен шепот, недоверие и враждебност. В такива минути целият османски свят й изглеждаше на Хурем като кървавите орли от анадолските планини, а славянството, което те измъчваха ето вече над двеста години, като беззащитните мирни щъркели, нещастни и навеки обречени, но неотстъпчиви и упорити в своето съществувание, постоянно възраждане и необратимо завръщане към своите извори, към родното.

Пръв комай започнал синът на Орхан и внук на Осман, султан Мурад. Победил край Марица българската войска, завзел Едир-ие и преместил там от Бурса столицата си, като следял как воювали помежду си синовете на българския цар Асен — Шишман и Стратимир (sic)[1], отслабвайки и бездруго изтощената си държава, която след смъртта на Асен се разпаднала и сега неминуемо трябвало да стане нечия плячка: или на унгарския крал Лаело, или на сръбския княз, който вече бил взел под свое влияние Македония, или дори на самия римски папа, който се стремял да покато-личи тези богати православни земи. Но Мурад бил най-близо от всички до апетитната плячка, а и силата му била най-голяма. Шишман, за да подкупи страшния съсед, решил да му даде в харема родната си сестра Тамара. Царската дъщеря била прочута с невижданата си красота. Петнадесетгодишна я дали за жена на войводата Драгаша Деянович, но войводата загинал храбро на бойното поле, без да успее да се докосне до младата си жена и двадесетгодишната Тамара наистина вече не знаела каква е: дали млада вдовица, или презряла девойка. Цяла Европа се домогвала до ръката й след разказите за нейната хубост, сватове на Шишман пращал и сам унгарският крал, но Шишман, като се боял от покатоличването на своя край, продължавал да държи своята сестра красавица при себе си и тя била готова да иде вече и в манастир, но и за там пътят й бил отрязан, защото в жилите й течела смесена кръв — от баща-християнин и майка-еврейка.

И ето царската дъщеря трябвало да иде робиня в харема на турчина! Когато Шишман казал на сестра си за своето намерение, тя не започнала да упреква своя брат-предател, а само въздъхнала и тихо изрекла: „Ако това е твоя и божия воля, така да бъде.“ Шишмановите пратеници пристигнали в Едирне с богати дарове, поклони и царската дъщеря. Мурад поискал да я види, преди да я изпрати в харема, където тя трябвало да попълни броя на нещастните робини. Когато обаче

видял прекрасната българка, трепнало дори неговото жестоко сърце и той заявил на пратениците: — Тази прекрасна девойка не може да бъде робиня в моя харем. Тя е достойна да носи царска корона и ще бъде моя жена. На Шишман прощавам греховете му. От днес нататък земята му е под моята закрила.

Взел Тамара, взел Шишмановата земя, а след осем години на Косово поле разбил и сръбската войска, като пуснал османските коне чак до Дунава.

На Косово поле загинал сръбският княз Лазар, загинали неговите най-храбри момци. Султан Мурад, като се наслаждавал на победата, яздел по бойното поле, конят му тъпчел убитите, стоновете на умиращите звучали като музика за победителя, османските тъпани радостно думкали и никой от свитата на султана, нито един от най-бдителните телохранители на падишаха не забелязал как сред умиращите сръбски воини се надигнал Милош Обилич, изправил се пред султана и го пронизал с нож право в дроба.

Отнесен в неговата шатра от коприна, султанът не след дълго свършил, а неговият по-малък син Баязид, който затворил бащините очи, бил провъзгласен от еничарите за новия султан и когато в султанската шатра се върнал по-големият син на Мурад — Якуб, който бил преследвал недоубития противник, Баязид заповядал да удушат брат му пред очите му, за да няма съперник за трона. И отново трябвало хитрият победител да бъде подкупен, и отново с тялото на млада славянка. Още не било изстинало тялото на княз Лазар, а при Баязид вече била доведена неговата петнадесетгодишна дъщеря Оливера, и когато двадесет и осем годишният Баязид видял красотата ѝ, у него пламнала такава страст, че заповядал да заведат девойката в джамията в Аладжахисар пред кадията и моллата[2], за да засвидетелстват брака му с княжеската дъщеря. До този момент, освен многото жени в харема, Баязид имал две съпруги — Девлет хатун, дъщеря на турски бей и една гръцка принцеса. Но тези негови жени не били за любов и той забравил за тях, щом Оливера го погледнала с големите си очи. Заповядал да покрият лицето ѝ с копринено фередже, та никои други мъжки очи да не гледат тази красота. Искал да изпрати Оливера в харема да поотрасне там още малко, но разбрал, че не може да проживее без нея нито минута. Нарекли Оливера баш кадъна Султания, изпълнявали най-малките ѝ

прищевки, братята й Стефан и Вук султанът приемал в двора като най-скъпи гости и за първи път на османските пиршества се появили гръцки вина и сръбска ракия. Не се знае дали прекрасната Оливера нямало напълно да завладее душата на Баязид, ако внезапно не се бил появил от дълбините на Азия страшният хан Тамерлан и не разбил войската на победоносния султан на полето Чубук близо до Анкара, като взел в плен самия султан.

Карали султан Баязид в една желязна клетка след плъстените юрти на куция номад. Навярно от своята клетка Баязид виждал как ордите на Тамерлан палели и грабели първата османска столица Бурса, как превърнали в конюшня най-голямата светиня на Бурса „Улуджамия“, как взели харема му и пленили Оливера с двете й малки дъщери.

Тамерлан вдигнал пир за своите нукери[3] — седял върху бял килим, подвил строшения си, неподвижен крак, гледал как донесли в желязна клетка пленения султан Баязид и заповядал на него и на гостите му да прислужва жената на султана Оливера, съвсем гола, само със скъпоценни украшения и с прозрачен муселин на бедрата. Оливера не се бояла от смъртта, но когато й казали, че ако не се подчини, ще бъдат убити двете й дъщери, тя преклонила глава и понесла към кървавия Тамерлан златната чаша с кумис. Вървяла, като че стъпвала боса по сняг, ръцете й треперели, кумисът се разливал по белите й бедра. Тамерлан, присвил очи, спокойно съзерцавал знатната пленница, неговите стари нукери гледали също спокойно Оливера, затова пък по-младите едва сдържали кипежа на кръвта си, били гртови да скочат срещу тази жена и ако не бил там техният повелител, не се знае как щяло да свърши. Оливера не виждала никого и нищо, съзирала само своя срам, своето падение и своя позор, затова дори не се и учудила, когато едва не се блъснала по пътя си в желязната клетка, в която, вкопчил побелели пръсти в прътите, прехапал устни, за да не завие от болка и ярост, стоял нейният повелител, нейният любим съпруг султан Баязид.

Да би могъл да целуне лицето й, по-скъпо от целия свят, да изтрие праха от краката й и да го притисне до очите си като целебно лекарство! Но само стон и мъка. Защото тези бели нозе вървели не към него и не за него.

Оливера намерила в себе си още сила, за да се приближи съвсем до клетката и да каже през прътите на Баязид:

— Правя това, за да спася моите деца, мой нещастни затворен повелителю!

Не казала „нашите“ деца, а само „моите“. Искала да понесе чашата с кумис по-нататък, но загубила съзнание и паднала.

Баязид не изтърпял това поругание. Глътнал отровата, която криел в златния си пръстен. И колкото и да настоявал Тамер-лан неговите лекари да спасят султана, защото трябвало да го закара в Самарканд като най-голямата плячка, всички средства се оказали безсилни срещу отровата.

Едва десет години след смъртта на Баязид и разрухата, причинена от ордите на Тамерлан, Османското царство било отново възстановено. По-големият син на Баязид Мехмед умрял от пресилване по време на лов за глигани, а по-малкият син Мурад дълго се борил със своя побратим Мустафа и най-после се утвърдил на престола. Страшната османска сила отново надвиснала над славянството и отново, за да омилостивят султана, му принесли в жертва млад женски живот. Сръбският деспот Джурадж Бран-кович изпратил на Мурад за жена дъщеря си, племенница на Оливера, принцеса Мара.

Мурад, без дори да погледне Мара, я изпроводил в Бурса в харема, а когато след походите срещу унгарския крал пристигнал в столицата и му показали Мара без нищо, само с една прозрачна превръзка на гърдите, се влюбил в нея безумно и незабавно я направил своя жена, а после — такова нещо не е бивало при Османовци — се отрекъл от престола в полза на своя тринадесет-годишен син Мехмед. На полето Мигалич край Бурса, като събрал велможите си, рекъл им: „Много войни водих досега, вървях от победа към победа, сега искам остатъка от живота си да прекарам мирно, далече от световните разпри. Отказвам се от царския престол в полза на моя син Мехмед, а аз се оттеглям в Ма-ниса да си почина.“

От този момент за Мурад нямало нищо по-мило на света от Мара. И я гледал непрекъснато в зелените очи, сложил глава на пищната й гръд, забравил за всички грижи, за държавата и за самия живот.

В Маниса издигнал сарай, обкръжил го с градини, направил фонтани и езера с прозрачна вода.

Наложило се обаче по настояване на бейовете отново да застане начело на войската, за да победят идващите към империята кръстоносци, след което отново предал престола на сина си Мехмед и се върнал в Маниса, където била Мара. Наскоро след това умрял, макар да не бил още стар (на четиридесет и седем години). Казали, че от холера, но имало и догадки, че е отровен. Мехмед заповядал да удушат сина на Мара Ахмед, „за да се запази единството, реда и мира в държавата“, а самата Мара изпратил в Сърбия, където не могли да я приемат нито хората, нито бог, затова тя отново се върнала в Турция и умряла незабелязано, излишна и чужда за тази чужда страна и навеки откъсната от родната земя.

Дори щъркелите бяха по-щастливи от жените. Защото както и да ги трепеха, както и да ги унищожаваха и блъскаха върху твърдата земя, колкото и кръв да се лееше от тях и да се разбиваха сърцата им о белите камъни, все пак те винаги побеждаваха, промъкваха се през смъртта и летяха към родния край, за да дадат начало на нов живот.

Като се наслуша на толкова много предания за безжалостните Османовци, Хурем неволно се сравняваше не със знатните славянки, царски и княжески дъщери, а с щъркелчетата с неукрепнали криле, но с неугасима жажда да живеят и се борят. И дори вече не се радваше, че подир лекомисления си и нещастен баща се беше наричала на шега кралица. Не искаше да се сравнява нито с кралици, нито с княгини, нито с болярски дъщери. А искаше да бъде щъркелче, малко, бързо и неуловимо, смело да се хвърля в бой с безжалостните османски орли и да ги побеждава.

Ще може ли тя, малката птичка, щъркелчето, да победи османския орел, в чиито хищни нокти беше хвърлен нейният живот?

---

[1] Всъщност става дума за цар Иван Александър и синовете му Иван Шишман и Иван Срацимир. — Б. пр. ↑

[2] Мохамедански съдия, учил богословие. — Б. пр. ↑

[3] Последователи, ученици. — Б. а. ↑

КЛАДЕНЕЦЪТ

Дали той да не седне тук над водата и да гледа неспирното й движение, играта на сенките под прозрачната вълна и пламтежа на есенното стамбулско слънце върху блестящата повърхност на морето? Нали и той искаше да стане така чист и неразмътен, като тази вода, но държавата отвсякъде го заливаше с тежка мътилка и душата му — усещаше го все по-остро — беше безсилна да се съпротивлява, ставаше също такава мътна като онази голяма славянска река, която смесваше пречистите си води под високия белградски бряг с глинената мътилка на своя дързък приток. Калта винаги удря в душата, право в сърцето и е невъзможно да се спасиш от нея. Като получаваш едно, губиш друго, може би дори и по-скъпо. Колкото повече намериш, толкова повече ще загубиш. Не се ли издигаш високо над облаците, за да усетиш още по-мъчително ужаса на падението? Година вече откак притежаваше най-високата власт в своята земя, а властта си оставаше за него така непостижима и загадъчна, както беше загадъчен за страничните очи той, султанът. Властта уморяваше и потискаше. От нея не можеше да се скрие, да си отдъхне. Надвисваше над него като камък. Да седи и да чака, докато го смаже, не му прилягаше, затова беше принуден да прави нещо, да действува: тръгна към Белград и веднага спечели успех, какъвто не беше имал нито един от Османовци. Удовлетвори ли го това? И зарадва ли се неговото мрачно сърце? Не би могъл да отговори дори и на самия аллах. Колебанието и тревогата изливаше в стихове, които не можеше да прочете никому. Единственият човек, с когото споделяше всичко — Ибрахим — дори и той не можеше да проумее огромното безпокойство, изпълващо султановата душа. А какво са стиховете без читател? Преписани от най-добрия ка-лиграф, ще останат завинаги в султанското книгохранилище така, както и диванът на покойния султан Селим — дори бедствуващите поети, които бродят по пазарите с мастилница в пояса и са готови за едно мизерно акче[1] да препишат на първия срещнат най-новото си стихотворение, дори те, откровено казано, са по-щастливи от най-величествените султани, обречени на загадъчно

мълчание, от което няма спасение. Как завиждаше Сюлейман на разгромения от неговия баща персийски шах Исмаил, чиито стихове бяха разнасяни от хиляди уста като песни на къзълбашите. А шахът ги беше редил под името на поета Хатаи, навярно също в часове на самота и умора от всемогъщата власт, без надежда за възможност от общуване с хората, и — кой знае — ако султан Селим не беше разбил войската му, може би тези стихове също биха лежали неподвижно като шахски диван, но нещастието им беше дало криле и те се бяха пръснали — сега не можеш да ги събереш, да ги спреш, забраниш и унищожиш! Понякога и в безсилието има сила. А пък той притежава несъкрушима сила, доказа го току-що на целия свят на брегoвете на Дунава, но тази сила не е в състояние да превъзмогне неясната и за него самия тревога в душата му. Втурна се към чужда земя, към чужди простори, подчинявайки се на гласа на прадедите и на тези простори и дълго му се струваше, че именно в това е спасението, но след време, когато се вглеждаше в могъщото течение на славянските реки, чу друг глас, женски или детски. Този глас го зовеше оттам, зовеше го от небето или на небето. Чувал ли го беше някога, или не го беше чувал, глас като печал и пареща болка в сърцето, всичко би дал за него, да се приближи до него на една протегната ръка, на един поглед, на една въздишка, но къде да го намери? Просторите бяха безмълвни. Мълчаха разрушените и изгорени градове, мълчеше опустошената земя, мълчаха убитите хора — пронизани, посечени, удушени, закопаните живи в земята. „Наистина човекът е създаден колеблив — когато го докосне зло, е печален, а когато дойде добро, е недостъпен…“

От Белград едва ли не бягаше. Сякаш не искаше да има нищо общо с онези, които се връщаха невредими от брегoвете на Дунав — с убийците, грабителите и победителите. В Стамбул пристигна тайно, спотаи се в непристъпните дълбини на сарая, не пускаше никого при себе си, не искаше да вижда дори Ибрахим, отказа да се срещне със самата валиде ханъм, само черният главен евнух нощем водеше при него ту Гюлфем, ту други одалиски, докарани още от харема в Маниса, и сега те бяха единствените, които можеха да се хвалят и гордеят с милостта и вниманието на самия падишах. После приготвиха султанската ладия, застлаха я с килими, качиха на нея арфистки и одалиски и Сюлейман дълго се разхожда по Босфора, а Мраморно море ехтеше от музика, песни и смях. Султанските деца умираха едно

след друго, отчаяната Махидевран си скубеше косите, блъскаше си от мъка главата в земята, а Сюлейман, сякаш без да забелязва нищо, се отдаде на тежък и непрогледен разврат, като че ли завинаги беше забравил величието, на което служеше през първата година на властвува-нето си с достойно за удивление старание.

Никой не знаеше за тайнствения женски глас, който преследваше султана, никой не чуваше този глас, чуваше го само Сюлейман и всички опити да го заглуши се оказаха напразни и гласът зовеше султана отново и отново — накъде и откъде?

Сюлейман повика своя любимец. Затвориха се в покоите на Мехмед Завоевателя и по цели нощи пиеха сладки кандийски вина. Ибрахим умоляваше султана да стори за стамбулците селямлък — да мине тържествено по града, както подобаваше на победителя на неверниците, но султанът не искаше да се яви дори на седмичните ритуални приеми в двореца, където дворът трябваше да вижда своя султан, а султанът — през прозрачната завеса, отделяща неговия трон от присъствуващите — своите придворни. Той не искаше нищо — само да открие този глас, който го зовеше непрестанно и упорито, но за който не можеше да каже никому, дори на Ибрахим, тъй като нахалният грък само би се присмял на султана, а на султаните не може да се присмиват.

Сюлейман искаше да бъде добър и щедър. Одалиските, които му водеше главният евнух, обсипваше с дарове както никой и никога. Заповяда в Стамбул да съградят още няколко имарета — приюти за бедните. Непрекъснато питаше Ибрахим:

— Кажи какво искаш? Какво бих могъл да направя за тебе?

— Всичко имам — казваше Ибрахим. — Ваше величество ми даде най-голямото щастие — да бъда до него, да се наслаждавам на близостта, за която не смее да мисли нито един смъртен. Какво още мога да желая?

— И все пак? — настояваше, пийнал, султанът. — Все пак! — Нямаш ли някакви желания? Или някаква нужда?

Ибрахим отрицателно клатеше глава. Правеше го нарочно забавено, сякаш се наслаждаваше на своята безкористност. Нека султанът да знае, колко е верен неговият Ибрахим и колко е чиста неговата привързаност и любов! А в същото време, напрягайки се целият, трескаво мислеше кога именно ще му падне сгоден момент, та

мимоходом, небрежно, като за нещо дребно, да подхвърли пред султана няколко думи за Кисайя — дъщерята на дефтердаря Скендер челеби, за която отново му напомняше упорито Луиджи Грити, веднага след като се върна от похода за Белград и те се срещнаха в Ибрахимовата къща на Атмейдан, преустроена неузнаваемо благодарение на старанията на същия този Луиджи Грити. Хлябът, месото, плодовете и коприната, които пристигаха по море и суша, минаваха през ръцете на Грити и Скендер челеби, а всичко това беше толкова много, че беше нужен поне още един съдружник, трети, и този трети искаха да бъде Ибрахим с надежда той да се застъпи пред самия султан, в случай че възникне такава необходимост. Този съюз обещаваше на Ибрахим онова, което не можеше да му даде и султанът: богатство. На Ибрахим вече бяха показали Кисайя. Беше нежна и чиста. Ибрахим пресуши чашата с вино и поиска от султана разрешение да разкаже притча.

— Ама нали се присмиваш иа поетите — спомни си Сюлейман.

— Без тях светът би загубил най-хубавите си багри — натърти Ибрахим.

— Не казах ли и аз същото?

— Аз само повтарям думите на ваше величество.

— Е, добре. Та каква е притчата?

Сокол с червена каишка
тръгнал през деня на лой за птици.
Видял яребица. Перата й пъстри, а очите — нащрек.
Рекла яребицата на сокола:
— Не ме лови през деня — не съм дневен дивеч,
а ме лови на тъмно през нощта.

Султанът хвърли изпод вежди бърз поглед. Опиянението му в миг изчезна. Нямаше го Сюлейман, нямаше го и поета Мухиби, изгубил вяра в световните работи — пред Ибрахим седеше твърдият повелител, могъщ, всевластен и жесток.

— И къде видя соколът яребицата? — попита султанът.

— Притчата може да бъде просто без значение.

— Но не и пред султана и не за султана. Нали те питах какво искаш, каква помощ. Сега кажи.

Ибрахим се мъчеше с всичка сила да изглежда смутен.

— Не бих искал да злоупотребявам…

— Говори.

— Скендер челеби има дъщеря.

— Дефтердарят ли?

— Да.

— Лично ще дойда на вашата сватба.

— Но, ваше величество…

— Дефтердарят може да откаже на султана ли?

— Не това. Кисайя е от прост род. Дефтердарят е човек от долен, нисък произход. А на ваше величество подобава да бъде на сватба само когато девойката е от царския род…

— Не желаещ присъствието на султана?

— Но нали високите изисквания…

— Или нямаш още намерение тази дъщеря на дефтердаря да я правиш баш кадъна?

— Времето ще покаже, ваше величество, само времето владее всичко…

— Добре. Ще имаш моя подарък. Още днес ще предадат повелята ми на Скендер челеби.

Ибрахим се поклони мълчаливо. Искаше да целуне ръкава на Сюлейман, но султанът го отблъсна. Дори подвикна разгневен на своя любимец. И не заради робския му жест, в който всъщност нямаше нищо необичайно, а затова, че над султана отново зазвуча онзи загадъчен женски глас и така явно, като че беше тук, сред тях, само да протегнеш ръка — и ще го докоснеш. Да докоснеш гласа — възможно ли е такова нещо?

— Върви — каза внезапно на Ибрахим, — върви и кажи сам на Скендер челеби за моята воля. А мен ме остави. Искам да съм сам. Не искам да виждам никого.

Не казваше истината. Би искал да види този глас, или по-скоро онази, на която принадлежеше. А принадлежеше ли на някоя? Или живееше в пространството, както живеят там гласовете на земята и небето, на ветровете и дъждовете, на дните и нощите?

Разплаканата Махидевран молеше да влезе при султана — не искаше да я види. Отново се спусна в градините на харема, но не стигна до морето, а заседна в белия кьошк, после поиска да послуша пеенето на одалиските и да погледа танци, но не в помещението, а на тревата, под дърветата, близо до течащата вода, на простора с морските ветрове.

На тревата разстлаха стамбулски килими. Малките крачета стъпиха на килимите, гъвкавите фигури се завъртяха в танц. Султанът, скрит зад гъстите решетки на кьошка, самотно наблюдаваше този празник на красотата, предназначен единствено за него, но и това не можеше да го разведри, да излекува раната му, да го изцери от неочакваните болести, изпратени от някаква зла сила, отекващи с ехото на един загадъчно неясен глас. Танците му омръзнаха и той махна с ръка на главния евнух, като поиска песни. Но и песните не му донесоха разтуха и Сюлейман искаше гневно да прекъсне вече забавата, когато изведнъж дочу нещо сякаш познато, и към гласа, който го мъчеше вече колко време, се присъедини един глас, сякаш приличен на него, ето те се сляха — не можеш вече да ги различиш къде кой е — и подеха турска песен, но не от онези, които трябваше да радват султанското ухо, а дръзка, почти груба, с непозволен намек:

На клона има две черешки — едната червена, другата бяла. Насладих се на тъмноликата, а все не мога да прегърна белоликата.

Пееше онова славянско девойче, което някога порази с пеенето си султана така, че той му пусна на рамото муселинената кърпа и за което беше забравил веднага, след като го беше подържал в обятията си. Но нали пееше със същия глас, който мъчеше Сюлейман денем и нощем навсякъде. Някаква магия. Призрак. Той наруши обичая и като повика главния евнух, каза мрачно:

— Онази да млъкне!

Главният евнух се втурна да изпълни повелята. Но когато се върна, го чакаше друга повеля, още по-мрачна и гневна:

— Защо замлъкна тя? Да пее!

Сега вече не различаваше думите, думите нямаха значение — слушаше само гласа, познаваше го, учудваше се, не вярваше и в същото време усещаше радостта от избавлението. Излезе от кьошка, яви се пред очите на одалиските, взе от главния евнух прозрачната кърпа и се повтори онова, което се случи през пролетта — кърпата

легна върху слабичкото рамо на златокосата Хурем и от веселото малко личице, вдигнато към султана, сякаш просветна и неговото мрачно лице.

И султанът отново наруши обичая, като каза пред всички: „Ще ми върнеш кърпата днес.“ И го каза не на главния евнух, а на Хурем, така че Гюлфем чак изсъска от завист, аИната зацъка с език като цикада.

Сюлейман махна милостиво с ръка. Пускаше ли ги всички, или ги пъдеше от себе си? Засега пускаше и Хурем, която трябваше да бъде приготвена за нощта — да приготвят робинята за робската нощ. Майчице мила, върни ме в детството! Повелителят се беше изправил над нея, целият в сърма, истукан, същинско дърво, сякаш вцепенен. Когато му водеха в спалнята Гюлфем, когато се разхождаше в ладията с одалиските, тогава не я викаше, не си спомняше за нея. А тя? Чакаше ли неговия зов, както кучето чака да му подсвирнат, или проклинаше своето очакване? Нали беше станала като всички. Да се измъкне от робството чрез още по-голямо, още по-безнадеждно робство ли? Като всички? Не е истина! Трябва да надмине всички и да победи! Нима не беше победила вече, явявайки се само два пъти пред султановите очи и спечелвайки и двата пъти неговата проклета кърпа?

Хурем дръпна кърпата от рамото си, тръсна я и побягна между портокаловите дървета, сред ароматите и прохладата. Зеленият вятър я гонеше из гъсталаците, прегръщаше я в зелените си обятия, хвърляше зелените сенки върху нейната нежна фигура (в бяло, цялата в бяло!), и косите й ставаха като зеленикаво злато, а очите й светеха със зеленината на равнините. Някога обичаше да се втурне към полето, когато класяха житата. Пшеницата се полюшва на вълни, чучулиги пеят, покрай тебе като синьо-бели стрели кръжат лястовици, всяка тревичка, всяко цветче, всяко класче ти нашепва някаква голяма тайна, така близка на човека и всичко живо, на дърветата, слънцето, звездите и цялата вселена.

Сега душата й виеше само от спомена за онова, което беше останало и никога няма да се върне. „И ето аз съм с вас през всичките дни и до края на живота.“ Животът беше свършил, тя е изоставена и от бога, и от всички, нито човек, нито куче. Как ненавиждаше сега султана! Подъл сластолюбец, адска пиявица, двукрак дявол, обрязан сатана! Би искала да бъде всичко друго, само не и жена. И в същото

време знаеше, че ще може да победи само като жена, с единственото оръжие, което имаше — чистото, недокоснато, единствено, неповторимо тяло.

Когато през нощта главният евнух я водеше към далечната султанска спалня, тя не зъзнеше, както през пролетта, не трепереше от страх, стискаше зъби и си произнасяше наум молитви — не мюсюлмански, не, а своите, бащините още — „Отче наш“, „Богородице, дево…“, „Достойно ест“. Боже единствен и милостив, ти, който си навсякъде! Помогни ми, запази ме, помилвай ме и изцели ме! На праведниците е обещано да засияят в царството божие като слънце. А не е ли тя праведница? Нима е успяла да съгреши през своите шестнадесет години? Защо трябва да отива при този човек с такава тъмна душа, като че е излязъл от преизподнята? Защо, защо?

Султанът я очакваше нетърпеливо, някак си като че ли смутен и пак, както и тогава, седеше върху ложето, само че сега беше с чалма, безпомощно мълчеше, гледаше Хурем, която беше застинала до вратата гола, само с прозрачната кърпа на рамо и също мълчеше, като гледаше Сюлейман и уплашено, и предизвикателно.

— Но защо мълчиш? — попита той най-сетне. Тя мълчеше.

— Ела при мен.

Отвътре в нея всичко закрещя: „А ако не искам? Ако не поискам?“ Но не издаде този вик, само постоя малко от инат, а сетне все пак тръгна, бавно, като се олюляваше и спъваше по килима, сякаш беше пияна или лунатичка. Да би знаела само как нейният глас беше мъчил Сюлейман през всичките тези месеци, беше терзал душата му, без да му дава покой нито денем, нито нощем! Както е речено в светото писание: „Ще погледнат онзи, когото са пронизали.“ Но Хурем не знаеше за своята власт над султана, власт необяснима и безпричинна, и затова засега само мечтаеше за такава власт, прокрадваше се към нея предпазливо като към птичка, която се боеше да не изплаши. Както не може керванът да напредва по-бързо, отколкото върви (понеже онези, които са на камилите, ще изпреварят душите си и ще ги разпилеят в безкрая на пътищата), така и тя се придвижваше само със скорост, която зависеше не от нея, а от него, от човека, когото ненавиждаше повече от всичко на света и от когото в същото време единствено можеше да търси за себе си избавление и спасение.

— Е, какво има? Ела по-бързо! — сякаш отгатна плахата й нерешителност Сюлейман. — Нали не те е страх от мене?

— Страх ме е — като облизваше пресъхналите си устни, шепнешком отговори Хурем.

Сюлейман се опита да се усмихне.

— Нима съм страшен? За тебе никога няма да бъда страшен. Разбираш ли ме? Искаш ли да пийнеш нещо? Тук има вино. Разбираш ли всичко?

Смесваше турските думи със славянски, беше необикновено възбуден и се учудваше сам на себе си.

— Имах достатъчно време, за да изуча и турски, и арабски — каза Хурем. — Та и персийски.

Султанът не повярва.

— Не може да бъде.

Тя замълча. Сюлейман й наля вино.

— Изпий го и не мълчи.

Тя отпи от виното. Може би това не е вино, а отрова? И поне да знае как ще действува. Стоеше пред ложето — отказа да седне — и упорито мълчеше.

— Сърдиш ми се, че завзех славянските земи ли? — опита се да разбере султанът.

Хурем сви рамене. Какво ще й е грижа сега за всички земи?

— Или може би за това, че кримският хан, използвайки моя поход, е нападнал твоята земя? — не преставаше султанът, като скри от Хурем, че той беше заповядал на хана да нападне полския крал, та да не може да се притече на помощ на своя роднина — унгарския крал.

Девойката трепна мъчително цяла, като чу за родната си земя, и отново сякаш замръзна.

— Не мога да се чувствувам виновен пред тебе, понеже султанът никога не бива виновен, ти трябва да ми простиш и да ми попееш, за да чуя гласа ти. Моля те.

Тя се усмихна. Отпи още малко от виното и се усмихна по-щедро. Сякаш за да подразни султана, подръпна златното кръстче, което упорито не искаше да свали.

— Какво да изпея?

— Каквото искаш.

Тя пак подхвана турска песен. За момичето и неговата красота. Песента беше дълга и пак твърде груба за султанското ухо, но Сюлейман слушаше с огромна наслада и радост, която съвсем не му беше присъща.

— Ти наистина ли знаеш турски? — учуди се той.

Хурем му отговори по арабски:

— „Кълна се в небето, което връща дъжда. И в името на земята, която се разтваря.“

— Не може да бъде — не повярва султанът.

Тогава тя му изпя една от онези песни на Хатаи, на същия онзи шах Исмаил, комуто Сюлейман така завиждаше в минути на душевен смут. Запя на персийски, а след това на азърбайджански. Пееше и припяваше, смееше се и се надсмиваше, наблюдавайки неговото изумление. Така тя незабелязано се приближи на опасно разстояние и се озова в обятията на човека, когото ненавиждаше, но без когото не можеше да съществува, и когато Сюлейман докосна плахото й тяло, гласът, който го мъчеше така дълго и тежко, го изпълни цял и едва тогава той разбра, че отсега нататък не ще може повече да живее без тази девойка. Тя проникваше във всяка точка на тялото му, влизаше в него, вливаше се, вмъкваше се като гущер или змия, като мъка, болка, възторг или сладка умора. След това тя отново му пя на различни езици, вече и на своя, разказваше му нещо, ромолеше като ручей, шумолеше като листа под вятър, а той беше далеч от забързаните й думи и плахото й тяло, но близко до гласа й, притискаше се до този глас като дете, радваше се и се смееше, строгостта му изчезваше и дори кръвта на невинно убитите сякаш не пареше на ръцете му, а се издигаше към небесата и покриваше в червено месеца, звездите и облаците над Босфора. Сутринта той отново ще стане за всички султан, жестокосърдечният повелител без милост и жалост и само тя можеше да го види друг, само тя го беше променила поне за една нощ, беше станала по-могъща от властта на цялата империя. Ето я силата на жената! Ето я нейната власт!

Харемът забеляза всичко, но не повярва. Очите, от които не можеш да се скриеш, умеят само да виждат — и толкоз. Виждаха ли, че Хурем зад смеха си крие смущение, неувереност, а може би и отвращение? Къде ти! Забелязваха, че главният евнух води засмяната робиня в султанските покои веднъж, че дваж, че трети път. Такова

нещо не знаеше още никоя, освен Махидевран — всемогъщата, незаменимата, несравнимата.

Сега между бога и Хурем бяха само звездите и тъмата. А може би тъмата беше станала за нея бог? Женски бог, понеже жената царствува само в тъмнината, извършвайки истинско чудо, събуждайки в душата на жестокия деспот доброта, нежност, ум, справедливост, простота и възхищение.

На третата нощ Хурем остана в султанската спалня до сутринта. Но не видя как спи султанът, защото заспа сама, а той я гледаше, молеше се на аллах и плачеше без сълзи над своята самота, от която го спасяваше тази чудна девойка. Питаше се: какво е животът? Дали сянката на птицата над морската вълна, правечният прах на зодиака над безкрая на пустините или неминуемите странствувания към смъртта?

Хурем се събуди и лежеше тихо, като се вслушваше кога ще възкръсне душата й. Жадуваше, надяваше се и изгаряше от нетърпение. Искаше плод в себе си, страстно го желаеше, но не както ябълката завръза, не както калината червените гроздове изпод белия цвят и леската лещника, а горчив и омразен. Нека прорасте като кълклица в пшеницата, като плевел в житото, като отровна гъба сред горските дебри. Горчивият султански плод в дебрите на нейното тяло — и тогава тя ще се възвиси над всички и над всичко. Няма такова намерение, което тя да не е постигнала. Робите макар и да са по-ниско от тираните, стоят на собствените си нозе, а тираните — на глинени. Трябва да победи този мъж, ще го победи, каквото и да стане. На човека не му е достатъчно само да живее. За да живее, му е нужно отечество, свобода и песен. От всичко й беше останала само песента от нейната мила майка, с песента се беше утвърдила в този жесток свят, с песен трябваше и да го надвие.

А в това време настъпиха дни на сълзи.

Харемът не можеше да прости на Хурем нейното неочаквано, безпричинно издигане над всички. Твърде много бяха и онези две султански кърпи, които русинката получи по някакъв магьоснически тайнствен начин от ръцете на падишаха, след като само два пъти се беше явила пред светлите очи на повелителя на всички земи и води (понеже небесата принадлежат на всемогъщия аллах, да бъде царството му вечно и щастливо!). Но на тази дъщеря на сатаната й се

видя малко и това. Тя омагьоса пресветлия султан, омая го със зла магия така, че той не искаше да вижда и да чува друга, освен тази Хурем, само нея единствено, всяка нощ — и вече колко нощи подред! — и не можеше да се откъсне от своята робиня до сутринта, понякога нареждаше да я доведат дори през деня, което още не беше виждано и чувано. Магия, магия! Никой не беше видял това, малката украинка не беше заловена на местопрестъплението и доказателства като че ли не съществуваха, но нали султанът беше омагьосан, значи имаше магия.

Харемът клокочеше подмолно и застрашително, очакваше наказание и жадуваше за наказание, изгаряше от нетърпение и се учудваше на търпеливостта на валиде ханъм и заслепението на Махидевран, която след смъртта на своите три деца беше толкова потресена, че не забелязваше дори надвисналата над нея самата гибел. Спокойствие запазваше може би само валиде ханъм. Разтревожена от смъртта на двамата султански сина, тя можеше да очаква (понеже всичко е в ръцете на аллаха), че всеки момент черната смърт ще вземе и последния от Сюлейкановите синове — Мустафа, затова трябваше незабавно да се погрижи тронът на Османовци да не остане без приемник. Прие вестта за неочакваното сближаване на султана с малката украинка със задоволство и тайна радост: дори и да не е истина, че това момиче е от кралски произход, то все едно не прилича на никоя и е достойно да заеме мястото до Махидевран, тази двукратно обезумяла султанска любимка — отначало от власт, сега от мъка. Но всичко това валиде ханъм таеше дълбоко в душата си, а пред харема показваше загриженост от това, което ставаше в султанските покои, и намекваше, че само изчаква подходящ момент, за да прояви срещу тези двете своята сила… „Един ден против тях е свидетелствуват техните собствени езици, техните ръце и нозе за онова, което са извършили.“

И когато почувствува, че вече е време да се намеси, повика при себе си Махидевран, навика я за безкрайните сълзи, отвори й очите за заплашващата я опасност, разпали в черкезката дива ярост и не взе да я спира, когато тя започна да крещи, че ще намери гяурката дори и под султанските зелени завивки и ще я удуши ей с тия си ръце, без да иска чиято и да е помощ, без да пита за ничие позволение и без да се бои от някакъв грях.

Побесняла и разярена, дебелата черкезка полетя натам, където трябваше да се намира нейната подла съперница, не започна да

разпитва, нито да се уверява — и така всичко й беше станало ясно като бял ден: и новото, просторно жилище на Хурем, и слугините край нея, и разкошната подредба едва ли не като у нея самата, главната султанска жена — какво коварство, какъв позор и какво зло-действо! С цялата тежест на охраненото си тяло Махидевран удари смаяната Хурем, впи острите си нокти в нейното лице, вкопчи се в косите й.

— Изменнице! — люто викаше Махидевран. — Месо, продадено на пазара! Ти ли ще се сравняваш с мен!

Хурем я обличаха, за да я водят при султана. Четириокия трябваше да дойде всеки момент да я вземе, трябваше да се яви своевременно, за да я защити и да не допусне това унижение, което беше по същество унижение и за самия султан. Но главният евнух предвидливо се беше забавил някъде или се беше скрил. Слугините се пръснаха и нито една не се притече на помощ на Хурем, те бяха тук само очи и свидетели на отмъстителния харем, искаха първи да видят унижението на онази, която беше посегнала на най-високото, да засвидетелстват нейния позор и да видят сълзите й.

Хурем едва се измъкна от яките ръце на отмъстителната черкезка. С кървави драскотини и с отскубнати цели кичури от прекрасните й преди миг коси, тя отскочи от Махидевран, като се готвеше за отпор, за защита и всичко най-лошо. Сълзи ли? Сълзите си няма да покаже тук никога и никому. Вик ли? И вика й няма да чуят, да оглушеят всички дано! Беше безпомощна, обречена и изоставена като нанизана перла, но сега вече знаеше, че и тя като перлата запазва в себе си красотата и привлекателността. Беше уверена в своята привлекателност и сила — и не за тези жени, не за харема, а за онзи връх, към който се стремят тук всички, а да го достигне не е съдено никому, освен нея.

Главният евнух знаеше добре, че прекаленото изчакване може да доведе до нещо непоправимо, и се яви в стаята на Хурем точно навреме, за да я спаси от нов, още по-неистов пристъп на разярената, побесняла като тигрица Махидевран: баш кадъната беше измъкната насила от стаята от четирима евнуси, които Четириокия сякаш изсипа от широките ръкави на сърмения си халат — тъй неочаквано те се появиха зад него — а на Хурем напомни, сякаш без да забелязва състоянието и, че е време да върви при султана.

— Няма да отида! — късо отсече Хурем, не толкова заради главния евнух, колкото заради слугините, които не си отиваха и чакаха с надежда, че ще се случи още нещо, което да разкажат на изгарящия от нетърпение харем.

— Какво каза? — попита главният евнух, за когото Хурем си беше все още робиня, макар и от известно време любимка на султана. — Как посмя да ми кажеш такова нещо?

— Няма да отида — изкрещя Хурем и дори тропна с крак. — Иди и кажи на султана, че не съм достойна да застана пред него, тъй като съм обикновено продадено месо, а не човек. Освен това лицето ми е така изподраскано и косата ми е така оскубана, че не смея да се покажа пред очите на негово величество.

По лицето на Четириокия не трепна нито една жилка. Когато човек сам си копае гроба, какво ти остава? Да го бутнеш там и толкоз. А нямаше никакво съмнение, че Хурем сама се закопаваше жива. За първи път в османските хареми робиня отказваше да се подчини на зова на падишаха, пък на всичкото отгоре изричаше и такива оскърбителни и високомерни думи, като се хвалеше с робството си и го изтъкваше като най-голяма добродетел. Едва ли можеше да има по-голямо тържество за целия харем от това ужасяващо падение на временната любимка, която беше омаяла султана с черни магии, и главният евнух, като верен слуга на Вратата на блаженството и най-необходима принадлежност на харема, се завтече към покоите на падишаха, за да донесе оттам повеля за края на разбунтувалата се робиня и възвеличаване на всички онези, които чакаха този край: валиде ханъм, Махидевран, султанските сестри и целия харем до последните носачи на вода и чистачите на боклук.

Обаче магията продължаваше да действува непредвидено и зловещо. Султанът изслуша мълчаливо главния евнух, разпита го наистина ли Хурем е пострадала толкова силно и каза:

— Иди при нея и я помоли да дойде.

А когато смаяният от тези думи главен евнух, вместо да изтича и веднага да изпълни високата повеля, зяпна сякаш искаше да каже нещо, султанът повтори:

— Иди и кажи, че аз я моля да дойде.

Казаното два пъти не се нуждае от потвърждение. Главният евнух се затътри натам, откъдето беше излязъл с такова

преждевременно тържествуване — беше твърде опитен харемен слуга, за да не схване, че сега отива не при робиня, а при повелителка, макар и необявена още пред всички, но за него беше ясно вече и добре, че пръв го узнава, та повече няма да сбърка с поведението си за нищо на света. Беше самата учтивост пред Хурем, кланяше й се като на султанка, молеше я и от името на падишаха, и от свое име. Тя се пооправи малко и тръгна за покоите на Сюлейман. Вървеше със сухи очи, решителна и изпълнена с ненавист към всичко наоколо, а пред самата спалня на султана се пречупи, душата й се сви и от очите й бликнаха обилни сълзи. Майчице мила, какво правят те с мене!

Върни ме в детството, върни ме при твоите песни и приказки, при твоя скъп глас, пусни ме да се разкая, пусни ме поне в смъртта! Искаше да се върне в детството, а беше още почти дете. Пред султана се яви цялата в сълзи, окървавена и унизена. Сюлейман, забравяйки за главния евнух, се хвърли към Хурем, целуваше нейните сълзи и рани, гладеше я по косите, питаше кой е посмял да вдигне ръка срещу нея, кой е този престъпник, нека каже, само да назове името му.

През хълцане тя назова името на Махидевран и султанът кратко кимна на главния евнух — да я доведе. Не молеше, не предаваше да дойде, не изхаби дори и дума за своята фаворитка и султанка, за майката на своите деца, за онази, която му беше дала наследник. Жестоко кимване — и толкоз.

Главният евнух се втурна забързан в новия си поход. Беше възкачил вече едната на върха, сега трябваше да смъкне другата долу. Малко се страхуваше от побеснялата черкезка, боеше се да не вземе да капризничи и да не иска да дойде при своя повелител, но Махидевран само това и чакаше — кога ще се яви пред очите на Сюлейман.

Убита от скръб поради смъртта на своите деца и от несправедливостта на султана към нея, Махидевран се яви пред Сюлейман разгневена, но горда, че не е била продадена някога в харема му, а е докарана от братята си като дар за бъдещия приемник на престола, в знак на преданост към Османовци, завоювали видимия свят. Не сдържаше яростта си, от гърлото й заедно с турските думи излизаше див черкезки вик.

Султанът кратко попита действително ли е допуснала насилие над беззащитната Хурем.

Черкезката се разсмя гърлено и извика, че Хурем още не е получила всичко, което заслужава. Понеже тя, Махидевран, е баш кадъна и само тя може да бъде първа на услугите на негово величество, а всички жени, и преди всичко робините, трябва да отстъпват пред нея и да я смятат за своя господарка.

Сюлейман вторачено гледаше онази, която наричаше Пролетна Роза и Повелителка на живота, която съвсем доскоро поставяше над всички, без която не можеше да диша. Гледаше и не виждаше идола, пред който се прекланяше. Пред него стоеше тъпата, надута, охранена черкезка, цялата окичена със скъпоценни дрънкулки, които щедро й беше дарявал за всяка целувка, за всяко повдигане на веждите, а до нея — пълната с живот и искрящ ум девойка. В харема тя беше сякаш предизвикателство за всички онези пищни, невероятно красиви одалиски: като че ли с най-обикновено лице, с детско леко вирнато носле, цялата толкова мъничка, че би се побрала на дланта на своя безмилостен пазач — главния евнух, но мъжествена, дръзка, изпълнена с необяснимо очарование и невероятен ум. Сюлейман прекрасно знаеше какво представляват дебрите на харема. Там всичко е несигурно, нетрайно, тревожно и наплашено и всички сякаш са раздвоени: едни се подчиняват на съдбата и плуват на този проклет кораб на тежко, безсмислено съществуване, което ги води към старост и смърт, а други (те са съвсем малко, единици) започват ожесточена борба за султанското ложе, без да се замислят какво може да им донесе това ложе. А тази девойка не се присъедини нито към едните, нито към другите, и дори на ум не й идваше, че случайно завоюваното султанско ложе ще й донесе нещо съвсем непредвидено — власт, каквато никой не е и сънувал. Каква изненада е за него и каква радост в същото време: да срещне в харема, сред тази потъпкана „плът за удоволствие“, сред затъпелите наложници и наплашените пособия за развлечения и наслади едно мислещо същество, човек, който да ти бъде равен по упорство на ума и жаждата за знания, а по воля и характер да те надминава, понеже зад тебе, освен произхода ти, няма нищо друго, а тя се е измъкнала от небитието, от робството и безнадеждното унижение на самия връх само благодарение на собствените си сили, на душевната надареност, на мъжеството и вярата в своето предназначение на земята.

Всичко това Сюлейман го чувствуваше, макар и да не можеше докрай да го проумее, а и не се мъчеше. Знаеше само едно: не иска да види повече никога и никъде тази черкезка. В паметта му изплуваха думите: „А онези, от чието непокорство се боите, ги отделяйте и наказвайте…“

— Махни се, тъмна жено — каза той тихо, но твърдо. А когато Махидевран се спусна гневно към него, той повтори вече с нетърпение в гласа: — Махни се!

Железните ръце на главния евнух моментално измъкнаха черкезката от спалнята.

А двамата останаха сами, погледнаха се един друг в очите и навярно и двамата едновременно разбраха: завинаги са заедно, докрай, неразделно. Сюлейман уморено се зарадва на това откритие, а Хурем се изплаши. С ужас почувствува, че ненавистта й се беше изпарила, беше изчезнала някъде, а на нейно място се появяваха изкушения, и демони завладяваха душата й неумолимо и навеки! Нима това искаше, нима към това се стремеше! Искаше само да успокои, да приспи вампира, а после да го удари, да го победи и надмине. За да отмъсти за всичко. За милата си майка и за баща си, за Рогатин и за цялата своя земя, която тези пришълци, тези грабители и ловци на хора се стремяха да оковат в железен нашийник като онези нещастни девойки, които плаваха с нея през морето и бяха продадени на робския търг в Стамбул във вечна робия. И макар самата тя да не беше изпитала нашийника, все едно усещаше жестокото му желязо върху своята нежна шия. Той я заплашваше постоянно, надвисваше над нея цял живот като вечно проклятие. Дали само заради това, че се беше родила на такава щедра и богата земя, която се беше оказала на кръстопътя на племената и цялата история?

Трябваше да разгаря в себе си омраза към този повелител на всички грабители, да я отглежда упорито и старателно, тя го правеше без външна принуда, без чиято и да е помощ, и вече трябваше да откъсне плодовете й, когато неочаквано се прекърши. И с ужас почувствува у себе си вече не омраза към този висок тъжен човек, който приличаше на викария Скарбски от Рогатин, а страшно е дори да се каже — нещо като начало на благосклонност или може би и любов. Вятърът на горчивите спомени и досега я отнасяше в родината, а любовта вече я отклоняваше като младо дръвче, назад. Отдавна вече

беше престанала да бъде Настася, беше станала Хурем. И сега остана сама с този човек — сама в целия свят. Пристъпи към Сюлейман и той протегна към нея ръце. Падна на гърдите му и цялата се разтърси от ридания. Нека сянката ти падне върху мен. Пада върху цялата земя, нека падне и върху мен.

Ето кога се извърши изоставянето на душата й от нейния триединен християнски бог. Тъкмо тук, където беше грешила, трябваше да приеме чуждата вяра. Толкова леко. Трябваше само да вдигне десния си показалец — пръста на изповеданието. Добродетелна блудница. В душата й постепенно се промъкваха порок след порок, страст след страст, а тя дори не забелязваше. Потапяше се в плътския живот, докато не потъне в него: „Ако ми се поклониш, всичко ще бъде твое…“ Каква измама!

А образът на милата й майка, скъпият образ, избледняваше и едва проблясваше през отдалечеността на времето, безизразен и горчив като самотните нощни ридания. И само дълбоко в душата й печално звучеше останалата пак от майка й песен: „Ох, кладенецо дълбок, боя се да не падна. Залюбих неверник — ох, сега пропаднах…“

---

[1] Дребна сребърна турска монета. — Б. пр. ↑

ОСТРОВЪТ

И какво сега? Дяволите вече се вселиха в нея и около нея гъмжеше от тях. Наистина напоследък мируваха, но все едно знаеше: сега е в ръцете им и за нея няма спасение. Отиваше при султана всяка нощ, умираше и се раждаше в неговите обятия, а той, по всичко личеше, виждаше живота само в нейните очи, в нейното лице, в нейното плахо-съблазнително тяло и се учудваше сега безкрайно защо така дълго не е могъл да отгатне (но кой ли би могъл да му подскаже, кой?) причината на душевната си мъка, а още повече се учудваше как е могло отначало да му се стори некрасиво това единствено на света личице с прекрасното, упорито вирнато носле, с очи, които му светеха като звезди в най-непрогледна тъма с чудно сияние, от което би просветнала дори и най-мрачната душа. Наистина красотата е в очите на онзи, който обича.

Султанът отново ставаше султан. Свикваше Дивана, съветваше се с везирите и изпълнявайки задължителния ритуал, се показваше два пъти в седмицата на придворните и посланиците, всеки петък се молеше в джамията „Света София“, сегиз-тогиз яздеше до Атмейдан да стреля със стрели, вглеждаше се в новите строежи в Стамбул, даряваше велможите със златоткани кафтани и земи, наказваше и помилваше и отново и отново се връщаше при своята Хурем, без която не можеше да диша, връщаше се в нощите на нейния глас, нейните песни, нейния смях и нейното тяло, каквото светът още не познаваше. Всеки път ново, непознато, необяснимо и страшно в своята съблазнителност и неизчерпаемост, това тяло лишаваше султана от воля, в него всичко тръпнеше само при едно докосване до Хурем и той с ужас си мислеше, че сутринта трябва да изостави това момиче-жена заради друга една жена — властна и немилосърдна — държавата, а в същото време това беличко момиче ще бъде оставено на преследването, одумваието и клеветите на безжалостния, завистлив харем. Пред очите му непрекъснато беше едно и също: валиде ханъм с тъмните властни устни, злите султански сестри, хищната Махидевран, мързеливите одалиски, дебелите коварни евнуси, мълчаливият главен

евнух, безнадеждно раздвоен между султана и неговата майка, а сред всичко това — тя, Хурем, с момчешката фигурка, в която няма като че ли нищо женско, само разкошните коси и твърдите полукълба на гърдите.

Валиде ханъм също виждаше тези гърди и също знаеше, че между тях може добре да легне главата на нейния царствен син и се боеше от това, тъй като се беше убедила вече, че робинята от Украйна е най-опасната съперница не само на всички одалиски, не само на глупавата Махидевран с нейното добре охранено, сладко като халва тяло, а дори и на нея — недостижимата в своето величие и власт повелителка на харема и на своя единствен син. Когато султанът, след като се върна от големия поход печален и мрачен въпреки блестящата победа, го удари на разврат, за да прогони мъката, валиде ханъм се радваше иа този тъмен проблясък на мъжественост у Сюлейман. Когато се увлече по малката украинка-роксоланка, повелителката на харема дори тайно помагаше за това увлечение, надявайки се може би и на попълване на дървото на Османовци, понеже децата на Махидевран се оказаха недълготрайни и още не се знаеше дълго ли ще изкара единственият останал жив неин син и наследник на трона Мустафа. Пък и не биваше могъщият род на Османовци да остава застрашен, като има само един наследник — валиде ханъм знаеше това от собствения си горчив опит: нали двадесет и шест години не знаеше спокойна минута, пазейки живота на своя син, комуто бащата не съумя, не можа или не поиска да даде нито един брат. Валиде ханъм вярваше в духа и силата на степите, на края на които се беше родила самата тя, готова беше да приветствува раждането на син от тази роксоланка, скланяше да я направи и кума хатун, тоест втора жена на султана, но никога първа, баш кадъна, на мястото на Махидевран. Понеже Махидевран беше само едно тяло, тъпо и глупаво, което можеш да тласнеш лесно, накъдето си искаш, а Хурем е разум, непокорен, своеволен като онези безбрежни степи, с които ето вече колко време безнадеждно се бие войнственият народ на самата Хафса. Още когато нямаше нищо, когато Хурем беше безкрайно далеч от царственото внимание на Сюлейман, валиде ханъм, подсъзнателно чувствувайки заплахата, която се криеше в малката украинка, незабележимо, но упорито ръководеше нейното възпитание. Според установения открай време обичай, обитателките на харема ги събираха

за цял ден накуп, та да са всички пред очите и да нямат възможност да получат така желаното усамотение, понеже насаме току-виж че намислили нещо греховно, та понякога и лошо, а така — празноглавие, мързел, преяждане, перчене и показване на телесните прелести и в същото време ревниво следене и взаимно дебнене, подхранвано от неизчерпаемите източници на завистта, този най-страшен човешки порок. Хурем, като че ли подчинявайки се на въведения ред, охотно пееше и се смееше сред шумната тълпа на одалиските и в същото време все гледаше да се откъсне от тях, когато й омръзваха с празнотата си, извоюваше си всяка свободна минутка, използвайки я за обогатяване на своя ум. Другите се тъпчеха с ядене, спяха, мислеха само за скъпоценности, премени и украшения и веднага се залавяха за всичко, с което можеха да направят телата си по-съблазнителни, а тази с почти момчешкото тяло, с дъха на дивите степи в чудните златни коси, се грижеше само за ума си, изграждаше го като мост, по който може да се премине и най-широката река, като небесен свод, под който гласът лети до ушите на самия аллах. За харема такава робиня беше опасна. Затова валиде ханъм прикрепи към Хурем една стара мъдра туркиня, която да научи малката украинка на просторечен турски език, на груби песни и на всичко онова, което беше така далечно и едва ли не противно на султан Сюлейман, възпитан в духа на изисканата персийска поезия и арабското мъдрословие. Валиде ханъм отнапред се досещаше как тези простонародни песнички, предадени на Хурем от добрата уста хатун, ще подразнят изтънчения слух на повелителя, който още от детството си пишеше назире — подражания — на блестящите касиди[1] и газели на Ахмед Паша, великия поет, съумял да стане любимец на двама могъщи султани — на Мехмед Завоевателя и на Баязид Справедливия. Но всичките й хитрости не доведоха до нищо. Малката роксоланка плени султана неизвестно с какво. Една нощ и дори десет нощи със султана — в това още нямаше нищо застрашително, всички очакваха края и валиде ханъм вярваше, че все пак малката робиня ще омръзне на Сюлейман с нейните песнички, еднакво варварски и на нейния неразбираем език, и на просто-рсчния турски. Валиде ханъм твърдо вярваше още, че постната плът на неопитната в любовните развлечения украинка няма да достави наслада на султана и той неминуемо ще се върне към своята сладка Махидевран или към другите пищни одалиски. Нали и най-дълбокият

кладенец се изчерпва. Не се ли изчерпа и нейното собствено тяло така, че султан Селим завинаги се отчужди от нея веднага след като тя му подари син и дъщеря?

Така разсъждаваше мъдрата валиде ханъм, като наблюдаваше спокойно временното увлечение на своя син по малката украинка. Но нейната мъдрост претърпя страшен и непредвиден удар. Спокойствието изчезна като дим от степен огън. Нейният велик син с чувствителната душа, с ненадминатата мъдрост, с непреклонната воля беше сломен като тънка тръстика от буря, беше победен от коварство, което превъзхождаше всяка мъдрост, беше хвърлен в унижението на долна страст, която не щади у мъжа нито неговата изисканост, нито блясъка, нито обичайната порядъчност. Малката Хурем се извисяваше над харема, над валиде ханъм, над самия султан, над цялата империя и никой още не разбираше това, освен мъдрата валиде ханъм, никой не можеше да помогне и да отвори очите на султана, да му покаже опасността и да го посъветва как да се спаси.

Валиде ханъм повика Махидевран, която не беше на себе си от мъка след смъртта на трите си деца, и спокойно й съобщи какво става в харема. С това тя още повече ускори неизбежната победа на Хурем.

Падането на Махидевран беше ужасяващо. Султанът забрави за любовта си към нея, забрави за децата, които тя му даряваше с такава щедрост, не искаше да си спомня, че тя е султанка, майка на малкия шехзаде Мустафа, единствения наследник на неговия престол. Той прогони Махидевран от очите си като най-презряна робиня, не искаше да я вижда не само в спалнята си, но и в харема, та дори и в Стамбул: Махидевран беше откъсната от сина, откарана на остров Мармара в Мраморно море, в стария летен сарай, заточена завинаги и обречена на самота. А нейните покои, най-големите в харема, с три прозореца, с мраморен водоскок по средата, със скъпи килими, бяха дадени на малката Хурем, без да се иска нито съгласието, нито съветът на валиде ханъм, а освен това на Хурем предадоха и всички предишни прислужници на Махидевран, като че ли тази роксоланка с нейното безполезно тяло беше станала вече султанка и беше дала нов подраст на всемогъщия род на падишаха.

Валиде ханъм искаше да се добере до султана — той не я приемаше. Тя измъчваше с отчаянието си скъпия на думи главен евнух, а черният евнух спокойно ломотеше: „Не бива да се пъха пръст в

колелото на съдбата.“ Хурем все пак оставаше във властта на валиде ханъм. Нощите принадлежаха на султана, дните — на повелителката на харема. Тя викаше Хурем в своите покои, седеше, потънала в скъпи кожи върху белите килими, опитваше се да узнае с какви чалъми малката украинка е завладяла нейния син, а момичето безгрижно се смееше: „Какви чалъми?“ „Кой го е завладял?“ „Какво приказвате, ваше величество?“ Валиде ханъм я държеше при себе си с часове, гощаваше я със сладки неща, поръчваше да донесат книги, за да четат заедно с Хурем, искаше да проникне ако не в душата, поне в частица от това чуждо тяло: какво харесва, какво обича — топло, гальовно докосване, красиво облекло, бои ли се от студ, свива ли се от вятър, трепва ли от вик или скърцане на врата и рева на дивите зверове в подземията на сарая.

А Хурем, като се смееше и се бранеше от натрапничеството на валиде ханъм, изпречваше пред себе си непробивната завеса на безгрижието, избавяше се от любопитството на Хафса с песни и песнички, беше неуловима като дух, непристъпна като скалист остров сред разбунтувало се море. Като че ли тази шестнадесетгодишна девойка отдавна беше открила мъдростта на човешката непристъпност, благодарение на която всеки може да живее на света, запазвайки собствената си личност. Ние съществуваме дотогава, докато, приобщавайки се към всичко, което ни обкръжава, в същото време сме отделени от него с обвивката на своето тяло, със своя дух и неповторимостта си. В това момиче неудържимият смях криеше горчиво презрение към всичко. Ах, ако можеше да види това нейният заслепен син! Въздъхвайки незабележимо, валиде ханъм пускаше Хурем. „Върви, върви, момиче. Приготви се както подобава за нощта. Денят принадлежи на мъжете. А на жените принадлежи нощта. Помни това.“

Хурем си отиваше от валиде ханъм, за да се скрие в разкошното си жилище и да се наплаче до насита преди настъпването на нощта. Плачеше така, че никой да не я види, да не й почервенеят очите и дори сълзите й да не бликат от очите. О, проклета земя, където не ти дават дори да си поплачеш човешки: вездесъщите очи ще я забележат, ще я съгледат, ще донесат на султана и той ще я прогони от себе си, защото за утеха тя му е нужна смееща се, а не разплакана, скръбта и мъката той оставяше зад прага на спалнята, а тук искаше да има само

радостно безгрижие и онова веселие на духа, което възнася дори и най-обикновените хора до висотата на безсмъртните богове.

А в Хурем, зад привидната безгрижност, мъката бушуваше все по-силно, макар че душата й, почти умряла по робските пазарища, постепенно се съживяваше, прогонвайки от себе си призрака на смъртта, и се връщаше към живота, към онзи истински и голям живот, в който на човека са му нужни отечество, свобода и песни. Като загуби отечеството си, можеше ли да го замени дори с тази необхватна империя, простряла се върху цели три материка? Отнеха й свободата — ще може ли могъщият султан да й върне този божи дар? С нея оставаше само песента, в нея беше спасението и песента й стана оръжие и средство за избавление, стъпала за спасение по онази стълба, която съединява земята и небето, волята и неволята, битието и небитието.

Съществуваше също и плътта, но за нея Хурем не мислеше и не се грижеше, като че ли дори не забелязваше тялото си и неговото унижение. Защото колкото повече беше унижавана нейната плът, толкова по-нависоко се стремеше и се извисяваше нейният дух. Жената умее да се разделя на дух и плът — това е нейното предимство пред мъжа и всичко живо.

Нощите минаваха една след друга. Влажният вятър от Дарданелите, от голите брегове на Азия се сменяше със северен вятър, който очистваше въздуха на Стамбул, прогонваше смрадта от нечистотиите и застоялата вода край пристанищата. Сивите гъски крещяха във високите тъмни небеса като нестихващата болка и отчаянието на Хурем — тя искаше ден, а трябваше да живее само нощем, надявайки се на освобождение от унижението, потиснатостта и безполезността.

Беше от хората, които цял живот вървят след слънчевия лъч, по белия ден и по белия свят и може би те са повече на земята, но има и такива, които вървят по тясна лунна пътечка, сред мрак, тъма и тайнства, омагьосани от сребристото сияние, влудени от небесния блясък, този блясък е в очите им, а в душите им е тъма и мрак. Султанът беше от тези хора и тя стана негова жертва. Колко години през детството бе слушала със сълзи на вълнение в очите бащината проповед в църквата „Свети дух“, с каква наслада плачеше някога при думите на евангелиста Матей: „А аз ви казвам: обичайте вашите

врагове, благославяйте проклинащите ви, благо-творете ненавиждащите ви и се молете за тези, които ви обиждат и гонят.“

И ето тя обикна своя враг!

Непосилната мъка и безнадеждността прекършват завинаги едни, а за други неочаквано стават път към висините на духа. Когато Хурем се убеди, че хората и бог са я изоставили, че светът я хвърля на произвола на съдбата и тя е предоставена само на собствените си сили, неочаквано за нея самата у нея се разкриха такива непознати възможности на ума и такава твърдост на духа, че дори сама се изплаши. Може би с това уплаши и своите харемни пазачи, и самата валиде ханъм, но затова пък учуди и възхити султана така, че той не можеше да престане да съзерцава тази удивителна девойка, в която се криеха толкова изненади, толкова богати знания и дарби!

През тези два месеца на влажната стамбулска зима, двата месеца, през които бяха неразделни, Хурем беше още и ученичка на султана. С безкрайна настойчивост Сюлейман отучваше Хурем от грубите песнички, като я въвеждаше грижливо в храма на истински възвишената поезия, където владееше дух на изтънченост, където от простонародния груб турски език беше останал само един спомагателен глагол, затова пък господствуваха персийски и арабски думи, където, ако знаеш скрития поетичен ключ, цели строфи на газелите можеха да се четат последователно ту по персийски, ту по арабски, ту по турски. Той й четеше газели на Ахмед Паша и Иса Неджати, четеше й знаменитата „Мюреба“ на Иса Месихи и тя мигновено схващаше не само смисъла, но и тънкостите на поезията. Паметта й беше силна като глициния, Хурем можеше да повтаря цели газели след Сюлейман, а случваше се след няколко дена, когато той вече беше забравил какво й е чел, тя изведнъж да си спомни от Ахмед Паша: „Ела, но да не попаднеш в шатъра на съперника, защото знаеш нали, че там, където има куче, и ангел не може да мине, приятелю мой…“ Или пък мило преиначаваше стиховете на Джеляледин Руми:

Ако си спомням за някого, то само за тебе.
Ако разтварям уста, то само за да разкажа за тебе.
Ако ми е добре, то причината си само ти.

Ако поискам да изхитрувам, то какво да се прави — и на това ме научи ти.

Малката гяурка, която упорито не сваляше от шията си кръстчето (на султана му харесваше това упорство), се осмели дори да започне богословски спор със своя повелител.

— Ваше величество наслаждава слуха ми с прекрасна поезия — казваше тя — и още ваше величество разказва на своята робиня колко великодушни са били султаните към поетите, милвайки и щедро обсипвайки с награди дори най-лекомислените от тях? И за какво толкоз? За думи, само за думи. А между другото самият пророк е ненавиждал поетите, за което е казано в Корана: „Те изливат онова, което са дочули, но повечето от тях са лъжци. И подир поетите вървят заблудените. Не виждаш ли, че те бродят по всички долини и че говорят онова, което не вършат…“ Как да се свърже това и може ли въобще да се свърже?

— Ох, малка гяурко — снизходително въздишаше султанът, галейки я по бузата, — ти още не познаваш Хадиса[2], който предава думите на пророка: „Защо ли онези, които защитават аллаховия пратеник с оръжие в ръка, да не го защитават и със своето слово?“ Пророкът е нареждал на своите ансари[3] да убиват всеки от поетите, които осмиват неговото учение, но се отнасял милостиво към онези, които го прославяли и дори към онези, които са писали оскърбителни думи и после се разкайвали. Такава е историята на поета Каба ибн Зухейр, който заслужил смърт за едно свое жлъчно стихотворение против пророка и дори бил ранен в стълкновение с правоверните, но по-късно светлината на исляма се проляла и над него. Той създал голяма поема в чест на пророка, явил се на утринната молитва в мединската джамия и там започнал да чете пред пратеника своето произведение и когато стигнал до думите: „пратеникът е ослепителен меч от индийска стомана, оголен от самия аллах“ — трогнатият Мохамед наметнал на раменете на поета собственото си наметало, след което тази поема така и била наречена „Наметалото“. И в тази поема има думи, написани сякаш за тебе, Хурем. Чуй: „Когато тя се усмихва, показват се влажните й от слюна предни зъбчета, сякаш тя е извор на сладко вино, до което ти се иска дваж да се докоснеш, вино,

смесено с чиста студена вода, взета от криволичещия в долината поток, над който летят северни ветрове.“

Аз ще ти кажа: „О, моя госпожо, измъчи ме ти мене!“
Тя отговори: „О боже! Тогава мъчи ме и ти мене!“

След два месеца Хурем боязливо каза на султана, че очаква дете. Вълнението му беше толкова голямо, че той неочаквано дори за себе си започна да й декламира в унес стихове от древните поети Джеляледин Руми и Юнус Емре и цялата нощ премина в блаженство и радост, в спотаено звучене на тайнствени слова за сливането на човешките души в една възвишена същност.

В щастлив миг седяхме с тебе — ти и аз,
две форми и две лица — с една душа — ти и аз.
Полусянката на дърветата и песните на птиците
ни даряваха с безсмъртие — нас двамата,
когато слизахме в градината безмълвна — ти и аз.
Изгряват на небето звездите да ни видят възхитени,
да им се явим като прекрасен месец — ти и аз.
Нас двамата вече ни няма, в екстаз в този миг сме се слели,
на тълпата суеверна и зла ненавистни — ти и аз.

През тази нощ султанът искаше да бъде особено великодушен. Може би съжаляваше, че е късна нощ, че не може веднага да прояви цялото си великодушие към Хурем и е принуден да чака утрото, за да съобщи на валиде ханъм, главния евнух и целия харем, на целия Стамбул и целия свят колко му е скъпа тази малка девойка, от която сега чака син и наследник и която ще направи султанка, царица на своята душа и царица на всички души в неговата империя. Ала до утрото беше още далече, до сина — още по-далече, затова трябваше да

се задоволи само с думи и той ги лееше щедро от неизчерпаемите извори на своята памет, с която засега не можеше да се състезава дори силната като глициния памет на Хурем: „Все едно ела, все едно бъди такава, каквато си, ако искаш — бъди неверница, огнепоклонница, идолопоклонница, ако искаш — бъди хиляда пъти разкаяла се, ако искаш — бъди сто пъти нарушителка на разкаянието, тези врата не са врата на безнадеждност, каквато си, такава и ела.“

И вече когато Хурем заспа, той шепнеше над нея, като приспивна песен, стих от Юнус Емре — твърде простия за султаните поет, но толкова подходящ за дадения момент:

И ще застанем с тебе двама на един и същи път,
ела, о сърце, да идем при приятеля.
И ще станем с тебе двама хора със една съдба,
ела, о сърце, да идем при приятеля.
Не ще се разделиме с тебе,
ела, о сърце, да идем при приятеля.

Спящата Хурем му се струваше безсмъртна. Плахо се докосваше до копринените й гърди и усещаше безсмъртието й. Тя спеше като лодка върху тихи води, пълна с живот, огън и скрито движение. Като змиите тя никога не се изпотяваше, от нея лъхаше сух огън дори и когато беше спяща, той изгаряше Сюлейман, превръщаше го във въглен и пепел. Най-сетне той намери жена, която го убеди, че на света съществува нещо по-важно, по-ценно и по-високо от неговата недостижимост. Какво точно? Тя самата. Само тя. Беше за него утоляване на жаждата, забрава и възкресение, даваше му освобождаване от всичко, прилично на сладка смърт. Тогава той забравяше дори себе си, освобождаваше се от себе си и знаеше само едно: без тази жена не може да живее, без любовта си към нея, без нейната любов светът ще загуби цялата си прелест, всичките си краски и най-страшното — ще загуби бъдещето си. Понеже любовта е като изкуството, обхваща и онова, което реално съществува, и онова, което трябва някога да настъпи.

Кому да разкажеш за тези неща? Хурем го знаеше и бездруго, а никой повече няма да те разбере, няма с кого да го споделиш. Може би

само с Ибрахим, с когото отдавна не беше се усамотявал, понеже бе увлечен по Хурем, а него бе оставил на насладите с младата му жена.

Сякаш за да даде възможност на Хурем напълно да почувствува високото щастие да носи в себе си султанското семе, Сюлейман заповяда в харема никой да не я безпокои, дари й отдих и уединение за няколко дни и нощи, а сам се отдаде с усърдие, което можеше да изглежда прекомерно, на държавните работи; после, като възобнови стария обичай, се затвори в покоите на Мехмед Завоевателя със своя любимец Ибрахим. Такива продължителни разлъки при тях не бяха чести и новата среща всеки път се поливаше щедро с вино, а щом изпиеха първите чаши, те изпълняваха на два гласа религиозен химн като дервиши от ордена руфаи. Така беше и този път. Сюлейман, дяволито поглеждайки Ибрахим над златната чаша, започна с това, което в играта принадлежеше нему:

— Погледът ми зърна и обикна красавец араб. Ох! Ох!

— Макар и да е араб, много е изискан — мигновено отговори Ибрахим.

Сюлейман остави чашата и притисна ръце до сърцето.

— Казах му: „Момко Шамун, да не си ти от Дамаск? Ох! Ох!“

Ибрахим, като се усмихваше, бавно поклати глава:

— Не! Не! Не съм аз от Дамаск, а от Халеб. Ох! Ох! Единият пита, другият отговаря, задълженията са отдавна и твърдо разпределени, а след възкачването на Сюлейман на престола разпределението се затвърди още повече. Всъщност Ибрахим в положението си на Сюлейманов любимец и довереник беше благодарен на обстоятелството, че никога не даваше воля на вродената си наглост, умееше да се сдържа и при това го правеше незабелязано, като отстъпваше винаги първото място на своя повел ител и му внушаваше по всякакъв начин мисълта, че са равни сякаш във всичко и никой от тях в тези нощни беседи не взема връх. След песничката на дервишите биха могли да кажат нещо от неприличните поеми на Джафар Челеби или от пиянските стихове на Иляс Ревани, но пръв трябваше да започне султанът или пък ако не започваше, поне с намек да покаже на Ибрахим какво очаква от него.

— Ти ме забрави — с укор произнесе Сюлейман.

— По-скоро бих забравил собственото си име, ваше > величество — плесна с ръце Ибрахим, искрено обиден от такъв упрек.

— Нима може да се сравни скучният султан със сладката Кисайя? — присви очи Сюлейман, подтиквайки Ибрахим към простодушна игривост, в която намираше отдих от постоянното напрежение на властта.

Ибрахим узна един от първите в двора за неочакваното увлечение на султана по робинята-роксоланка и се тревожеше за това увлечение може би повече дори от валиде ханъм, понеже то можеше да засегне не само по-нататъшната му съдба, но и направо живота му. Знае ли вече султанът, че роксоланката е подарена в харема му именно от него, Ибрахим? Ако още не знае, то кога, от кого и как ще узнае. Добре, ако увлечението премине така необяснимо, както беше и започнало и Сюлейман забрави за малката робиня и не вземе да проучва откъде се е появила в харема. А ако стане непредвиденото? Ако този непостижим човек приближи до себе си Хурем задълго и я направи своя жена? Досега Ибрахим беше в ръцете на валиде ханъм, сега зависеше и от Хурем. Ами ако тя изведнъж си спомни как я бяха купували на Безистена, как той, Ибрахим, я беше повикал в своята спалня, а после, изпращайки я вече в султанския харем, беше пожелал да види младото й девствено тяло? Колко жестоко ревнив е Сюлейман към своите жени, Ибрахим знаеше още от Маниса. Веднъж, като видя как един млад скопен жребец се мъчи да скочи върху кобила, шехзадето учудено попита коняра: това случайно ли е, или скопеният жребец може наистина да направи нещо с кобилата.

Грубият коняр само се засмя на тази наивност на принца.

— Случва се скопецът да се справи по-добре от жребеца, а случва се жребецът да не може да замени в тая работа скопеца.

— Но нали е лишен от пол? — не мирясваше шехзадето.

— Но не е лишен от принадлежности!

— Ами тогава евнусите? — беше попитал Сюлейман Ибрахим, като че ли той можеше да разбира тези неща по-добре от един роден мюсюлманин.

Ибрахим сви рамене. Но умът на Сюлейман беше такъв, че влезеше ли нещо в него, засядаше здраво и задълго. Той започна да разпитва своя възпитател Касъм паша и да се мъчи да разбере как са кастрирали робите в Египет, откъдето е произлязъл този нечовешки обичай в дворовете на персийските шахове, селджушките ханове и неговите предшественици от рода на Османовци, а след това заповяда

да направят преглед на всички евнуси и безжалостно да ги лишат от всичко мъжко, та и следа да не остане. Когато Касъм паша внимателно намекна, че не всички ще издържат толкова тежко изпитание, особено възрастните евнуси, тоест най-преданите и опитните, Сюлейман само изкриви уста:

— Толкова по-зле за тях.

Същото направи и в Стамбул, като преполови евнусите и в харема, и в двора. Сега те не заплашваха султанските жени с нищо, дори малка нужда нямаха с какво да свършат и бяха принудени да носят в гънките на чалмите си сребърни тръбички за тази цел.

Така че Ибрахим можеше лесно да си представи какво би го очаквало, ако султанът узнаеше за произхода на своята любима и за нощите, които беше прекарала в неговия дом на Атмейдан. Спасението беше може би само в надеждата, че робинята ще омръзне на султана преди той да започне да се интересува как е попаднала при него или пък — и на това трябваше да се надява повече от всичко — че нито валиде ханъм, нито самата Хурем ще издадат Ибрахим: едната — за да не бъде в съучастие с гърка, а другата — за да остане завинаги пред султана вън от всички подозрения. Но това бяха все пак само надежди, а какво ще стане в действителност, никой не можеше да каже предварително, дори и самият Ибрахим, въпреки своята проницателност и острота на ума. Утешаваше го, че султанът не беше променил засега отношението си към своя любимец, значи още не знаеше нищо. Иначе не би простил.

За младата жена на Ибрахим султанът също заговори очевидно не случайно. Може би увлечението му по малката Хурем беше така силно, че той нямаше търпение да се похвали с нейната красота и прелестите й, но високото му положение не позволяваше да направи това дори и пред Ибрахим и Сюлейман призоваваше своя любимец към откровеност: нека да хвали своята Кисайя и в тези възхвали ще се отрази като в огледало увлечението на султана. Но в същото време Ибрахим се поколеба — да заставя султана да сравнява любимата си с любимата на своя поданик (макар приближен, макар любимец!) — няма ли да бъде това оскърбление за неговото високо достойнство, особено като се вземе пред вид и тежкият Сюлейманов характер? Султанът няма нужда от свидетели на своите любовни забави, не са му нужни довереници за неговата мъжка страст и жената, която е обикнал

дори за няколко дена, за него стои по-високо от всички жени на света, така че ако ще се говори пред него за други жени, то само пренебрежително или с насмешка.

Всички тези мисли, опасения и съмнения се стрелнаха в главата на хитрия грък така бързо, че той отговори на укора на Сюлейман почти веднага, мигновено и именно така, както Сюлейман би искал да чуе.

— Кисайя ли? — възкликна Ибрахим, разтваряйки очи, като че ли безкрайно учуден от напомнянето на султана за някаква си там незаслужаваща вниманието му личност. — Дъщерята на натъпкания с дукати дефтердар Скендер челеби ли? Няма да повярвате, ваше величество: мирише на злато!

— На злато ли? — усмихна се султанът. — На злато, казваш? Не съм чувал още досега за такива жени. Може би на амбра или мускус?

— Ама не, именно на злато, ваше величество! И ако бях стар и тя също стара и от нея лъхаше мирис на злато, бих се утешавал, че това е мирисът на благополучието. Но мирише ли на злато млада, така да знаеш — това вече не е жена, а само дъщеря на главен дефтердар. Всеки ден, всеки час и всеки миг — само дъщеря на дефтердар: това би омръзнало и на най-търпеливия, а пък аз не съм от най-търпеливите, особено в любовните забавления. Освен това тя ме държи така здраво в обятията си, както кредиторът държи своя длъжник. Живот ли е това, ваше величество?

— Май ще трябва да се помисли за истинска жена за такъв доблестен мъж като тебе, мой Ибрахиме — каза султанът, види се доволен от съкрушеността на Ибрахим, мислено съпоставяйки своето високо щастие с оскъдното щастие на своя любимец. — Ала за това ще помислим след похода — добави султанът, без да даде възможност на Ибрахим дори да благодари, но затова пък смайвайки го, както умееше да смайва само този загадъчен повелител.

— След похода? — възкликна Ибрахим. — Ваше величество, но нали не тръгваме за никъде? Ние сме в Стамбул!

— Заветите на моите прадеди налагат да изпълнявам волята им. Ибрахим мълчаливо гледаше Сюлейман. Кой друг, ако не той познаваше безграничната алчност на Османовци, затова не се опитваше да отгатва за какъв точно завет става дума този път.

Султанът отпи от чашата, напълнена от Ибрахим, помълча и след това късо кимна:

— Островът!

Обясненията бяха излишни. Ибрахим много добре знаеше, че ненавистният за Османовци остров, който ги беше дразнил и привличал още от времето на Мехмед Завоевателя, беше Родос, непристъпната крепост на християнските рицари-йоанити, които я строяха и укрепваха вече двеста години, превръщайки острова в подслон за всички християнски кораби, в убежище на корсари, които терзаеха крайбрежието на Османската империя, нападаха корабите на Високата порта, пленяваха богомолците, поели към Хиджас[4] на поклонение в светите места, не се гнусяха от плячката, която спечелваха от християнските кораби, особено от венецианските, които бяха най-много, така че Пресветлата Република, когато ставаше дума за рицарите на Родос, всеки път не можеше да преодолее колебанията: за приятели ли да ги смята, или за врагове, тяхната страна ли да вземе, или да се присъедини към могъщите султани.

За Ибрахим султановите думи за острова бяха не само неочаквани, но и застрашителни. Посягайки на острова на рицарите на свети Йоан, султанът сякаш унищожаваше и онези малки остатъци от лична свобода, които Ибрахим пазеше дълбоко в душата си, спомняйки си някога своето детство и своя малък остров край Гърция, сред топлото море с удивително прозрачна вода. Беше роб на тези отколешни синове на материка, живееше сред тях, нагаждаше се към техните обичаи и в същото време се чувствуваше над тях, може би благодарение именно на островния си произход. Когато обаче непобедимата вълна от жилести османски тела залее и островите, тогава край на неговата душевна независимост и той знае в какво ще трябва да търси опора. Всеки човек се стреми да бъде остров и властелините навярно добре го знаят и за нищо на света не искат да позволят на хората такава непристъпност и независимост.

— Ваше величество — възкликна Ибрахим, — аз вярвам, че ще изпълните завета на вашите велики прадеди!

— Не може и да бъде другояче — спокойно отговори Сюлейман, без да долови ни най-малка неискреност в Ибрахимовия глас, — и ще започнем да се готвим за това ако ли не днес, то още утре. Ти си първият, комуто откривам заветното си намерение. Не знам само ще те

пусне ли от здравите си обятия Кисайя, която те държи, както кредитор държи длъжника.

Те дълго се смяха на Кисайя и на самия Ибрахим и завършиха нощта с четене на такива цинични стихове на Джафар Челеби, че дори един само ред, чут от султана от нечия уста, би бил достатъчен този човек да изгуби главата си. Но даже великият султан има право на почивка от държавните работи и единственият човек, който можеше да знае това, беше Ибрахим.

В похода срещу Родос той си оставаше великият соколар и пазител на покоите в султанските дворци, а също любимец на падишаха, човекът, на който беше дарена честта да язди до дясното стреме на султана. Той не стана нито везир, нито съветник на султана, пък и не се стремеше към такова положение, разумно отстъпвайки мястото на прославените вече воини, особено на онези, които бяха показали чудеса от смелост край стените на Белград. Вярно, като се сроди със Скендер челеби и стана още по-голям приятел на Луиджи Грити, Ибрахим можеше сега да се смята за един от най-богатите хора на Високата порта и охотно влагаше и свои средства в приготовленията за големия поход, разчитайки ако не на незабавни печалби, както постъпваха Скендер челеби и Грити, поне на сигурно укрепване на султанската благосклонност. Така че когато се дялаха греди, тъчеше се платно за корабите, ковяха се котви, лееха се топове, приготвяше се барут, сушеше се месо, натяга-ха се бойни тъпани и се шиеха зелени и червени байраци, всичко това се правеше не само със средства, отпуснати от султанската хазна в Йедикуле, а и със средства на Ибрахим паша. Сега беше всеки ден със султана. Принадлежаха му не само дните, но често и нощите, навярно страстта на Сюлейман към роксоланката вече преминаваше и Ибрахим завоюваше поредната победа, а това си струваше дори острова, та и всички други острови от неговото родно море!

Неочаквано на Дивана великият везир Пири Мехмед паша се изказа против похода срещу Родос. Още край Белград той често боледуваше и беше отстраняван от задълженията на сераскер, така че султанът беше принуден да разчита ту на втория везир Мустафа паша Чобан, ту на такива прославени свои бейове като Ахмед паша или Бали бей. Сега старият Пири Мехмед не само че сам отказваше да тръгне към Родос, но не съветваше и султана да го прави. Всички

очакваха тежкия султански гняв, но Сюлейман беше милостив, та дори остави Мехмед паша велик везир и го назова свой наместник в Стамбул по време на отсъствието си, а за сераскер назначи Мустафа паша. Последният беше станал везир още при Селим благодарение не на някой друг, а именно на Пири Мехмед. Веселият красив босненец Мустафа, който се приспособяваше леко към всичко, заради което му бяха дали и прякора Чобан, беше обикновен капуджия при Пири Мехмед, после беше станал капуджибашия и така се беше харесал на великия везир, че той се беше осмелил да предложи на султан Селим да направи Мустафа везир. Селим беше отговорил: „Още не съм се побъркал, та да правя такъв будала везир, но ако искаш да имаш и шут, вземи го.“ В египетския поход Мустафа паша прояви чудеса от храброст, издигна разкошен дом над морето, където често приемаше венецианския байло Марко Минио, Луиджи Грити и самия Ибрахим, държеше се независимо не само поради богатството си, но и защото знаеше колко много го обича новият султан, понеже край Белград Сюлейман показа, че най-високо от всичко поставя войните с безумна и дива храброст, а Чобан беше именно такъв.

Като назначи Мустафа паша за сераскер, Сюлейман му даде за жена своята сестра Хафиза, вдовицата на придворния капуджибашия, убит от султан Селим. За четиридесетгодишния паша не беше кой знае каква радост да получи в харема си жена, която вече някой друг беше държал в постелята си, ако тази жена не беше султанска сестра и ако не беше му я дал самият султан. Но въвеждайки не-знатния босненец в султанското семейство, Сюлейман даваше да се разбере, че сераскерството не беше случайно нещо за Мустафа паша, че в бъдеще го очаква и печат на велик везир и така той вече се изравняваше с надутия Ферхад паша, който презираше всички членове на Съвета на везирите заради това, че беше женен за султанската сестра Селджук, а румелийският бейлербей Ахмед паша, който с всички сили се стремеше към най-висшата длъжност в Дивана, просто беше унищожен. Ахмед паша замени стария Касъм паша, възпитателя на султана, който беше помолил да се оттегли на почивка и беше готов да отстъпи мястото си на четвърти везир дори на такава луда глава като румелийския бейлербей. Ахмед паша при Белград може би наистина беше надминал с храбростта си всички и Сюлейман още по пътя за Стамбул беше обсипал с внимание смелия бейлербей, но в същото

време султанът, който се ориентираше добре в хората, виждаше, че Ахмед паша не може да служи на чужда слава. Въведен в Съвета на везирите, той беше груб с другите везири, позволяваше си високомерие дори със стария Пири Мехмед, занимаваше се с клюки. Султанът го търпеше само защото го смяташе велик воин, а без такива хора — знаеше го добре! — не може да завоюваш никакво могъщество.

Преди година Сюлейман се отправяше от Стамбул неизвестно накъде, отправяше се с невероятна пищност, водеше огромната войска, показвайки я на столицата, но без да назовава своя враг, на който тя трябваше да нанесе удар. Сега всички знаеха закъде е тръгнал султанът, но той поемаше от столицата без излишна пищност и никой не видя войската, тъй като тя се събираше отвсякъде като дъждовни капки в голям тъмен облак: част вървеше по суша, част трябваше да се прехвърли по море — от различни пристанища в различно време излязоха двадесет и девет леки и седемдесет тежки галери, четиридесет палиндри и петдесет фусти и бригантини, общо над триста кораба и всички взеха курс към брегoвете на Ликия, към Родос, за да стигнат там тъкмо когато пристигне султанът със своите еничари и спахии.

В деня, когато султанът тръгваше към острова, не едно сърце се сви и тайно или открито заплакаха не едни очи, не скриваше своята печал и султанската сестра Хафиза, принудена да се раздели с любимия мъж, в чиито обятия може би не беше успяла да попадне. Само Хурем не смееше да заплаче за своя султан, макар че без него оставаше просто една малка робиня, докато не роди на падишаха син и не се възвиси с това раждане (ами ако не е син, ами ако не роди?). „Пазете се, ваше величество — каза тя през нощта на тяхната раздяла, — ако ви загубя, ще загубя всичко.“ Изплете от златните си коси тънка гривничка и я подари на султана. Залог за нейната любов ли беше, или за неговата победа? Ах, колко нетраен беше той, макар че малко неща на този свят могат да се сравнят по трайност с косите на любимата жена. Но кому можеше да разкаже Сюлейман за тази жена, за нейните думи и чудноватия й подарък? Тревога и неувереност съпровождаха този внезапен поход на новия султан и никой не би се заел да предугажда последствията му. Нали дори великият Мехмед Завоевателя не бе могъл да превземе Родос. Неговите войни се бяха

вече покатерили по стените на крепостта като лъвове, пуснати от клетка, и вече искаха да се втурнат да грабят непристъпния град на рицарите, когато върху тях беше връхлетял сераскерът Месих паша: „Грабежът е забранен! Всичко, каквото има на Родос, трябва да отиде в султанската хазна!“ Това така беше охладило войните, че християните бяха успели да отблъснат тяхната атака.

Страшният Селим, завоювал Сирия, Египет и Арабия, беше започнал да изгражда огромен флот, за да нападне заклетия остров, но почина, без да успее да осъществи намерението си — сякаш някаква сила наистина пазеше християнските рицари-разбойни-ци, заседнали зад белите каменни стени и кули на острова преди двеста години, идвайки тук от Кипър.

Когато още от стените на току-що завзетия от славните ислямски войски Белград Сюлейман разпращаше гордо радостни фетхнамета за своята велика победа, той изпрати писмо и на великия магистър на родоския орден Вилие Ил Адан. Престарелият велик магистър беше доловил в султанската хвалба заплаха, затова не се зарадва на победата на Сюлейман, а отговори с твърде враждебно послание. Той се чувствуваше твърде уверен зад своите непробиваеми стени, а освен това се надяваше и на подкрепата на всички християнски владетели, за които Родос беше меч, насочен в самото сърце на нечестивците.

Осемдесетгодишният велик магистър имаше подръка някакви си петстотин рицари, а младият султан притежаваше може би половината свят! Месеците, прекарани в столицата след белградския поход, султанът използва не само за да лекува сърдечната си рана, но и за да наблюдава внимателно какво става наоколо. Новият испански император Карл се биеше за Италия с краля на Франция — Франсоа. Римският папа беше разтревожен от разкола на своята църква, внесен от немския монах Лутер. Пре-светлата Венецианска република, удовлетворена от привилегиите, получени от султана според сключения след победата над Белград договор, нямаше да изпрати за защита на Родос нито един кораб. Островът неминуемо трябваше да стане плячка на ислямската войска и това трябваше да стане незабавно.

Сюлейман изпрати на Ил Адан писмо с предложение да предаде острова доброволно. Закле се в аллах, твореца на небето и земята, в Мохамед, пратеника на аллах, във всички пророци и във всички свети

книги, че ще пусне Ил Адан и всичките негови хора от острова, понеже е велик грях да пролива кръвта на мюсюлманските воини, ако земята може да се вземе без бой.

Великият магистър не отговори на писмото, пък и султанът не се надяваше на отговор.

Поведе по-голямата част от войската си по суша. Вървяха шест седмици под нежеженото слънце. За един ден минаваха толкова, колкото при обикновени условия биха изминавали за два. Султанските бостанджии изпреварваха похода, разпъваха за падишаха огромната шатра със златна топка отгоре и Сюлейман, докато неговите уморени през деня воини си почиваха за новия, още по-тежък ден, ръководеше държавните работи, съветваше се с везирите и пашите, нареждаше на своя верен Джеляледин да пише писма, наказваше и опрощаваше.

Минаваха през планински клисури, голи като търбуха на диво магаре, и през мрачни равнини, осеяни с мъртви, обгорени от слънцето хълмове.

Когато най-сетне се добраха до голите червеникави планини на Ликия, на края на които се къпеше в топлото белопенесто море непокорният Родос, при султана доведоха конийския кадия, обвиняван в злоупотреба при разпределянето на водата за напояване на градините и нивите край Коня. Сюлейман заповяда да удушат кадията пред войската, за да покажат на обикновените войници размера на султанската справедливост. Гончия от Стам-бул, заедно с други писма, неочаквано донесе писмо от харема. Хитрата Гюлфем, като нямаше възможност да се добере до султана в харема, беше подкупила старата уста хатун и тя с трепереща си ръка беше надраскала любовно послание към падишаха от неговата вярна одалиска. „Ако слабата моминска природа — пишеше с ръката на уста хатун Гюлфем — би ми позволила, без да опетня честта си, да полетя оттук при вас, владетелю мой, за да видя вашето лице, то тялото ми с цялата неудържимост на изгладнял ястреб, пуснат най-сетне на свобода, би се устремило към вас, за да докосне с устни вашите царствени нозе.“

Султанът се посмя и заповяда да изпратят на Гюлфем кутия от костенурка, украсена със злато, напълнена с отбрани перли.

Когато беше вече край стените на Родос, гончия отново донесе писмо от Стамбул, написано от същата старческа ръка, но подписано вече не от Гюлфем, а от неговата малка Хурем, писмо странно кратко и

не съвсем ясно: „Думите замират на устата ми и душата ми не може да издържи толкова дългата разлъка. А бисерите разсипах, простете ми, мой велики владетелю и повелителю.“ Сюлейман не понасяше покорни като овчици жени. А мъже обичаше също само отчаяно смели, луди глави, храбреци, готови да се хвърлят и в огън, и във вода, с което сякаш допълваше сдържаността и уравновесеността на своята натура. След краткото писмо на Хурем султанът за няколко дена изпадна в мрачно настроение и не пускаше никого при себе си. Причината за неговата потиснатост не можа да отгатне никой, дори Ибрахим и личният лекар на Сюлейман, мъдрият араб Рамадан.

Градът на рицарите обграждаше в полукръг скалистия залив на острова и наподобяваше голям бял полумесец, та дори и затова трябваше да стане плячка на синовете на исляма — в това беше убеден и султанът, вярваше го и най-последният негов воин. Прехвърляха с кораби жива сила от сушата, докарваха и нагласяваха топовете, майсторяха стълби и подвижни бойни кули, обграждаха твърдината на рицарите със смъртоносен пръстен, който не можеше да пробие никоя сила. Но рицарите и не мислеха да го пробиват. Възлагаха всички надежди на отбраната. Бяха разположили флотата си в пристанището така, че не позволяваше да влязат там корабите на турския корсар Курдоглу, на който Сюлейман беше дал адмиралската титла каптанпаша. Осем езика защитаваха Родос: французи, немци, англичани, испанци, португалци, италианци, рицари от Оверн и Прованс. Езиците бяха много, а хората малко — всичко на всичко шестстотин рицари. Старият Ил Адан разполагаше с още шестстотин критски наемници и пет хиляди гърци — жители на Родос — и това беше цялата му опора. В същото време Сюлеймановият сераскер Мустафа паша се хвалеше, че на всеки камък на обсадената крепост може да постави по един воин.

Както и край Белград, султанът заповяда да му направят навес от клони и листа, седна в него самотен и гледаше белите стени и кули на рицарската крепост, високата църква над стените и тайнствения дворец на великия магистър. Камък и камък, ослепително бял на слънцето, и нито едно зелено листенце, нито една зелена точица сред тези камъни, сякаш и душите, и сърцата на скрилите се там хора бяха също каменни. Кой се беше събрал там? Бегълци, богомолци, търговци, рицари, главорези, шмекери, хора с нечисти намерения в сърцата и с

молитва на устата, морски разбойници — вечна заплаха за османските брегове. Преди четиридесет години великият магистър на ордена Пиер Д’Обюсон беше дал в Родос убежище на лъжесултана Джем, който двукратно беше опозорил рода на Османовци, като се беше вдигнал срещу брат си на борба за престола и като се беше скрил при неверниците на този остров, а после, скитайки по цяла Европа, беше приел защитата на самия християнски папа, от чиято блудна дъщеря беше най-накрая отровен като пес. Сегашният велик магистър Ил Адан, който тогава минаваше читиридесетте, беше почитан рицар на ордена и беше сменил Д’Обюсон след неговата смърт, следователно той беше също отговорен и за случая Джем. Султанът знаеше, че потомците на Джем и до днес се укриват на Родос. А издънките на предателя трябваше да бъдат изрязани до корен! Дори само заради това крепостта трябваше да бъде превзета, за да се изпълни великата справедливост, която е призован да защитава султанът.

Под развяните знамена, под грохота на топовете и тътнежа на тъпаните, подканвани от войсковите имами, които ритмично извикваха сури от Корана, войните започнаха първия пристъп.

Сюлейман гледаше от своя зелен навес, седнал на мек килим и разтворил копринения си халат така, че морският ветрец да овяваше голите му гърди. Краката му също бяха оголени и само неизменната чалма стягаше главата му, а големите рубини сияеха на нея като аленатa кръв, която вече се лееше под непристъпните бели стени на Родос.

Сюлейман беше спокоен и равнодушен. Знаеше, че войската е длъжна да се бие, да умира и да побеждава. Иначе ще се измързеливи, ще потъне в пороци, пиянство и разврат, ще се вслуша в сладките гласове на лъжливи пророци и бунтари, ще стане оръдие на гладната тълпа, ще поиска да се меси в държавните работи. Войската трябва да потегля на походи, за да завоюва земя, да завладява просторите — и все за него, султана. И когато седеше в Стамбул, и на брегoвете на Дунав, и тук, край стените на Родос, Сюлейман виждаше само безкрайно голямата земя и себе си върху нея. Беше се родил и раснал с мисълта, че ще бъде единствен властелин, без съперници. Скитането по земята, което преживя още в детството, разви подсъзнателна алчност: да я завземе цялата. С това започна своето властвуване и по това се стремеше да се сравнява с великите си предшественици, а дори

и да ги надмине. Внезапната дива страст към малката робиня-роксоланка се стовари върху него като камък, притисна го и го потисна, той стенеше, гърчеше се, мъчеше се да се измъкне, да се освободи от нея и не можеше — напротив, като че ли с охота се покоряваше на това сладко бреме. Тръгна с войските насам, към Родос, оставяйки Хурем, понеже искаше да докаже на всички (а може би най-напред на себе си), че нищо не се е случило, че той не се е изменил и си остава велик продължител на делото на Завоевателя и на своя баща Селим Страшния, покорител на света, борец за вяра, воин на благочестието и закона. Сега седеше под стените на Родос, а в него звучаха думите на Хурем и той се измъчваше, че не може да й отговори така, както би искал, защото за това трябваше да я види тук, до себе си, или пък да бъде там, при нея. Войската се удряше в стените, разбиваше се о тях като вълна при силна буря, наоколо летяха кървави пръски, достигайки и до султана и понякога му се струваше, че навесът вече не е зелен, а кърва-вочервен. Бостанджиите отместваха навеса назад, но това не помагаше. Гинеха хиляди. Ангелите отваряха райските врати за техните души. Беше убит главният топчия. Загина един еничарски ага. Султанът ежедневно свикваше Дивана, обсипваше смелите с подаръци, даряваше им златоткани кафтани, раздавате дирлици[5]. После извика Ибрахим и охраняван от блестящите конници, тръгна да разглежда античните руини на острова. Тук са били финикийците, гърците и персите, Александър Македонски, византийците и християните, всички са оставяли следи и всичко беше станало плячка на времето, руини, купчини — и само ветрове, море и бели облаци, нищо повече. Меланхолията на султана се засили още повече след съзерцаването на останките от древния акропол Линдос на другия край на острова. Голи брегове, жълтеникав див камък, пристанище, обкръжено с изградена от дялан камък стена, а върху стената — релеф на кораб като остроrог турски полумесец. Няколко бели мраморни колони и безкрайни стъпала, които водят от пристанището сякаш към небето, широки, безлюдни — въплъщение на простора и неуловимата и непокорна пустота. Не напомня ли това простора, който той жадува да завладее и който всъщност никога и от никого не може да бъде завладян, също както и жената? Завладяваш камъните, а не простора и не човешките души. Може ли да каже, че е завладял душата на Хурем? Покори

тялото й, оплоди го със семето на Османовци, а душата? Какво знаеше той за тази малка загадъчна девойка от далечна Украйна?

— Твърде много ислямски войни гинат — мрачно каза султанът на Ибрахим.

— А нима не са се родили, за да мрат? — безгрижно отговори гъркът.

— Твърде много гинат — упорито повтори султанът. Най-сетне топовете разбиха кръглата кула „Свети Никола“, най-здравата и най-голямата в крепостта и еничарите се втурнаха към отвора, но пътя им преградиха застанали един до друг рицари с черни до коленете наметала, с бели кръстове на гърдите и широки мечове в ръцете, а отпред — белогривият Ил Адан, когото не докосваха ни меч, ни куршум, и еничарите бяха отблъснати, а през нощта отворът беше запушен с големи камъни и крепостта отново се издигаше, като че ли още по-непристъпна.

Не помагаше и това, че султанът непрекъснато даряваше на Дивана везирите си със сърмени кафтани. Не помагаха и виковете на военните имами: „Сражавайте се с онези, които не вярват в Ал-лаха… докато не бъдат принудени да дадат дан като подчинени и не бъдат унизени.“

Не помагаха и поощренията на военачалниците: „Завладените камъни и земята ще бъдат за падишаха, а кръвта и имотът — за победителите.“

Седмиците минаваха една след друга, а крепостта не падаше. Една шепа рицари устояваха на стотиците хиляди султанска войска. Мустафа паша постави срещу всеки камък вече не по един, а по двадесет войни, ала крепостта не се предаваше. Огромният флот на Сюлейман не можеше да проникне в Родоското пристанище, най-големите султански топове не можеха да разбият камъните на твърдината, вълните на атаките се разбиваха на кървави пръски, войската се задушаваше от мръсотията и нечистотиите, които се натрупваха край нея като цели планини, а от изгарящото слънце не спасяваше дори морският бриз. Донесената на един от корабите от Стамбул чума ежедневно прибираше още по-страшна жетва, отколкото кървавата смърт при стените на крепостта. Тежък гняв обзе Сюлейман, който виждаше, че намеренията му тук завършват така безславно, както бяха свършили и опитите на великия Завоевател.

Султанът отстрани Мустафа паша от длъжността сераскер, като го замени със самохвалкото Ахмед паша. Мустафа паша беше изправен пред Съвета на везирите с окачена на шията сабя. Адмирал Курдоглу беше вързан на палубата и бит с тояги като най-долен апаш. Гневът на падишаха се стовари и върху новия румелийски бейлербей Аяс паша, един храбър, но твърде глупав човек със слаба памет, когото природата не бе дарила с умение да говори добре, а да чете и пише не се беше научил до четиридесет години. Случаят го беше издигнал пред очите и милостта на султана и пак случаят едва не го погуби край стените на Родос. Сюлейман отстраняваше най-доверените, най-храбрите. Мрачният страх пред непристъпността на крепостта и пред безмълвната епидемия, това небесно наказание, като че ли щеше да принуди султана да отстъпи, но в този момент от Стамбул дойде вест, че Хурем е родила на падишаха син — и всичко се промени за един ден. Цяла нощ под стените на Родос горяха огромни огньове, думкаха тъпани, пищяха зурни, виеха молли и имами. Султанът свика Дивана, раздаваше дарове и обяви, че ще нарече своя син Мехмед в чест на великия Завоевател; забравяйки несполуките, възхваляваше своите войни и каза, че може да стои и цяла зима под стените на крепостта, докато тя не падне в ръцете му като зрял плод. „Гърците са обсаждали един град четиринадесет години заради една жена с неприлично поведение — весело заяви султанът, — та нима моите войни не могат да издържат една зима?“

Наистина трябваше да изтърпят и есента, и зимата, и неспирните дъждове, и дори мокрия сняг, който падаше над Родос може би за първи път от векове. Всичко се обръщаше срещу Сюлейман, но той се беше заклел да издържи и да победи, иначе не искаше да се завръща в Стамбул при своята Хурем султанката и при малкия Мехмед.

Войската на султана се би за Родос още два месеца, умирайки под изстрелите на защитниците на крепостта и от чумата, и едва в навечерието на Рождество 1522 година последните бранители издигнаха над руините бяло знаме и султанът прие да преговаря с великия магистър Ил Адан за предаването на крепостта. Обсадата се проточи половин година. Сто хиляди от ислямската войска легнаха под стените на Родос, само за да може султанът да се възкачи на златния трон на рицарите под пурпурния балдахин. Покрай него минаха печалните остатъци от родоските рицари начело с великия магистър,

спуснаха се към пристанището и отплуваха да търсят ново убежище. Озоваха се на неаполитанското крайбрежие, близо до местата, където някога Вергилий бе извел на брега храбрия Еней с остатъците от знаменитите троянци. Едва след десет години рицарите-разбойници получиха от испанския император Карл V скалите на Малта, където се задържаха двеста и петдесет години, докато се намери сила, която да ги сломи окончателно.

Но всичко това щеше да стане по-късно, а сега техният единствен кораб с четириъгълно латинско платно излизаше от пристанището и в тронната зала на ордена тържествуваше султан Сюлейман.

Султанът беше страшен и загадъчен, непобедим властелин на сушата и морето. Никой не можеше да проникне в мислите му, дори най-близките не издържаха тежкия му поглед. На Ибрахим каза за великия магистър: „Жал ми е, че прогоних този честен старец от неговия дом, от неговата светиня.“ С нетърпеливо движение на ръката отпрати дворцовия астролог, който му съобщи, че около Родос през това време от ислямската войска са завоювани десет острова и крепости — числото, което е знакът за неговото щастие в живота.

Сюлейман седеше в студената каменна зала и мислеше как ще се върне в столицата. Ако не беше удържал победа, не можеше да го стори. Седеше сред твърдите камъни и пръстите му незабелязано си играеха с копринената гривничка от косите на Хурем…

Войската недоволствуваше. На острова паднаха сто хидяди, а плячката беше нищожна. В Стамбул чумата косеше още по-страшно. В Дивана започнаха разногласия заради Ахмед паша, който бе станал нагъл след победата над острова, приписваше всичко на себе си и се домогваше до поста велик везир.

Султанът наблюдаваше всичко това равнодушно и мрачно. Никой не можеше да проникне в тайните му мисли.

---

[1] Хвалебствено стихотворение, близко до ода. — Б. пр. ↑

[2] Преразкази на казано и извършено от Мохамед. — Б. а. ↑

[3] Привърженици, последователи на пророка Мохамед. — Б. а. ↑

[4] Наименование на северната част на Арабския полуостров, където се намират двата свещени за мюсюлманите града Мека и Медина. — Б. пр. ↑

[5] Парцели земя (също — тимари и зеамети). — Б. а. ↑

РОКЛЯТА

Осемте месеца се точеха като осем века, цяла вечност. Кой би защитил една слаба жена в този жесток свят, където загиват цели земи, а хората и бог се отвръщат от тях, сякаш и не ги виждат?

Нима недораслият крал на унгарците и неговите величествени банове си мръднаха поне пръста, когато негодникът Бали бей унищожаваше Срем, изгаряше градовете му, издигаше по полетата плетове от побити на кол глави и хвърляше нещастниците под краката на Сюлейлановите слонове? Или когато Белград изнемогваше, а после хиляди сърби, като израняваха до кръв нозете си по каменистите пътища, отиваха в робство в Стамбул?

А когато гърмящите султански топове громяха крепостта Род ос, притекоха ли се на помощ на християнските рицари император Карл, крал Франциск, римският папа или всемогъщата Венеция? Гърмежът на топовете не стигна до кралските уши, папата изпращаше анатеми на Лутер, а пресветлите търговци изчакваха. Техният провидур на Крит Доменико Тревизано държеше корабите си в източната част на острова и чакаше как ще завърши всичко на Родос. Всеки за себе си — такова беше времето и ето и тя, Хурем, трябваше сама да се бори. Втора година беше в султанския харем, всичко се измени за нея неочаквано и като че ли радостно, а свободата беше все така далечна и недостижима, както и през първия ден, когато стъпи на стамбулския бряг след своите другарки с железни нашийници върху нежните тела.

По-рано я обкръжаваше равнодушие, а сега като гъст облак я обграждаше враждебност, макар и облечена в измамните дрехи на подмазването. Подмазваха й се одалиските, евнусите и техният повелител главният евнух, подмазваше й се и самата валиде ханъм и само султанската сестра Хатидже кривеше устни, като зърнеше Хурем, навярно от тежка завист. Защото малката Хурем носеше в утробата си свещеното семе на Османовци, а Хатидже ходеше празна като дом без стопанин и не знаеше кога и кому ще я дадат, как ще се разпореди с нея височайшият й брат, всесилният падишах.

Бременността, която Хурем не разбираше, към която не се стремеше и може би не желаеше, но която прие покорно и с надежда за избавление от робството, не й донесе никакъв свещен трепет и не прибави към радостта на живота нищо ново. Отне ли й нещо? Да. Тя неволно потръпваше, усещайки в себе си злия плод на Османовци, горчивия плод на неволята и насилието, но никой не биваше да знае за това. Сега очакваше победата с още по-голямо нетърпение, отколкото Сюлейман своята под стените на Родос, чакаше възвеличаването и възнасянето и се изпълваше със сила, гордост и смелост, каквато дори не подозираше у себе си. Човека можеш да го лишиш от всичко — от щастие, от радост, от свобода. Но не и от смелостта. Някога Хурем скриваше зад престорената си веселост своя смут и страх, а сега показваше пред всички своята смелост. От какво да се бои? Стъпваше из харема и градините, сред евнусите и одалиските още по-наперено, отколкото някога Махидев-ран, страхливите прислужници я придружаваха навсякъде като облак от сенки, без да смеят да се покажат пред очите й, но и без да се отдалечават много, за да могат при първото движение на веждите на малката Хурем веднага да се озоват при нея и да изпълнят и най-малкия й каприз. Колко хубави жени имаше тук, в гъстите градини, млади, рядко красиви, докарани от цял свят, а само в нея зрееше свещеният плод на Османовци, само тя ще може да се измъкне от унизителното робство и ще покаже на всички как трябва да се прави това!

Обичаше да посреща утрото в градините. Розовото небе се показваше откъм Азия, зад Босфора и се спускаше над Стамбул и върху градините на сарая като божи дар. Гъстите градини на сарая я скриваха от света, отделяха я от него, издигаха я над земята и морето и в същото време й отнемаха всичко достъпно за свободните хора. Райски цветя и дървета, скъпоценни кьошкове, бело-мраморни шадравани, басейни с прозрачна вода и златни рибки — и гъсти дървени решетки, високи порти, тежки врати и още по-тежки очи на безсънни евнуси, тези човешки отрепки, жестоки като дивите зверове, които ревяха в подземията на Топкапъ и беснееха цяло лято, сякаш се оплакваха, че султанът не ги е взел в похода. Нещастните млади жени, откъснати от света, бродеха по цели дни из тези градини, и движенията им бяха някак си неестествени, престорени и ненужни като у безумните: те ту се трупаха послушно около разцъфтяло портокалово

дърво, ту някоя коленичеше сред гъстата чужда трева и срамежливо долепваше до нея буза, а друга си наранява ръката с бодлите на розите и капки кръв оросяваха нежното бяло тяло. Белосани лица, еднакво боядисани очи като лъжа и притворство, съблазнителна плът, която не принадлежеше никому, потъпкани души, разрушени сърца, безсмислено съществуване без воля и надежди като в дълбока вода. От хълмовете, възвишенията, стъпалата, площадките и полянките се спускаха долу наклонени пътечки и се разбягваха на всички страни. На Хурем също й се искаше да избяга заедно с тях към ручеите, към течащата вода и гъсталаците, но веднага отскачаше от тези гъсталаци отвратена, забелязвайки как в тях растат вечно преследващите очи (дори и нея!), скриваше се сама зад потайните решетки на кьошка, седеше там по цели дни, отказваше да яде и прогонваше от себе си всички. При нея идваше разтревожена валиде ханъм, стиснала тъмни устни, сядаше насреща й, вземаше ръката й (каква чест!) и казваше важно:

— Аллах, редом с който на по-нисък трон седи пророкът, те вижда, интересува се от тебе, следи всяка твоя постъпка и всяка мисъл, понеже нали той ти е отредил такава необикновена и благословена съдба — да живееш със султана, да дадеш на света нов султан.

Бремето на страстите и страданията, на коварството и тщеславието се криеше зад всеки камък, под всяко стъпало, зад всяка дупчица в решетката, във всяка гънка на дрехата.

Хурем се смееше:

— Радвам се.

— Твърде много се занимаваш с науки, това може да навреди на свещения плод.

— Нима многото ум може да навреди някому?

— Твоят ум не молсе да се предаде на сина.

— И на кого ще се предаде тогава? Пък и още не се знае син ли ще бъде, или дъщеря.

— Коремът ти е висок — това е признак, че ще бъде син. Мюсюлманските синове стоят в майчината утроба на крака, понеже са войни на аллаха.

Навярно всички бяха убедени, че Хурем ще има син, понеже й угаждаха прекомерно, та дори й ставаше смешно.

Затова пък неизмерима болка й причиняваше Гюлфем, която може би страдаше повече от всички от завист към Хурем (за Махидевран сега не се чуваше и дума, защото и самата Махидевран я нямаше в харема), и в мъките на безсънните нощи таеше в душата си отмъщение към малката роксоланка, понеже жените са родени за съперничество, а не за дружба.

Гюлфем дойде в покоите на Хурем, когато тя водеше някакъв дълбокомъдрен спор с двама учени евнуси.

— О аллах, ще навредиш на детето! — възкликна одалис-ката.

— Вече го чух — спокойно отговори Хурем. — Искаш ли нещо?

— Исках да ти покажа една изумителна вещ.

— Ела после. Нали виждаш, заета съм.

— Тази вещ е от негово величество султана.

Хурем даде знак на евнусите да излязат. Погледна Гюлфем строго и недоверчиво:

— Не лъжеш ли? Наистина ли е от негово величество? И за кого е? За мене ли?

— Е, не всичко е за тебе! Това вече е за мене!

Започна да разгръща една брокатена кърпа, изкара нещо малко, четириъгълно и показа кутийката от костенурка. Разтвори я и я подаде на Хурем.

— Виж какви бисери. Това е армаган от султана. Изпратил ми ги е от Родос.

— На тебе? — Хурем не можеше да се опомни. Притъмня й пред очите. Проклятие! Проклятие! — Защо тъкмо на тебе?

— Защото написах на негово величество писмо колко го обичам и как с цялата си душа и тяло се стремя към неговите царствени стъпки.

— Ти ли му писа? Нима можеш да пишеш и четеш? Та ти нищо не можеш!

— Помолих уста хатун и тя го написа. И его сега получих армаган. Погледни само какви бисери — розови като моите гърди.

Хурем я удари отдолу по ръката и бисерите се пръснаха по килима. Гюлфем гледаше с ужас празната кутийка.

— Какво направи?! Как посмя?! Армаганът на падишаха! Хурем плесна с ръце и когато на вратата се появиха прислужниците, посочи килима:

— Вземете метла и пометете. Изметете всичко, което е тук.

— Ще те накажат! — крещеше Гюлфем, като падна на колене и започна забързано да събира бисерите. — Ще те накажат тежко и жестоко!

— Наказана съм вече — успокои я Хурем, — отдавна съм наказана. Но можеш ли да го разбереш?

Още същия ден, като проклинаше неумението си да пише на турски и си обещаваше да се научи колкото може по-скоро, Хурем накара добрата стара жена да изпрати на султана няколко думи от нея.

Отиде при валиде ханъм и помоли да сменят килимите в стаята й, да ги дадат на Гюлфем или на когото искат. А на нея да постелят нови. Може и бели, като на самата валиде ханъм. Султанската майка не отмина случая да се възползува да напомни на Хурем за всемогъщия аллах. Седемдесет и две хиляди пъти на ден аллах поглежда вътре в човека, в душата и сърцето му, за да разбере с какво са изпълнени и не са ли осквернени.

— Бъдете уверена — успокояваше я Хурем, — душата ми е чиста. Да знаехте само колко е чиста!

Сега за нея се грижеха непрекъснато и я пазеха от всичко лошо, дори от невероятното. От злия дух Каракур, който връхлитал нощем насън и душел човека, помагало само желязо под възглавницата и самата валиде ханъм подари на Хурем малък ятаган, осеян толкова гъсто със скъпоценни камъни, че беше не просто оръжие, а направо скъпоценност. Старата баба Ал, която издебвала родилките, изтръгвала от гърдите им дробовете и ги хвърляла в морето, можело да бъде прогонена, като се държи до леглото игла и се повтаря сто и тринадесетата сура от Корана.

Хурем се смееше на тези страхове — какво ли значат те, след като си познала робството!

Вслушваше се в себе си и чуваше как в нея се ражда ново същество. Онова, което беше смес от кръв и тъмнина, което беше страст и стон, сега ставаше душа, блъскаше се в нея, мъчеше се да излезе на свобода, носеше обещание за мъка и болка, но тя ги чакаше с радост, понеже знаеше, че само най-мъчителните болки ще освободят духа й и ще й дадат чувството за пълна независимост от всичко.

Затова Хурем не се плашеше от наближаващото раждане и през нощта, когато всичко започна и около нея закудкудякаха тъмните

фигури на бабите-повивачки, беше спокойна и радостна, а дивите спазми на болката, които сякаш раздираха тялото й, носеха зла утеха. Дори в онези часове на мъки тя никак не можеше да свърже непоносимата болка със съзнанието за неизбежността на новия живот, който трябваше да даде на света. Тя прие като нещо странично, като нещо чуждо слабия вик на младенеца и почтителния шепот на бабите: момче. В нея всичко замря, тялото й изчезна и вместо него се възцари бездънна празнота. Животът започна да се възвръща едва след известно време с плахото шумолене на първите разтопени пролетни води. Някъде се беше зародила малка, плаха капчица, тя повика при себе си още една, и капчиците заподскачаха една след друга, зашуртяха в тънка струйка, после в ручейче и поток. Живот!

Някъде зад Вратата на блаженството удари тъпан в чест на новороденият приемник на престола, удари звънко, радостно и въодушевено и тя осъзна още едно нещо — сега е свързана завинаги и навеки със Сюлейман. Детето между тях е като капка живот и вече нищо не може да ги раздели.

Тъпанът биеше звънко и радостно както нейното сърце, биеше победоносно, защото това беше победа. Тя не просто оживя — тя победи!

Детето се роди хилаво, плачеше неспирно денем и нощем до задъхване и кривеше набръчканото си личице, сякаш усещаше върху себе си железния нашийник, родено без сватба, без радости, в тревога и очакване на беда от всички страни.

Хурем не даде детето на кърмачки. В гърдите й имаше достатъчно мляко, седемнадесетгодишното й тяло беше пълно с живот и искаше да прелее този живот и в сина. Сама се грижеше за него, без да пуска слугините дори да се доближат, и му пееше тихо приспивни песни, които тук никой не можеше да разбере: „Закукала кукувица до къщата, до стобора, заплакала девойчица до прага на двора. Ой, кукувица кукала, но вече не кука. Ой, дето и да съм се родила, ще свикна тука.“

Детето пищеше, сякаш в него се бяха събрали всички болки на света. Гълтайки скришом сълзите си, тя му пееше за своята сватба, каквато никога не беше имало и нямаше да има, пееше и за баща си, и за майка си, за младоженеца и младоженката, за шаферите, за дружките, за откупа и венчавката, за разплитането на косите и бул-

ченския венец и така, както си пееше, отново почувствува своята сила, своето могъщество и безсмъртие. Безсмъртието крещеше в ръцете й, тя го целуваше и се смееше радостно и предизвикателно.

А в това време над Стамбул се стелеше гъста, лепкава мъгла. Настъпваше зима и в небето зловещо трещяха гръмотевици. На земята се бяха наплодили невероятно много гадинки, във водата плуваше умряла риба, птиците умираха летейки, по улиците на града сред хората сновеше безмълвна смърт. Мрачни чауши с просмукани от катран облекла непрекъснато носеха в черни ковчези нещастни мъртъвци на гробището, по опустелите улици препускаха хиляди псета, като зловещи предвестници на гибел. Тунеядците от султанските дворци се спотаиха в тревога, а харемът, макар и отделен като че ли надеждно от целия свят, живееше също в очакване, плахо и настръхнало: ще проникне ли зад неговите врати и стени невидимата и нечувана смърт, ще вземе ли и тук жертви и кои ще бъдат те, ще отнесе ли това немощно дете, отнемайки същевременно и могъществото на малката султанка, понеже тук беше ненавистна самата мисъл, че една от обитателките на харема — и то не най-първата, не най-личната — внезапно се беше издигнала над всички тях.

От султана дойде тържествен ферман, написан със златно мастило върху пурпурна самаркандска хартия, с прикачен златен печат. Във фермана се провъзгласяваше високата воля на по-велителя, че синът от любимата му жена Хурем е наречен в чест на великия Завоевател — Мехмед, а Хурем от днес трябва да се именува Хасеки, тоест най-близката, най-скъпата и най-милата на сърцето на падишаха. Бяха изпратени и дарове за султанката — скъпи тъкани и „езера на любовта“ от огромни розови и пурпурни бисери, а също златни монети за новороденото.

Три седмици носиха на малкия Мехмед златни и тюркоазени подноси с купчини златни монети. „Дано животът му да е дълъг!“ Хасеки-Хурем се съгласяваше: ах, дано, дано! Сега беше като богородица, при която идваха добрите влъхви с дарове. А тъй като даровете й предаваха чернокожите евнуси, това още повече засилваше приликата с онази древна свещена история, от която някога секваше дъхът на малката Настася.

Велможи, търговци, посланици и пътешественици се покланяха с дарове на малката султанка с надежда за внимание и благосклонност, а

ако потрябва — и защита. Отвъд високи планини, широки реки и безкрайни пустини бяха докарани тънки шалове и още по-тънки коприни, съхранили във всяка гънка дъха на необятните простори. От нежните самури и невижданата кожа на морска видра, поднесени от руския посланик Иван Морозов, лъхаха снеговете и мразовете на нейната родина. Върху нея се сипеха скъпи украшения от Изтока, най-скъпи тъкани, съдове и украшения едва ли не от всички градове на Европа, ароматни масла и мазила — всичко необходимо за поддържане на красотата, златни клетки с райски птици, опитомени гепарди и препарирани огромни крокодили, килими и арфи със златни струни. Хурем трябваше да има вече своя съкровищница, за да се пазят всички тези богатства и главният евнух трябваше да назначи за нея хазнатарка — една честна стара жена, която да може да ръководи голямото и необикновено имущество на първата жена на султана, всъщност първата жена на държавата, ако не се смяташе валиде ханъм. Когато мълчаливият султан завладяваше тялото на малката робиня, тя с всички сили защищаваше и бранеше душата си, прикривайки я със златното кръстче. Сега тя трябваше да отдаде и душата си, поне за пред чуждите очи. „Където са децата ми, там е и душата“ — каза Хурем на султанската майка, като помоли да я заведат пред кадията на Стамбул в „Света София“. Вдигна показалеца на дясната си ръка — пръста на изповеданието — и прие исляма. На двора биеше големият султански тъпан, радостно известявайки за приобщаването на още една душа към исляма. Хасеки се поклони на кадията и той притисна към гърдите си скръстените като лодка длани в знак на висока почит към нейно величество султанката — така посрещаше тя своя повелител, който се връщаше вече от дългия кървав поход и бързаше към столицата, отново без пищна свита и без триумф, почти тайно, съпровождан от страшния ропот на недоволната войска и зеленикавите трупове, с които поразените от страшната чума войни застлаха пътя му от Родос чак до Вратата на блаженството в Стамбулския дворец.

А пред султана летеше неговата повеля да приготвят най-големия подарък на възлюбената Хасеки за сина — невиждана рокля от златоткан брокат, украсена по врата, ръкавите, пазвата и в края на полата с брилянти и рубини, а отпред на шията с огромен изумруд, донесен от Александрия. Този изумруд от тридесет и четири дирхеми[1] струваше четиридесет и две кесе, тоест девет-десет и осем

златни селима, или осемдесет хиляди дуката. Цялата рокля на Хасеки струваше сто хиляди дуката, сума, която тогава едва ли би намерила в хазната си една велика европейска държава, но за султана, чийто доход бе четири и половина милиона дуката, тя не изглеждаше така неимоверна. И като се напомни, че под стените на Родос паднаха тъкмо сто хиляди негови войни, то цената на тази невиждана рокля намираше и своето, макар и кърваво, покритие.

А за себе си Сюлейман съчини едно малко стихотворение: „Безброй пъти повтарях: «За мойта любима рокля ушийте. Най-отгоре слънцето сложете, а луната за хастар, от облаците бели пух наскубете, от синевата морска нишки изтъчете, за копчета звездите пришийте, а от мен илици направете!»“

Хасеки с роклята, пазена от всички капуджии и бостанджии на големия дворец, трябваше да чака султана в тронната зала, изправена до широкия златен трон на падишаха, зад прозрачна зла-тоткана завеса — за първи път в цялата история на Османовци султанска жена се допускаше до трона (поне да стои край него!). Довчера още неизвестна робиня, а днес всевластна повелителка, приближена и нечувано възвисена, сред осъдителен шепот, упреци и спотаени хули, тя стоеше, гордо вдигнала главицата си с разкошните златни коси, които упорито не искаха да се скрият под скъпоценното покривало, с лице, закрито от тънко бяло феридже, над което очите й горяха с такъв блясък, че затъмняваха огромния изумруд на приказната й рокля.

Султанът се появи тържествено облечен, със златен кафтан с четири ръкава (два за ръцете, а два за целуване от придворните по пътя към трона), в още по-висока от друг път чалма, със златна сабя отстрани, обсипана с огромни брилянти и рубини. Хасеки му се поклони до земята и целуна сърмените му чизми, но той не й даде да му целуне ръката, като я постави на коленете си, сядайки на трона на прадедите. Не след дълго, отново нарушавайки обичая, отиде в покоите на Хурем, и там, като гледаше сина и младата майка как го храни, долепи устни до нейната нежна гръд, налята с мляко, живот и щастие.

А през нощта лежаха, плътно притиснати един към друг, смееха се от щастие и страх, че биха могли да не се срещнат повече, и Хурем укоряваше султана за дългата разлъка, като се оплакваше от непоносимата самота.

— Пак ли ще отидете на вашата война? — разпитваше го тя. — Нима и султаните са като всички мъже, че се хвърлят от войната към любовта и отново от любовта към войната?

— Султаните може би са най-нещастни — смееше се той, — но аз няма да те изоставя повече. Искам да бъда с теб и в рая, за да те гледам винаги.

— А какво ще стане, когато остарея? Когато престана да бъда желана? Когато около мене се възцари тишина? Зад Вратата на блаженството тишината е толкова непоносима, че не е способен да я разкъса с вика си дори шехзаде Мехмед. Само вие можете да ме спасите от нея.

Султанът не можеше да познае своята малка роксоланка. Завари съвсем не онази жена, която бе оставил преди половин година.

— Какво искаш? Кажи само, за тебе няма нищо невъзможно.

— Ваше величество, задъхвам се като в клетка.

— В клетка ли?

— Привикнала съм на простори, те се блъскат в кръвта ми като вратите на двореца при буря.

— Принадлежат ти най-големите простори на света. Ти си Хасеки. В твоите крака е една държава, каквато светът не е виждал.

— За какво ми е държавата? Нима на човека държава му трябва?

— А какво му трябва?

— Обикновено щастие.

— Обикновено? Какво е то?

— Да дишаш, да се смееш, да отиваш, където си искаш, да правиш, каквото ти хрумне.

Той се разтревожи и я погледна в очите.

— Какво би искала да правиш? Къде да идеш? Тя се смееше.

— От вас — никъде, повелителю мой.

— Но казваш такива неща.

— Толкова дълго ви чаках!

— Дочака ме!

— Сега бих искала да съм с вас непрекъснато.

— Ти си с мене.

— Понякога и там, където никой не подозира.

— Ти ме посрещна в тронната зала.

— Това е твърде тържествено. На жената понякога й се иска най-проста радост.

— Кърмиш сама сина. Каква по-проста радост?

— Наистина. Но тази радост е също много висока. Той все повече се учудваше.

— Приех исляма, но все още съм запазила спомени за своите празници. Току-що настъпи Новата година.

— За неверниците.

— Във вашата столица се зачитат всички вери. Знам, че флорентинският посланик е уредил в двореца си тържествено посрещане на Новата година. Там са били и приближени на ваше величество. В неделя ще празнуват венецианците.

— Нека празнуват.

— Бих искала да бъда там с ваше величество.

Тази жена, която току-що беше надянала най-скъпата в историята на човечеството рокля, посягаше към нещо още по-голямо!

— Но това, за което молиш, е невъзможно — строго каза султанът. — Любовта ми към тебе е безгранична, но само в моя свят, а не в чуждия.

— Нима вашата столица е чужд свят?

— Властта налага изисквания, пред които са безсилни дори султаните.

— Там няма да бъдете султан.

— А какъв ще бъда тогава?

— Ами — тя се замисли за миг, — ами… морски корсар или разбойник, а може и млад зурнаджия — както пожелаете. Луиджи Грити урежда в дома си маскарад, там всички ще бъдат преоблечени, със закрити с маски лица и никой няма да познае кой сте вие, коя съм аз.

— А ти би ли искала да идеш?

— А нима вие не искате да доставите малка радост на своята Хурем? Нали е казано: „И аллах… им даде да видят блясък и радост.“

Сюлейман изхъмка снизходително. Тази жена има непредпазливостта да се позовава на свещената книга.

— Там е казано — търпеливо напомни той — „Търпи с добро търпение…“ Казано е още: „И наистина, той е твърд в любовта си към благата!“

Хурем само разтърси коси, като нямаше намерение да губи състезанието даже с такъв познавач на Корана като султана, макар и да нямаше никакви надежди за победа. Но и султанът още не знаеше напълно с кого има работа!

— „А кое ще ти даде да разбереш какво е тя? — бързо попита Хурем. — И кое ще ти даде да разбереш какво е нощта на могъществото? Нощта на могъществото е по-добра от хиляди месеци.“

— „Това не са думи на поет. Малко вярвате!“ — строго каза Сюлейман.

— „Но не и думи на прорицател. Малко разбирате!“ — веднага му отговори Хурем.

Тази жена можеше да предизвика възхищение дори у мъртвия!

Султанът дълго мълча.

— Трябва да помисля.

Хурем се галеше на своя повелител, обгръщаше врата му с тънките си пръсти и гъделичкаше ухото му с целувки.

— Проникнах в книгохранилището на ваше величество и разгърнах всичките двадесет кърпички и брокатени платчета на „Мухаме-дието“[2] на Язъджиоглу. Прочетох тази съкровищница на исляма и видях на една от страниците следи от дима, излизащ от сърцето на Язъджиоглу от горещата любов към бога. Така, като търсех изворите на вашата безкрайност в историята, аз мислех за вас, ваше величество. И ако отидем на маскарада, обещавам ви да кажа там цялата „Иляхнаме“ на великия суфи Атар, понеже кой знае защо ми се иска да вярвам, че вие ме обичате така, както Хоремшах е обичал своя малък роб Джавид.

— Но аз не искам ти да изгориш като Джавид — измърмори уплашен Сюлейман, чувствувайки, че тази невероятна жена го води така уверено, както малкият етиопец води огромния султански слон.

Така се осъществи странният каприз на Хурем и в неделя през нощта сред тристата гости на блестящия Луиджи Грити, преоблечени в най-удивителни костюми, се появиха, охранявани от няколко десетки преоблечени дилсизи, един висок плещест корсар с много широки бели шалвари, със синя риза и тесен елек, извезан със сърма и гайтани, с червена чалма с цял сноп пера над нея, скрит под чудовищната маска на канибал, а до него малка гъвкава циганка, цялата в червено, с тясна маска на лицето, оставяща незакрити изразителните й уста, които

щедро даряваха усмивки на всички страни. Огромната зала в разкошния дом на Грити беше подредена в строго античен стил. Нищо излишно: бял мрамор, бели статуи, ниски бели резбовани масички и ложа край тях за гостите. Напитките и угощенията се поднасяха в чудно красиви сребърни съдове. Дори у султана нямаше такива съдове. По покана на Грити отвъд морето бяха пристигнали венециански актьори начело с Анже-ло Мадуно, за да представят историята на любовта на Амур и Пси-хея. Грити, облечен като дебел паша, скрит зад червена маска, изпод която беше спуснал огромните си мустаци, обсипани с бляскав прах, минаваше от един гост към друг, приветствуваше ги, гощаваше ги и ги развличаше. Попита корсаря не би ли могъл да му отстъпи своята малка циганка, но малката циганка сама отговори, че не ще замени своя корсар дори и за райските врата. Любовта на Амур и Психея се смени с танци на млади туркини, облечени толкова прозрачно, че мъжете забравиха дори за хубавото вино, което Грити наливаше с истински търговска щедрост. Но въпреки това гостите не забравяха да навестят ложата, в която се беше разположил притежателят на червената чалма, за да изразят поне с намек уважението си, сякаш за никого не беше тайна кой се крие зад тези дрехи и коя е неговата спътница, преоблечена като циганка. Няколко пъти се приближи и любимецът на султана Ибрахим, издокаран като млад хафъз, в скромно зелено облекло, с тясна зелена маска на очите, с бели зъби и червени устни. Той предпазливо стоеше по-далеч от циганката, не отправяше към нея нито дума, нито поглед, плахо я заобикаляше, та дори Сюлейман забеляза не без задоволство това и на шега произнесе една газела на Хамди Челеби за красавицата и ходжата: „Тя хванала ходжата в капана и казала: «О ти, който палиш огън в душите, о, друже, ти ме хвана и ме изви като сноп, о, друже, ти загуби разсъдък от нощната чернота на моите коси, дори и без криле сърцето лети като птица, ти се изхитри и пусна любовта, и тя попадна в примката.»“

После малката циганка скочи на масата, сред чудните сребърни съдове и със звънлив глас започна да произнася „Иляхнаме“-то на персийския суфи Атар. За това как на едно грандиозно пиршество в двора на гурганския шах Хоремшах знаменитият поет Фахр, автор на поемата „Вие и Рамин“ прочел прекрасни свои стихове и опиянението шах му подарил любимото момче-роб на име Джавид. Но Фахр знаел,

че на сутринта, когато изтрезнее, шахът ще съжали за своя подарък. Затова в желанието си да запази роба на шаха, той затваря момчето в подземието, където има само един вход — през една врата на пода до трона. Ключа предава пред двама свидетели на придворен велможа. На сутринта Хоремшах, като узнава за постъпката на поета, го хвали за неговото великодушие. Той взема ключа и отива към подземието и… намира там само купчина пепел. През нощта паднала свещта и дюшечето, на което спал Джавид, се запалило и всичко изгоряло.

Хоремшах се затваря в отчаяние в подземието и прекарва там цялото време в молитви, а поетът Фахр, ужасен от случилото се, отива в пустинята, броди из нея и съчинява още по-прекрасни стихове.

Персийският език на циганката беше твърде напевен и в него не се долавяше сухото шумолене на пустинните ветрове, което придава неповторима страст на сладкодумните поети, но тази напев-ност се превърна в неочаквано очарование, което още повече се подсилваше от очарованието на малката циганка. Нейният страшен корсар замърка доволен, когато тя скочи от масата отново при него, но в този момент, набрал смелост, пред тях се появи белозъбият хафъз в зелено и помоли корсаря за разрешение да потанцува с неговата циганка.

— А кой ще танцува, ти или тя? — попита корсарят, предварително предвкусвайки оборкването на хафъза.

— Нека той застане с тъпан като евнух, а аз ще танцувам около него — наклони се към ухото на корсаря циганката.

— Така ли искаш? — не повярва той, понеже защо й трябваше на Хурем и тук да се връща в паметта си към харем ните танци? — Щом е така, тогава нека той вземе тъпана.

— Ама аз не зная как да бия! — уплаши се хафъзът.

— Така, както аз ще танцувам — изгука циганката.

Грити лично домъкна огромен тъпан за хафъза, удари го за проба с бухалката, изду бузи, удари още веднъж и силно се разсмя. Хафъз Ибрахим приклекна на едно коляно и замахна, малката циганка се понесе край него, като се извиваше гъвкаво и леко, завърташе се все по-бързо и все по-близо до злополучния тъпанджия, в ръката й се появи отнякъде парче прозрачен муселин, тя игриво размаха тази кърпичка, като едва не закачи изпотения хафъз, та дори и Ибрахим въпреки своята дързост и наглост разбра, че става нещо твърде опасно за него и ако султанът досега не знаеше как е попаднала в харема му

Роксолана, то днес вече можеше да узнае — твърде зловещо се държеше султанката, все повече затягаше примката около него, започвайки с тази поема-намек и завършвайки с този танц, в който той от глупост се впусна сам.

— Ваше величество — зашепна Ибрахим, като се мъчеше да стори това незабелязано, — ваше величество, познахте ли ме? Аз съм Ибрахим. Познахте ли ме, ваше величество?

Тя размахваше кърпичката с още по-голямо увлечение, отметна глава назад в екстаз, изви снагата си като змия и пророи през разтворените си уста нито на Ибрахим, нито на някой друг:

— Не ви познавам!

— Аз ви подарих на султана, ваше величество! — отчаяно шепнеше Ибрахим. — Простете ми, ваше величество!…

— Не ви зная… Не ви познавам…

— Аз съм Ибрахим… От преданост към падишаха…

— Никога не съм ви познавала…

— Само от преданост…

— Не искам да ви зная…

Тъпанът замлъкна. Циганката леко подскочи при корсаря, подаде му почтително прозрачната кърпичка и той обви с нея дългата си шия. Не скриваше удоволствието. Пък и можеш ли да скриеш величието на властта, в каквито и дрехи да я облечеш?

---

[1] Най-разпространената в средните векове сребърна монета с надписи от Корана и единица за тегло, равна на 3,1 грама. — Б. пр. ↑

[2] Книга за живота на Мохамед. — Б. пр. ↑

ВЛАСТТА

Кое е по-добро за властелина — да вселява любов или страх? Кое е по-полезно за него — да го обичат или да се боят? Да се постигне едновременно и едното, и другото е невъзможно, затова се налага да се избере второто — да се държат поданиците в страх. Когато става дума за верността и единството на поданиците, властелинът не бива да се бои, че ще се прослави като жесток. Като прибягва в някои случаи към жестокост спрямо отделни лица, той постъпва по-милостиво, отколкото тогава, когато поради прекомерна снизходителност допуска безредие в цялата държава. Властелинът не бива да проявява великодушие и щедрост до такава степен, че те да му навредят. Той не бива да се бои, че ще го осъдят за пороците, без които е невъзможно да запази властта си, понеже има пороци, благодарение на които властелините постигат сигурност и благополучие. Като принуждава всички да се боят, властелинът не трябва да предизвиква към себе си омраза. Твърде лесно е да вселява страх, без да предизвиква омраза, ако не посяга на имуществото на поданиците си и на честта на техните жени и дъщери. Хората прощават и забравят дори смъртта на най-близките си роднини, но не и загубата на имуществото си.

Презирани са само онези властелини, които се окажат нерешителни, непоследователни, малодушни и лекомислени. Хората мъстят само за незначителни обиди, а жестокото потискане ги лишава от тази възможност. Затова всички жестокости трябва да бъдат решителни и бързи, а пък благодеянието трябва да се прави бавно, за да имат поданиците възможност и време да го оценят с признателност. Съществуват два начина за постигане на най-висшата цел: законът и насилието. Първият е човешки, а вторият — на дивите зверове. Властелините трябва да умеят да използуват и двата начина, на което ни учат още древните народи.

Ахил и другите герои от древността били обучавани и възпитавани от кентавъра Хирон, получовек-полукон, тоест още в процеса на възпитанието в тях били залагани и двете начала:

човешкото и животинското, без които е невъзможно да си представим един властелин, както и един добродушен разбойник.

Така беше писал флорентинският секретар Николо Макиавели, съвременник на Леонардо да Винчи, Микеланджело, Рафаело, Тициан, Лутер, Томас Мор, Дюрер и Томас Мюнцер, човекът, видял коварството и жестокостта на папа Александър Борджиа и Юлий II, на християнските владетели Карл V и Франсоа I, на султаните Селим и Сюлейман, усетил дима от огньовете на страшния Торквемада и чул печалния звън на веригите, в които бяха оковани робите по същите онези земи, където беше процъфтявало изкуството, където бяха издигани разкошни здания и писани велики книги.

Четиристотин години ще обвиняват Макиавели в цинизъм, забравяйки, че той е бил само един наблюдателен секретар на своето време и честно е разказвал на потомците за цинизма на това време.

ВЕЗИРЪТ

Роксолани — една дума, която за Европа довчера не означаваше нищо. Някакъв народ, народец или племе беше това? Някъде на Изток? Изгубени из безкрайните степи, където някога са били скитите, сарматите, кимерийците и аланите. Византийците бяха писали за тавроскити. После по света проечаха думите „Киев“ и „Рус“. Но роксолани, украинци?

Подхвърлената случайно преди две години в Безистена от търговеца Луиджи Грити дума „Роксолана“ беше почти забравена и изчезнала заедно с малката златокоса девойка. Но ето, тя се яви пред света внезапно като нова султанка с нечувана власт и светът поиска да узнае, коя и откъде е.

Венецианският байло в Стамбул Пиетро Дзено беше от хората, които трудно можеха да бъдат учудени с нещо. Беше слушал още от баща си твърде много за чудесата на Персия, а сам дълги години беше провидур на Венеция ту в Дамаск, ту в Александрия, ту в градовете на Пелопонес, ту в Котор — това чудо на Адриатика, което по своята необикновеност можеше да съперничи със самата Венеция. През дългия си живот Пиетро Дзено като че ли се бе нагледал на всичко, но дори и той не беше чувал жена на източен владетел да е стояла до трона му по време на тържества или пък (което надминаваше границите на възможното) да се е забавлявала цяла нощ на карнавал сред неверници.

— Коя е тази султанка? Защо има такава власт над султана? — посланикът обсипваше с въпроси Луиджи Грити.

Грити доволно присви око.

— Можете да доложите на Съвета на десетте, скъпи Дзено, че именно аз я купих за султана.

— Вие? Невероятно! Как е могло да стане?

— По-точно казано купувах я не за Сюлейман. И не тъкмо тази девойка, а просто една красива роксоланка. Дадох капаро на един стар мошеник и му наредих да докара от роксоланите нещо необикновено.

После отстъпих момичето на моя приятел Ибрахим — втория човек в империята.

— Ако не се брои султанката.

— Това тепърва ще видим. Продадох девойката на Ибрахим, а той, след като не се справил с нея, не можал да измисли нещо по-добро, освен да я подари в харема на султана.

— И султанът знае ли за това?

— Струва ми се, не.

— Ами ако узнае?

— Късно е! Освен това защо му е да знае?

— Вие разказвате невероятни неща.

— Може ли да има нещо невероятно в тази невероятна страна? Пишете по-бързо на дожа, че вие пръв сте узнали произхода на странната султанка, която може занапред да има твърде странно влияние над Сюлейман и че истинското й име е Роксолана.

— Роксолана ли? Защо Роксолана? Нали е Хасеки?

— В харема я наричат още Хурем, тоест веселата. Понякога е Рушен — сияещата. А Хасеки — това е титла. Дори и на ени-чарските аги дават такова звание. За да покажат, че човек стои по-близо от всички до султана и му принадлежи като собствената душа. За Европа нека бъде Роксолана. Само едно ваше донесение до Венеция и светът ще научи за още една могъща жена.

— А какво ще стане с правото ви на кръстник?

— Отстъпвам го в полза на Пресветлата република — засмя се Грити. — Аз съм великодушен както всички търговци, щом не става дума за печалба.

— Още не се знае какви ще са печалбите от тази жена — избърбори Дзено.

— Добавете: и каква вредата! — възкликна Грити. — Ние с вас присъствуваме на раждането на едно величие, запомнете думите ми! Вземете дори легендите — жената е създадена от реброто на мъжа, една богиня се ражда от главата на Зевс, друга — от морската пяна. А коя се е родила от робство, побеждавайки го и достигайки най-големите висоти на властта? Бих ви посъветвал да проявите внимание към тази жена. Вярно, още никой не знае какво обича тя и към какви подаръци има предпочитание, пък и трудно е човек да се надпреварва по щедрост със Сюлейман. Чухте ли за роклята от сто хиляди дуката?

— Не само чух, но я видях със собствените си очи на тържествения прием в Топкапъ.

— Тогава нямам какво повече да ви кажа.

Неизвестно как, но слуховете за непостижимото влияние на Хасеки-Хурем, или Роксолана, върху султана се разпространиха почти мълниеносно в столицата. Руският посланик Иван Морозов, който донесе от Великия московски княз послание за дружба и мир, беше приет от Пири Мехмед паша с подобаваща тържественост, но без обещания.

— Всичко зависи от милостта и волята на негово величество падишаха — каза великият везир.

Но някой подхвърлил, че би трябвало да се поднесат дарове не само на султана, но и на султанката, и Морозов подбра за Хасеки най-скъпоценни червено-черни самури.

След Родос отношенията между Портата и търговската република Дубровник се-влошиха. Султанът не можеше да прости на дуб-ровчани, че техните военни кораби не му помагаха в превозването на войски за острова. Освен това сред пленените защитници на крепостта се оказаха няколко души, които се назоваха търговци от Дубровник. Това беше предостатъчно, за да се повиши незабавно митото на дубровнишките стоки, корабите от Дубровник се преследваха жестоко в турските води, грабеха се стоки, вземаха се в робство хора. От Дубровник в Стамбул пристигна пратеничество, но никой не искаше да го приема. И отново някой подсказа: да се поднесат дарове от скъпи тъкани на младата султанка, може би това ще смекчи суровия султан.

Хурем отново беше бременна. Синът Мехмед беше толкова хилав, че всички чакаха: ако не умре от собствената си хилавост, чумата непременно ще го прибере. Но хладните ветрове разпръсваха гнилия дъх на Стамбул, чумата отстъпваше, дребосъчето Мехмед, макар да пищеше от неизвестни болки, упорито се вкопчваше в живота, а малката Хурем, като че ли за да се затвърди окончателно и да победи всички свои завистници и неприятели, се готвеше да подари на султана още един син.

Султанът отново не искаше да вижда никого, освен своята Хурем, прекарваше нощите с нея, а дните отдаваше на грижите за справедливостта, съветваше се с мъдреците за подобряване и

потвърждаване на законите и не споменаваше повече за война, сякаш беше забравил, че неговата огромна войска, събрана само за нови и нови завоевателски походи, незабавно ще се разпадне, щом само спре грабежите си. Когато в Съвета иа везирите шкембе-лията Ахмед паша, който, изместваики всички, се стремеше към поста на велик везир, крещеше, че е време да започнат нов поход, султанът спокойно казваше:

— Нека малко поулегне прахта.

— Каква прах? — неразбиращо пулеше очи към членовете на Дивана Ахмед паша.

— От великите походи на Повелителя на века — спокойно се усмихваше старият Пир и Мехмед паша.

— Нима новият керван трябва да чака да засъхнат камилските лайна от стария? — не мирясваше войнственият Ахмед паша.

Султанът мрачно прекъсваше нетърпеливия везир:

— Тревата, която расте твърде бързо, клюмна от собствената си тежест.

Щом дори в Дивана се беше възцарило безредие, можеше ли да става дума за ред в държавата? Източните провинции, където зверски жестокият Ферхад паша, унищожавайки бунтовниците, беше изпоклал дори кърмачетата, непрекъснато въставаха и тегле ха към къзълбашите. От Египет се наложи да бъде върнат Мустафа паша, за който дотягаше с молбите си Сюлейманова сестра Хафи-за, и сега там отново се възраждаше заплахата на мамелюците. Великият везир Пири Мехмед възлагаше всички надежди на закона, но беше нужна още и сила. Държавният печат трябваше да се държи от ръка, която можеше да държи умело и меч. Но къде беше тази ръка? Пири Мехмед под псевдонима Ремзи, тоест Загадъчния, съчиняваше мистични стихове, намирайки в тях убежище за измъчената си душа. В Съвета иа везирите наред със султана и пълните със сили четиридесетгодишни везири той изглеждаше изнемощял, равнодушен и стар. Сюлейман всеки път ставаше свидетел на ожесточени спречквания между Ахмед паша и великия везир. Двамата султански зетьове — Мустафа паша и Ферхад паша — изчакваха как ще свърши всичко това, като всеки от тях беше готов, издебвайки момента, да скочи и измъкне държавния печат от старческите ръце на Пири Мехмед. Четиридесетте години са границата за мъжа. Ако дотогава не си постигнал нещо, няма и да го

постигнеш, понеже в живота всичко се извоюва със сабя, държана от здрава ръка.

— Кой сравнява гнило високо дърво с дърво, покрито с гъсти клони? — възкликваиге Ахмед паша, подлагайки под широкия си гръб едва ли не десетина брокатени султански възглавници.

Ако мечът на човека не може да бъде мокър нито от кръв, нито дори от пот, как може такъв човек да държи в ръце държавния печат?

— Аз съм повода, когото слушат и камилата, и камиларят — спокойно отговаряше великият везир. — А ти кой си?

— А аз съм оня, дето разсича поводите и ти разваля съня.

— Къде остави свинете на майка си? — питаше язвително Пири Мехмед, намеквайки за християнския произход на този пришелец.

— Пасат с магаретата на твойта майка и когато идем на пасбището, ще те видим сред тях.

Ибрахим, който съпровождаше султана навсякъде, не се намесваше в разприте в Дивана, беше сдържан и внимателен с всички, седеше тихо и само слушаше, като се усмихваше учтиво и показваше незаинтересованост. А в същото време се тревожеше все повече и повече, чувствувайки, че скоро трябва да стане нещо важно, но къде и какво, не знаеше дори и той, тъй като Сюлейман не споделяше намеренията си с никого. Може би ги споделяше с Ху-рем? Но тя отблъсна Ибрахим грубо и безжалостно. Или с валиде ханъм? Слуховете противоречаха на това предположение. След Родос Сюлейман направи за валиде ханъм единствената отстъпка — върна в Стамбул Чобан Мустафа паша. Но Ибрахим все едно трябваше да си подсигури подкрепата на султанската майка, понеже тя знаеше тайната на Хурем и както и младата султанка, държеше съдбата на любимеца на султана в ръцете си.

Ибрахим помоли чрез главния евнух да разговаря с валиде ханъм и султанската майка го прие още на другия ден, но когато той подхвана как беше подарил някога на харема робинята-украиить ка, тя го изгледа удивена и тъмните й устни се размърдаха почти презрително:

— Не си спомням това.

Привичната сдържаност измени на Ибрахим и той едва не извика:

— Ваше величество! Как сте могли да забравите? Нали ви предложих… посъветвах се с вас. И вие…

— Не помия това — повтори хладно валиде ханъм, като закриваше лицето си с бялото фередже, сякаш поставяше преграда между нея и гърка. Ибрахим разбра, че не може да си отиде просто така от тази загадъчна жена. Хвана се като за спасителна котва за думите от Корана:

— Казано е: „Ако няма други свидетели, освен тях самите, то свидетелството на всеки от тях е като четири свидетелства на аллах, че той е правдив.“

— „А петото е — отговори валиде ханъм с думи от Корана, — че проклятието на аллах е върху него, ако той е лъжец.“

— Ваше величество, бях ръководен от любов и преданост към падишаха.

— Не помня това — упорито повтаряше жената с тъмните устни, като не позволяваше на Ибрахим да се доближи до нея с искреността си нито на педя.

— Само от любов и преданост, ваше величество, само от любов…

Нито обещание, нито гаранция, както и от Хурем. И двете се оказаха по-хитри, отколкото предвиждаше гъркът. Държаха го в ръцете си и не искаха да го изпускат без подходящ случай. Но засега не го издаваха на султана и той трябваше да се възползува от това.

В разговорите, вечерите и разходките със султана Ибрахим, разбира се, имаше предимство пред всички приближени, но все едно виждаше: душата на Сюлейман си остава за него тайнствена и скрита, както и за останалите. Никой не знаеше какво ще каже султанът днес, какво ще заповяда утре, кого ще възвиси и кого ще накаже. Той се смееше, когато Ибрахим изнамери три дебели джуджета, подстрига им брадите като на Ахмед паша, облече ги в комедиантски „везирски“ халати, даде им дървени саби и ги накара да се бият пред Сюлейман, съпровождайки султана в крайморските градини. Е, и какво? Ахмед паша продължаваше да оскърбява всички в Дивана, а Ибрахим трябваше да седи мълчаливо, защото беше само един главен соколар. Освен това принадлежеше към еджнеби — пришълците, както презрително ги наричаше Пири Мехмед паша, заявявайки веднъж неочаквано, че в Дивана са останали само двама чистокръвни османци — самият султан и той, неговият велик везир. Не бе имало още случай велики везири да са ставали хора от чужда кръв. Сега неотвратимо

надвисваше такава опасност и до голяма степен за това беше виновен и самият Пири Мехмед. Не измоли ли той някога султан Селим да направи везир Мустафа паша? И не забеляза ли пръв храбростта на Ферхад паша? А не беше ли назначен пак по негов съвет Ахмед паша за румелийски бейлербей? Сюлейман беше получил тези чужденци като наследство от баща си заедно с Пири Мехмед. Османецът Касъм паша беше вече в дълбока старост и беше принуден да напусне Дивана, сега ще иде да си почива и той, Мехмед паша, и тука ще възцарят тези босненци или българи, потурчили се християни, вероломни и подозрителни в своята ненаситност. Не чакай вярност от оня, който веднъж вече е изменил. Тези хора само се суетят в подножието на могъщата каменна стена, издигната от Османовци. Никой от тях не може да се възкачи на нея. Бият се, за да застанат по-близо от всички — и толкоз. Султанът също знае това, затова слуша с такава досада на лицето ежбите в Дивана.

И никой не знаеше, че Сюлейман си има на кого да доверява своите държавни работи и кому всеки път да разказва за кавгите в Дивана и за недоволството на еничарите, които не можеха да мирясат след Родос, понеже за тях победа без плячка беше по-лоша от поражение, и за грижите си с властта, понеже колкото по-безгранична беше тя, толкова по-безгранична беше и зависимостта на онзи, който разполагаше с нея. Механизмът на властта се усложнява и разраства дори тогава, когато изглежда, че ти като че ли с нищо не способствуваш за това. Само в султанския дворец Топкапъ имаше две хиляди придворна прислуга. Четиридесет хиляди беше дворцовата гвардия, тридесет хиляди еничарската пехота и десет хиляди конни спахии. Десетки главни писари и стотици обикновени писари и сума ти дефтердари само в Стамбул — нали освен четирите главни данъка трябваше да се събират други деветдесет и три данъка и ангарии. Съществуваше дори длъжност главен надзирател на всички доносници. Навсякъде трябват мъдри хора. За държавата не са достатъчни само войниците. Завоюваната земя само тогава носи полза, когато дава доходи. Те могат да се вземат само с ум. А откъде да се вземат толкова мъдри хора?

— Вашият разум, ваше величество, се простира над земята, както златоносен облак над полята и градините — вглеждаше се в строгите му очи Хурем.

Малката й главица се свежда на дългата шия под тежестта на червените коси. Тънката бяла ръка, сякаш защитавайки се, палаво е насочена към Сюлейман, прекрасното младо тяло се извива като змия, забелязала опасност.

— Ваше величество, от вашата мъдрост трябва да е доволна цялата ви държава!

— А предаността? Когато бръснарят бръсне главата на султана, пазят го двама капуджии с оголени саби. А капуджиите ги пазят четирима верни дилсизи. А пък дилсизите ги следят шестнадесет още по-верни акънджии. Къде свършват подозренията? На кого да вярваш? Същото е и в султанската кухня. Същото е и в харема. В цялата държава. След Белград е невъзможно да се намери замяна на стария Мехмед паша. Кого да поставиш?

— Поставете любимеца си Ибрахим, ваше величество.

— Ибрахим?

— Той е най-предан.

— Откъде ви е известно, моя Хасеки?

— Някои неща се разкриват пред жените от само себе си. Освен това не съм ли жена на велик повелител? Трябва да зная едно-друго в тази държава. Погледнете тези кожи — сякаш са живи, миришат на мразове, на свобода и горски дух, във всяка власинка трепти живот. Това е подарък от московския посланик.

— Зная.

— А знаете ли, че преди да се поклони на ваше величество с дарове от великия московски княз и да поднесе на вашата робиня тези редки кожи, посланикът трябваше да раздаде подаръци на чау-шите, които го поздравиха с пристигането, на слугите, които му бяха занесли от ваше величество и от великия везир храна, на вратарите и слугите на великия везир, на стражата, гончиите, конярите и всички драгомани — Юнус бей, Махмуд бей, Мурад бей и Мехмед бей.

— Така повелява обичаят!

— Когато обичаите са твърде много, тогава възникват злоупотреби.

— Посланиците трябва да се възпират. Шахът на къзълбашите беше изпратил при нас пратеник, съпровождан от петстотин конници. Цяла войска! Пуснах го в Стамбул само с двадесетина слуги, а

останалите оставих на онзи бряг на Босфора. Стига ни собственото величие.

— За вашето величие са нужни най-преданите, мой пове-лителю.

— Ибрахим е чужденец. Не е османец. Грък е.

— Как се отнасяте към великия Джеляледин Руми, светли повелителю?

— Това беше любимият поет на Мехмед Завоевателя и султан Селим.

— Аз се осмелявам да посещавам библиотеката на Завоевателя и вашата, мой повелителю. И макар че не умея още да разбирам както следва драгоценните писания, но нещо вече схващам. Там прочетох следното. Веднъж шейх Салахедин нает зидари-турци да му иззидат ограда на градината. Руми казал, че за тая работа са нужни зидари-гърци. Турците трябва да се викат само да разрушават.

— Горчивите слова на Руми не трябва да се отнасят за всички османци.

— Също и за всички гърци, ваше величество. Но достойнствата на Ибрахим на вас са по-добре известни, отколкото на всеки друг. Може би великият поет е писал тъкмо за такива.

Неочакваното застъпничество на Хурем за Ибрахим наведе Сюлейман на мисълта да се посъветва с валиде ханъм. За да окаже на майка си особена чест, султанът я навести в покоите й, където всичко му беше познато: белите килими, ниските масички, сурите на Корана, изписани със злато по разноцветните прозорци, кадилниците и светилниците, Коранът на скъпоценната поставка и мраморният шадраван. До шадравана, небрежно метната на пода, лежеше голяма бяла кожа от непознат звяр.

— Какво е това? — попита султанът.

— Подарък от руския посланик. Бяла мечка.

— Нима има бели мечки?

— Те живеят край ледовете. Това е рядък звяр. И много скъп.

— Посланиците пълнят щедро покоите на моя харем. А кой ще напълни хазната ми?

— Не мога да ви бъда съветница, мой властни сине — каза валиде ханъм, като му подаваше чашка с шербет, — нали знаете, жените умеят само да харчат парите, а не да ги събират. Вашата Хурем го доказва всеки ден.

— Вие не обичате Хасеки. Това изпълва сърцето ми с болка.

— Обичах жената на вашите първи деца. Хасеки съм принудена да я почитам, тъй като я нарекохте баш кадъна.

Седяха и дълго мълчаха като врагове. Надпреварваха се да мълчат и никой не искаше да отстъпи. Но султанът беше дошъл за съвет, пък и освен това беше син на тази властна жена.

— Ваше величество — той леко склони високата си чалма пред валиде ханъм, — кого от моите приближени бихте посочили като най-предан?

Тя дълго не отговаряше, наслаждавайки се поне на краткотрайната зависимост, в която султанът доброволно се поставяше пред нея. А може би чакаше, че Сюлейман няма да издържи и ще повтори въпроса си. Но и той беше син на майка си и поддал се веднъж, нямаше намерение да го прави повече. Най-сетне тъмните уста се разтвориха и от тях излетя една единствена дума:

— Ибрахим.

Без да се наговарят (та и как ли биха могли да се наговорят тези две жени!), валиде ханъм и Хурем назоваха един и същ човек, за когото вече толкова време упорито мислеше Сюлейман.

От Венеция дойде вест, че за дож на Пресветлата република е избран старият Андреа Грити, бащата на Луиджи. Само за един ден от обикновен стамбулски търговец той стана син на дож. Освен с богатство и разкош се сдоби и с положение, каквото досега не можеше да си купи за никакви пари. По съвета на Ибрахим султанът прие Луиджи в покоите край морето, където имаше подбрана прислуга и няколко глумци за забавление на султанските гости, но и те, след като показаха как Ахмед паша размахва сабята и пръска слюнки на Съвета на везирите, домогвайки се до държавния печат, бяха отпратени и Сюлейман прекара нощта с вино, прозрачно като око на петел, със своя любимец и с най-богатия след султана човек в Стамбул. Султанът не се учуди много на широките познания на Грити: този човек стоеше между два свята — с единия си крак при мюсюлманите, а с другия при християните и ако не си мързелив (а онзи, който иска да печели, не може да бъде мързелив), гребеш с пълни шепи и оттук, и оттам, като послушно агънце, което суче наведнъж от две майки. Друго смая султана — осведомеността на Луиджи Грити за положението в неговата империя, дори по нейните най-отдалечени земи.

— Откъде имате тези сведения?

— Аз съм търговец.

— Но нали аз съм султан.

— Султанът не винаги стои на едно място, принуден е да ходи и на завоевателни походи. А търговецът си седи на място, при него идват стоки, а с тях и вести. Вестите също са стока — можеш да ги пуснеш в оборот. А понякога да ги съхраниш в кер-вансарая[1] до сгоден случай, но добрият търговец никога няма да ги пренебрегне. Аз съм роден в Стамбул, затова имам основание да се смятам до голяма степен за османец. Наистина от друга вяра. Но тази земя ми е скъпа. И не ми е все едно дали ще бъде богата, или ще остане опустошена и изпотъпкана, както я бяха стъпкали селджуците, след тях Тимур, а сетне… За съжаление всеки път се сбъдва старата поговорка. „Където стъпи турски кон, там трева не расте.“ Завоевателя превзе Константинопол. Селим Страшния — Сирия, Египет и Хиджас. Кракът на ваше величество стъпи на брега на Дунав и на Родос. Но прибавиха ли нещо новите земи в хазната? Кой и кому ги раздаде?

— Земите се раздават за заслуги на моите бейлербейове — каза султанът. — Или искате да ми съобщите нещо ново за това?

Грити притисна към гърдите си ръце, отрупани с пръстени със скъпоценни камъни.

— Наистина, както е казано във вашата свещена книга: „Не увеличавай нищо у тираните, освен заблудите.“ Но който раздава земя, той пръв получава и печалбата. Нито една държава в Европа не владее толкова земи, колкото Високата порта и защо тогава тя не разполага сама с тях, а ги поверява на бейлербейовете? Променете този ред, ваше величество, и ще получите два пъти по-големи доходи само от държавните земи.

— Струва си да се помисли — съгласи се Сюлейман.

— Държавните работи са оставени без необходимия надзор — продължаваше Грити, без да обръща внимание на отчаяните жестове на Ибрахим, който се боеше от султанския гняв, тъй като в случай на нещо той би се стоварил най-напред върху него, а не върху този самоуверен търговец, зад който вече стоеше и високото покровителство на венецианския дож. — Вие се ограничавате сега с един доход само от някакви си три милиона ду ката. А между другото и най-беглите сметки увеличават тази сума на седем, та дори и на осем

милиона. Ето, ваше величество. Данъкът от християните и по дукат от глава на населението от евреите — са милион и половина. Таксата за привилегии — сто хиляди. Имуществото на умиращите бездетни — триста хиляди. От налозите на аргоските гърци, които плащат по дукат за комин — двеста хиляди. Египет и Хиджас могат да дават милион и осемстотин хиляди, деветстотин хиляди ще идат за издръжка на местната войска, деветстотин хиляди за Йедикуле. От шестстотинте хиляди сирийски дукати триста хиляди също отиват за войската, а триста хиляди трябва да идват в Стамбул. От златните, сребърните, железните и солните рудници — милион и половина. Търговското мито, което плащах понякога дори и аз — милион и двеста хиляди. Десятъкът от събраното от полето зърно и плодовете — осемстотин хиляди. От данъка за добитъка — по половин дукат на глава — два милиона дуката. Данъците от новозавоюваните земи, от които нямате още нито един дукат — на първо време около двеста хиляди дуката. Моят приятел Скендер челеби знае как да взема данъци. Но за това е необходимо дефтердарите да вървят след войската и да вписват в книгите всичко живо, всяка къща, всяка колиба. В същото време Египет, завзет вече близо десет години от доблестната османска войска, и досега още не е включен напълно в данъчните регистри. Ваше величество! Само несравнимото могъщество на вашата империя не и позволява да се разпадне от безредие.

Сюлейман мълча дълго и тежко. Ибрахим му наля в златната чаша вино, но султанът дори не го докосна.

— Ще ви назнача за мой финансов съветник — каза най-сетне той на венецианеца.

— Но аз съм християнин! — възкликна Грити.

— На нас служат и неверници.

— А какво ще каже вашият Диван?

— В Дивана ще станат промени.

— Но едва ли такива, че да приветствуват един гяур?

— Там са добре дошли всички мъдри хора. Те са ни нужни. Вие сте от тях.

Грити се поклони.

После четоха подред стихове на Абу Нувас за виното и знаменитата „Мюреба“ на Месихи: „Кой знае ще бъде ли жив до

следващата пролет? Пий и се весели, няма да се задържи, ще отмине пролетното време.“

За Ибрахим не стана дума. Ако той знаеше, че за него се застъпваха двете най-могъщи жени на империята, би се ужасил, ио незнанието го спасяваше. Затова преживя най-голямата си радост в живота, когато на Дивана султанът каза на великия везир Пири Мехмед паша:

— Високоуважаеми Мехмед паша, заповядваме Ви да предадете държавния печат на Ибрахим паша.

Това беше неочаквано за всички и най-вече за Ибрахим. Той дори не повярва, че става дума за него, а Пири Мехмед, като изкара от пазвата си кръглия златен печат, завит в брокатова кърпичка, изобщо не можеше да схване къде е тоя Ибрахим паша, на когото трябваше да предаде печата. Бе редно Ибрахим да стане, да се поклони на султана до земята, да целуне стъпките му, и след това да вземе символа на най-високата власт, но той не можеше да мръдне и седеше вцепенен, както и старият Мехмед паша, който само мигаше със сивите си очи, търсейки кой е този Ибрахим паша. Затова пък скочи тлъстият Ахмед паша, впери опулени очи в държавния печат и надвеси тежкото си тяло над Мехмед паша, сякаш чакаше старецът да сложи печата в ръката на Ибрахим само за да може той да го предаде на него — Ахмед паша, защото кой друг беше най-достоен за тази височайша султанска милост?

— Най-мъдрият от моите везири е заслужил да прекара остатъка от живота си в мир, оттегляйки се от задължения — сякаш без да забелязва нищо, каза спокойно султанът. — Ние няма да го забравим с милостта си и ще се обръщаме към него за съвет. Неговото място по наша воля ще заеме Ибрахим паша, комуто даряваме званието на румелийския бейлербей с полагаемите се доходи. Ние бихме помолили почитаемия Пири Мехмед паша да каже мнението си за великия везир Ибрахим паша.

Чак тогава Пири Мехмед се надигна, поклони се ниско на султана и като предаваше на Ибрахим печата, произнесе дрезгаво:

— На вашия роб му прилича честта на велик везир.

И не можеше да се разбере: одобряваше ли султанския избор, или се присмиваше?

Ибрахим взе печата, целуна го, зави го отново в брокатовата кърпичка и го скри в пазвата си.

За първи път при Османовци велик везир ставаше не чистокръвен турчин, а чужденец, потурчен гяурин, пък отгоре на това и роб. С Пири Мехмед свършваше великата и славна история. Започваше нова история. Каква щеше да бъде тя?

Ахмед паша беше готов да се пръсне от яд. Ако не бяха немите, които следяха всяко негово движение, очевидно вече предупредени от своите чауши, той навярно би извадил дори сабята. Искаше да извика нещо гневно, оскърбително и отчаяно, но от гърлото му излизаха само хрипове. Най-после султанът му обърна внимание. Погледна го навъсено под високата си чалма, сякаш се учудваше как този разпасан дебелак беше попаднал в почтеното общество на високия Диван. Чак тогава Ахмед паша се сепна, в тъмната му душа нахалството веднага се смени с уплаха, той се свлече на килима и запълзя към краката на султана, като мачкаше власинките с тежкото си тяло и скимтеше:

— О мой велики повелителю, пролейте дъжда на своята милост върху вашия роб… Изпратете го като ваша вярна сабя в Египет…

Султанът кимна милостиво.

— Ще помислим — каза спокойно. — „Човек се моли за зло, както и за добро, понеже човек е нетърпелив и прибързан“.

Ахмед паша целуваше края на Сюлейманова дреха, а Ибрахим се взираше изпод вежди в него с едно око и си мислеше, че героите са лоши поданици. Дълго ли ще може да устоява на съблазните на Египет този глупав паша и ще може ли да устои въобще? В Египет, където сред пясъците и блатата хилядолетия наред непрекъснато бяха изчезвали не само хора, но и цели царства, вери и богове, не би могла да оцелее и най-твърдата душа. От тъмните дълбини на Африка в тази земя непрекъснато се изсипваха роби, злато, слонова кост, крокодилски кожи, благово-ния и подправки, скъпо дърво, редки плодове и зверове, хляб и тъкани и от тези богатства се замайваха и най-трезвите глави, грабителите искаха да станат богати, вчерашните разбойници се провъзгласяваха зд царе и султани.

Може би Ахмед паша реши да измени на Сюлейман още тогава, когато пълзеше по султанския килим, а може би очите му се наляха с кръв за власт, когато видя непристъпните кръгли кули на Кайро — все едно, но непокорният паша след няколко месеца изпотрепа в Кайро

верните на Сюлейман еничари и се провъзгласи за независим султан на Египет. Нарекоха го Хаин, тоест предател, но Ахмед паша не можа да носи тази „титла“ и половин година, защото за предателя винаги се намира предател, който да предаде и него. Единият от тримата везири, които Ахмед паша беше назначил в своя „Диван“ — Махмуд бей, — беше решил, че е по-изгодно да запази верността си към истинския султан в Стамбул, отколкото да служи на самозванеца и се бе опитал да хване Ахмед паша, когато беше блаженствувал в хамама. Ахмед паша с наполовина обръсната брада, завит в зелена хавлия, беше скочил на покрива на хамама, от него на коня си и се беше скрил в цитаделата. Но никой не искаше да защищава тази цитадела, тълпите проникнаха там и докато грабеха хазната, новоизлюпеният султан беше избягал в пустинята и се беше скрил при племето Бени Бакър. След седмица шейхът на племето беше предал вързания Ахмед паша на Махмуд бей и главата на завоевателя на Белград и Родос се отправи към Стамбул, за да бъде поднесена на сребърен поднос на султан Сюлейман.

— Ваше величество — каза великият везир Ибрахим, поднасяйки на султана главата на Хаин, — колко често казвахте на вашия роб, че умните не биват верни. Но верни ли са глупците?

— Верни са само праведните — отговори Сюлейман с горчивина, удивителна за този тридесетгодишен, притежаващ такава неограничена власт човек. — И бих завършил с думите на пророка: „О, люде мои! Защо аз ви зова към спасението, а вие ме зовете към пъкления огън?“

Той нареди на Ибрахим да вечеря с него, но не като велик везир, който би трябвало да яде на ниска масичка встрани от султана, а като предишния Ибрахим в любимите покои на Завоевателя. Наистина този път бяха не двама, а трима — третият беше синът на Сюлейман Мустафа.

След изгонването на Махидевран от султанския дворец заради разправата й с Хурем Мустафа живееше с майка си. Махидевран не беше допускана в Топкапъ, а малкият паша, когото султанът всеки момент трябваше да провъзгласи за свой наследник, често идваше на малко пони в двореца, облечен като еничар, или ходеше на Атмейдан, за да гледа военните занимания на еничарите и тези бездомни, безродни и бездетни сурови войни обикнаха белоликия малчуган с големи очи, подаряваха му всеки път малко оръжие, вземаха го в

своите орди, учеха го да мята стрели, да хвърля копие, да сече с ятаган. У момчето кипеше дива смесица от кръвта на Османовци и на войнствените черкези и още петгодишен си въобразяваше, че е воин и султан. От майка си беше усвоил властни жестове и високомерие, а от бащата — любознателност и вглъбе-ност и всичко вървеше натам, че от Мустафа след време наистина щеше да израсне един достоен приемник на трона. Но изведнъж от новата жена на султана се роди Мехмед и сега никой не можеше да предугади каква ще бъде султанската воля, а появата на съперника засили още повече високомерието на Мустафа и точно в този момент случаят трябваше да срещне малкия паша с новия велик везир.

Заради момчето на вечерята беше поднесена чорба и Сюлейман нареди да дадат три дървени лъжици — първата даде на Ибрахим, втората на сина си, а с третата започна сам да яде. Но видя, че синът не се храни.

— Мустафа паша — ласкаво каза султанът, — моля ви, яжте. Тогава момчето с изкривено от яд лице, като едва не плачеше, удари лъжицата о коляното, разцепи я надве, захвърли парчетата на пода и скочи от масата.

Сюлейман учудено остави лъжицата си.

— Какво има, Мустафа паша?

Ибрахим веднага разбра причината за гнева на султанския син.

— Повелителю Мустафа — каза той със спокойна твърдост, — правите го, защото султанът първо на мене даде лъжица. Нима не знаете, че съм и негов, и ваш роб?

— Не знам кой е роб тук! — извика момчето. — Понеже ти всеки ден ядеш с моя баща и той ти дава лъжица, преди да даде на мен, а аз за първи път съм допуснат на султанската трапеза.

Сюлейман прегърна сина си и му даде нова лъжица.

— Ти трябва да обикнеш Ибрахим паша, както го обичам аз. Защото той ми е най-верен.

— А аз? — попита ревниво момчето.

— След вас, повелителю Мустафа — бързо произнесе Ибрахим. — След вас.

Знаеше, че трябва да завоюва дори детските сърца, ако иска да се задържи във висините, до които го бе възнесла съдбата.

[1] Странноприемница. — Б. пр. ↑

СВАТБАТА

Второто дете се роди преждевременно. Мълчаливите като сенки баби-повивачки се суетяха, а харемният ходжа мигновено изписа на теменужена хартия стихове от Корана: „Няма друг бог освен Него, живия, себесъщия. Нито дрямка, нито сън го хваща. Негово е всичко, което е на небето и на земята.“

Докато мастилото още не беше засъхнало, хартийката беше пусната в стъклена венецианска чаша, залята с вода и разтворена, ходжата прочете над водата три пъти молитва и след това я дадоха на султанката да я изпие, та раждането да мине леко и благополучно.

А Хурем не изпитваше нито болка, нито страх, само жестоко я тресеше и цялата гореше. Лежеше в своите разкошни покои, обкръжена от суета, шепот, страх и злорадство, а все й се струваше, че броди по бащината къща в Рогатин, виждаше я пред себе си съвсем ясно: двукрилата входна врата, зад нея пруста, а в пруста две кахлени печки с изобразени стрелци и диви зверове; дъбовата врата, дето води към голямата стая, в стаята покрай стените ли-новите скамейки, покрити с червено сукно, под иконите голяма фладърова маса, край масата — дървени табуретки; по-нататък е стаята на стопаните: дъбов креват, ковани с желязо сандъци със скъпоценни книги. Отец Лисовски не държеше дълго слуги, макар и да имаше за тях голяма стая и килер в другата половина на къщата. Бащиният глас се смесваше с пеене, пееха дружките, пееше мама Лександра, пееше и тя самата: „Днеска е Купала[1], сребърна е роса паднала, счува ми се дъжд вали.“

Счува й се, че дъжд вали, все й се счува… „В ръцете твои моя дух поверявам, в ръцете твои…“

Не чуваше и не знаеше, че се беше родило дете, не син, очакван с още по-голямо нетърпение от първия, а дъщеря — едно малко създание, беличко и слабичко като котенце, сестричка на малкия Мехмед. Чуваше ли той как изпищя, когато се роди неговата сестричка? Той обичаше да взема със слабите си ръчички от масичката на майка си розовата морска раковина и да я притиска към ухото. Какво ли чуваше там? Някакъв неясен шум, шепота на света?

Султанът чакаше кога ще удари тъпанът. Тъпанът на неговото безсмъртие! Нека бие тържествено и силно, нека екотът му кънти по целия свят.

Но тъпанът не биеше. Мълчеше. Главният евнух не смееше да иде при султана с вестта, че се е родила дъщеря. Това би било все едно да донесе нещастие. Никой не смееше. Само валиде ханъм, като стисна тъмните си устни и се наметна с тъмна дреха, като че в знак на траур по своя неразумен син, се запъти спокойно към Сюлейман, докато повивачките разтриваха детето със сол, та да бъде по-силно и здраво, и му прерязаха пъпа, отделяйки го от онази, която го беше носила в утробата си.

— Тази негодна робиня ти донесе дъщеря, мой властелине — гневно издувайки ноздри, съобщи валиде ханъм. — Детето ще бъде още по-хилаво от първото. Напразно чакаше от нея втори син. Тя не е способна.

— Струва ми се, че и вие родихте само един син — напомни й Сюлейман не особено приветливо.

— Аз съм ханска дъщеря, а тя е робиня, купена в Безистена! Докато съм жива, твоите сестри няма да слугуват на една робиня без род и племе. Те са дъщери на падишах, а тя коя е?

— Струва ми се, вие ми казахте, че тя е принцеса!

— Султанът не трябва да вярва на глупави измислици!

— Но султанът вярва на сърцето и разума си. Позволете, царствена валиде ханъм, главният евнух да ви изпрати до вашите покои.

След това Сюлейман се затвори за няколко дни, като не пускаше при себе си никого. Постеше и се молеше, молеше се и постеше, жадуваше да чуе гласа на аллаха, а чуваше гласа на зеленооката, златокосата и белотелата!

След три дена заповяда да напишат ферман за раждането на дъщерята на падишаха и за това, че й се дарява името Михримах. Дори преди да я беше видял, вече я бе нарекъл Михримах — нежна като нова луна. Понеже наричаше не дъщерята, а нейната майка Хасеки Хурем, на която беше готов да даде всички красиви женски имена: Махвеш — луннолика, Елмаз — най-скъпия благороден камък, Кеклик — яребица, Гюнеш — слънце.

Привързаха малкото бебе към една тясна черна дъсчица и го повиха стегнато, за да не диша много жадно и да не се опойва от въздуха, който можеше да навреди на едно толкова слабо телце. Майката обливаха със сладка вода и я разтриваха с балсам и мускус, за да изгонят огъня от тялото. Султанът изпрати при Хурем своя лекар Рамадан, но той не смееше да лицезре султанката и стоеше, охраняван от харемния церител-евнух зад копринената завеса, зад която болната му подаде нежната си ръка, където неясно се синееха тънки жилчици като далечните реки на нейната завинаги загубена родина.

— Ваше величество — прошепна през тънката златоткана коприна хитрият арабин, — падишахът се моли на аллах за вашето оздравяване.

И тя надви слабостта си толкова бързо, че пак го приписаха на магията, както и нейната непостижима власт над Сюлейман.

Нетърпението на султана да види до себе си своята Хурем беше толкова голямо, че той не взе да изчаква да минат определените четиридесет дни, през които жената трябва да се пречисти след раждането, и вече отново малката Хурем прорастваше като зелена трева върху зелените покривки на султанското ложе.

Онова, което трябваше да стане нейно поражение, се обръщаше в победа. Вместо очакваното падение настъпваше още по-голямо извисяване и сякаш като признателност за това в ненаситното малко тяло на Хурем отново се зароди нов живот. Хурем отново беше в положение и кой знае защо беше убедена, че този път непременно ще бъде син, а султанът също вярваше в това, както вярваше, че само той ще може да донесе справедливост на света.

Докато Хурем се люшкаше между живота и смъртта и докато харемът и дворът на султана потайно и злорадо очакваха неизбежното падение на бързоизявилата се султанка, валиде ханъм, след като се обърна за съвет към великия мюфтия, избра възпитател за малкия Мехмед.

Момчето, сякаш чувствувайки вродената си слабост, с всички сили се бореше с нея и още на девет месеца, без ничия помощ се изправяше на крачка, крещеше и размахваше ръце, когато се опитваха да му помогнат да се учи да ходи, дереше се от гняв и посиняваше цяло, така че валиде ханъм, която в душата си молеше аллаха да

прибере от земята хилавия живот, възхитено гледаше султанския син и изричаше с тъмните си устни:

— Ето, падишах расте.

Хурем обичаше Мехмед с болезнена любов, за нея той беше надежда, избавление, сила и воля. Не даваше детето никому, не се доверяваше на никого — и колко беше учудена и възмутена, когато узна, че към Мехмед са прикрепили някакъв човек, без дори да я попитат, без да й кажат. Тя пожела да провери учителя и го повика н султанската библиотека — може би се надяваше да й разтълкува някое неясно място в древните ръкописи, да прояви богатството на ума си, от който малкият султански син ще черпи знания като от дълбок кладенец. Но когато видя пред себе си един омърлян улема със зачервени очи и рядка брадичка, когато чу плачещия му глас, и се убеди, че това овнешко чело е натъпкано само със сури от Корана и с безнадеждна глупост, възмути се и пламна от гняв.

— Разкажете ми, почтени — помоли тя, като притискаше длани към бузите си и едва не се задъхваше под тънката коприна от ярост — с какво ще започнете обучението на султанския син?

— С Корана, моя султанке, с Корана — проплака Шемси ефенди — така се наричаше този неканен възпитател.

— Но синът ми е твърде малък.

— Човек не е никога малък и никога стар, за да учи тази велика книга на книгите, този единствен източник на знания, тази…

Тя вдигна ръка, прекъсвайки потока на неговото празнословие.

— А когато султанският син изучи Корана?

— Тогава ние ще тълкуваме книгата на книгите. Съществуват сто и двадесет тълкувания на Корана и ние ще ги разгледаме всички, ще ги разберем и усвоим.

— За това няма да стигне животът.

— А за какво му е животът на правоверния?

— Аллах го е призовал на света, за да властвува.

Шемси ефенди насочи застрашително към султанката остатъците от своята брадичка:

— „Кажи: «Той е, който ви е дал битие и ви е надарил със слух и зрение, и разум и колко малко признателност показвате вие!» Благословен е онзи, който е създал и смърт и живот — да ви изпита

кой от вас е най-праведен в своите дела… който е създал седем небеса едно под друго…“

Тя отново прекъсна празното му мъдрословие и вдигна предупредително ръка, но след това се убеди, че усилията й са напразни, не се обърна повече към здравия му разум, разбирайки, че Шемси ефенди отдавна вече е забравил какво е това здрав разум и реши да се присмее на този надут глупак.

— Кажете, о почтени, как може да се изтълкува и може ли въобще да се изтълкува великото приключение на пророка, когато той на Бюрак[2] долетял до седмото небе и полетял нататък през сто хиляди препятствия от светлина и мрак, като достигнал мястото, където материята няма нито шест свойства, нито четири елемента, където не съществува земя, небе, връх, дъно, начало, край, следа от език, слух, чувство, разум, нито дори най-малко разбиране?

Шемси ефенди погледна султанката с нескривана ненавист, но се сдържа и само избърбори неясно:

— „Кажи: «Знанието е у аллах, а аз съм само онзи, който убеждава, като го излага ясно.»“

Благодарение на бога устата й беше закрита от фереджето и Шемси ефенди не видя усмивката на Хурем. Но през процепа на фереджето се смееха очите й.

— Вашите ръце, о почтени, както и вашият разум не знаят почивка, премествайки зелените зърна от броеницата. Защо този низ е разделен на три равни части, отбелязани с червени зърна?

Шемси ефенди мигом се оживи, получавайки възможност да прояви знанията си.

— По време на битката при Бадер, о моя султанке, на пророка, да бъде вечно благословението на аллаха над него, му избили зъб. Тогава йеменският пастир Увейс Карани, ревностно почитащ вярата, започнал да измъква един след друг зъбите си. Тридесет и двата зъба на Увейс Карани и единият зъб на пророка съставили основното ядро на мюсюлманската броеница — теспиха. Втората част се нарича тахмит, тоест нанизана, а третата — такбир, от аллах акбар — бог е велик.

Хурем насила се сдържа да не попита тахмит не произлиза ли от ахмак?

— А кажете ми, ефенди, каква жена ще посъветвате след време да си вземе вашият царствен възпитаник? — попита тя.

— Отговор на вашия въпрос, о моя султанке, ще намерим в едно от нашите сказания. Нух[3] имал една дъщеря, която дошли да искат трима. Но тъй като идвали един след друг, Нух я обещал на всички. След това призовал аллаха: какво да прави? Аллах му заповядал да вземе котка и магарица и да ги затвори за една нощ с дъщерята. Когато на сутринта Нух влязъл там, видял три еднакви девойки. Коя от тях е дъщеря му — изобщо не можал да разбере. Тогава взел една мушта, с която обущарите разглаждат кожата, и попитал от какво е направена. Една от девойките казала: от желязо. Другата казала: от бакър. Само третата, преди да отговори, призовала името на аллах. Така Нух се досетил, че това е неговата дъщеря. Ето защо жените не са еднакви. Ту са с инат на магарици, ту са хитри като котки. Само някои — да ги благославя бог! — са кротки и послушни като щерката на Нух. Трябва да се жени за сляпа, глупава, без ръце и без крака — това значи, че тя върви по пътя праведен, не се отклонява никога, не вижда и не чува нищо и никога не протяга ръце към онова, което е забранено от закона.

— Благодаря ви, о почтени — учтиво промълви Хурем, като освобождаваше Шемси ефенди, а после още дълго седя в библиотеката, без да знае да се учудва ли, да се възмущава ли, или да заридае от безизходица и отчаяние.

Проклет свят! Проклет живот! Нито съюзник, нито помощник, нито една съчувствуваща душа. Необяснимото увлечение на султана можеше да изчезне така необяснимо и неочаквано, както беше възникнало, а наоколо само врагове, интриги, коварство, злорадо очакване и евнуси, които днес пълзят в краката ти, а утре на драго сърце ще те завържат в кожен мех и ще те хвърлят тайно в Босфо-ра; главният евнух, който почтително се кланя отдалеч, следи всяка твоя стъпка и мигновено я докладва на валиде ханъм с тъмните уста; султанската майка, която с една ръка дарява на Хурем коприни, с другата държи копринен шнур, та при случай да го затегне на врата й; султанската сестра Хатидже, която се сърди на целия свят, че безнадеждно стои още мома, е готова да стовари злобата си върху снахата… Майчице мила, спаси ме от тези лоши хора!

Но знаеше, че вече не може да отстъпва, че упоритото й придвижване може да се обърне или във възнесение към върховете, или в ужасно падение; вкопчвайки се в надеждите за ново дете, за нов

син на падишаха, още при първата среща със Сюлейман след разговора с Шемси ефенди попита султана:

— Ваше величество, знаете ли кой е поставен за възпитател на султанския син?

— Без мое съгласие никой не би могъл да направи това.

— Затова пък никой не поиска моето съгласие.

— Шемси ефенди е достоен човек. Препоръча ми го сам великият мюфтия.

— Но той е глупав, ваше величество.

— А кой казва това?

— Аз го казвам.

— С какво може да се измери умът?

— Със знания, които носят полза.

— А кое донася полза? И кому? Хурем горчиво се засмя.

— В този спор с вас можем да запричаме на Шемси ефенди. Умолявам ви, ваше величество, не допускайте този натъпкан с празнословие и глупост мях при вашия царствен син!

— Добре, ще помисля за това.

— О, мой повелителю, не мислете дълго, направете това за вашата малка Хурем. За щастието и мъдростта на нашия син. Умолявам ви.

Сюлейман се усмихна сдържано.

— Щом не ти харесва… Добре. Ще го отстраним.

Хурем целуна своя повелител по бузата, после по челото, притисна се към него с цялото си тяло. Той с удоволствие приемаше ласките й. Тя бе единственият човек, който се приближаваше до него на разстояние, което за всички други беше опасно и застрашително. Другите приемаха като най-висша милост да целунат края на дрехата му или ръкава, само великият мюфтия беше удостоен с честта да целува ревера на падишаха.

Мехмед ибн Ибрахим беше велик мюфтия още при султан Баязид, за когото беше съставил книгата от закони „Сливането на моретата“, а тя и сега все още се считаше за ненадмината, понеже в тази книга беше казано, че личността на султана е мястото на сливането на две морета — царството на знанието — и мястото на изгряването на две светила — смелостта и кротостта. Ибн Ибрахим беше заслужил високо уважение и при султан Селим. Веднъж,

разгневен от несправедливия съд на султана, мюфтията беше взел една кошница, беше сложил в нея всичките си книги и след като се беше явил при Селим, беше му посочил незаконността на неговото решение. За това на мюфтията бяха поставили прякора Зембилли — Кошницата.

Може да се каже, че Зембилли премина по наследство при Сюлейман от дядо му и баща му и младият султан ценеше много това, вслушваше се във всички съвети на стария мъдрец. Затова, когато мюфтията помоли султана пред великия везир Ибрахим да го изслуша, Сюлейман кимна почтително и не прикри очи с клепачи, както беше навикнал да прави, а уважително гледаше Зембилли. Мюфтията обичаше гръмките и неясни изказвания, но в случая нямаше друг изход, трябваше да се слуша търпеливо и докрай и щом като слушаше сам султанът, то неговият велик везир, колкото и подигравателно да поглеждаше към Зембилли, също се правеше на внимателен и дори възхитен.

— Голямото лъвче — важно мълвеше мюфтията, — перлата на венеца на царството и могъществото, бисерът на небосвода на величието и владичеството, господарят на люлката на величието, приемникът на султанското величие и благополучие, великият и могъщ Мехмед, който е най-млад от синовете на негово султанско величество, могъщия като съдбата…

Ибрахим гледаше с любопитство дългата жилеста шия на стария Зембилли, като че искаше да проследи как излизат от нея тези надути думи, понеже такива думи, смяташе той, трябваше да се раждат само някъде в стомаха или черния дроб, но не и в главата. А мюфтията в това време, без дори на ум да му идва, че могат да го наблюдават с такива нечестиви мисли, упоен от собственото си красноречие, продължаваше неуморно да плете чудноватата мрежа на своето многословие:

— Сега той е младенец, владетел на престола на люлката на щастието и има честта да пребивава в бляскавата недостъпност на славния харем и по силата на съдбата скача върху буйния кон по полето на блаженството и неведението, да продължи всевишният аллах навеки сянката му. И за да се разпредели скъпоценното време и да не бъде изгубена нито минута от онова, което подобава на такова величествено лице, ние изпратихме за наследника на султанското величие нашия роб Шемси ефенди, мъдър улема, беден чалмоносец,

избран от свещената майка на падишаха, понеже в Ха-диса е казано: „Раят е под стъпките на майките.“ И казано е още: „Можахме да сторим това, тъй като ние сме силни.“ Но очите на нашия разум бяха поразени, когато до нас стигна вестта за отстраняването на Шемси ефенди. Както е казано: „И ги накарахме да напуснат своите градини, извори, съкровища и благородно положение.“ Но докато не е станало онова, което не е ставало, аз се втурнах към могъщия султан, понеже е казано: „Ако някой се застъпи с добро, ние сме по-близо до него, отколкото шийната артерия“, да продължи аллах знанията на султана и неговата щедрост.

Сюлейман изслуша мюфтията, без да го прекъсва, после дълго мълча, преди да каже:

— Ние помислихме и решихме да отстраним Шемси ефенди, понеже за султанския син подобава друг наставник — по-млад и по-изкусен в знанията.

— Ако имаш дързост към царете, поскърби, като видиш обидените — вдигна ръце нагоре Зембилли. — Ние дойдохме при вас с истина, но повечето от вас ненавиждат истината. Ние ви дадохме възвишен и мислещ наставник, изпълнен с похвални качества и добродетели и ако някой изнесе крака на неправосъдието извън своя килим, трябва да се вгледаме внимателно не иска ли той да разпръсне основата на сградата на вашето великолепие по вятъра на небитието и не „желае ли да ви изведе от вашата земя с чаро-действо.“

Лицето на султана помръкна. Зад намеците на мюфтията стоеше такава непроницаема тъмна сила, че срещу нея не се осмеляваше да се изправи дори всемогъщият властелин, пък и освен това нямаше причина за спор с мюфтията, — в края на краищата този Шемси ефенди можеше да бъде проверен в присъствието на мюфтията и ако наистина беше глупав и ограничен, щеше да бъде показано на Зембилли, а ако Хурем се беше излъгала, можеше да се опитат да я убедят да отстъпи от намерението да смени на всяка цена възпитателя на малкия Мехмед.

— По това трябва да се помисли — спокойно произнесе Сюлейман.

Мюфтията излизаше от султанските покои с високо вдигната глава, изправен, горд. Султанът гледа подир него дълго и тежко. В

паметта му кой знае защо изплуваха думите: „…ако водата ви заран се попие от земята, кой ще дойде при вас с изворна вода?“

Кой ще дойде при вас с изворна вода?

Повтори тези думи, когато дойде при Хурем, придружен от невъзмутимия и мълчалив главен евнух, от този загадъчен човек, който служеше едновременно и на султана, и на валиде ханъм.

В харема султанът беше като в чужда гъста гора. Не знаеше тук почти нищо. Няколко пъти беше навестявал валиде ханъм, веднъж или дваж беше идвал при сестрите, когато искаха да му подарят ушити от тях ризи като проява на любовта им към царствения брат. Всички тези многобройни преходи, ниши, задънени коридори, извивки, решетки и врати, които не водят наникъде, фалшиви прозорци, тежки завеси и още по-тежки резета и сюрмета — всичко беше непознато, тайнствено и чуждо.

Мехмед Завоевателя бе построил Топкапъ недалеч от руините на Големия дворец на византийските императори, султаните Баязид и Селим прибавиха също нещо към този лабиринт, а през тригодишното властвуване на Сюлейман като че ли се достройваше още към това заплетено страшилище, където живееха хора, призраци, диви зверове и хищни птици, където всичко се плодеше, злобееше, пълзеше, ненавиждаше, триумфираше и въздишаше. Харемът, макар и да беше затворен и жестоко ограничен поради самия характер на своето предназначение и съществувание като Врата на блаженството, всъщност нямаше край. Никой не би могъл да каже къде е краят, къде е средата и къде началото, кое е главното и определящото, а кое е несъщественото, всичко беше закръглено като свит на топка дракон, който си изяжда опашката, като се опитва да стигне до главата, безизходицата и образът на безнадеждността господствуваха над всички, хвърлени тук. В това място не знаеха любов, а само ненавист до гроб, тук дори от най-голямо унижение посягаха на всичко най-свято, бяха готови на всякаква подлост, за да сразят най-голямото, в душите си лелееха мъст като екзотични растения или райски птички в златни клетки. Тайнствен за света, харемът не можеше да има собствени тайни, защото тук навсякъде бяха пръснати будуващите очи на евнусите, неизброими като камъните на морския бряг, студени като очите на влечугите, коравосърдечни към всички без изключение, дори към самия султан, когото следяха тайно, щом само се появеше пред

Вратата на блаженството. За държавата, за света, дори за самия бог Сюлейман беше недостъпен в покоите на своята любима жена — но само не и за евнусите. Каква гавра! Смяташе се за повелител на всичко живо и неживо, а тук ставаше роб на своите роби. Беше осакатил тялото на евнусите — те осакатяваха неговото съществувание, неговите възторзи и най-съкровени въздишки. И нямаше изход, нямаше спасение!

Хурем, предупредена от евнусите, посрещна султана пред вратата на своите покои, поклони му се ниско и беше готова да падне в краката на повелителя, но той милостиво я повдигна от килима, притисна я до рамото си и сведе над нея чалмата си, с което показваше, че е силно трогнат. Малката Михримах спеше в сребърна люлка под високия прозорец, на чиито цветни стъкла беше изписан надпис, съчинен от придворния поет Зати — три стиха, в които, поради това, че арабските букви имаха и числено значение, беше зашифрована датата на раждането на султанската дъщеря. На другия прозорец имаше надпис в чест на раждането на малкия Мехмед.

Султанският син, облечен като малък паша, в смешно висока, като и у неговия велик баща чалма, отскубвайки се от слугите и крещейки с всичка сила, дотърча при султана, а той позволи да изведат сина в градината на разходка, учудвайки се същевременно, че султанката държи и двете деца при себе си, когато на всяко от тях трябваше да бъде отделена стая за сън, както и за игри и занимания, когато пораснат.

Хурем мълчаливо се усмихна на тези думи на падишаха и го поведе към фонтана, подавайки му възглавници и чаша с шербет. Не искаше да казва, че не вярва нито на един човек в този страшен харем, че предпочита да държи децата при себе си, защото са нейните деца, нейното спасение и надежда. Кърмеше ги със собственото си мляко, понеже и млякото, когато е чуждо, би могло да бъде отровно за нейния Мемиш и за нейната Михри.

Седна срещу султана, гледаше го със зелените си очи, галеше го с поглед и го изгаряше. Някъде дълбоко в очите й горяха зелени огньове, далечни и загадъчни като у нощен степен звяр.

— Това помещение е твърде малко за тебе — забеляза султанът.

— Ваше величество — трепна Хурем, — вие ме направихте твърде голяма за тази разкошна стая.

Тя усещаше тънко момента, когато трябваше да бъде покорна, а днес Сюлейман имаше нужда именно от това нейно умение и той целият се преизпълни с тиха признателност към Хурем, че облекчаваше неприятния разговор, заради който беше дошъл тука. А може би беше дошъл просто да погледа тази удивителна жена, това непонятно същество, да чуе нейния дълбок глас, да вдъхне аромата на тялото й, да почувствува ласкавата топлина, която излъчваше неспирно като едно малко слънце, слязло от небето на тази благословена земя. Поразяваше го умението й да седи. Стелеше се по килимите, сред възглавниците и ниските широки миндери като невиждан цветист бръшлян. Обичаше червеното, жълтото и черното. Небрежност във всичко, но колко привлекателна! Всяка гънка на тъканта, всяка дипличка на разтворената като ветрило пола на дрехата, копринените вълни на шалварите — всичко привличаше и прикова-ваше погледа, изпълваше вечно мрачната му душа с едва ли не момчешко въодушевление. Понякога у нея имаше нещо, което наподобяваше ранена птичка, прекършено дърво или умиращ звук, а сетне изведнъж се размърдва, трепва, оживява и заиграва с всичките си жилчици, а буйните й коси все се развяват и го заливат с вълна от такова щастие, от което е готов да умре.

Как можеше да каже на такава жена нещо неприятно? А беше дошъл тук именно за това. Всъщност с нея му беше леко дори тогава, когато трябваше да й съобщи неприятно нещо. Тя сякаш му се притичваше на помощ, винаги проявяваше поразително разбиране на неговото положение, никога не забравяше преди всичко да признае и да почете в него властелина и повелителя и никакъв намек за тяхната близост и чувствата, които раздираха гърдите. Наричаше се най-малката негова прислужница и вечна робиня. Беше го пленила с плахата си голота, после пред него засия дивният и ум, а сега и сам не знаеше кое повече го очароваше в малката Хурем: затова и най-малката болка, която й се причиняваше, трябваше да откликне със стократна и хилядократна болка у самия Сюлейман. „Никой няма да бъде обиден и колкото финикова костилка“ — така беше завещано, а за кого и кому?

Султанът дълго мълча. Събуди се Михримах и започна да пищи, като искаше навярно да суче. Хурем поиска позволение да нахрани детето и Сюлейман неволно стана свидетел на тайната на живота, почти недостъпна за падишаха, който беше много по-близо до смъртта,

отколкото до живота, до проливането на кръв, отколкото до топлата струя на майчиното мляко.

Може би точно това му даде сили да се реши да съобщи на Хурем за настояването на мюфтията да върне Шемси ефенди на длъжността възпитател на малкия Мехмед.

За негово учудване Хурем прие спокойно тази тежка за нея вест.

— Вие нали не казахте на мюфтията, че аз молих да се отстрани Шемси ефенди? — само попита тя, както се стори на Сюлейман — разтревожено.

— Това беше моята воля.

— Жената е създадена за клетка — тъжно се усмихна Хурем.

— Жената, но не и султанката Хасеки! — с неприсъщ за него плам възкликна султанът.

— Но с мюфтията не може да се мери не само една слаба жена, но дори и всемогъщият султан. И керванът от хиляда камили зависи от едно-единствено магаре, което върви отпред.

Сега вече издевателствуваше над самия султан, но той й прости това издевателство, тъй като се чувствуваше виновен пред Хурем, а най-вече — пред собствената си слабост.

Хурем склони към него глава, все едно че му отдаваше и себе си, живота си, и неочаквано помоли:

— Мой повелителю, направете така, че валиде ханъм да бъде по-милостива към мене.

— Но нима моята царствена майка не държи целия харем под защитата на благополучието?

Тя склони още по-ниско към него беззащитната си глава.

— Нека бъде по-милостива към мене!

Необяснимо упорство, непонятно желание! Той не знаеше, че сега Хурем лесно се дразнеше и често плачеше, може би от жалост към себе си, а може и от гняв към другите. За него тя си оставаше непроменена, искаше да я вижда весела, смееща се и безгрижна и дори му харесваше това, че в нейния ум има някакво безгрижие и дързост, понеже не понасяше у никого, особено у близките хора, упоритата печал, с която беше преизпълнен целият.

— Не разбирам желанието ти — почти отчуждено промълви Сюлейман.

В очите на Хурем блесна зелен огън, но тя веднага потули този огън и го посипа с кадифената пепел на покорността.

— Направете сватба, ваше величество!

— Сватба?

Тази жена можеше да учуди самия аллах, за когото нямаше нищо скрито на земята, нито на небето.

— Каква сватба?

— Не за мене, а заради мене, мой повелителю.

Султанът я погали по главата и снизходително я потупа по бузата.

— Ако кажат, че на небето има сватба, жената би поставила стълба дори и до там. Но за чия сватба ходатайствуваш?

— На султанската сестра Хатидже. Ако й дадете мъж, валиде ханъм ще бъде по-милостива към мене. И двете ще бъдат. Валиде ханъм и вашата царствена сестра Хатидже. Убедих се в това, когато дадохте сестра си Хафиза на Мустафа паша. Принцеса Селджук, омъжена за Ферхад паша, никога не ми е причинявала огорчения…

— Не съм мислил за тези неща — каза Сюлейман. — За моята най-малка сестра е нужен мъж, достоен за нейното положение и за рядката й красота.

— А вашият велик везир, ваше величество?

Султанът почти се отдръпна от нея. Думите й граничеха с магия.

— Но същото ми каза и моята царствена майка. Наговорили ли сте се?

Тя не го слушаше и продължаваше своето:

— Нали ви казвам, тогава валиде ханъм ще бъде по-милостива към мене. Нека сватбата е щастлива и благословена.

Последните думи тя почти изпя, като скочи и обвея Сюлейман със свежия полъх на своето тяло, а той седеше, облегнал се изнемощял на брокатените възглавници и онемял от тази неизчерпаема в изненадите си жена, която умее да отгатва най-съкровените намерения, да чува думи, които дори не си й казал, да прехвърля мислите си в твоята глава така, че ги смяташ за свои, вярваш им и нямаш никакви съмнения.

— Трябва да се помисли — каза султанът, който знаеше добре, че никога не бива да се бърза, освен когато изпращаш човека на смърт,

понеже врагът трябва да се наказва безпощадно и незабавно, докато не се е опомнил и не се е нахвърлил върху тебе.

Наистина би могъл да попита Хурем защо е толкова сигурна, че Ибрахим ще бъде най-добрият мъж за Хатидже. Но подобаваше ли да пита? Султаните не се учудват и не питат. За тях е открито всичко, което за простосмъртните е зад девет ключа. Освен това какво ли би могла да каже една жена? Валиде ханъм, когато той полюбопитствува защо би искала да има за зет Ибрахим, се позова на това, че великият везир е любимец не само на султана, но и на цялото султанско семейство, като че ли това беше достатъчно. Любимец можеше да бъде и придворният шут, а Сюлейман имаше и един любимец капуджия, който всеки ден приветствуваше султана пред вратата на двореца, но нали няма да вземеш да даваш царската сестра на някого от тези хора!

Той все пак не се стърпя и попита Хурем:

— Защо смяташ, че бихме могли да дадем красавицата Хатидлсе на Ибрахим паша?

— О, мой повелителю! — възкликна султанката. — А за кого друг бихте могли да дадете сестра си? Вие я смятате за най-голямата скъпоценност на султанското семейство, щом и досега я държите в недостъпния харем, следователно достоен за Хатидлсе в целия свят може да бъде само човекът, който заема второ място след Повелителя на века! А кой може днес да се смята за втори след онзи, който е сянката на аллаха на земята? Кралете падат в нозете на ваше величество, императорът уплашено следи всяка стъпка на могъщата ислямска войска, шахът на къзълбашите трепери зад своите планини, които някога са били смятани за недостъпни, но след султан Селим, вашия баща, той завинаги загуби тази своя страшна слава, халифът[4] склони глава пред вас, предавайки ви своето свещено звание, а кримският хан е ваш послушен поданик. Кой тогава? Не вилсдам в този свят някого, който би могъл да застане до Повелителя на века, освен онзи, когото той със своята безгранична милост постави сам. Равен на султана на този свят не молсе да бъде никой. Подобен? Да. Ако това по-лселае султанът. Вие поставихте до себе си Ибрахим паша, нима това не е достатъчно, за да бъде признат този човек за втори в света, а щом е така, не е ли достоен за вашата царствена сестра, за прекрасната Хатидже?

— Ще помислим по това — дрезгаво произнесе Сюлейман, отново радвайки се в душата си на щедростта на съдбата, която му изпрати тази лсена и в същото време опасявайки се да не я загуби поради някакъв нелеп случай, защото не я ли получи, позна и откри пак благодарение на случая? Беше ли я опознал напълно? Изглелс-даше, че тя знае всичко за тебе, дори и онова, което остава тайна за самия тебе, а ти за нея — нищо, на тебе ти е съдено само да се смайваш и възхищаваш от нея всеки път.

А Хурем изобщо не се стремеше да смайва султана. Когато оставаше сама, безутешно оплакваше без сълзи своята съдба, дори и станала вече султанка — все едно, нали се беше издигнала до това високо звание не с радост, не със сватбени песни, а с робско унилсение едва ли не от онзи свят и не преставаше да усеща върху нелсната си шия хладното докосване на желязото. Султанка с лсе-лезен нашийник! Може би подсъзнателно се мъчеше да се избави от най-близките и най-олсесточените врагове, сред които най-страшни бяха валиде ханъм и Хатидлсе, може би също така подсъзнателно искаше да съедини Хатидлсе и Ибрахим, като не се боеше дори от това, че съюзените врагове ще станат още по-силни и страшни.

Нека! Вече беше успяла през краткия си лсивот да се убеди, че най-близките приятели се оказват безсилни и често те забравят веднага щом изчезнеш от очите им, затова пък враговете те помнят винаги, та дори ще те намерят и на онзи свят. Затова не бива да се боиш от враговете и тяхното съюзяване. Колкото са по-силни враговете, толкова по-голяма молсе да бъде победата над тях, и колкото по-малко са враговете (макар и да са могъщи), толкова по-леко молсеш да се справиш с тях с един замах. А не молсеш ли да ги надвиеш, по-добре веднага да загинеш, отколкото да се мъчиш.

Тираните приличат на децата: и едните и другите най-много от всичко обичат търлсествата, празниците и забавленията. Докато около тебе се веселят, струва ти се, че целият свят е потънал във веселба и целият лсивот е безкраен празник. Няма значение, че след няколко часа или дена бляскави търсества ще настанат тъжни делнични дни, че след краткото преялсдане и преливане ще дойдат глад и мизерия — нека! Освен това за владетеля е винаги по-лесно и по-приятно да достави няколко дена удоволствие на тълпата столични безделници,

като слуша хвалбите им, отколкото да нахрани целия народ, който никога не молсе да бъде задоволен и от който се чуват само хули.

Сюлейман на драго сърце прие съвета на майка си и любимата лсена да направят пищна сватба на своята най-малка сестра. Надяваше се, че сватбените тържества ще удавят недоволството на войската от малката плячка и страшните загуби край Родос, мрачното шушукане в Стамбул, разногласията в Дивана, лошите вести от източните провинции и Египет и враждата, която беше се възцарила в харема след изгонването на Махидевран и приблилсаването на Хурем до султана. 1523 година беше тежка навсякъде. В Европа очакваха нов потоп, хората бягаха по планините и се запасяваха с храна, по-богатите си правеха ковчези, надявайки се да преживеят в тях бедата, и макар че астрологът Паоло де Бурго убелсда-ваше папа Климент, че небесните констелации не сочат края на света, земята продължаваше да бъде раздирана от войни, а в небесата бушуваха стихии. На 17 януари 1524 година в катедралата „Свети Петър“ по време на слулсбата, която извършваше сам папата, от колоната се отцепи голям камък и падна в краката на римския първосвещеник; по цяла Европа започнаха ужасни проливни дълсдове.

А над Стамбул сияеше слънце, чумата отстъпваше и по затрупаните със смет улици на столицата нямаше вече черни ковчези. Луиджи Грити предлолси на султана да попълни държавната хазна от собствените си средства, без да иска нищо в замяна, което беше оценено не само като почтителност от страна на сина на венецианския долс, но и като проява на голяма вяра в блестящото бъдеще на Високата Порта, понеже доверието на търговеца, който влага пари, е винаги по-скъпо от всичко. Сюлейман разпореди на Коджа Синан бързо да издигне до дома на Ибрахим на Хиподрума разкошен дворец, достоен за великия везир и султанската сестра.

На двадесет и четвърти януари султанът тържествено откри празнуването на байрама. След молитвата в „Света София“ Сюлейман минаваше по площада в златна карета, запрегната с бели коне, насочвайки се към двореца. Начело на кортежа напето яздеха конете си везирите, следваха ги еничарските аги, а зад тях по двойки вървеше султанската свита с огромни чалми и ослепително бели кафтани. Тълпата възторжено викаше:

— Да живее султанът!

Три дена Стамбул тънеше в хилядогласна врява, рев, вой и викове. Биеха тъпани, звъняха сазове[5], писукаха зурни и топовни залпове ужасяваха земята и морето. Зеленикавият Босфор преливаше от черни, розови и кафяви краски от огньовете по хълмовете на Стамбул.

На площадите и широките улици бяха поставени огромни стълбове за люлки, обвити с лаврови, маслинови и портокалови клонки, отгоре бяха покрити с ярки платнища, под които бяха накачени пастърма, суджуци, нарове и препечени гевреци. Най-смелите от веселбарите, като се засилваха, излитаха чак до върха и извивайки се, се мъчеха без помощта на ръцете да отхапят от нара, от геврека или суджука.

Други се въртяха на огромни колела, ту нагоре, ту надолу, пищяха и викаха възторжено като еничари, покачили се на вражески каменни стени. Улиците бяха пълни с безделници, които се мотаеха напред-назад, едни търсеха развлечения, други пиеха и плюскаха, трети носеха шишета с гюлова вода, с която пръскаха минувачите, като искаха за това по аспра.

А после цели четиридесет дена в „Света София“ и джамията „Фатих“ извършваха според обичая утринна молитва, за да се изпълнят всички желания. Когато започнаха априлските дъждове, водата от третия дъжд събираха в казан, понеже притежавала целебна сила.

За Хурем тези няколко месеца бяха може би най-спокойните от цялото й пребиваване зад Вратата на блаженството. Валиде ханъм с Хатидже се готвеха за сватбата, а главният евнух беше край тях от сутрин до вечер. Ханъмите скучаеха в градините на харема и се учудваха, че султанът съвсем забрави за техните песни и танци и вече не развлича уморените си от държавни работи очи с техните млади тела. Хурем се грижеше за децата си и се вслушваше как в нея расте и рита третото дете (може би е син, може би!), викаше при себе си мъдреци и прекарваше по цели дни в тишината на султанските библиотеки…

През май 1524 година Сюлейман обяви, че жени сестра си Хатидже, прочута по всички земи с красотата, ума и благородството си, за великия везир Ибрахим паша.

На Атмейдан бяха опънати просторни копринени шатри и беше издигнат престол за султана. Седем дена там вървяха султански гости.

Деветте хиляди еничари, спахиите, султанската челяд и столичните безделници ядяха, веселяха се, славеха султана и неговия род, желаеха щастие на младоженците, стреляха с мушкети, биеха тъпани. На осмия ден в шатрите, където бяха натрупани цели купчини ядене, съпроводени от еничарите, дойдоха везирите, пашите и бейовете. Пратениците на младоженеца — вторият везир Аяс паша и старшият еничарски ага посетиха султана и му разказаха как вървят сватбените тържества. Султанът щедро дари всички и според обичая похвали бъдещия зет.

На деветия ден булката трябваше да бъде изведена от Вратата на блаженството и предадена в дома на младоженеца. Преди това в царския харем се състоя тържественият ритуал на къносването, където присъствуваха всички красавици от харема начело с валиде ханъм. Само Хурем не можеше да съзерцава как боядисват с къна косите на Хатидже, как натриват с мазила тялото й, понеже още от самото начало на сватбените празненства султанката не се чувствуваше добре. Сякаш някаква невидима сила се гавреше с Хурем и й отнемаше дори възможността да се полюбува ако не на своето, поне на чуждото щастие. В този момент тя се мяташе в стаята си, дива болка разкъсваше малкото й тяло и никой не можеше да й помогне, не помагаха и никакви молитви. Султанът й изпращаше поздрави, но не идваше сам, понеже неговото присъствие на сватбата беше наложително, пък и освен това не беше свикнал да вижда своята Хурем болна и някак си не можеше да си представи да е край нея, когато тя е в такова състояние.

А сега той оглавяваше величествената процесия по отвеждането на Хатидже в Ибрахимовия дворец. Минаваше по улиците на града в златната карета сякаш между две стени от злато и коприна. Зад него вървяха еничарите и живописно облечените придворни, които носеха големи чаши с шербет и направени от захар дворци със златни украшения, дървета, приказни животни, и цветя — символа на плодовитостта, и малки кипариси. Звучаха стиховете на Саади: „Бъди плодовит като палма или свободен и висок като кипарис.“

В каретата заедно със султана седеше и къносаната булка с брокатена роба, с наметка от самурени кожи, с жълти чизми и ниска шапчица, покрита с воал. Подаръците на падишаха украсяваха челото, ушите, шията, ръцете и нозете й. Седемте скъпоценни подаръка

трябваше да символизират седемте сфери на живот, в които ще бъде булката.

Приятели на младоженеца и роднини заставаха да пазят брачната стая от зли духове и магьосници. В спалнята беше приготвена трапеза за младоженците: печена кокошка, тънки гевреци с подправки и една фурма — всеки от двамата трябваше да изяде от нея по половинка, което означаваше единство.

В Ибрахимовия дворец султанът беше посрещнат от първите велможи на държавата, великия мюфтия и учените улеми. Сюлейман седна в залата между великия мюфтия и Шемси ефенди, възпитателя на своя син Мехмед и изказа желание да се проведе научен диспут.

— Учителю — обърна се той към Зембилли, — какво ще кажеш, има ли някаква материя извън пределите на небосвода и звездите?

— Материя — отговори важно мюфтията — се уговорихме да се нарича само онова, което се намира под този небесен свод. Всичко друго — не.

— А какво ще кажеш, учителю — попита още султанът, — има ли зад този свод нещо нематериално?

— Неизбежно — отговори Зембилли. — Понеже видимият свят е ограничен, прието е за негови предели да се смята сводът на сводовете. Следователно трябва да се направи извод, че нещо, което се намира зад пределите на небесния свод, трябва да се различава от онова, което се намира в неговите предели.

— Но ако разумът ни кара да признаем, че съществува нещо материално — попита султанът, — то има ли и то от своя страна предел? И ако има, до какви предели се простира то? Ако пък няма, то по какъв начин безпределното може да се редува?

— Всичко това извънредно много ме вълнува — беше принуден да признае великият мюфтия.

— А кого не го вълнува? — забеляза Сюлейман. — Може би ще ни дойде на помощ почтеният Шемси ефенди?

Издигнат, отстранен и отново издигнат до висотата на възпитател на султанския син, Шемси ефенди се стремеше да прояви пред падишаха цялата дълбочина на знанията си. И макар и да не бе редно да взема думата след като сам великият мюфтия беше отстъпил пред мъдростта на Повелителя на века, той се изкашля, изчисти носа си и

като опъваше с кокалестите си колена полите на празничния халат, изрече:

— Всевишният бог с волята си може да събере всички твари, които съставят и този видим, и другия небесен свят, да ги събере заедно и да ги сложи само в крайчеца на една орехова черупка, без да намалява размера на световете и без да увеличава обема на ореха. Ако искаме да разберем цялата безмерност на вселената, трябва да си спомним Хадиса на пророка, който ни показва Ибн ал-Факих[6]: „Земята се държи на рогата на бик, бикът на риба, рибата на вода, водата на въздуха, въздухът на влагата и с влагата свършва знанието на знаещите.“

По-нататък Шемси ефенди приведе за свое оправдание цитати от Корана за човешкото несъвършенство. От четвъртата сура: „… защото слаб е създаден човек.“ От седемдесетата сура: „… наистина човек е създаден извънредно колеблив…“ От седемнадесетата сура: „… човек е нетърпелив и безразсъден.“ Мюфтията, улемите и всички присъствуващи веднага се изказаха за цитатите: „Точни са, правилни са, съвършени са.“ Султанът милостиво изказа съгласие с единодушното мнение на учените и опасението изчезна от сърцата. Шемси ефенди цъфтеше, а Сюлейман мислеше колко мъдра се оказа султанката Хасеки, като настояваше за отстраняването на този учен глупак, напомнящ за легендарната Мануса от Тарса. Когато злите духове я попитали: „Къде е бил аллах, преди да сътвори небето?“, Мануса, без да й мигне окото, отговорила: „Върху една сияйна риба, която плувала в светлина.“ Шемси ефенди не се объркваше, както и Мануса, но можеше ли такъв човек да учи бъдещия Повелител на века и на какво ли можеше да го научи?

На смяна на учените дойдоха поетите. Учените притежават знания, затова често могат да проявяват независимост, а поетите притежават само думи, затова се нуждаят от покровителство. А за покровителството трябва да се бориш. Призванието на учените е да пазят знанията, а пък поетите често приличат на петли, които кукуригат дори когато още не е разсъмнало. Те нямат търпение веднага да запознаят света с първата дошла на езика им дума. Един от тези поети при султан Баязид, решавайки да надмине „Шахнаме“ на Фирдоуси, беше написал „Сюлейманнаме“ — огромна поема, в която беше събрал всички легенди и сказания за цар Соломон и беше изложил всички

известни тогава сведения за световната история, алгебра, геометрия и астрономия. Бяха излезли триста и шестдесет тома. Султанът беше попрегледал деветдесет тома, а останалите беше заповядал да изгорят. Поетът беше наречен Узун Фирдоуси — Дългия Фирдоуси.

Случи се така, че всички велики поети бяха умрели при Баязид и Селим. Нямаше ги вече Неджати, Ахмед Паша, Месихи и Михри Хатун. Не доживя само два месеца до сватбата на Хатидже знаменитият певец на виното Иляс Ревани. Той беше почти единственият поет, при когото думите не се разминаваха с делата, та за него съвсем не подхождаше казаното в Корана, че поетите никога не правят сами онова, за което говорят в стиховете си. Ревани пишеше стихове за виното и радостта и ги пееше цял Стамбул, а самият поет също прекарваше всичките си дни в безкрайни гуляи с приятелите си и без да се срамува, бъркаше за тази цел в султанската хазна. Още при двора на султан Баязид, където той се беше харесал с няколко свои стихотворения, Ревани беше получил твърде почетна длъжност — беше назначен за началник на кервана, който ежегодно возеше в Мека и Медина пари и подаръци за богомолците. Поетът беше пропилял по пътя всичките пари, беше разпродал подаръците и опасявайки се от Баязидовия гняв, беше избягал в Трабзон, в двора на шехзаде Селим, който тогава враждуваше с баща си. Ревани беше осмян. За оправдание той измисли стихотворение, в което се опита да изтълкува постъпката си с мистични причини. В това стихотворение имаше едно двустишие:

Зарад устните ти знаеш ли какво ми казват?
Онзи, който държи меда, си облизва пръстите, ми казват.

Селим, който също се развличаше със стихотворство, като искаше да се пошегува с поета, преиначи двустишието:

Ей, Ревани, виж какво ми казаха:
Онзи, който държи меда, си облизва пръстите, ми казаха!

Когато Селим стана султан, направи поета началник на султанската кухня. Но Ревани скоро започна да краде и оттам. Преместен да завежда вакъфа[7] на „Света София“, отново се отдаде на кражба. Тогава го изпратиха в почетно заточение: да наглежда минералните бани в Бурса. Ревани там си караше рахата. С държавни пари построи в Стамбул до Кърк Чешме джамия, която според обичая нарекоха на името на онзи, който беше дал парите за построяването ѝ. Великият поет беше погребан в двора на джамията, без да успее да види пищната сватба, която Сюлейман вдигна за сестра си. Само стиховете на Ревани от поемата му „Ишретнаме“ звучаха в тези дни навсякъде, като предизвикваха завистта на Сюлейма-новите придворни поети.

Сюлейман, който още с първите стъпки на властвуването си обеща да стане велик и прославен султан, засенчваше сякаш със сиянието си всички наоколо и макар че в двора му се тълпяха цяла сюрия учени, музиканти и поети, нито един от тях не беше способен да излезе извън пределите на посредствеността, въпреки че най-известните от тях си присвояваха гръмки псевдоними: Газа-ли — Пишещия газели, Лямии — Сияещия, Хаяли — Мечтателя, Фазъл — Съвършения, Зати — Неповторимия. В действителност Сияещия сияеше само за себе си. Съвършения проявяваше само съвършена бездарност, а Мечтателя хитруваше, както можеше, за да изпревари другарите си пред султана. Неповторимия се прослави с това, че безсъвестно крадеше от младите неизвестни поети, като включваше стиховете им в свои дивани и отгоре на това се възмущаваше, когато те се опитваха да се оплачат: „Вие трябва да се гордеете с такава чест — да попаднете в диван на самия Зати! Кой ли би ви познавал, ако не бях аз!“

Никой не пишеше оригинални стихове, а процъфтяваше подражанието. Преписваха великия Низами, пееха песните на неповторимия Навои, осакатяваха блестящия Хафъз и изискания Физули. За това съдействуваше сам султанът, като поръчваше на поетите да подражават на поемата на Хамди Челеби „Дарът на влюбените“, която поетът беше написал в чест на завземането на Константинопол от Мехмед Завоевателя.

Поетите пристигнаха на сватбата в широки бели дрехи, на пояса на всеки имаше кожена чантичка с книгите му и с чиста бяла хартия и

мастилница, та да могат незабавно да напишат стиховете на всеки желаещ. Четяха пред султана, започвайки с най-стария — Зати. Състезанието беше ожесточено и продължи много. Гостите през това време изпиха доста шербет и изядоха цели купища лакомства — щом не може да се забавлява ухото, нека поне се наслаждава езикът. Победи хитрият нисък и дебел Хаяли — Мечтателя, който всъщност беше преписал поемата на Хамди, като беше сменил в нея само имената на героите. За Хатидже там имаше такива строфи:

Балсам за душите е шербетът на нейната уста,
а къдрите й ще вземат на всеки ума.

За Ибрахим в поемата бе написана следната газела:

С огън светна свещта на сърцето любовен,
и душата пламна в този огън, като пеперуда.
Розово грейна светът, дочакал ден пролетен,
а сърцето ми като лале се обагри във кръв.

А по-нататък всичко беше като у Хамди, което присъствуващите поети искаха да кажат с възмущение на хитреца Хаяли, но Сюлейман вече беше вдигнал ръка, провъзгласявайки го за победител и определяйки наградата — разкошен халат и мастилница от тюркоаз. На останалите поети, както и на всички гости, бяха подарени кошници с редки захаросани плодове, които те можеха да си занесат вкъщи.

В това време от султанския сарай пристигна гончия с радостна вест: султанката Хасеки беше родила на Повелителя на века, прославения султан Сюлейман още един син! Беше двадесет и девети май — денят на превземането от Мехмед Завоевателя на Константинопол. Но с името на Завоевателя султанът вече беше нарекъл първия син на Хурем, затова той тържествено провъзгласи пред гостите, че дава на втория син на Хасеки името Селим, в чест на своя славен баща и веднага заповяда да изпратят на султанката като дар голям рубин — неговия любим камък, и златна стълбичка, за да

може да се качва на кон или камила, а някои от присъствуващите си помислиха: за да може да се катери по-удобно към върховете на властта.

А Хурем не мислеше нито за властта, нито за султана, нито за себе си самата. Лежеше измъчена, обезкръвена и все още не вярваше, че е родила — така неочаквано! — третото си дете, тъй като то се роди, както и Михримах, преждевременно, сякаш го теглеше към живота, бързаше да се появи на този свят. Момчето, макар и недоносено, беше пъргаво и пискливо, с червени като на майка си коси и повивачките бърбореха, че целият се бил метнал на майка си, а щом е така, щял да бъде щастлив в живота и непременно щял да стане султан.

Хурем се усмихваше през сълзи и лежеше мълчаливо, а когато поднесоха сина към гърдите й, не искаше дори да го погледне — нещо я беше ядосал още с раждането си. Що за дете беше? Под каква звезда беше заченато, зло или добро беше дошло с него на света? Радост или мъка ще донесе на майка си?

Засега беше донесло огорчение. Защото тази толкова жадувана от Роксолана сватба не излезе нито за нея, нито заради нея. Сватбата кънтеше и ечеше по цял Стамбул и вече привършваше, а Хурем не можеше да я зърне дори с крайчеца на окото си.

Султанът беше милостив към своята Хурем. Отново не изчака четиридесет дена за очистване на родилката и още на третия ден посети султанката. Показаха му сина Селим, той щедро дари майката и детето, а след това попита Хурем какво е най-съкровеното й желание.

— Да видя сватбата на вашата сестра — едва се усмихна Хурем.

— Но нали тя вече свърши! — учуди се султанът.

— Нима може нещо да свърши без вашата повеля, господарю мой? Вие не можете само мъртвите да възкресявате, понеже това е волята на аллах, а всичко останало на тази земя е по вашата воля и по височайшата ви повеля винаги може да започне отново дори и онова, което отдавна се смята за приключило.

— А вие, моя султанке, ще намерите ли сили, за да се вдигнете толкова бързо след вашите свещени усилия? — попита грижовно Сюлейман.

— Смятайте, че съм се вдигнала вече и отново съм ваша най-вярна слугиня, о мой великодушни повелителю!

Това беше чудо. Роди едва ли не седеммесечно дете, а то беше по-буйно от Мехмед. Измъчена от преждевременното раждане, почти умираща беше готова да се вдигне от постелята след три-четири дена, само за да задоволи любопитството си, наблюдавайки чуждото щастие.

Султанът заповяда след шест дена да подновят тържествата на Атмейдан. Набързо беше направен един покрит кьошк, защитен с дървени решетки и постлан отвътре с килими. Сюлейман поведе своята султанка и заседна там с нея цял ден, като двамата наблюдаваха състезанията на пехливаните, стрелците, жонгльорите и акро-батите.

След това, придружен от велможите и нарушавайки вековните обичаи, взе със себе си султанката и навести зет си и сестра си в техния дворец, за да узнае щастливо ли живеят и за да им връчи нови щедри дарове. Отново се върна в кьошка на Атмейдан и сега гледаше как гощават неговите верни еничари и им дават пари, радваше се, че от днес в столицата, а следователно и в цялата държава, се възцаряват силата и законът и че неговият народ посреща с такова веселие султана и султанката.

А Хурем седеше до султана, часове наред гледаше бурната веселба на стамбулските безделници и мислеше за чуждото щастие.

На султана и през ум не му минаваше, че с тази разкошна, невиждана още в Стамбул сватба, той сродява и укрепва двете най-големи и най-враждебни сили в своята държава, които рано или късно ще трябва да се сблъскат и едната от тях неизбежно ще загине. Едната от тези сили той непредпазливо показа на народа и с това я направи стократно по-слаба, понеже след като беше толкова високо възнесена, народът веднага я възненавидя, а другата сила засега оставаше скрита и от това беше много по-силна.

Явната сила беше Ибрахим — отсега не само велик везир, но и царски зет. А скритата сила — Роксолана, чието време още не беше настанало, но някога можеше и трябваше да настане.

---

[1] Празник в Украйна и Белорусия, сроден с нашия Еньовден, продължител на езическия славянски празник за посрещане на лятото. — Б. пр. ↑

[2] Легендарен кон, на който уж пророкът Мохамед извършил пътешествие на небето. — Б. а. ↑

[3] Мюсюлманското име на Ной. — Б. а. ↑

[4] Наместник на пророка. Тук авторът допуска неточност, не султан Сюлейман, а баща му Селим си присвоява званието халиф. — Б. пр. ↑

[5] Вид струнен инструмент. — Б. пр. ↑

[6] Собствено име (син на познавача на законите на шериата; Факих — познавач на шериата). — Б. а. ↑

[7] Имот, даден за благотворителни цели. — Б. а. ↑

ИЗТРЕЗНЯВАНЕТО

Да живеещ сред зверове. Тук не криеха, напротив, перчеха се с това, че са зверове. Чуждоземните посланици, преди да попаднат в тронната зала, за да целунат края на Сюлейлановия кафтан, бяха превеждани през двора, където стояха огромните Сюлейманови слонове, а след това между клетките с лъвовете и леопардите през един тесен проход, та да им се струва, че всеки момент през прътите може да се промуши страшна лапа на див звяр с яки и остри като ятагани нокти.

Султанът вземаше дори и в поход своя зверилник и често пред входа на неговата осмоъгълна червена шатра, разпъната на дебели, отлети от злато стълбове, привързваха хищни пантери и гепарди, сякаш за да покажат: ето, вижте, падишахът повелява дори на дивите зверове.

Но имаше сила, от която се боеше и самият султан. Призвана да укрепва и поддържа империята, понякога тя я разтърсваше така неочаквано и страшно, както никоя друга. Тази сила бяха еничарите. Султанската войска, която няколко столетия вдъхваше страх на Европа, Азия и Африка, беше измислена от брата на султан Орхан — Алаедин, който доброволно се беше отказал от претенции за престола и беше станал велик везир на своя по-малък брат. Той беше въвел за християните в покорените земи кръвния данък — девшир-ме. Веднъж на пет години нарочни султански чиновници трябваше да вземат от всеки четиридесет двора по едно петгодишно момче, при което избираха най-годните и здравите. Отвеждаха децата завинаги. „С печални лица родителите, роднините, братята и сестрите им горчиво плачеха и ехтеше такъв вик, че не беше възможно да се предаде с човешки език; като обличаха траур и власеници, злочестите родители си посипваха главата с пепел и силно викаха. Живите завиждаха на мъртвите, когато откъсваха децата от родителите. Имаше много скръб, сълзи и страдания.“ Този стон щеше да се промъкне през дебелия слой на столетията. Пиеха кръв от народа — най-чиста и най-невинна. Лишаваха народа от бъдеще, мислейки в самоувереното си заслепение,

че бъдещето е само тяхно. Алаедин казваше: „Когато децата бъдат принудително ислямизирани и взети като войни на държавна служба, с това ще се извоюва тяхното временно и вечно освобождение, понеже думите на Корана гласят, че у всяко новородено е заложен стремеж към исляма. А когато този стремеж се разпространи сред войската от християнски деца, тогава ще бъде лесно с тяхна помощ да се приобщават към исляма техните съотечественици и по този начин броят им ще расте.“

Взетите във вечно робство деца ги обучаваха повече от десет години в училището за аджеми[1] в Сютлюдже на чуждия език, вярата и изкуството да убиват хора, като ги държаха по няколко хиляди в едно огромно мрачно здание, в ужасна теснотия и жестокост. След това най-ловките бяха изпращани в еничарски орди, а останалите отиваха като слуги в султанския двор и дворовете на велможите и продължаваха да учат, като си избираха една или друга специалност. Някои от тях за цял живот си оставаха слуги, а други, като например прочутият майстор Синан, проявяваха надареност, трети достигаха до най-високи длъжности в държавата, а при Сюлейман ставаха вече дори велики везири, като се отплащаха на света със същата жестокост, каквата беше проявил той към тях и тяхното детство. Младите еничари биваха обучавани и по-нататък — до двадесет и пет и до тридесет години, докато накрая не станеха войни, каквито светът не познаваше. Еничарите не бяха прости, вулгарни главорези, както си представяха непосветените. Учеността засилва подлостта и жестокостта — така смятаха наставниците на тази войска, затова неуморно продължаваха да учат еничарите чак до смъртта им, за да стигнат до най-голямо умение и съвършенство. И те оправдаваха надеждите. Стреляха с лък така, че улучваха летяща птица в окото; биеха се с ятаганите не само в ръкопашен бой, но и можеха с един замах да приковат човека до стената, като пеперуда с карфица; знаеха тайните да поставят барут под стените на обсадените крепости и като се промъкваха през проломите, безмилостно се хвърляха върху главите на защитниците едновременно с грохота от взрива; без да искат съвет от никого, знаеха кой враг как да сломят; без да очакват ничия помощ, при необходимост строяха кораби, отливаха топове, приготвяха барут, правеха мостове за преминаване през реки и тресавища; не познаваха милост, не забелязваха човешките сълзи, не се надяваха някой и тях да оплаче и

мълчаливо погребваха убитите си. Имаха си свои имами, мъдреци, поети и дори светци, за какъвто беше смятан бедният дервиш Хаджъ Бекташ[2].

Силните и здрави юноши, откъснати от родината, вярата и езика на бащите, с осакатени завинаги души, бяха без друга опора в живота, освен султана, който лицемерно ги наричаше свои синове и нямаха нищо свято, освен възнаграждението за кървавата служба и грабежите, с които завършваха всяко клане. Живееха в огромни казарми близо до Атмейдан и Топкапъ като монаси, нямаха право да се женят, цялото им имущество беше с тях и на тях, спяха натъркаляни на твърди плъстени постелки като кучета и за най-малкото недоволство ги наказваха със смърт. Нощем не смееха никъде да се отлъчат — за това също ги заплашваше смърт. Вървяха в поход след султана, който се кипреше на коня със златна украса — покорни и мълчаливи, обгорени от страшното слънце, шибани от дъждовете. Затъваха в блатата с тежките си абени дрехи, които с месеци не изсъхваха от пот и вода и гниеха върху тях така, че телата им се спарваха и над еничарските орди се стелеше такъв тежък смрад, като над слонските табуни или над стадата овни, карани подир войската за клане. Обречени да бъдат стадо, бяха ли още хора, оставаше ли в тях поне зрънце разум, доброта и благородство? Имаше само сляпа храброст, но когато ги гледаше, човек можеше да се усъмни: дали наистина храбростта беше човешка черта?

Смъртно изтощени в боевете и походите или пък измъчени през деня от непрекъснатите военни упражнения, след вечерната молитва се строполяваха за няколко часа върху твърдите си постелки като добитък. Смятаха ги за опора на султана и империята, а спяха като бедни занаятчии, които нямаха къде да отидат от мизерните си работилници; като кожари, които лягаха сред каците с вонещите щавени кожи; като бакърджии, които и нощем сънуваха неспирния звън в ушите; като уличните бербери, които вземаха само по едно акче на човек; като най-бедните арменци, които през нощта трябваше да палят подземните печки на хамамите и изобщо не излизаха на бял свят; като бедните метачи на пазарите — фарашите, които си спяха върху метлите сред купчините смет.

Светът беше безмилостен към тези нещастници и не им даваше никакви надежди за освобождение. Когато ги караха на война, отиваха

без съпротива, понеже нямаше къде другаде да идат, когато другите се молеха, те също отнемайкъде се молеха; когато някой ядеше лакомо, преглъщаха слюнката си и яростно скърцаха със зъби от глад, като мислеха само как ли да измъкнат някое крайче и за себе си, понеже се наяждаха до насита само тогава, когато след боя идваха при казаните с пилаф и живите получаваха освен своя и пая на загиналите. Дързостта и горчивият смях на Бекташ им допадаха. Като Бекташ те можеха да смятат на този свят свое само изяденото и то не за дълго! Както и на Бекташ, и на тях винаги им стържеше в корема от глад, защото ядяха истински само след бой, а в мирно време два пъти на ден — след утринната молитва и преди сън. Веднъж, гладен като еничарин, Бекташ срещнал някакъв човек, подир когото вървели добре облечени и охранени — едва ли не до пръсване — слуги. И той възкликнал: „О аллах, погледни този човек и вземи от него пример как трябва всеки да си гледа робите!“ Един човек казал на Бекташ: „Ако продължи така, светът ще се преобърне и всичко ще е с дъното нагоре.“ — „Кой знае — засмял се Бекташ, — може пък дъното да се окаже по-добро!“

Еничарите пазеха царството, но в същото време бяха неговата най-голяма опасност — като буре с барут, което може да разруши непристъпната вражеска стена, но да вдигне във въздуха и своя нехаен и непредпазлив стопанин.

Започна се през едно мартенско утро на 1525 година, девет месеца след пищната сватба на Хатидже и Ибрахим. На закуската еничарите обърнаха бакърените си тасове с пилаф, който не бяха докоснали, и започнаха с всичка сила да ги удрят с лъжици.

— Казан калдърмак![3] — ревяха еничарите.

Осем хиляди души блъскаха с всички сили бакърените тасове и този страшен шум изпълни мрачните еничарски казарми, пространството около Атмейдан, султанския дворец Топкапъ и цял Стамбул. Дворцовите слуги се разбягаха. Капуджиите изоставяха вратите, които трябваше да пазят. В харема ханъмите изплашено затискаха главите си с възглавници, за да не чуват този ужасяващ грохот. Улиците мигом опустяха. Бакалите на пазара затваряха дюкяните. Занаятчиите заключваха занаятчийниците. И по целия Стамбул се разнесе заплашителен, тревожен шепот: „Казан калдърмак!“ Кучетата завиха като на умряло. А след това с див вой от казармите се изля жива зловеща вълна и заля цял Стамбул с разруха,

грабежи, унищолсение, огън и смърт. В еничарския двор на Топкапъ всичко кипеше, еничарите се втурваха към Вратите на блаженството, които бяха пазени от бели евнуси, и крещяха: „И дотам ще стигнем! Ще измъкнем за косите проклетата вещица, омагьосала нашия султан!“ Вилнееха край двореца на Ибрахим, отправяха заплахи към омразния гръцки изрод, завладял нахално родния им баща — падишаха. След това се спуснаха по улиците на Стамбул, грабеха пазарите и еврейската махала и отново се втурваха към Вратите на блалсенството, изпращайки проклятия на гяурката, която ралсда на техния царствен повелител недоносчета.

Цяла седмица Стамбул беше във властта на разбунтувалите се еничари. Джелепите, които снабдяваха града с овци и крави, се бояха да се покалсат пред вратите на Стамбул. Огънят под огромните бакърени казани в султанските кухни угасна. Ханъмите се хранеха само със запасите от сладкиши, намерени по килерите на евнусите. Хурем не излизаше от стаята си. Не изтича ни при валиде ханъм, нито при главния евнух, не поиска ничия помощ, не молеше никого, не проявяваше нито страх, нито отчаяние. Жестоко гълчеше слугините и се нахвърляше върху тромавите евнуси, прегръщаше дечицата си, вземаше на ръце ту едното, ту другото, целуваше ги и мислено повтаряше: „Моите деца са султански деца. Дечицата ми, дечицата ми!“ Хатидже избяга през нощта от своя дворец и едва молса да стигне до летния султански сарай Караагач.

Сюлейман беше вече няколко месеца на лов в Едирне. Като чу за еничарския метелс, прекрати лова, но не се върна в Стамбул, а потегли за Силиври, качи се на султанската си ладия със златен дракон на носа и започна да се разхолсда по Дарданелите, съзерцавайки гористите брегове, кафяви, мрачни и пусти като гробища. Срещу султана заплуваха еничари с големи гемии и започнаха да викат, че той трябва да им плати за три години слулсба и да възвърне бащинската си благосклонност, за която отдавна беше забравил заради този подъл грък и окаяната вещица, погубваща скъпоценния му лсивот с магиите си.

Султанът не полеела да разговаря с метелшиците. Заповяда да чакат връщането на великия везир от Египет, където той беше отишъл за пари.

Тогава еничарите се завтекоха към везира Аяс паша, надявайки се той да се застъпи за тях пред султана. Но какво молсеше да направи този човек, който не беше способен да каже две думи и когото единствено го биваше да размахва сабя под стените на вражеската крепост? Еничарите разграбиха неговия дворец, опусто-шиха и изгориха двореца на Ибрахим, оплячкосаха двореца на Скен-дер челеби, отишъл с Ибрахим като султански дефтердар.

Вече не молсеше да ги усмири никаква сила. От тях трепереше цял свят — нека сега трепери Стамбул и самият султан! Султанът ги наричаше свои синове, братя и деца, а ги държеше като гладни кучета — нека сега дойде при тях с прости дрехи, без пищната си свита, да дойде пеша и да им се поклони до земята, а те ще седят край казаните с тлъсто овнешко и ще викат: „Дестур!“ — „Внимавай!“

Три години без заплата, без плячка, без внимание и почит.

Бяха винаги едно могъщо тяло, една неразделна душа при султана, а сега ги откъсваха, разделяха и разединяваха. Ибрахим, който беше изпратен с невиледана пищност от султана да въведе ред в Египет, подбра от еничарите само младичките и снажните, понеже те му бяха нулсни не като войни, а като украшение наред с хубавите палсове в бяла коприна и бели кръгли шапки.

След великия везир Сюлейман тръгна на лов в Едирне, съпроводен от четиридесет хиляди конници, а от еничарите взе само най-опитните в ловното изкуство, пък другите остави в Стамбул край постния пилаф.

Който беше отишъл в Египет, щеше да забогатее, който беше попаднал иа лов, поне щеше да си хапне дивеч, а за останалите в Стамбул нито милост, нито пари, нито плячка.

Последен път им даде да се награбят до насита султанският зет Ферхад паша. Докато Сюлейман се тъпчеше със спахиите си под стените на Родос, еничарите на Ферхад паша усмиряваха източните провинции, където се бунтуваха къзълбашите, арменците и туркменските гшемеиа. Бяха очистили така грижливо земята от хора и богатства, че тя още дълго щеше да лелей пуста и разорена, а пък самите те с претъпкани от плячка кожени мехове довтасаха с главореза Ферхад паша в Родос, като улучиха точно момента, когато войската вече влизаше в победената крепост и настъпваше великият час на

грабеж. Но нямаше какво да се граби! Само голи камъни и безмълвна чума!

А после заседнаха в столицата само па постен пилаф и отново трябваше покорно да чакат кого от тях ще прибере безмълвната смърт. Изпращаха със завистливи погледи щастливците, които отиваха отвъд морето или поне в Едирне.

Късно през есента дойде ужасната вест за гибелта на еничарския любимец Ферхад паша.

Сюлейман не прости на своя зет грабежите му в Анадола и Сирия. Току-що издигнал омразния грък Ибрахим на поста велик везир, той извади от везирския Диван Ферхад паша и го изпрати санджакбей в Смедерево и наместник в Белград. Това беше нечувано понижение. Поне да беше румелийски бейлербей, а то санджакбей, като прост паша! Не помогнаха и молбите на принцеса Селджук, и застъпничеството на валиде ханъм, не се уплаши султанът и от застрашителния ропот на еничарите, напомнящ рева на див звяр в клетка.

Ферхад паша, блестящ войн, непобедим пълководец, страшилище за отстъпниците и неверниците, след като пристигна в Белград, реши да покаже на Сюлейман иа какво е способен и с петнадесет-хилядна войска, подтикнал Бали бей да тръгне с него, се отправи към Срем да удари там унгарците. След като се бяха прехвърлили през Сава и бяха оставили на реката корабите с една малка охрана, бяха тръгнали с огън и меч по беззащитната равнина, опустошавай-ки лозята, изгаряйки недоизгореиото, грабейки недограбеното и убивайки всичко живо, което им попаднеше по пътя. В това време смели сръбски лодкари се бяха добрали скришом до корабите и ги бяха запалили и пребили охраната, а унгарската войска внезапно беше ударила като един железен юмрук по разпокъсаната войска на Ферхад паша и Бали бей. От петнадесет хиляди осем бяха избити, няколко хиляди бяха попаднали в плен, а пък онези, които се бяха втурнали назад, след като не бяха намерили корабите, бяха затънали в Сава и само единици бяха имали късмет да преплуват мътната бурна река. Сред тях бяха и Ферхад паша с Бали бей. Беше загубено всичко: хората, конете, оръжието, знамената. Победителите бяха изпратили най-хубавите коне, знамената и пленените велможи на краля в Буда, а опозореният Ферхад наша не беше измислил нищо по-

добро, освен да тръгне след няколко месеца за столицата, надявайки се, че неговата жена и майка на султана ще съумеят да се застъпят за него пред Сюлейман и отново да му върнат положението на везир.

А в това време от източните провинции непрекъснато идваха нови жалби срещу султанския зет. Той беше изпотрепал там много верни на султана велможи, за да заграби богатствата им. Докара в Родос на Сюлейман богати дарове, но за себе си бе взел хиляди пъти повече. Подстрекаваше еничарите срещу султана.

Всъщност Ферхад паша по това малко се различаваше от другите свадливи мюсюлмани. Но той увеличи провиненията си с поражението, претърпяно от унгарците и сърбите в похода, на който никой не го беше изпращал. Султаните не прощаваха никому пораженията. А на всичко отгоре в това време унгарският крал дръзко отхвърли предложението на Сюлейман за вечен мир.

Султанът се ожесточи. Не искаше да приема Ферхад паша, като казваше, че е зает с важни държавни работи.

Край Топкапъ шушукаха със злорадство: „С какви държавни работи? С червенокосата вещица и омразния грък ли? А за истинския воин няма време!“

Султанът тържествено изпрати Ибрахим в Египет, като придружи корабите му (което не беше ставало досега) със своята позлатена ладия до Принцовите острови. След това (което също не беше ставало) извърши тържествено шествие по столицата заедно със султанката Хасеки — тя седеше до падишаха в украсената със злато бяла карета, запрегната с бели коне, и двамата сияеха в злато и скъпоценни камъни.

След това Сюлейман замина на лов в Едирне, като заповяда на Ферхад паша да пристигне там на отчет за своите действия в Белград.

Нищо не прилича така много на войната като лова. Затова султанът сам оглавява лова, сам гони звяра и следи никой да не се отклонява от задълженията си. Да ставаш рано, да понасяш студ, жега и дъжд, да минаваш по непроходими пътища и всяка минута да си готов не просто за убийство, а понякога и за схватка, за смъртен двубой, когато изплашеният или ранен звяр се хвърли върху тебе, за да намери в твоята гибел спасение, да ядеш ечемичен хляб и онова, което сам си спечелил в лова, да пиеш вода от ручеите, а понякога и от блатата.

Най-късият път за насищане на човека са хлябът и месото. Така е и в живота. Никакви отклонения. За султана хлябът беше властта, а месото трябваше да се намира чрез лов или война. Четиридесет хиляди спахии, стотици велможи, три хиляди телохранители и отбрани еничари придружаваха Сюлейман в горите на Тракия. А десетки хиляди участници в хайката, вдигнати от всички села на този край, гонеха зверовете към техните стрели и копия. Тези хора плащаха дори по-малки данъци в султанската хазна за това, че трябваше да прислужват по време на лов и да приготвят сено и люцерна за хилядите коне и камили, че бяха коняри, камилари, кучкари, соколари и подгонваха дивеча.

Всички гори и планини се изпълниха с човешка глъч, с конско цвилене, с рев на камили и лай на кучета, само зверовете се спасяваха от смъртта и спасявайки се, нападаха убийците си мълчаливо, елените летяха като вятър, без да закачат нито едно клонче, глиганите се промъкваха през гъсталаците с жестокостта на смъртта, мечките в предсмъртен скок учудено се изправяха на задни лапи и дори убити изглеждаха страшни и силни, затова Сюлейман обичаше да язди между убитите зверове и да ги разглежда от седлото, сякаш повалени врагове на бойното поле.

Два пъти в седмицата се връщаше в разкошния сарай в Едирне край река Марица, където свикваше Дивана, приемаше чуждестранните пратеници и изслушваше вестоносците от всички краища на своето безкрайно царство.

В един дъждовен есенен ден пред двореца събраха няколкостотин български, сръбски, албански и гръцки деца, взети по кръвния данък — девширме. Доведени от верни хора на султана през каменистите планини, докарани в дисаги от далечна Босна, от бреговете на Стружкото езеро и сладководните славянски реки, дрипави, боси, мършави, клети, скупчени в безредна трепереща тълпа, децата стояха пред двореца и само големите им черни очи светеха върху отслабналите лица, очи, още пълни със сълзи, страх и навеки затаена дълбока ненавист към онези, които ги бяха откъснали от родната стряха. А султанът минаваше пред тях на черния си кон, целият в злато, кожи и скъпоценни оръжия и конят му целият беше обсипан с такива украшения, че с тях можеше да се купи не само тълпа от ей такива малки роби, но и цяла държава.

След като се позабавлява със съзерцаването на бъдещите защитници и опората на исляма, Сюлейман заповяда да пуснат при него Ферхад паша, който беше принуден, беснеещ и скърцащ със зъби, и тук да чака да го приемат, както преди това в Стамбул.

Султанът седеше, подвил крака на широкия разкошен трон, зареял поглед някъде встрани от Ферхад паша в изпъстрения с арабески таван. Безмълвните дилсизи стърчаха като каменни идоли до вратите и по всички кьошета на огромната тронна зала, в която нямаше нито един велможа, нито един свидетел на разговора, та бил той и някой жалък придворен писар. Но Ферхад паша се престори, че не забелязва нито мрачното блуждаене на Сюлейкановия поглед, нито подозрително пустата тронна зала, нито нежеланите при неговия разговор със султана застанали нащрек неми, който днес бяха твърде много. Той се яви пред очите на Сюлейман с разкошни дрехи, сияещ от богатство, здраве, бодрост и остроумие. Като целуваше дясната ръка на султана, се пошегува как наистина такава бяла, добре гледана ръка е могла да задържи меча, разцепил стените на Белград и Родос.

Поднесе на Сюлейман сирийско ковчеже от злато и кристал с неимоверно скъпи камъни, като се укоряваше за непростимата разсеяност, понеже трябвало да поднесе това ковчеже заедно с главата на предателя Джамберди Газали, от когото беше спасил престола преди четири години. Сюлейман мрачно мълчеше. Не откликна на шегата, не благодари за онази предишна услуга, оказана на трона от неговия зет. Ферхад паша не се смути. Плесна с ръце и неговите слуги внесоха две мъжки и две женски премени от златоткана коприна, ушити по персийски.

— Покланям се на ваше султанско величество и прекрасната султанка Хасеки — поднесе Ферхад паша подаръците на Сюлейман. — След като моите еничари се поразтъпкаха сред къзълбашите, меракът да се бунтуват им мина и сега са способни единствено да шият ето такива дрехи.

Сюлейман най-сетне се смили. Прие даровете. Заповяда да загърнат Ферхад паша със скъп кафтан и да му поднесат на златна табла купчина дукати. Това ободри Ферхад паша и той без да се бави, премина от поклоните, шегите и ласкателствата към жалбите.

— Вие отблъснахте своя верен раб от светлината на вашите очи, мой султане! — възкликна той с нескриван укор.

— Верността се доказва с дела — отбеляза султанът.

— С дела ли? — Ферхад паша мигновено забрави, че пред него не е просто високопоставеният роднина, а загадъчният всемогъщ повелител. Всички обиди, натрупани в продължение на няколко години и подсилени от шушуканията в харема и обожанието на ени-чарите, моментално кипнаха у него и се изляха неудържимо и бурно. — Че с какви дела, султанъм? Я си спомнете: кой друг от възкачването ви на престола е направил повече за вас от Ферхад паша? Щяхте ли да седите на този златен трон, ако не бях ви донесъл главата на предателя Джамберди? Щеше ли султанът да се нарича Сюлейман, ако Ферхад паша беше направил заговор със същия този Джамберди или с туркменските ханове, или с къзълбашите? А сега от Ферхад паша още ли дела се искат? Не слизах от коня цели двадесет години, ходих с великия султан Селим срещу шаха и срещу халифа, бих се отчаяно с неверниците и изменниците, получавах рани — и за това ме изгониха като куче от везирския Диван, изпратиха ме жалък санджакбей, а Сирия и Египет са дадени на оня, който нито веднъж не е замахнал с меч!

— Ти ограби нашите източни вилаети така, че те и досега не дават нищо на хазната — спокойно каза Сюлейман.

Ферхад паша трябваше да долови в това спокойствие заплаха, но увлечен в своите обвинения, той загуби всякаква предпазливост.

— Аз ли ги ограбих? Ще видим какво ще остане от Египет след този грък, който благодарение на вашата милост яде и спи върху злато! А пък аз и да съм вземал нещо от онези бунтовници, то е само за да нахраня бедните, вечно гладни ваши деца — еничарите! И затова ме направихте от везир санджакбей?

— Ти опозори дори званието санджакбей. Допусна петнадесет хиляди славна мохамеданска войска да бъде избита от пет хиляди неверници. Претърпя позорно поражение, а отгоре на това и позорно избяга. Честният воин трябва да остане на бойното поле. Как смееш да живееш след такова поражение?

Едва сега Ферхад паша оцени както трябва предвидливостта на султана: свидетелите тук наистина бяха нежелани. Немите не влизаха в сметката. Те са неми като мъртвците. И всичко тук беше мъртво, дори този султан, у когото не трепваше нищо нито в лицето, нито във вкаменената фигура. Но нали той, Ферхад паша, великият воин,

царският зет, любимецът на еничарите и цялата войска, която държи този златен престол, нали той е жив и иска да живее!

— Аз ли защо живея? Че кой да живее тогава? Ами вие, ваше султанско величество, защо не умирахте вие със своите войни край Родос? Моите петнадесет хиляди са избити от пет хиляди унгарци, нали? А стоте хиляди мъртви под стените на Родос, които се отбраняваха от петстотин неверници? Е, защо не легнахте вие, мой султа-не, със своите убити?

— Аз завоювах Родос, а какво завоюва ти?

Този толкова прост въпрос завари Ферхад паша неподготвен. В словесния двубой така и не му бе съдено да победи, понеже падишахът е винаги прав, а поданиците могат да бъдат само виновни. Но той се надяваше поне да изкаже на султана всичко, което мислеше за него, да напомни за заслугите си, които не може да му отнеме и сам аллах. И изведнъж такъв обикновен въпрос: „А какво завоюва ти?“

И Ферхад паша въпреки цялата си дързост не знаеше какво да каже. Когато ти стоиш, а противникът ти седи, дори само с това ролите са предопределени: онзи, който седи, обвинява, а който стои, се оправдава. Щом Ферхад паша помисли това, цялата му кръв нахлу в главата. Той ли трябва да се оправдава? Пред кого и за какво?

— Знам откъде са кавгите между нас! — възкликна той. — Всичко е заради сладкодумния негодник Ибрахим и тази кучка Роксолана!

— Махай се! — тихо, но вече без да крие заплахата в гласа си произнесе Сюлейман.

— Няма да се махна, докато не изкажа всичко! Докато не го чуеш! Че кой ще ти го каже? Всички се боят! Всичките са нищожества! А аз съм боец! Ходих в славни походи със султан Селим, когато вие още се целувахте със своя грък… Аз…

Султанът мръдна пръста си, като направи във въздуха напречна черта, немите тутакси се хвърлиха върху Ферхад паша и го хванаха за ръцете, но той се отскубна и измъкна кинжала.

— Настрана, неми! Ще ви изтрепя всички тук! Не се приближавайте!

Те го обкръжиха като безмълвна непристъпна стена. Отдалечаваха от султанския трон и прогонваха побеснелия паша, който се спъваше в дебелия килим и оплиташе краката си в дългите поли на

непрегъващия се от златна украса кафтан. Не се даде на немите и зад вратата! Премина през всичките дворцови коридори, като крещеше оскърбителни думи за султана и султанката, после, като се избави от преследвачите си, не напусна дворцовата градина, а се разположи на мраморната пейка, поставена още от Баязид Светкавицата, който обичаше да седи тук и да гледа големия шадраван, и продължи да проклина Сюлейман, Ибрахим и особено гяурката, омагьосала този нещастен повелител така, че той прогонваше най-добрите си военачалници.

Дали Сюлейман чу сам, или му донесоха, че пашата не мирясва, но чаушите на немите получиха заповед да затъкнат глътката на бесния босненец. Немите се нахвърлиха отново върху Ферхад паша и той отново извади ножа си и започна да го размахва, но дотърчаха нови чауши с дълги тежки сопи и наперeният воин беше убит безславно и позорно като побесняло куче. На мъртвия вече Ферхад паша отрязаха главата със собствения му нож и по-късно се пръсна слух, че с този нож пашата искал да убие султана.

Тялото на Ферхад паша лежа три дена до бялата мраморна пейка край шадравана. Отрязаната глава сякаш говореше на всички, които идваха на прием при султана: „За никого няма пощада!“

След десет дни в Едирне пристигна печален кортеж от четири карети с охрана от евнуси. Валиде Хафса и вдовицата на убития — принцеса Селджук, и двете в черно, пожелаха веднага да говорят със султана, но Сюлейман отново беше на лов и се наложи да го чакат цяла седмица. Когато се върна, не искаше да приема принцеса Селджук, но не можеше да откаже на майка си, а валиде ханъм доведе със себе си и султанската сестра.

— Ти уби мъжа ми! — развика се още от вратата принцеса Селджук. — Теша сърцето си с надеждата скоро да нося такава премяна и за тебе!

Султанът не отговори нищо. Не се разправяше с жени. Заповяда да изведат сестра му и никога повече да не я пускат при него. Не попита за нея чак до смъртта си. Пред валиде ханъм се опита да се оправдае. Не беше желал смъртта на Ферхад паша. Беше заповядал само да го поставят под стража за непокорство и своеволие. Капуджиите го бяха убили в сбиване, станало по вина пак на самия Ферхад паша. Но все едно виновните вече са наказани. На майката на султана

могат да покажат главите на убитите. Хафса мълчеше, хапеше тъмните си устни. Би предпочела да види други глави. Но не изказа на своя царствен син това спотаено желание. На сутринта отпътува за Стамбул, а пред нея полетя гончия с послание до Хасеки султанката — в него Сюлейман я канеше да го посети в самотното му студено жилище край Марица и да доведе със себе си децата, за които се бяха затъжили очите и сърцето му. Главният евнух получи заповед да уреди пътуването на султанката с подобаващата тържественост и с всички необходими удобства. Не беше казано трябва ли главният евнух лично да съпровожда Роксолана, или да остане в царския харем, който той не смееше да оставя без надзор нито денем, нито нощем, но в това време се завърна от султана валиде ханъм и като узна за прищявката на Сюлейман, сложи край на колебанията на главния страж на харема, като заяви, че главният евнух ще остане там, където е тя, майката на султана, докато е жива. След смъртта й могат да правят всичко, каквото си искат, а засега тя е пазителка на обичаите и ще изпълни своя дълг пред аллах докрай и твърдо, без да се поддава на никакви слабости и пагубни страсти, понеже пророкът ненапразно беше предупреждавал: „…онези, които следват своите страсти, искат да ви отклонят от истината“. На Хасеки й стига за път охраната от евнуси и опитният михмандар[4], който току-що беше придружавал нея, майката на султана.

Роксолана излизаше извън столицата за първи път, откакто бе стъпила на стамбулска земя, слизайки от галерата на Си-нам ага. Отвъд вратите на сарая, отвъд назъбените стени и заленитe от студените зимни дъждове ровове, на простор, на воля! Да можеше, би паднала на колене в лепкавата студена глина и би се молила на всички богове на света. Устата й се опиваха от волните ветрове, сърцето й искаше да изскочи от гърдите от щастие и възторг и тя едва сега осъзна колко е млада — само на двадесет години! — и колко много щастие би могла да изпита в живота, ако имаше онова, което имаха повечето хора на света без всякакви усилия от тяхна страна — свобода и родна земя. Нямаше нито едното, нито другото, беше принудена да си извоюва свободата по трохи, а вместо с родна земя да се задоволява със злата и жестока чужбина, която беше станала вече родина на нейните деца. Двадесетгодишна, беше майка на три деца! Нейните деца са султански деца! И покрай тях тя беше султанка, повелителка на тази земя, в която

беше докарана като робиня. Спасението, надеждата и опората беше само в децата. Настръхваше цяла само при мисълта за униженията, които беше преживяла на тази земя, притискаше до себе си децата и не ги пускаше да се отделят нито за минута. Спасявайте ме, спасете ме и ме възнесете!

Преди отпътуването се срещна с валиде ханъм.

— Не е ли много тежък пътят за болнавия Мехмед? — попита султанската майка.

Искаше да остави първородния в сарая, оставяйки на Роксолана нейните недоносчета. Колко явно се четеше това по тъмните уста на валиде ханъм!

— Султанът иска да види всичките си деца — като се мъчеше да придаде приветливост на гласа си, отговори Роксолана. — Негово величество се е затъжил за децата си.

— Навън е зима — напомни валиде ханъм.

— Нима волята на негово величество трябва да се съобразява с годишните времена?

— Синовете на падишаха принадлежат на държавата! — търпеливо обясни майката на султана.

— А нима държавата не е там, където е падишахът? — отново с упорит въпрос се измъкна Роксолана. — Или може би ние с вас ще се противопоставим на царствената воля на негово величество?

Валиде ханъм замълча и отстъпи. Не се опита да се позове дори на Корана. Все пак пожела добър път и предупреди прислужниците да не простудят султанските деца.

Четириокия също ги изпращаше. Както винаги мълчаливо, само поглеждаше с големите си очища недоверчиво и враждебно, но какво я засягаше тази враждебност, щом тя беше извън Вратите на блаженството и извън вратите на Стамбул.

Роксолана излизаше от града през Едирнекапъ. Пред тях вече бяха изпратени десет големи волски впряга с всичко необходимо за пътя: съдове за храна, постелки, овни и кокошки в кафези, сено и овес за конете и дори дърва, тъй като в хановете и кервансараите по пътя нямаше нищо освен четири стени. Източните хора се гнусяха да използват чужди вещи и всеки си караше всичко, пък и бедният чергарски бит ги беше приучил през хилядолетията да се задоволяват с най-малкото. Освен това ако кервансараите разполагаха със своя

покъщнина, килими и миндери, по тях неминуемо биха се събирали нечистотии, този разсадник на страшната чума, а така беше достатъчно само да се напръскат с вода каменните подове, да се пометат с метла — и мястото за нощувка беше готово.

Волските впрягове с хората на михмандара, които трябваше да подготвят местата за почивка на султанката и нейните придворни, бяха изпратени три дена преди тържествения кортеж.

На разсъмване в деня, когато Роксолана трябваше да напусне сарая, по улиците на Стамбул от „Света София“ до Едирнекапъ препуснаха конни султански капуджии, като свистяха с камшици и се провикваха с диви гласове: „Савул! Дестур!“ — „Дай път! Пази се!“ Понеже тръгнеше ли вече по улиците бялата, цялата в злато карета с баш кадъната на падишаха, всеки, който попаднеше на пътя, трябваше да бъде убиван като куче.

Затова Стамбул изпращаше Роксолана наострено и със скрита ненавист. Султанката пътуваше по улиците на столицата като въплъщение на насилие и никой не искаше да знае колко далече беше тя дори само от мисълта за най-малкото насилие. Пък и кой ли би взел да я пита или да наднича в душата й, когато пред нея и отстрани препускаха на черни коне наперени юначаги и току се провикваха: „Савул! Дестур!“

В каретата на Роксолана бяха впрегнати шест коня — това беше една доста просторна, плътно обвита отвътре с червено кече със златни шарки карета, цялата застлана с пухкави кожи и дебели килими за топлина и уют, макар че за топлина евнусите непрекъснато слагаха в каретата плоски бакърени мангали с разпалени въглени, като прибираха изстиналите.

След първата карета вървеше втора, също с шест коня, след това два четириконни кабриолета и осем двуконни каруци. При Роксолана в първата карета бяха Михримах и мъничкият Селим.

Помагаше им млада красива робиня и мъдрата уста хатун, на която много пъти се бе случвало да пропътува този път и сега с разказите си правеше не толкова непоносимо дългото и тежко зимно пътуване на султанката.

В другата карета беше Мехмед със своя възпитател Шемси ефенди, а в кабриолетите хазнатарката караше премените и накитите на Роксолана, там бяха слугините на султанката и бавачките на

Михримах и Селим. Каруците бяха натъпкани с всякаква покъщнина, без която такава висока персона не подобаваше да замине дори за един ден, а тук всичко беше нужно не само за едноседмичен път, но и за пребиваването в султанския сарай в Едирне, където, разбира се, можеше да се намери всичко нужно за султанката и децата й, но можеше и да липсват някои обичайни неща, с които беше свикнала, а това не биваше да се допусне.

Неща, с които беше свикнала! Богатство! Разкощ! Мислила ли беше за такова нещо съвсем неотдавна? Сега седеше в тази разкошна карета, загърната чак до очите в пухкави червени самурени кожи, които нямаха цена, седеммесечният Селим лежеше в позлатена люлчица, завит с покривка от катеричи кожи, а Михримах, също в скъпа кожена премяна, искаше майка й да я вземе на ръце и бърбореше: „М-ма, м-ма!“ А Мехмед вече беше започнал да говори, всеки ден изричаше все нови и нови думи, езикът просто се лееше в устата му — чуждият език! Само нощем, когато не я подслушваха и следяха, като плачеше над своя първороден син, му шепнеше родни думи: „Сине мой! Детенцето ми!“ — а на глас се боеше да изрече дори и едничка дума, за да не изплаши нетрайното си щастие, за да не отблъсне бдящата съдба. Пътят от това робство към висините минаваше през още по-голямо робство. С нищо и пред никого да не издаде мъката си за онова, което беше останало само спомен, никому да не позволи дори и с крайчеца на окото си да надникне там, да види нейното най-голямо богатство. Родната бащина къща в Рогатин! Може би сега тя вече и не съществуваше. Живееше само в спомените й. Виждаше я на разсъмване, когато се навеждаше над заспалото детенце, и през дългите дни, когато над градините на харема вееха гнилите южни ветрове, виждаше я в тежката черна тъма на стамбулската чума и при светлината на месеца и звездите през топлото лято, виждаше я от височината, от рогатинския насип и отдолу, от Лвовския път — тогава изглеждаше сама на себе си съвсем мъничка, а бащината къща ставаше голяма като половината свят и грееше с дървените си стени като слънце. Виждаше я през безсънните си нощи и денем, явяваше се в сънищата й и когато се събудеше, Роксолана стенеше от мъка и ридаеше за навеки загубеното.

А трябваше да се живее.

Когато носеше в утробата си първото дете, валиде ханъм пусна слух, че ще се роди дявол. Да пукне дано! Гюлфем и Кината, готови от завист да удушат малката Хурем, притичваха с престорено съчувствие и шепнеха уплашено за страшните клевети, в които я оплитаха като в паяжина, въздишаха и охкаха, а сами се кокоре-ха срещу хилавата, слабичка девойка: няма ли да се хвърли в Бос-фора? Не, не се хвърли! Роди син, после още едно дете и още едно. Утвърждаваше се чрез децата си и вече нямаше отстъпление. Нямаше път назад. За цял живот е прикована към тази земя и децата й, като пораснат, ще смятат тази земя за родна, а за родината на майка си няма да искат и да чуят. Също и за езика, защото какво е езикът без отечество? Може би ще си спомнят само песните, които им беше пяла над люлките, пееше им ги тихичко, та никой да не я чуе.

Искаше й се да литне към Украйна, да повика след себе си децата. „Нашите планини са златни, нашите води са медени, а тревич-ките копринени, върбите ни круши раждат, момите ни в злато ходят!“ Искаше и не смееше.

Сега караше своите деца по тяхната земя. За първи път — и за тях, и за нея самата.

Разкалян път, стари маслинови дръвчета протягат към студеното небе криви черни клони като безсилни робини. Вятърът брули със сляпа жестокост високите стволове на зелените кипариси и те застрашително се олюляват — току-виж се прекършат и паднат. Минаха селището Чумликьой. Обозът се беше проточил прекомерно и конните евнуси, като подвикваха недоволно, се мъчеха да го сберат по-плътно. Старият дебел михмандар често приближаваше до Роксоланината карета, свеждаше в поклон глава, на която беше намотана цяла купа плат, и бърбореше нещо: извинение ли, молба ли — не се разбираше. Роксолана махваше с ръка: „Оставете ме на мира, имам деца!“

Привечер все пак се довлякоха до село Кючюкчекмедже, където имаше цели пет хана за странници, но за султанката с децата бяха приготвени две гръцки къщи, в които от стопаните бяха останали само стари, грубо нарисувани икони по стените и незагасващи кандила под тях. Тези икони и кандилца направо боднаха Роксолана в сърцето. Не мигна до сутринта, прекара цяла нощ над люлката на малкия Селим, като си светеше с едно медно светилниче и четеше някаква книга от

тези, които караше в багажа. Караше децата и книгите — единственото спасение за ранената душа.

Сутринта бе слънчева, вятърът беше утихнал, земята полегато се издигаше към небето, а след това се изгърбваше, пътят се пресичаше от нисък планински хребет, а зад него имаше прикътана долина, наречена твърде заплашително Харамидере — долината на разбойниците, — и там те трябваше да пренощуват. Подминаха голям камилски керван, спрял за нощувка. Камилите, подгънали крака, се готвеха да спят. Бяха се разположили в голям кръг с главите навън. Вътре в кръга бяха сложени денкове със стока, гореше огън.

Роксолана с децата отново беше настанена в една гръцка къщичка, принадлежаща на свещеника. Отново трябваше да прекара нощта със своите някогашни тъмнолики богове, които я съзерцаваха скръбно над кандилата. Написа едно късо писъмце на султана, изпрати го с гончия, дремна малко.

Нататък пътят водеше към Силиври — през селцето на контрабандисти Каракъкьой, покрай засипания от пясъци Кумбургас той изведе обоза към морето. Ужасната кал свърши, пътят се стелеше вече по твърд камък, отдясно се издигаха полегати хълмове, а отляво шумеше морето, така волно и безметежно, че душата литваше към неговите простори като птица и мълчаливо ридаеше от възторг. Обедът беше уреден в селището Бургадос пред хана. По-нататък срещнаха огромни табуни с коне. Караха ги за продан в Стамбул. Невъзможно беше човек дори да си представи колко коне се продават в столицата. На Авратпазар конете се продават заедно с хората. Конете не ги караха турци, не и българи. Роксолана още от пръв поглед позна тези хора. Дребни, жилави, мръсни, с големи лъкове на гърба, с привързани към седлата примки, кечета и мехове с кумис — татари! Ама съвсем същите като онези, които я караха от Рогатин и я продаваха на робския търг в Кафа. Родна кръв на султановата майка, а значи и у султана имаше някаква частица татарска кръв — и в децата й също! Горко й, горко й! Колко е страшен животът! Убитата трябваше да стане роднина на своя убиец! Ще има ли някога възмездие за извършеното и ще се изчерпи ли дългото търпение на хората и господа?

Отседнаха в Силиври. Голям град. От едната страна планина, от другата — скала, пристанище за султанската ладия. От четирите хана хората на михмандара бяха избрали за султанката онзи, в който имаше

две жалки стаички. Всички останали бяха построени по турски обичай така, че в тях хората и добитъкът не се отделяха. Дим, смрад от камили, остра конска пот, смет — това беше ханът.

Стаичките за султанката и султанските деца бяха постлани с килими и стоплени с мангали, от кандилниците се носеха силни аромати на арабски балсами, които пречистваха въздуха от смрад и епидемии. Роксолана сама нахрани Мехмед и Михримах, а на ненаситния Селим, който непрекъснато крещеше, даде да суче, след това разпореди да й приготвят дрехите за другия ден (трябваше да сменя дрехите поне пет пъти на ден — преди всяка молитва, но по пътя беше принудена да се задоволява с едно обличане). Избра си книга за през нощта. Беше трактатът на арабския философ Ибн Рушд, наричан в Европа Авероес. Ибн Рушд пишеше, че няма нищо по-всеобхватно от материята и че именно бог е вечната природа. Той не искаше да признае безсмъртието на душата и отхвърляше мита за отвъдния живот и възкресението. Ако е така, тогава на кого да се молим и на какво да се надяваме? Не беше ли и тя вече мъртва и погребана навеки и не възкръсва ли сега, не се ли възнася бавно, плахо, но упорито и непрестанно? Или всичко това е сън и мираж? Не, тя се измъква от властта на тъмните сили, тя си възвръща отдавна изгубената свобода и сегашното пътешествие е първото свидетелство за това — но може ли свободата да се върне при човека, ако в душата му няма вяра? В какво трябваше да вярва? В бога? Но той я остави да загине, отказа се от нея, предаде я на друг бог и сега вината за измяната терзаеше душата й.

В любовта? Но може ли истинската любов да започва с робското покоряване на тялото? Султанът влезе в нея не през душата, а през тялото и вече не можеше да има чиста любов, а само позор и горчивина.

Може би в звездите, в небето, в сияйните висини? Може би, може би…

Тя спеше като птичка на люлеещо се клонче. Едва притваряше клепачи и вече трепваше от най-малкия шум. Сама се учудваше: откъде взема сили, как живее?

През нощта в хана се вдигна врява. Беше дошъл султански вестоносец — носеше писмо за любимата Хурем. Султанката не биваше да се буди толкова късно, но волята на падишаха беше над

чието и да е спокойствие. Впрочем Роксолана и без това не спеше. Писмото беше късо и не изискваше отговор. Султанът тръгваше да посрещне своята Хасеки. Войската вече пази пътя от Силиври до Едирне. Нека неговата султанка със султанските деца пътува спокойно и щастливо.

От Силиври пътят продължаваше към Чорлу. На хълмовете се виждаха останките на античната стена, построена от византийския император Анастасий за защита от българите. Хилядолетни руини. Тук всичко беше старинно, някога дори прочуто, всичко беше история — Силиври, за който бяха писали още Херодот и Страбон; покритият с нащърбени плочи път покрай морето, където някога е бил убит Марк Аврелий; тази хилядолетна стена. Названия, спомени, руини. Но какво я интересуваше историята, щом като имаше вече своя собствена история, пред която бледнее всичко известно в човешките деяния.

Обядваха в Кънъклъ. Малко село, но в него имаше четири хана и джамия за правоверните, макар че тук живееха повече гърци. Отново срещнаха табуни с татарски коне, които прехвърляха през рекичките Ятъгиса и Бахулдериси. Вечерта пристигнаха в Чорлу — малко по-голям от Силиври град. Три джамии, гръцка и арменска църкви. Няколко хана и дори голямо медресе. Точно в равнината край Чорлу войската на Баязид беше разгромена от неговия син Селим и султанът беше принуден да отстъпи трона. Възмездието не закъсня. След осем години Селим на път от Едирне за Стамбул беше умрял в същия този Чорлу, където някога се беше сражавал със своя баща.

Да посрещнат султанката излязоха местният кадия и кехаята. Клатеха глави с тежки чалми, притискаха към гърди свитите като лодки длани. Все мълчешком. Без думи. Само хвърляха погледи като студени стрели. Проклета гяурка! Проклета! Проклета!

През следващите два дни подпухналият михмандар и неговите лениви евнуси не можеха да намерят помещения за престой нито в Карашаран, нито в Бургас. Не помагаха нито пари, нито заплахи, нито молби. Всички упорито твърдяха: чума. Никой не искаше да поеме риск. Такива височайши гости, а при тях мор. Трябваше да прекарат две нощи в плъстени шатри. Пътят беше ужасен. Потоци вода, лепкава кал, разрушени мостове, локви. И това беше път, по който трябваше да пътува самият султан!

След Бургас, близо до Мурад Тепеси, срещнаха керван камили, воден от едно невзрачно мрачно магаренце. Караха дървени български въглища в Стамбул за майсторите на топове, които използваха за барута въглища само от родопските гори.

Магарето ситнеше, навело голямата си глава, и предългият керван от камили послушно се влачеше подире му. Магаре — господар. Тук всички са господари.

Преди Кърклисе, което лежеше в предхълмието на Родопите, пътят се разделяше. Левият водеше към Едирне и София, а десният — към Молдавия, към Днестър и по-далече. Ох, да би могла да свърне по десния път, да тръгне през планини и реки и да стигне в Рогатин, в бащината къща, да смъкне от себе си всичко, което я потискаше като лош сън, да стане отново веселата, безгрижна Настася, да изтича до строгия викарий Скарбски и послушно да издекламира стиховете на Хораций за бързия бяг на времето, което Настася все не можеше да схване и току се смееше на поета, оплакващ някой си Постум с неговите бръчки и старост!

Ала по левия път насреща й вече идеше сам Сюлейман, съпровождан от хиляди блестящи конници, приближаваше се бавно към нея целият в злато и блясък на скъпоценни камъни, заслепяваше я, изгаряше я, унищожаваше всичките й дръзки мисли, намерения и желания. Отново ставаше робиня, макар и знатна, отново падаше долу, макар и безмерно издигната над този жесток свят.

Постлаха сред калта червено сукно, султанът слезе от черния си кон, стъпи на сукното, тръгна срещу бялата карета, вратичките се отвориха, насреща му, измъквайки се от пухкавите кожи, към него се протегнаха две бели ръце, и войската заучено завика: „Падишах хим чок!“[5] Всичко потъваше в забрава, бащината й къща, пристанището на непокорния й дух гореше и мечтите й изчезваха в пламъци. Откъде ли беше този пожар?

А огънят се възземаше съвсем не оттам, откъдето би го очаквала Роксолана или пък сам султанът. Засега само тлееше, кървеше като болезнена рана, спотаен и скрит, притулен в най-непристъпните дебри на султанската столица, но от това беше още по-страшен.

Еничарите, като узнаха за смъртта на своя любимец Ферхад паша, заридаха от мъка и отчаяние. Кой сега ще ги поведе, с кого ще

отидат и ще отидат ли изобщо някога за плячка, или ще трябва да се мотаят тук цял живот край казаните с постен пилаф?

Валиде ханъм се вглеждаше внимателно в това, което ставаше в еничарските орди. Не бързаше. Сега имаше достатъчно време. Оставаше в столицата сама. Нямаше нито съперници, нито врагове — само съучастници и в доброто, и в злото. Щом в казана е започнало да ври, нека чорбата се довари. Морето трябва да се развълнува, за да изтласка високите вълни на сушата. Тя седеше край еничарското море и стиснала тъмните си устни, търпеливо чакаше. Чакаше, докато Роксолана се придвижваше по разкаляните зимни пътища към своя повелител. Чакаше, докато те двамата се съединят и забравят в обятията си целия свят. Чакаше кога ще може да нанесе най-болезнен и последен удар.

Валиде ханъм не можеше да очаква вече по-добър случай да унищожи омразната гяурка. Сама беше виновна, че пусна тази украинка твърде близо до своя царствен син, сама трябваше да изкупи вината. Султанът вече не я слушаше, сякаш тази малка роксоланка го беше омагьосала. Самата валиде ханъм беше дребна жена и вярваше в силата на такива жени, но в същото време й беше криво, че не бе могла да завладее някога султан Селим така, както тази чужденка завладя нейния син. Можеше ли да понесе такова нещо!

Опита се да скара султана с Хурем — напразно. Незабелязано чрез одалиските настройваше Хурем срещу сина си — тя не се поддаваше и проявяваше пред падишаха такава дивна смесица от покорство и дързост, че за него целият свят се затвори в белотела-та, златокоса робиня. Чужденката плашеше валиде ханъм с едва ли не болезненото си пристрастие в овладяването на езиците и знанията. Домогваше се до все по-нови и нови учители и седеше в султанските книгохранилища — защо? Султановата майка намисли да нанесе удар на тази странна чужденка по най-болезненото място на душата. Миналата година подтикна своите кримски племенници, които все не можеха да поделят ханския трон след смъртта на славния Менгли Гирей, да нападнат украинската земя. Четиридесет хиляди татари тръгнаха срещу Волинската земя и Галиция, разположиха стана си край Мостиски, пръснаха по всички посоки грабите-ли и ловци на хора, земята стана на пепел. Плениха хиляди хора, отведоха добитъка, заграбиха всичко и там, където стъпи татарски кон, не остана нищо.

Валиде ханъм все чакаше Хурем да изтича при султана, да започне да плаче, кори и проклина, но тя затаи всичко в себе си и — никому нищо.

Валиде ханъм не се стърпя. Повика Хурем и я попита не е ли чула какво са направили в нейната земя татарите.

— А чу ли, ваше величество, че великият московски княз завоюва Казанското ханство? — дръзко попита Хурем.

— Радваш ли се?

— Просто ви съобщавам, скъпа валиде ханъм, както и вие ми съобщихте за разоряването на моята нещастна земя.

Освен ум и дързост гяурката притежаваше още непостижима хитрост и предвидливост. Именно тя отгатна тайната мисъл на валиде ханъм за издигането на Ибрахим на поста велик везир и оженването му за Хатидже и първа каза за това на султана. Макар и да знаеше, че валиде ханъм всеки миг може да я унищожи, като разкрие на падишаха тайната на нейното появяване в свещения харем, тя не се боеше от нищо! Пък и султанът, когато неговата майка някак си намекна, че би могла да му отвори очите за произхода на един твърде скъп за него човек, нехайно махна с ръка и не поиска да я слуша. Искаше да живее със затворени очи, сляп, невиждащ! Какъв позор!

Няколко седмици валиде ханъм с неимоверна предпазливост проверяваше чрез главния евнух, кой може да бъде верен, на кого може да се разчита и в чие сърце пламти най-чист огън за вярата и борбата за вяра.

Повика при себе си великия строител Коджа Синан и започна дълго и подробно да му излага намерението си да издигне в Юскю-дар голяма джамия със своето име. Слушаше търпеливо мъдрия художник и се мъчеше да си представи как расте нейната джамия — тухла след тухла, камък след камък, колона след колона, надпис след надпис. Всичко, което се прави за векове, изисква търпение, упоритост и време. Тя не жалеше време за нищо. От малка беше свикнала да се обуздава и както и да напираха да се проявят наследените от поколения диви прадеди бурни страсти, жестоко ги сподавяше и само тъмните й спечени устни я издаваха и показваха какви страшни пожари бушуват в нея.

Роксолана гостува на падишаха цели два месеца. Приемаше заедно със султана посланици. Ходеше на лов. Трябваше да се научи да язди и й дадоха младия султански коняр Рустем, който с тъжна

почтителност учеше на това изкуство високопоставената ездачка. През тези нощи над шумната Марица, сред дебрите на Румелия, под облаците, идващи може би отвъд Дунава, бе заченат третият син на Роксолана, който щеше да стане най-голямата й любов и най-голямата й болка, нейната смърт.

Когато в столицата пристигнаха султански вестоносци и съобщиха, че величествената султанка с августейшите си деца възнамерява да се върне в свещената непристъпност на Вратата на блаженството, султановата майка нареди на главния евнух да събере през нощта най-доверените. Птичката летеше към мрежата. Откъсната от султана, тя губеше силата си. Сюлейман без чародейката до себе си щеше да се съгласи с всичко.

Събираха се в стаята на самия главен евнух. Пренебрегваха най-строгите забрани. Нарушаваха свещената непристъпност на харема. Грубите мъже, като внасяха със себе си смрад на мръсно тяло, горчив дим и лошо време, тъпчеха меките килими, по които стъпваха само малките бели крачета на красавиците, водени в султанската спалня. Но кога беше то? Отдавна не бяха водили в спалнята на падишаха изплашени млади робини — там ходеше само омразната гяурка, злата чародейка, коварната чужденка, от която трябваше да избавят не само султана, но и цялото царство.

Спасителите се прокрадваха тайно и тихо в тъмната нощ до стаята на главния евнух, сядаха по червените килими, подлагаха си кожени и брокатени възглавници и вземаха с груби ръце скъпите чаши с шербет, подавани от евнусите. Тук имаше молли, изпратени от великия мюфтия, кадии от главния кадия на Стамбул и еничар-ски аги — сурови войни, носители на златния обръч, издигнати още от султан Селим, който беше истински баща на тази непобедима войска. На плъстените си шапки агите имаха цели снопове разноцветни пера. Колкото по-стар и заслужил беше агата, толкова по-голям сноп украсяваше шапката му, така че тези пера вече не можеха да се държат и се налагаше да бъдат закрепвани с нещо. Султан Селим пръв се беше досетил да дари на енича-рите за това златни обръчи. Така се бяха появили еничарите със златен обръч. Селим беше дарил на няколко аги по два, а на двама дори по три златни обръча, но тези войни бяха вече толкова стари и така насечени в битките, че бяха умрели малко след

страшния султан и сега тук, при главния евнух, най-високопоставени бяха агите с два златни обръча.

Главният евнух седеше до стената, подвил крака върху продълговат кожен тюфлек, загърнат с широк топъл халат. Мълчаливо кимаше на дошлите и показваше на евнусите да подават възглавници на гостите, да поднасят чаши. Еничарите се разполагаха на килимите и също така мълчаливо гледаха черния евнух. Кой е той и какъв е? Дори името му никой не знаеше. А знаеше ли нещо за себе си самият той? Откъде е, от кои краища е, къде е неговата родна земя, кой е роднят му език? Тук беше враг на всички и всички му бяха врагове. А с враговете какво можеш да правиш? Трябва да бъдеш търпелив и да изчакваш. Изпращаше когото трябва и където трябва — мълчешком. Не знаеше какво е благосклонност, беше усвоил умението да слуша и да изпълнява заповеди. Често в неговите ръце се оказваха съдбите на най-големите хора, чак до мюфтията и великия везир — приемаше го като нещо обикновено. Защото отговаряше за най-голямото съкровище на империята — женското тяло. Човешкият живот не струваше нищо за него. Без да му мигне окото, можеше да заповяда някой да бъде удушен, заклан или удавен в Босфора. Яките стени на Топ-капъ пазеха надеждно всички тайни.

Дори на това сборище на нечестиви заговорници главният надзирател не измени на своя обичай. По устните му се плъзгаше само една едва забележима усмивка — пренебрежителна и снизходителна. Какво го засягаха всичките тези хора? Лишен от желания и страсти, издигнат над делничната суета, макар и да беше изпълнител на волята на майката на султана, в същото време мислеше за нещо по-голямо. Знаеше, че валиде ханъм, когато дойде тук, ще подстрекава тези разярени войни само срещу сул-танката Хурем, без да спомене нито дума за своя зет Ибрахим, а той самият нямаше нищо против султанската жена, затова пък беше готов да изправи целия свят срещу хитрия грък, та да може сам да заеме мястото на великия везир. Но днес трябваше да мълчи и да чака всемогъщата валиде ханъм.

Тя дойде, когато вече всички губеха търпение. Беше цялата в бели кожи, а очите й бълваха черни мълнии. Решително смъкна от лицето си фереджето, не криеше красотата си, тъмните си изваяни устни, чувствения си черкезки нос.

— Какви сте вие? — крясна тя на старите еничари. — Войни или мокри кокошки? Ами чалмоносците? Защо мълчат пазителите на вярата?

Даде им възможност да обмислят гневните й думи и сетне продължи да хвърля към мълчаливите мъже тежки, болезнени обвинения. Замълчаваше и отново се нахвърляше върху тях страшно и изненадващо.

— Не виждате ли, че всичко гине?

— Докога ще търпите?

— Гяурката отравя моя царствен син!

— Ражда на нашия падишах дяволски недоносчета!

— А той не вижда нищо, защото му е направена зла магия!

— Мехмед е хилав в тялото и само позори царския род!

— Селим е червеноглав като къзълбаш, като тази вещица от Украйна!

— Само неверница може да знае такива чародейства!

— И само вие можете да спасите султана от това урочасване! Някой от хората на мюфтията се изкашля плахо в червеникавия здрач и изрече дрезгаво:

— Великият мюфтия — аллах да продължи дните му — заяви, че ако преславният падишах смята раздялата с гяурката за грях, той ще разпредели този грях върху всички правоверни и на всеки ще се падне толкова малко, че аллах няма и да забележи.

— Нищо не може да се противи на волята на аллаха — изрече един от кадиите.

— Чувате ли? — възкликна валиде ханъм. — Казано е: „И ги убивайте, където ги намерите, и ги изпъждайте оттам, откъдето те са ви изгонили, защото изкушението е по-лошо от убийството!“

Тя стана и бързо излезе, без да чака някой да каже нещо. Изчезна като дим. След нея стана и главният евнух и мълчаливо махна с дългите си ръце: да се разотиват тайно, както се бяха и събрали. И да мислят върху думите на султанската майка. А когато ги обмислят както трябва…

Знакът беше даден, когато Хурем се върна с децата в столицата и отново потъна в почетното си заточение — робиня и повелителка едновременно. Още преживяваше неповторимите седмици, прекарани на воля в горите и планините на Румелия, още се мъчеше да се съвземе

от вълнението, когато еничарите заудряха рано една сутрин по обърнатите медни тасове — и Стамбул потрепери, потрепери цялата империя.

Така неочаквано настъпи горчиво изтрезняване от сватбата, която султанът устрои за своя любимец и за сестра си Хатидже.

И отново съдбата се смили над малката Хурем. Тази сватба и още повече Ибрахим бяха като трън в очите на еничарите, и цялата си ярост те насочваха не към младата султанка, както й се искаше на валиде ханъм, а преди всичко срещу великия везир, когото смятаха виновник за всички злини: и за тяхното мизерно положение, и за смъртта на Ферхад паша, и за пренебрежението на султана.

И след като разграбиха, изпотрошиха и изгориха всичко, но вече не можеха да спрат и се питаха какво да правят по-нататък, сетиха се за гяурката-султанка и тогава решиха да посегнат на най-неприкосновеното — на непристъпния харем.

А Сюлейман продължаваше да плува на своята позлатена ладия, сякаш се надяваше, че метежът ще стихне от само себе си, както стихва вятърът, след като се навилнее до насита. Наблюдаваше отдалече, вглеждаше се — дали не искаше да застава срещу мътилката, която заливаше неговата столица, или се боеше?

По пладне към неговата ладия приближи куриерска лодка, от нея скочи един висок, млад еничарин — мустаците му едва набождаха — и започна да се промъква към султана. Викаше, че носи бърза вест от султанката Хасеки.

Сюлейман заповяда да пуснат еничарина. Капуджиите го доведоха, като го държаха здраво под мишници. Той понечи да падне на колене, но те продължаваха да го държат така, че увисна на ръцете им.

— Какво искаш? — строго попита султанът.

Еничаринът заклати глава, показвайки, че не може да говори пред всички.

— Приближи се — заповяда Сюлейман. Капуджиите доближиха еничарина до султана.

— Е? Говори.

Вестоносецът се наведе до ухото на султана и забързано зашепна.

— Падишахо мой, тази нощ еничарите ще се вмъкнат във Вратата на блаженството и ще убият нейно величество султанката Хасеки.

— Как се казваш?

— Коджа Хасан.[6]

— Че какъв коджа си? Още мустаци нямаш!

— Така ме нарече драгоманът[7] на мойта орда.

— Остани при мен!

Султанът заповяда да карат към пристанището до градините на харема. Така забързан не беше го виждал още никой. Забравяйки за достойнството, едва не скочи от ладията и без да чака да му подадат коня, се завтече с най-близките телохранители към двореца. Там незабавно заповяда да му доведат еничарските аги, всички онези, които възглавяваха непокорните. На Хасан повтори още веднъж:

— Остани тук с немите.

Уверените в своята сила еничари със златен обръч, опората и страшилището на трона, като поклащаха важно перата си, влязоха в приемната с надежда, че падишахът ще се хвърли насреща им, ще започне да ги нарича синове и братя, да ги обсипва с обещания, да им се умилква и да се унижава. Той наистина се втурна насреща им и като хвана кинжала, закла на място тримата най-стари, които бяха отпред. И макар изненадата да надхвърляше всичко, което бяха виждали дори тези врели и кипели люде, задните не се стъписаха и двамина веднага се спуснаха към Сюлейман — единият с оголен ятаган, а другият с опънат лък, ала още по-бързо между тях и султана скочи Хасан, хвана двамата нападатели за ръцете и викна:

— Султане мой! Бягайте!

В това време немите застанаха като стена между султана и еничарите и Сюлейман, без да се бави, се скри в съседното помещение. Чак там си спомни за младия еничарин, който вече два пъти спасяваше честта и живота му и веднага изпрати да доведат Хасан при него. Не се надяваше да е още жив и се зарадва, когато видя еничарина невредим. Каза му:

— Иди и обяви на еничарите, че още днес ще им бъдат раздадени двеста хиляди дуката от държавната хазна. Обяви им също, че те назначавам ага на мястото на убитите. И нека незабавно издадат всички подстрекатели.

Като получиха парите, еничарите спокойно наблюдаваха как джелатите набиваха на колове техните другари. Никой не издаде нито валиде ханъм, нито главния евнух. Бяха свикнали да умират мълчаливо. Наистина, великият мюфтия дойде при султана и позовавайки се на корана, започна да говори дълго и объркано за необходимостта да се избиват всички нечестивци и за свещената война, която беше завещал пророкът, ала султанът слушаше без нужното почтение шейхюлисляма[8] и полеела да узнае за кои неверници говори главата на мюсюлманите. За онези ли, които бяха държали в ръцете си най-силните крепости — Белград и Ро-дос — и които той изби и унищожи, изпълнявайки завета на своите прадеди? Или за жалките къзълбаши, които беше разгромил славният султан Селим и които сега се бояха да вдигнат глава, очаквайки реда си?

— Но нали презрените къзълбаши, които още при султан Селим бяха взети, за да служат на правоверните, и досега оскверняват нашата вяра и нашата земя! — възкликна мюфтията.

— Дайте фетва[9], мой духовни наставнико, да ги избиват там, където ги намерят — веднага отстъпи султанът, като не желаеше да се кара с този могъщ човек след погрома, извършен от еничарите и като разбираше добре, че все едно няма да мине без жертви, трябваше само да се избират най-безболезнените. Той знаеше, че цял Стамбул кънти от викове срещу омразните чужденци, знаеше, че всички имаха пред вид най-вече неговите приближени: и султанката Хурем, и великия везир Ибрахим, и везирите Мустафа паша и Аяс паша — украинка, грък, босненец и арбанасец. Съзнателно ли, или случайно ги беше събрал Сюлейман около себе си, ала нямаше намерение да се откаже от тях нито пред разярената тълпа, нито пред този велик пазител на законите.

— С вашата благословия, учителю мой — почтително мълвеше султанът — още днес ще изпратя писмо до младия персийски шах Тахмасп, който е същият вероотстъпник, както и неговият баща Исмаил. Той очаква да го поздравя по случай възкачването му на престола, а аз ще му кажа всичко, което мислим за него и за неговите презрени къзълбаши.

Сюлейман заповяда да извикат писаря и като сърбаха с мюфтията бавно и с наслада шербет от скъпите чаши, започна да диктува послание до младия шах. Напомни за славните походи на

непобедимата си войска, когато камъкът гореше и тревата беше забивана обратно в земята и двете най-големи твърдини в населената част на земята — Белград и Родос — се преклониха пред силата на османското оръжие, така че сградите на гяурските идоли бяха превърнати в мюсюлмански храмове. Сега идеше неговият ред.

„Та преди високите като планини вълни на моята войска да залеят земята ти — бавно произнасяше султанът, като се наслаждаваше заедно със сладкото питие на всяка дума, — да опустошат държавата ти и да изтръгнат от корен издънките на твоя род, свали от главата короната и надени подир прадедите си калпак, та като дервиш да се примириш със съдбата си и се спотаиш в сянката на покорството. Ако дойдеш пред моята Висока порта и в името на божията милост молиш за къшей хляб, ще ти дам. Нищо няма да загубиш освен земята си. Но ако упорстваш с фараонското си високомерие и тръгнеш по грешен път, заедно със звъна на оръжието, свистенето на стрелите и гърмежа на топовете до слуха ми ще стигне и вестта за твоята гибел. Дори да се скриеш като мравка в земята или да полетиш високо в небето като птица — ще се погрижа навсякъде да те намеря и да очистя света от подлото ти присъствие.“

След време това писмо бе поместил в историята си хронистът на Сюлейман Джелялзаде, който беше още с Ибрахим в Египет, проследявайки всяка държавническа стъпка на великия везир.

Ненавистта е като плод, узрее ли, трябва да падне. Султанът протегна могъщата си ръка, защищавайки главите на най-близките си хора, но трябваше да жертвува други.

Фетвата на великия мюфтия беше четена по всички джамии. Според Корана и Суната[10] се позволяваше убиването на къзълбашите, грабежа на имуществото им, опожаряването и разоряването на полетата, сградите и градините. Без позоваването на Корана фетвата нямаше законна сила, затова шейхюлислямът цитираше думи от тази книга, в която не се споменаваше нито веднъж за любов, но затова пък едва ли не всички сури бяха изпълнени с призиви за омраза и вражда: „О, истински вярващи! Воювайте с онези неверници, които са близко до вас: нека познават вашата жестокост. И ги убивайте, където ги срещнете.“

Убиваха нещастниците, когато спяха или пътуваха, по време на молитва или на трапезата, по пазарите и в полето, убиваха без страх и

стари и млади, понеже убийството по заповед не се смяташе за злодеяние и заповедта за убийство също не беше злодеяние, виновни трябваше да бъдат само убитите — така искаше аллах.

При Хурем през нощта дотича младата одалиска Ша-мама-Пъпешчето, притискаше треперещото си тяло до нозете на младата султанка и уплашено хълцаше:

— Моя султанке, те ще ме убият! Те убиват всички мои едноверци и нямат милост, те ще дойдат и тук…

— Успокой се! Ще ми събудиш децата — извика почти сърдито Хурем на персийката. — Не бива да се боим от смъртта. Тя догонва онзи, който се бои. А тук няма да дойдат. Трябваше да дойдат, за да убият мене, но не дойдоха! Тогава защо ще дойдат заради тебе?

— Да убият вас? Възможно ли е такова нещо, моя султанке?

— Тук всичко е възможно.

Настани Шамама да спи в своята стая. Още една жива душа край спящите деца — и вече някак си ти е по-леко. За нея смъртта не съществуваше, понеже смъртта — това е тялото, а тялото вече отдавна беше принесено в жертва, то не съществуваше, не й принадлежеше. Когато къщата се руши, какво да прави стопанинът в нея?

А в това време великият везир Ибрахим, далеч от стамбулските опасности, се разпореждаше в Египет.

Покори неверните, пусна от тъмниците длъжниците (понеже ако лежаха в тъмница, никога нямаше да си върнат дълговете), откри приюти за бедните и възстанови джамията на Халиф Омар; под надзора на обиграния в изнудването Скендер челеби беше описана цялата земя до най-малкото парче заедно с населението и всички бяха обложени с данъци, а в крепостта бяха изградени две нови кули за пазене на държавните пари.

В началото на септември Ибрахим се върна в Стамбул с невероятен и невиждан блясък. Насреща му на четири дена път излязоха везирите Мустафа паша и Аяс паша и му предадоха дар от султана: оседлан арабски кон за двеста хиляди цехини[11]. Ибрахим също подари на султана скъпоценна шапка с диамант от петдесет и осем карата. Великият везир докара със себе си от Египет и Сирия един милион дуката, които му беше помогнал да събере Скендер челеби, останал както и преди най-близък съветник на Ибрахим, макар той след сватбата си със султанската сестра и да беше отстранил

дъщеря му Кисайя, като я беше дал на дефтердарския помощник Хюсеин челеби.

В Стамбул се смееха.

— Султан Селим ядеше с дървена лъжица и ходеше с еничарско джубе, но докара от Египет три милиона, а гъркът дойде целият в злато, придружен от хиляда гавази със златни шапки, а в Йедикуле внесе само един милион.

Сюлейман виждаше: войската трябва да се изведе от Стамбул. Защото не поведеш ли войската към врага, тя насочва силата си срещу тебе.

Пет дена преди завръщането на великия везир от Египет султанката Хурем роди на султана трети син. Момчето беше мургаво и приличаше на своя велик баща, над пъпчето му бабите, които го повиваха, съзряха една мъничка бемка и радостно обявиха: „Ще стане велик човек!“ При Османовци, където трона наследяваше най-големият от мъжките наследници, като унищожаваше всички останали, такова пророчество беше почти светотатство, но какво можеха да направят мъдрите баби, след като виждаха божия пръст?

Момчето беше наречено Баязид — в чест на Сюлеймановия дядо.

---

[1] Събираните съгласно кръвния данък деца от християнското население се наричали „аджемиоглани“ — „неопитни момчета“. — Б. а. ↑

[2] Хаджъ Бекташ Хоросани е основател на дервишкия орден „бекташи“ (около втората половина на XIII в.), който имал силно влияние сред еничарите. — Б. пр. ↑

[3] Буквално: обръщай казаните! Обърнатите казани били признак за еничарско недоволство. След време този израз започнал да означава еничарски бунт. — Б. а. ↑

[4] Церемониалмайстор, възглавяващ кортежа. — Б. а. ↑

[5] Слава на падишаха! — Б. пр. ↑

[6] Хасан Големия. — Б. пр. ↑

[7] Водач на дружина. — Б. пр. ↑

[8] Глава на духовенството в Османската империя. — Б. пр. ↑

[9] Послание на главния мюфтия. — Б. пр. ↑

[10] Устни мюсюлмански преразкази, които имат силата на закони. — Б. пр. ↑

[11] Венецианска златна монета, която през XVI век се сече и в други европейски държави под название дукат. — Б. пр. ↑

ЖЕНАТА

И когато, двадесетгодишна, роди на Сюлейман три сина и дъщеря, когато победи всички съперници и се издигна над харема, когато превъзмогна пречките, зловещата сила и дори самата себе си — тогава у Роксолана се появи мисълта за величие.

Беше й се паднало да живее във века на титани. Микеланджело и Леонардо, Тициан и Дюрер, Лутер и Макиавели, Мюнцер и Мор, Рабле и Босх откриваха това столетие на гении, а трябваше да го завършат Монтен и Челини, Сервантес и Шекспир. Вазари пишеше: „Безкрайно много са даровете, били те естествени или свръхестествени, които виждаме да валят по волята на небесата към хората и често да струпват у една единствена личност така много красота, изящност и талант, та каквото и да стори такъв човек, всяко негово действие да е тъй божествено, че оставяйки зад себе си всички други хора, да се открои като щедро дадено му от бога, а не придобитото по човешка заслуга.“

Кой от смъртните имаше дързост да се сравнява с титаните? И можеше ли да се стреми към величие неизвестното момиче от Украйна, жестоко хвърлено в робство и лишено от свобода? Ако върху някого наистина се изсипваха небесни дарове, на нея й беше отредено може би само неверие и отчаяние. Ако благодарение на свръхестественото душевно напрежение беше съумяла в робството да си извоюва свобода, засега това беше само свобода в любовта. Би ли могло да има за жената нещо по-ценно от свободата в любовта? Но нали тя цялата се основава на зависимост, която те хвърля отново в робство, наистина доброволно и сладко, но все едно робство, а в робството не може да има величие.

Когато зад вратите на двореца вилнееха еничарите, хиляди пъти си представяше смъртта, притискаше до гърди малките си деца и умираше заедно с тях, едва сега узнала истинския ужас.

И когато оцеля, възкръсна и се роди отново, роди се вече не Хурем, а само Хасеки и Роксолана. Трябваше да заеме високо място в своето време, а не какво да е. Без да се плаши от сиянието на гениите, без да прекланя глава пред могъществото на владетелите на века, единият от които се хвалеше, че в неговите владения слънцето не

залязва никога, а другият, когото тя трябваше да обича, като го ненавижда и да го ненавижда, като го обича, беше наречен заради великите си победи над света Великолепен. А по тези времена имаше и жени, които караха да се надпреварваш с тях по красота, ум, твърдост на волята и природна дарба. Даже в мюсюлманския свят като неугасваща звезда беше блеснала поетесата Михри Хатун, наричана слънцето сред жените. Беше се родила и живяла в Амасия, не бе поискала да стане робиня в ничий харем, изповядвала беше свободна любов и сама си беше избирала любимите в двора на шехзаде Ахмед, който след време беше загинал от ръката на своя жесток брат Селим. Удивителна жена! Беше се издигнала над милиони робини, възпяла беше свободната и волна любов, беше мечтала за човек, който би могъл да пожертвува дори живота си заради любовта:

Ако си влюбен, то в любовта
не пести честта и срама.
Отдай и душата си в любовта,
ако ли не — ще загубиш навеки любимата своя.

Поетесата не бе скривала увлеченията си. Имената на любовниците й бяха известни на всички: законникът Муайедзаде, поетът Гувахи, синът на поета Синан паша, Искандер Челеби. От тази необикновена жена бяха изпитвали страх дори такива талантливи хора като поетът Иса Неджати. Животът на царедворец го беше научил на предпазливост и предвидливост при избора на приятели и в проявите на симпатия, а тук изведнъж се явява някаква неудържима жена, която хвърля предизвикателства към целия мюсюлмански свят и пише пародии по неговата поезия! Обидата и яда си той беше излял в едно обръщение към Михри Хатун:

О ти, която пишеш пародии по моите стихове,
не слизай от пътя на пристойността и приличието!
Не казвай, че по размер и рима
стиховете ти приличат на стиховете на Неджати.
Макар и от три букви да стават две думи,

не са едно и също талантът и порокът.

Можеше ли тази жена да обръща внимание на нечии заплахи? Когато Искандер Челеби я беше напуснал, поетесата беше изпратила след него следните редове:

Затъжа ли, приятелю, в тежка разлъка —
ще се разтърси земята и небесният зенит.
Заплача ли някога по тебе от мъка —
сълзите ми света ще потопят.

Сякаш откликвайки на Михри Хатун, оттатък морето се отзоваваше венецианката Гаспара Стампа, умряла преждевременно от безнадеждната си любов към граф Колалтино ди Колалто. Но колко страдалческа бе нейната муза редом с бунтарската муза на Михри:

Сърцето ми чувствително, синьоре, с теб тръгна,
но мога ли амура да виня, че стана моя ти съдба!
Със тебе и сълзите ми горещи, и въздишките ми ще летят,
като приятели ще следват далечния ти път.
И ако усетиш, че те не са със тебе някой ден,
то знай, любими, че вече няма ме и мен.

Хурем също пишеше стихове. В душата ѝ бушуваха хиляди песни, висеше над бездна, а сега вече можеше да погледне и към небето. За Европа една велможна жена-литератор беше нещо обикновено по това време. Сестрата на краля на Франция Франсоа I Маргарита Наварска със своя „Хептамерон“ беше влязла навеки в литературата. Стиховете на шотландската кралица Мария Стюарт, изпълнени с любовна страст към нейния любимец граф Бозуъл, бяха използвани, за да я обвинят в заговор и убийство на законния ѝ съпруг. Виктория Колона, дъщерята на великия конетабъл на Неаполитанското

кралство, благодарение на стиховете си се бе сближила със самия Микеланджело, а владетелката на малкото Кореджо Вероника Гамбара благодарение на тънкото ласкателство в стиховете си беше спечелила благоразположението на папа Климент и император Карл. Но всичко това ставаше в европейските дворове, където жените още не благоденствуваха, но вече бяха започнали да господствуват, където ставаха могъщи регентки на престола като Катерина Медичи във Франция, а дори и кралици като Елизабета — дъщерята на английския крал Хенри VIII. В света на исляма такава жена можеше да предизвика не само учудване, а порицание и проклятие. Може би Роксолана беше първата от османските султанки, която се беше осмелила да пише стихове? Е и какво? Не се боеше от нищо и от никого, плахите й стихове, чийто единствен читател трябваше да бъде само султанът, бяха сякаш изпитание за тяхната любов. Изпращаше на Сюлейман в Едирне всеки ден кратки писъмца, в които се оплакваше от разлъката и самотата:

На скуката и мъката бях събеседница и пленница на отчаянието.
Аз палех факлите на моята печал по всички пътища на очакването.
Всеки ден птицата Рух летеше в небесния простор на желанието
с надежда, че някой гълъб ще донесе от вас вест
или облаче ще пролее благодатна капка в долината на жаждата.

Пишеше стихове за своя султан:

Сив сокол си планински
в простора безкраен.
В клисурите гнездо от погледа криеш.
Летиш под небесата самотен и зъл,
и плячката по върховете хищно раздиращ.

Между бездната и небесата беше земята и на тази земя тя трябваше да се утвърди. Още от самото начало беше уверена: чрез децата! Да народи на султана синове, да даде престолонаследници, да стане тяхна майка, майка на този чужд и вражи трон. Като царица Бона, която беше родила на полския крал Зигмунд син Зигмунд Август, като Елена Елинска, която беше дала на великия московски княз Василий Иванович син Иван, който по-късно стана прославеният Иван Грозни. Великият московски княз Василий беше взел Елена Глинска за жена след като беше преживял двадесет и една година с бездетната Соломия Сабурова и накрая я беше изпратил в манастир. По-млада от Василий с двадесет и пет години, дъщеря на литовския княз Василий Глински, Елена бързо беше стъпила на шията на стария владетел. Нарушавайки обичая, беше го накарала да си обръсне брадата, беше отстранявала от двора и хвърляла в тъмница знатни боляри, а след смъртта на Василий, станала владетелка при малолетния Иван, беше сквернила царското ложе с болярина Овчина; беше заповядала да хвърлят в тъмница по-малкия брат на Василий Андрей Старицки, като му сложат желязна шапка на главата. Дори чичо си Михаил Глински беше оставила да изгние в тъмница, сякаш мъстеше за потъпканата си младост. Май наскоро след това беше умряла не от собствена смърт, а беше отровена от подкупени хора, както ставаше по това време — поне така мислеше посланикът на австрийския император Фердинанд Сигизмунд Херберщайн, който посети Стамбул след като два пъти беше ходил в Москва.

Царица Бона беше дошла в Полша, когато кримският крадец на хора караше от Рогатин малката Настася, за да я продава на робския пазар в Кафа. Беше предизвикала удивление и възторг със златистите си коси и черни вежди, а също с писаните си сандъци-касоне, в които беше докарала наистина царска зестра. От Краков Бона беше си кореспондирала с най-елегантната жена на Италия Мантуанската маркграфиня Изабела Д’Есте, която й изпращаше италиански стихове, описания на най-новите танци и модели, а също козметика, приготвяна от нейните придворни майстори.

Всъщност самата Изабела д’Есте привличаше най-много погледи, макар да не беше нито кралица, нито велика владетелка, а само съпруга на едно дребно италианско князче — Франческо Гонзага. Светлата фигура на тази жена се бе извисила над злодейството,

варварството, диващината, разврата, цинизма, над потоците от подлост и моретата от кръв. Без да е красива, притежаваше особена женственост, излъчваща вдъхновение за художниците, поетите и музикантите. Не бе пропускала случай да помогне, беше писала безброй писма на влиятелни хора, зищищавайки художниците, към които се бе отнасяла като към гении, не бе пестила похвалите, измолвала беше картини и рисунки, давала беше съвети и дори малки указания. Гениалният Леонардо да Винчи беше рисувал портрета й, оставяйки за поколенията образа на тази дивна жена. Бузеста, с дълъг нос, издадена брада и изпъкнали очи, с високо чело и малка уста, в която се чете обещание, и с блясък в очите, показващ необикновен ум. Студена, решителна, съзнаваща своите цели и намерения — коя от жените не би искала да стане такава?

Роксолана би могла да изрежда знаменити жени, като дългия низ зелени перли, които й подари Сюлейман против уроки, но какво от това? Прославени с ум, целомъдрие и надареност, те до голяма степен дължаха славата и положението си преди всичко на своя произход. Бяха свободни, богати и неограничени в своите възможности. А тя? Неизвестна дъщеря на един неизвестен поп, после робиня, нещастна и отчаяна, а сега щастлива робиня — защото как ли другояче можеше да се нарече? С прелестите на младото си тяло трябваше да завладее султана, да го задържи при себе си, за да завладее и цялата негова империя. Друго оръжие нямаше. Най-страшното — не беше твърде красива. В Корана е написано: „И ще ги оженим за красиви девойки с големи черни очи.“ Не беше нито с черни, нито с големи очи. Италианският художник Фирен-цуола описваше идеала за женска красота: „Коси нежно златисти с бронзов отенък, гъсти и дълги. Челото трябва да бъде дваж по-широко от височината. Кожата ослепително светла, но не с мъртва белота. Веждите тъмни и меки, гъсти в средата и тънки по краищата. Бялото на очите е леко синкаво, а роговицата тъмна. Самото око трябва да бъде голямо и изпъкнало, най-хубавите клепачи са бели, с почти невидими розови жилчици. Ресниците не много гъсти, не много дълги и не твърде тъмни. Ухото е средно голямо, здраво и с красива форма. Носът, който определя красотата на профила, трябва меко и равномерно да се стеснява нагоре, между очите може леко да се издига, но не така, че да има орлово очертание, което не отива на жените. Устата е по-добре да бъде малка,

но не твърде изпъкнала, нито пък плоска. Устните да не са много тесни и да са красиво очертани. Зъбите трябва да не са много дребни, да са добре разположени и с цвят на слонова кост, брадичката закръглена, не равна и не остра. Шията бяла и кръгла, по-добре дълга, отколкото къса.“

Разглеждаше се в огледалото и не намираше нищо, което да привлича. Челото беше доста високо, почти мъжко — добре че можеше да го скрива под пищните украшения. Веждите като гайтани, почти незабележими, брадичката остра, носът дръзко вирнат. Вярно, венецианските посланици вече бяха разнесли славата на това но-сле по цяла Европа и то ще влезе в историята като „носа на Роксо-лана“, но кой ли ще вземе да му се любува в тази земя, където жената се възприема веднага цялата като река, като планина, като нива. „Вашите жени са ваша нива, затова влизайте във вашата нива, когато пожелаете.“

Може би поне тялото й беше като на онази атинска хетера Фрина, която скулпторът Праксител беше спасил от обвинение в нечестивост, разсъбличайки я пред строгите съдии? Но каква ли красота можеше да има в това почти момчешко тяло, в тънките ръце и тесните бедра? Чудно беше, че Сюлейман намираше в това тяло наслада и то такава, че изостави харема си и комай съвсем се отказа от него.

Може би беше пленила строгия султан с добрината, която излъчваше като слънце? Не показваше своята горест, не отблъскваше със строгост и недостъпност, беше някак си като че опитомена, изящна, стъпваше гъвкаво, котешки, стрелваше с поглед сладко, покоряващо. Жена без кокетство е като цвете без мирис.

Когато роди първия син, усети сила и несъзнателно поиска да я изпробва. На разстояние биваше предана на Сюлейман, пишеше му проникновени писма, в които изливаше тъгата и отчаянието, предизвикани от разлъката, а при среща показваше слабост, нападаха я някакви неизвестни болести, пожълтяваше в лицето, заприличваше на безпомощно момче. На султана му дожаляваше за Хурем, пускаше я, след това го обземаше яд и я ненавиждаше, а на сутринта я срещаше, виждаше небесната й усмивка и разбираше, че няма да може да живее без нея никога.

Или му заявяваше, че няма да дойде при него, че всичко е свършено, че той трябва да си спомни за своя харем, а тя му е дала

деца и нека я освободи от задълженията на султанското ложе. Тогава той я молеше едва ли не на колене да не го оставя — него, падишаха, пред който коленичеше едва ли не целият свят!

— Ах, ваше величество — покорно свеждаше глава Хурем, — аз съм само една жена, а жената може всеки да обиди.

Сега, след еничарския метеж, когато султанът заради нея се хвърли с нож срещу подстрекателите, може би за първи път се почувствува истинска жена, която никой още не познаваше, за която не се досещаше дори и сама.

ХАСАН

А всъщност какво се беше променило? Наоколо същата враждебност, същите лица, същото недоверие, същите студени очи на харема и безкрайно лицемерие. Все едно че нищо не беше се случило, че не бяха ревали побеснелите епичари зад Вратата на блаженството и не бяха треперели белите евнуси-капуджии от другата страна на вратата, готови да бягат, накъдето им видят очите, веднага щом се блъсне във вратата помитащата всичко еничарска вълна.

Отново по градините на харема се пръснаха пъстрите групички на безгрижните ханъми, отново ги пасяха с очи зад храстите и дърветата неотстъпните евнуси и сякаш за да се докарат пред тях, скучаещите обитателки на харема се мъчеха с всички сили да се престорят на целомъдрени. Скочеше ли над водата на басейна голяма риба, веднага се покриваха с фереджета: да не би да е от мъжки род тази риба? Когато прислужниците постилаха на тревата покривки и нареждаха студено овнешко, печени птици и сладки неща, отново се раздаваха престорено уплашени викове и ханъмите затуляха лицата си ту с широки смокинови листа, ту с откъснати рози, така че дори печените птици като че ли се смееха на това лицемерие.

Султанската майка не се показваше. Залиня от мъка. Оплакваше смъртта на зет си Ферхад паша. Оплакваше нещастието, сполетяло дъщеря й Хатидже, която едва се отърва от озверелите тълпи. А Роксолана знаеше, че е друго: оплакваше своя неуспех. Искаше да види снаха си мъртва, а тя е жива! Помежду им не бе имало обич и преди това, а сега трябваше да възцари неприкрита омраза, открита враждебност и тежко като камък презрение. Всички знаеха за нощното сборище у главния евнух, знаеха, че там беше идвала и валиде ханъм, и всички мълчаха и се криеха зад маската на преструвката, неискреността и лицемерието. Може би и валиде ханъм се надяваше, че всичко ще си остане скрито, още повече, че и ени-чарските подстрекатели бяха убити без съд? Валиде ханъм изпращаше всеки ден на султана строги писма, в които настояваше, молеше и искаше. Да прости на своите деца, еничарите — той им прости и ги купи със

злато. Да построи дворец на сестра си Хатидже — заповяда на Коджа Синан да изгради на мястото на предишния Иб-рахимов дворец още по-разкошен и за строежа вече мъкнеха византийски мрамор от императорския Хиподрум. Да приближи до себе си вдовицата на Ферхад паша принцеса Селджук. Заповяда да не допускат до него сестра му чак до смъртта. На майка си султанът отговаряше с кратки писъмца, в които й желаеше да се поправи и не проронваше нито дума за нейните намерения, все едно че нищо не бе имало, нищо не бе се случило. Роксолана не можеше да знае за тези писма, нито за съдържанието им, но нечовешкото напрежение, което изпита по време на метежа и което не спадаше и досега, й помагаше да чувствува всичко, което ставаше дори скрито, да се досеща за онова, което се пазеше в най-голяма тайна. Нима можеше да забрави страшната мартенска нощ, когато влажният вятър се блъскаше във вратите на сарая, когато зад прозорците на нейната просторна стая зловещо се олюляваха тъмните кипариси, превиваха се чак до земята, сякаш падаха там убити хора, а някъде далеко, край кованите от желязо, мед и сребро врати, беснееха разярените убийци, които искаха нейната кръв и кръвта на нейните деца, и тя едва се сдържа (сама не знаеше откъде взе сили), за да не грабне малките си деца и да не хукне към тези врати на смъртта, да не викне в отчаяние на еничарите: „Ето ги, моите деца! Убийте ги, а заедно с тях и мене! Убийте ме, нямам сили да живея повече, и без това отдавна съм убита!“

Децата спяха, не чуваха нищо, нищо не знаеха. Благословено незнание!

А сега валиде ханъм, затворена в своята постлана с бели килими стая, спуснала всички резета на здравите кедрови врати, пишеше ли, пишеше писма на султана. Какво искаше още?

Разумът или предчувствието ръководеше тези дни Роксолана? Сама не знаеше. Когато идваше султанът, не се оплакваше, не роптаеше, не обвиняваше никого, не търсеше съчувствие, не искаше да я съжаляват. Напротив, успокояваше него, защото още го побиваха тръпки и сърцето му беше изпълнено с такава ярост, че можеше да залее целия свят.

— Повелителю мой — галеше се Роксолана, — не е ли най-голямо щастие за мене и за децата да ви виждаме отново сред тези свещени стени? Не свети ли слънцето и не пеят ли райски птици?

Тя приличаше на маргаритка рано сутрин след дъжд, когато цветчето вече е изсъхнало, а стъбълцето е още влажно. Мрачната Сюлейманова душа просветваше и Роксолана радостно се усмихваше, като скриваше гримасата на болка, вземаше в ръце ту Михримах, ту Селим, целуваше ги и им шепнеше (като че ли можеха да разберат) колко много ги обича.

Така продължаваше седмица, месец, вече като че ли всичко се забравяше или трябваше да се забрави и тогава Роксолана през нощта, в султановото ложе, след целувките, забавите, въздишките и сладката изнемога неочаквано попита:

— Защо ме доведе тук главният евнух?

— Как така? — учуди се султанът. — А кой трябваше да те придружава?

— Защо досега не сте го махнали? — твърдо попита Роксолана, скачайки от постелята и отдалечавайки се в мрака на просторната спалня, осветявана само от луната, която проливаше през високите цветни прозорци студената си светлина. Стоеше под това сияние — призрачно светла като струя изворна вода, като безплътен дух. Дори султанът се изплаши и като спусна нозе от ложето, започна да търси с пръсти меките си чехли. Но в този миг „духът“ заговори и Сюлейман малко се успокои.

— Нима не знаете, че тъкмо главният евнух е събирал при себе си подстрекателите, предавайки ви и нарушавайки непристъпността на харема? — разпитваше отдалеко Роксолана. — Или никой не ви го е казал досега?

— Аз не съм питал.

— Но защо? — закрещя тя и с един скок се намери до широкото ложе. Вглеждаше се в лицето на султана, обгаряше го с дъха си. — Но защо не сте питали никого? Или не знаехте, че те искаха да ме убият? Мен и вашите деца? И най-много го искаха валиде ханъм и този Четириокия! Мене — както и да е. Имало ме е и ме няма. Като малка птичка, засипана със сняг. Ами вашите деца? Вашата кръв, вашето сърце, живота ви? Защо не е отмъстено за тях досега? Кой ще го направи? И кога?

— Главният евнух е проявил към тебе непокорство?

— Защо ми е неговото покорство? Змията си мени кожата, но нрава не! Попитайте го къде е бил през онази нощ, когато

подстрекателите са се събирали в неговата стая? Може би е литнал на небето и нищо не знае? Попитайте го, ваше величество! И още попитайте как е наричал вашите деца. Не сте ли чули? Не е ли стигнала до вашите царствени уши тази дума? Наричал ги е недоносчета! Чувате ли? Недоносчета!

Той я настани до себе си, прегърна я през раменете някак си неловко и виновно. Вярваше на всяка нейна дума. На кого ли да вярва, ако не на нея.

— Можеше да ми кажеш това още първия ден.

— Султанът трябва да знае всичко сам.

— А ако не знае?

— Не знае само тогава, когато не иска.

— Ще махнем главния евнух. Но кого да поставим за главен евнух? Не сме мислили никога за това, никога.

— Поставете Ибрахим, началника на белите евнуси.

— В харема трябва да има черни евнуси.

Беше й все едно — бели ли са, черни ли са, а назова капуджибашията Ибрахим само за да се поглуми с великия везир — нека простите хора да се смеят, като наричат везира евнух, — а евнуха — везир. Но след като назова веднъж името на капуджибашията на белите евнуси, не искаше да отстъпва вече.

— Той защити харема от еничарите. Не се уплаши, отблъскваше всички нападения. Спаси вашите деца и чест.

— Всички ви спаси младият еничарин, когото направих еничарски ага.

— Не сте ми казали досега за това.

— Мъжествен и честен воин — той е достоен за нашето доверие.

— Бих искала да го видя, мой султане. Как се казва?

— Сега се нарича Хасан ага.

— И отново ли го хвърлихте сред еничарите? Та той ще пропадне!

— Направих го еничарски ага.

— Все едно че сте го хвърлили на хищните зверове да го разкъсат! Четох в старите хроники как един селджушки султан възнаградил някой си Камияр, който го спасил от заговорници. Султанът дал на Камияр хиляда жълтици, пет мулета, пет оседлани

коня, шест робини, петдесет слуги и един окръг със сто хиляди акчета доход. Искам да видя този Хасан ага. Повелителю мой, обещайте ми!

Той я погали по косите.

— И махнете това страшилище Четириокия!

— Е, не през нощта. Ще дочакаме заранта.

— Не, искам веднага! Боя се, че той вече е чул всичко, което говорих, и до заранта ще ме удуши! Ваше величество, спасете ме от това чудовище. Махнете го, повелителю мой!

— Не бива да се убиват злосторниците в сарая.

— Че аз не искам смъртта му! Просто го махнете оттука. Където и да е, само да не е тук. Нека го изгонят зад вратите като куче и да не го допускат обратно!

Чаушите, които пазеха неприкосновеността на султанската спалня, не можеха да престъпват свещения праг. Сюлейман сам излезе при тях и те видяха султана без чалма, с разгърнат халат, гологръд, с чехли на бос крак, като че някак си виновен и кротък. Но заповедта, която им даде, съвсем не беше кротка. Само две думи — нищо повече. И последва мълчаливо покорство и мълчаливо изпълнение. Хванаха всемогъщия главен евнух както си стоеше, без нищо да питат, без нищо да казват и още същата нощ го изпратиха в Йедикуле, където безсънният пазач на подземията, първият джелатин на държавата Джюзел Мехмед ага, обрасъл с твърди черни косми чак до очите, също така мълчаливо блъсна досегашния главен евнух там, откъдето никой не се е връщал. Когато довеждат човек мълчаливо и го напъхват в подземието, няма какво да се пита — следствието ще се извърши зад стените на Йедикуле, тайно, скрито. Също така тайно ще бъде решена и участта на затворника: или ще го забравят навеки и ще изгние жив в тъмницата, или ще го удушат. Без никакви обяснения. Тук не обясняват ничия смърт. Дори на наследниците на трона и на великите везири.

Така изчезна този човек без име, а на заранта в неговата стая седеше вече новият главен евнух, мрачният огромен босненец Ибрахим и евнусите се кланеха пред него така, както и пред неговия предшественик. Когато се отзова на повикването на валиде ханъм и падна на колене на белия килим, султанската майка не издаде нито с един жест учудване или възмущение, не попита новия главен евнух за името му, просто го нарече ефенди — дали се беше помирила с поражението, или само се спотаи?

Роксолана очакваше кога ще пуснат при нея човека, който беше й спасил живота. Тя нямаше покои извън стените на харема, затова беше принудена да използва султанските. Вече знаеше, че именно в тези изографисани от венецианеца Джентиле Белини стаички Сюлейман обичаше да се усамотява с Ибрахим и често нощуваше там, като забравяше за своята Хурем.

Роксолана беше пазена от двама евнуси, скрити в съседната стая, а младият еничарин Хасан ага трябваше да бъде доведен и следен лично от главния евнух Ибрахим, понеже султанката беше най-голямата държавна ценност. „Държавната ценност“ тъжно се усмихваше. Като че ли човекът, който беше й спасил живота, можеше да посегне на този живот. Каква нелепост и безсмислица!…

Седеше на ниския миндер цялата в бяло и сърма, широката дреха беше раздиплена върху миндера като бели криле, криле за красота, а не за полет. Не можеш да литнеш вече, Настася, ех, не можеш да отлетиш оттука!

Главният евнух въведе еничарина безшумно и неочаквано. Еничаринът се хвърли на пода, поклони се, твърдите поли на дрехата му пречеха. Този млад, силен и гъвкав мъж веднага загуби своята напетост и беше просто тъжно и болно да го гледаш.

— Стани — заповяда му Роксолана. Не обичаше поклоните. Не вярваше на онези, които обичаха да се кланят. Кланя се, а ножът му в пазвата.

Той вдигна глава и изправи гръб, ала си оставаше на колене. Главният евнух, който стоеше зад него като стълб, само се поклони на султанката и сега се забавляваше с унижението на еничарина.

— Изправи се — отново нареди на Хасан ага Роксолана. Той се надигна плахо, беше висок почти колкото главния евнух, ала не така дебел, а гъвкав като топола в степта, с хубави сиви очи, с приятно лице, което уплахата малко разваляше.

— Не трябва да се боиш от мене — усмихна се Роксолана. — Искам да ти благодаря за голямата услуга, която направи на султана.

Еничаринът отново падна на колене. Наистина странен еничарин. Съвсем не приличаше на онези главорези, които карат дори самия султан да слиза от коня, да отива при тях пеша, едва ли не да им се кланя, да се унижава и да ги моли.

— Стани! — вече строго изрече тя. — Не ми харесва, дето непрекъснато падаш на колене.

Ала еничаринът не я слушаше. На колене пристъпи към нея, та чак главният евнух застрашително се размърда, сякаш искаше да го задържи, притисна ръце към гърдите си и неочаквано (боже мой, счува ли й се, или е истина?) заговори на родния й език:

— Ваше величество, скъпа султанке, вярно ли е дето казват, че сте от Украйна? Вярно ли е? Кажете ми, ваше величество, умолявам ви в името на всичко свято!

Тя така се стъписа, че дори не успя да се престори, че не чува тези думи, сякаш не се отнасят за нея. Едва не скочи към него, не го хвана за ръце и не го вдигна от килима.

— От Украйна ли сте? Ваше величество! Истина ли говорят всички?

— Аз сега мисля и говоря по турски — спокойно промълви Роксолана.

Тогава той повтори въпроса си на турски, и без да дочака отговор, и на арабски и персийски, но Роксолана мълчеше. През петте години за първи път срещаше човек от родната земя и вълнението, което я обзе, беше безкрайно, а стъписването — неописуемо. Досега не беше възможно да потърси никого, затворена зад вратите на харема, загрижена от упоритото старание да се утвърди, да победи, да се извиси над света на унижението и безправието. Измъкна се едва ли не с цената на собствения си живот и живота на децата — и ето ти подарък на съдбата! Човек от нейната родина! И очите му сиви като соколово крило, и езикът благ и напевен, и душата му незагрубяла дори от жестокия еничарски бит. Гледаше Хасан и не го виждаше. Пред нея стоеше сякаш Рогатин, бащината къща и зеленеещите като коприна степи, а над тях слънцето — никъде в света няма такова гальовно слънце! Тя като че ли не беше тук. А този юнак — тук ли беше, или не?

— Как те наричаха? — неочаквано попита Роксолана енича-рина.

— Васил.

— Откъде са те взели?

— Не зная. Бях малък. Помня степта, рекичката и върбите. Нищо повече.

— Но езика помниш!

— Щях да го забравя вече, ама сред аджемите и еничарите има земляци. Ала малко. Нашите повече ги избиват, преди да ги докарат чак тук.

— Можеш ли да подбереш няколко верни другари?

— Другари има навсякъде. Без тях си загубен. Ала не са всички земляци.

— Няма значение. Само да са верни. Ще ми бъдете слуги извън харема. Трябва да имам свои хора. Султанът ще позволи. Ще бъдеш техен ага.

Не искаше съгласието му: виждаше го в неговите очи. Махна с ръка да излязат с главния евнух, притвори очи и потъна в дръзките си, безумно смели мисли. Да проникне навън, както никой досега! Да има верен човек на воля, близък, роден — какво щастие! Едва сега се сети, че беше забравила да смъкне фереджето и да покаже на Хасан лицето си. За да го види, да го запомни и повярва, че е още жива, че волята живее във всяка чертичка на това лице. И изведнъж се изплаши: какво ще каже на султана? И как ще му го каже? Предишният главен евнух вече би изтичал при валиде ханъм и би й пошушнал на ухото. Ибрахим още не беше добил такава бързина и никой няма да узнае за странния й разговор с младия еничарски ага. Със султана ще говори сама.

Разговорът не беше лек. Султанът изобщо не можеше да схване какво иска Хурем.

— Искаш да му се отблагодариш ли? И да го наградиш за смелостта? Защото сте една кръв и те е спасил? Е какво, ние умеем да се отплащаме за благородството.

Тя упорито повтаряше.

— Трябва ми верен човек извън харема.

— И бездруго всички са на твоите услуги.

— Между стените на Вратата на блаженството ли? Аз искам да изляза извън тях. Ако не сама, то чрез доверени хора.

— Но това е нарушение на обичаите. Никой от султаните не е позволявал…

— А кой от султаните превзе Белград и Родос? Вие сте най-великият от всички, защо тогава трябва само да спазвате обичаите, а не да създавате свои? Искам този човек да бъде моя сянка там, където аз не мога да бъда.

— За това човекът трябва да се провери.

— Нима, като ви спасяваше от бунтовниците, той не издържа проверката? Освен това той ще бъде винаги пред очи. В двора има достатъчно търтеи и безделници, за да наблюдават Хасан ага и хората му.

— Нима има вече и хора?

— Няма, но се надявам, че ваше величество ще се погрижи за всичко. За мене и за вашите деца.

— Ще помисля — без особено желание промълви Сюлейман и Хурем го обгърна с топъл поглед за това скъпоценно обещание.

Хасан ага не прояви никакъв интерес към придворните коприни и кадифета, към скъпите ястия и дворцовите аромати. При преговорите с главния евнух изказа пожелание да запази еничарското си облекло, да си избере помощници също еничари и всички да живеят в определеното им отделно помещение в двора на двореца, за да бъдат винаги подръка на главния евнух, а оттам и на султан-ката Хасеки. От еничарите си избра само Хасановци. Имената се повтаряха сред тях безброй пъти. Имаше по няколко стотин Хасановци, Ибрахимовци, Исмаиловци, Мехмедовци, Османовци. За да не се объркват, избродирваха на гърдите си номера: Хасан първи, Хасан сто и дванадесети. Нито една кралска династия не беше давала толкова владетели с еднакви имена. От объркване на числата ги спасяваха прякорите. Хасан ага го наричаха Коджа заради езиците, които овладяваше лесно, като на шега. Със себе си той взе Атеш Хасан, тоест огъня, Пелтек Хасан — заекващия, Дели Хасан — лудата глава, Ийне Хасан или иглата, понеже беше слаб като игла, Мелек Хасан — ангела и Налбант Хасан — ковача. С всички беше ходил в Белград и Родос, беше изял с тях безброй казани султански пилаф, вярваше им и те му вярваха. Може би не бяха кой знае колко умни, може би бяха твърде самоуверени и понякога алчни, като се грижеха не толкова за достойнството си, а за плячка и бакшиш, но такъв им беше животът и кой ли би могъл да ги обвини. Случаят му беше помогнал да се измъкне от еничарския ад и той искаше да изведе със себе си и другарите, на които можеше да се опре и в добро, и в зло.

Отначало новият живот направо уплаши Хасановците. Излежаваха се в одаите, тъпчеха се с богатите остатъци от везирската трапеза, трупаха тлъстини и усещаха как младите им жилести тела губят гъвкавостта си, та чак им идеше да плюят на всичко и да се

присъединят към еничарските орди, които от сутрин до вечер се упражняваха на Атмейдан и усъвършенствуваха изкуството да секат, да колят, да стрелят с лъкове и мушкети, да разсичат врага на четири и на по-дребни парчета, да трошат кости, да вадят очи, да душат и прегризват със зъби.

— П-пуснах ш-кембе — тегли м-ме дома — оплакваше се Пелтек Хасан. Вземаха го на подбив:

— А къде ти е дома?

— Знаеш ли поне в коя страна?

— Полежи още месец и от тебе ще топят лой за султанските светилници.

Скуката им би била непоносима, ако не ги обкръжаваха още стотици, а може би и хиляди придворни търтеи, които безделничеха, събираха и разнасяха клюки, мъчеха се да измъкнат за себе си по-тлъстия пай, доносничеха един срещу друг, лягаха и ставаха с мисълта каква ли подлост още да направят на ближния. Като гъсениците по дърветата всичко това пълзеше, тълпеше се, плодеше се, плюскаше, мърсеше и макар на всяка крачка да пръскаха балсами, на досегашните еничари им се струваше, че тук има много по-тежък смрад, отколкото в техните бедни бараки. Еничарите на Хасан ага скоро свикнаха с това странно битие, продължаваха да се мотаят от скука и да си пъхат носовете навсякъде — създаваше се впечатление, че султанката беше наблъскала навсякъде свои хора. От тях се бояха и ги избягваха. Велможите ги поглеждаха със страх; султанските готвачи им слагаха най-хубавите мръвки, харемните евнуси им правеха дребни подаръци за всеки случай, защото все им се струваше, че Хурем е поставила тези главорези да наглеждат именно тях.

Измежду дворцовата прислуга — хавашите, като че ли не беше успявал да изпъкне още никой. Заслугите се възнаграждаваха с подаръци, престъпленията или непослушанието се наказваха със смърт. Та и цялото това сложно съоръжение, наричано султански дворци, беше създадено не за да може някой друг освен самия падишах да заеме особено място, а само като подножие на величието на владетеля. Първите османски емири, посегнали дръзко на величието на селджушките султани, не бяха и сънували разкоша, с който щяха да се обкръжат техните потомци. Дори Мехмед Завоевателя, когато беше влязъл в победения Константинопол, още не бе могъл да се похвали с

богат двор и хилядна прислуга. Но пред очите му бяха стояли остатъците от величието на цариградските императори, а в сърцето си беше запазил необикновената любов към визат ийската принцеса, която беше направил своя любима жена, скривайки я под името Гюлбахар, и може би тази любов го беше подтикнала да заимствува от императорите почти целия дворцов церемониал и цялото разточителство на техния бит, описан още от император Константин Багрянородни.

След като императорските дворци бяха разрушени от еничарите на Завоевателя, султанът не бе започнал да възстановява руините, а беше заповядал наблизо да изградят нов дворец, достоен за великия завоевател на тази столица на света. Мястото беше избрано срещу една от вратите на Цариград, обстрелвана по време на обсадата от най-големия султански топ. Вратата беше наречена Топкапъ, а от нея наименованието се бе прехвърлило върху дворците и оттогава и тях наричаха така.

Беше строил Завоевателя, после синът му Баязид и султан Селим. Сюлейман също нямаше намерение да изостава от прадедите си. Топкапъ представляваше не просто комплекс от сгради, струпване на разкошни зали, безброй стаи, заплетени коридори и яки стени и врати — това беше цял един свят, призрачен, сложен, жесток и безмилостен, свят, в който трябваше да господствува само един човек, а останалите се измъчваха, унищожаваха се, пълзяха и жестоко се разплащаха за своето сито, позлатено робство с всички, които оставаха извън стените на Топкапъ. Близостта до личността на падишаха, макар и да криеше в себе си постоянна заплаха, същевременно изпълваше тези хора с неимоверно високомерие — последният писар в Топкапъ се чувствуваше по-могъщ от някой санджакбей на далечна провинция, а някакъв си пазач на султанските чехли, намотвач на чалми или прислужник в спалнята излъчваше едва ли не могъщество на велик везир или член на султанския Диван.

В същото време в дворцовата йерархия нямаше никакви тайни и всеки си знаеше мястото. Той можеше да бъде загадъчен за някои чужди хора, но не и за своите, ролите бяха разпределени отдавна, веднъж и завинаги и никой не можеше да наруши установения ред, да отстъпи от традицията нито крачка, понеже нарушителите биваха наказвани незабавно и безмилостно.

Хората на Хасан ага се оказаха съвсем чужди там, където всички места се раздаваха по висша милост и воля. Неканени и непредвидени, отначало бяха посрещнати враждебно, пренебрежително и презрително, понеже бяха дошли в Топкапъ не по волята и съгласието на султана, комуто единствено тук принадлежеше най-голямото право, а бяха изпратени от друга, неизвестна сила.

Хасан ага с неговите еничари се възприемаше от дворцовата прислуга като нещо временно, непостоянно и трябваше да изчезне също така бързо благодарение на някое ново неочаквано хрумване на чародейката султанка, на която падишахът кой знае защо толкова угаждаше. Но минаваха дий и седмици и Хасан ага не изчезваше, хората му сновяха в Топкапъ, тълпяха се в султанската кухня, зяпаха покрай портите и додяваха на конярите — да ги учат да яздят, сякаш се канеха от прости еничари-пешаци изведнъж да станат паши. След време в кесиите им започна да дрънчи злато и звънът му ставаше все по-осезаем. Временно дошлите добиваха такава сила, че можеха да им завидят дори приближените на падишаха. Те започваха да плашат със силата си. Тяхната тайнственост с всеки ден ставаше по-застрашителна, затова всеки им се подмазваше. Нещастни синове без родина, обречени да станат пушечно месо в султанските битки, довчера жестоки войни, навсякъде посрещани с ненавист, еничарите на Хасан ага дори се объркваха от раболепното внимание, с което неочаквано ги обгради прислугата на Топкапъ. Еничарският навик за примитивно насищане, за бърз грабеж и краткотрайни развлечения ги тласкаше към иепридирчивост. Те бяха щастливи, когато получеха допълнителна мръвка тлъсто овнешко и по-бяло брашно за халва, когато си изберяха стрела от султанската оръжейна, когато си сменеха износените чизми с нови от дворцовия склад. Но вече задоволили най-насъщните си нужди и разбрали, че за това не трябва да хабят никакви усилия, след време те започнаха по-внимателно да се вглеждат в този странен свят и благодарение на вродения си ум и изострената от постоянните опасности наблюдателност скоро схванаха, че най-голямата ценност, която притежаваха всички тези хора, не бяха храната, напитките, дрехите и оръжието, и дори не скъпоценностите, а държавните тайни и новини, които знаеха. Вестите се стичаха при придворните като могъща река, скрито, непонятно. Тук знаеха всичко, което щеше да стане известно на другите едва утре, или пък след

година, знаеха и онова, което никога нямаше да излезе извън портите на Топкапъ. Вестите тук бяха съкровище, оръжие, стока. Всички сведения, всичко под-слушано, всички тайни, откраднати, купени и изтръгнати с жестоки мъчения, изникнали от слепия случай или от каприза на владетелите, се събираха бързо, алчно и жадно, пазеха се жестоко и неуморно. И ако човешката алчност и подозрителност са безгранични, безгранична е и човешката суета. Знае ли някой нещо, не може да устои на изкушението да не се похвали. Дори скъперникът, който си крие златото вдън земята, се хвали със скъперничеството си, та какво да се каже за онези, чието най-голямо богатство бяха осведомеността, вестите и новините? Осведомеността напираше да излезе от тези хора като загадъчните сили, предизвикващи земетресения. Новините се пръскаха като подплашени птици и остаряваха по-бързо от жените. Топкапъ беше изпълнен с шушу-кане, спотаени гласове и намеци. Често беше достатъчен само един поглед, жест или помръдване на пръст, за да предаде нещо важно. Отворена или затворена врата, леко полудръпнато перде, сянка зад решетката, едва доловим мирис, нечие невидимо присъствие или твърде дълго отсъствие — всичко можеше да сочи едно или друго нещо, да бъде знак за посветените, сигнал за доверените или предупреждение за своите. Затова всички се стараеха да бъдат посветени, доверени, свои. Еничарите на Хасан ага, макар и да бяха чужди за всички слуги в Топкапъ, се оказаха в центъра на тайните вести, новините и слуховете и за кратко време станаха притежатели на най-големи съкровища, без да полагат всъщност каквито и да е усилия.

Върху хората на Хасан ага се изсипваше всичко подред: кой откраднал овен, в чий харем се промъкнал млад ходжа, кого удавили тайно в Босфора, кой посланик е пристигнал, а кой още е на път, колко е изхарчил Коджа Синан за построяването на джамията на Селим и колко още ще изхарчи, къде са се разбунтували чергарите-юруци и колко голям рубин изпратила на султана майката на френския крал Франциск, та Сюлейман да освободи сина й от плен. Свикнали на послушание към агите си, еничарите носеха тези вести на Хасан. А той, преситен до гуша от това неочаквано богатство, предаваше всичко на султанката. Неразглезена от чуждо внимание, освен от вниманието на султана, непривикнала на толкова много вести през тези няколко години живот в харема с неговата строга затвореност, отвикнала от

тревогите, величието и дребнавостите на света, Роксолана отначало дори се стъписа от иаплива на вести, сред които имаше и такива, дето не ги знаеше и султанът, а после се улсаси от досегашното си неведение, от равнодушието си и петгодишната забрава. Беше забравила всичко на света, живееше само за себе си, грижеше се за собственото си освобождение и възнасяне. Освобождаваше се и се възнасяше и в същото време си оставаше в застрашителна близост с насилието и смъртта, с неизвестната, но вечна опасност ту от валиде ханъм, ту от великия везир Ибрахим, ту от еничарите, ту от главния мюфтия, ту от последния евнух в харема. Човек се стреми преди всичко към три неща. Първо: да живее. Винаги, поне с ден или с час повече от другия, но да живее, да живее! Второ: да бъде щастлив. Щастие можеш да намериш дори в страданието от любов или ненавист, можеш да бъдеш щастлив и умирайки, но като се бориш, надмогваш и побеждаваш. Любовта може да стане най-голямото щастие, но за това трябва още много, понеже човек не може да живее само с любов. Неизбежно възниква трета предпоставка за човешкото съществувание: знанието. Дори детето ие иска да живее в незнание. Да живееш, за да търсиш истината — това е щастието. Може ли да има истина в любовта и достатъчна ли е само любовта за задоволяване на ненаситната човешка жажда за знания? Въпросът може да се постави и иначе: прави ли една вълна море?

Хасан идваше, кланяше се отдалече, придружаван неотстъпно от главния евнух Ибрахим, който стърчеше над него като въплъщение на подозрението и недоверието, и смесвайки турските думи с украински, преразказваше на Роксолана чутото. Великият везир Ибрахим изпратил от Египет кораб на родния си остров Парга и този кораб докарал в Стамбул цялата му рода: двамата по-малки братя, баща му и майка му. Сега те чакали завръщането на великия везир от Египет. Еничарите крадели стада овце, предназначени за султанските кухни, и ги препродавали край Едирнекапъ. Император Карл разбил край Павия френския крал Франциск и го пленил. Майката на краля Луиза Савойска тайно изпратила при Сюлейман пратеник, комуто дала огромен рубин за подарък на султана, за да освободи сина й. Ала пратеникът и неговите хора били хванати от босненския санджакбей Хюсрев бей и не се чувало нищо нито за пратеника, нито за рубина. Ибрахим карал от Египет петстотин наложници, които искал да подари

на султанката Хасе-ки като прислужници. Пристигнал е пратеник от полския крал. Пратеникът и хората му на брой около шестдесет били облечени в скъпи дрехи, ушити по италиански, понеже жената на полския крал била от Италия, от прочутия род Сфорца. Пратеникът се казвал Ян от Тенчин.

Когато Роксолана чу за този Ян от Тенчин, едва не закрещя: „Доведете го тука, искам да го видя, искам да чуя глас оттам, оттам…“ Всичко в нея се разтърси, затрепера, закърви. Майчице мила, татко, Рогатин… Може и да няма вече никого и нищо, а може… Помисли за тях, за всички, които познаваше, за своята земя и своя народ, който страда, който се бори с дивите завоеватели, умира и отново оживява, и отново се смее, и отново пее своите песни, може би най-хубавите на света! Обзе я непоносима мъка: да разбере, да узнае, да литне натам. Да изкупи греха си. Доскоро се чувствуваше жертва, а сега се смяташе за грешница. Жените, които обичат деспоти, са най-големите грешници. А пък жената е изпратена на света, за да утвърждава справедливост, тя е средство и мярка за справедливост, но само дотогава, докато изпълнява великото си предназначение.

Едва сега си спомни онова, на което не придаде значение: вестта за семейството на Ибрахим. Хищният грък, след като се беше утвърдил така здраво в двора, си спомни и за родата и бързо-бързо я докара в столицата. А тя? Защо не помисли за това тя, защо не помоли султана да й помогне? Този пратеник, неизвестният Ян от Тенчин, й го даряваше самата съдба. Пет години беше живяла без никаква вест от родния край, а сега не можеше да потърпи и пет дена. Незабавно изпрати Хасан да разпита и узнае нещо. Веднага, без да отлага, единият крак тук — другият вече там, преди да кажат на султана за посланика, преди той да бъде пуснат пред султанските очи.

Но върна Хасан още от средата на пътя. И когато, учуден от тази неочаквана промяна в настроението й, младият еничарин отново застана пред нея, тя, като кършеше от нетърпение пръсти и хапеше розовите си устни, шепнеше сякаш сама на себе си:

— Не, не бива така! Нямаш дори прилично облекло. Това облекло ли е! Ти си мой пратеник. Личен пратеник на султанката Хасеки. Трябва да имаш облекло, каквото подобава, та пред тебе да треперят — пред богатството и могъществото. Що за дрипи са твоите? Що за еничарска сиромашия? Трябва да имаш най-широките шалвари

в империята! Чалмата ти да е по-висока от султанската! Платовете — най-скъпите от всички виждани досега. Оръжието — със скъпоценни камъни, като на великия везир. Едва тогава ще отидеш при кралския посланик и ще го попиташ, каквото ти заповядах. А сега върви, пък аз ще се погрижа както трябва за тебе. И за твоите хора също.

Хасан плахо забеляза, че неговите Хасановци едва ли ще поискат да сменят еничарското облекло. Роксолана не обърна внимание на съмненията му, а се залови за друго:

— Казваш: „Хасановци.“ Какво значи това?

— Взех за помощници само еничари, които се казват като мене. Той изброи своите Хасановци с прякорите им.

— Имаш ли сред еничарите верни хора, които носят името Ибрахим? — оживено попита Роксолана.

— Има с разни имена, но аз избрах…

— Отговаряй това, което те питам.

— Да, ваше величество, има няколко Ибрахимовци. Дейюс Ибрахим, Каллеш Ибрахим, Илхат Ибрахим, Яйгара Ибрахим.

Роксолана се засмя и плесна с ръце.

— Вземи ги всички! Веднага ги вземи всичките!

— Ваше величество, те са добри еничари и верни другари в боя и опасностите, но във всекидневния живот всеки отговаря на прякора, който му е даден. Дейюс наистина е негодник, Каллеш е хитрец, Илхат е безбожник, а Яйгара дърдорко.

— Имаш ли хора без недостатъци?

— Ваше величество, как мога аз да съдя за хората?

— Когато те питат — отговаряй.

— Езикът ми се вдървява, устата ми занемява, мога ли да се осмеля? Аз съм в султанския дворец пред светлейшата сул-танка…

— Не говорим за султана, можеш и за мене да не говориш (познавам се добре и сама), а за всички останали. Виждал ли си хора без недостатъци?

— Не се е случвало. Животът е толкова страшен.

— Какво ти пречи да вземеш всички тези Ибрахимовци? Хасан се наведе и се поклони.

— Както наредите, ваше величество.

— Сега върви, а аз ще се погрижа за вашето облекло и всичко останало.

Отново трябваше да моли султана: и за новите еничари, и за нови дрехи за всички, и да задържи полския посланик неопределено време. Сюлейман беше смаян от усета на Хурем.

— Искаш да задържиш полския посланик, да не го пускаш пред мене?

— Да. Искам аз да го приема.

— Ти знаеш за намеренията ми да тръгна срещу унгарския крал?

— За това знаят всички метачи на стамбулските пазари.

— Но ако аз не приема посланика, всички ще помислят, че искам да ударя не Унгария, а Полша! И тогава ще се объркат дори и метачите на стамбулските пазари.

— Напълно възможно.

— И това ми го подсказаха не моите везири, а ти, моя Хурем, моя Хасеки.

— Не мислех за това. Друго ме интересуваше…

Но султанът вече не я слушаше. Безкрайно се радваше, че Хасеки става негова мъдра помощница и в държавните работи. Ако имаше пред кого да се похвали, би го направил незабавно, но единственият човек, пред когото разкриваше душата си — Ибра-хим, — беше още далеч от Стамбул, а валиде ханъм няма да се зарадва особено на такава новина, а ще се изпълни с още по-голяма ненавист към младата султанка. Трябваше да се радва сам, без свидетели и единствената утеха беше да достави радост и на Хурем.

— Ако кажеш, ще приемем посланика на полския крал двамата — каза султанът с неприсъщо вълнение. — Ще седнеш с мен на Златния трон на Османовци и ще бъдеш първата жена, докоснала се до това всемогъщо злато.

— И последната ли? — засмя се Хурем.

— А нима може да бъде иначе?

Тя целуна изпъкналите му скули, безжалостните османски скули, които подпираха алчните очи, хищно поглеждащи към целия свят.

А пред очите й беше бащината къща, огряна от златисто есенно слънце, цялата сред злато от листа и златна тъга. „И ще стана най-могъща на света, и ще падне сянка златна от мене…“ Боже праведни, бих дала цялото злато на света, за да се озова в бащината къща, да седя до прозореца, да гледам към Лвовския път, към далечната горичка над реката, да гледам небето и за нищо да не мисля. Готова беше дори да

пренесе тази къща от греди с бакърен цвят зад стените на харема, в това проклето място, където тъгуваха хиляди жени, за които родината си оставаше някъде в далечната неизвестност и никога нямаше да бъде тук. Прииска й се да пренесе поне нещо от Рогатин, поне една тресчица — и щеше да е по-щастлива. Каприз ли беше? Как беше могла да живее досега?

Трескави, безумни мисли. Тя се усмихваше на тези мисли объркано и малко уплашено, а султанът мислеше, че Хурем се усмихва на него и беше готов за тази мека, почти детска усмивка да й даде половината царство, ако ли не и цялото. Понеже единствено тя умееаш да го спасява от самотата, от това страшно и непоносимо наказание, на което небето обрича човека, като му дарява най-високата власт.

А в това време Хасан, пренебрегвайки заповедите на султан-ката, без да чака да му приготвят новите дрехи, както си беше с еничарското облекло, се промъкна при полския пратеник.

На пратеника бяха предоставили един огромен кервансарай на Константиновия пазар. Хасан добре познаваше сградата, понеже още като еничарин неведнъж беше стоял тук на стража заедно с чаушите. Огромен четириъгълник, отвън облицован с груби каменни блокове, а отвътре с дялан туф. В нишите на външните стени се бяха приютили занаятчии и златари, а зад вратите димяха две големи кухни; в ниските сводести помещения стояха конете, а на втория етаж се беше прострял дълъг коридор с малки каменни килийки, всяка с по две прозорчета — едното към улицата, другото към коридора. В средата на тесния двор имаше кладенец с мръсна вода, конюшнята нямаше ясли, навсякъде цареше запуснатост и мръсотия. Голямото почти като княжески дворец здание гъмжеше от скорпиони, гущери, мишки и плъхове и единственото предимство на това пристанище беше отдалечеността му от целия Стамбул, така че у чужденците се създаваше впечатление сякаш се намират в малка независима държава, а някои успяваха, разбира се, с неимоверни усилия, след време да придадат на това мрачно убежище поне някакво подобие на жилище.

Пред вратите на кервансарая стоеше почетна стража от петима чауши и четирима еничари. Трябваше да пазят посолството от стамбулските безделници и да придружават посланика или неговите хора, когато искаха да се поразходят по улиците на столицата.

Еничарите край портата познаваха Хасан, знаеха и това, че беше преминал от простите пилафаджии към разглезената придворна прислуга, та не беше чудно, че препречиха пътя и на него, и на хората му — не толкова с намерение да не го пуснат в кервансарая, колкото от желание да поговорят и поразпитат как я кара с тлъстото султанско ядене и на меките пухени постели в двореца.

— Я как са си охранили мутрите от султанската манджа — каза един еничарин, мрачен здравеняк, с мустаци, дебели колкото ръка.

— Малко ли са ти еничарският пилаф и крадените овце, дето продаваш край Едирнекапъ? — пристъпяйки към него, изрева Хасан. — Я се дръпни! Отиваме при посланика по заповед на самия султан! Махнете се от пътя, вълшливи пилафаджии, разбойници и стамбулски главорези!

— Ние в Стамбул не колим — избоботи старият еничарин, — колим извън Стамбул, ама ако вземем тук да колим, такава кръв ще шурне…

Той махна на другарите си и те се отстраниха мълчаливо, като гледаха накриво Хасановите люде, които макар и да носеха още еничарски дрехи, бяха вече чужди.

По двора сновяха няколко голобради полски младоци, издокарани със смешни италиански буфан гащи, ала двамата съветници на посланика, които посрещнаха Хасан на чардака на втория етаж и го изпроводиха до просторната, макар и съвсем гола трапезария, бяха с бели свилени жупани[1], дълги, с тесни ръкави, закопчани чак до врата с наредените едно до друго кръгли сребърни копчета. Съветниците бяха важни, с щръкнали пищни мустаци, с дълги саби на хълбока, с чудновати шапки, украсени с пера. Посланикът, който излезе след малко да се срещне с Хасан, приличаше на съветниците си, само че жупанът му беше от златиста коприна. Мустаците на пан Ян стърчаха като четина на глиган и в зеленикаво-сивите му очи проблясваше нещо неистово. Хасан му се поклони и го уведоми, че идва от името на султана. Не каза „от султанката“, понеже кой знае защо му се чинеше, че никой не ще вземе това за сериозно — нали в тази земя жената никога не беше имала и не можеше да има някаква власт и следователно значение.

— Може би господинът ще ми каже колко още трябва да стоя сред тези скорпиони и бълхи, прошу пана! — с пресекващ глас

закрещя посланикът. — Десет дена, откакто съм в Стамбул, а още нищо определено не ми е казано, само всеки ден тук идват ту едни, ту други, и всеки иска бакшиш!

— Аз не искам никакъв бакшиш — спокойно отбеляза Хасан.

— Е, ще ми съобщи ли панът най-сетне нещо утешително?

— Всичко зависи от разговора ни. Поръчано ми е да поставя на господин посланика няколко въпроса.

— И ще приеме ли тогава султанът пратеничеството на пресветлия полски крал?

— Всичко ще зависи от отговорите, които господин посланикът ще ми даде днес тук.

— Тогава нека панът — как се нарича панът? Хасан? Тогава нека пан Хасан пита по-бързо!

— Исках да попитам за Рогатин.

— Рогатин ли?

— Да. Знае ли пан посланикът такъв град в кралството — Рогатин?

— А защо трябва да зная някакъв си загубен руски град, прошу пана?

Хасан чак езикът го засърбя да отбележи, че и Тенчин, откъдето е пан посланикът, не е кой знае колко прочут град, та май дори по-малко известен и от Рогатин. Ала се сдържа и спокойно каза:

— Аха, значи сте чули.

— Чул съм, чул съм, е и какво?

— Дали е цял, не е ли изгорен и разрушен?

— Че откъде да зная?

— Лошо — въздъхна Хасан, — по-лошо, отколкото предполагах.

Посланикът малко се обезпокои. Като се мъчеше да поукроти поне малко бяса в господарските си очи и да придаде на гласа си доброжелателност, той попита:

— А защо панът се интересува от този проклет Рогатин?

— Ами защото нашата султанка, пан посланик, славната Хасеки, първата жена на всемогъщия Повелител на Века Сюлейман, е от вашия Рогатин.

— От Рогатин ли? — удари се по полите на дрехата пан Ян. — Не може да бъде!

— И като че ли е извънбрачна дъщеря на вашия крал.

— Това пък съвсем не може да бъде! — завика посланикът и замаха срещу Хасан с ръце, сякаш искаше да го прогони от себе си.

— Че защо? Да не би вашият крал никога да не е бил мъж и да не е имал любовни приключения по време на лов или на война?

— О, нашият крал — засука пищния си мустак пан Ян, — нашият крал е разбил толкова сърца!…

— Могъл е да разбие някое сърце и в Рогатин.

— А, могъл е, могъл е…

— Но нас това не ни интересува. Никой не забранява на кралете да имат извънбрачни деца и никой не може да попречи на тези извънбрачни деца да имат своя съдба, понякога дори щастлива. Нас ни интересува самият Рогатин. Най-подробни сведения.

— Че откъде да взема? — безпомощно задърдори посланикът.

— По-нататък — твърдо продължаваше Хасан — трябва да издирите хората с фамилия Лисовски. Дали е останал някой от тях. Ако са изчезнали, то къде и кога. Има ли някакви следи? По-нататък…

Той започна да изрежда фамилиите, като махна на съветниците на посланика да записват.

— Но откъде, откъде мога да знам всичко това? — викаше почти отчаяно пан Ян.

— Ако не знаете, изпратете свои хора обратно в кралството да ни донесат тези сведения.

— Пътят само в едната посока ще отнеме около два месеца. И два месеца обратно. И още месец за всякакви непредвидени обстоятелства. Аз ще трябва да чакам тук половин година! Боже господи!

— Тук са чакали и по три години — успокои го Хасан. — И не при такива удобства, като вас. Случвало се е и в подземията на Йедикуле… Затова по-добре помислете кого ще изпратите и какво ви трябва за път, а утре ще дойда тук отново, за да уредим всичко, каквото трябва.

Посланикът гледаше този странен човек, който говореше на такъв хубав славянски език, но това, което казваше, беше невероятно! Да изпрати свои хора само за да видят този загубен Рогатин и да потърсят там някакви си Лисовски, Теребушки и Скар-бски? А той да седи в този ужасен кервансарай, да го ядат бълхите и да чака, докато неговите хора повторят още два пъти този страшен път, който той

току-що беше изминал? Планините, урвите, речните разливи, клокочещите води, строшените колела, счупените конски крака, умрелите волове, каруцарите с разбойнически физиономии, сънливите водачи-обирници и техните слуги, граничните еничари-чорбаджии, които ограбват влизащите в империята и излизащите от нея, без да обръщат внимание нито на султанските фермани, нито на охраините грамоти[2] и кралски писма: планинската стража с тъпаните, която вместо да пази пътниците от грабителите, всъщност ограбва всички, които имаха нещастието да минават покрай нея.

— Панът се шегува! — възкликна посланикът, който още не можеше да повярва, но Хасан вече беше казал всичко и нямаше намерение да продължава приказките, поклони се пред посланика и мустакатите му придружители и като метеше каменния под със снопа пера върху шапката си, заотстъпва назад към вратата. Посланикът шепнеше нещо след него, навярно проклинаше този еничарин, а може би и самия султан с неговата султанка, на която беше хрумнало да се роди именно в Рогатин, а не някъде другаде. Хасан беше свикнал с проклятията, но сега не мислеше за това. Изведнъж се сети, че откакто го бяха хвърлили като малък вързан с кожени ремъци напреко на татарското седло и го бяха отвлекли от родната земя, за първи път след онзи черен ден му падаше случай отново да се върне в родината, да види степта, рекичката и тополите. И наистина: защо да не отиде с хората на посланика до този Рогатин? Нали все трябва някой от султанските хора да ги съпровожда.

С това намерение, без да се безпокои особено, че посланикът се беше отнесъл с пренебрежение към Рогатин, Хасан се яви пред Роксолана и побърза да й изложи желанието си.

— Не, ще останеш тука — твърдо изрече Роксолана. — Разбира се, най-добре би било ти сам да отидеш там и да узнаеш всичко. Но сега не мога да те пусна. След време ще пътуваш. Възможно е и надалеко. Надявам се да стане. Но сега още не е време. Нужен си ми тука. А за поляците ще се погрижа. Проследи при тях всичко да е наред. И си смени дрехите. Не мога повече да гледам тези еничарски дрипи. Върви.

Той потрябва на султанката много по-скоро, отколкото предполагаше. От Египет най-сетне се завърна целият в сияние и разкош великият везир Ибрахим. Докара злато за държавната хазна,

богати дарове за султана, хиляди роби и робини и специални подаръци за султанката Хасеки. Към огромния смарагд, който красеше подарената на Роксолана от султана след Родос рокля, Ибрахим сега прибавяше смарагдови обици, пръстен и гривна. Искаше да ги връчи на султанката лично, не можеше да повери никому тези скъпоценности, но Роксолана се досети — иска да води с нея разговор без свидетели. Държеше го в ръцете си и всеки миг можеше да го предаде на султана, като му разкаже как я беше купувал, как я беше завел в своята спалня, как, преди да я предадат в султанския харем, беше смъкнал дрехите й, за да види онова, което вече не му принадлежеше. Докато беше далеч от Стамбул, може би се беше успокоил, а сега трябваше отново да трепери и да ходи сякаш по острието на бръснача, очаквайки най-страшното от тази непонятна жена, особено пък след като узна от верните си хора всичко, което беше станало през последно време в столицата. Тя не пожела да види Ибрахим. Главният евнух само се поклони почтително на нейния отказ и не каза нищо, понеже не смееше, но султанът, комуто навярно великият везир се беше оплакал сам, когато видя Роксолана, изказа учудването си от отношението й към неговия любимец.

— Той би искал лично да ти се поклони. Даровете трябва да се приемат.

— Нека ги предаде чрез главния евнух.

— Но ти би могла сама да приемеш великия везир. На него му е приятно собственоръчно да ти предаде такъв скъпоценен дар. Той би искал да спечели твоето приятелство.

— Приятелството не се купува с дарове.

— Ибрахим те уважава и би искал да изкаже това лично.

— Вие забравихте, че ви родих син. След раждане жената трябва да се очисти.

— Нима моята султанка не е най-чистата сред жените? Спомням си как след раждането на Селим ти само след седмица поиска да видиш сватбата на Ибрахим и Хатидже.

— Вече съм забравила за това.

— Ала великият везир не е забравил тази висока чест. Иска да ти изкаже своята благодарност. Той е учтив човек.

— Нека. Не искам да го виждам.

— Но защо?

— Боли ме главата.

— Боли те днеска, а утре?

— За него винаги ще ме боли.

Сюлейман сдържано се усмихна на това, както той смяташе, остроумие на малката Хурем. Прощаваше й всичко. Заслепен от любов, не забелязваше как тя постепенно смъква оковите на робството, изскубва се от здравите клещи на харема и се измъква на воля, каквато не познаваше нито една жена при Османовци. Всички нейни прищевки, макар и рязко да се разминаваха с предписанията на шериата, той изпълняваше охотно и безпрекословно, като смяташе, че това са обикновени женски прищевки, и не забелязваше, че редом с него се ражда един могъщ, твърд, непоколебим и властен характер. Никой не можеше да му го подскаже. Би го направила ва-лиде ханъм, но след еничарския бунт синът не слушаше майката. Същото беше и със сестрите. Ибрахим беше твърде предпазлив, когато станеше дума за султанката, и никога не бе особено уверен по отношение на тази загадъчна жена, а сега направо се боеше от нея. Може би великият мюфтия? Ала той не би могъл да каже нищо ново на султана, пък и нямаше право да се намесва в работите на харема. Може би и самата Роксолана още не усещаше истинската си сила, както не можеше да схване цялата сложност след петгодишния еднообразен живот в харема. Приличаше на хората, които поради характера на своя занаят бяха обречени на усамотение — като художниците, философите, схимниците или като затворниците, които без необходимата подготовка и нужната душевна твърдост и закалка неочаквано се озовават в един чужд, враждебен свят и отначало се объркват, прекършват се. Но това сходство беше само външно, малкото щъркелче летеше в небето с твърди криле, летеше още ниско, но се стремеше все по-нависоко и може би дори най-високо. Никога не беше се бояла от височината. В Рогатин се катереше заедно с момчетата по най-високите дървета да събарят гнездата на враните. И се люлееше на клоните с такава сила, че край нея се люшкаше целият простор — чак й идеше от страх да притвори очи, но не ги затваряше, а се мъчеше да надвие страха, опасностите и отчаянието. Тогава беше попска дъщеря, на която всичко се прощаваше, а сега беше станала султанка — защо ли да не й се прощава и тук всичко, което намисли да направи? Еднообразието на неволята погубва човешката душа. Трябваше да се

спасява сама, без да чака помощ, без да се надява нито на подкрепа, нито на съчувствие. В какво отчаяние, в каква тревога живя през всичките тези години — знаеше ли някой, мислеше ли за това? Превъзмогна всичко и сега трябваше да вярва, че никой няма да я надвие — в това щеше да търси спасение и поне някакво възмездие за навеки изгубения роден дом. Султанът беше в основата на нейното най-голямо нещастие и спасител от него трябваше да стане пак този човек с тъмно скулесто лице, с начумерени вежди, с мрачно изгърбен нос и с равнодушие, което можеше да те отчае. Султанът познаваше само нейната любов — навярно смяташе, че у тази малка Хурем не може да има друго чувство. На него и на ум не му идваше, че в сърцето й избуява много по-голяма и силна ненавист, отколкото любов. И можеше ли да бъде другояче в тези дворци, където ненавистта беше отглеждана като цветя, събирана като дъждовна вода в пустиня и пазена като жито в хамбари? Роксолана имаше кого да мрази. И хиляда приятели са малко, но и един враг ти стига, казваше пословицата. А нейните врагове бяха толкова, че й притъмняваше в очите. Успя да премахне само единия от тях — Четириокия, главния евнух, ала нищо не можеше да направи нито с всесилната валиде, нито със султанските сестри, нито със Сюлейманович любимец Ибрахим, когото държеше в ръцете си, но и сама беше в неговите. Може би тъкмо поради това най-люто ненавиждаше коварния и умен грък. Дори не се докосна до смарагдите му. Когато главният евнух Ибрахим ги донесе в златни, застлани с бяло кадифе продълговати ковчежета, тя само гневно повдигна очи и вдигна брадичката си: махни ги. Несвикнал още с нейния безмълвен език, огромният босненец недодялано тъпчеше край вратата, без да знае къде да дене скъпоценностите, докато Роксолана не му кресна:

— Вземи всичко това и го отнеси обратно на великия везир! Смарагдите светеха в отворените ковчежета като вълчи очи и зеленееха като тревата по гробовете.

— Ваше величество, великият везир ви се покланя с тези скъпоценности и моли още да приемете от него петстотин робини, които ви е докарал за прислуга от Египет.

— За мене? От Египет? Къде са те?

— Великият везир чака вашата повеля, за да ви ги предаде.

— Петстотин слугини?

— Петстотин.

— А колко имам сега?

— Сто и двадесет.

— Сто и двадесет от негово величество султана, а петстотин от великия везир? Предай скъпоценностите на Хасан ага да ги върне на великия везир и да му каже, че няма да приема никакви слугини. Никакви и от никого. Така му кажи.

Главният евнух се поклони няколко пъти и се оттегли заднешком от стаята, в която пищеше новото дете на султанката.

Хасан ага трябваше неминуемо да се сблъска с Ибрахим. Така излизат една срещу друга в морето две неприятелски галери, за да се вкопчат в смъртен двубой. И двамата бяха издигнати твърде високо, за да не се забележат един друг. Ибрахим с безкрайната си надменност и наглост се смяташе за абсолютен господар на султа-новото сърце, а Хасан действуваше от името на силата, която беше може би по-малка и по-незабележима, но и по-загадъчна със своята неизвестност, пък и не се знаеше кой ще завоюва по-голяма власт над Сюлейманoвата душа: неговият любимец гъркът Ибрахим или султанката Хасеки? Ибрахим още в Египет беше чул от своите хора за появата на странните еничари в двора, а Хасан неволно следеше великия везир още когато беше далеч от Стамбул. Единият използуваше за това услугите на платени доносници, при другия вестите си идваха сами, без никакви усилия. Великият везир всъщност не знаеше нищо за загадъчните Хасанови хора, освен че не работят нищо, че сноват по Топкапъ и дразнят всички: зверовете в клетките, белите евнуси край портите на харема, дворцовите писари и надзирателите на оръжейните и султанските складове.

Хасан знаеше, че Ибрахим, едва пристигнал в Стамбул, беше извикал в столицата босненския санджакбей Хюсрев, за да разследва изчезването на френския пратеник с рубина на Луиза Савойска.

На султана още не бяха доложили за това и Сюлейман не знаеше нито за посланика, нито за скъпоценния камък. Като се пресели в построения от Коджа Синан дворец на Атмейдан, великият везир назначи дрипавите си братя за управители на двора и накара майка си да приеме исляма, а на баща си даде санджак с годишен доход от няколко хиляди дуката, но старият рибар от остров Парга не замина да управлява своя санджак, ами остана в Стамбул, шляеше се по

мръсните тайни кръчми и спеше пиян по улиците, като излагаше високопоставения си син. За това никой не докладваше на султана, пък и нужно ли беше? Валиде ханъм навестяваше всяка седмица зет си и дъщеря си Хатидже в разкошния дворец и навярно би се преместила на драго сърце завинаги при тях, но не й позволяваше достойнството, пък и не искаше да губи законното си място на повелителка на харема. Хасан ага знаеше и това, че първите три нощи след пристигането си от Египет Ибрахим беше прекарал не с жена си, а със султана, на който беше докарал скъпи кандийски вина и подготвил безброй нови мелодии, които изпълняваше сам на виолата. Събирал беше мелодиите от цял свят, като държеше при себе си един скъпоплатен учител-персиец и всеки ден беше усъвършенствувал изкуството да свири, защото знаеше каква забава ще бъде тази свирня за Сюлейман. Единственото нещо, което никой никога не можеше да знае, бяха нощните разговори на султана с неговия любимец. Дилсизите бяха безмълвни. А кой друг можеше да проникне в тази „светая светих“? Предполагаха, че султанът повече мълчи и слуша как свири на виолата суетливият грък или му чете старинни книги. Когато мълчиш, можеш по-добре да мислиш, а султанът обичаше да мисли, това беше известно на всички. За какво говори Сюлейман с Роксолана в спалнята също никой не можеше нито да знае, нито да се досеща, но всички бяха уверени, че там вече султанът не мълчи, а говори, понеже коя ли жена ще остави мъжа да помълчи, а още повече в леглото.

Не бяха тайна и срещите на Ибрахим с Луиджи Грити и Скендер челеби. Тази троица уреждаше всички финансови работи на империята и издирваше за султана средства за армията и стамбулския двор, за издръжката на които не стигаха дори държавните доходи. „Издирването на средства“ предизвикваше недоверчиви усмивки дори у непосветените. Как може да се намери нещо там, където го няма и не може да го има? Животът ставаше все по-труден. Цените на златото и среброто се вдигаха. Растяха цените на облеклото и храната. Ако по-рано по старите османски закони от сто дирхема сребро сечеха четиристотин акчета грошове, то сега вече сечеха шестстотин акчета. Извънредните държавни данъци изникваха един след друг. Готвейки се за нова война, султанът позволи на Ибрахим да смъкне от всеки жител на империята двоен данък. Които нямаха пари, продаваха сестрите, жените и майките. А на държавата все й беше малко. Разточителството

за развлечения и украшения надминаваше всички граници. Сукното, атлазът, копринените и памучните платове, чалмите и покривалата се продаваха все ексик.

В двора и цялата империя избухна епидемия от рушветчийство, без рушвет и бакшиш не се даваше нито един пост, нито едно място, а придворните, наплашени от слуховете за нови и нови изнудвания от страна на Ибрахимовата троица, сега насочваха всичките си усилия да посъберат някой и друг грош, като казваха, че през черен ден все трябва бяла пара.

Всъщност Хасан и досега гледаше великия везир с очите на еничарин, комуто при Ибрахим бяха започнали да плащат два пъти по-малко, заставяйки го да пази живота на хора, започнали да живеят два пъти по-разкошно от преди. Да направи поне някоя пакост на надменния грък — кой ли от еничарите би се отказал от такова изкушение? А Хасан знаеше, че може да му стори голяма пакост.

Обмисли посещението си при великия везир старателно и грижливо. Предварително помоли да бъде приет. Взе със себе си двама Хасановци и двама Ибрахимовци, за да не носи сам златните ковчежета със скъпоценностите, и лично проследи еничарите да се издокарат с подарените им от Роксолана разкошни нови дрехи, надявайки се и с това да смае гърка, който обичаше разкоша и измисляше нови дрехи не само за себе си, но и за своите слуги, оръженос-ци и пажове, предизвиквайки завист и укор в двора.

Великият везир наистина беше смаян от невижданата пищност на Хасановото облекло. Той дори обиколи Хасан и хората му, като ги стрелкаше с острите си очи и острите му зъби бляскаха под черните мустаци. Хасан се кланяше почтително, както подобаваше пред такъв висок сановник, кланяха се и еничарите, макар и да не им се удаваше лесно — не бяха свикнали, пък им пречеха и твърдите, тъкани сякаш не със сърма, а с тел дрехи.

Най-сетне Ибрахим, като че ли за първи път забелязал в ръцете на Хасановците така познатите му златни, украсени със скъпоценни камъни ковчежета, попита:

— Какво е това?

— Заповядано ни е да ги върнем — каза Хасан.

— Робе, как смееш? — втурна се срещу него Ибрахим.

— И двамата сме роби на султана — спокойно му напомни Хасан.

— Ще те смачкам!

— Не е толкова лесно.

— Само султанът може да ми…

— А султанката? — подигравателно попита Хасан. — Нима думата на султанката Хасеки не значи нищо за тебе? Тя заповяда да ти върнем ей тия работи и нареди още да ти предам да оставиш при себе си своите робини или наложници — не знам какви са — и да не си посмял да й ги пращаш. Това е всичко.

И отново започна да се кланя все по-ниско и по-ниско, чак до килимите, а след него и еничарите му, които оставиха донесеното и гледаха бързо да се измъкнат от приемната на великия везир, та да бъдат по-далеч от греха, понеже ръцете им, макар и да бяха отвикнали напоследък да държат сабя, все ги сърбяха и се свиваха в юмрук пред този човек.

Ибрахим гледаше след Хасан и не можеше да проумее кой му беше нанесъл по-голяма обида: дали Роксолана, окаяната робиня, която беше купил в Безистена и някога можеше да унищожи с едно помръдване на пръста, или този млад еничарски ага, спечелил султанското благоволение само поради това, че Ибрахим не беше в столицата, за да се разправи с подлата еничарска измет без всякакви усилия, подкупвайки по-продажните от тях, още преди тази смрадлива сган да намисли да се бунтува.

— Още не ме познават — шепнеше Ибрахим подир Хасан. — Никой не ме познава още, но ще ме опознаят! Ще ме опознаят! Премълча за своя позор. Не каза нищо на султана, защото не му беше до това: Сюлейман се стягаше за поход срещу унгарския крал, приемаше посланици и разпращаше по всички вилаети гончии с повели до санджакбейовете и бейлербейовете да вдигат спахиите на свещена война срещу неверниците. Това изискваше да се обединят всички държавни усилия и сега не беше до дребни обиди, та макар обидените да бяха най-високи лица в империята. Посланиците на Венеция и Дубровник, като знаеха добре, че една нова война или ще донесе нови търговски привилегии за техните републики, или ще им отнеме и предишните, не седяха със скръстени ръце, а напомняха за себе си със щедри дарове на султана, Роксолана и велможите.

Пратеникът на пленения френски крал умоляваше да се атакува незабавно император Карл или пък неговият брат Фердинанд, който, според споразумението между Хабсбургите, беше получил Австрия. Полският посланик чакаше да го пуснат пред очите на султана, за да моли мир за Полша и Унгария, където на трона седеше синът на Владислав Ягело — Лайош, но Сюлейман не искаше да вижда посланика Ян, докато той не удовлетвори при-щевката на султанката Роксолана, а изпратените в кралството хора се бавеха, понеже пътят беше дълъг, тежък и опасен. Когато най-сетне след много месеци нетърпеливо очакване, измъчени и отчаяни и нищо всъщност неузнали, пратениците се върнаха в Стамбул и Хасан ага се яви в кервансарая на Константиновия пазар, за да чуе от пан Ян резултатите от тяхното пътуване, кралският пратеник пожела да бъде допуснат до султанката Роксолана, понеже сам трябвало да й съобщи всичко, каквото имал да й съобщава, а също да й поднесе подаръци от името на крал Зигмунд: златна роза, кована от италиански майстор, голяма огърлица от полски кехлибар и златна верижка, тежаща сто четиридесет и четири дуката.

— Няма защо от мене да искате такова разрешение — сви рамене Хасан ага. — Няма такъв обичай султанката да приема посланици. А и да получите разрешение, отново трябва да чакате дълго.

— Нека панът предаде, че имам вести за султанката — важно произнесе посланикът. Не каза на Хасан какви именно вести, пък и не се тревожеше много добри ли са, или лоши.

Дори Хасан ага още не знаеше напълно размерите на властта на Роксолана над Сюлейман. Едва беше разказал на султанката разговора си с посланика Ян, предавайки необичайната му молба, и само след няколко дена в името на султана портите на Топкапъ се разтвориха пред полския посланик и той беше изправен не пред самия султан и не пред великия везир, който обикновено приемаше посланиците, а пред Роксолана, която милостиво прие даровете от полския крал и поклоните на посланика и изслуша пан Ни, макар че по-добре да не го беше слушала. Гледаше как панът самоуверено вири мустаците си, как важно изрича всяка дума и се перчи с изискания си полски език, радостен, че речта му може да бъде оценена както подобава от такава висока особа, и се ужасяваше от чутото. Не можеше да повярва как е възможно човек така спокойно и едва ли не с удоволствие да разказва

такива ужасни неща. Рогатии е в руини. Църквите са изгорени, всичко е разрушено и народът е изтрепан. Няма ги нито Лисовски, нито Скарбски, нито Теребушки, нито Зебриновичи, никого няма, нови хора са дошли на пожарището и започват нов живот, който може да бъде прекъснат всеки момент от набезите на дивата орда. Всъщност посланикът е дошъл при султана именно да моли мир за цялата Полска земя и спокойствие от Кримската орда за техните източни земи, които бяха опустошени.

Роксолана отпрати посланика и като че ли дори му каза нещо любезно, обеща му, че султанът скоро ще го приеме лично, усмихваше се властно, а душата й стенеше от болка: истина ли е всичко това, истина ли е?

Досега все се надяваше на чудо. Все й се струваше, че всичко, което ставаше с нея, е само сън, сякаш беше спала пет безкрайно дълги години далеч от къщи и близките, сякаш ги бяха разделяли само простори, стихии и нещо загадъчно. Сега вече трябваше да се събуди и пробуждането беше ужасно. Просторите станаха бездънна пропаст, стихиите — невъзвратима загуба на всички роднини и близки, загадъчното — разправа с палачите. И отново се мъчеше да си спомня и не си спомняше. Обзе я още по-голямо отчаяние, отколкото през онази нощ, когато гореше Рогатин и когато тя беше хвърлена в робство. Роксолана печално се оглеждаше назад и наоколо — колко високи бяха стените на Топкапъ и кулите над тях и с каква безнадеждност беше пропита тази земя и небето над нея. Бащината къща, която живееше в болезненото й въображение, беше изчезнала завинаги, нямаше никакви надежди, нямаше за какво да се вкопчи нито с разума, нито със сърцето си. Дори гробове нямаше, за да падне пред тях на колене, да плаче и да целува земята, да постави кръстове, да сложи цветя — тази напразна надежда да докосне невъзвратимото, да върне навеки загубеното, да намери утеха в неутешимата мъка. Мъка и мъка! Мъката беше в стените и оградите, в безкрайните градини и високите кипариси, които мълчаливо се олюляваха под вятъра като тъмни мъртъвци, непрекъснато заплашващи да паднат; мъката прозираше през мрежата на чудноватите растения, безсмислени със своята пищност и алчност; мъката беше пръсната като капки и сърцеви кръв по розите, които аленееха сякаш сърца на невинно убити, измъчени и погубени; мъката беше по безсрамно голите стволове на платаните. И

не можеш да намериш виновни, никому не можеш да се оплачеш, нито да заплачеш пред някого. Майчице мила, виждаш ли от онзи свят нещастната си рожба? А ти, отче? И къде е твоят бог всемогъщ и милосърден, който не дойде на помощ нито на тебе, нито на твоята единствена дъщеря!

Все пак намери сили в себе си да помоли Сюлейман за кралския посланик и Ян от Тенчин беше тържествено приет от султана и — за първи път от съществуването на Османската държава — от султанката! Височайшата султанска особа го пусна да си върви с пълен, наистина неписан отговор, с обещание за вечен мир, с дарове за крал Зигмунд и благодарност за кралските дарове, донесени на султана: златоткано кралско наметало с червена подплата и по полски обичай обсипано със златни звезди, кехлибарен жезъл, обкован със злато, златна рицарска верижка, тежаща 364 дуката, и друга пресукана златна верижка, тежаща 288 дуката.

По време на целия прием Роксолана седеше на трона на Османовци до Сюлейман мълчаливо, със сухи очи и се усмихваше царствено на пан Ян, който вирeше доволен котешките си мустаци, а в душата й звучаха такива ридания, че от тях можеше да потрепери целият свят. Но в Топкапъ не чуват никога риданията. Топкапъ е голям. Тук не чуват нито риданията, нито детския плач, нито въздишките. Тук говори само ненавистта и зверовете реват в подземията, а над всичко господствува една незрима, безименна и тайна власт и тъкмо поради това неограничена, понеже тайното не може да има граници.

Сега Роксолана знаеше: тя няма нищо друго освен властта и трябва да отмъщава на този жесток свят само чрез властта. Изпрати Хасан да догони полския посланик и да му предаде пари за възстановяване на рогатинските църкви. Да ги изградят още по-хубави отпреди, с икони и книги, с отбранителни стени и кули и това да се проследи грижливо и внимателно, защото и тя самата ще следи непрекъснато, макар името й да не трябва да се споменава и за дарението да не се напомня, понеже пред бога всички са безименни и грешни.

След като изпрати Хасан с торбите, пълни със злато, спомни си с горчиви сълзи нещастния си баща и някогашните стихове, които той често декламираше, понеже в удивителната му памет се загнезд-ваха най-различни неща. Двете с майка й често се надсмиваха, тъй като

имаха песни и припевки, далеч по-мелодични в сравнение с чепатите слова на отец Лисовски. А сега, връщайки се в мислите си към невъзвратимото минало, шепнеше недодяланите бащини стихове, обливаше се в сълзи и съжаляваше, че не може да сложи в торбата със злато и тези златни думи: „Бъди мъжествен, многоплеменни руски народе, и Христос начало на крепост в тебе да бъде.“

Може би трябваше да направи още нещо. За Рогатин и за родната земя. Но какво? Знаеше ли? И кого и как да попита?

Когато Хасан се върна и доложи на султанката, че всичко е изпълнено, както е заповядала, не видя по лицето й следи от мъката и отчаянието, изпълнили душата на Роксолана. Нещастието я беше научило да скрива най-тежките болки, страданията бяха закалили душата й.

Беше поръчала на Хасан да намери в Безистена стария търговец на име Синан ага и да й го доведе. Сама не знаеше още какво ще направи с него, искаше да го види и нетърпеливо разпитваше Хасан къде е този търговец, ала Синам ага го нямаше в Безистена, нямаше го и в Стамбул, казваха, че карал от Кафа нова стока. Нова стока ли? Каква стока? Хора? Живи хора за продан!

Най-сетне търговецът беше доведен. Бяха го откъснали от стоката още на пристанището в Златния рог. Доведоха го, както си беше мръсен и дрипав. Навярно беше одрипавял от черноморските бури, понеже морето е винаги недружелюбно към ловците на хора. Синам ага не смееше да вдигне очи към султанката. Падна на колене. Пълзеше по килима. Ядеше мъха му.

— Къде беше? — попита Роксолана.

Той бръщолевеше нещо за стоката. За щедростта, която разоряваше търговеца. За аллах.

— Каква стока? Хора ли? Ти, човекопродавецо! Знаеш ли поне кого и къде си продал?

— Ваше величество…

Синам ага пълзеше по килима, фъфлеше беззъбо и се кълнеше в аллах и неговия пророк, че е честен челеби, че не търгува с хора, а ако някога е ставало такова нещо, то е било само случайност, за която го е страх дори да си спомни, понеже е честен челеби, цял живот е плувал по вода, под бури, дъжд и опасности, през морето до долното течение

на Дунава, после през Влашко чак до кралството, карал натам бурски чамлит[3], бугазия[4] и мухаир[5], килими, турска боя и конски такъми, а оттам вземал бечки и чешки ножове, лунски и гдански сукна, кюмюр, кожи. А в Кафа дори никога не бил ходил, че то там търговци ли са, онова там търговия ли е?…

Роксолана и слушаше, и не слушаше това забързано изреждане, това несвързано бръщолевене, ала думата „Кафа“ я шибна като плесница. Кафа — това отвратително ненаситно гърло, което поглъщаше кръвта на нейния народ, глътна и погуби и нея самата, нейния живот и нейната свобода. Откажеш ли се веднъж от свободата, забравяш завинаги какво е тя.

Вече без да го гледа дори, с погнуса усещаше близо до себе си човекопродавеца. Боже праведни! Такава подлост, такава низост… нея, младата и безстрашната… И тя не се изплъзна, не избяга, неволно се приравни с тази стара отрепка. Дори съзнаването на собствената нищожност може да ни направи велики, да ни издигне над безмълвието на природата, която никога нищо не знае. Роксолана сега можеше да погледне своя някогашен живот, да види от висотата на възнесението неимоверното унижение и да не затвори очи, да не заридае от отчаяние, а с мълчаливо презрение да се извърне, сякаш нищо не се беше случило, нито с нея самата, нито с нейния народ. Нали сега е султанка. Всемогъща повелителка. Знае истинската си цена и никога няма да стане подобна нито на звяр без душа, нито на ангел без плът.

Мълчаливо се извърна от Синам ага с презрение. Той пълзеше, скимтеше и молеше поне за една дума, за един поглед, за едно движение.

За нищо на света!

Хасан ага бутна търговеца с ботуша си, изхвърли го зад вратата като стар парцал.

— Пръждосвай се далеч и благодари на аллаха, че изнасяш оттук краставата си глава!

---

[1] Горна мъжка дреха на поляци и украинци. — Б. пр. ↑

[2] Документ, удостоверяващ, че дадено лице или имуществото му се намират под специалната закрила на държавната власт. — Б. пр. ↑

[3] Скъп плат. — Б. а. ↑
[4] Памучен плат. — Б. а. ↑
[5] Копринен плат. — Б. а. ↑

УСИЛНИЯТ ТРУД

Седнала на трона на Османовци с Повелителя на века султан Сюлейман, озовала се сред титани, издигнала се до небесата, Роксолана можеше най-сетне да се озърне, да огледа света, да скъса завинаги с ограничеността и слепотата, на които беше обречена в харема през тези пет години, откакто беше в Стамбул.

Как се радваше само на децата си, на синовете си, всеки от които й предвещаваше все по-голяма свобода! Тъпаните ехтяха след появата на бял свят на всеки неин син, тъпаните за Мехмед, Селим, Баязид, тъпаните на нейното тържество, сила и победа. Би могла да се успокои и завинаги да си остане зад стените на харема, наслаждавайки се на музиката на султанските тъпани, които приспиваха османските жени ето колко века вече. Каква заблуда! Как беше могла да допусне до себе си дори за миг отровната змия на успокоението и примирението! А този миг беше продължил повече от пет години! Някога я бяха учили, че само в деня на страшния съд, когато мъртвите станат от гробовете, човек ще може да види всичко, което е било и което не е било и никога няма да бъде. Сега не искаше да чака този ден, понеже вече бе била в гроба и бе станала сама от него, без ничия помощ, без богове и дяволи. Искаше да види и да знае всичко и се стремеше към просторите на знанието с всички сили на душата си. Още преди да се изкачи на върха, преди да победи и отстрани враговете си, от които просто гъмжеше наоколо, почувствува нещо странно: все едно, че пред нея се бяха разтворили невиждани врати и свободният свят я беше обгърнал отвсякъде, а могъщият живот се бе втурнал към нея с борба, викове, стонове, пламъци, въздишки, красота, величие и усилен труд. Край нея ставаха знайни и незнайни събития, научавани и чувани след време, които смайваха, плашеха, зашеметяваха и тревожеха.

Римският папа изпрати на Мартин Лутер була за отлъчването му от църквата. Лутер изгори булата. Лукас Кранах гравира върху мед образа на Лутер, Дюрер нарисува портрета на Еразъм Ротер-дамски. Магелан откри Чили и пролива, наречен впоследствие с неговото име, през който попадна в океана, назовавайки го Тихи. Някакъв немец от

Нюрнберг работеше над нареза на цевта на огнестрелно оръжие, за да може с него по-точно да се поразяват хората. В Аахен коронясаха император Карл V. Крал Франсоа основа в Париж кралска библиотека, която след време щеше да стане Национална. Във Венеция беше завършено първото пълно издание на свещената книга на евреите — Талмуда. Лутер преведе Библията на немски език, а Тиндал — на английски. Английският крал Хенрих VIII написа „Златна книга“ за опровергаване на еретическите идеи на Лутер, макар че след известно време сам застана срещу римския папа, който не му позволи да се разведе с поредната си жена. Кримската орда вече за кой ли път нападаше украинските земи и стигаше дори до Москва. Микеланджело започна работа над капе-лата Медичи. Роди се Филип де Монс, бъдещият прочут творец на мадригали. На Филипините туземците убиха Магелан. Във Франция започнаха да тъкат коприна. Корабът на Магелан „Виктория“ под командването на Себастиан дел Кано се завърна в Севиля, осъществил за първи път в историята на човечеството околосветско плаване. В Кембридж започнаха да печатат книги. Умря папа Ад-риан VI. Сложил край на датското господство, в Швеция крал стана Густав Ваза. Тициан нарисува една от най-хубавите си картини — „Полагане в гроба“. В Германия избухна Селската война и макар въстаниците да бяха въодушевени от идеите на Реформацията, Лутер предаде селяните. В Швейцария Цвингли започна реформация на църквата. Развиваха се „телесните“ науки, тоест естествените, и „опосредствуваните“ знания, тоест абстрактните. Скалигер откри метал, който не се поддаваше на топене. Рудолф въведе квадратния корен в математиката. Макиавели написа „История на Флоренция“. За първи път бяха издадени в оригинал медицинските трудове на Гален. Създаден беше пружинен часовников механизъм. Франсоа I, победен край Павия, падна в плен на император Карл. В това време Перуджино рисуваше картината „Поклонението на влъхвите“, Кореджо — „Ноли ме тангере“[1], Тициан — „Бакхус и Ариад-на“. Най-сетне точно тогава се появиха клавикордите, сякаш само за да могат мелодично да пригласят на това толкова трудно, немело-дично столетие, което въпреки разцвета на човешкия талант и непокорството на човешкия дух, се изпълваше от стоновете на умиращите, от виковете на измъчваните, от грохота на неотдавна изработените оръдия, от ужасното прашене на огньовете на инквизицията, от зловещия тътен

на османските тъпани, които думкаха неуморно и неспирно, известявайки кръв, смърт и потъпкване на всичко живо. И кой ли би могъл да чуе зад този тътен на тъпаните слабия глас на една жена, която и сама не знаеше още истинската си сила?

---

[1] „Не ме докосвай“. — Б. пр. ↑

ТРЕСАВИЩЕТО

„Душа на моята душа, повелителю мой! Привет на този, който поражда утринен ветрец; молитва към този, който дарява сладост на влюбените уста; хвала на този, който изпълва с жар гласа на обичащите; почит към този, който обгаря като страстни слова; безкрайна вярност към този, който е озарен от пречиста светлина, като лицето и главата на възнесените; към този, който е зюмбюл с образ на лале, пропит с аромата на верността; слава на този, който държи пред войската знамето на победата; на този, чийто зов: «Аллах! Аллах!» е чут на небето; на негово величество моя падишах предаваме чудото на Най-висшия повелител и беседите на Вечността.

На просветлената съвест, която украсява съзнанието ми и е светло съкровище на моето щастие и моите тъжни очи; на този, който знае най-съкровените ми тайни; на покоя на моето измъчено сърце и умиротворението за моята изранена гръд; на този, който е султанът на престола на моето сърце и светлината на моето щастие, се покланя неговата вечно предана робиня със сто хиляди рани на душата. Ако вие, мой повелителю, мое най-високо райско дърво, поне за миг благоволите да помислите или попитате за тази Ваша клетница, знайте, че всички, освен нея, са под закрилата на милостта на Всемилостивия. Понеже в деня, когато неверното небе сътвори над мен насилие и без да обръща внимание на сълзите ми, заби в душата ми безброй мечове на разлъка, в този съден ден, когато ми отнеха вечното благоухание на райските цветя, моето битие се превърна в небитие, моето здраве в немощ, а моят живот — в гибел. Може би творецът ще се смили и като види моята мъка, отново ще Ви върне при мен, съкровище на моя живот, за да ме спасите от отчуждението и забравата. Нека стане така, о повелителю мой!

Денят ми в нощ се превърна, о месецо тъжен…

Повелителю мой, светлина на очите ми, няма нощ, която да не изгаря от горещите ми въздишки, няма вечер да не долитат до небесата безутешните ми ридания и мъката ми по вашия светъл лик.

Денят ми в нощ се превърна, о месецо тъжен…“

Не знаеше ли Роксолана, че пише на султана, който след Белград и Родос беше намислил да потопи в кръв земята на угрите? Имаше ли поне зрънце искреност в тези странни писма, или само измама и традиционни условности. А може би и в това неискрено словоизлияние тя искаше да надмине всички?

Сюлейман беше отново на поход. Този път срещу Унгария. Тръгна от Стамбул в понеделник на 23 април 1526 година по Хъзър[1], когато полята се раззеленяват, конете ги извеждат на паша, а султанският двор се премества за лятото в Караагач. Преди това по цялата империя бяха разпратени гончии, за да предадат султанския указ на спахиите, които притежаваха царски тимари, да тръгват на поход срещу неверниците, като вземат според обичая със себе си необходимите бойни припаси, прислуга, храна и облекло за половин година от Хъзър до Касъм[2]; всеки да върви по свой път, за да могат в началото на юли всички да се съберат край Белград. В Стамбул и по всички градове и села на безкрайната османска империя се извършваха приготовления. Смазваха поводите с восък и лой, опъваха тъпаните, точеха сабите, изковаваха наконеч-ници за копия, пареха и слепваха дърво за лъкове, лееха топове, дялаха греди за галери, отбираха овни, тъпчеха в дисаги пушено месо, а в кожени мехове сушени плодове, шиеха знамена.

В деня Хъзър правоверните захвърлят работата и празнуват. Казваха, че ако бременна жена работи през този ден, щяла да роди изрод. Затова Роксолана, която отново чакаше дете, не излезе през този ден извън стените на харема да изпраща султана. Прощаването бе станало през нощта, в султанската спалня, на безкрайните зелени покрови, върху зелените поляни, където се раждаше и избуява-ше като млада трева нейната любов.

През април валят дъждове, които се смятат свещени. От дъждовната вода дават на болните да пият. Девойките си мият косите, та да растат буйни. Когато дъждовете валят четиридесет дни, сред народа цари радост. Колят овни, раздават месо на бедните, молят се в джамиите. В деня Хъзър под дъжда садят около къщите бръшлян, та всички болести да избягат от стопаните, когато бръшлянът се обвие. Садеше ли и Роксолана бръшлян?

Сюлейман тръгваше от Стамбул с пищност и блясък, които не можеха да бъдат помрачени дори от проливния дъжд. Везирите

Мустафа и Аяс, със златоткани дрехи, съпровождаха султана. Великият везир Ибрахим, целият в скъпоценни камъни и злато, вървеше отделно — все едно още един султан. Дворцовата свита, воеводите, улемите, а след тях еничарите и конната войска, вървяха, развяли зелени знамена под тътена на тъпаните и писъка на войсковите зурни, които неуморно извиваха древния марш на султан Санджар. Носеха се диви викове, които можеха да оглушат дори и мъртвия. Където стъпи турски крак, трева не расте. След войската вървяха камилите с хазната и светите книги, после слоновете с позлатени наушници, конете и мулетата с денкове. Само за първата нощувка бяха разпънати хиляда и петстотин шатри. Вървяха послушно, радостно и с желание, понеже така беше решил техният султан. Той не ги водеше да щурмуват крепости, но в поход вървеше заедно с тях. Беше сякаш винаги преуморен, главата му бе сведена под огромната тежка чалма върху дългата като на птица шия, очите му, вглъбени в нещо отвъдно, като че ли не забелязваха нищо наоколо, а всъщност бяха много зорки — нищо не убягваше от зловещо втренчените очи на загадъчния владетел. Странен султан. Завземаше само онова, което не бяха могли да превземат неговите предшественици: Белград, Родос, а сега Унгария. Водеше войни само с неверниците, макар че може би сам носеше в себе си тяхната кръв и беше взел от тях най-любимата си жена. Наистина странен султан. Но могат ли да се обяснят постъпките на човек, над когото не стои нищо друго, освен вечността и смъртта?

Когато през зимата Сюлейман ловуваше в околностите на Едирне, той заплашваше не само безмълвните зверове, а и чуждата човешка сила — император Карл, римския папа, целия свят и цялата земя, която все едно не се стряска от никакви заплахи, макар и да я нападаш в отчаяние и безсилие с цялата си ислямска войска.

Просторна, безкрайна, прекрасна, силна, плодородна и всемогъща земя, а ти пред нея си слаб, безсилен и преходен и единственото, което можеш, е да се съединиш с нея, да се върнеш в лоното й. Но когато разполагаш с невиждана сила, когато владееш половината свят, неволно възниква изкушението да влезеш в двубой със земята, да я превземеш цялата, да я завладееш и покориш. Не хората по нея, понеже те падат безсилни под ударите на меча като покосена от коса трева, а самата земя! Безмълвната, неподвижната, могъщата! Двубой насаме, помощници в него не може да има, всичко

служи само като помощно средство и всичко, което пречи на това безумно намерение, се премахва безжалостно и просто, както се помитат от масата трохите хляб.

Над сто хиляди войска, триста топове, стотици галери по Дунава, безкрайни обози, стада овни за колене, камили, коне, мулета и магарета — всичко това отново се движеше като тъмни облаци, в потоците на непрестанен дъжд към зелените дунавски равнини, за да убие по тях всичко живо, да го стъпче, разруши и унищожи. Изсичаха цели гори за огньове, изпиваха цели реки вода, изяждаха купища хляб и месо, оставяха след себе си цели планини нечистотии; орди от плъхове и тълпи от лешояди придружаваха войските по всичките пътища, мор ги преследваше неотстъпно като зла участ. Завоевателите страдаха от набезите на смели ускоци[3] — българи, сърби и власи, които не се плашеха от нищо. Земята бе тяхна, небето и планините бяха техни! Промъкваха се до врага, хващаха пленници, убиваха онези, които оказваха съпротива, ограбваха обозите. Не помагаше нищо — нито еничарите, изпратени напред да пазят от нападения, нито ужасните наказания. В Родопите бяха заловени петима български ускоци, двама бяха обесени, а трима набити на кол; край Крушевац бяха обесени заловени сърби, други четирима бяха набучени на кол и още шестима под хълма Авала досами Белград. Дъждът се ля неспирно четиридесет дни и четиридесет нощи. Камилите гинеха от влага. Воловете затъваха в калта заедно с топовете. Почти всички мостове на реките бяха отнесени. Когато в Белград султанът направи преглед на войската, оказа се, че повечето от спахиите бяха дошли без необходимите неща и провизии. Търговците, които вървяха след войската и нарушавайки установените от султана цени на продоволствието, смъкваха от войниците по-високи цени, бяха наказвани безмилостно със смърт. Султанът, както винаги по време на поход, постепенно се изпълваше с хладна ярост, която растеше и се надигаше като водите на Дунав и Сава, той я очакваше с нетърпение, с упоение усещаше как се натрупва в него и изпълва цялото му същество. Яростта беше подсъзнателно оправдание пред самия него. Завладяваше го винаги, когато започваше нова война. Така беше край Белград и Родос, така трябваше да стане и сега. Приближените му смятаха, че султанът се ядосва на лошите изпълнители на неговите заповеди, на военните неуспехи и поражения, а всъщност беше друго,

но това не можеше да знае никой, пък и сам Сюлейман никога не би признал дори пред себе си истинската причина за немилосърдното си настроение.

Оправдание. Дори обикновеният, от най-нисък произход човек трябва да оправдава всяка своя постъпка пред хората и пред бога, а какво да се каже за онези, които имат власт и които се разпореждат със съдбините на държавите и дори на целия свят! За всеки свой поход Сюлейман всъщност имаше няколко оправдания. Пред себе си, пред войската си и най-сетне пред целия свят.

Най-леко беше с войската. Именно със собствената войска, а не с народа, понеже за него никога не мислеше и не говореше, и всъщност нямаше народ, а само поданици, сред които бяха войниците и защитниците на вярата и шериата — имамите и уле-мите. Към тях именно се обръщаше султанът пред всеки нов поход, прибягвайки към най-простите оправдания: отива да защитава вярата, изпълнявайки заветите на прадедите си.

За широкия свят имаше друго оправдание, макар и всеки път едно и също: да се накажат непослушните. Белград трябваше да бъде наказан за това, че беше проявил непослушание към победителите от Косовската битка, беше нарушил верността към османския меч и беше преминал под егидата на унгарския крал. Родоските рицари трябваше да понесат наказание за пиратството по море. Най-сетне Унгария беше виновна пред Високата порта за подготовката на кръстоносен поход срещу ислямския свят. Този поход беше замислен още от папа Лъв X, когато султан беше Селим Страшни. Папата беше разпратил легати[4] по цяла Европа, във всички държави по площадите и в църквите поставяха заключени с девет ключа метални кутии за събиране на пожертвования за свещената война, шиеха хоругви, от едната страна на които изобразяваха папата и краля, а от другата — турците и други зли езичници. В Рим служеха молебени за успехите на кръстоносния поход, папата сам раздаваше милостиня и ходеше бос и гологлав до църквата „Свети апостоли“. На Лате-ранския събор беше прочетено писмо от император Максимилиан, който изказваше желание да възстанови империята на Константин и да освободи Гърция от варварите турци. „Ние на драго сърце бихме използвали своята власт и не бихме пожалили дори собствената си личност за това начинание, ако другите християнски глави ни се притекат на помощ.“ Но

обявявайки се на думи против турците, в действителност Максимилиан водеше непрекъснати войни срещу християнските владетели. Затова никой не можеше да даде за провъзгласения от папата кръстоносен поход нито един воин, понеже на всеки монарх войните му бяха нужни за защита и разширяване на собствените владения. Разединената Европа не можа да я обедини дори заплахата от страна на обагрения в кръвта на собствения баща и цялото свое семейство жесток султан Селим, който веднага след като стъпи на престола, обеща на своите еничари да завоюва целия свят. Кралете и князете като че ли се вслушваха не в отчаяните призиви на римския първо-свещеник, а в издевателския постулат на еретика Лутер, гласящ, че да се воюва срещу турците означавало да се противопоставят на бога, който ги използвал като наказващ бич за греховете. Само унгарският крал Лаело II, над чиито владения надвисваше страшната турска сила, незабавно свика кръстоносно опълчение от селяни и малоимотни дворяни на Ракошкото поле край Пеща, но нямаше нито оръжие, нито войводи.

Косите, вилите, тоягите и синджирите бяха единственото оръжие на селяните. И така въоръжени, забравени от целия свят, те трябваше да се изправят срещу страшната османска сила, докато в това време магнатите и епископите, изпокрили се в своите владения, щяха спокойно да наблюдават безславната им гибел. Събрани вкупом, почувствували силата си и изпълнени с гняв срещу богатите, опълченците избраха за свой предводител дребния дворянин Юрай Секей, провъзгласявайки го за селски крал под името Дьорд Дожа, и тръгнаха да громят земевладелците. Въстанието се разпростря от Дунав до Тиса и едва край Темешвар войводата на седем града Янош Сапояи, като настъпи срещу селяните с истинска войска, ги разби. Ранен, Дьорд Дожа беше пленен от Сапояи и подложен на страшни изтезания. По заповед на Сапояи палачите късаха тялото на Дьорд с нажежени клещи, после го поставиха на железен трон, като му сложиха на главата нажежена желязна корона, след което го разсякоха на четири части. Въстаниците бяха бесени по крушите на цели гирлянди и победителите вдигаха под тези дървета на смъртта пищни гуляи. Епископът благослови всичко това, кралят похвали действията на Янош Сапояи, а дворянското събрание в Пеща закрепости за вечни времена селяните към земите на техните владетели, хвърляйки във

вечно робство онези, които бяха проявили готовност да защищават своята земя и цяла Европа от османското робство.

За този неосъществен кръстоносен поход бяха вече дори забравили, ала за Сюлейман сега той беше прекрасен случай да оправдае пред целия свят намерението си да накаже както подобава Унгария.

А всъщност имаше наум друго. В душата си лелееше мисълта да стане единствен владетел на света, да победи и отстрани император Карл, да покори всички владетели и всички земи. Заради това искаше да съедини границите на империята си с всички велики и могъщи държави, да се опре на тях, сякаш търсейки подкрепа и в същото време да надвисне над тях като неизбежна заплаха, като меч на вярата. Затова трябваше да възбужда у себе си гняв и се радваше, когато чувствуваше как този гняв расте в него, как го изпълва и залива като бесните мътни води на гигантските реки.

Както преди шест години, в началото на властвуването си, отново дойде на брега на Дунав, гледаше бурните му, развълнувани от побеснялата Сава води и мислеше за мътния поток на своята войска. Сто хиляди спахии и четиридесет хиляди еничари ще преминат по тази притихнала, заляна от дъждовете земя — какво ще ги спре? Ала едновременно с възхищението от тази страшна сила изникваше и едно глухо недоволство, което постепенно прерастваше в ярост. Срещу хайманите спахии, които бяха дошли на война, без да ги е еня за славата на османското оръжие, а само с намерение да ударят кьоравото. Срещу неуспешните действия на военачалниците, които досега тъпчеха по бреговете на Дунав, без да унищожат несигурните заслони, изпречени от унгарския крал. Султанът се лютеше още и поради това, че гон-чиите му препускаха твърде дълго до Стамбул и обратно и той още нямаше вести от Роксолаиа, от разлъката с която този път страдаше както никога досега. За какво ти е най-голямата власт, ако не можеш да чуеш думите от единствената жена на света?

Не искаше да вижда дори Ибрахим. Близо до Белград изпрати заповед на великия везир да не тръгва с войската си да се съединява със султана, а да удари към Петроварадин, където се намираше сам главнокомандуващият унгарската войска архиепископ Пал Томори. Епископът, като научи, че срещу него идва великият везир, избяга от Петроварадин, като остави там гарнизон от хиляда души начело със

сръбския войвода Джорджи Алапич. Но и тези хиляда войници оказаха такъв отпор на Ибрахим, че той се би край Петроварадин цели две седмици и нищо не можа да постигне. Най-сетне, като завзе в дунавските плитчини няколко изоставени от противника колиби, Ибрахим побърза да изпрати при султана вестоносеца Баба Джафер с радостната новина: крепостта Петроварадин е превзета. Същата нощ от Стамбул долетя гончия и донесе най-сетне писмо от Роксолана. Сюлейман се зарадва на писмото и в радостта си подари хиляда дуката на вестоносеца на великия везир. А след ден научи, че Ибрахим беше излъгал: Петроварадин не се предаваше. Сюлейман изпрати на помощ на великия везир хиляда най-верни еничари. През нощта, прикривайки се под дъждовните потоци, еничарите поставиха под стените на Петроварадин две бурета с барут, в образуваните от взрива проломи се хвърлиха най-отчаяните главорези и сега вече Ибрахим наистина можеше да се похвали пред султана със своята първа победа и да сложи на пира на победителите в краката на Сюлейман петстотин глави на защитници на Петроварадин.

Султанът постепенно се успокояваше. Чу словата на своята Хасеки. Започнаха победи. Ибрахим пръв забеляза изчезването на Сюлеймановата ярост и като издебна момент, оплака се на покровителя от султанката, която беше пренебрегнала неговите подаръци и искрената му преданост така, че той още не може да се съвземе от нанесения му удар.

— Ще помисля по това — обеща му Сюлейман и още в първото си писмо, което написа в отговор на посланието на Роксолана, й отправи укор за отношението й към великия везир. А за да придаде на думите си още по-голяма тежест, като изпращаше подаръци на султанката, спомни си и за своята одалиска Гюлфем: предаде за нея шише с италиански парфюм и 60 златни флорина[5].

Отново заповяда да му поставят зелен навес от дъжда, седеше по цели дни на брега на Дунава и наблюдаваше как се прехвърлят в Сремската равнина безбройните му войски. Чувствуваше се всемогъщ творец, създал тази сила, която би могла сама себе си да погълне, ако нямаше възможност да унищожава всичко наоколо. В очакване на плячка за себе си и слава за своя султан ислямската войска се придвижваше като мръсна и страшна вълна в между-речието на Дунав и Драва, по зелените лъки и поляни на Сремската равнина. Отдавна ли

турските коне тъпкаха тази равнина, отдавна ли я гориха и опустошаваха, а ето че тя лежи пред завоевателя сякаш дори недокосвана от меча му, неизпотъпкана от копитата на конете му. Отново живее и ражда зеленчуци, жито и плодове.

На Дивана беше решено да вървят покрай Дунав, направо към Буда — столицата на Унгария. За да преминат Драва, Сюлейман заповяда да построят мост. Нищо не обичаше така, както мостовете през реките. Отново седеше край водата и наблюдаваше как дивата стихия се покорява на стихията на неговата войска, на неговата собствена сила, която не можеше нито да се ограничи, нито да се спре. Тридесет хиляди души градяха моста през набъбналата от страшния дъжд Драва. За пет дена мостът беше готов. От 21 до 23 август всичките войски се прехвърлиха на другия бряг и Сюлейман заповяда да унищожат моста. Не можеше да има връщане без победа. А дъждът се лееше, като да бе настанал краят на света. В потоците вода чезнеха топове, цели отряди войска бродеха из разкаляните дунавски плитчини, хората затъваха в мочурищата и гниеха живи, камилите, воловете и конете издъхваха с хиляди, мнозина бягаха, но султанската сила беше толкова голяма, че загубата комай и не се забелязваше, изостаналите не ги чакаха дълго, на уморените не даваха почивка, отчаяните ободряваха с обещание за победа, страхливците и бунтовниците наказваха жестоко и бързо. След всеки сблъсък с отделни унгарски отряди внимателно се вглеждаха във войните и който имаше рани отпред, получаваше почит и щедри султански награди, а у когото се оказваха отзад — тия ги набиваха на кол.

Младият унгарски крал Лайош се мяташе в безсилие и отчаяние. Роден седеммесечен, той сякаш и на света беше дошъл преждевременно, като че беше бързал да изпита колкото може повече нещастия за най-кратко време. Десетгодишен беше коронясай с царство без власт, която си бяха присвоили отчасти могъщите магнати, отчасти епископите и свещениците. И като че ли на смях беше наречен Лайош, макар че не можеше да бъде и сянка от подобие на славния унгарски крал Лайош, при когото преди двеста години Унгарското кралство се беше ширнало от Балканите до Балтика и от Черно море до Неапол.

Препирните между феодалите, разногласията между духовенството, намесата на Хабсбургите, които още при Максимилиан

се стремяха да подчинят унгарската земя и ожениха Лайош за внучката на Максимилиан — Мария, нищожността на двадесетгодишния крал, който въпреки вродената си болезненост беше неудържим пияница и развратник, — всичко благоприятствуваше на Сюлейман. А ако нещо му пречеше, то беше небето, което изля върху султанската войска истински потоп, и земята, която разтвори недрата си, сякаш се мъчеше да погълне тази чужда и вража сила.

Отчаяният крал заповяда, възраждайки старинния унгарски обичай, да разнасят по всички села и градове окървавена сабя като знак за война и опасност за отечеството. Успяха да съберат само двадесет и две хиляди войска, но и за тях нямаха опитни войводи, понеже хърватският бан Франкопан само обещаваше, че ще дойде да помага на краля, а войводата Янош Сапояи, макар и да предложи да доведе двадесет хиляди войска, ги водеше толкова бавно, като че очакваше султанът да разбие краля.

Кралят беше принуден да назначи за главнокомандуващ архиепископ Пал Томори, който току-що беше излязъл от францисканския манастир, за да стане архиепископ на Калоча. Римският папа Климент, който не можа да измоли от Европа нито един воин в помощ на унгарския крал, съумя само да изпрати своята благословия и отчаяният крал беше принуден да се довери на духовенството, понеже дворянството го беше изоставило, а може би то го изостави тъкмо заради това, че се бе предал на духовенството. И този път стана така, че двадесет и двете хиляди необучена и въоръжена как да е унгарска войска трябваше да се изправи срещу сто хилядите султански главорези, тръгнали за плячка. Томори убеди краля да изведе силите си срещу Сюлейман, да го срещне на брега на Дунав при селището Мохач и там с божия помощ да разбие неверниците за слава на християнското оръжие. И кралят, и неговият главнокомандуващ бяха еднакво невежи във военните дела, и двамата, макар и по различни причини, пренебрегнаха границите на обикновената човешка разсъдливост, сякаш не разбираха, че в случай на разгром ще бъде унищожена не само тяхната нещастна войска, но и цяла Унгария, към която с тревога гледаше Европа, смятайки я за защитница от османците, не познавайки още своята истинска спасителка — Русия.

На 28 август Сюлейман заповяда да обявят на войската, че на другия ден ще има битка. Дъждът се изливаше още по-страшно, а зад

стената от вода се виждаха само камбанариите на Мохач, който се беше притулил на ръкава на Дунав. Наоколо беше кал, блата, изпотрошени дървета, затънали топове, преобърнати шатри, издъхващ добитък, изкаляни ислямски войни с жалки мокри чалми. Ала отстъпване назад нямаше, трябваше да се бият. Така искаше аллах. Червеният шатър на султана със златната топка отгоре поставиха върху пясъчната ивица — единственото парче земя, което можеше да се смята за сухо. Сюлейман падна на колене, кланяше се доземи, молеше се ревниво и усърдно:

— Боже мой, могъществото и силата ми са в тебе! Боже мой, помощта и защитата ми са от тебе! Дай сила, боже, на народа Мохамедов!

През нощта гончия донесе писмо от Роксолана. Падна от изнемога пред прага на султанската шатра, но само след като предаде собственоръчно на Сюлейман скъпоценното писмо. Султанът заповяда да загърнат гончията със златен кафтан, да го сложат в суха шатра и да не го безпокоят, докато се наспи.

„Владетелю мой, шахо мой, любими на душа и сърце, живот мой, единствена надежда на този и на онзи свят! Нека Вечният отдалечи Вашата почтена особа от всички болки, а Вашето битие от всички недъзи, нека Той Ви приближи до своите безкрайни милости и Ви предаде под закрилата на своя най-голям любимец Мохамед и под защитата на своите угодници; да Ви помогне, та Вие с щастливата си звезда и царското знаме винаги да печелите победи над презрените и злорадни неверници — амин, най-велики Помощнико! Днес аз, вашата робиня, благодарение на приятното отношение на Повелителя, което предизвиква безкрайна радост, и на Вашето благородно писмо, ароматно като мускус, бях издигната от праха на забвението, защото сте благоволили в своя царски щастлив час да се погрижите писмото да стигне до мене и да ме ощастливи. А с каква чиста щедрост са пълни страниците му! Главата е увенчана с корона, а благословените стъпала — с бисерни скъпоценности и рубинови багри. Вашето писмо пресуши кървавите сълзи на моите разплакани очи и ги напълни със светлина, а в тъжното сърце вля радост. Нека се изпълнят, о ден на моето щастие, всички желания и радости на душата Ви, нека градините на Вашето благополучие са изпълнени с прекрасните жасминови цветове на моята любов, очарователна като Вашето

пресветло лице, о мой владетелю, мой султане, мой падишахо!“ Кой друг би могъл да намери такива слова и в такава минута за този мрачен човек? Султанът четеше и препрочиташе писмото от Хурем, съжаляваше, че й причини болка, като й писа за Ибрахим и изпрати подаръци на Гюлфем, каеше се в душата си за всички несправедливости, които беше допуснал към Хасеки, и може би се кълнеше никога повече да не й причинява и най-малка болка, разбира се, ако аллах не допусне неговата гибел и му подари утре победа, ако му помогне да оцелее там, където никой не се надяваше да оцелее.

Кралят чакаше султана пред Мохач. Хълмисто поле, а отстрани пясък и върби. Черните облаци пълзяха почти по полето, изсипвайки потоци вода, заливайки хората, конете и топовете. Църковните прелати вдъхновяваха с пламенни слова войните за битка с неверниците. Кралският канцлер Стефан Бърдарич съветваше да отстъпват. Сръбските войводи Радич Божич и Павло Бакич, които добре познаваха войнствения нрав на турците, съветваха да се обградят с коли, ала епископите и унгарските банове искаха да се бият само в открито поле и неразумният крал послуша не опитните войни, а тези надути кресльовци и фукльовци. Войската беше строена в две редици. В първата — пехотата под прикритието на осемдесет топове (срещу триста турски), а във втората — надеждата на краля: конницата. Самият крал, с хиляда обковани с желязо конници, обкръжен от църковните прелати и велможите, обикаляше и ободряваше своята войска, докато в това време султанът, седнал на Златния трон в разкошния си шатър, провеждаше последния Висш съвет преди боя. Бяха свикани не само войводите, а и най-старите войни от еничарите. Побелели като овци, с мустаци до пояс, старите еничари се изправиха пред султанския трон, без да скланят глави, както не се скланяха дори и пред самата смърт, не се превиваха в поклони, понеже бяха така загрубели от старост, че не биха се превили дори и от адския огън. Хюсрев бей се обърна към най-стария от тях, който се зовеше Абдула Тозлу, тоест Стареца.

— Щастливият падишах иска твоя съвет, Старецо.

— Какъв по-добър съвет, освен да се бие — отговори еничаринът.

И се извърна и от Хюсрев бей, и от султана, измъквайки се от шатъра под пороя и срещу гибелта. След него спокойно потеглиха и

другите ветерани, сякаш вече смятаха всички унгарци за мъртви, а битката за спечелена.

Сюлейман попита какво мисли за битката Хюсрев бей. Той каза, че трябва преди всичко да се боят от унгарската конница. Ударът й е страхотен и не може да го издържи никоя сила в света. Затова, щом ударят унгарските конници, трябва веднага да се отдръпнат и да ги пуснат, а след това да ги обградят в железен обръч и да ги задушат. Няма друг съвет. Всичко останало е по благословената воля на аллаха и в ръцете на негово величество султана. Решено беше след общата молитва да ударят неверниците, като поставят пред цялата войска четири хиляди войни с брони начело с безстрашния Бали бей Яхия Пашич. Дребен като пале Бали бей винаги се хвърляше пръв и в най-страшната битка, защото знаеше добре, че смъртта лети отгоре, покосявайки всичко, което изскача твърде високо над земята, а него никога не го докача, заради нищожния му ръст. След Бали бей трябваше да вървят румелийските войски, водени от великия везир Ибрахим (това трябваше да бъде първата битка в живота на хитрия грък), подкрепяни от огъня на сто и петдесет топа. Третата вълна на султанската войска беше с анадолския бейлербей Бехрем паша и също със сто и петдесет топа. Четвъртата вълна — еничарската войска, придружена от шест знамена на конницата под командата на самия Сюлейман, обкръжен от верни телохранители. Султанът, също както и неговият велик везир, участвуваше за първи път в живота си в битка, понеже знаеше, че на това поле се решава съдбата на неговата империя: ако победата бъде негова, тогава ще може да царува и занапред, а ако загуби, тогава не си струва да живее. Вярваше в победата, сила му даваше последното писмо на любимата Хасеки, отново и отново молеше аллаха за помощ и като че ли самото небе му дойде на помощ, като заслони с черни облаци цялата му войска и я скри от врага, а пък него го заслепи и лиши от воля.

Съединила се с небесните облаци, турската войска се понесе като гигантски тъмен облак към Мохачкото поле. Писнаха зурни и задумкаха султанските тъпани, чието кожа военните дюмбекчии сушиха цяла нощ край огньовете. Гърмяха топове, свистяха стрели и от хилядите саби, които се издигаха в смъртоносен замах, вееше хладен вятър, а над всичко това бушуваше порой, какъвто светът не беше виждал. Пороят хвърляше унгарските войници в смут,

заслепяваше ги и ги объркваше, докато турците не му обръщаха внимание и не ги плашеше нищо, защото заради тази битка, заради убийствата, грабежите и плячката бяха вървели насам няколко месеца, тръгвайки отдън джендема, затова безстрашно удряха дясното крило на Франьо Бачани и Янош Тахи, лявото крило на Петер Перенеи и в центъра, оглавяван от самия Пал Томори. Земята стенеше под стохилядната мюсюлманска войска. Изглеждаше, че вече нищо не може да задържи тази нечовешка сила, но ето че сред пороя незабелязано изскочиха зад унгарската пехота конници начело със самия крал. Те сияеха от желязо и сила, носеха блясък на края на мечовете си и отиваха към смъртта като лъчи светлина към тъмна нощ. От страшния им удар турците се разцепиха на две крила и макар султанските топове да удариха конницата в упор и самият крал да бе два пъти ранен, могъщата лавина не спря и налетя с размах върху анадолската войска, а тридесет и двама най-смели войни започнаха да се промъкват към мястото, където обкръжен от желязната, непробиваема верига на телохранителите, върху врания си кон със златна ризница седеше Сюлейман. От смъртоносния удар Сюлейман беше спасен от здравата ризница и широкия ятаган, с който той в последната минута прикри лицето си. В същия миг пешите еничари веднага прерязаха сухожилията на конете на унгарските витязи и те паднаха под безжалостните саби. Всичко беше свършено. Главата на архиепископ Пал Томори беше поднесена на султана на върха на дълго копие. Крал Лайош, така пребледнял от рани и страх, че се забелязваше дори в дъждовната мрачина, бягаше след своите оцелели войни, но можеше да се избяга или само в Дунав, или в крайбрежните блата. Конят понесе краля към бездънното тресавище. Уцелен от турска стрела или от аркебузен куршум, конят падна и затисна краля с тялото си. Лайош се опита да се освободи, но тресавището ги поглъщаше все повече и повече, а издъхващият кон теглеше конника все по-дълбоко и по-дълбоко, докато той се задави в студената черна течност. Загина сам безславно и позорно, като повлече в тресавището на поражението и робството мъжествения народ, който не беше се покорявал никога и никому и който съвсем доскоро имаше смели крале. За един от тях — Матияш Корвин — пееха преди битката на Мохачкото поле.

Наш Матияш е крал на кралете,
дълго и славно царуваше над людете,
управляваше ни добре земите
и се справяше с враговете.
Дори турците надутостта си забравиха
и усърдно метани му правеха,
та полковете му при тях да не ходят
и пашите им да не тревожат.

Дори и след разгрома при Мохач, след като велможите покорно поднесоха на султана ключовете от столицата на Унгария Буда, в древните столици Вишеград и Естергом се сражаваха смели войни срещу турците и не предаваха крепостите, а Беч на Тиса така се държеше, че там паднаха повече османци, отколкото при Мохач, но все едно съдбата на земята беше вече решена. Пред червения султански шатър посякоха две хиляди пленници, а от главите им издигнаха чудовищна триумфална пирамида. Сюлейман седеше на златния трон и раздаваше дарове. Най-напред подари на великия везир Ибрахим перо със скъпоценен диамант на тюрбана. После нареди да дадат кафтани на всички, които се бяха отличили в боя. Поинтересува се жив ли е старият еничарин Абдула Тозлу, повика го при себе си и го попита какво трябва да прави сега.

— Султане мой — каза еничаринът, — сега гледай добре да не би свинята да се опраси отново.

Сюлейман се засмя и награди стареца с кесия злато. Беше щедър и добър. До шатъра докараха седемте глави на унгарските прелати, които оглавяваха войската. Сюлейомановите велможи ги заплюваха, хулеха ги, наричаха ги с имената на папа Лъв, Андриан, Климент, Александър и Юлий, подиграваха се:

— Е какво, кръстоносен поход срещу турците ли?

— Ще завземем Буда и ще тръгнем към Рим!

— Втората след Стамбул столица на Европа е в ръцете ни!

— А ще дойде ред и на третата и на десетата, аллах да даде могъщество на войнството си!

Донесоха главата на крал Лайош и Сюлейман заповяда да я напълнят с мускус и памук, да я украсят с черно сандалово дърво и

злато и да я изпратят като най-голям трофей в Стамбул в султанската съкровищница. В същото време султанът произнесе печални слова:

— Нека аллах се смили над този юноша и накаже подлите съветници, които го предадоха в неговото неумение. Аз тръгнах срещу него с войска, но нямах намерение да скъсявам владетелския му живот. Нали едва бе вкусил от сладостите на живота и властта. Нека душата му се успокои.

Същата нощ султанът изчезна, а отново се роди тъжният, стеснителен поет Мухиби, който с цялото си сърце искаше да полети към милата Хурем, зовеше Хасеки да дойде и да се разходи в кристалния дворец на неговото сърце:

Не питай Меджнун за любов: очарован е той.
Не се надявай тайната Ферхад да ти открие: това е само приказка.
Питай ме за знаците на любовта — ще ти ги разкажа.
Любима моя, ще станеш свещ, а твоят мил — пеперуда.

И тя, като не чуваше стоновете и хриповете на умиращите по Мохачкото поле, като не виждаше пирамидите от отсечени глави пред копринения шатър на Сюлейман, бързо щеше да изпрати в отговор на тези стихове свои стихове, пропити с любов и тъга:

За сърцето ми пронизано няма цяр на света.
Душата ми жалостно стене като свирка на дервиш.
Без лицето ти мило съм като Венера без слънце
или като малко славейче без роза в нощта.
Докато четях писмото ви, сълзи леех от радост.
Или от болка, от разлъка, или — от благодарност.

Но това писмо Сюлейман щеше да прочете по-късно, когато, поставил за крал на Унгария Янош Сапояи, щеше да върви с войската

си от Пеща към Сегед по гладката, опустошена и разграбена напълно земя, където за мяра ечемик даваха два, а за мяра брашно четири златни дуката. А в същото време султановите велможи си поделяха заграбените овце, така че на великия везир Ибрахим се паднаха петдесет хиляди, а на неговия неизменен финансов спътник Скендер челеби двадесет хиляди. В столицата на Унгария Буда, където Сюлейман си почиваше след похода в обградения от гора царски дворец, пристигна писмо от Роксолана с горчиви упреци за подаръците на Гюлфем.

„Мрак ми падна пред очите — пишеше Роксолана, — веднага грабнах и разбих този Ваш флакон. Не зная дори какви думи съм казала при това. После дълго спах през деня като безпаметна, бях цялата разбита, забравих и за децата, и за всичко на света. Когато се опомних, си помислих: кой ме тъпче с нозе, кой ме погубва? Вие винаги сте ме позорили и погубвали! Дано даде бог да поговорим за това, когато сме заедно. И за великия везир ще поговорим, и ако даде господ отново да се видим, ще свършим с разправиите.“

През всичките тези дни музиката свиреше весело край кралските палати. Градът гореше, ограбен, разтерзан и поробен. Топовете от крепостта бяха взети, скъпоценностите от кралската съкровищница бяха откарани, откараха също и прочутата библиотека на Матиаш Корвин. Трите големи статуи, изобразяващи Диана, Аполон и Херакъл, Ибрахим изпрати в Стамбул, за да ги постави след време на Атмейдан пред своя дворец. Ибрахим се усамотяваше със султана, свиреше му нови мелодии на виолата си, развличаше го с мъдри беседи, гощаваше го с редки унгарски вина, които Янош Сапояи лееше щедро пред победителите, откупвайки си короната; гъркът намери в двореца портрета на покойния крал, на който Лайош беше изобразен в цял ръст с червена кралска премяна, но толкова бледен и немощен, сякаш бе предчувствувал близката си гибел. Пред този портрет, опиянен от виното, победата и безкрайните султански милости, късно през нощта, като си светеше с една мъждива свещ, Ибрахим произнесе лакейска реч, като се мъчеше да развлече Сюлейман, който изпадаше все повече в необяснима тъга.

— Недей — махна с ръка Сюлейман, — замълчи. Грях е.

Находчивият Ибрахим след време щеше да успее изгодно да продаде портрета на унгарския крал и той щеше да се озове далеч на

север, чак в замъка на шведския крал Густав Ваза, поставил си за цел да събере ликовете на всички владетели в Европа и гордеещ се твърде много, че и сам той е попаднал в толкова избрано общество. След няколко века вече наперени екскурзоводи щяха да показват в мрачната зала на шведския замък Грипсхолм пред скучаещите туристи изображението на нещастния унгарски крал, подсмивайки се над преждевременното му раждане и позорната смърт в тресавището.

Но Сюлейман нищо нямаше да узнае нито за съдбата на портрета, нито за присмеха на потомците. В дълбока меланхолия, предизвикана от необичайното писмо на Роксолана, той щеше да се отправи през Дунав (отново имаше мост, чието изграждане султанът наблюдаваше без ни най-малка радост), и бавно да премине през цялата унгарска земя, носейки със себе си пожари, разруха и смърт, докато отново не долетят вестоносци от Стамбул и не му връчат ново послание от Хурем с думите „За сърцето ми пронизано няма лек на света…“ И светът отново засия в багри, слънцето грейна след многомесечните дъждове, поиска му се да живее и султанът дори се смили над победените, като обяви, че всички неверници могат да се откупят от неволята и смъртта за определена такса.

Когато в началото на октомври Сюлейман премина Дунава при Петроварадин, от Стамбул дойде вест, че Роксолана му е родила четвърти син. Той изпрати щедри дарове на султанката и ферман, че на новороденото се дава името Абдуллах, тоест угоден на аллаха, раб на всевишния, но само след няколко дена отново пристигнаха вестоносци с тъжната вест, че малкият син, не живял дори и три дена на света, е преминал във вечността, а султанката Хасеки от мъка и отчаяние е заболяла тежко. „Наистина това, което ви заплашва, непременно ще се изпълни и не можете да го избегнете.“

Султанът остави войската, остави всичко на света и полетя веднага към столицата. Както някога след Белград, без да мисли за триумф и величие, бързаше по-скоро към Стамбул. Само че тогава го гонеше необяснима тъга, а сега — страст и тревога за живота на най-скъпото същество на земята.

---

[1] Празник, съответстващ на християнския празник Гергьовден. — Б. пр. ↑

[2] Месец ноември, а също празник на 8 ноември, съответствуващ на Димитровден. — Б. пр. ↑

[3] Гранично население, занимаващо се с постоянни нападения по границите. — Б. пр. ↑

[4] Папски представители. — Б. пр. ↑

[5] Монета, сечена в редица страни през XIII–XIX в. в Централна Европа. — Б. пр. ↑

ХАРЕМЪТ

Въздухът беше задушен и тежък. Прекадяването и пръскането на балсамите не помагаше. От тях ставаше още по-тежко. Мирис на тлен и смърт. Малкият Баязид се втренчи от сребърната си люлчица с черните си очета в султана, а после изплашено ревна. Мургавата бавачка се завтече към детето, но Хурем едва-едва й махна с ръка да не закача Баязид. Нека поплаче. Лежеше на зелената като трева постеля цялата в жълта коприна: дълга риза, широки шалвари, самата тя цялата жълта като намазана с шафран[1]. Сюлейман дори се уплаши.

— Хурем, какво ти е? Болна ли си?

— Защо сте дошли? — попита тя с хладен глас. — Не съм ви викала.

— Хасеки!

— Не съм ви никаква Хасеки.

— Хурем!

— И Хурем не съм.

Сега се разгневи и той. След него внесоха много подаръци и като наредиха сандъците, евнусите веднага се махнаха, а тази странно жълта жена като че ли иска да се махне и той, падишахът и повелителят на всичко съществуващо.

— А коя си тогава? — попита той със заплаха в гласа.

— Настася. Ако умра, ще стана отново Настася, както бях у родната ми майка.

— Аз не мога да изговарям такива имена.

— Ах, вие не можете! — Тя поривисто се привдигна на лакът, стрелна го с поглед, изгледа го от главата до краката. — Не можете ли? Ами това е гръцко име. А със своя грък можете ли? Можете ли?

— Остави го него — каза султанът, като се мъчеше да успокои болната.

— Да го оставя ли? А горчивите ви думи заради него? А вашата немилост към мене? И това ли да оставя? Всичко умря в мене от тези укори. И малкият Абдуллах умря. Изпита обиди и мъка още в утробата

ми. И умря. — Тя заплака и през сълзите и хълцането изричаше отделни думи:

— Вие… Вие… със своя грък… вие с него сте…

Той приседна до ложето на Хурем и се помъчи да хване ръката й. Ръката беше лека, цялата в огън. Искаше да целуне тази ръка, но Роксолана я издърпа.

— Не ме докосвайте! Нещастното дете… Може би вие ще го възкресите? Може би някой на света ще може? И аз ще умра! Не искам да живея повече, не искам, не искам!

Малкият Баязид чу плача на майка си, зарева още повече. Сюлейман се опита да усмири сина, но Хурем му изкрещя:

— Не го доближавайте! Вие искате да погубите и Баязид! Знам аз, всичко знам! Бихте искали да видите мъртви всичките ми синове, за да остане оня — от черкезката, от оная тлъста гъска…

Това вече беше над всичко. Сюлейман се изправи гневно и произнесе дрезгаво:

— Така бързах към тебе, захвърлих всичко. Сега виждам: напразно е било. Оправи се и тогава ще поговорим. Трябва ти спокойствие. Когато се почувствуваш по-добре, повикай ме — ще дойда.

— Да ви повикам? — Тя се засмя болезнено, злорадо. — Вас да повикам? Защо да ви викам?

Той излезе тихо, учудвайки се на търпението си. Досега смяташе, че познава Хурем както себе си. Но жената не може никога да бъде напълно опозната. Човек цял живот търси нещо у нея, все дълбае и това никога не му омръзва. Когато е жена. А когато пред него е една такава жълта тигрица? Може би тя е наистина тежко болна?

Сюлейман извика главния евнух и попита дали султанката Хасеки е преглеждана от опитни лекари. Той каза, че султанката не пуска при себе си никого. Заповядала е при нея да ие ходи дори той, главният евнух. Нито един евнух не смее да се покаже в нейната спалня. Само малката бавачка и тъмнокожата слугиня Нур.

— Ти отговаряш пред мене за живота на султанката — спокойно каза султанът. — Ще ми донасяш вести за нейното здраве всеки ден, всеки час.

— Тя не ме пуска в стаята си — мрачно повтори главният евнух.

— Но как?

— Каза, че ще ме убие, ако се появя.

— И ти се уплаши?

— А кой няма да се уплаши от нейно величество?

— Добре. Иди и прави както ти е наредено.

Етиопката Нур в това време разтриваше Роксолана с гъба, натопена в оцет и мускус. Нур беше съвсем младичка, с тънък стан и с плосък като дъсчица корем. Спеше на прага на Роксолани-иата стая, носеше й да яде, преобличаше я. Нейните малки силни ръчички вършеха всичко бързо, умело и сръчно.

— Чух всичко — тревожно шепнеше тя на ухото на Роксолана. — Защо правите така със султана? Нима може да се крещи на самия падишах?

— А ти не подслушвай!

— Ами то се чуваше. Обикалях край вратата, за да не се промъкне някой, понеже тези евнуси сновят непрекъснато, във всяка гънка на завесите има по един евнух, че и по два. Не пуснах да се приближи никой, но чух всичко. Така му крещяхте!… Ами ако той се разгневи? — Тя млъкна и се изчерви, тоест лицето й още повече потъмня — това беше нейното изчервяване.

— Е, какво искаше да кажеш? Кажи.

— Помислих си… За това е страшно и да си помисли човек. Ами ако падишахът, докато вие… си вземе някоя от одалиските и тя му роди син…

— И стане също султанка ли?

— Не смея да произнеса тези думи, но какво, ако…

— Мислиш, че тук в харема някой би могъл да ме замени?

— Ваше величество, харемът е пълен с одалиски! И всяка мечтае за султана! Всички мечтаят за султана, че какво друго им остава!

— И ти ли? И ти ли мечтаеш?

— Че защо да не мечтая? Нима вие ие се любувате на гърдите ми? И нима тези гърди не ще издържат мъжката глава, която ще легне върху тях?

— И ти ли искаш моята смърт?

— Ваше величество! Че какво съм аз без вас?

— Мълчи. Ако не ти, то другите. Харемът е натъпкан с негодници и негоднички. Всички само чакат моята смърт. Сега, когато изгоних султана… Няма да ми носиш от днес храна.

— Ваше величество!

— Мислиш, че искам да умра от гладна смърт ли? Не, ще живея! Ще живея напук на всички! Ще ми готвиш ядене тук. За мене и за малкия Баязид. Те могат да отровят Мехмед, Селим и Мих-римах, но Баязид няма да им дам, той е най-малък, той е още при мене, него не го давам никому… Той ще стане султан и ще отмъсти за майка си!

— Ваше величество…

— Какво искаш да кажеш?

Нур не можеше да повдигне към нея очи.

— Ваше величество. Знам какви страшни отрови има. Трябва или да вярваш в съдбата си, или…

— Или?

— Ще готвя тук пред очите ви, но те могат да донесат отровено месо, ориз или подправки.

— Ще колиш овните и кокошките също тук, пред очите ми.

— Могат да дадат отровени ножове.

— Сама ще чистя и ще остря ножовете. Мога всичко.

— Ще изпратят отровни съдове.

— Ще печеш месото на огъня без съдове.

— Те могат да отровят и огъня, понеже могат да отровят дървата и въглищата, всичко на света може да бъде отровено, ваше величество!

Малката етиопка заплака горчиво от безсилие и мъка.

— Не плачи — утеши я Роксолана. — Никой няма да ме отрови. Тялото ми ще изхвърли отровата. Не виждаш ли: изопнато е като струна. А ако не тялото, духът ми ще отблъсне всичко. Нека всички знаят това! Моят дух! Моят несломим, моят безсмъртен дух!

Ала тялото й оставаше болно. Някакви болести го терзаеха непрекъснато, то жълтееше, губеше сила, въздухът в стаята ставаше все по-тежък и тежък, не помагаха нито балсами, нито мускуси, нито благовония. Султанът заповяда бързо да изградят в портокаловата горичка голям син кьошк за султанката, но тя, когато узна от Нур за това, викаше, че няма да мръдне никъде от тази стая, където беше изпитала най-голямо възнесение в живота си и най-големи унижения и мъка.

В това време при Сюлейман се промъкна сестра му Хатидже и започна да крещи защо е изоставил мъжа й с войската да бъде разтерзан от коварните еничари, а сам е избягал в Стамбул.

— Те ще изядат Ибрахим! — ридаеше Хатидже. — Тези ненаситни ваши еничари ще изядат всичко на света и моя мъж, и моя мъж…

Сюлейман искаше да обърне всичко на шега.

— И да го изядат, твоят грък ще се измъкне през друг отвор — засмя се той.

— Знаех си аз, знаех си! — развика се Хатидже. — Вие отдавна искате неговата смърт. Вие и вашата Хурем! Всичко знам!

Той изгони сестра си, но беше принуден да изслуша валиде ханъм. Тя беше спокойна както винаги, макар и да й се удаваше мъчно, което Сюлейман виждаше по още по-пребледнялото й лице и потъмнелите й — чак да те е страх да ги гледаш — красиво очертани уста. Идваше да се оплаква. Не от някой друг — от него самия, от своя син. За това, че не я допускаше до себе си от времето на еничарския бунт. Не се съветваше. Не я уведомяваше за намеренията си. Дори за голямата победа при Мохач не писа на майка си. Сега търпи такава гавра от Хасеки. Позор за дома на Османовци! Султанът трябва да бъде повелител на харема. Не той пада в краката на жената — жените пълзят около свещените му стъпала.

— Тя е болна — напомни Сюлейман.

— Болната ще я сменят здрави. Трябва да се погрижите за себе си, сине мой. След такъв тежък поход. След като смъртта е летяла над царствената ви глава. Елате при младите красавици, погледайте танците им, послушайте песните им. Не трябва да пренебрегвате себе си и всичко наоколо.

Тя шепнеше и съскаше като стара змия. Той се мъчеше да не слуша това съскане, а сам се изпълваше с раздразнение към Роксолана. Всичко има граница. Тежко й е, болна е, синът й е умрял, но той е и негов син! И на него му беше тежко, а и сега не му е по-леко! Беше на ръба на гибелта. Тресавището можеше да погълне и него, както краля на унгарците. Няма ли право да се наслаждава на живота?

— Ще помисля — обеща той на валиде ханъм.

Изпрати да узнаят как е здравето и настроението на Роксолана, да попитат дали иска да го види. Тя предаде: не иска, нищо не иска, нищо и никога. Беше се затворила в своята ненавист — нека. Той ще й се отплати със същото.

Вечерта отиде в залата за приеми в харема. Седеше на белия харемен трон с валиде ханъм и сестрите си Хатидже и Хафиза отстрани, гледаше танците, слушаше песните, после се заразхожда сред одалиските, вдишваше аромата на младите, здрави тела, взе от главния евнух прозрачната кърпичка и я сложи върху кръглото рамо на чаровната, както винаги, Гюлфем, която пращеше от жизнени сокове като младо пролетно дърво.

— Да ми донесе кърпата — нареди на Ибрахим.

След това вече не ходеше при одалиските, но всяка нощ викаше при себе си в спалнята Гюлфем, а тя не издържа и изтича да се похвали със щастието си на Роксолана.

— Ох, Хурем, да знаеш само какъв е султанът, какъв е само! Не наричаше вече Роксолана „моя султанке“, не се обръщаше към нея на „вие“, а все на „ти“ като към последната слугиня и й казваше само Хурем. А къде ли беше някогашната Хурем — веселата, къде ли беше предишната веселост, когато тя лежеше и може би умираше, а тези здравенячки-самки нямаха търпение да дочакат смъртта й.

— А какви думи знае само! — задъхваше се от възторг Гюлфем. — Няма да повярваш никога! Казва: искам да си откъсна очите от твоята прелест, но те не искат и се стремят към тебе, привлечени от веригите на красотата. Чувала ли си някога такова нещо? А за тялото ми? Красотата на тялото ти, казва, се надпреварва с полските цветя. Лицето ти блести с цвета на нарциса, казва, на бузите ти цъфтят рози, казва, лъчите на очите ти сияят като теменуги, казва, къдравите ти коси, казва, се вият по-здраво от бръшлян, казва. И не си жена, а огън. Не зная просто с какво да му угодя, с какво да се отблагодаря за тези милувки на негово величество!

— Отблагодаряваш му се с тялото си — едва сдържайки отвращението си, тихо промълви Роксолана.

— Ох, какво е моето тяло! Той казва: в тялото може да има възвишеност, но няма величие. Искам за него величие.

— Има си го и без тебе.

— Ала и аз искам да му подаря. Вече се уговорихме с Коджа Синан, без да разгласява, да започне да гради с мои пари голяма джамия в Юскюдар. Ще бъде най-прекрасната джамия в Стамбул. Джамията на любовта. Ще я нарека с името на падишаха, без да му

казвам. За да бъде изненада. Какво ще кажеш за това, Хурем? Никой не се е сетил за такова нещо. Аз съм първата.

— Благочестиво е — едва се усмихна Роксолана. — Аллах да ти помага. Но откъде ще вземеш толкова пари? Знаеш ли колко трябва за джамия?

— Повелителят е безмерно щедър. Всеки път ме позлатява. Ще ги събирам. Искам да събера…

„Искам да събера“ — това едва не я разсмя. Тази глупава одалиска дори не си представя каква примка си слага на шията. Откъде ще може да вземе толкова пари? Освен ако стане султанка? Ала и за това ще са нужни години. Понеже хазната не се разтваря дори за султанката.

— Може скоро да умра — каза бавно Роксолана, — но бих искала да ти помогна в това свято дело. Ще приемеш ли от мене приношение за твоята джамия?

— О ваше величество! Аллах да ви дари здраве и радост за очите! Ще се моля за вас деня и нощя. Толкова сте добра и щедра.

Добра или щедра? Срещу пари и обещанието скоро да умреш можеш да си купиш поне привидна почит. И отново ще те наричат султанка и величество. Роксолана погледна подир Гюлфем с тъга и ненавист. И с кого я е сменил султанът? С една здрава и глупава телица — нищо повече. Проклети самци!

След няколко дни повика при себе си Кината. Не беше виждала одалиската отдавна, ала тя не беше се променила. Беше си все така весела, безгрижна, млада и глупава, както и Гюлфем. Бялото, сладко като халва тяло чак стенеше без мъжки обятия.

— Чула ли си за Гюлфем, Кината?

— О боже — плесна тя с ръце. — Моя султанке, тази шафран-тия е решила да ви смени не само в постелята на султана, а и на трона! Къде се е чуло такова нещо? Хвали се, че падишахът щял да я държи при себе си, докато не му донесяла наследник и не му народяла синове като вас, ваше величество! А пък тая с дебелия задник е безплодна като гнил пън. Всички го знаят, знае го и тя и сега се моли на аллаха да даде плодовитост на хладната й утроба. Иска да строи джамия, ама нищо няма да помогне, нищо. Та ако ще да излезе и извън Вратата на блаженството и да падне в краката на безсрамния дядо Химет, който

седи под чинара и прави мръсни работи с всички стамбулски момичета, които искат да забременеят.

— Щастие е, когато жената си остава във всичко жена. Нали така, Кината?

— О боже!

— И ти си истинска жена като мене, а не като тази мързелана Гюлфем. Нали?

— О боже, ваше величество!…

— А ти, Кината, би ли искала да се озовеш в свещеното ложе?

— Аз? О боже! Моя султанке! Че кой в харема не би искал? Но как? Как? За това е страшно и да се помисли…

— Ами ако аз помисля за тебе?

— Вие? О, боже!

— Ще купиш това право.

— Да го купя? От кого?

— От Гюлфем.

— От Гюлфем? Как? Срещу какво?

— Срещу пари. На нея сега са й нужни много пари, а в същото време ги няма и едва ли ще ги има. Трябва да й се помогне. А тя да ти помогне на тебе. Аз ще ти дам пари, а ти ги предложи на Гюлфем за правото да идеш при султана.

— О, боже! Моя султанке!

Кината падна на колене до постелята, сграбчи ръката на Роксолана, целуваше я, обливаше я със сълзи на умиление и радост.

— Стани и ми пусни ръката, ако не искаш да я изскубнеш. Виждаш ли колко съм слаба. Вземи там коженатa торбичка с дукатите. Ще ти стигнат да откупиш от Гюлфем не една нощ.

— А султанът? Ваше величество, какво ще каже султанът?

— Това вече зависи от тебе.

— О, боже!

Когато една нощ мълчаливият евнух пусна в султановата спалня белотелата Кината, Сюлейман едва не се хвърли към одалиската с нож.

— Как попадна тук? — мрачно попита той, отдръпвайки се от нея в тъмнината, сякаш наистина се боеше от себе си.

Кината падна на килима.

— Мой султане, аз измолих Гюлфем да ми отстъпи тази радост.

— Как попадна тук, питам?

— Аз откупих тази нощ от Гюлфем.

— Откупи я? — Султанът плесна с ръце и главният евнух изникна в спалнята като дух.

— Повтори какво каза — заповяда Сюлейман на Кината.

— Аз откупих тази нощ от Гюлфем.

— Чу ли? — вдигна очи султанът към босненеца. — Твоя султан го продават като чувал вълна. Какво правят с онези, които продават султана?

Той се извърна и главният евнух бързо изпроводи от спалнята глупавата одалиска.

— Имаш късмет, че негово величество не се сети за онези, които купуват — процеди той през зъби, избутвайки Кината пред себе си в мрака на предългия коридор.

А от Гюлфем не остана нищо. Само един отчаян вик посред нощ в недрата на харема, но колко бездънни са тези недра, за да не излезе викът навън от тях! Може нещастната одалиска да беше заплашвала, може да беше викала за помощ всемогъщия султан, но никой не я чу, а евнусите, които я зашиваха в кожен мех и я влачеха през градините на харема към Босфора, бяха глухи, неми и слепи, защото притежаваха само един дар: послушание.

За смъртта на Гюлфем на Роксолана й извести Кината. Падна до постелята й, разтърсвана цялата от ридания.

— О боже, боже! Убиха я! Нея убиха, о боже мой! Роксолана дълго не можеше да разбере коя са убили, макар вече и да се досещаше. Когато обаче чу, каза:

— Бог вижда, че не исках смъртта й.

— И аз не я исках, о боже!

— Че кой би я искал? — каза Роксолана и също заплака. Двете плакаха дълго и може би не толкова за неразумната Гюлфем, колкото за собствената си нещастна съдба, защото кой в харема можеше да бъде щастлив. Тогава Кината през хлипането и хълца-нето изрече тежко:

— Но нали и мене… о боже… ваше величество… те и мене…

— Не бой се, тебе няма да те закачат.

— О боже, ваше величество, защитете ме, не ме давайте!

— Казвам ти: не бой се. Остани при мене. Ще спиш тука. Никой няма да те закачи.

— Та смея ли, о боже. Вие сте толкова болна.

— Здрава съм вече. Вече ставам. Не вярваш ли? На, гледай! И тя наистина се надигна от постелята и се поразходи из своята голяма стая. Стъпваше меко по пухкавите килими, вслушваше се в тихото дишане на най-малкия си син и тихото ромолене на водата в мраморния водоскок, радваше се, че живее, че здравето й се възвръща и непрекъснато повтаряше нечии стихове:

И лъв да си,
и врана, и орел дори,
един е краят —
на земята студена раят.

Да умира, който иска, а тя ще живее. Плесна с ръце.

— Хайде да се облечем! — извика на Нур, която се появи в стаята. — Да се облечем! Само в червено! Изхвърли тези жълти неща. Да не виждам повече нищо жълто. Откъде са се насъбрали толкова?

— Ваше величество, вие искахте така — плахо напомни момичето.

— Искала съм — сега не искам! Само червено! И нищо повече, нито украшения, нито злато, нищо, нищо! Червена коприна като кръв, и аз в нея червена, като утринна роза!

Смъкваше от себе си ризата, шалварите, мяташе се гола насам-натам, хубавото й стегнато тяло, на което примамливо изпъкваха тежките полукълба на гърдите, блестеше така, че дори дебелоте-лата Кината, забравяйки страховете си, започна да й се любува и въздъхна шумно, може би завиждайки на тази стройност и лекота, която не беше изчезнала у Роксолана дори и след тежката болест и душевна потиснатост и навярно нямаше да изчезне никога, защото такива тела като че ли не се поддават нито на времето, нито на стареенето, нито дори на смъртта. Роксолана чу тази завистлива въздишка и се спря пред Кината, като че я виждаше тук за първи път, но веднага си спомни всичко и се засмя:

— Още ли се боиш? Не се бой от нищо! Аз ти казвам това! Чуваш ли?

Приседна до писмената масичка, грабна един лист плътна хартия и бързо започна да го запълва със змиевидни буквички, дребни и

изящни като нея самата:

„Сърцето, израснало на воля, не може никога да разбере нито тъгата, нито мъката. Нима ще си спомни поне веднъж за птицата в клетка онзи, който препуска на кон през полето просторно? Владетелю мой! Пиша ви, и сърцето ми се разкъсва от скръб и отчаяние. Какво направих аз и какъв стана животът ми без Вас, владетелю мой, светлина на очите ми, аромат на диханието ми, сладък трепет на моето сърце? Не звучаха ли съвсем доскоро влюбените ни гласове в благоуханния въздух на свещените дворци и не завиждаха ли на прегръдките ни дори безтелесните призраци? А сега любовта ни се задъхва без въздух, умира от жажда, лежи в изне-мога, терзаят я хищни зверове и черните птици на смъртта кръжат над нея. Разгонете ги, владетелю мой, надежда моя, мой най-голям защитнико на този и на онзи свят! Пожалете малката Хурем, скрийте я в могъщите си обятия!“

Сгъна писмото, запечата го с восък, притисна до него пръстена с печатчето и го подаде на Нур.

— Веднага при главния евнух, да го предаде на негово величество падишаха!

А на Сюлейман тази нощ му се присъни сън. Уж Роксолана го отбягва, лукавствува и изчезва някъде с млад румелийски паша, връща се отново и се смее на султана: „Ама аз не съм го целувала. Той ме целуваше, а не аз него!“ Никое могъщество не може да те спаси от безсилието пред жената. Той се събуди изпълнен от безсилна ярост. Да се намери този паша! Не знаеше как се нарича и съществува ли изобщо, но беше убеден: ще го намери и ще го унищожи, понеже имаше най-високата власт, а властта, ако не може винаги да твори и ражда нещо ново, в унищожението няма никога прегради. И хората съответно се делят на палачи и жертви — това е най-жестоката правда на този свят. А той? Кой е той? Палач или жертва? Пред тази жена не беше ни едното, ни другото. Нито палач, нито жертва, а просто влюбен — ето третата истина на света. Святост без бог, съвършенство без вяра и надежда — това е жената, но не всяка, а само такава като Хурем Хасеки, или може би само тя единствена.

И когато за първи път след болестта и след изречените му горчиви думи отново видя Роксолана, видя я да идва към него, цялата в ефирна алена коприна, съвсем лека, сякаш не допираше земята,

притвори очи от страх да не би да изчезне, да не е видение. Разтвори отново очи — тя идваше при него. И идвайки, оставяше златни следи. Такова беше впечатлението от нозете и цялото й тяло. С разтърсвани от плач слабички рамене тя падна в изнемога в обятията му и той не знаеше какво да каже, а само дишаше шумно и често, разтревожен и безпомощен.

Още беше слаба, нейните щедри сили още не бяха се възвърнали, само духът гореше в нея и високият му пламък обгаряше Сюлейман и обгръщаше с полъха си и неговата сурова, твърда душа.

— Мой повелителю, мой падишахо — стенеше Роксолана, — защо има толкова много мъка на света, защо, защо?

Той не знаеше за какво говори тя и какво да й отвърне, милваше я, галеше бузите и косата й.

— Защо наоколо все убийства и убийства? Смъртта идва вече и тук, в свещената непристъпност на Вратата на блаженството, защо, за какво?

— Каква смърт? Чия?

Той не знаеше и не разбираше.

— Нали вие заповядахте да убият Гюлфем?

— Гюлфем? Не съм заповядвал.

— Но тя е убита, мой господарю.

— Не съм искал смъртта й.

— Невинната й душа е вече в градините на аллаха, а ние сме на тази земя и ръцете ни са в кръв до лакти. Ваше величество, Гюлфем искаше да построи във ваша чест голяма джамия, да поднесе дар на своята любов към вас, за това и събираше пари… Като бях тежко болна и не се надявах вече да оздравея, аз също дадох своя принос за това благочестиво дело, поради което навярно бог помогна да отпъдя болестта, а Гюлфем… Гюлфем…

Султанът с нищо не можеше да утеши риданията й.

— Така могат всяка от нас… Защото кои сме ние и какво сме… Няма нито правда, нито любов, нито милосърдие…

— Аз само попитах главния евнух какво правят с онези, които продават султана — оправдаваше се Сюлейман, — само попитах, но не съм заповядвал нищо…

— С думите не бива да си играем, ваше величество… Зад всяка ваша дума стои или човек, или цяла държава дори. Страх ме е близо до

вас и не мога без вас, о боже милосърдни!…

— Ще заповядвам да довършат тази джамия и да я нарекат на името на Гюлфем — обеща той.

— Да убиеш, а след това да изградиш скъп паметник? Боже милосърдни!…

Тя плака още дълго, хълцаше, заспиваше на гърдите на Сюлейман, пробуждаше се, отново се оплакваше и хълцаше, гласът й ромо-леше като дъждец сред млади листа. Навън като че ли наистина валеше дъжд, но не пролетен и не върху млади листа, а есенен, студен и досаден, макар и полъхът му да не достигаше до султанската спалня — тя беше изпълнена със суха топлина от мангалите, които мъждукаха червеникаво от далечните тъмни ъгли, с тънък аромат от кандилниците и с мелодичната песен на водата в мраморния водоскок, вечният глас на живота, който тече от неизвестността в неизвестността, отникъде наникъде, непонятен като тайнствената същност на жената.

На разсъмване Роксолана си спомни за Кината, която навярно трепереше в нейната стая без сън.

— Мой султане — притисна се тя до Сюлейман, — пожалете Кината.

Той не можеше да си спомни за кого ставаше дума.

— Тя не е виновна за смъртта на Гюлфем. Тя така ви обича, затова помолила Гюлфем…

— Ах, за онази ли говориш… Тя прилича на планина от халва, която всеки момент ще се строполи върху теб и ще те затисне навеки със сладостта си.

— Дайте я някому за жена, ваше величество.

— За жена ли? Че на кого?

Такъв обичай наистина съществуваше, когато султанът ставаше щедър и даваше на велможите си за жени някои от одалиските от своя харем. Случваше се да дава дори жените си, които не можеха да му родят син, а раждаха само дъщери.

— Никога не съм мислил за това. Бих могъл да дам Кината, но на кого?

Хурем като че ли също не знаеше, а може би се преструваше, че не знае.

— Ами ако я дадете на Хасан ага?

— Той е еничарин, а на еничарите е забранено да се женят.

— Че какъв еничарин е сега? Той е мой доверен човек.

— Но все едно е еничарин, а обичаят повелява…

— Изменете обичая, мой повелителю! Не сте ли вие Владетелят на века и не е ли във вашата воля да измените онова, което е остаряло? И защо на еничарите е забранено да имат семейство? Та това е варварски обичай! Може би тъкмо затова се бунтуват така често, въставайки дори срещу султаните?

— Лишени от жени, те служат само на войната и държавата, само благодарение на това са най-съвършените войни от всички познати досега.

— А нима жената руши държавата?

Той искаше да каже, че жената може да разруши всичко на света, но се сдържа, спомняйки си за себе си. Какво е той без жената? И за какво му е държавата, земята и всички простори, ако не греят над него тези прекрасни очи и не звучи този единствен глас?

Роксолана се гушеше в него, сякаш търсеше защита и се криеше от всички нещастия и заплахи, макар че какво ли би могло да я заплашва до този всемогъщ човек? Диванът, везирите, палачите, войската, моллите, бейовете, пашите, прислужниците — всички са изпълнители на най-висшата воля, а най-висшата воля е в нейните ръце и всичко се решава в тъмнината, в приглушения шепот, в болезнените стонове и радостните въздишки, без свидетели, без помощници и съучастници. Може всевишният да й беше пратил и болестта за полза и добро, та този човек да я заобича още по-силно, да й стане опора във всичко, послушно оръдие, подножие на величието й, което започва от нея самата, продължава в нейните деца и няма да има никога край? Кой може да спре султана? Валиде ханъм? Великият мюфтия? Ибрахим? Сюлейлановите сестри?

— Мой султане, не зная защо така ме е страх — притискаше се тя до него, — така ме е страх…

Той галеше косите й, галеше ги мълчаливо, влагайки в грубата си длан цялата нежност, на която беше способен.

И небето сякаш се смили над нея. Щом Сюлейлановите везири и еничари се върнаха от унгарския поход, щом си дойдоха победителите, умря великият мюфтия, факелът на вярата, защитникът на благородния шериат Зембилли, който беше служил още на султан Селим, от когото

се боеше сам страшният Сюлейманов баща, в предупрежденията на когото всеки път трябваше да се вслушва и Сюлейман.

Султанът заедно със своите везири отиде на кон в палата на шейхюлисляма и се докосна до тялото и лицето на умрелия, сякаш искаше да приеме от него светостта, която мюфтията не можеше да отнесе на онзи свят. Подир султана всичките му везири и всички велможи също се мъчеха да докоснат поне с пръст тялото на умрелия велик мюфтия. След това везирите и велможите, като се тълпяха колкото можеха да се съберат под ковчега, вдигнаха високо тялото на великия мюфтия и така, като го предаваха от едни на други ръце, го понесоха към джамията „Фатих“, където се състоя тържествена молитва за упокоеиие на душата на великия покойник.

До харема стигна само отзвук от това грандиозно погребение. Харемът винаги оставаше настрана от всички държавни събития, но така можеше да изглежда само за непосветените. Роксолана твърде добре знаеше какво означава смъртта на шейхюлисляма Зембил-ли. Рухна един стълб, макар и прогнил, ама външно толкова як, че никой не би посмял да вдигне ръка срещу него, а сега заедно с него ще рухне и всичко, което й е враждебно и омразно. Докато султанът обяви новия велик мюфтия, докато той посвикне, докато се явят негови привърженици, тя ще има свобода, каквато нямаше и не можеше да има досега. А най-важното: ненавистната валиде ханъм, която във всичко се опирайте на защитника на шериата, плашейки с него своя властвуващ син, не ще има вече предишната сила.

И валиде ханъм, сякаш усещайки тържеството в душата на Роксолана, внезапно се появи пеканена в нейната стая и загрижено се осведоми за здравето й, та дори трогна младата султанка и тя започна да черпи султановата майка и в отговор да я пита за нейното здраве. Но благоразположението им не трая дълго, понеже валиде ханъм, като присви тъмните си устни, поведе разговор за друго.

— До мене стигнаха слухове, че си карала султана да раздаде всичките си одалиски от харема. Вярно ли е?

— Дори да е вярно, тогава какво? — наежено попита Роксолана. — Нима у пророка не е записано: „Никога няма да бъдете благочестиви, додето не дадете милостиня това, което обичате, и каквото дадете, бог го знае.“

— Ти може би искаш да закриеш харема? Такова нещо никога още не е бивало. Аз няма да допусна позор над падишаха.

— Че защо допуснахте собствения си позор, когато султан Селим изостави жените си и се развличаше с момчета?

— Ти! Как смееш? Гяурко!

— Аз съм султанка и съм също такава мюсюлманка, както и вие, моя валиде.

— Аз възпитах своя велик син.

— А вие сигурна ли сте, че той е ваш син?

Султановата майка се хвана за гърдите. Такова нещо още никой не беше посмявал да й каже. Имаше ли сърце, или не, но се хвана точно на това място, където то биеше у всички хора. Роксолана извика за помощ. Дотичаха евнусите и харемиият лекар. Валиде ханъм беше бледа като смъртник, не можеше да си поеме въздух и безпомощно мърдаше пръсти, сякаш искаше да хване, да задържи отлитащия, отиващ си от нея живот. Най-после се свести, евнусите я сложиха в брокатената носилка и внимателно я отнесоха в нейните покои. Роксолана седеше спокойно, взела на ръце малкия Баязид, и не изпроводи валиде ханъм дори с поглед, не гледаше с каква ненавист святкаха очите на султановата майка, как трепкаха тъмните й устни като пиявици или змии. Нека! Не се боеше сега от никого. Съвсем доскоро беше беззащитна и безпомощна. Тогава единственото й оръжие беше тялото, без да знае още неговата сила и без да вярва в него, понеже същото това тяло стана причина за нейната неволя, нейно проклятие и нещастие. По-късно то стана избавление, средство за свобода, оръжие. Сега нейно оръжие ще бъде султанът. Ще го поставя пред всички. Ще се защищава с него и ще напада също с него. Тази мъдрост тя проумя в тежките дни на самота и немощ, в минутите, когато вече й се струвайте, че умира. Оживя, за да се бори и да побеждава. Всички!

---

[1] Подобно на минзухар градинско цвете, което в сушен вид се употребява за подправка или за жълта боя (араб.). — Б. пр. ↑

КЮЧУК

Стамбул се разкривайте с цялата си окъсана, мръсна, преситена от дивия живот красота. Телесните гърчове на улиците. Гълъбите край джамиите и мотаенето на хиляди хора. Разхождане вместо смях и плач. Разхождане от глад. От отчаяние. От самота. Най-наперената и най-мръсната тълпа просяци, която някога е ходила по земята. Шериатът позволяваше на старите, бедните, слепите и па-ралитиците да просят. Кадията на Стамбул назначаваше главен водач на просяците — башбей, който даваше разрешение за правото да се събира милостиня. Позволяваха да се проси в пазарните дни — понеделник и четвъртък. Ходеха по улиците и площадите със имена като войни. Към тях се присъединяваха бедните софти[1] — къде може да се разбере кои са просяци, а кои мюсюлмански учени? Всички искат да ядат. Няма по-ненаситно същество на земята от човека. А Стамбул е най-ненаситната столица на света. Така беше още от времето на гръцките императори и не напразно Мехмед Завоевателя дори и след завоюването на Константинопол цели три години не се решаваше да пренесе там столицата от Едирне. Султан Селим, прекарал цялото си царуване в походи, не беше особено пленен от Стамбул, не се грижеше за столицата и установените още при Завоевателя норми за снабдяване на столицата не се променяха, а в същото време градът растеше, броят на безделниците нарастваше всеки ден, лакомията на столицата нямаше нито край, нито граници и когато Сюлейман след похода за Белград и Родос заседна за няколко години в палатите си, той се ужаси от Стамбул, който се разкри пред него като огромна, вечно разтворена уста, като безкрайна глътка и ненаситен търбух. Столицата поглъщаше доставеното от провинцията за един ден, изгълтваше го наведнъж и отново беше гладна, незаситена, това беше някакво бездънно гърло, готово да погълне целия свят, ненаситен молох, който искаше да му се принася в жертва всичко живо, ядене и пиене, облекло и молитви, дърва и вода, съдове и подправки, оръжие и цветя, сладкиши и сол, мъдрост и огън, джамии и пазари, коне и котки, роби и разбойници, съдии и метачи на улици. Денем и нощем от всички краища по суша и

море в Стамбул караха хляб и месо, ориз, мед и олио — за готвене и за осветление, кашкавал, плодове и зеленчуци, подправки, бои, кожи, накити. От Румелия и Анадола идваха безкрайни стада овци, от Влашко и Молдавия волове, от Крим коне, продоволствието пристигаше до пристанищата Текфурдаг, Галиполи, Гюмюлдюйне и Ункапани. Когато Ибрахим стана велик везир, по съвета на Скен-дер челеби установи по цялата империя жесток контрол над всичко живо и всичко отгледано или което можеше да се отгледа. На провинциите, санджаците и най-малките каази[2] се определяше колко броя овни трябва да отгледат. Стамбул трябваше да знае за всяка дойна овца в най-отдалечените кътчета на огромната държава, посочваха се точно сроковете за доставка на месо в столицата и дори породите овци. Стадата от Румелия и Анадола трябваше да идват в Стамбул не по-късно от деня Касъм, а на бейлербея на Диарбекир беше наредено да доставя за султанския дворец тюр-кменски овни от Залкадарлъ. За овците бяха определени цени: агнила се веднъж овца струваше 20 акчета, два пъти — 25 и три пъти — 28 акчета. Стамбулският кадия следеше чрез назначени от него мухтесиби[3] да не се нарушават установените цени и търговският ред. Чуждоземните търговци имаха право да продават само на едро, в чаршиите седяха само стамбулски търговци. Назначени от кадията доверени лица следяха да се закупува най-напред за султанските дворци, после за двора на великия везир, за членовете на Дивана, великия мюфтия, дефтердаря, еничарите и прислугата и едва тогава се разрешаваше свободната търговия. Със съгласието на кадията мухтесибите определяха цените на хляба, месото, зеленчуците и плодовете, на ечемика и фуража за конете. Зеленчуците и плодовете трябваше да бъдат свежи, конете — подковани. Стоките качествени. Кантарите и аршините точни. Мухтесибът ходеше по пазара, а слугите носеха след него фалагата — прилична на лък дебела тояга с яка връв — символ на властта и наказанието.

Провинилият се търговец се наказваше незабавно. Слугите на мух-тесиба му стягаха краката с фалагата и му нанасяха тридесет и девет удара по петите. Мухтесибът можеше да пробие на нарушителя на законите на търговията ухото, да му разкъса ноздрата, да му отреже ухото. Дваж в годината великият везир обикаляше пазарите преоблечен, за да проследи как мухтесибите си изпълняват службата.

В безкрайната си алчност Стамбул вдигна ръка срещу осветения от хилядолетия обичай и привилегията на Изтока — срещу свободната търговия и свободната печалба, срещу свободните и независими търговци. Свикнали да завоюват и грабят, тук не разчитаха на случая, не се надяваха на керваните със стоки и продоволствие, вярваха само в принудата, жестокостта и насилието. Джелепите, освободени от данъци, трябваше да доставят овци и добитък в Стамбул, като ги предават принудително по ниски цени. Бяха съставени списъци на всички джелепи и никой не можеше да се скрие, нито да избяга, понеже все едно щяха да го намерят и принудят и на онзи свят. Като докараха добитък в столицата и дадяха почти безплатно всичко, което се полагаше за двореца на султана, султанските синове, везирите, бейлербейовете, казаскерите[4], капуджиите, нишан-джиите[5], дефтердарите, дребните началства и доставчиците, джелепите продаваха остатъка на касапите по установените цени. Касапите също имаха загуби, но тъй като бяха стамбулци, а за столичните жители не се допускаха щети, техните загуби се покриваха за сметка на принудителните данъци от занаятчийските цехове.

Всичко беше принудително: доставките, търговците, цените. Както и да се стараеха султанските чиновници, пътят беше далечен, по него изчезваха цели стада овце и табуни добитък, и от четиридесет стада овце, ако до столицата стигаха поне десет-петнадесет, пак добре, а останалите пропадаха някъде, биваха разпродадени и раз-грабени и писарите на великия везир непрекъснато записваха: не дойдоха двадесет хиляди овена, не дойдоха четиридесет хиляди, шестдесет хиляди. Под заплаха от най-тежко наказание беше забранено от Стамбул да се изкарва каквото и да е продоволствие: добитък, хляб, брашно, олио, дори сол и цветя. Понеже провинцията беше задължена да доставя и цветя за султанските и везирските дворци: петдесет хиляди сини зюмбюли от Марага, половин милион зюмбюли от Азах, четиристотин кантара червени рози и триста кантара специални рози от Едирне. Пътят на продоволствието и стоките се пресичаше още извън Стамбул, задържаха се, за да им се дигне цената, и не се пускаха в столицата, а когато стигаха в Стамбул, и тук се преполовяваха, за да се продават тайно и да се изнасят извън стените на града, та там да се смъкне тройна цена. Спеку-лираха всички — придворните, султанските готвачи и чешнигири, слугите и войниците, писарите и

еничарите, везирите и сам великият везир, който, гребейки неимоверни печалби, не се отказваше и от дребното, като знаеше добре, че богатството започва от малкото ак-че. Не помагаха и суровите султански фермани, и назидателните наказания, нощем с шлепове и лодки през Босфора се прехвърляха десетки хиляди овци до най-близкото пристанище на Мраморно море — Мудания, а оттам откраднатите от Стамбул стада или се откарваха до дрипавите, гладни провинции, или се връщаха назад в столицата, където хазната отново броеше пари за тях, за да се прехвърлят отново на азиатския бряг и да се препродадат още веднъж.

Никоя власт не беше в състояние да въведе ред в това безредие. Цял Стамбул беше разделен на махали и всяка от тях нощем се прегражда от другата с врати, та всяка махала да отговаря за своите злодейства, но не помагаха и махленските врати и никакви резета и сюркмета не можеха да задържат мълчаливата и всемогъща сила — златото.

Ибрахим, откак се върна от унгарския поход, уж се зае да въведе ред в столицата, обикаляше сам стамбулските пазари, лично разпитваше заловените в контрабанда капитани на босфорски лодки, сам следеше как стягат с фалагата нозете на провинилия се и го шибат по мръсните пети с волски жили, крещеше на наказваните: „Ще кажеш ли кой те е изпратил? Ще кажеш ли?“

Стамбулската паплач минаваше пред очите му. Дребни крадци, обирници и убийци, нощни пазачи, огняри на печки в баните, улични метачи, най-долни и отчаяни хора, готови на всичко най-лошо и ако някой ги заплашеше дори с ада, навярно и тогава биха запитали най-напред колко ще им заплатят там.

Като прекараше няколко часа в помещението за разпити, Ибрахим след това цяла седмица не можеше да се избави от впечатлението, че целият е просмукан от мръсотията, нуждата и низост-та. Оплакваше се на приятелите си Скендер челеби и Луиджи Грити. Венецианецът се смееше високо, когато слушаше тези признания, а Скендер челеби неуморно поучаваше Ибрахим:

— Дори и едно акче, измъкнато от дребния крадец, може да създаде основата на богатството на цяла държава. Сто акчета правят една аспра, сто аспри правят един дукат, сто дуката — богатство, а милион — всемогъщество.

— Защо трябва да събирам тези акчета за цялата държава! — възкликваше Ибрахим, бършейки гнусливо ръце. — Не съм роден за такова нещо!

— А кое предназначение е по-високо от събирането на богатство? — питаше Скендер челеби.

— Събирането на мъдрост, това е!

— Нима мъдростта не е богатство? Мъдростта е само стъпка пред истинското богатство, пред житейското доволство, пред златото.

— Златото ли? Имам го вече твърде много! — презрително гримасничеше Ибрахим. — Хвала на аллаха, че можах да ти върна твоята Кисайя, която цялата миришеше на злато, както мирише на мърша изхвърлена на слънцето риба. Мога да се наслаждавам на живота и без този убийствен мирис.

— Дадоха ти султанската сестра, която още повече мирише на злато — смееше се под мустак Скендер челеби. — Сега си прикован към този метал завинаги и вече не може да те спаси никаква сила. Златото е най-висшата святост на този свят.

— Чуваш ли? — възмутено плескаше с ръце Ибрахим, обръщайки се към Грити. — Ако вземех да предам този дефтердар на имамите, те биха заповядали на тълпата да го пребие с камъни. Златото било най-висшата святост? И кой го казва това?

— Всеки си избира святост където може и както може — опитваше се да ги помири Грити. — Но аз съм търговец и вярвам само в златото. В какво друго може да се вярва в този пощурял свят?

През една зимна нощ хората на великия везир задържаха в Мраморно море голям шлеп, пълен с овце от най-ценните породи: кивърджък, караман и курджак. Такива овце обикновено биваха предназначени за султанските кухни и очевидно бяха откраднати точно оттам. Рейсът на шлепа, за да не попадне в ръцете на надзирателите, скочи в морето и потъна, а малобройната охрана или се откупи, или последва своя капитан. Заедно със султанските овни беше хванат само един дребен, богато облечен млад евнух, у когото освен това беше намерена още и една чаша за шербет, на която ясно личеше султанската тугра — очевидно чашата бе откраднатa от Топкапъ. Придворни почти не попадаха у хората на великия везир, понеже успяваха или да ги изиграят, или овреме да се откупят, ала този малък евнух не беше съумял да направи нито едното, нито другото, затова за

него казаха на Ибрахим. Великият везир реши да разпита заловения лично. Заповяда веднага да го закарат в помещението за изтезания, та да му пресекат желанието да се прикрива. Дойде там целият в сияние от злато и скъпоценности, обкръжен от блестящи пажове и телохранители, седна на златния стол, кимна на косматите пазачи да приближат обвиняемия, погледна с половин око мизерното същество, което се мъчеше, заплитайки се в широката дреха, да стигне златния му ботуш, и попита през зъби:

— Ти кой си?

— Кючук[6] — изписука дребосъкът, като се завираше на пода в Ибрахимовите ботуши, — яките пазачи не го пускаха по-близо.

— Ха-ха-ха! — смееше се звънко великият везир, а подир него и съучастниците му. — Че то и тъй се вижда, че си дребосък! Питам те кой си.

— Клочук — повтаряше дребосъкът, като не знаеше какво искат от него и се кокореше срещу страшния паша и неговите телохранители. — Така ми викат от малък, щото все съм си бил малък и не съм пораствал.

— Ама порасна злосторник, а! Откъде си и какъв си? — тропна с крак Ибрахим.

Клочук заплака. Размазваше сълзите с изпоцапаната си ръчица по малкото си личице и ги гълташе със забързаните думи. Че виновен ли е той? Изпратил го е самият матбах-емини — началникът на султанските кухни, както е изпращал досега други готвачи и слуги. Избрали са именно него, Клочук, понеже е мъничък и незабележим, такъв ще се промъкне където щеш, няма да попадне в капана. А той взе че попадна. И сега плаче не защото се бои, а защото се безпокои за пилафа, който трябва да приготви за нейно величество султанката Хасеки, понеже само той единствен умее да слага дърва под казаните, където се готви този пилаф със сладки неща. Казал е това и на началника на кухните, ала той го наругал и го натирил в това опасно пътуване, като му заповядал до заранта да се върне, да му донесе парите за овните и да се залови с готвенето на този пилаф.

— Ти, гнидо! — кресна на Клочук великият везир, като риташе малкия готвач със златния си ботуш. — Как смееш да назоваваш тук най-високите имена? Кучешко лайно! Ще те накарам да объркаш деня с нощта! Ще заповядам да ти одерат кожата като на овен и да ти я

дерат като на овните не с нож, а с ръце, за да не я повредят, а след това да я изсушат и да я окачат на пристанището Текфурдаг с надпис: „Същото чака всеки, който краде в Стамбул овни.“

Но докато се лнотеше, крещеше и измисляше наказания за долния крадец, в душата си Ибрахим размишляваше хладно и спокойно. Като чу името на султанката, обзе го непреодолимата съблазън да използва случая със злосторническия шлеп и тази отрепка, за да хвърли поне някаква сянка върху любимата султанска жена. Вече си представяше как по столицата ще се зашушука, че самата султанка, както и всички в Стамбул, нарушава суровия султански ферман, поддала се е на жаждата за печалба, краде и препродава. Ала в същия миг отхвърли това неразумно желание. Беше твърде предвидлив, за да сравнява сляпо всички хора. То само този натъпкан със злато Скендер челеби не признава нищо друго освен парите и дори онези овни, които му подари султанът в Унгария, алчният дефтердар съумя да препродаде три пъти на хазната, като придума и великия везир да направи същото със своите овни. Султанката не можеш я придума и никой не би съблазнил тази жена с никакво злато. Не бе от обикновените жени с тяхната примитивна алчност и страст към прахосничество. Може би тълпите именно затова се дразнеха и я наричаха чародейка и магьосница, защото не можеха да разгадаят душата й, не знаеха какво иска тази странна жена, към какво се стреми. Понеже човек не грабва ли богатството, което може да вземе стига да си протегне ръката, той неминуемо става загадъчен, смущава и тревожи простите умове. А в същото време има нещо, много по-голямо от богатството — властта. Който има богатство, още няма всичко. Изведнъж се появяват желания, които не могат да бъдат задоволени с никакво злато.

Най-добър пример е неговият приятел Луиджи Грити. Човек би си помислил: какво ли още му трябва? Но преситен от всичко, той възжела непостижимото дори в неговото положение: висока власт. Досалсда сега на Ибрахим и дори няколко пъти намеква на самия Сюлейман, че очаква награда за своите финансови съвети и помощ. Иска да стане нещо като султански наместник в Унгария. При жив крал, поставен от султана, да има и наместник? А отгоре на това и гяурин? Но Грити се е заинатил и не иска да отстъпи за нищо на света. Като си помислиш: човекът има толкова злато, че вече е над всякакви

желания и прищевки. Ала излиза, че не е така. Златото още не е всичко. Само властта може да удовлетвори напълно всички човешки страсти. Затова Хасеки, без да мисли за по-дребните неща, е протегнала ръка направо към най-голямото: властта, при това най-високата, над самия султан. Може още и сама да не знае това и да прави всичко несъзнателно? Ала умните хора трябва да проумеят прикритата насока на нейните действия. Той, Ибрахим, не сваляше очи от султанката. Виждаше как тя постепенно завладява Сюлейман, извоювайки от него, Ибрахим, нови и нови кътчета от дуогата на падишаха, и щеше да настъпи ден тя да завладее властелина напълно, а щом го разбере и усети размерите и границите на силата си, най-напред ще унищожи своя най-страшен съперник — великия везир, отмъщавайки си същевременно и за краткотрайното робство (краткотрайно, но все пак робство, понеже за позора няма значение продължителността на времето) и за унижението, понеже жените могат всичко да прощават, само не и робството и унижението.

Ала не му ли стига тежката враждебност на султанката, та да ся отежнява живота още и с опита да очерни Роксолана, като я набеди в дребно мошеничество? Разбира се, тази човешка отрепка, за да отърве мизерната си кожа, би се съгласила на всичко и би наклеветила дори самия аллах на небето, но кой ли би се възползувал от услугите на този негодник?

Ибрахим би трябвало незабелязано да заповяда на пазачите да махнат Кючук от очите му и то може би навеки, но седя известно време, сякаш забравил за евнуха, макар и да беше вторачил в него невиждащия поглед на тежките си очи. Все не молсеше да прогони изкушението да свърже някак си случайно заловения малък дворцов готвач с владетелката на Топкапъ. Най-сетне махна с ръка на пазачите, но не рязко и косо, което би означавало смърт, а вяло, пренебрежително, отдолу нагоре: в подземието. Нека поседи там, да го погризат плъховете.

Нощта беше безнадеждно изгубена за Ибрахим. Вечерта я беше отдал на държавни грижи и сега не оставаше друго освен да спи и то сам, понеже при Хатидже не можеше да влезе толкова късно: султанската сестра не обичаше да я безпокоят без предупреждение. До Грити беше далеч, пък и не бяха се уговаряли за среща. Виолата и персиецът-музикант му бяха омръзнали. Книга не му се похващаше.

Можеше да препусне с телохранителите по улиците на Стамбул, залавяйки всички, които се мотаеха без фенер в ръцете, но и това не го привличаше. Великият везир се върна в работното си помещение, изслуша от главния писар донесенията от санджаците, даде разпореждания за другия ден и след това заповяда да доведат при него Кючук. Би трябвало да го подържи в подземията близо до зверовете поне до сутринта, та да му вдъхне още по-голям страх, ала не му се искаше да губи за това малко човече толкова много време, пък и в нищожното му тяло едва ли можеше да се всели повече страх.

Хвърлен върху разкошните везирски килими, Кючук би трябвало да бъде смаян от този разкош, но той едва ли го забелязваше дори. Отново пълзеше, забил нос в пода, като се мъчеше да близне като куче чизмите на великия везир, а той непрекъснато го отблъскваше с погнуса. После махна на телохранителите да го оставят насаме с Кючук и като тръскаше пръсти, сякаш искаше да се отърси от мръсотията, насъбрана от общуването с това човече, процеди през зъби:

— Сега разказвай за себе си бързо и без много приказки, ти, сине на чакал и свиня. Е?

— Ваше височество, везирю мой — бърбореше малкият, — аз съм Кючук, Кючук.

Ибрахим настръхна. Колкото и да беше изплашен този презрян прислужник, пак не забравяше, че той е само „височество“, а не „величество“ като султанът и султанката.

— Откъде накъде да съм твой везир? — изкрещя гъркът. — Твоите роднини са в пъкъла и то в най-отвратителните му кътчета. Кючук ли? Какво е това Кючук?

Евнухът вдигна глава от килима и опули очи пред великия везир. Изобщо не можеше да проумее какво иска от него този всемогъщ човек. Ами той наистина е Кючук — какво повече да каже.

А каквото ти е името, такъв ти е и животът. Налага се да живееш така, както живеят край тебе, а наоколо е суета, празнословие и всеобщо зло. Едни се перчат с произхода си, други с положението си, трети с богатството, красотата и силата си, а пък ти нямаш нищо — нито надежди, нито страхове, нито душа, нито тяло, само плаха ненавист към всичко съществуващо, спотаена в най-отдалечените кътчета на душата. Той никога не е търсил корените си, понеже не знае

къде да ги търси, не помни нищо за своето начало, сякаш е израснал тук, сред стените на харема, като отровно биле на мястото, където изливат помиите. Викаха му Кючук, понеже живее тук от малък, сякаш се бе родил в пъкъла на султанските кухни, сред огромните бакърени казани, под които пламъкът вечно шумолеше. Щом се изправеше на крака, веднага започваше да разнася храна на обитателките на харема, поставил на главата си тежкия поднос, ситнеше с късите си крачета по дългите коридори на харема, оставяше яденето по поличките на въртящите се шкафчета, посочени от евнусите. Никога не виждаше кому подава яденето, него също не го виждаха. Шкафчетата се завъртаха в стената, таблата изчезваше от другата страна, невидими ръце я вдигаха от поличката и я поставяха на колене или на масичка, или на мин-дер, нежни уста се докосваха до яденето, донесено от Кючук, а в това време той тичаше вече обратно към кухнята, вземаше нова табла и тичаше към друго помещение, а евнухът му сочеше празната поличка… Знаеше ли за обитателките на харема, на които носеше ядене? Не можеше да отговори еднозначно. Чуваше нежни гласове. Думи. Разговори. А който чува, той вече знае нещо. Имаше работа с дървото, а в дървото винаги можеш да направиш незабелязан отвор. Ще боднеш с шило тънката стена на въртящото се кръгло шкафче — и вътрешността на харема е пред тебе. А който вижда, той също нещо знае. Може на такъв мизерен слуга това да не му трябва за нищо, ала известно ли му е ла човек кое му е нужно и кое не. По-късно му се прииска да се издигне по-високо в дворцовата йерархия и от прост разносвач на ядене да стане готвач. Макар и не майстор-готвач или някакъв голям специалист по храната на хората, при това толкова знатни, като султанските жени, а просто един дребен готвач, все пак нали е дребосък. Той изучаваше майсторлъка на готвача, макар да му се струваше непостижим, а старите майстори-готвачи по всякакъв начин засилваха в него това убеждение. Учеше се упорито, отчаяно и настървено, търпеше присмеха, боя и подигравките. И какво постигна? Само правото да поставя под казаните дърва. Дори водата в казаните я наливаха други, по-доверени, до които Кючук комай никога нямаше да дорас-не. Мръсен, дрипав, омазан със сажди като стамбулски въглищар, той непрекъснато слушаше презрителните думи на старшите готвачи: „Какво? При казаните ли искаш? Такъв мърльо и дрипльо? А бе знаеш ли ти, че на истинския готвач трябва да му бъде

чист не само задникът като на всеки правоверен, ами и ръцете, носът, брадата, шията и всичко друго, та никаква зараза да не може да попадне от тебя в казана!“

И ето ти късмет! Забеляза го самият началник на кухните, каза му няколко благосклонни думи, после го повика при себе си, обеща да го направи готвач, заповяда да дадат на Кючук скъпи дрехи, топъл халат и шапка и го изпрати да изпълнява извънредно важното поръчение.

— Какво знаеш за харема? — попита Ибрахим спокойно Кючук.

Дребосъкът се уплаши още повече. Докато бърбореше за живота си в султанските кухни, малко бе дошъл на себе си от страха, насъбран пред този страшен човек, а сега всичко започваше отново.

— „Кълна се в милосърдния и всеопрощаващ аллах и в този безгрижен град…“

— Ще ти дам възможност да ми се закълнеш — обеща му великият везир, — ще ти изкарам от червата всичко, каквото имаш! Какво знаеш за харема?

— Ваше височество — заскимтя Кючук, — че откъде ще зная? Аз съм само един носач на дърва. Слагам ги под казаните и наглеждам огъня. В харема могат да ходят само момчета до дванадесет години. Дори евнусите от кухнята ги пускат там само докато са малки…

— А те — те какво знаят?

— Че аз откъде да…

— Казвай всичко!

— Аллах често е милостив дори към безумните… Те научават там и забранени неща…

— Аха, научават. А после?

— Кой каквото чува и вижда — го донася и разнася… Но не и аз, ваше височество, не и аз…

— На тебе казват ли ти?

— Че кой съм аз? Нищожен носач на дърва.

— Ами ако беше станал майстор-готвач?

— Че може ли един простосмъртен да мечтае за такова нещо?

Ибрахим се надигна от дивана, пристъпи към Кючук, сграбчи го за яката, вдигна го и го разтърси.

— Закълни се, че никъде и никому няма да кажеш това, което ще чуеш тук, изчадие…

Не пускаше Кючуковата яка, а още повече я затягаше, така че малкият захърка, задушавайки се и посинявайки. После малко я поотпусна и изкрещя:

— Хайде!

— Кълна се — бързо забърбори Кючук, като сам не знаеше за какво трябва да се кълне. — „Кълна се в небето, украсено от съзвездията на зодиака, и в обещания съден ден, кълна се в името на свидетелите и на ангелите, изпратени от бога, и на ония, които са бързоходни; в името на онези, които разпръскват неговите заповеди, разгласявайки ги по земята, и които отделят истината от лъжата. Обещаното неизбежно ще се случи.“

Ибрахим хвърли Кючук на килима и си изтри ръцете.

— Ти си добър мюсюлманин.

— „Истина е — избърбори Кючук, — аллах е този, който прави да поникне зърното и семката.“

— Слушай с двете си уши — промълви спокойно великият везир, като сядаше на миндера и си подлагаше под гърба брокате-ни възглавници. — Ще идеш при началника на кухните, ще му занесеш парите за овните. Парите ще ти дам аз. Няма да казваш нищо нито за шлепа, нито къде си бил през нощта. Никому няма да казваш, иначе… Ти се закле в светата книга, но и без клетва все едно бих те намерил и под земята дори… Кажи на началника иа султанските кухни, че ще изпълняваш всяко негово поръчение. И ги изпълнявай, докато той не те назначи за истински готвач. Моите хора ще ти помогнат дори и в незаконните работи, за да си спечелиш законно мястото, за което мечтаеш отдавна. В същото време ще докладваш, и то само иа мене, всичко, което узнаеш за султанката Хасеки и султанските наложници. Султанът е човек и използва ясените за задоволяване на плътските си желания. Но жените са неверни и по един или друг начин могат да нанесат обида на негово величество падишаха, нека аллах продължи сянката му на земята. Дори само мисълта за такава обида е вече злодеяние. Ако забележиш, чуеш или дори само се досетиш за нещо, трябва незабавно да намериш начин да ми го кажеш…

— „Нека очите ми не виждат онова, което разумът ме кара да мисля“ — избърбори Кючук.

— Хайде! — кресна му Ибрахим. — Ще те следя. За най-малкото провинение най-изпечените джелати ще ти смъкнат кожата. А сега

изчезвай от очите ми! Почакай, колко пари трябва да занесеш на началника на кухните?

Като взе парите, Кючук заотстъпва назад от този страшен човек, който всеки момент заплашваше да се пръсне от гняв, изпреварвайки срока, определен му от аллаха. Ако не беше все още толкова уплашен, би се посмял при мисълта, колко евтино си откупи живота, за който през нощта никой не би дал и пукната пара. Да подслушва и следи султанката? Че какво по-просто от това? Та нали всички там, в кухните, само това и правеха, като намираха в него своеобразно развлечение и утеха, и поне малко възмездие за вечното си робство. Гледаха как си тъпчат стомасите мързеливите одалиски, а пък самите те се задоволяваха с подслушване, скришно гледане и забранени тайни. Всеки с нещо живее на този свят.

Чак след като пусна евнуха, Ибрахим съжали, че не заповяда да го напердашат, поне за да го стреснат. За по-голям страх. Доносници имаше достатъчно и без този нищожен Кючук. Но те бяха платени и услужливостта им се измерваше с размера на парите, които получаваха. Този ще доносничи от страх. Всеки път ще се надява, че ще се избави от това страшно чувство, продавайки нечия душа (може и Роксоланината), без да знае в ограничеността си, че вече не му е съдено да се спаси от страха. Но за да усеща човек, че това ужасяващо чувство нараства в него като могъщо отровно дърво, трябва понякога да бъде бит дълго и тежко. Небитият не знае страх. От такива хора не чакай нищо. Навярно и държавата, населена с небити хора, няма да се задържи дълго и ще рухне, още преди да разцъфти като иепуснала в земята корени буйна папрат.

Ибрахим едва не викна на слугите да настигнат и върнат Кючук, за да довършат разправата. Утеши се с мисълта, че евну-хът няма да му се измъкне от ръцете. Щото като си помислиш, не е ли все едно кога човек ще бъде бит.

---

[1] Ученик в медресе; обидно название на учени. — Б. пр. ↑

[2] Околия. — Б. пр. ↑

[3] Митнически чиновници, упражняващи контрол над цените. — Б. пр. ↑

[4] Върховни кадии. — Б. пр. ↑

[5] Чиновници, които поставят печат. — Б. пр. ↑

[6] Дребосък. — Б. пр. ↑

ВРАТАТА

Тя често си мислеше (а може би просто й се привиждаше или присънваше?): какво ли ще бъде ако постави в полето, в пустинята, на простор голяма врата? За помен на душата, както издигат джамии, имарети, медресета, дервишки текета и тюрбета. Някога Настрадин Ходжа уж бил получил от кръвопиеца Тамерлан десет жълтици, за да построи една сграда. Той поставил сред полето само една врата с резе и катинар. Споменът за тази врата, обяснил мъдрият ходжа, ще говори на поколенията за победите на Тамерлан: над високата триумфална врата на завоевателя винаги ще се носи нестихващ плач, а над вратата на бедния Настрадин — вечен смях.

Жената стои като врата, на входа и на изхода на този свят.

Ами когато и жената е хвърлена зад врата? Тогава от едната страна е волята, а от другата е винаги неволята, колкото и високо да си възнесена.

Ако обаче вратата се изнесе в пустинята, то отвсякъде ще я заобикаля волност и само самата врата ще бъде като знак на пленничеството, като божа сълза над несъвършенството на света.

Роксолана виждаше непрекъснато тази врата. Самотна, могъща, непробиваема; може би дървена, от огромни талпи, обкована с мед и огромни пирони; може би мраморна, та дори и бронзова, със сива патина от времето, висока чак до небето — облаците я докосват, птиците уплашено я заобикалят на разстояние, светкавиците жестоко се удрят в нея и тя звъни, стене, ечи самотна като човека в света и над нея се носи тъмен плач, и стон, и ридание.

„И кълнат се в мене тези, които срещу мене се гневят.“

МАГИИТЕ

Утрините идваха от Босфора чисти като детско личице. Дори когато децата бяха още малки та не й даваха да спи по цели нощи и Роксолана спеше крадешком, на пресекулки, дори и тогава срещаше утрото с лекота в тялото, с радостен полет в духа, в нея пееше всяка жилчица, а докосванията на въздуха до лицето и цялото й тяло бяха като коприна и всеки ден сякаш предвещаваше, че тя ще върви между две пъстри копринени стени. Така преминава султанът по улиците на Стамбул по време на своите петъчни излизания, които се превръщат в непрекъснати стени от коприна, цветя и възторжени възгласи на столичните тълпи. Но щом падишахът отмине, стъпканите в калта цветя увяхват, коприите се смъкват, а тълпите, на които е обещано да платят щедро за виковете в чест на владетеля, както винаги са излъгани и проклинат измамниците, наоколо отново цари безредие, купища от нечистотии и безкрайна нищета.

А онези копринени стени, които се привиждаха на Роксолана в утрините след пробуждането? През деня те се стесняваха около нея, приближаваха се, притискаха я и като че ли вече не бяха копринени, а каменни, тежки като нещастието. Колкото повече вникваше в живота сред харемните стени, толкова по-безсмислен й се струваше той. Понякога я обземаше такова отчаяние, че не й се живееше. Крепяха я децата. Някога ги раждаше едно след друго — чак й ставаше страшно от това непрекъснато раждане — за да живее тя самата, да се вкопчи в живота, да се укрепи в него. Сега трябваше да живее заради децата.

Някога султанът беше само една неизвестна заплаха, после — жадувано избавление, а след време стана най-близкият, единственият човек, любимият мъж, макар и все още загадъчен. Постепенно тя смъкваше от него тази загадъчност и упорито се добираше до неговата същност, до мислите и сърцето му. Когато Хурем още я нямаше, той обичаше да вечеря с Ибрахим. Сега за гърка оставаха единствено вечерите по време на походите, а в Стамбул почти всички нощи принадлежаха на Хурем. Понякога султанът обядваше с везирите и великия мюфтия. Смяташе се, че по време на тези обеди ще говорят за

държавните работи, но Сюлейман беше винаги непристъпно мълчалив, ядеше бързо и небрежно, поднасяха се само четири ястия, като че ли султанът бързаше и се пазеше за нощните усамотявания със султанката.

Никой никога не знаеше за какво мисли султанът, само тази млада жена се стремеше да знае това и постигна успех. Никой никога не разбираше поривите на неговото сърце, а тя успяваше всеки път и го плашеше с ясновидството си, та понякога и той я поглеждаше със страх, спомняйки си упоритите шушукания, че Хурем е магьосница.

В тъмната Сюлейманова душа, изпълнена с безмерна любов към Хурем, все пак се намираха кътчета, където като змия пропълзяваше подозрение, съскаше зловещо и разпръскваше люта отрова. Тогава той беснееше, без да знае дори срещу кого, и сякаш усетила смута в душата му, се появяваше валиде ханъм, която беше убедена, че домът на Османовци би рухнал без нея, затова трябваше всичко да знае, с всичко да се разпорежда, всички да следи и подушва; като предоставяше на султана да владее телата, искаше да запази за себе си властта над душите.

— Чухте ли, мой царствен сине? — разпитваше тя Сюлейман и той почти с ужас гледаше как се извиват нейните прекрасни, съвършени и в същото време отровни като змии тъмни устни.

Или пък при него дотичваше сестра му Хатидже, която все не можеше да миряса, дори и след като взе за мъж самия велик везир и любимец на султана, и започваше да крещи, че не можела повече да търпи в Топкапъ тази магьосница, тази славянска вещица, тази…

— Опомни се — спокойно й казваше Сюлейман. А сам мислеше: „Ами ако е истина? Ами ако…“

Ибрахим беше по-внимателен, но и по-решителен по мъжки.

— Не бихте ли разрешили, мой султане, капуджиите при Вратата на блаженството да откриват лицата на всички жени, които идват в харема? Понеже, преоблечени като жени, там могат да се промъкнат злонамерени юноши и тогава…

— Дали, султанъм, да не заповядате на евнусите, които пазят вратата, да проверяват всички шивачки и слугини, които идват в харема отвън, не носят ли забранени работи, или нещо, което може…

— Дали да не се поставят в султанската кухня хора, които да наглеждат ястията, приготвяни за султанката Хасеки и обитателките на

непристъпния харем? За да не се навреди с нищо скъпоценното здраве на нейно величество.

— И не би ли било по-добре, ако…

Всичко това се раждаше някъде и непрекъснато се сипеше с мъртво шумолене като суграшица от небето, събираха се цели купища смет, зли хора изграждаха от тези отпадъци със султано-вите ръце стени от недоверие, подозрения, одумки, сплетни, следене и заплахи около Роксолаиа и тя всеки ден чувствуваше все по-остро и болезнено как тези стени се надвесват над нея, сякаш всеки момент ще рухнат и навеки ще скрият под отломъците си и нея самата, и невръстните й деца.

Утрините бяха приветливи и радостни, а дните — непоносими и тежки. Нощите не носеха спасение. Отначало мълчеше, не казваше на султана нищо, а когато вече не беше възможно повече да се търпи и се оплака на Сюлейман, той студено изрече:

— Не мога да мисля за такива празни работи.

— А вие смятате ли, че на мене ми се иска да мисля за това? започна тя да крещи и заплака. Той не можеше да задържи сълзите й, понеже този път не знаеше как, а може би и не искаше.

Какво ли не се говореше за нея тогава в Стамбул!

Че уж била донесла от своята Украйна две половинки ябълки върху гърдите си, дала тези половинки на Сюлейман да ги изяде и падишахът пламнал от любов към нея.

Че били хванали в Румелия знахарки, които берели за султанката в непристъпните дебри онзи израстък, който провисва от умиращите дървета като разчорлена мъжка брада и се нарича „Целувай ме“. И с този израстък тя трябвало още повече да привърже към себе си султана.

Че били заловили две баби, които носели в харема кости от челюст на хиена. Когато взели да мъчат двете баби, те си признали, че носели костите на султанката, понеже това бил най-големият любовен талисман.

Че зорките евнуси на главния евнух Ибрахим намерили зашити в покривалото на султанското ложе изсушени заешки лапички, които трябвало да пазят любовта на Сюлейман към Хурем.

Че в Стамбул била заловена една опасна еврейка на име Трон-кила, която варяла любовно биле за султанката.

Че в султанската кухня бил намерен казан, в който се варял един оскубан, но не заклан гъсок, никой не знаел откъде се е появил този гъсок и кой е поставил казана на огъня, ала хората на великия везир открили, че с гъсока щял да бъде нахранен султанът, та сърцето му завинаги да се привърже към Рок-солана.

Че в покоите на самата султанка Хасеки открили магьосническо огледало в черна рамка и който погледнел в него, виждал смъртта си и като не издържал на това зрелище, предавал душата си на аллаха.

Че уж султанката, като се забавлявала с децата си в градините на харема, правела от сухите листа мишки, които щели да донесат на някого смърт.

Че дяволите обикаляли край свещените султански дворци, като не можели да се промъкнат вътре през преградата от молитви на правоверните, ала щом султанката излезела извън границите на Стамбул, те я обграждали от всички страни, закриляли и урочасвали всеки честен мюсюлманин, който имал непредпазливостта да се приближи към вещицата. Когато султанката била с падишаха на лов край Едирне, един дявол с еленова кожа се хвърлил към султана, ала той го застрелял и на негово място се появила смърдяща купчина тор.

Че уж султанката пиела отвари от салвия и магданоз, та да надмине с лодовитостта си Махидевран и всички султански жени, а на самия падишах била насипала в джобовете гвоздейчета, за да го направи по-силен в постелята.

А кой го казва, кой е видял, кой може да го докаже?

Нечии езици, раздвоени и разтроени, жилеха и жилеха, някой даваше разпоредби и тлъстите евнуси пред вратите на харема задържаха всички шивачки, бродирачки и ненадминатите в изкуството си да приготвят ароматни мазила арабки, смъкваха грубо от лицата им фереджетата и се кикотеха:

— Няма да умреш, ако си покажеш дъртата муцуна! При кого отиваш? Какво носиш?

Неверниците не се допускаха в харема, затова армешсите, които разбираха като никой друг от женски накити, гъркините с редки тъкани от островите и венецианките с брокат и дантели бяха принудени да се преобличат като мюсюлманки, но измамата биваше грубо разобличавана и всеки път се пръскаха слухове: „Отново са хванали една вещица, която носела нещо за султанката.“

Всичко това напомняше детски кошмари: ръце, които израстват като че отникъде, протягат се алчно към твоето гърло, ти крещиш, събуждаш се — и никъде никой. Или неизвестно чий вик в съня: „Иастася!“ — и отново се събуждаш, и само нощ, мъртво лунно сияние и тишина, като на онзи свят.

Съвсем доскоро Роксолана смяташе, че няма и не може да има нищо по-тежко от робството, а сега се убеди, че одумките, клеветите и подозренията са още по-страшни от робството.

Трябваше да се справи и с това, без да чака ничия помощ, без да търси виновни. Султанът не й беше закрила, нито пък надежда в това безнадеждно боричкане, понеже сам затъваше все повече и по-дълбоко в тресавището на войната, която беше започнал през първата година от встъпването си на престола и сега навярно вече не можеше да я завърши. Смяташе, че беше успял да натика в тресавището неразумния унгарски крал и не забелязваше, че и сам беше затънал в дълбоко блато.

Беше тръгнал отново към Унгария, която беше раздирана от разприте между поставения от Сюлейман Янош Сапояи и брата на Карл V Фердинанд Австрийски. Народът обаче не искаше нито седемградския войвода-продажник, нито Хабсбургите; както по времето на Дьорд Дожа отново издигна от своите недра един светец, пророк и цар Йов — Йован Невада и той тръгна срещу Янош Сапояи, плашеше магнатите, които го бяха кръстили Черния човек, и минаваше по унгарските равнини като народно наказание за всички изменници и продажници.

Ибрахим натякваше на султана, че в тази неспокойна земя би могъл да въведе ред или само той, сменяйки печата на велик везир с унгарската корона, или в краен случай техният общ приятел Луиджи Трити, изпратен там като наместник от самия Владетел на века. Обаче Сюлейман заяви, че сам ще тръгне към Дунава, за да накаже Фердинанд и да усмири унгарците.

Хасан ага непрекъснато донасяше на Роксолана лоши вести за кипежа около нейното име, а нощем султанът я викаше и зелените й очи трябваше да светят със сила, воля и радост от живота. Не желаеше да слуша думи нито за власт, нито за злато, имане и хазна — всичко това й напомняше такава мъка, че й идваше да заплаче. Когато

султанът отваряше дума за поход срещу неверните, тя му затуляше устата с ръка и се мръщеше капризно:

— Нищо не е така противно и ненавистно за жената както войната.

Би могла към войната да прибави още и великия везир, и валиде ханъм, но предпазливо мълчеше, надявайки се, че всемогъщото време ще премахне Ибрахим и султанската майка, но щеше ли то някога да премахне тази проклета война?

Не криеше от султана чувствата си, а той не отдаваше на това значение, смятайки го едва ли не за детски каприз, и, сякаш за да дразни Хурем, правеше напук. Напомни на главния евнух Ибрахим, че трябва преди всичко да слуша валиде ханъм, като по този начин възвръщаше на султанската майка властта над харема, която тя бе загубила след еничарския бунт.

Ибрахим преди новия поход беше повишен в званието главнокомандуващ — сераскер, в знак на което Сюлейман му даде своя ферман: „С това повеляваме, от днес и навеки ти, мой велики пезирю, да бъдеш и сераскер, когото мое величество въвежда п тази чест за всички мои земи. Моите везири, бейлербейове, каза-скери, мюфтии, кадии, сеиди, шейхове, придворни велможи, санд-жакбейове, началници на конницата и пехотата, алайбейове, субашии и черибашии, всички мои победоносни войски, хората с високо и ниско звание, всички жители на моите земи и покрайнините, правоверните и раята, богатите и сиромасите — всичко живо трябва да признава моя велик везир като сераскер и да го уважава и почита, да му оказва помощ и да слуша неговите повели, все едно че са излезли от моите уста, от които се сипе бисер…“

И след този ферман Сюлейман дойде за прощална нощ при Роксолана и тази нощ мина сред сълзи и милувки. На двамата им беше много тъжно, сякаш всичко беше умряло на света и те сами също не знаеха дали живеят, или не. Роксоланините деца спяха някъде по стаите си, спяха евнусите и одалиските, спяха птиците в клетките и зверовете в подземията, само ненавистта не спеше, израстваше от наторената с човешки трупове тлъста стамбулска земя като отровно биле и се чуваше как пораства непрестанно и зловещо дори през тази нощ на разлъка. Нима султанът беше толкова заслепен от жаждата за завладяване на просторите, че нищо не забелязваше, не чуваше и не

знаеше? Роксолана взе Сюлейманoвата рька и я притисна към гърдите си.

— Чувате ли, мой падишах?

Сърцето й чукаше вътре като детско юмруче: чук… чук…

— Обичам това сърце повече от своето — тихо каза той.

— Любовта би трябвало да всява жалост в душата ви, владетелю мой. Защо жестокостта управлява света?

Тя заплака.

— Ох, горко ми, горко ми. Бог съществува само в хората. Не е ли грях те да се убиват? Ваше величество! Виждали ли сте някога едно малко полско цветенце, което се нарича лайкучка? С бели листенца, а в средата жълто. Виждали ли сте го?

Преходът от съдбата на света към това малко цветенце беше толкова неочакван, че султанът чак се отдръпна от Роксолана. Тя не преставаше да го смайва. От жена можеше изведнъж да стане отново момиче. С плахо тяло, с плахи мисли.

— Виждали ли сте го? — не отстъпваше тя. Сюлейман кимна.

— Вземете да окъсате на лайкучката белите листенца, за да остане само жълтото. Ще бъде ли тогава тя цвете?

— Не, вече няма да бъде.

— И ще има ли онази красота, която й е дарена от аллаха?

— Няма да има.

— Ето виждате ли, виждате ли! Аллах твори красотата в разнообразието, а защо вие искате да направите всички хора еднакви? И възможно ли е това? Не противоречи ли то на волята на аллаха?

— Хората не са цветя — кротко кимна султанът.

— Но аз искам да съм цвете! И щедрото слънце на вашата благосклонност ласкаво да ме топли с лъчите си! Всеки ден и всяка минута ще чакам от вас вашите почтени писма и ще плача и ридая над тях заедно с вашите царствени деца.

— Ще ти изпращам дарове от всеки конак, след всяка победа, през всеки ден на пътуването.

— Ако си спомняте за мене, това ще бъде най-големият дар за мене, а повече не ми трябва нищо…

— Искам моята царствена майка да ти бъде опора и закрила по време на моето отсъствие и двете еднакво да използвате неделимата власт над харема.

— Заради вас съм готова да деля дори и неделимото!

— Обявих за сераскер на похода великия везир, за да си освободя времето за обмисляне на законите, понелсе законите трябва да се раждат в една глава така, както децата в утробата на една майка.

— Нима аз имам нещо против великия везир?

— Но ти би трябвало да го обикнеш.

— Да го обикна? — Тя сграбчи Сюлейман за плещите и приближи лицето си съвсем близо до неговото. — Да обикна Ибрахим? Ваше величество, само ако познавахте този човек. Аз не му вярвам и никога няма да му повярвам!

— Затова пък аз му вярвам.

— Какво да направя? Аз съм безсилна жена, ваша робиня, обградена съм отвсякъде от Ибрахимовите подслушвачи, оплетена съм в мрежа от недоверие и подозрение, боричкам се, мъча се да се освободя, ала всичко е напразно. Но коварствата му са напразни. Да остави паяжината за паяка. Кажете му това, мой владетелю. Имам свои хора навън, те проследяват всяка Ибрахи-мова стъпка и ако той закачи само един от хората ми дори и с пръст, да се пази! Кажете му това, мой повелителю! Хасан ага ще остане в Стамбул, за да ме пази не тук, в харема, а навън, понеже ако нещо заплашва мене и вашите деца, то тази заплаха идва отвън, ваше величество! Спомняйте си за мене, умолявам ви.

Дали да не поиска още султанът да отстрани Ибрахим от най-високите постове и да го прогони от очите й? Дали да не пожелае Ибрахимовата смърт, заплашвайки Сюлейман, че сама ще заколи подлия грък с кинжал в присъствието на негово величество?

За нищо на света!

Но щом приказваха за нея, че била вещица и магьосница, че само от погледа й тетивите на лъковете у турските войници се отпускали, можеше да им отмъсти поне с проклятията, които изпращаше в душата си подир грабителския поход.

И стихиите, сякаш чули гласа на тази всемогъща и нещастна жена, преследваха султана и войската му още от първия ден на потеглянето в поход от Стамбул, та чак до завръщането с такава жестокост, че изглеждаше като че небето се е разцепило, земните води са се надигнали срещу сушата и самата земя се е разтърсила отвътре. Дъждът се стелеше като стена месеци наред. Не се виждаше нито

земята, нито небето. Реките излязоха от бреговете си, глинените планини се свличаха от милионо-летните си леговища, блата се появяваха там, където открай време имаше само камък, от потопите гинеха коне, камили, мулета и овце, а хората се спасяваха, като се катереха по дърветата и живееха там като маймуни по цели седмици. Някакъв бей край Едирне се покачил през нощта на едно дърво, пълно с дребни га-динки, които веднага плъзнали по него, лазели в очите, устата и ушите му, сякаш търсейки къде да се скрият от водата и той не смеел до сутринта да мръдне, макар че всичко в него треперело от отвращение и сърцето му едва не се пръснало.

Месеци наред страдания, неуспехи и позор. Сераскерът Ибрахим не можеше да въведе ред в огромната войска. Беше свикнал вратите широко да се разтварят пред него и земята да лежи в краката му, а той да я тъпче със златните си, украсени със скъпоценни камъни чизми и да я дава на своите ортаци Скендер челеби и Луид-жи Грити. В Унгария Скендер челеби вече нямаше какво да прави, понелсе земята беше ограбена докрай, затова пък Грити си предложи услугите да бъде доброволен посредник между унгарските магнати и султана, все нещо узнаваше, някого купуваше, някого продаваше и шушнеше на султана за несигурността на Янош Сапояи и за намеренията на пазителя на унгарската корона Петер Перенеи да я предаде на Фердинанд Хабсбург или пък да си я присвои Всичко завърши с това, че венецианецът откраднa с десетина главорези короната на свети Стефан от Буда заедно с нейния пазител Петер Перенеи и я докара на Ибрахим, който показваше тази светиня на везирите, пашите и бейовете, а нощем я мереше в шатъра си, и Грити, присъствуващ на това зрелище, признаваше, че короната на свети Стефан му подхожда твърде много, особено ако той обещава да го направи него, Грити, архиепископ и своя дясна ръка в тази богата земя.

Янош Сапояи бе провъзгласен още веднъж за унгарски крал и Сюлейман милостиво му позволи да целуне султанската ръка, но не му върна короната, като я замени с десетина златоткани кафтана и три коня със златни юзди. Грити за старанието и съветите получи от султанската хазна две хиляди дуката и беше провъзгласен за постоянен представител на унгарския крал във Високата порта.

От Унгария бавната, непохватна, но упорита Сюлейманова сила се насочи към Виена. Паднеше ли тази най-близка до земята на

Османовци твърдина на Хабсбургите, всичко щеше да бъде забравено: и позорът от неуспехите, и бездарността на се-раскера — великия везир, и грабежите на акънджиите, които се бяха пръснали на всички страни, плячкосвайки, палейки, убивайки и оголвайки земята така, че тя ставаше по-пуста, отколкото през първите дни от сътворението на света.

Едва в началото на октомври султанските войски обсадиха най-сетне Виена. Оставаха само двадесетина дена до празника Касъм, когато според обичая войските вече трябваше да се върнат по домовете, особено непривикналите към студовете отряди на анадолските спахии, а в същото време бяха стигнали толкова далеко, че не можеха да се приберат вкъщи и за три месеца. Затова мислеха не толкова за превземането на този огромен чужд град, обграден макар и от стари, но още яки стени и кули, колкото за далечния път. Но еничарите, изгладнели за плячка и грабежи, хищно поглеждаха към високите кули на Виена и се кълняха да не тръгват оттук, преди да видят стените от другата страна и да преобърнат вътрешностите на всичките тези каменни постройки.

Тридесет хиляди шатри бяха разпънати край стените на австрийската столица. В котловината Зимеринг беше издигнат султанският шатър — огромно съоръжение от най-скъпите тъкани в света, закрепено на стотици скъпоценни стълбове, украсено на върха с огромна топка от чисто злато, а отвътре застлано с няколко ката дебели килими, по които се преливаха всички цветове и шарки на Изтока. Всички крила на султанския шатър бяха осеяни със златни зърна, от което той сияеше така, като че самото слънце се беше спуснало на земята зад дъждовните облаци и будеше у обсадените такова смайване и такъв почтителен страх, че и след сто години дори виенчани щяха да показват мястото, на което е стоял шатърът на султан Сюлейман.

Петстотин бостанджии денем и нощем вардеха султанския шатър. Дванадесет хиляди еничари обграждаха като непробиваем обръч своя падишах. Плющеше дъжд с хладен вятър, а в султанския шатър беше сухо и топло, медните мангали, напълнени с нажежени родопски въглища, разпръскваха приятна топлина, от кадилниците се разнасяха индийски аромати, сякаш напомняйки на Сюлейман за великия завоевател на индийския трон Бабур, който той трябваше да надмине тук, под стените на това убежище на Хабсбургите. Султанът

свикваше Дивана и слушаше съобщенията на сераскера за хода на събитията. Утешителните неща бяха малко. Неудържими на незащитените местности, по които се придвижваха като смъртоносна вълна, турските войски ставаха безпомощни пред най-малката преграда. Единственото, което умееха, беше да пълзят упорито като досадни мухи по стените и кулите на обсадената твърдина и като мухи да гинат с хиляди, а ако накрая завоюваха някоя крепост, както беше при Белград и Родос, завоюваха я с такава кървава цена, че беше страшно и да се говори. В Унгария Ибрахим в двата похода не можа да завземе дори и една съвсем малка крепост. Падаха хиляди трупове, сераскерът изпращаше при султана гончии-хабердари с вести за победа, а излизаше, че лъжите се трупаха една след друга. Друг на негово място отдавна би загубил главата си, а пък у гърка, за всеобщо учудване, тя си оставаше на раменете и стоеше, види се, доста здраво, защото след всеки нов неуспех Сюлейман, който се наливаше с все по-голяма ярост и наказваше жестоко всеки, паднал му подръка, обсипваше суетливия грък с внимание, забождаше на чалмата му ново перо с диамант и му даваше от хазната нови и нови кожени кесии с дукати.

При Виена Ибрахим не докара големите топове, с които някога разбиваха стените на Белград и Родос, защото разчиташе на отварянето на проломи с барут. Но всички подкопи, които се мъчеха да направят турците в стените, бяха веднага откривани от защитниците на крепостта, понеже те държаха в подземията съдове, напълнени догоре с вода и огромни барабани, с насипан върху тях сух грах. От най-малкото трептене на земята водата се разплискваше от съдовете и грахът заиграваше по тъпаните. В същия миг започваха да правят насрещно подкопаване и вдигаха във въздуха ислямските войни, или неочаквано се промъкваха до мястото, където се правеше подкоп, и съсичаха там турците със страшните си мечове, на всеки от който можеха да бъдат нанизани по три човека.

Веднъж и самият Ибрахим едва не попадна в ръцете на виенчани, които изскочиха от града, съсичайки двеста еничари. Сюлейман беше обещал да закусва този ден във Виена. Бранителите изпроводиха при него няколко пленници, за да кажат на султана, че виенчани много съжалявали, дето не можели да му изпратят за закуска нищо друго освен топовни поллета.

След като се убеди, че сераскерът е неспособен да завземе града, султанът заповяда на 14 октомври войската да предприеме последен пристъп, като обеща по двадесет дуката на всеки, който се промъкне през стените. В огромния пролом, образуван от избухването на няколко взрива, които все пак успяха да поставят под стената, първи се хвърлиха еничарите, привлечени не толкова от султанските дукати, колкото от надеждата за плячка в града, но войската ги последва бавно и неохотно. И сега вече ислямското войнство беше подгонено не от молитвите и обещанията на пророка и падишаха, не от зурните, тъпаните и дюмбелеците[1], а от пашите и бейовете, които пуснаха в ход камшиците, боздуганите и сабите, блъскаха и удряха своите войни в гърба, избутваха ги напред като добитък на заколение, а те се дърпаха също като добитък и предпочитаха да загиват от ръката на своите бейове, отколкото да вървят срещу испанските мушкети, които бълваха страшна смърт зад всеки камък, и срещу немските мечове, с които ландскнехтите[2] посичаха всичко живо и мъртво, тънейки до колене в кръв, неуязвими нито за стрелите, нито за гюллетата или божието наказание. А на всичко отгоре се прибави и страхът от видението на двуглавия рицар, който изпълни сърцата на вярващите с такъв ужас, че дори еничарите се обърнаха и се спуснаха да бягат, закривайки очи. А двуглавият, огромен, целият в кръв, недостъпен и недостижим, стоеше до самия пролом и сечеше с такъв бяс, сякаш не беше човек, а самият дявол, слязъл от небето или дошъл от ада на помощ на християните. Един португалец, който беше загубил лявата си ръка, и немски наемник, комуто бяха отсекли дясната ръка, се бяха опрели рамо до рамо, съединили се бяха в един човек и може би, умирайки, бяха застанали пред врага като олицетворение на непристъпността и безсмъртието на този огромен дунавски град — и тъпата османска сила се отдръпна.

Султанът, спасявайки от пълен позор честта на своя сераскер, заповяда да отстъпят.

Беше средата на октомври. Дъждът се смени със сняг. Небето, сякаш смилило се над неуспелите завоеватели, покриваше земята с пухкав бял саван, като скриваше под него тридесетте хиляди ислямски войни, легнали под стените на Виена… Султанът заплати на еничарите по петдесет дуката на всеки, а на Ибрахим подари сабя, осеяна със скъпоценни камъни, четири кафтана и шест хиляди дуката. Нито един

упрек, нито един гневен поглед към великия везир, само милости и приветливост, макар в Сюлейлановите уши и да звучаха думите от писмата на Хурем, които тя му изпращаше от Стамбул всяка седмица, повтаряйки във всяко от тях като ред от стих: „Но нали ви казвах! Но нали ви казвах!“ Позорът на Ибрахим падаше и върху него. Ако го признаеше — значи бе и за двамата.

Еничарите виеха от ярост, че си тръгват от Виена, без да влязат в къщите й. Всичко, което не можеха да носят със себе си в далечния път, струпваха на огромни купчини и го подпалваха, а в тези страшни огньове хвърляха пленниците — които бяха по-слаби, по-стари и немощни, — разсичаха ги с ятаганите на парчета, набиваха ги на колове за развлечение. Сюлейман не се опитваше да ги спре. По-добре да си изливат яда върху невинните чужденци, отколкото отново да се бунтуват срещу него и везирите.

Грабителските табуни плъпнаха по цяла планинска Австрия, по унгарската и сръбската земя. Подпалваха църкви и цели села, като си осветяваха пътя, стъпкваха в калта свещените книги, сплескваха златни и сребърни потири, за да се поместват в торбите им, залавяха хора и ги отвеждаха със себе си, а който не можеше да върви, го убиваха на място. Османският летописец с наслада е изобразил тези мерзки деяния: „На пазарите се продаваха красавици, които имаха чело като жасмин, гъсти, високо вдигнати вежди и стан като на райски хурии. Имот, движим и недвижим, хора и добитък, твари словесни и безсловесни, всичко беше раз грабено или посечено от сабя — така беше изпълнен заветът на пророка как да се постъпва с неверниците.“

Позорното отстъпление продължи цели два месеца. В снега и хладните дъждове османската войска се мяташе като огромен звяр, който, затъвайки в тресавището, губи една след друга частите на тромавото си тяло, задъхва се, изнемогвайки, и загива от изтощение. Хората загиваха вече не от врага, а от стихиите и от собственото изтощение. Така умря главният еничарски ага Касъм. Край Буда в снежните преспи пропадна цял керван с ценно имущество на великия везир. В унгарската равнина, унищожена от турците още преди три години, султанските орди ги дебнеше глад. Реките пак излизаха от бреговете си, тресавищата пак поглъщаха хиляди хора. Когато в началото на декември султанът се добра с войската си до Едирне, в града след вечерната молитва стана земетресение, земята цяла се

люлееше под краката на завоевателите и на самия Сюлейман, сякаш към омразата на небесните сили се бяха присъединили и земните сили. А у султана непрекъснато звучаха думите на неговата Хасеки: „Но нали ви казвах! Но нали ви казвах!“

Едва сега Сюлейман проумя защо след всичките си походи се връщаше в Стамбул без пищност и тържества, а крадешком, криейки се като злодей: той се боеше, без сам да знае от какво. Дали от стамбулските тълпи, дали от неизказания гняв на прадедите си, дали от божието наказание, или от гласовете на мъртвите, оставени от него на полесражението, защото тези гласове го преследваха много дълго, плачеха, стенеха, молеха и проклинаха. Кого проклинаха? Виновника за тяхната смърт ли? А виновникът винаги беше той.

Този път осъзна, че се бои от срещата с Хурем. Вече не беше малкото златокосо девойче с плахо тяло и със свита като на малка птичка душа. Двадесет и пет годишна разцъфтяла жена (макар тялото й да си оставаше все тъй плахо), султанка, на която беше дал слава и могъщество, майка на неговите деца, мъдра, опитна и твърда, а когато трябва, и гальовна като слънчева усмивка. Виждаше я заобиколена от децата, добра и грижлива, склонена над книгите или писмата, които му пишеше в безкрайните походи и изпълваше сърцето му с такава любов, та той понякога се боеше, че не е способен да побере в себе си това безмерно чувство, което тя му даряваше така щедро. И винаги беше добра към него, не искаше, а само молеше, не се ядосваше — а само се оплакваше, не се намесваше в неговите работи — само съчувствуваше на своя султан, над който безжалостно надвисваше господствуващото своеволие на държавата.

Всеки път, когато се връщаше в столицата, се радваше, че ще завари там своята Хурем, отправяйки благодарствени молитви към пророка и своите прадеди, които се бяха разпоредили така мъдро с жените, та да бъдат пазени и заставени да чакат покорно и радостно.

Сега се боеше от Роксолана. Какво ли още ще му каже след горчивите укорителни слова, които звучаха в писмата й? И какво ще й отговори? За него тя беше единствената искрена душа на света. Десет години беше с него и до него, стоеше до най-висшата власт на земята, ала досега бе съвсем равнодушна към тази власт, обичаше Сюлейман като съпруг, като мъж, като човек и това изпълваше неговата мрачна душа с непозната гордост и безкрайна благодарност към тази жена.

Как да пристъпи към нея след този позорен поход?

Шест дена седя Сюлейман в Едирне затворен в двореца, не пускаше никого при себе си и мислеше как да влезе в Стамбул.

Щом няма победа, тя трябва с нещо да се замени. На еничарите раздаде почти триста хиляди дуката — кой знае дали щяха да получат толкова, ако бяха завзели Виена. Затова най-сетне мирясаха. Но с какво да запуши устата на всички кресльовци в Стамбул и в целия свят?

От виковете можеш да се спасиш само с надвикване. Поражението може да бъде прикрито с триумфално завръщане и пищни тържества в столицата, които да надминават всичко виждано досега. Ето мъдростта на властта!

Макар да знаеше, че никой от владетелите не слуша никога оправдания, все пак разпрати по всички приятелски страни писма, в които пишеше, че беше тръгнал към Виена, за да се види с крал Фердинанд и да поговори по работите на Унгария, но той беше избягал при чехите — и ни вест, ни кост от него.

За поданиците си издаде ферман, в който се хвалеше, че с безкрайното си милосърдие беше помилвал обсадения град, като беше отхвърлил предложението му да се предаде, и по този начин се беше върнал с триумф и чиста съвест. Навярно преди срещата със Стамбул и с любимата султанка, спомняйки си нейните пречисти очи, сам искаше да се пречисти поне в своите султански писания и поне за миг да повярва, че може да запази чиста съвестта си, когато ръцете му са до лакът в кръв. Но спомняйки си за Хурем и очаквайки с нетърпение близката среща, вече не беше султан, а се превърна в замисления поет Мухиби, във влюбения Меджнун[3], а у влюбените само сърцето е в кръв.

Денем и нощем кипеше голяма подготовка. Сушеха тъпани и знамена, намотаваха чалми, чистеха конете, поправяха поясите, изваждаха скритите скъпоценности, окачваха по себе си скъпо оръжие, кичеха се, издокарваха се, гиздеха се. В Стамбул шумоляха копривите, опънати край улиците, по които трябваше да премине султанът и където щяха да стъпят копитата на конете му, хвърляха цветя и застилаха килими, в джамиите се молеха за славата на ислямското оръжие, над Босфора гърмяха топове. Когато победоносната войска влизаше през вратите на столицата, медните еничар-ски тъпани думкаха, ечаха барабаните, тълпите крещяха — за първи път

Сюлейман влизаше в Стамбул с такава тържественост и смайваше не с победата си, а с блясъка и силата на своята власт, с непристъпността и величието си.

Той влезе на кон и в градините на харема, само че го съпровождаха вече не блестящите везири и военачалници, а пеши евнуси, и насреща му излизаха не сановници и мъдри служители на бога, а валиде ханъм и султанката Хасеки с кожи — едната с бели, другата с червени руски самури, и макар зимният стамбулски ден да беше мрачен и глинестата земя в градините да беше разкаляна от дъждовете, върху калта беше просната дълга пътека от бяло лионско сукно, изпратено от крал Франсоа, и султанът, слизайки от коня, стъпи от едната страна на това сукно, а от другата срещу него идваха валиде ханъм и първата жена Хурем Хасеки. Произнесоха се само тържествени приветствени слова и нищо повече, понеже наоколо гъмжеше от евнуси и слуги и всяка изречена тук дума би полетяла още днес по цял Стамбул.

Макар че обикновено султанът обядваше сам или с везирите и великия мюфтия, този ден той изяви желание да обядва с валиде ханъм и Хурем и отново не се каза нищо излишно, валиде ханъм упорито стискаше тъмните си устни, неохотно пропускайки през тях по няколко думи, а султанката не беше наежена, от което той така се боеше, седеше мила и приветлива. Хвърляше към султана едва доловими бързи погледи — крадешком, навеждайки се над яденето, та валиде ханъм още повече стискаше изваяните си устни, сякаш искаше да каже на своя син, че у тази жена няма никакви добродетели, а ако е имало някога, те отдавна са опетнени с безсрамие. Сюлейман нямаше търпение да дочака кога ще може да остане насаме с Роксолана и същевременно се боеше от този миг, защото тя беше единственият човек тук, от когото можеше да чуе тежки укори и за неуспешния си поход, и за всичко, извършено по земите, дето беше минал неговият кон, и най-вече — за Ибрахим. Който знае какво е власт, той знае също и какво е страх.

И отново страховете му бяха напразни, понеже Роксолана както винаги отгатна мислите му и бърбореше за децата, за жегата в Стамбул, за това с какво нетърпение го очаквала. Младото й тяло беше зажадняло за мъжка милувка, беше го чакала дълги месеци нетърпеливо от този безкраен поход.

— Приготвил съм ти подарък, достоен за вечността — важно промълви той.

— Малко ли безценни подаръци имам от вас, мой повелителю?

— Но такъв още не си имала. И никой не е виждал нищо подобно. Ще уредим тържествен сюнет[4] за нашите синове. Цял Стамбул ще дойде на този голям празник. И посланиците на чуждите владетели. Целият османски свят.

— Баязид е още малък за обрязване, ваше величество.

— Ще вземем Мустафа, Мехмед и Селим.

— И Мустафа?

— Той е моят най-голям син.

— И вие ще го провъзгласите за наследник на престола? А моите деца ще ги удушат като котенца? Тогава по-добре да ги бях удушила в люлката, отколкото сега така да се мъчат!

Тя заплака, но султанът се засмя на сълзите й.

— Никой няма да посмее да закачи с пръст нито един от синовете ми до моята смърт. Всички престолонаследници ще живеят дълго и щастливо и ще вкусят от всички наслади на този свят, докато съм султан. Освен това още нямам намерение да назова своя наследник. Когато Мехмед Завоевателя е заповядал за благото на държавата властта да се предава на най-достойния, не е имал пред вид най-големия. Най-достоен може да бъде и най-малкият. Затова да растат спокойно, без да знаят съперничество, необременени от мисълта за тежкото бъдеще и неизбежността.

Но Роксолана не се успокои.

— Е, добре. Но нали на сюнета ще повикате й черкезката, понеже е майка на Мустафа?

— Тя е скрита от очите ми завинаги. На този славен сюнет ще бъдат допуснати само султанката, султанската майка и султанските сестри.

— Владетелю мой, толкова дълго не сме се виждали и сега говорим не за любов, а за работа! Това може да бъде простено на мъжа, но на жената — никога!

Той й беше благодарен за тези думи, но не се стърпя да не добави:

— Подготовката за великия празник ще започне още утре. Половин година в Стамбул непрекъснато се говореше за предстоящия

сюнет. Шум, молитви, покани към чуждестранни посланици, строителство, приготовления. Позорът край Виена беше забравен, убитите не се споменаваха, не ставаше дума и за гладните, бедните и нещастните. Стамбул очакваше сюнета! Султанът определи деня на сюнета: през втория месец джемази[5], точно тридесет дена след първия джемази — деня на превземането на Константинопол от Завоевателя.

Шестте месеца минаха под знака на сюнета на султанските синове. Всъщност за самите синове не мислеше никой, за тях забравиха веднага, а всеки си правеше сметката как да попадне на тържествата, как да се промъкне някак, да се закачи поне с пръст. Султанът свикваше Дивана, съветваше се, даваше наставления, наблюдаваше лично строителството. Разпращаха се писма. Приемаха се посланици. Скендер челеби заедно с Грити и Ибрахим измисляха и изтръгваха допълнителни данъци за сюнета. По пазарите глашатаите викаха всеки ден за наближаване на сюнета. По къщите обикаляха жени и канеха за тържеството. Астролозите уверяваха, че констелацията на звездите благоприятствува за успешното провеждане на великия празник. Поетите предварително пишеха касиди и подражания по поемите на своите прославени предшественици. Неуморими подмазвачи, алчни рушветчии, пройдохи и главорези се въртяха около султанския трон, използвайки удобния случай, за да влязат под кожата на падишаха, прославяйки неговата мъдрост, великодушие, щедрост и държавнически разум. Стамбул-ските тълпи, които предвкусваха предварително щедрите угощения, очакващи ги на сюнета, прославяха Сюлейман, изразяваха бурно любовта си към султана и му благодаряха за грижата и вниманието към простия народ, макар че после щяха да пресмятат разходите, както след сватбата на Ибрахим, и да проклинат прахосничеството и безсмисленото разточителство.

Неимоверен размах, нещо сякаш от буйството на природата, от безкрайната степна шир и нищо общо с бедняшкия чергарски бит. Висок вкус и в същото време дивотия. Блясъкът и разкошът на италианските градове и хилядолетната изисканост на Константинопол, а заедно с това източните багри и звуци, необуздаността — всичко се сливаше в невиждана още от света тържественост, с приготовленията за която бяха заети държавни люде и блюдолизци, чуждоземни

майстори и служители на бога, прославени строители и прости черноработници, наемни викачи и примитивни готованци.

На Атмейдан Коджа Синан издигаше султански трон, поставен върху лазуритови стълбове, докарани от Египет. Над престола трябваше да бъде опънат златен балдахин, а стените да бъдат от най-скъпите тъкани в света, подът застлан с най-тънките килими. Сюлейман ходи няколко пъти до Атмейдан, като вземаше със себе си Роксолана, показваше й как върви строежът, разказваше й как в подножието на неговия трон ще бъдат опънати безброй разноцветни копринени шатри за най-високите особи на царството, и сред тях, най-близко до престола — златни шатри за нея, за вали-де ханъм и султанските сестри, понеже той беше решил да наруши обичая, според който на жените е забранено да бъдат на сюнета заедно с мъжете, и искаше да направи така, че това тържество да донесе радост преди всичко на нея, Хурем.

— На Дивана вече е решено това да трае точно двадесет дена — каза той. — Цял Стамбул се готви с радост и благодарност. Дори и зверовете от моя зверилник се готвят за сюнета. Ние обещахме да пуснем на свобода един взет в робство немец, който иска да ни смае с невиждано зрелище на бой на лъвове с глиган. Ти трябва да се явиш на сюнета в целия блясък и разкош, който може да ти даде най-високото положение в държавата.

— Може би да се явя заедно с дивите зверове? — засмя се Роксолана.

— Жените трябва преди всичко да се погрижат за подобаващи премени. Султанката трябва да се явява пред очите на тълпата в нова премяна преди всяка молитва.

— Пет молитви на ден и двадесет дена сюнет — значи, сто нови премени само за това тържество? Вашата щедрост няма граници, мой повелителю. Аз би трябвало да се радвам и да се смея по време на сюнета, но се боя, че ще плача, като си мисля за своите деца, за това как ще ги боли.

— А какво е болката? Може би тъкмо това е животът.

— Тогава как да се обяснят плачът и стенанията, които е чул пророкът, възкачвайки се на седмото небе? Нима това не е човешки плач?

— Това е бил плачът на ангелите, които със сълзи измолват от аллаха опрощаване на греховете на правоверните. По време на сюнета ще организираме научен спор на мъдрите улеми, за да се разкрие цялото величие на този обряд, който оставя върху човека знак за принадлежност към истинската вяра, към избраниците на аллаха.

Роксолана въздъхна.

— Ще очаквам с нетърпение това високо тържество — каза тя.

— Не се съмнявам, че ще бъдеш смаяна от невиждането зрелище — обеща султанът.

Зрелището наистина се оказа небивало.

Още сутринта на уречения ден Сюлейман заедно със султанката и валиде ханъм, придружен от целия двор, дойде на Атмейдан, където близо до еничарската казарма вече се извисяваше разкошният му престол, а пред него, по цялата ширина на някогашния константинополски Хиподрум, грееха с ярките си багри разкошните шатри за приближените, велможите и прислугата. Насреща на султана излязоха вторият и третият везир Аяс паша и Касъм паша, а великият везир Ибрахим чакаше падишаха в центъра на Хиподрума, обкръжен от еничарските аги и велможи. Всички бяха пеши, само султанът на кон, който държаха за златен повод, вървейки отстрани, началникът на султанските конюшни Рустем паша и неговият помощник. До престола Сюлейман беше придружаван от двадесет победени благородници, които след това бяха поставени до античните статуи, докарани от Ибрахим от Буда.

Настана великият обряд — целуването на султановата ръка. Допуснати бяха най-верните: везирите, велможите, военните старшини и мъдрите улеми. Тълпите ревяха от възторг и викът им се сливаше с рева на зверовете от султанския зверилник. Лъвовете, рисовете, леопардите, пантерите, мечките и слоновете сякаш също нямаха търпение да се присъединят към това, което започваше така бурно на Атмейдан. Свиреха военни оркестри, неуморно и безспир гърмяха топовете над Босфора и край всички врати на Стамбул. Покрай това реване, викане и гърмене някак си не забелязваха, че султанската сестра Хатидже не се беше явила на тържеството, макар че всичко ставаше едва ли не пред нейния дворец. Беше казала на Ибрахим: „Не искам да гледам недоносчетата на тази вещица!“ На султана никой не посмя да каже за Хатидже, а той, изцяло зает от високите си

задължения на повелител на тържеството, едва ли го забеляза през първите дни.

На втория ден на падишаха се покланяха старите везири, пашите и мъдреците, а на третия — санджакбейовете, емирите на азиатските племена и чуждестранните посланици. Едни бяха приемани мълчаливо, на други султанът кимаше благосклонно, към трети се обръщаше с добра дума, а със своя някогашен везир Пири Мехмед си размениха дори и стихове, понеже и двамата се смятаха преди всичко поети.

Всички, които идваха да се поклонят на султана, носеха подаръци. Дамаски коприни и египетски платна, индийски шалове и муселин, гръцко хасе и венециански дантели, злато и сребро, съдини, пълни със скъпоценности, сапфирени чаши, кристални купи, китайски порцелан, руски кожи, арабски бегачи, турски и мамелюшки коне, гръцки момчета, унгарски и етиопски роби — щедрите дарове нямаха край, всеки се стараеше да надмине другите със своята щедрост и изобретателност, да ги смае с нещо невиждано и рядко, да покаже широтата на душата си. Само подаръците на великия везир Ибрахим струваха петдесет хиляди дуката. Изглеждаше като че през тези дни в краката на Сюлейман беше сложено още едно царство. Султанът в своята щедрост го беше раздал на мнозина, а сега всичко беше отново събрано и върнато на законния владетел.

На четвъртия ден Сюлейман беше обкръжен от улемите, неговите някогашни учители и наставници на синовете му. Султанът ги гощаваше със сладкиши, плодове и шербет. Жонгльори и акробати развличаха присъствуващите. Момчета с женски дрехи танцуваха кючеци. Шутовете веселяха народа. Меддахите[6] разказваха смешни истории. Карагьозите[7] даваха своите представления за лъжеца Карагьоз и неговия почтен приятел Хадживат. Пехливаните показваха силата си. Мамелюците организираха конни игри. Вечерта засияха със светлините си петстотинте стамбулски джамии. На Атмейдан горяха направени от дърво три вражески крепости, всяка от които се бранеше от сто храбреци. След вземането на крепостите от тях бяха изкарани много прекрасни роби — момчета и момичета.

Чак на седмия ден развлеченията бяха спрени и еничарите тръгнаха на обреден поход с палмови клонки, запалени свещи, цветя и

плодове, с фигури на птици и животни, които трябваше да символизират мъжката сила.

Сетне чак до тринадесетия ден отново продължаваха състезанията по изобретателност и ловкост.

Състезаваха се музикантите — кой кого ще надмине, пехливаните, теглейки въжето един срещу друг, моряците и еничарите, катерейки се по съвсем гладки стълбове, намазани с лой или насапунисани, акробати, които скачаха над египетския обелиск и каменните стълбове.

Загадъчният немец изпълни обещанието си да покаже номера с дивите зверове. Докараха голяма клетка с три лъва и в нея беше хвърлен огромен глиган, целият омотан с кожени ремъци. Глиганът насочваше към лъвовете страшните си бивни, бореше се за живота си упорито и жестоко, ала най-сетне беше разкъсан от пъргавите хищници под рева на тъпана.

На немеца беше подарена свобода и кесия с дукати.

В това време главните виновници за тържеството бяха закарани в хамама за тържествено измиване. Отпред вървяха хафъзите, които четяха Корана.

На следващия ден първите люде на държавата, упълномощени за целта от падишаха, отидоха в Топкапъ и доведоха оттам нагиз-дените със златни премени трима султански сина. На Атмейдан Мустафа, Мехмед и Селим бяха посрещнати от везирите, за да ги придружат до султанския трон.

Дванадесетгодишният Мустафа, белолик, висок, силен и бързоок като неговата майка-черкезка, се държеше гордо и милостиво махаше с ръка на еничарите, които зареваха възторжено, когато го видяха. Той се приближи важно към султана, поклони се с достойнство и целуна ръката на падишаха, едва докосвайки устни до нея, сякаш за да изпълни просто обряда, а не от почит. Деветгодишният Мехмед беше като че ли малко копие на султана. Също така дългошиест и мрачен, с тънки устни, с внимателен поглед, с преждевременна замисленост върху мургавото си лице. И ако човек при вида на гордия Мустафа неволно искаше да възкликне: „Ей иде бъдещият султан!“, малкият Мехмед с приликата си със Сюлейман предизвикваше студени тръпки у придворните, и хората бързо отвръщаха поглед. Селим беше най-малкият от братята. Беше само на пет години. Изпълнен с детско

безгрижие, вървеше усмихнат, оглеждаше се наоколо с любопитни очи, не приличаше на всичките тези деца, които се тълпяха празнично наоколо, беше сякаш чужд за тях, случаен гост на тези високи тържества. Неговите коси с цвят на червено злато, огнени, сякаш докоснати от адски пламък, поразяваха и когато хората забелязваха тези коси, виковете стихваха и след малкия султански син плъзваха шушукания, съпровождащи го чак до трона, на който седеше Сюлейман. Понеже Селим приличаше на своята майка Роксо-лана, на гяурката, вещицата и магьосницата. Но тъкмо поради това, че Селим приличаше толкова на любимата му Хурем, Сюлейман сложи малкия на коленете си, прегърна го и го целуна, и от това зрелище тълпите занемяха, а след това над целия Стамбул литна една въздишка, тежка и ненавистна като зъл вятър от далечни простори.

Но отново засвири музика, отново започнаха да хвърлят пари сред тълпата готованци, запалиха огньовете, на които печеха овни и бикове за угощение — и огромното колело на веселбите се завърташе отново, гуляи, безделие, празно величаене, докато най-сетне на осемнадесетия ден в приемната зала на Ибрахимовия дворец се състоя самият обряд на обрязването, понесено от султанските синове с необходимото достойнство, без викове и сълзи, само дето малкият Селим се понамръщи от болка, а Мехмед още повече навъси чело. Мустафа обаче изтърпя това толкова малко (но толкова важно!) изпитание като истински мъж, гордо и като че ли дори с радост. Може би се надяваше, че сега султанът най-сетне ще го обяви за наследник на престола и ще го изпрати в Маниса, като му даде да управлява провинцията Сарахун, както беше направил някога с него самия баща му султан Селим.

На двадесетия ден Сюлейман, като повика при себе си султанката, валиде ханъм, сестра си Хафиза и великия везир, попита Ибрахим:

— Как мислиш, Ибрахиме, кое тържество беше по-бляскаво: сватбата ти с нашата сестра или сюнетът на моите синове?

— Такава сватба като моята не е виждана, откакто светът светува и няма никога да се повтори, мой султане.

— А защо?

— Ами защото ваше величество не може да се похвали с такъв гост, какъвто имах аз. Понеже моята сватба беше украсена от

присъствието на падишаха на Мека и Медина, от Соломон на нашето време, от Повелителя на века.

Валиде ханъм поклати похвално глава при тези мъдри думи на своя любим зет. Сюлейман милостиво кимна на Ибрахим.

А когато пътуваше от Атмейдан в позлатената карета към своя дворец заедно с валиде ханъм и султанката, Роксолана, сякаш спомняйки си за нещо, каза:

— Ваше величество, забравихте да изпълните един важен акт.

— Какъв?

— Трябваше да благодарите пет хиляди пъти на своя велик везир за ненадминатите ласкателства.

Така Сюлейман се убеди, че жената не забравя нищо. Нито доброто, нито злото.

---

[1] Вид малък тъпан. — Б. пр. ↑

[2] Наемни войници през средните векове в Западна Европа. — Б. пр. ↑

[3] Герой от народния епос „Лейля и Меджнун“. — Б. пр. ↑

[4] Мюсюлмански обряд за обрязване на момчета. — Б. а. ↑

[5] Петият и шестият месеци от лунната година по мюсюлманското летоброене. — Б. пр. ↑

[6] Народни разказвачи. — Б. пр. ↑

[7] Комедийни артисти. — Б. пр. ↑

ЗОВЪТ

Роксолана привърза коня на кичестата леска и раздвижвайки изтръпналите си крака, тръгна бавно по горската поляна, като се опираше на скъпото копие-играчка с позлатено острие. Султанът се бе забавил някъде, а конните евнуси, които трябваше да я придружават, изостанаха безнадеждно, понеже тя препускаше по тези планини така, че и най-опитните ездачи не смогваха да я настигат. Беше измолила султана да я вземе на лова в Едирне — и не на гости, не за кратко време, а докато самият той бъде тук. Не искаше да остава в Стамбул, понеже нямаше с кого. Някога имаше поне врагове, сега и тях ги нямаше. Съжали, че не бе взела Хасан с неговите луди глави. Те биха накарали и тромавите евнуси да препускат и тя не би останала без охрана и закрила. Самотата сред тези покрити с девствени гъсталаци планини макар и да бе приятна, все пак я плашеше. Поляната бе обградена от тъмни храсталаци, към които сега Роксолана дори не можеше да погледне без страх. А пък току-що се беше промъкнала през тях с коня си, който сега спокойно подрънкваше с юздата зад гърба й. Тя не можеше да се опомни от своята дързост и удоволствието от самотата и в същото време от неясния страх, който продължаваше да я завладява все по-силно. Макар че от кого ли можеше да се бои.

Наоколо цареше тишина, като че от сътворението на света. Колко беше мечтала през тези непоносимо дълги години да се избави от безсънното следене на проклетите стамбулски очи, да се скрие, ако ще на небето, ако ще под земята и поне за миг да се почувствува на свобода, да избегне надзора, а сега беше сама сред целия свят и не можеше да се освободи от необяснимия страх. Дори конят й като че ли замръзна и вече не пръхтеше и не подрънкваше с юздата си, а тя се боеше да се озърне назад: ами ако се е провалил през дебелия мъх или са го погълнали гъсталаците? А пък самата нея я притегля-ше някаква непреодолима сила към гъстата стена на дърветата, сякаш искаше да се заблуди там, както се беше заблудила някога Настаска Чагрова на мястото на техния Рогатин, но онази Настаска я беше извел рогатият елен, а кой ще те изведе тебе, Настася, Хурем, Роксолано?

Вървеше сега през поляната като лунатичка, безпомощно протегнала напред ръце с непотребното украсено копие, и когато стигна до плътния тъмен гъсталак, той безшумно се разтвори (а може би всичко това беше само в тревожно-трескавото й въображение) и оттам изскочи огромен страшен звяр като от Апокалипсиса, с който някога отец Лисовски плашеше всички в Рогатин, звяр подобен на рис, а с крака на мечка, с уста на лъв, седмоглав и десеторог. Звярът сякаш скочи срещу нея — тя нямаше къде да се скрие и как да се спаси и само насочи към него своето малко копие, а след това замах-на с него като с обикновена пръчка и завика отчаяно:

— Къде отиваш!

И звярът се отдръпна. Десеторог и десетоок, той не остави подир себе си никакви следи, не остана нищо, дори и страх в душата й, тя само чуваше гласа си, който крещеше: „Къде отиваш!“ — глас, който кънтеше неспирно и сякаш някой загрижено и разтревожено питаше: какво стана, какво се случи, какво свърши и какво започва? Мъка ли бе това, или щастие, тържество или катастрофа?

Озърна се: конят пасеше край леската, където го беше вързала. Протягайки меката си горна бърна, отхапваше трева и я дъвчеше с големите си здрави зъби, а от юздата капеше зелена пяна.

От всички страни започнаха да я обграждат привидения и да образуват стена, още по-плътна от тъмните гъсталаци, от които срещу нея бе изскочил ужасният мистичен звяр. Притвори очи — привиденията станаха още повече. Разпознаваше ги всичките, едните ги познаваше отдавна, а другите отскоро — стояха неотстъпно, упорито, навеки. Преди имаше само скъпи привидения — милата й майка, роднят й баща… Сега започнаха да я връхлитат и чужди, враждебни и зли привидения, ставаха все повече, увеличаваха се като листата по дърветата, като тревата под краката, като пясъка по морския бряг. Къде да намери спасение от тях? Досега търсеше спасение от живите, сега трябваше да се спасява и от мъртвите. А може би всички те са живи? Нали не беше видяла никого мъртъв — ни валиде ханъм, ни Ибрахим, ни венецианеца Грити, ни онзи проклет търговец, който я беше купувал и продавал по робските търгове. Падаха един след друг като класове под сърп. Жестока, безжалостна, непрестанна жътва. Как не бе покосена сама — и досега не може да проумее.

Ужасно изкривеното бледо лице на Ибрахим. Черните стиснати устни на султанската майка. Алчно изблещените очи на Грити. Сгърченият като ръждив гвоздей Синам ага. Нима е обречена да живее сред нещастие, жестокост, убийства и загуби, често безсмислени, като че изпратени за някакви незнайни грехове?

Беше се измъкнала след толкова години безцелно съществуване, борба и напрежение на всички душевни сили, ала какво е свободата, когато в душата ти няма вяра? Отхвърли своята вяра, а чуждата нямаше да приеме никога и ще бъде все така раздвоена между два свята — нещастно същество, фалшиво величие. Искаше да съедини несъединимото, да извърши това, което не можеха да направят дори могъщите богове. А може би боговете само разделят хората? И ако човек търси своята вяра, не трябва да витае в облачните висини, а да се спусне на земята, да я намери в простите радости, сред хората, в срещите и разговорите с тях, в любовта и щастието. Да ходи по земята, да скита по нея, да преплува реки, да се катери по най-високите планини.

Планините! В детството бе слушала твърде много за тях, те бяха съвсем близко до Рогатин, стигаха като че ли чак до неговите валове и в същото време си оставаха невидими и недостижими като приказка. За милата й майка планините бяха нещо омайващо. Беше се родила в подножието им и имаше в кръвта си от тяхната гордост. В Рогатин беше попаднала по някакво чудо, тъй като Гаврило Ли-совски беше грабнал своята Лександра от самия водовъртеж на хилядната селска войска на Иван Муха, слязъл от планините и повел оттам най-смелите и най-дръзките срещу пановете и всичко панско, та трябваше едва ли не самият крал да излезе с цялата си войска срещу планинските въстаници. Но никой не бе могъл да ги победи и те отново се бяха върнали в своите планини и бяха отнесли със себе си своята гордост и омраза към богатите. Настасиното летоброене започваше от Муха. Всички рогатински събития неминуемо се съпоставяха и сравняваха с годините на Муха: „Когато Муха тръгна от Влашко…“, „Онова лято, когато се появи Муха…“, „Там, където Муха разби войводите…“ Може би нейната майка й беше предала непокорството, възприето тъкмо от този Муха, когото всъщност не беше виждала никога и който с времето се представяше вече не като жив човек от плът и кръв, а нещо като планински дух, като въплъщение на вечно неукротимия човешки дух и

стремежа към най-големите висоти, където само може да се усети истински волният вятър. Планините бяха в мамините спомени, в разказите й, в мечтите и надеждите й. Обещаваше да заведе Настася в планините, все обещаваше и така и не я заведе.

…Викове и трясък, от всички страни на поляната се раздаде тропот на коне и изстрели — сега вече всичко бе действително — и от същите тези храсти, от които като че ли се бе показал мистичният звяр, изскочи черен конник, обсипан със злато, и така дръпна поводите, че конят заби копитата си в меката земя пред самата Хурем.

— Моя султанке! Безкрайно съм разтревожен!

Едва сега тя се опомни. Погледна султана почти весело.

— Но аз съм пред вас.

— Виновните ще бъдат строго наказани за недоглеждането.

— Моля ви, мой повелителю, не наказвайте никого. Аз избягах от всички, защото исках да избягам. Поне веднъж в живота.

— Да избягаш? — Той не можеше да проумее какво говори тя. — Как така да избягаш? От кого?

— От съдбата.

Доведоха й коня и почтително я настаниха на седлото. Султанът се приближи така, че тя да бъде до дясното му стреме. На Ибрахимовото място.

— Моя султанке, от съдбата не се бяга — тя се приема. Цял живот.

— Зная. И аз я приемам. Защото не я ли приемеш, ще те заставят — печално се усмихна тя. — Понякога ми се иска да избягам. Докато съм млада. Докато има нещо детско в душата ми. Ето на, днес ми се прииска да го сторя — значи съм още млада. Радвайте се, ваше величество, че вашата баш кадъна е още млада!

— Нима някой се съмнява в това?

— Всъщност едва сега разбрах защо дойдох тук. Ей там зад гората се издига остър бял връх, наподобяващ приведен рог. Кой знае защо ми се струва, че е съвсем близко. Иска ми се да стигнем до него, а после да се изкачим на самия връх. Би било чудесно, па-дишахо мой!

— Ти си султанка и жена, а не коза, да се катериш по такива стръмнини — недоволно промълви Сюлейман.

Но тя не слушаше думите му, не искаше да забелязва недоволството в неговия сподавен глас.

— Толкова съм радостна, че ме догонихте. Сега ще се изкачим на върха заедно!

— Султаните не се изкачват по върховете — каза той още по-недоволен.

— Ами кой тогава се изкачва на тях? — възкликна тя и пусна коня си в галоп. Сюлейман махна с ръка на свитата да препусне напред и да задържи коня на султанката, той догони Роксолана и като се мъчеше да я успокои, промълви примирително:

— Не трябва така да подгонваш коня си, Хурем, аз не обичам прекалено бързата езда.

— Зная това, ваше величество. И не от вас, а от съвсем страничен човек.

— От кого?

— От венецианеца, когото доведе посланикът Лудовизио.

— Онзи ли, дето дойде от испанския крал, за да види нашия двор и столицата ни? Той искаше да се срещне с мене, но аз нямах време за това.

— Вие бързахте да догоните Ибрахим, мой повелителю, знаейки, че той сам няма да завоюва за вас дори и един камък, хвърлен насред пътя.

— Ибрахим е мъртъв.

— Затова и говоря за него така спокойно. А този венецианец, който се наричаше Рамберти, беше писал за вас, че вие не сте обичали и дори въобще не сте можели да яздите.

— Писанията са винаги неверни — изрече Сюлейман, — правдиви са само делата.

— Казах му това.

Султанът замълча. Не се учуди, че тя беше приемала венецианеца, не попита повече за какво са разговаряли с него — очевидно и бездруго знаеше всичко от тайните си доносници и дори сега не можеше да го скрие. Толкова по-зле за него!

Тя упорито следваше посоката към острия бял връх, извисяващ се зад гората, пришпорваше коня си, пускаше го в галоп. Завинаги и безвъзвратно бяха отминали ужасните дни, месеци и години, когато времето й пълзеше нетърпимо бавно като охлюв, без събития, без промени, без надежди. Но сега няма прегради, никой и нищо не й пречи по пътя и времето лети напред с исполински крачки, с гигантски

скокове и никаква сила не може да я накара да се спре, да се озърне назад, да съжали за извършеното. Онова, което беше минало, си беше отишло завинаги и дано никога повече да не се повтаря! А всичко беше като че ли вчера — сякаш с ръка ще го докоснеш. И този тридесетгодишен ококорен венецианец, когото доведе при нея Ха-сан ага. Тя не му показа лицето си. Покри го с фереджето и Рамбер-ти виждаше само очите й, излъчващи жив ум, и чуваше гласа й. Беше смаян, че тя знае италиански.

— Италия е прочута с велики жени, бих искала да зная как мислят те — засмя се Роксолана.

— А на мене все ми се е струвало, че Италия е по-прочута с мъжете си — внимателно беше отбелязал Рамберти.

— Не правите велико откритие. Нима може да се очаква нещо друго от мъжете? Надявам се, че и в Стамбул сте забелязали само тях?

— Тук и не може да се забележи друго. Струва ми се дори и ал-лах да слезе на земята и да започне да ходи по къщите на правоверните, непрекъснато ще чува: „Тук има жени, забранено е.“ Аз не съм аллах, а само един обикновен пътешественик, интересуващ се от антични руини, с които е толкова богата тази земя. Освен това заслепи ме блясъкът на султанския двор и сам султан Сюлейман. Аз писах за султана и ако смея да помоля за вашето любезно внимание…

Той й подаде ситно изписана арабска хартия джафари.

— Може би ще позволите да го прочета на глас? Не смея да ви създавам главоболия.

— Свикнала съм да разчитам и по-трудни неща.

Тя внимателно прегледа листовете. Рамберти пишеше: „Султанът е по-висок от повечето хора, слаб и с дребна кост. Кожата му е мургава, като че опушена. Бръсне си главата като всички турци, за да му стои по-добре чалмата. Челото му е широко, леко изпъкнало, очите големи и черни. Когато гледа, изразът му е по-скоро милостив, отколкото жесток. Орловият му нос е малко възголям за неговото лице. Не си бръсне брадата, само я подстригва късо, мустаците му са дълги и червеникави. Шията му е твърде дълга и много тънка, а също и останалите части на тялото му са несъразмерно удължени, нехармонично и лошо сглобени. По душевна нагласа е голям меланхолик и никога не би разговарял и не би се усмихвал на близките си, ако не дъвчеше билка, която турците наричат афион, а древните

народи са наричали опиум и от която той се развеселява и едва ли не се опиянява. Един човек, който знае със сигурност това, твърди, че султанът въпреки меланхолията си е извънредно избухлив. Не умее твърде добре и ловко да се оправя с коня си и да го язди, но с удоволствие се упражнява в стрелба и други военни игри. Казват, че имал твърде добро сърце. Във всичко е сдържан и скромен, но повече от другите е пристрастен към своята вяра. Възможно е това да произтича от нерешителността и мудността на неговата натура, а не от желанието му да натрапва волята и убежденията си. Нито един от неговите предшественици не е обичал така свободното време и спокойствието. От тази гледна точка не го считат за враг на християните и го хвалят, че зачита чуждите възгледи и вери. За него се носи славата, че е милостив и човечен и лесно прощава провиненията. Разказват, че обичал книгите и с особена любов се отнасял към произведенията на Аристотел, които четял със своите тълкуватели по арабски. Неуморно изучава мюсюлманските религиозни закони и ги изповядва със своите мюфтии. На четиридесет и три години е. По-великодушен е от своя баща и останалите предци. Позволява да го ръководят неговите любимци, като Ибрахим, но в същото време е упорит и ако намисли нещо, постига своето, колкото и да е трудно и необичайно. Веднъж или два пъти в седмицата му четат историята за славните дела на неговите прадеди и как те издигнали царството до висините, на които е сега то. Той вярва в думите на пророка, че както един бог владее небето и небесните дела, така с божията воля е отредено един владетел да управлява земята и земните работи и той трябва да бъде от Османската династия. Но поради това, че онези, които са описвали постъпките и победите на Османовци, са били лъжци и подмазвачи, печелещи от заблуждаването на народа, султанът не обича техните писания, а само преглежда в историческите архиви документите как неговата династия е воювала и се е помирявала с чуждите държави. Неговите секретари се грижат за книгите с тези документи вярно и внимателно като за светини. Понякога четат на султана от тях и това не пропада напразно, понеже доброто познаване на историята помага да се направят изводи, полезни за сегашните дела, които често се различават твърде малко от миналите. Именно поради това тази династия така дълго е пазила обичаите, които от самото начало са й помагали да разпростре навсякъде своята власт. Мъдрите

хора виждат в това една от най-главните причини за дълготрайното могъщество на владетелите и държавите. Няма в света по-опасно нещо от честата смяна на държавните глави.“ Роксолана върна на венецианеца листовете.

— Написаното от вас може да бъде извънредно полезно и да послужи много за разбирането на тази велика земя в лицето на нейния славен властелин.

— Така ли смятате, ваше величество? — зарадва се Рамберти. Тя вдигна предупредително тънката си ръка.

— Но струва ли си да се пише само за да се задоволи нечие любопитство?

— Ваше величество, но нима нашият живот не е едно вечно задоволяване на глада от това любопитство?

— Може и така да е. Но само когато на хората се поднася истината. А когато те се хранят със сплетни, това е само за бедните духом. Вие пишете за билката, която упойва. Защо? Онзи, който притежава най-голямата власт, не се нуждае от опиянение. Или за коня. Султан Сюлейман завладя половината свят на кон. Като великият Искендер или Тамерлан. Не виждам тук живия султан. Фигурата му е някак си плоска. Макар перото ви да е точно, остро и проницателно. Да речем, вашата мисъл, че честите смени на държавните глави са нежелателни, е твърде интересна. Но колкото понякога и да са нежелателни тези смени, животът ги налага. И хората постоянно живеят в очакване на промени. Дори и аз живея с тези очаквания, ако щете.

— Ваше величество, съветвате ме да изхвърля всичко това?

— Та нима ще ме послушате? Вие можете да имате мнение за всеки човек. Особено за хората, открити за всички погледи. Животът на султана е известен на милиони, той принадлежи на всички и всеки може да говори за него, каквото си иска — нищо не може да се направи. Бих искала да ви помоля за друго. Възможно е да използувате нашия разговор и да напишете и за мене. Понеже аз съм първата султанка, допуснала при себе си чужденец, а вие сте първият европеец, разговарял със султанка. Но макар и да разговаряхте с мене, не знаете нищо за мене. И никой не знае. А измислиците могат да ме унизят и да ми причинят болка. Затова бих ви помолила да не споменавате за мене в своята книга. Аз съм заобиколена от своите деца и бих искала всяко

от тях да има достоен човешки живот. Нищо повече. Всичко останало ще ви каже моят доверен Хасан ага. Съветвам ви да се вслушате в неговите думи.

Знаеше, че Хасан може да пошушне на ухото на човека няколко такива еничарски заплахи, че от тях биха изтръпнали всички дяволи в пъкъла.

Умния можеш винаги да го предпазиш, или пък сплашиш по-лесно, отколкото глупака. Но Роксолана не можеше всеки път да пуска Хасан ага срещу чуждестранните посланици, особено пък срещу венецианските, пребиваващи постоянно в Стамбул, сменяйки се един друг и преразказвайки си клюките за нейното чаро-действо, с които ги хранеха Грити и Ибрахим. Нямаше мръсотия, която тези снабдени с високи пълномощия мъже да не разнасят за нещастната млада жена по цяла Европа. А тя? Трябваше да бъде покорна, макар че духът й беше непокорен, чакаше да настъпи нейният час и вярваше, че той ще настъпи. Ако с чужденците беше безсилна, на своите даваше отпор, където можеше. Така беше с Ха-тидже, която злобееше, че дълго няма деца от Ибрахим. Когато най-сетне зачена от своя грък, със злобна гордост започна да се подиграва на Роксолана: демек, келявото й тяло не могло да има повече плод, понеже коремът й бил запечатан от дявола. Стамбул-ските клюкари подхванаха тези думи, а самата валиде ханъм се усмихваше с тъмните си устни на пророкуването на своята дъщеря. И всичко това беше за нея, която беше родила на султана едно след друго пет деца! И като че ли напук на всички тях тя отново стана трудна и роди на Сюлейман още един син. Султанът го нарече Джихангир — покорител на света, както бе нарекъл някога своя най-голям син великият Тамерлан.

И когато след година Сюлейман отново се стегна за поход срещу Виена, тя поиска да отиде с него, като взе всичките си деца, не желаейки повече да остава в столицата зад стените на харема, при валиде ханъм с тъмните устни.

В похода взеха главния евнух Ибрахим, повече от половината евнуси и около двеста слугини. Валиде ханъм остана с опразнения харем, където доизживяваха дните си старите одалиски — наследство от предишните султани — и няколко робини, които Сюлейман още не бе раздал на приближените си. Ядовете на султанската майка не

трогваха особено много никого, защото се касаеше за нещо много по-голямо — за великата държавна политика.

Сега не се говореше за Унгария и дори не и за Фердинанд Австрийски, когото султанът наричаше вече не и крал, а само комендант на Виена и наместник на испанския крал в Германия. А крал на Испания Сюлейман упорито наричаше Карл V, като не му признаваше титлата император. Той смяташе, че Карл е просто самозванец и отиваше да го накаже и да му покаже, че на земята може да има само един цар, така както бог е един на небето. Сюлейман пишеше на Фердинанд: „Знай, че идвам не срещу теб, а срещу испанския крал. Преди да дойда до немската граница, нека той излезе насреща ми, защото не му прилича да оставя своята земя и да бяга. Испанският крал отдавна се хвали, че искал да ме удари, та ето аз съм начело на войската си. Ако той е храбър мъж, да ме срещне и да бъде така, както бог пожелае. А пък ако не смее да ме срещне, да праща данък на моето царско величество.“

Европа цяла настръхна. Тайният посланик на френския крал Ринкон, когото Сюлейман прие на Земунското поле край Белград, пръсна слуха, че султанът води петстотин хиляди войска, от която цели триста хиляди са конници и двадесет и пет хиляди еничари с аркебузи. Фердинанд още преди това беше изпратил посланичество начело с Леонард Ногарол и Йосиф Ламберт, което да посрещне султана. Посланиците наближаваха Ниш, а Сюлейман беше вече край София. В Ниш той не ги прие три дни, понеже се къпеше с Роксолана в топлите извори, които бе харесал още по време на първия си поход към Белград. Когато най-сетне посланиците бяха допуснати при него, за да целунат края на султанския ръкав, и главният драгоман Юнус бей преведе молбата на Фердинанд султанът да не отива срещу Унгария и неговата земя, беше им казано: „Походът вече започна и не може да бъде спрян. Турските коне тръгнаха по тревата и не могат да се върнат, докато не я изпотъпчат.“

Никаква сила не можеше да спре Сюлейман. След битката край Мохач той отне Румелия от Ибрахим и я предаде на Бехрам паша, който преди това беше анадолски бейлербей и в тази страшна битка съумя да се отличи повече от великия везир. Непосредствено преди похода Бехрам паша беше стъпкан от побеснелите камили. Султанът заповяда да набият на колове всички пазачи на бейлербей-ските

камили, а Румелия отново върна на Ибрахим, така че сега той стана владетел почти на половината царство, все едно че беше втори султан, и вече трябваше да прояви цялото си старание във войната срещу неверниците.

А Европа се готвеше за отпор на османската сила. Край Виена спешно се струпваха войски от цялата империя на Карл V. Дори френският крал Франсоа, за да не предизвиква упреци от страна на християнските владетели, изяви готовност да изпрати на Фердинанд помощ, макар че тайно уговаряше Сюлейман да заобиколи Виена и да се насочи веднага към Италия, за да нанесе на Карл най-страшния удар.

Римският папа Климент, който се беше помирил вече с императора, като му беше простил разгромяването на Рим и позорното си пленяване, изпрати на Фердинанд две осветени хоругви, които да помогнат да се разгромят неверниците.

И дори Лутер, който някога осмиваше онези, които се мъчеха да се борят с турците, сега се обърна с призив към всички владетели да се обединят, за да се сложи край на османската заплаха. Целият свят се вдигаше срещу Османовци. А Османовци вървяха срещу целия свят и излизаше, че Роксолана, тяхната султанка, също се изправя срещу целия свят.

Посланиците се надпреварваха да изпращат донесения от Стамбул до своите правителства за ненадминатото могъщество на младата султанка, а никой не знаеше колко беззащитна и безпомощна беше тя и тогава. Някога живееше с единственото намерение да се измъкне от робството с цената на всичко, да народи на султана синове, да се затвърди и издигне. Сега се утешаваше с мисълта: „Като пораснат децата, като пораснат, тогава…“ А какво ще стане тогава — не знаеше сама.

Дали тя не тръгна на този поход, за да докаже силата си пред валиде ханъм и Хатидже и за да не пуска близко до султана този подъл грък Ибрахим?

В Ниш, докато блаженствуваха със султана в удобните къпални, построени за тях на горещите извори, тежко заболя малкият Джихангир. Той и без това се роди най-хилав от всичките братя, беше по-слаб дори и от Мехмед. Роксолана се върна с децата в Стамбул така неочаквано, както и тръгна на този поход. Раздялата със Сюлейман

беше тежка и болезнена, но султанката бързаше и вече съжаляваше, че постъпи така неразумно, излагайки децата на неудобствата и несгодите на походния живот.

Бягаше от Стамбул, от неговите зли очи, от отровните му езици и шушукания, луташе се, търсейки спасение и приют. Но къде ли можеше да ги намери на този свят, за който Лутер пишеше с такава горчивина: „Накъдето и да се обърнем, навсякъде дяволът свива гнездо: ако идем при турците — срещаме дявола, останем ли там, където властвува папата — адът е неизбежен; от двете страни и навсякъде само дяволи. Така за нещастие върви сега светът. Няма ден и час, когато да си защитен от смъртта. От днес не може да се чака нищо добро. «Съдът е счупен и гостбата разляна.»“

Султанът стоя на Земунското поле, докато не получи вест, че Роксолана се е завърнала благополучно в Стамбул и че заедно с децата се намира в свещената непристъпност на харема. И тогава бързо тръгна към Драва, като заповяда да се прехвърлят едновременно на дванадесет места, за да вървят без задръжка към Виена.

Още не знаеше, че отива може би към своя най-голям позор. Роксолана се върна навреме. А иначе позорът би паднал и върху нейната глава. Враговете биха пуснали и слух, че именно тя е подучила Сюлейман да тръгне към Виена, за да сложи в краката й още една от най-прославените столици на Европа.

А султанът, след като се прехвърли през Драва, всъщност завърши своя поход към Виена. Той би трябвало вече отдавна да разбере, че с такъв сераскер като неговия Ибрахим би могъл да печели само състезания по грабеж, но не и истински войни. Великият везир, като вървеше пред султана, пръскаше по цялата земя отряди от хищни акънджии и те плячкосваха всичко наоколо, а в това време Луиджи Грити, за когото Ибрахим измоли от султана титлата на върховен наместник и граф Мармарош, безчинствуваше в Унгария. Той изгони от Буда всички християни и навсякъде постави османци, като доведе до сълзи дори такъв закоравял в злодеянията човек като Янош Сапояи. Когато пазителят на короната на свети Стефан Петер Перенеи се завтече към султана за помощ и защита от Грити, великият везир му пресече пътя, унищожи охраната му и заплашвайки го с вечно робство, го принуди да даде като заложник седемгодишния си син. Детето беше обрязано, закарано в Стамбул и не видя повече родния си баща.

Странно беше откъде у Ибрахим, познал от малък и нуждата, и робството, се беше появила такава ненаситна алчност към разкоша и такава жестокост към хората. Може би защото за това не се изискваше никакво умение, а дългогодишното лакейничество и блю-долизничество пред Сюлейман бяха развили в него само низки душевни качества, без да му позволяват да се съсредоточи върху нещо възвишено и благородно. Всичко у него беше повърхностно, фалшиво, показно: и умението му да развлича султана със свирене на виола, и привидната му ученост, и финансовите му и държавническите таланти, и дори изтънченият му вкус. Истински у него бяха само подлостта и бездарността, особено във военното дело. Той не спечели нито една битка през цялото време, докато беше велик везир и сераскер; не завзе самостоятелно нито един, дори и най-малък град, и старите еничари се присмиваха на Сюлейман:

— Султан Селим за осем години уби осем свои велики везири, а този не може да се избави от един калпав грък!

Този път, водейки огромната войска към Виена, Ибрахим неочаквано спря край малкото унгарско градче Кьосег. В Кьосег имаше само петдесет воини начело с хърватина Никола Юришич, който преди две години беше посланик на Фердинанд в Стамбул. Разбирайки цялото безсмислие от съпротива пред неизброимата османска сила, Юришич искаше да тръгне с конниците си към Виена, но от околиите села се стекоха селяни, стари жени и деца и го измолиха да ги защищава. Стените на Кьосег бяха стари. Запасите в крепостта бяха твърде малко. Амуниции Юришич беше купил със собствени пари, но средствата му бяха ограничени и барутът можеше да стигне само за няколко дена. И въпреки това Юришич, когото нещастните хора с обич наричаха Микулаш, предприе безнадеждна борба с огромната вража войска.

Изглеждаше, че могъщата османска вълна ще залее малкия Кьосег и ще го унищожи само за няколко часа, като не остави от него и следа. Ибрахим както винаги вече беше изпратил хабердаря при Сюлейман, който наблюдаваше действията на своя сераскер отдалече, чакаше неговите победи и размишляваше за величието и вечните закони. Обаче Кьосег се държеше, не се предавате и — о чудо! — османската сила се спря пред него безпомощна.

Ибрахим беше изпратил срещу града само конници и малки полеви топове, които хвърляха гюллета не по-големи от гъши яйца. Топовете не можеха да направят нищо на стените на Кьосег, а атаките на конниците бяха лесно отблъсквани от защитниците. Когато се приближиха еничарите и великият везир ги хвърли в атака, защитниците устояха на еничарския пристъп.

Небето се разтвори отново, върху земята се изливаха страшни порои, гърмяха гръмотевици, светкавици осветяваха черното кърваво дело, което се извършваше край малкия Кьосег. Османците кълняха и заплашваха непреклонните защитници, а подире им отново допълзя чумата и ги косеше с хиляди. Като нямаше с какво да се облажат в напълно ограбените околности, войниците се тъпчеха с неузрялото още грозде и по цели нощи си притискаха коремите и клечаха край шатрите.

Три седмици тъпка огромната войска край Кьосег. Обградените издържаха дванадесет пристъпа, половината защитници бяха избити, не беше останала и шепа барут, хранителните запаси свършиха, но имаше предостатъчно вода, която се лееше щедро от небето и Юришич не се предаваше. Ибрахим изпроводи при него пратеници, обещавайки да се оттегли от града, ако Юришич му плати откуп. Микулаш отговори, че няма намерение да плаща откуп на чужденци за собствения си град. Тогава Ибрахим му предложи да заплати само две хиляди дуката на еничарските аги за главоболията им. Юришич отговори, че няма толкова пари, пък и няма намерение да плаща.

Ибрахим хвърли еничарите в последен пристъп. През проломите в старите стени те влязоха от различни страни в града, където бяха останали почти само старците и жените с децата. Никола Юришич беше два пъти ранен. Изглеждаше, че това е вече краят. И тогава старците, жените и децата, предчувствувайки своята смърт, се събраха накуп и завикаха така отчаяно и страшно, че турците, които не бяха чували никога такова нещо, се уплашиха и започнаха да бягат от тази проклета крепост. След време еничарите измислиха за свое оправдание, че пред тях се бил явил небесен конник с огнен меч в ръката, който ги прогонил от Кьосег.

Ибрахим склони Юришич да предаде града с чест. Забрани грабежа и пусна на свобода останалите живи. На Юришич подариха златен султански кафтан и сребърни съдове. Сам великият везир

получи от султана почетни дрехи и както след всеки поход, перо с диамант върху чалмата си.

Но времето беше безвъзвратно загубено. При Кьосег Ибрахим загуби цял месец, започваше вече септември, а за връщане вкъщи беше далече. Султанът знаеше колко е опасно, ако се забавят до мразовете, затова разпусна войската за грабеж по Щирия и обяви, че с това походът свършва.

Това вече беше не отстъпление, а бягство. Австрийци, хървати и унгарци разпокъсваха османските отряди, изтребваха ги до последния човек, прогонваха ги от земята си така, че те едва успяваха да направят мостове на реките или да се прехвърлят с плуване, като потъваха и загубваха всичко заграбено. Едва не събориха моста при Марибор, та дори свитата на Сюлейман едва си проби път до мястото на прехвърлянето и великият везир трябваше от зори чак до мръкване да прекара на брега, без да слиза от коня, докато Сюлейман премине на другата страна. За това Ибрахим получи от султана кон със скъпи такъми и пари.

Като знаеше вече как би могъл да скрие от Стамбул най-големия позор, султанът влезе в края на ноември в столицата с още по-голям триумф, отколкото след първия неуспех при Виена. Пет дена столичните квартали Еюб, Галат и Юскюдар блестяха от светлини. Пазарите и магазините бяха отворени денем и нощем. На площадите раздаваха чорба и пилаф за бедните и безделниците. По пазарите разпродаваха иаграбеното и робите, доведени от войската. Преоблечен, султанът сам обикаляше пазарите. На третия ден, узнала от Хасан ага какво става по пазарите, Роксолана се присъедини към Сюлейман и измолваше от султана децата и младите жени, като им даряваше свобода. На търговците плащаха от държавната хазна, понеже според шериата дори султанът нямаше право да ощетява търговците, а за султанката се разнесе мълва, че ограбвала правоверните. Но какво я интересуваше мълвата! Когато я продаваха нея, къде бяха тези правоверни?

Тежко заболя сърцето на валиде ханъм. Тя легна още напролет, безсилна да понесе голямата обида, която й нанесоха султанът и султанката, и сега вече не ставаше. Отново обвиняваха Роксолана. Била отровила султанската майка с бавно действуваща отрова и сега валиде ханъм умираше и никой не можеше да я спаси.

А султанската майка умираше от собствената си злъч. Пръскаше я непрекъснато срещу Роксолана, но все не можеше да я излее цялата и сега сама загиваше от нея.

Роксолана само се подсмиваше. Казват, че отново щели да винят нея? Нека.

Биха могли да я обвиняват още, че е отровила някогашния велик везир, стария Пири Мехмед, който умря от скрита болест, докато султанът беше на своя безславен поход.

Още преди похода великият московски княз Василий Ивано-вич изпрати на Сюлейман гневно писмо за тайнственото изчезне на неговото посланичество, което трябваше да поздрави султана край Белград през 1520 година. Посланичеството беше пропаднало безследно и не се върна в Русия, макар и да беше известно, че е стигнало до Белград и че е било прието в лагера на султана. „От това — пишеше Василий Иванович — моята корона потъмня, а лицата на моите боляри помръкнаха.“ Великият княз заплашваше да плати за причинения му срам с огън и меч. Само двама души знаеха за това пратеничество: някогашният везир Пири Мехмед паша и любимецът на султана Ибрахим. Пири Мехмед беше приел московските посланици, а след това Ибрахим ги беше заловил, понеже стоеше между султана и великия везир. Къде бяха изчезнали и къде се бяха дянали скъпите дарове, които бяха донесли на султана от далечната Москва, това можеше да го каже само гъркът.

Знаеше го Хасан ага, както го знаеше и половин Стамбул, но кой би посмял да донесе до ушите на султана онова, за което той не пита?

Хасан ага като неуморна пчела непрекъснато носеше на Роксолана вести, дочути неща и слухове за всичките й врагове и за неприятелите на султана. Като узна за московските посланици, падна на колене пред нея, без да обръща внимание на главния евнух Ибрахим и без да се опасява, че той може да предаде всичко на валиде ханъм, а дори и на великия везир:

— Ваше величество, моя султанке! Но докога най-сетне този омразен грък ще управлява? Само на вас се надяваме. Само във вас е надеждата. Само вие можете да кажете всичко на султана. И за московските посланици, и за посланика от майката на френския крал, убит от Хюсрев бей. Ибрахим показва на всички чужденци огромния рубин, отнет от този пратеник, и се хвали, че това е най-големият

рубин в света. Само една ваша дума, ваше величество, ще е достатъчна.

— И защо? — питаше го тя. — Какво ще промени това? Султанът сам отстранява онези, които е поставил. Не бива да му пречим. А всесилното и безжалостно време ще прибере всичко.

— Но човешкият живот не е безкраен, моя султанке!

— Затова пък е безкрайно моето търпение!

След първия поход на Сюлейман към Виена тя го укоряваше за бездарния грък, вмъквайки в писмата си между редовете с любовни думи и своето: „Но нали ви казвах, нали ви казвах!“ Сега мълчеше.

Роксолана беше схванала голямата игра, която Сюлейман водеше с най-близкия си човек.

Никой не би посмял да пъхне крака в султанските чехли. Тези крака биха били веднага отрязани, чиито да са те. Но да се поставят тези чехли пред алчните погледи и да се насъскват всички един срещу друг, да си блъскат челата около тази примамка — не е ли в това смисълът на самата султанска власт? Особено ако народът плаща всички приумици на своя господар. В ожесточената борба за височайшето благоволение няма никога едино-мишленици, никой никому не помага. Когато избират от хиляди един — върху него пада най-тежката омраза на завистниците. Сюлейман избра Ибрахим, човека, който може би най-малко подхождаше за положението, което му се падаше. За султана Ибрахим беше нужен като двойник, като сянка, върху която пада всичко: и блясъкът и нещастието. А султанът стоеше отстрани, спокоен и почитан от всички. И всички видяха — гъркът е нищожен и всички ще бъдат нищожни на неговото място, а султанът е незаменим.

Струваше ли си да се събаря Ибрахим преждевременно, когато той щеше и така да си падне под тежестта на своята нищожност, чиято степен и размери можеше да определи само султанът? Всеки опит за намеса в тези негови права Сюлейман би сметнал за посегателство върху неговото величие и не би простил това никому, дори и на най-близките си хора. Затова трябваше да се запаси с търпение и да чака.

За да не дразни звяра в клетката, Фердинанд изпрати при Сюлейман свои хора да преговарят за мир.

Посланикът Корнелий Дуплиций Шепер имаше най-високи пълномощия от самия император Карл, от крал Фердинанд и от Мария,

вдовицата на покойния унгарски крал Лайош. Той донесе на Сюлейман ключовете от старата унгарска столица Естергом, писмо от император Карл, в което той обещаваше на султана мир, при условие че Сюлейман даде Унгария на неговия брат, както и писмо от Фердинанд с уверения в синовна преданост към Сюлейман, ако той му поднесе като дар унгарската земя. Шепер се надяваше, че ще бъде незабавно приет от самия султан, но Ибрахим разпореди иначе. Така да се каже, султанът му е предал цялата власт в неговите ръце, затова всичко, каквото има да казва посланикът, трябва да го каже на него, великия везир. Шепер беше приет в двореца на Ибрахим на Атмейдан. Великият везир смая посланика със златната долама, с която беше облечен, с огромния диамант на едната ръка и с още по-големия рубин на другата. Луиджи Грити, с обсипани със скъпоценности пръсти, цветущ и нагъл, присъствуваше като съветник по унгарските въпроси. Главният драгоман Юнус бей, един огромен мрачен турчин, за когото се носеха слухове, че е най-довереният султански дипломат, беше повикан от Ибрахим само като преводач, а началникът на личната му канцелария хронистът Мустафа Джелалзаде се приготви да записва всяка изречена дума.

Шепер целуна края на Ибрахимовата дреха, все едно че пред него беше самият султан, ала великият везир прие това като нещо естествено и поведе разговор за неограничената си власт в тази държава, за всемогъщата османска войска и за благородството на турците.

— Доскоро — каза той — султаните плащаха на еничарите по половин аспра на ден, а сега им плащаме вече по цели пет аспри, можем дори да им плащаме и по осем аспри на ден. За доблестната флота изобщо не жалим пари. Например съвсем неотдавна аз дадох за въоръжаване на своята флота срещу Италия два милиона цехини, но това ни най-малко не се отрази на държавната хазна — толкова е богата. Османската войска е непобедима, в това можаха вече да се убедят навсякъде, но ние можем дори да не вдигаме цялата си сила, понеже само петдесет хиляди кримски татари биха могли да опустошат целия свят. Два пъти водих войската към Виена, но и двата пъти пощадих този прочут град, а при настъплението скривах в горите хиляди жени и деца, за да не ги вземат в робство. Така правех не само

аз, а и много други добри турци, понеже не всички са варвари и хищни зверове, както ги наричат християните.

Шест часа се хвали Ибрахим пред посланика Шепер. Слугите носеха почерпки. С източните сладкиши се лееше и вино, забранено за всички мюсюлмани, но не и за Ибрахим, за когото на тази земя не съществуваха никакви забрани.

— Всичко, каквото правя, се смята за най-добре направено — хвалеше се великият везир. — Мога да направя един обикновен коняр паша. Мога да разпределям земите и кралствата, както пожелая, и моят господар не би ми попречил. Ако той заповядва нещо, а аз не съм съгласен, няма да изпълня повелята му. А ако аз намисля нещо, а той не е съгласен, все пак ще стане по моята, а не по неговата воля. Мирът и войната са в моите ръце. Победите на османското оръжие зависят само от мене. Унгарците аз ги победих. Падишахът не взе участие в боя при Мохач. Той само се качи на коня и дойде на помощ след като му известих за победата. Всичките блага ги разпределям само аз. Султанът дори не се облича по-добре от мене, а само като мене. Половината скъпоценности, които има падишахът и неговата жена, някогашната робиня Роксолана, са подарени от мене. Ето този диамант беше на тиарата на римския папа. Купих го за шестдесет хиляди дуката. А погледнете този рубин. Беше на пръста на френския крал, когато той попадна в плен при император Карл. Императорът не можа да купи този рубин, а аз го купих. И за нищо не харча дори и едно акче, понеже вместо мене за всичко плаща султанът. Неговата земя и държавната хазна, всичко от най-голямото до най-малкото нещо е поверено на мене. Разпореждам се с всичко, както си искам. Със султана раснахме заедно от малки. Дори сме родени в един и същи ден с него.

Ибрахим прие от Шепер писмата на императора и Фердинанд. Писмото на Карл V той целуна, притисна го до челото и погледна императорския печат, като каза наперено:

— Моят господар има два печата. Единият държи при себе си, а другият го даде на мене. Той не иска между нас да има някаква разлика.

Луиджи Грити пригласяше на Ибрахим, Джелалзаде безмълвно записваше, а главният драгомаи Юнус бей превеждаше, като се мъчеше да бъде спокоен, макар че в него всичко кипеше от гняв към

този нахален грък. Къде гледа техният султан? В чии ръце е предал империята? И как могат това да го търпят истинските османци?

И отново, колкото и да беше странно, истинските османци трябваше да възлагат всичките си надежди на онази, която едва ли не довчера наричаха вещица и магьосница и струпваха всичките нещастия на нейната глава. Понеже кой друг освен Роксолана можеше да вкара в ушите на султана истината за наглостта на великия везир и на кого ли Сюлейман би могъл да повярва така, както на любимата си жена? От двамата най-обични хора трябваше да избере единия, а понеже жената е винаги по-близо до сърцето на мъжа, никой не се съмняваше в победата на сул-танката.

Хасан ага, с когото Юнус бей имаше няколко тайни разговора, бързо дотича при султаиката, разказа й всичко, което беше научил за гърка, и загледа Роксолана предано, възторжено и с нетърпение.

— Добре, върви си — каза му тя спокойно.

— Ваше величество, ами сега?…

— Отивай — повтори тя още по-спокойно и студено.

Да не се намесва! Да нотърпи, да не се мъчи да ускорява събитията, да изчаква, докато гъркът сам падне в капаните, които поставя за другите. Нима не се опита вече да отвори очите на султана за неговия любимец — и какво? Ибрахим заедно с валиде ханъм й отровиха живота, а Сюлейман не си помръдна и пръстта да я защити. Каза тогава: „Нямам време да мисля за това.“ И тя трябваше да изтърпи всичко, докато гъркът с всеки ден се издигаше по-нагоре. Вече се обръщаше към Сюлейман „брате“, а зад гърба му го наричаше „оня турчин!“ На валиде ханъм казваше „майко“, а на султанските сестри „сестро“. Хатидже му роди син и сега се говореше само за него, само за малкия Мехмед, като че той беше наследникът на престола. Нощите на Сюлейман принадлежаха на Роксолана, а понякога и дните, но всичко зависеше от настроението му и невероятните прищевки на султана, а най-често от волята на великия везир, с когото беше принудена да се примирява, след като се убеди в безполезността на съпротивата. Трябваше само да чака и да се надява на всемогъщото време!

А султанът, дали защото беше отдал душата си на своя любимец, или пък го тласкаше към неминуема гибел, неочаквано обяви голям поход срещу къзълбашите и възложи на великия везир да оглави този

поход. Той заповяда да се подчиняват на ферманите на сераскера както на неговите и нарече Ибрахим „Украшение на държавата и на този свят, защитник на царството и върховен главнокомандващ“. Като тръгна на поход, Ибрахим започна да издава фермани и да ги подписва с нечуваната титла „сераскер султан“. Крепостите отваряха пред него вратите си като пред истински султан. Пашите, бейовете и племенните вождове излизаха насреща му с богати дарове. Дворът на Ибрахим по своята пищност вече надминаваше султанския. Обезпокоен беше дори Скендер челеби, придружаващ както обикновено Ибрахим, за да се грижи за снабдяването. Скендер челеби започна да се присмива на титлата „сераскер султан“, която великият везир си беше присвоил, и започна да говори сред познатите си, че гъркът се кани да свали Сюлейман от престола и да вземе властта в свои ръце. Тези разговори стигнаха до Ибрахим и за първи път през дългогодишното си познанство двамата ортаци се скараха тежко, макар че хитрият грък обвиняваше Скендер челеби не в разпространяване на слухове, а в това, че е започнал да се облича по-богато от сераскера и че имал по-голяма свита.

Вестите за тези кавги стигнаха до султана, но той мълчеше, сякаш очакваше кога Ибрахим ще унищожи опорите, на които се държеше досега. В това време другата Ибрахимова опора — Луиджи Грити — султанът изпрати с три хиляди еничари в Унгария, за да проверял как се зачитат там султанските права. След Грити беше изпратено известието на султанския Диван, че венецианецът дължи на държавната хазна двеста хиляди дуката за откупи и две пети от сумата трябва да изплати незабавно. Грити беше принуден да продава златните си и сребърни сервизи, защото знаеше, че за неизплатените дългове в тази земя не щадят никого, а същевременно се впусна да граби Унгария. Неговият кървав поход се съпровождаше с ужас. Янош Сапояи изпрати на Грити 200 хиляди дуката, за да спаси земята от разорение, но и това не помогна. Венецианецът надмина с жестокостта си всичко знайно досега. Не се спираше пред никакви злодеяния. Но когато уби стария петроварадински епископ Имре Джибака, дори и най-близките му помощници и съмишленици го изоставиха. Трансилванският войвода Стефан Майлат вдигна народно въстание срещу Грити. Напуснат от всички, венецианецът избяга преоблечен заедно с двамата си синове при молдавския владетел Петру Рареш. Ра-

реш незабавно предаде Грити на унгарците. Главата на омразното султанско оръдие беше отрязана, а тялото му хвърлено на кучетата. Джобовете на Грити бяха натъпкани със скъпоценни камъни, които разграбиха унгарските велможи. Три коли с ценности бяха изпратени в Буда на Янош Сапояи. Синовете на Грити бяха удушени в двора на Рареш.

Вестта за смъртта на Грити настигна Сюлейман вече в Персия, където той отиде разтревожен от обстоятелството, че шах Тахмасп избягва сраженията с Ибрахим и му предава градовете един след друг, криейки се в същото време със страшната си войска някъде по планините.

Но преди това, още в Стамбул, Сюлейман преживя може би най-тежката загуба. Съсипана и измъчена от собствената си злоба, една нощ умря в разкошната си стая валиде ханъм, умря мълчаливо, без да изрече последната си воля, без да повика в последния си миг нито една жива душа и когато един изплашен евнух изтича с тази страшна вест при главния евнух Ибрахим, той също се уплаши и обърка, като не знаеше как да уведоми султана. Обърна се за съвет към великия мюфтия Кемал паша заде и макар че той също беше тежко болен, надигна се от постелята и отиде при султана, за да поднесе на царствения му слух тази печална вест.

Сюлейман, след като изслуша главния мюфтия, склони глава и произнесе думите за възвръщането:

— „Наистина ние принадлежим на бога и се връщаме при него.“ След това заповяда останките на великата владетелка, на възвишената люлка, на царствената валиде ханъм да бъдат поставени върху почетната носилка и да бъдат покрити със скъпоценното почетно покривало, а улемите, велможите и знатните хора в Стамбул да излязат да посрещнат и положат благословените останки в съкровищницата до тюрбето на султан Селим като ковчеже със скъпоценности. Нареди да споменат благословената душа на нейно величество с молитви, като спазят най-добрите обичаи на оплакване според законите на шериата и суната.

А самият той едва ли пророни поне една сълза и дори не отиде да погледне покойницата. И колкото и да беше омразна тази жена за Роксолана, дори и тя бе поразена от поведението на Сюлейман. Да не

хвърлиш последен поглед на родната си майка! Да не й затвориш очите. Боже! Що за свят, що за хора, що за жестокост?

Но тя прости на султана неговата странна студенина, когато след месец от смъртта на валиде ханъм той я заведе в джамията „Света София“, където вече ги очакваше главният кадия на Стамбул, и заяви пред този суров човек, без свидетели, но с подобаваща тържественост:

— Вземам тази жена за съпруга.

Кадията се поклони на султана и султанката — така бе скрепен този удивителен брак. Никой не потърси съгласието на Роксолана, понеже за шериата гласът на жената няма никаква стойност, и всичко стана така неочаквано, че в момента дори не усети величието на това събитие и едва след време, когато султанът се отправи за Персия, а тя остана сама в Стамбул, когато народът я провъзгласи за султанка и вече произнасяше името й не с проклятия, а с хвала и слава, осъзна най-сетне, че е станало нещо невероятно. Нищо, че нямаше сватба и че бракосъчетанието им беше без тържества, а напротив, поразяваше със своята едва ли не обидна делничност, но все пак това беше брак, осветен от шериата и издигнат до най-висшия мюсюлмански закон — и сега тя е възвисена, възвеличена! И преди това османските султани бяха се женили за чужденки, сред които имаше и славянки, но всички те бяха дъщери на владетели, князе и крале, а тя беше само една робиня, купена и продадена, неизвестна, незнатна, слаба и унижена! Кой сега ще посмее да я нарече робиня? Кой ще посмее да вдигне срещу нея глас, срещу нейния род и произход? Долавяше в себе си гласа на легендарните амазонки и непокорните скити, знаеше, че сега никой и нищо не може да я спре, че няма да има повече нито противници, нито прегради. И всички предишни страхове и нещастия й се струваха толкова незначителни и нищожни, че й се искаше да се смее.

Дори султанската сестра Хатидже склони глава пред султанката и дойде да й се оплаква от своя мъж. Ибрахим, докато беше зи-мувал в Халеб, си беше взел една долна държанка, някоя си Мухсина, а после я беше изпратил в Стамбул и там тайно й беше направил къща. И тази блудница има наглостта да му праща любовни послания. Как смее този низък човек да противопоставя на султанската сестра някаква си уличница! И какво наказание заслужава той за своята изневяра?

Роксолана мълчеше. Какво я интересуваше Ибрахим, какво я интересуваха всички те? Каквото ще падне, ще си падне само. А тя трябва сега още повече да укрепва сградата на своя живот, да се утвърждава сама и да благодари на онзи, който я възвеличи и извиси, като я постави до себе си, а може би дори над целия свят. Майчице мила, да би могла да видиш чедото си! И отново нейните писма летяха към Сюлейман. „Мой велики владетелю! Скланям лице до земята и целувам праха от Вашите нозе, убежище на щастието. О слънце на моята сила и сладост на моето щастие, мой Повелителю, ако попитате за Вашата послушница, дробът на която след Вашето заминаване се овъгли като дърво, гърдите й се превърнаха в развалина, а очите в пресъхнали извори; ако попитате за нещастницата, която е потънала в морето на мъката и не различава деня от нощта, която страда от любов към Вас, която губи разсъдък по-силно от Ферхад и Меджнун, откакто е разделена със своя владетел, то сега аз въздишам като славей и ридая непрестанно. След Вашето заминаване съм в такова състояние, каквото бог да не дава дори на вашите роби-неверници.“

Султанът й отговаряше, като й съобщаваше как превземал къзълбашките крепости, как влязъл в столицата на шаха Тебриз, как продължил нататък по пътищата, по които е минавал самият Искендер, как преживял една ужасна нощ край изоставения древен град Султания. Няколко дни войската вървяла през студена мъгла и тъмен здрач, докато се озовала в мрачна планинска клисура, и уморените войници заспали в шатрите, между които били запалени хиляди огньове. Изведнъж малко преди полунощ над стана се извил дяволски смерч и се впил като някаква огромна въздушна пиявица в земята. Всички шатри освен султанската били само в един миг разкъсани и пръснати на всички страни. Смерчът поглъщал дори хора, животни и оръжие — всичко, което се изпречвало на пътя му. А когато преминал, след него в клисурата нахлули потоци студен въздух, град и лед. От недрата на планината проечал зловещ рев, сякаш там се пробудили всички демони от пъкъла, и между хората се понесъл тътен, предвещаващ опасност и всяващ ужас.

Хората замръзвали. С жалостен рев загивали камилите. Снегът не валял, а просто затрупвал войниците, хората, мулетата и всичко наоколо. Хората уплашено се притискали един към друг и молели аллаха да ги спаси от горските демони, пробудени от къзълбашите.

Сам султанът уплашен се спотайвал в разкошната си шатра, мислейки, че за първи път в борбата за чистата вяра небето му дава такъв зловещ знак. Когато на следващата сутрин се показало слънцето, всички видели, че снегът е червен, сякаш залян с кръв, и оцелелите се втурнали да бягат от тази страшна клисура. Минавали през непроходими места, където змиите били повече от растенията, а от планината попаднали в тресавищата на Ефрат, затъвали в тях и гинели с хиляди.

Великият везир обвини за всичко Скендер челеби, макар че кой ли би могъл да се бори със стихиите?

Султанът не взе да защищава главния дефтердар. Когато без всякаква съпротива великият Багдад разтвори пред него врати и на първия Диван Ибрахим постави искане да бъде убит Скендер челеби за измяна, Сюлейман не изслуша мнението на везирите Аяс паша и Касъм паша и подкрепи своя сераскер.

Скендер челеби и зет му Хюсеин челеби бяха обесени на багдадския Атмейдан, седем хиляди техни роби бяха пуснати за продан, а облечената в злато свита на дефтердаря беше взета в султанския двор и след време седем души от нея станаха везири при Сюлейман, а двама дори велики везири: Ахмед арбанас и Мехмед от босненския род Соколович, наречен Узун — Високия.

През нощта след обесването Скендер челеби се присъни на Сюлейман. Уж го душеше с кърпа и го разпитваше: „Защо ме обесихте невинен?“ Султанът се събуди ужасен сред тъмнината и самотата и прокле своя велик везир: „Да даде бог, Ибрахиме, скоро и ти така да свършиш!“

Спасение и утеха намираше само в писмата на Роксолана.

В Стамбул отново вилнееше чумата. Роксолана притискаше до сърцето си децата и изпращаше гончии с писма до султана: „Аллах ще се смили и морът ще мине до завръщането на моя господар. Нашите богоугодници казват, че смъртта ще изчезне, когато опадат есенните листа.“

И повтаряше в писмата ред от свое стихотворение:

„Като слънцето небесно шествуваш, сияеш!“

Султанът се завръщаше през Битлис, Халеб, Антиохия, Адана и Кония. Цели пет месеца вървя от Багдад до Стамбул, оглеждаше цялото царство, награждаваше отличилите се, съдеше и наказваше провинилите се. Нищо не подсказваше за промяна в неговото отношение към Ибрахим, когото сега всички наричаха само „сера-скер султан“, а за Сюлейман оставаше само титлата падишах. След завръщането в столицата султанът възложи на Ибрахим да води преговори със секретаря на френския крал Жан дьо ла Форс и да даде на Франсоа капитулации за правото на търговия и дипломатически привилегии.

В това време, подкупвайки придворните, при султана се промъкна някакъв обезумял стар търговец мюсюлманин и започна да настоява Сюлейман да му върнел някаква робиня, която Ибрахим купил от него чрез посредничеството на венецианеца Луиджи Грити. Съгласно шериата тази продажба трябвало да бъде потвърдена от трето лице, което именно било истинският собственик на робинята. Това лице бил Грити. Но тъй като Грити е умрял, неговото потвърждение се смята за недействително, особено ако се вземе предвид и това, че робинята е престанала да бъде робиня, а е издигната в султанския харем в ново качество, както да речем зърното може да стане брашно, а гроздето — оцет. Затова робинята трябва да бъде върната на търговеца, който я е продал, понеже продажбата й сега е станала нищожна[1].

Султанът изслуша мрачно безумеца и мълчаливо махна на дилсизите да затворят устата на този нахалник.

А вечерта извика при себе си Ибрахим, за да прекарат с него както някога нощта със свирня, разговори, вино и спокойни размисли в покоите, изографисани от италианеца Джентиле Белини.

За първи път Ибрахим дойде при султана без своята виола.

— Бих искал да послушам свирнята ти — спокойно каза Сюлейман.

— Омръзна ми! — небрежно подхвърли Ибрахим. — По-добре хайде да пийнем!

В гласа му вече нямаше почит и любезничене, не се подмазваше пред султана, пък и защо? Сам беше вече султан аскер, равен с падишаха, а може би и над него във всичко.

Султанът мълчаливо отпиваше от виното и гледаше изпод вежди човека, когото беше възвеличил, поставяйки го може би и по-високо от

себе си. Знаеше за него всичко. Може би съжаляваше, че не се вслуша навреме в гласа на своята Хурем, която сега отклоняваше всякакви разговори за Ибрахим, отклоняваше ги така упорито, че дори и на неговата откровеност отговаряше неопределено:

— Не мога да добавя нищо повече от казаното някога, за да не наруша свещения покой на ваше величество.

Султанът знаеше всички обвинения, които отправяха към Ибрахим неговите везири и приближени. Два пъти води войската към Виена и два пъти неуспешно. Без знанието и волята на султана беше обещавал мир на Фердинанд, когато всякакво примирие с неверниците противоречи на волята на аллаха. В персийския поход погуби половината от мюсюлманската войска поради своята бездар-ност, а в същото време шах Тахмасп не загуби нито един от своите воини. Великият везир се показа нищожен мюсюлманин. Някога той целуваше всеки Коран, който попадаше в ръцете му, и притискаше до него чело в знак на най-дълбоко уважение, а сега се дразни, ако някой му подарява свещената книга, и крещи, че имал твърде много от тази стока. Без съд, вкарвайки султана в заблуда, обрече на смърт честния мюсюлманин Скендер челеби, докато по всякакъв начин подкрепяше гяурина-кожодер Грити. Уби руските посланици, заграбвайки имуществото им. Прикри злодеянието на Хюсрев бей, като отне от него рубина, заради който босненският санджакбей уби тайния пратеник на майката на френския крал, измени на жена си, султанската сестра Хатидже, като си взе любовница. Бунтуваше стамбулската измет срещу самата султанка с намерение може би да я унищожи.

Кое да е от тези обвинения беше достатъчно за Ибрахимовата смърт, но тази нощ султанът не изрече нито едно от тях. Той пиеше вино и ставаше все по-мрачен и мрачен, като следеше с половин око станалия извънредно нахален свой любимец. След това изведнъж каза:

— При мен се промъкна някакъв търговец. Крещеше за някаква робиня, купена от тебе, после за моя харем. Не можах да разбера нищо.

Ибрахим се разсмя пиянски:

— Че как ще разбереш, като си турчин!

— С търговеца е свършено, сега само ти можеш да ми кажеш…

— Какво да ти казвам? — нехайно махна с ръка гъркът, доливайки на Сюлейман вино. — Какво да ти казвам? Било, каквото било. Всички са мъртви. Няма ни един свидетел. Нито валиде ханъм, нито

Грити, нито този стар мошеник. Синам ага се казваше. Платих на този негодник луди пари. Сега виждам — не напразно. Робинята стана султанка.

— Коя робиня? — пребледнявайки, попита Сюлейман. — За кого говориш?

— За султанката Хасеки. За Роксолана. Ами ние с Грити я нарекохме така — и тръгна по целия свят. Исках я за себе си, но как да я сложа в постелята. Само ребра. И за да не пропаднат парите, реших да я подаря в твоя харем. Валиде ханъм я прие.

Султанът скочи на крака и се изправи пред Ибрахим, лицето му потъмня така заплашително, че гъркът трябваше да се опомни, но опиянението, а още повече навярно неговата наглост го бяха направили сляп.

— Как смееш да говориш така за султанката? — бавно изрече Сюлейман, пристъпвайки към Ибрахим, който нехайно се беше излегнал на възглавниците. — Тя е майка на моите деца и нейното добро име струва несравнимо повече не само от твоята, но дори и от моята собствена смърт.

— Ти, турчине! — засмя се Ибрахим. — Искаш да умреш за тази нищожна робиня, за тази вещица? Да не си откачил съвсем? Поне да имаше за какво! Видях я гола — не събуди у мене нищо мъжко. А ти…

Не се доизказа. Султанът плесна с ръце и в стаята веднага нахлуха няколко дилсизи. Като знаеше колко бързо действуват немите, Ибрахим също скочи от мястото си, скривайки се зад султана, и като пребледня още повече от обикновено, зашепна:

— Ваше величество, мой падишах, но това беше само шега, това…

— Хванете го! — викна султанът, отдръпвайки се от своя любимец.

— А-а, мене ли да хванат? — скръцна с острите си зъби Ибрахим. — Мене, великия везир? Само да посмеете! Никой да не е посегнал!

Дилсизите пристъпваха мълчаливо към него. Той бързо се дръпна към стената, притисна гръб към фреските на Белини и замахна с обсипания си със скъпоценни камъни кинжал.

— Султане, опомни се! Мой повелителю! Но аз съм вашият макбул, мергуб, махбуб![2]

— Ще бъдеш мактул![3] — извика с изкривено от ярост лице Сюлейман. — Свършвайте с този предател.

— Не приближавай! — засъска гъркът към немите. — Ще ви изколя всичките! Заедно с вашия султан!

Един от дилсизите, жилав черен исполин, светкавично замахна с ятагана, хвърли го и прикова с него Ибрахим към стената като пеперуда с игла. Кинжалът падна от ръцете на гърка.

Той погледна към стената, сякаш не вярваше, че неговата кръв беше изпръскала рисунките на италианеца, и прошепна:

— Сюлеймане, умирам. Моята кръв…

Немите се спуснаха към него, дръпнаха го от стената, копринените шнур стегна шията му.

Султанът мълчаливо излезе от покоите. Разбуди Роксолана, не позволи да запалят светлина, седна на възглавниците така, че сиянието на мартенската нощ да не пада през разноцветните стъкла върху лицето му и сподавено промълви:

— Ибрахим е убит.

— Как? Къде? От кого?

— От мене.

Стана й страшно и леко.

— И какво ще стане сега?

— Нищо. Нима ти не си с мене?

Кой знае защо й дойдоха на ум отдавна прочетени думи. Още през детството: „Който победи, не ще бъде крив за другата смърт.“ Но не ги каза на султана. Мълчеше. Той помоли:

— Ела при мен.

И тя отиде. При кого ли би могла да иде на този свят?

Тялото на Ибрахим беше заровено в двора на дервишкото теке на Галата. На гроба нямаше никакъв знак освен едно дърво, което растеше наблизо.

Дворецът на бившия велик везир на Атмейдан беше превърнат в училище за млади енйчари. Градините му на Златния рог станаха място за разходки на стамбулци. Имуществото му беше предадено на държавата. От алчния грък остана огромно наследство. Над осемстотин селски имота и чифлика, около петстотин воденици, два милиона дуката, без да се броят златните и сребърните кюлчета, тридесет и два големи диаманта на стойност единадесет милиона

аспри, безброй скъпоценни камъни, пет хиляди богато везани кафтани, осем хиляди чалми, около сто хиляди шапки, украсени с чисто злато, две хиляди ризници, две хиляди позлатени щитове, около сто хиляди седла със злато и скъпоценни камъни, две хиляди шлемове, сто и тридесет чифта златни шпори, седемстотин и шестдесет саби в скъпоценни ножници, хиляда копия, осемстотин корана в златна подвързия с диаманти и множество скъпоценни камъни, хиляда и седемстотин роби и робини, две хиляди коне, хиляда и сто камили.

Хатидже султанът я даде за жена на младия Лютфи паша, който се беше отличил в персийския поход, понеже не беше редно такава млада вдовица да живее сама.

Велик везир стана арбанасецът Аяс паша, един мъжествен, но глупав и ограничен човек, равнодушен към всичко освен към собствената си власт.

Стамбул притихна покорен и укротен, коленичеше в краката на Роксолана. Сега всичко беше в краката й, но в душата й нямаше радост, нито в сърцето й тържество, искаше й се да се измъкне оттук, да избяга, накъдето очите й видят, да напусне Стамбул, та никога да не се върне повече.

Когато каза за желанието си на султана, той беше удивен:

— Но ти си извоюва величие в този град!

— Величие? — тя се засмя. — А какво съм видяла тук? Стените на Топкапъ, затворените стаи, следенето на евнусите, градините на харема и небето над тях? И целия свят — през кафеза, само дето за султанката са направени позлатени решетки. Мой повелителю, заведете ме някъде! Да идем далеч, далеч!

— Но къде? — недоумяваше султанът.

— Зная ли? Само да е далеч от Стамбул.

— Султаните могат да ходят само на война и на лов.

— О, проклятие на властта! Заведете ме поне на лов! В горите и планините! Заведете ме, мой султане!

…А сега препускаше по горските дебри, като държеше пред очи този странен остър връх, приличен на висок бял рог, Суркая. Рог-скала. Но по турски „сур“ означава не само „рог“, но и „сватба“. Нека тази скала да й бъде нещо като сватбен подарък.

— Мой султане, искам да се изкачим с вас на този връх!

Луда и неясна прищявка, но султанката гледаше Сюлейман така умолително, че той послушно слезе от коня и спъвайки се в широките си скъпи дрехи, последва тази жена, която не преставаше да го смайва. Скалата се издигаше полегато, така че изкачването по нея не изискваше особени усилия, но султанът все едно не успяваше да настига Роксолана. Тя го изпревари и стъпи на острия бял връх. Едва тогава се озърна към Сюлейман, който тежко мъкнеше отзад.

Стоеше над безкрайните гори, над царството на планините, издигната под самото небе и гледаше в онази посока, където трябваше да бъде нейната родна земя. Дивата пустинност на върха сякаш говореше нещо на Роксолана, и тя с цялото си същество долавяше някакъв зов, който беше въплъщение на нейната душа и жаждата й за истина.

Като въздъхна, Роксолана погледна към Сюлейман, който се катереше бавно и уморено, но упорито. Изпод високата му чалма се стичаха вадички пот. Тя гледаше султановото лице, хищния му нос, алчно разтворените уста, острите зъби. Идваше към нея, изкачваше се все по-високо и по-високо, приближаваше се към върха, на който стоеше тя, вслушана в непознатия зов.

И едва тогава, като погледна под краката си, Роксолана видя, че на бялото острие на върха има място само за един човек.

---

[1] Термин от мюсюлманския шериат. — Б. а. ↑

[2] Мил, желан, любим (тур.) — Б. а. ↑

[3] Убит (тур.). — Б. а. ↑

КНИГА ВТОРА
СТРАСТИ

КРЪВТА

От Ибрахим не останаха дори любимите му огледала. Хатидже не пожела да вземе нито едно, понеже всяко от тях като че ли пазеше в тайнствените си дълбочини бледото отражение на онзи, който опозори нейния царски род. Султанските емини, на които беше наредено да изземат имуществото на бившия велик везир за държавната хазна, се заинтересуваха само от скъпоценните рамки. Дори еничарите, които се настаниха в Ибрахимовия дворец, въпреки привичките си не започнаха да трошат огледалата, и то не от суеверен страх, а по-скоро от трезва пресметливост, че ако изпратят всичко това на Безистена и го разпродадат макар и на половин цена, ще имат по-голяма полза, отколкото от строшеното стъкло.

Неочаквано отвъд морето пристигна още едно огледало за Ибрахим. Вече за умрелия. По стамбулските пристанища винаги беше пълно със зяпачи, които посрещаха всеки кораб, сякаш се надяваха той да им донесе щастлива съдба. Изпращаше там свои хора и Хасан ага, защото искаше да получава незабавно вестите, долитащи с морските ветрове. И така един от неговите Хасановци узна, че на току-що пристигналия венециански кораб е докарано като подарък за Ибрахим едно огромно огледало. Със същия кораб в Стамбул беше пристигнал и изпратеният от самия дож на Венеция Андреа Грити прочут художник Вечелио с неколцина свои ученици. Дожът изпращаше любимия си художник по молба на сина си Луид-жи Грити, без да знае, че той е вече мъртъв, както не знаеше за смъртта на великия везир Ибрахим и онзи, който му изпращаше като подарък рядкото по своята красота огледало.

Хасан ага уведоми незабавно своята повелителка за това огледало и за художника, изпреварвайки дори вездесъщите султански улаци-доносници. Той изпрати на Роксолана кратко писмо и още същия ден получи от султанката нареждане да вземе от кораба огледалото и да го предаде на харемските евнуси, които да го поставят в кьошка „Гюлхане“, обновен от Сюлейман за любимата му жена по време на последното й боледуване. За художника Роксолана не

споменаваше, не се интересуваше и от онзи, който беше изпратил на Ибрахим огледалото, но Хасан ага знаеше, че някога все пак тя може да попита и да се поинтересува, защото беше не само султанка, а преди всичко жена — капризна, непонятна и загадъчна. Затова трябваше да събере вести и за това.

Огледалото беше разкошно — огромно колкото половин стена, в тежка златна рамка, наподобяваща отгоре арка, над която летяха две усмихващи се златни ангелчета с маслинови клонки в ръце. Кому ли щяха да донесат желания мир?

Огледалото украси приемната зала в кьошка „Гюлхане“. То хареса на самия султан, но и Сюлейман прояви сдържаност, достойна за един владетел, и не попита откъде е. Роксолана му каза за художника, изпратен от дожа на Венеция.

— Зная вече. Луиджи Грити беше помолил своя баща за това. Искаше да бъде както при великия Мехмед Завоевателя, когато Венеция също беше изпратила в Стамбул най-добрия си художник. Дори и мъртъв, Грити ми прави услуги. Трябва да отмъстя за неговата смърт, като накажа както подобава унгарците и този коварен молдавски войвода Рареш.

— Отново ли ще идете на поход, мой падишах? Заради някакъв си мъртъв търговец-друговерец?

— Той беше мой приятел.

— Струва ми се, той беше още по-голям приятел на Ибрахим.

— Грити беше убит, когато изпълняваше нашата висока воля. Това престъпление не може да остане безнаказано.

— Отново наказания и отново кръв? Мой повелителю, страхувам се. Няма ли да падне някога тази кръв върху нашите деца?

— Това е кръв на неверници.

— Но и тя е червена. Човешка кръв е. Колко ли е пролята вече на земята? Цели морета. А все не стига. И все тази мисъл: как да се пролее още? Ваше величество, не ме оставяйте сама в Стамбул! Задръжте своя поход. Вземете в ръцете си цвете, както някога Завоевателя, и нека този венецианец ви нарисува, както е нарисувал Завоевателя неговият предшественик.

— Традицията забранява да се изобразяват живи същества — напомни султанът.

— Изменете традицията, мой повелителю! Като се забранява живото, не се ли правят хора кръвожадни, престъпно равнодушни към живота?

— Колко струва един човешки живот, ако имаш намерение да измениш света? — тържествено произнесе Сюлейман. — Виновен е не който убива, а който умира. Враг на врага не чете Корана.

Роксолана гледаше този загадъчен човек и не знаеше да го обича ли, да го мрази ли за упорството му, а той уморено отпускаше клепачи, плашейки се от очите на своята Хасеки, очи с такъв необикновен и непонятен цвят, като нейното сърце.

— Приеми този живописец — милостиво се усмихна той. — За него това ще бъде неимоверно висока чест.

— Той е рисувал римския папа, императора, кралете.

— Но никога не е имал честта да говори с всемогъщата султанка.

Роксолана се засмя.

— Мой султане, тази почит просто ме убива! Повече бих се радвала да съм една безгрижна девойка, отколкото всемогъща султанка.

Той също се опита да излезе от прекаленото величие, което граничеше с опасност от вкаменяване.

— И на моето сърце е винаги най-мила смеещата се и пееща Хурем. Защо да не се смееш и да не пееш сега? Няма никакви прегради и препятствия.

— А може би човек се смее и пее тъкмо когато има прегради и препятствия? Иска ти се да ги превъзмогнеш със смях и песни, как иначе да ги отстраниш? С радостта да забравиш лошото.

— Искам сега винаги да имаш радост. Да я приемаш като дар от аллаха. И никой не може да ти попречи. Ще приемеш венецианския живописец, а може би ще приемеш и посланика на Пресветлата република — нека видят в какво щастие и богатство живееш.

— Баилите пишат за това вече десет години. Колко много ги изпращаше тук Венеция и всичките са еднакви. Живеят със слухове, като жените в харема.

— Ти принадлежиш сега към света на мъжете — доволен отбеляза Сюлейман.

— Малко ме утешава — горчиво се усмихна Роксолана. — В този суров свят няма щастие, а само негови празни заменители: слава,

богатство, положение, власт.

— Спомни си как приемахме полския посланик — каза Сюлейман — и как беше поразен, когато те видя до мене на трона, а още повече, когато ти се обърна към него на латински и на полски.

Роксолана се засмя, спомняйки си смайването на пан Опалински.

— Аз предадох за полския крал писмо, където беше написано: „Нека твоят посланик Опалински сам ти разкаже за щастието, в което видя твоята сестра и моя съпруга…“

— Безгранична е благодарността ми — прошепна Роксолана.

— И моята любов към тебе — глухо промълви султанът. — Всеки спомен за тебе ми свети като златна звезда и в най-гъстата тъма. Ще ти изпратя свои стихове за това.

— Ще бъде безценен подарък — обгърна го тя с шепота си, като с коприна.

Преди да се срещне с венецианеца, тя извика при себе си Хасан. Въпреки видимото си могъщество, нямаше друго място за такива срещи, освен покоите на Завоевателя в Големия дворец, твърде тесни сред този разкош, а сега овеяни и с лоша слава след нощта на тайнственото убийство на Ибрахим, станало в тях. Наистина, в тези покои имаше и нещо, което привличаше Роксолана, връщайки я сякаш в един забравен свят. Рисунките на Джентиле Белини по стените — далечни градове, фигури на хора, пъстри дрехи, голи тела, невинност и греховност, разкош и суета. В рисунките на венецианеца беше отразен целият човешки живот с неговите щастливи и нещастни съдби.

В дните, когато още се задъхваше от отчаяние, когато безнадеждната самотност терзаеше душата й, тя трескаво се вглеждаше в тези рисунки като в собствената си съдба и може би виждаше в тях дори неща, каквито нямаше там, а само болезненото й въображение насищаше този разноцветен свят на безгрижния венецианец с химери и ужаси. Сега минаваше покрай тях, без да обръща глава. Можеше да си позволи разкоша на величавата скука. Нямаше ги вече уплашено разтворените очи — над тях се свеждаха натежалите, бисерно твърдите клепачи иа султанката. Всичко друго за нея беше без стойност, освен самия живот.

Седеше на малкия копринен диван, подвила под себе си крака, загърната с изискана небрежност в широката пъстра дреха, чакаше

търпеливо докато слугите наредят на осмоъгълните масички сладкиши и плодове и следеше с половин око как нарочно се мотаят евнуси-те. Би могла да им викне да изчезнат, но все едно знаеше, че ще се скрият наблизо, за да я следят. Унизителна очевидност на робството, та дори и да е позлатено. Хасан ага както винаги бе доведен от огромния главен евнух, който се кланяше пред султанката чак доземи, не сваляше от нея робския си поглед и не си тръгваше, а стърчеше до вратата, макар и да знаеше, че както винаги ще бъде прогонен само с едно мръдване на Роксоланиния пръст.

— Какво става по света? — попита Роксолана своя довереник, кимвайки на Хасан да седне и да си вземе от султанските лакомства.

— Смъртните сновят нагоре-надолу — безгрижно изрече Хасан.

— Това се вижда и от харема. Разкажи за онова, което не виждам.

Не й се искаше още да говори за никаква работа, търсеше отмора в разговора, в гласа й имаше кокетство, каприз и безгрижие.

— Но защо мълчиш? — учуди се тя, като не чу отговора на Хасан.

Макар да бе най-близкият след султана човек (а може би и още по-близък и роден!), никога не забравяше, че тя е владетелка, а той само слуга, затова мълчанието му не толкова учуди, колкото разтревожи Роксолана.

— Хасан ага, какво ви е? Защо не отговаряте?

А той продължаваше да мълчи и да гледа зад гърба й упорито, без да мига, разтревожено или развълнувано.

— Хасане!

— Ваше величество — проговори той, — кръв… На стената има кръв.

— Нима може един еничарин да бъде поразен от кръв?

— Това е Ибрахимовата кръв, ваше величество.

— Боиш се да не би тази кръв да не падне върху мене? Но нали е казано: „Не вие ги убивахте, а аллах ги уби…“

— Те нарочно са ви поставили до тази стена — каза Хасан.

— Кои те?

Той съвсем се объркa.

— Знам ли? Те искат да стоварят всичко върху вас, ваше величество — и смъртта на валиде ханъм, и убийството на Ибрахим, и

смъртта на великия мюфтия Кемал заде. Чухте ли вече за неговата смърт?

Тя отново припомни цитат от Корана — не беше ясно дали го правеше сериозно, или искаше да се прикрие с шега:

— „…та онзи, който загине, да загине като убедително доказателство и онзи, който живее, да живее чрез същото доказателство.“

А в същото време тя чувствуваше как в душата й нещо стене жално и отвратително. Тук всичко е в кръв: ръцете, стените, сърцата, мислите.

— Ибрахим щеше да убие султана, султанът го изпревари, а сега те искат да струпат всичко върху вас, ваше величество — упорито продължаваше Хасан ага.

— Омръзнаха ми харемските сплетни.

— Дори смъртта на Трити…

— И Грити ли? И този ли аз съм го убила?

— Те казват, че на молдавския престол вие сте поставили Рареш, а пък Рареш…

— Предал на унгарците Грити, изпълнявайки моята воля ли? Всички само това и правят, та изпълняват моята воля. И Нетру Рареш също. Тази издънка на Щефан Велики. Той изпрати подарък за моята дъщеря Михримах, за султанската дъщеря! Една скъпоценна дреболия, каквато можеше да си позволи едно от многобройните копелета на великия господар[1]. А знае ли някой, че този господар Щефан някога беше в моя роден Рогатин с войската си и ограби църквата на моя баща-свещеник? И би ли могъл някой в тази земя да ми каже, къде е моята майка, къде е моят баща, моят дом и моето детство? И върху чии ръце е тяхната кръв?

Хасан мълчеше. Мъката й го пронизваше и той беше готов да поеме върху себе си нейното отчаяние и скръб, искаше да й помогне с нещо. Но с какво?

— Ваше величество, със своите хора правя всичко, за да…

— Защо? Моите ръце са чисти! Иди и кажи това на всички. Аз сама ще го кажа.

Тя скочи на крака и се засуети по килимите. Хасан също скочи веднага от мястото си и се притисна до стената — през полуоткрехната врата като че ли се мярна тежката фигура на главния евнух. Лъхна

кисел дъх на евнуси — невидими, но с усещащо се присъствие. Роксолана се отдръпна от стената с петната на Ибрахимовата кръв, спря се и погледна тези кафяви следи от смъртта на омразния човек. Усещаше как от всички страни я обграждат призраци, неподвижни като вкаменени символи на користолюбието и нещастието: валиде ханъм — с тъмните изрязани устни; двамата велики мюфтии с постни лица и очи на фанатици; пищната Гюлфем, натъпкана с глупост дори и след смъртта; Грити, който и с мъртвите си ръце загребва към себе си скъпоценни камъни; Ибрахим, който, оголил острите си зъби, й шепне със злоба: „Какво каза на султана? Какво му каза?“ Върху тебе падна сянка, макар и да си невинна. Достигна величие — и сега падна сянка.

— Намерих кой е изпратил отвъд морето огледалото на Ибрахим — неочаквано каза Хасан ага.

Простите слова сепнаха Роксолана. Привиденията се отдръпнаха, кървавите петна по рисунките на Джентиле Белини изгубиха зловещия си вид и изглеждаха като следи от небрежността на художника, като случайно цапване със сънлива четка, непонятен каприз на веселия, а може би и пийнал венецианец.

— Огледалото ли? — тя с радост се вкопчи в това избавление от привиденията, които я измъчваха и на върха на величието й с още по-голяма ярост, отколкото в робското унижение. — И кой е този благодетел?

Успокоена, тя се върна на копринено си диванче, разположи се удобно и дори протегна ръка да си налее шербет от сребърната каничка. Изникнала като че ли от стената се появи слугиня в прозрачно облекло, а зад нея като сенки се прокрадваха евнуси, и наистина биха били сенки, ако нямаха мръсни, лепкави от сладките неща пръсти, които бързаха да изтрият — един в шалварите, друг в чалмата.

— Махнете се! — викна им султанката. Слугинята отпрати с едва забележимо помръдване на веждата, та дори Хасан се учуди на умението й.

— Там е работата, че не е благодетел — каза Хасан. — По-скоро е любимец. И той като Ибрахим бил душата и сърцето на своя повелител.

— Казваш: бил? И него ли го няма вече, както и нашия грък?

— Този човек е жив, ваше величество. И като че ли плува насам, за да намери убежището, обещано му от Ибрахим.

— Обясни всичко — уморено се облегна тя на възглавниците.

— Нарича се Лоренцано. От рода Медичи е, но не от онези, които имат влияние и власт в Италия, а от някои неизвестни. Станал бил душата и сърцето на флорентинския владетел Алесандро Медичи. Чул каква власт има Ибрахим над султана и започнал да си пише с гърка, искал от него съвети и се оказал способен ученик. След това вече се съревновавали — кой ще завоюва по-голяма власт над своя благодетел. После започнали да следят, кой пръв ще се избави от своя благодетел, понеже любимците се стараят да станат любимци само за да могат рано или късно да сложат край на своите покровители, да ги отстранят и заемат тяхното място. Двамата се договорили в случай на неуспех да се спасяват един друг. А пък ако вземат властта, също да бъдат единни във всичко, докато им се покори целият многолюден свят — на единия ислямския, а на другия християнския.

— Говориш страшни неща. Как можа да узнаеш това?

— Ваше величество, от писмата. Купих писмата, които е писал този Лоренцано на Ибрахим. Гъркът не знаеше италиански и ги давал на своя преводач да ги чете, като му нареждал след това да ги унищожава. А преводачът ги продавал на великия драгоман Юнус бей, защото Юнус бей се беше врекъл да свали Ибрахим. Може би именно той е отворил и очите на султана. Сега Ибрахим е мъртъв и Юнус бей на драго сърце ми продаде писмата. В последното от тях Лоренцано съобщава, че е убил своя благодетел по време на лов, но бил принуден да избяга от Флоренция, понеже не съумял да вземе властта. Надява се да намери убежище в Стамбул. Още не знае, че Ибрахим е мъртъв.

— Къде са тези писма?

Той й подаде тънък свитък в копринена кърпа.

— Толкова малко?

— Ваше величество, нима размерът на подлостта зависи от количеството на думите?

— Приеми този Лоренцано и нека живее тука, колкото му е нужно.

— Флорентинците могат да го убият.

— Скрий го от тях. А венецианците, изпратени от Грити, ги доведи при мене. Ще приема художника. Къде живее? В двореца на Грити ли?

— Цялото имущество на Грити е иззето от държавата.

— А не съм ли аз държавата? Нека отворят за художника къщата на Грити и му осигурят всичко необходимо. Кажи, че това е нареждане на падишаха.

— Ваше величество, тук ли ще приемете този венецианец?

— Нямам за тази цел друго място. Хасан отново се вгледа зад гърба й.

— Плашиш се от тази кръв ли? От мъртвите врагове не бива да се боим. Трябва да ги обичаме и по всякакъв начин да ги възвеличаваме, защото тогава нашите победи над тях придобиват още по-голяма тежест. Нека този чуждестранен художник види кръвта. У един кървав султан и султанката трябва да бъде кървава!

— Ваше величество, защо правите това? Светът е жесток, той не прощава нищо.

— А как трябва да се отплащам на този свят? Със смях и песни ли? Не стига ли толкова? Уморих се вече. Бих литнала натам, където се е родила душата ми. Но откъде крила? Султанът се готви за поход срещу молдавския господар. Иди с него. И отиди до Рогатин. Виж и разкажи. Понеже там аз мога да попадна вече или само мъртва, или с мълвата. Като султанка не мога. Султанката стъпва само по своята земя. А моята земя сега е там, където са моите деца.

— Ваше величество, повярвайте, че сърцето ми се къса от мъка при тези думи.

— Добре. Твърде много думи чуваш от мен. Върви. Прекара в покоите на Мехмед Фатих до здрач. Нареди да донесат тук вечеря. Вечеряше с ужасите и с кръвта. Изтръпваше от неясни предчувствия. Плачеше, без да крие сълзите си.

Искаше й се още същия ден, същата вечер, без да чака утрото, да доведе този художник тука, да го хване за ръката, да го притегли към тези стени със следи от убийството, да му покаже кръвта и да извика: „Нарисувай султан Сюлейман върху кръвта, нарисувай го върху кръвта! Моята, на моите деца и на моя народ!“

А сутринта посрещна художника сдържано, с величаво спокойствие, цялата обсипана със скъпоценности и обградена от прислуга и евнуси, които се тълпяха в тесните покои на Завоевателя.

Художникът беше стар и уморен и някак си като яе ли равнодушен. Никакъв интерес нито в очите, нито в гласа, нито в целия му вид.

Роксолана, осмелявайки се да наруши престъпно обичая, отметна тънкото фередже, за да покаже на венецианеца лицето си, но и това не подействува на художника и не смути спокойствието му. Тогава тя отново покри лицето си и каза почти със злорадство:

— Не съм виждала ваши картини. Нищо не съм виждала. Не чух и името ви, макар и да ми казаха, че сте доста известен художник. Но нашата вяра забранява да се изобразяват живи същества, затова славата ви не съществува в тази земя.

Той изслуша спокойно тези жестоко-пренебрежителни думи. Като че ли не беше смаян и учуден и от това, че султанката знае неговия роден език.

Роксолана твърде късно схвана, че допусна грешка. Ако искаше да унижи художника, не трябваше да се обръща към него на родния му език. Трябваше да се обърне на турски, като използва преводача евнух. Но сега беше късно. Пък и трябваше ли да унижава този човек? Вгледа се в очите му и разбра: това, което изглеждаше равнодушие, всъщност беше мъдрост и дълбоко стаявано страдание. Може би художниците усещат най-остро цялото несъвършенство на света и поради това най-много страдат?

— Това, което казах, не е истина — изведнъж промълви Роксолана, — зная за вас много неща, макар и да не съм виждала картините ви, понеже светът, в който живея, не може нито да ги разбере, нито да ги приеме. Най-много ме заинтересува вашето прочуто „Възнесение“. Не зная защо си го представям цялото в златно сияние и Мария се възнася към небето в златна радост.

— За съжаление радостта винаги е съпътствувана от печал — отбеляза художникът.

— Зная това. В църквата на моя баща иконите „Възнесение“ и „Страсти“ бяха една до друга. Тогава бях още малка, за да разбера неизбежността на това единство.

— Преди шест години умря любимата ми жена Чечилия — неочаквано каза художникът, — и оттогава няма покой за старото ми сърце. Рисувах дожове, папи, императори, светци, работих много и упорито, търсех спасение и утеха, търсех онова, което превъзхожда всички страсти, търсех вечното.

— А кое е вечно? Душата? Мисълта?

— Това са неуловими субстанции. Свикнал съм да виждам всичко въплътено. Всичко става вечно, когато се облече в красота.

— А бог? — почти уплашено попита Роксолана. И допълни тихичко: — А дяволът?

— Ни боговете, ни дяволите са вечни, вечен е само човекът на земята, макар и да е смъртен — спокойно промълви художникът. Каза го без страх, сякаш виждаше напред през годините и знаеше, че ще надживее всички: няколко венециански дожа и римски папи, император Карл и четирима френски крале, пет турски султана и тази млада, прилична на тънко момиче султанка, защото сам щеше да умре едва в деня на стотния си юбилей, оставяйки след себе си безброй произведения.

— Словата ви са противоречиви. Как може да бъде вечно онова, което умира?

— Умира човекът, но красотата живее. Красотата на природата. Красотата на жената. Красотата на творбата. Ако след мене остане за поколенията поне един рисунък с четката по платното, той ще изобразява женската красота.

За първи път през целия им разговор погледът на стария човек пламна и огънят на очите му беше такъв, че изгаряше цялата душа на Роксолана.

— Но вие пристигнахте тук, за да нарисувате султана.

— И султанката — усмихна се художникът.

— Аз още не съм мислила за това. Моята вечност не е в мене, а в моите деца.

— Ще моля за позволение да нарисувам също вашата дъщеря.

— Само Михримах? А синовете?

Художникът не отговори. Отново се скри зад спокойното равнодушие. На Роксолана кой знае защо й се прииска да повярва в това спокойствие. Може би този човек наистина ще подари величие и вечност поне за времето, докато присъствува тук и рисува султана, нея и малката Михримах?

Венецианецът рисуваше портрета на Сюлейман в Тронната зала. Султанът позираше на художника целият в злато, на фона на тежките кадифени завеси, а на Роксолана й се искаше да напъха Сюлейман в тяхната стаичка, изографисана от студената ръка на Белини, който беше гледал света като че ли през ясните вълни на Адриатика, и да го

постави до стената, изцапана с кръв. „Върху кръвта го нарисувайте! — отново й се искаше да вика. — Върху кръвта! Моята, на моите деца и на моя народ!“

И венецианецът, сякаш дочул този безмълвен вик на загадъчната султанка, рисуваше султана не в злато, както правеше ислямският миниатюрист, поставен до неверника, та да не би гяуринът да допусне оскверняване на свещената особа на падишаха, а цял в тъмния цвят на кръвта, в нейното страшно бушуване: тънкият копринен каф-тан, кадифеният елек, острият връх на чалмата — всичко беше кърваво-червено и отблясъците от този зловещ цвят падаха и върху острото лице. Фигурата на султана рязко се открояваше върху тъмнозеления фон, беше цялата в алени отблясъци, хищна и остра като ислямски меч. И Сюлейман беше твърде доволен от работата на художника.

Сътворяването на портрет на султана се отнасяше към тържествените държавни актове, затова в Тронната зала през цялото време, необходимо на венецианеца за неговата работа, присъствуваха Роксолана, новият велик везир Аяс паша, членовете на Дивана, велможи, нишанджии, хаваши, чухраи и дилсизи.

А когато художникът пристъпи към портрета на султанката, зад гърба му не стърчеше дори главният евнух, само другите евнуси непрекъснато сновяха нагоре-надолу, като ту донасяха, ту изнасяха нещо и на Роксолана й се искаше да ги изгони като досадни и натрапчиви мухи. Но знаеше, че би било напразно. Евнусите винаги триумфират. Сами жестоко осакатени, те осакатяват жестоко и немилостиво живота на другите.

Сякаш схващайки душевното състояние на султанката, художникът нахвърли върху платното очертанието на нейното лице. Тази рисунка стана като че ли свидетелство за някакво единство между тях. Обединяваше ги макар и неизвестно с какво. Те още не го съзнаваха, но чувствуваха, че рисунката завинаги ще съедини младата всевластна жена и остаряващия художник с очи, пълни със съсредоточеност и скрита мъка.

Султанът изяви желание Роксолана да се облече в подарената от него след Родос рокля и да си сложи всички скъпоценности. Може би подсъзнателно бе почувствувал, че венецианецът го е нарисувал не в ореола на славата и победите, а в отблясъците на кръвта и сега искаше да му отмъсти, като го накара да изобразява не живата султанка, а

нейните скъпоценности, сиянието на диамантите, пурпура на рубините, зелената тъга на изумрудите и розовия блясък на перлите? Той заповяда и дъщерята Михримах да я украсят със скъпоценности така, че те съвсем скриха нежното й личице. Неизмеримо богатство ли беше, или глупава прищявка на източен деспот? Но художникът беше твърде опитен, за да се обърка. Геният, като истината, е по-силен от деспотите. Художникът прозря през тези скъпоценности и намери зад тях Роксоланиното лице, проникна в тайните му, откри в него дълбоко скритото страдание, горчивината и болката и показа всичко това в усмивката, в розовия оттенък на бузите, в трепкането на прозрачните ноздри, в упоритата брадичка.

Така и ще стигне Роксолана при далечните потомци с горчивата си усмивка, но не от картината на прославения венецианец, чието съществувание ще засвидетелствува в своите „Животописи“ само Вазари, а от гравюрата на неизвестен художник, който предвидливо я е направил от тази картина. Портретът на Михримах ще пропадне навеки, а портретът на Сюлейман ще се окаже в Будапещенската национална портретна галерия под инвентарен номер 438, сякаш султанът беше пожелал след смъртта си да намери убежище в земята, на която приживе беше причинил толкова много зло.

---

[1] Титла на владетелите (князете) па Молдавия и Влашко през XIV–XIX в. — Б. а. ↑

ТЪПАНИТЕ

Султанът отново беше далеч от нея със своите диви войници, луди коне и смрадливи камили, с тъпаните и знамената.

Грохотът на тъпаните заглушаваше живите гласове. Студен и мъртъв като желязо грохот. В човека този звук не проникваше никога и никога не ставаше човешки. Тъпаните гърмяха безмилостно в тъмнина и на слънце, без да жалят някого, без да се боят от някого, вървяха срещу смъртта.

Да умреш побеждавайки! Напред! Напред! Напред!

С геройство може да се надвие всичко на света. Това е най-висшият пример да не щадиш себе си. Чувството за самозащита ми е чуждо. Защото съм само един тъпан. Удряй ме без милост, удряй ме с всичка сила, удряй ме с ярост! Колкото по-силно ме биеш, толкова повече живея. Онова, което е трябвало да умре, вече е умряло и аз съм се родил от смъртта на животното, от което са смъкнали кожата, за да стана дух на безстрашие и храброст. Моят глас не знае жалост, чужди са му съмненията, нека да звучи тържествено и зловещо, мрачно и страшно, нека да гърми, а с него да гърми и моята душа!

На Роксолана й се искаше да вика по стамбулските хълмове към онези далечини, където отново отиде султанът, като взе този път със себе си и синовете Мехмед и Селим: „Не вярвайте на тъпаните и знамената! Не слушайте техния мъртъв глас! Те зоват за кръв и пожари!“

Султанът се отправи през Едирне и Скопие чак до крайбрежието на Адриатическо море, за да сплаши Венеция. Колкото и бавно да се разпространяваха по това време вестите, вестта за убийството на Луиджи Грити вече беше стигнала до венецианския дож Андреа Грити, и той веднага отзова от Стамбул своя художник, като не му даде възможност да нарисува султанските синове, а сега с чувство за мъст към Сюлейман имаше намерение да се присъедини към Свещената лига, възглавявана от император Карл — най-яростния враг на турския падишах. По-малките синове Баязид и Джихангир Роксолана не ги пусна в похода. Смени възпитателя на Баязид с Хасан ага. Може би не

без тайната мисъл поне един от синовете й да възприеме нещо скъпо за нейното сърце. Понеже беше забелязала, че той се вслушва повече от другите в песните й, отколкото в султанските тъпани. Но само султански ли бяха тези тъпани? Съвсем доскоро те мрачно мълчаха при появата на Роксолана, но после, когато тя се издигна над харема и роди на Сюлейман четири сина, тъпаните биеха за нея, но тъпанджиите упорито държаха бухалките само в лявата ръка, сякаш подчертаваха непълноценността на султанката. Сега тя стана могъща и единствена, без съперници и врагове, и тъпанджиите удряха тъпаните с двете си ръце, а стамбулските тълпи ревяха от възторг, когато видеха позлатената карета на Роксолана. И чии са тогава днес тъпаните, нима са само на султана, а не и нейни?

И трябва ли да се вслушват в тези тъпани нейните деца?

ПЕТОРКАТА

Самотата още не бе дошла, а само се мяркаше по хоризонтите на нейните сънища и се прокрадваше заплашително като тигър към младата жена, озъбвайки се хищно всеки път, когато откъсваха от Роксолана синовете й, за да ги предадат на назначените от самия султан възпитатели. Отначало не познаваше самотата дори по време на продължителните походи на Сюлейман, не я забелязваше покрай грижите с децата. Но децата растяха, отделяха се от нея все повече, както се отделят клоните от ствола и тя знаеше, че не може да попречи на това, както не можеше да речем да спре растежа на дърветата.

Султанът отново беше на поход и тя тъгуваше в градините на харема, в очите й беше легнала тежката мъка на бездомност, у нея живееше отчаянието на човек, захвърлен на безлюден остров. Но кой ли би могъл да надзърне в очите й? Покорните слугини улавяха трепкането на ресниците, повдигането на веждите, движението на ъгълчетата на устните — всичко беше както някога у всемогъщата Махидевран, всичко стана така, както си мечтаеше някога малката робиня Хурем, всичките й желания се сбъднаха, дори и най-дръзките. Но беше ли станала по-щастлива и по-свободна?

Докато децата бяха малки, на Роксолана й се струваше, че градините наоколо бяха райски — нали красотата им носеше толкова радост на тези нежни и беззащитни същества. Ала децата израстваха и сякаш дори надрастваха своята майка, оставяха я в тези градини, а сами се стремяха към простора, влечеше ги към небесата, към чуждите за нея, ала родни за тях османски небеса. Но наистина ли небето е разделено между държавите, както и земята, и има ли родно и чуждо небе. И всяка държава ли има свое слънце, своя луна, свои звезди, облаци, дъждове, мъгли и ветрове? Децата я отделяха от миналото завинаги, навеки и тя вече никога няма да се върне в родното място. Не ще може да проникне там дори нейната неугасваща любов към майка й и съчувствието към баща й и тя ще бъде разпъната между тъгата и отчаянието, между същността и представата, между вечността и всекидневието. Когато попадна в страшния харем като безпомощна

робиня, имаше у себя си безгранични запаси от мъжество, но не притежаваше сила. Сега имаше сила, но децата й бяха отнели мъжеството. Трепереше за тях едва ли не като звяр, прикриваше ги със себе си, с бъдещето си, с живота си, пожертвува за тях душата си, смени боговете — отказа се от единия и го забрави, и взе другия, мъчейки се да го направи свой (но ще може ли някога?) — и все заради децата. Децата се раждаха и първото, което виждаха, беше небето и морето. Земята идваше при тях по-късно и беше безкрайна. А животът? И той ли е безкраен за тях?

А какви деца само! Синовете са стройни като кипариси. Михримах на дванадесет години е висока вече колкото майка си. Най-големият — Мехмед — е почти султан, взел е от баща си цялото величие, властност и недостъпност, сякаш още от люлката се готвеше за властта. За властта или за смъртта? Докато живее Мустафа, най-големият Сюлейманов син още от хищната черкезка, над Рок-соланините синове тегне заплахата от изтребление. Султан става най-големият, а всички по-млади… От жестокия закон на Завоевателя нямаше спасение. Може би и децата чувствуваха това едва ли не от люлката и детството им свършваше в стаята на тяхната майка, понеже щом преминеха при своите възпитатели, те ставаха все едно малки султани, учеха се на тържествени жестове, величествена походка и слова, на високопарност и високомерие. Не знаеха истинско детство, детски игри и приятели. Не можеха да си поиграят на криеница или дълго магаре, не знаеха шеговито да нареждат „калач-малач“, „кишмиш-мишмаш“, „чатал-матал“. Всички около тях бяха само поданици и слуги, затова малкият Селим все не можеше да повярва, че като всяко обикновено момче има десет пръстчета на ръцете си, а за Мехмед неговият възпитател Шемси ефенди наемаше срещу едно акче бедни момчета, та султанският син да ги бие и да развива силата, мъжеството и ненавистта си към враговете. За майката всички бяха различни, както и при раждането им. Мехмед при раждането имаше на челото си завити коси — признак, че ще бъде с нрав, като кон, и придирчив към хората. Селим имаше жълтеникави очи — трябваше да бъде хитър като дявол. У Баязид бенката над пъпчето показваше, че момчето ще има велико бъдеще. Джи-хангир се роди с голяма глава, което сочеше ум. Михримах се смееше насън — навярно се виждаше в

рая, а Баязид нощем плачеше, може би виждаше някои от близките си в пъкъла.

Пет деца. Шестият Абдаллах го прибраха висшите сили веднага след раждането, може би именно за да се утвърди великото число пет: Мехмед, Селим, Баязид, Джихангир, Михримах.

Но тя виждаше, че децата й растат без приятели, и нищо не можеше да направи. Забелязваше, че помежду им няма братска любов, а само съперничество и вражда, зад която прозираше насилствена смърт, и не можеше да предотврати това. Нали и самата тя живееше в този несигурен живот, където всичко беше призрачно, тайнствено и застрашително.

Пет, десет, петнадесет години в харема. Отначало се бореше за себе си, после мислеше само за своите малки деца, дните и нощите бяха погълнати от безсъние и грижи, времето й се стопяваше без остатък. Сега най-сетне можеше да се огледа, да се изправи, да въздъхне по-свободно, да помисли за бъдещето си и за децата, отново имаше време за обогатяване на ума си, за книгите, а може би и за величието. Имаше време ли? Учудването й беше безкрайно, когато откри, че сега времето й е по-малко, отколкото тогава, когато се грижеше за малките деца.

Петнадесет години отдаде на децата си, а какво постигна, какво извоюва за тях? Страхът и несигурността съпътствуваха раждането на всяко и продължаваха да надвисват над тях. Докато над Роксоланините синове се извисяваше по-големият им брат от черкезката Мустафа, Роксолана не можеше да има спокойствие. „По степта ще се лутам, като гургулица ще гукам.“

Султанът не произнасяше волята си. Държеше всичките си синове в столицата, не изпращаше никого в провинцията да управлява самостоятелно, не обявяваше своя престолонаследник, макар че всеки ден и всеки час очакваха това решение от него. Очакваше го валиде ханъм, очакваше го великият мюфтия, очакваха го еничари-те, везирите и цялата империя, но най-вече го очакваха две жени: някогашната любимка Махидевран, захвърлена в неизвестност и унижение, и сегашната владетелка Хасеки, която беше завладяла сърцето на Сюлейман, но ясно виждаше безсилието си пред жестоката съдба. Какво ще донесе съдбата на децата й?

Преди смъртта си валиде ханъм изтръгна от Сюлейман обещание да изпрати най-големия си син в Маниса, в същата онази провинция Сарухан, където някога беше изпратил него самия баща му султан Селим, който макар и да беше жесток, очевидно беше справедлив, защото остави за своя син трона. Оттогава Маниса стана първото стъпало към трона на бъдещия падишах. Провинция Сарухан не се подчиняваше на анадолския бейлербей, тя се смяташе като че ли частица от султанския двор, докато в нея не седнеше бъдещият приемник на най-високата власт.

Сюлейман обеща на майка си да изпрати Мустафа в Маниса, но не успя да изпълни обещанието си — валиде ханъм умря и Мустафа си седеше в Стамбул. Роксолана молеше всички богове султанът да промени решението си, но се намеси великият мюфтия Кемал паша заде, който също беше на прага на смъртта, и успя да склони Сюлейман да се закълне в Корана, че ще изпълни обещанието, дадено на покойната му майка. И най-сетне беше решено: Мустафа с еничарите си, с малък харем и с майка си, която вече предвкусваше как някога ще стане всемогъща валиде ханъм, тържествено потегли от Стамбул към Маниса, откъдето неговият баща беше тръгнал някога към Златния султански трон, понеже Османовци изпращаха своите престолонаследници там, откъдето те бяха дошли, та да идват отново само оттам. Четиридесет хиляди дуката годишен доход, самостоятелност и надежда да получи престола — ето какво отнасяше от Стамбул Мустафа, великолепен и наперен, като неговата майка, с дълга шия и достолепен като великия си баща. Ако всичко това бе станало докато беше жива валиде ханъм, не бе известно как щеше да го преживее и понесе Роксолана, въпреки своята твърдост. Най-големият син на Роксолана Мехмед почти едновременно с Мустафа беше изпратен за султански наместник в Едирне, което, разбира се, не можеше да се сравнява със самостоятелното управление в Маниса, но в същото време не лишаваше Мехмед от големи надежди, особено като се има пред вид, че султанът още не беше обявил своя наследник. Може би изчакваше да види кой от синовете ще се покаже по-ловък и смел? Роксолана едва сега разбра, че най-големите й страхове и терзания тепърва започват. Щеше да се успокои, ако в Маниса вместо Мустафа беше изпратен първенецът и любимецът й, нейният Мемиш, който някога й донесе освобождение от робството, пък макар и да не

беше обявен за наследник на трона и възвеличен пред цялата империя, но с надежда за най-голямата власт, понеже именно от този далечен и загадъчен град, в който никога не е била, Роксолана очакваше щастие за себе си и за своя син. Но в Маниса вече беше Мустафа и за да бъде отстранен, беше нужна цяла вечност, понеже в тази велика държава всичко се правеше противно на здравия разум: това, което трябваше да се прави незабавно, се протакаше неопределено дълго, а това, което можеше да бъде дори престъпно, се изпълняваше незабавно.

Пет деца роди тя на Сюлейман. Петорка. Като петте човешки сетива: зрение, слух, обоняние, вкус и осезание; като петте душевни чувства: радост, гняв, желание, страх и мъка; като петте предназначения на държавата: законодателство, изпълнение, съд, възпитание и проверка.

Ще имат ли късмет децата й? И щеше ли тя да стане по-щастлива, ако беше родила на султана десет или петнадесет деца — по едно всяка година? Ето на, разказват, че в Адилджеваз една кюрдка била родила наведнъж четиридесет деца — двадесет момчета и двадесет момичета, и дори султанът беше заповядал да запишат това измислено събитие в летописа на своето царуване. Но дори и това да беше истина, то нима щастието зависи от количеството?

Пред очите на Роксолана непрекъснато се изправяше онзи остър връх в Родопите, на който се изкачваха със султана и на който се оказа, че няма място за двама.

Едва сега Роксолана разбра какво значи истинско отчаяние. Нямаше с кого да се посъветва, не знаеше кого да моли за помощ.

Докато беше само една малка робиня в харема, можеха и да й съчувстват, а сега само я ненавиждаха. След като достигна най-голяма власт, видя, че е стигнала само до върха на безсилието. Предназначението на човека на земята е да даде продължение на рода си. Всичко останало е суета и измислици. А тя постигна само това, че постави децата си пред смъртна заплаха, и колкото повече се издигаше, толкова повече заплахата нарастваше, защото на тези висоти оставаше само властта, а властта не знае жалост.

Роксолана изживя истински ужас, когато узна, че Сюлейман едва не е бил убит по време на похода. Във Валон на брега на морето, където султанът беше отишъл с войската си (а беше отишъл там само

за да провери сераскера — новия си зет Лютфи паша, мъжа на омразната Хатидже), през нощта в османския стан се бе промъкнал сръбският войвода Дамян, който бе поискал да убие султана в неговата шатра. Шумът от едно настъпено от хайдутина сухо клонче го беше издал. Еничарите бяха съсекли веднага сърбина, султанът беше оцелял, оцеля и Роксолана с децата си. А иначе Мустафа би долетял пръв от Маниса в Стамбул, би възседнал трона и тогава щяха да последват законът на Завоевателя, властта на бясната черкезка и нейното тържествуване. А коя ли жена би могла да понесе търлсеществуването на съперницата си? По-добре смърт!

Написа бързо на Сюлейман пълна с отчаяние газела, която искаше да изпрати дори не с гончия, а по прелетните птици като Медлс-нун на любимата си Лейля:

Не ми се вярва вече, че ще се върнеш някога. Спасение! Дали ще дочакам да чуя гласа ти? Спасение!

Светове неми в тревожния ми сън се втурват, и аз, разбудена, отчаяно крещя: „Спасение!“

Никой освен утринния вятър не ще почука на моите забравени врати. Аз стена: „Спасение!“

Кога ревнивата война при мен отново ще те върне прекрасен, като светлина и сянка? Спасение!

Или да стана търпелива и твърда като камък, като кората на дърветата стари? Спасение!

Няма вече сили Хасеки да чака и отчаяна да те зове, султане мой. Спасение!

Когато през нощта пишеше газелата, ръката й беше водена не от страх за себе си, а за децата й. Обичаше ли, или ненавиждаше този човек — и сама не знаеше, но молеше всички богове да му дарят живот, та да е жив, и не толкова заради нея, колкото заради децата й.

„Истинно ви казвам: знайте, че вашето богатство и вашите деца са едно изпитание за вас…“

СТЪЛБОВЕТЕ

Сградите се държат на стълбове, царствата — на верни хора. При Османовци никой не знаеше какъв ще бъде, каква висока (или пък злочеста) участ го очаква — и в това беше цялата привлекателност на живота. Може би и тази държава беше станала толкова могъща благодарение на това, че хората не знаеха предназначението си, защото във всеки от тях имаше неограничени възможности, всеки молсеше да стигне дори до велик везир, стига да съумееше пръв да викне „Аллах е велик!“, пръв да замахне със сабята или да се покачи на стените на вражеската крепост. Надеждата и отчаянието, насладата от успехите и предчувствието за катастрофа, гласът на здравия разум и бушуването на страстите — всичко това като че ли беше непознато и чуждо за османците, които лсивееха само с войната, без каквито и да е други отклонения, нито крачка извън нея, сякаш имаха наочници не само на очите си, а и в съзнанието си.

Но те знаеха, че султанът винаги бди над тях, всичко вижда и ще ги награди както трябва за храбростта, като постави отличилите се на мястото на ленивите, понеже всички могат да бъдат заменени, освен самия той. До властта се докопваха не най-способните и образованите и дори не най-богатите, а най-смелите, отчаяните и дръзките.

След Ибрахим за велик везир беше обявен арбанасецът Аяс наша, един човек, който не молсеше да свърже две думи, затова пък в битките беше винаги пръв и най-силно викаше „Аллах е велик!“, а със сабята си можеше да разсече кон заедно с ездача. В здравото му като каменен стълб туловище имаше толкова зверска сила, че той я пръскаше навсякъде просто със зловеща неукротимост: по време на поход не слизаше от коня си, в битките не знаеше почивка, в Дивана молсеше да заседава с месеци, сякаш не ядеше и не пиеше, и имаше най-големия харем в империята, в който беше на-плодил над сто деца от жените и наложниците си. Като стана велик везир, той помоли султанката да го приеме и тя милостиво го прие в кьошка „Гюлхане“ с белите килими. Султанката покани великия везир да седне на белия килим срещу нея и дори нареди да донесат вино. Като седна, Аяс паша

не се смали и стърчеше пред нея като стълб, гледаше тъпо и говореше нещо, но какво именно, Роксолана не молсеше да разбере.

Тя се обърна към него ласкаво и го помоли да говори по-спокойно, но той задърдори още по-неясно и тогава султанката заповяда на слугите да донесат писмен прибор за великия везир. Нека той напише всичко, което иска да каже, за да може тя да го прочете не сама, а заедно с негово величество падишаха, нека аллах продължи сянката му на земята.

Арбанасецът сграбчи перото и като разпръскваше синьото мастило и късаше скъпата копринена хартия, започна да драска криволици така бързо, както говореше, и когато протегна листа на султанката, тя не видя там никакви букви и нищо написано, а по целия лист пълзяха някакви змийчета, мъчейки се да погълнат едно друго.

— Добре — усмихна се Роксолана на съвсем объркания Аяс паша, — ние ще прочетем това с негово величество.

Когато тя разказа на Сюлейман за великия везир и показа неговите драсканици, султанът каза:

— Зная за него всичко. Може би за царството е нужен такъв човек. Той наистина е глупак, но затова пък е верен и неподкупен. А исках да ти кажа, че именно той и главният драгоман Юнус бей свалиха Ибрахим, разкривайки неговата подла същност.

— Нима престъпните намерения на Ибрахим не ги разкрихте навреме самият вие, мой повелителю, без чиято и да е помощ?

— Аз бях заслепен, но ми отвориха очите.

— Вие просто твърде дълго търпяхте до своята справедлива и светла особа този тъмен човек, напомнящ тракийския цар Диомед, който е хранил конете с човешко месо. Аяс паша няма никакви особени заслуги. Нима може в една държава, където има много умни хора, да се допуска да стават велики везири негодници или глупаци?

— А как да се намерят умни? — мрачно попита султанът.

На стария Касъм паша султанът най-после даде почивка и за втори везир назначи румелийския бейлербей Лютфи паша, когото ожени за сестра си Хатидже, за да не скърби за Ибрахим. Лютфи паша, за разлика от Аяс паша, беше човек знаещ, воин и дипломат, имаше необуздан нрав както в битките, така и в пороците, обичаше млади момчета и ненавиждаше жените, а когато след смъртта на Аяс паша

стана велик везир, заповяда да изловят в Стамбул неверните жени и да им изрежат с бръснач онези части от тялото, които е срамно дори да се назоват. Хатидже нарече мъжа си безсрамник и той я преби от бой. Когато султанът узна за това, Люфти паша беше качен гол на магаре и изведен извън стените на Стамбул. След това той щеше да прекара дълги години в заточение в приморския град Димотика и да напише там Османската история и „Асафнаме“ — книга за длъжността на великия везир.

Мястото на Лютфи паша щеше да заеме евнухът Сюлейман паша, когото султанът щеше да повика от Египет. Сюлейман паша по това време беше вече на осемдесет години и беше зъл като всички евнуси. С неговата поява в Дивана там завря и закипя, като в казан с чорба, евнухът се караше с всички везири и едва не крещеше и на самия султан. Сюлейман тайнствено се подсмиваше, слушайки разправиите в Дивана. Чрез своите везири той допълваше всичко, от което го беше избавила природата. Смяташе, че е надарен само с добродетели и е лишен от недостатъци. Беше глава на държава, която винаги се извисяваше в небесата и облаците. А везирите трябваше да бъдат краката, които да затъват дълбоко в калта на всекидневието. Вече бе опитал да издигне един от тях до своята висота. И какво излезе? Ибрахим посегна на най-високата власт — и трябваше да бъде отстранен. Пред Ибрахим не смееха да възразяват и много неща понякога се решаваха твърде прибързано, поради което необходимото спокойствие в държавата постепенно изчезваше и над всичко надвисваше някаква неясна заплаха. Ибрахим стигна до нахалството да говори и пише „Аз казах“, „Аз реших“, „Аз смятам“, когато такова право имаше само султанът, защото само той единствен се смяташе за личност, а всички останали — без-лика тълпа, поданици, роби. Никой няма право да казва: „Аз мисля“, „Аз настоявам“, „Аз моля“. Трябва да се казва само: „Съществува мнение“, „Нужно е“, „Ние молим“.

Премахната бе всяка възможност за лично съществуване. Империята беше все едно Топкапъ, а Топкапь беше все едно империята. Над тях беше султанът с неограничената си власт, която изключваше дори мисълта за личен живот на поданиците. Никой не принадлежеше на себе си — нито в леглото, нито в гроба. Султанският Диван не правеше изключение, понеже везирите бяха издигнати само над простия народ, а не над султана, те бяха стълбовете, на които се

държеше Златният трон на падишаха, само мъртво дърво и мъртъв камък — това беше всичко. Душите на везирите бяха изпълнени с мързел, тъпота и страх и те трепереха пред султана. Но нали султанът можеше да си вземе и умен помощник, за да сплаши повече глупците? Никой не знаеше това.

РУИНИТЕ

Сюлейман отново измерваше просторите с огромната си войска и изпълваше недрата на небесата с тътена на тъпаните, славата и властта, хвърляше в ужас с величието си враговете и самия Марс.

В кръвта му живееше гласът на селджуците, вековните чергари, които пребродиха половината свят със стадата и табуните си, този глас го караше да завладява все нови и нови простори и той не можеше да се заседи дори в огромната си столица, в разкошния дворец край жената, която беше станала най-скъпото му създание на света, понеже тя бе внесла в живота му онова, което той самият нямаше — сърце, душа, страст и дори — страшно и странно е да се изрече — любов. Той, който познаваше само силата, изпита и топлината на любовта и не на онова животинско чувство, скрито в тъмните океани на плътта, а на неуловимото и незримото, изтъкано сякаш от небесни златни нишки, които навеки го бяха привързали към тази жена. Когато след покушението срещу него в Сърбия получи изпълнената с тревога газела на Роксолана, той й написа: „Жадувам да те видя, прекрасна, като божията мъдрост.“

Ала сам в това време беше далече и се върна с войската късно наесен, без да е завоювал нещо, за да обяви веднага нов поход срещу молдавския господар Петру Рареш. Къде и защо? Колкото повече земи завоюваше султанът, толкова повече изтощаваше държавата, понеже войната винаги струва по-скъпо, отколкото очакваната от нея плячка. Слухът му се пълнеше с лоши вести, които нямаха ни чет, ни край: ту суша, ту порои, ту чума, ту неплодородие, ту мор по добитъка, ту някой убит, ту някъде избухнал бунт, въстанали племена или изменил някой паша. Но какво беше това за султана, зад който беше цялата държава!

Роксолана знаеше, че султанът отново и отново ще ходи на походи, защото не принадлежеше на себе си, а само на някаква тъмна и дива сила, която се наричаше Османска държава, но да замине така бързо от столицата, току-що завърнал се от похода? Тя не можеше да го задържи, тук бяха безсилни и всички газели, написани от най-

големите поети, затова, когато останаха сами през нощта, реши да му изпее една от своите песни — ще я разбере ли, няма ли, но нека поне да я чуе:

„Свиквайте, черни очи, пак да сте сами: няма го моя мил — розовия цвят, та ми е опустял целият свят.“

Той кой знае защо мислеше, че песните й са останали някъде далече, в онези първи техни нощи, за които сега не можеше дори да си спомни. А тя неочаквано се преобрази и стана млада както тогава, когато му пееше и го изгаряше с погледи, думи и обещания, с капризи, нежност и въздишки. Времето беше безсилно пред нея.

— Ти си като грях, който никога няма възраст — шепнеше й Сюлейман.

— За греховете трябва да плащаме — също шепнешком му отговори Роксолана.

— Готов съм да платя най-високата цена. Ще хвърля в краката ти целия свят.

Тя замълча. За какво й е светът, за какво са й раят и адът? Сама беше цял един свят, а рая и ада ги носеше в душата си. Беше се родила добра, сега искаха да я направят зла. Кръвта на този човек падаше върху нея и децата й и нямаше спасение.

Роксолана тежко простена. Сюлейман разтревожено я прегърна. Странна жена — изтъкана от песни и стонове.

— Какво ти е? Не си ли добре? Защо не каза?

— Душата ми е наранена.

— Посочи ми виновните. Веднага ще бъдат наказани.

— Ами ако няма виновни?

— Такова нещо е невъзможно.

— Страх ме е за моите деца.

— Докато съм жив, те всички ще бъдат щастливи.

— Ще моля аллаха да живеете вечно, мой повелителю.

— Но само заедно с тебе.

— А вие отново ще тръгнете на поход. И там, където расте жито, ще се вдига само прах от султанските войски.

— Щедрите плодове и храбрите войни не се раждат на една и съща земя.

— Слаба утеха. Страх ме е да живея сред руини, ваше величество.

— Сред руини? Моя Хасеки! Ти живееш в най-бляскавата столица на света! Най-големият архитект на всички времена Код-жа Синан строи джамии, които превъзхождат всичко виждано досега, гради медресета, които с куполите си съперничат с небесния свод, издига минарета, стройни като божията мисъл. А нашите чар-шии, дворци, мостове — къде другаде в света има такова нещо?

— Но и такива руини, като тука, навярно няма никъде по света. Без вас ми беше тъжно и тежко, излизах често извън стените на Топкапъ и гледах Стамбул. И какво виждах най-често?

— Да не те е обидил някой? Да не е накърнил султанското ти достойнство?

Тя тихо се засмя. Да беше така! Дреболия е това — оскърбеното достойнство или величие. Ами ако беше друго? Да, тя беше видяла всичко: и джамиите, и медресетата, и шадраваните, и акведукти-те, дворците и античните стени. Но виждаше в същото време и бездомниците, прислонили се до стените, и й се струваше, че и самата тя живее върху руини, понеже душата й беше разрушена.

— Кой е посмял да го направи? — отново не се сдържа султанът.

Защо трябваше да му отговаря?

Той отново не се сдържа и почти грубо й напомни, че тя отдавна вече не е робиня, а всемогъща султанка.

— Султанка на какво? Владетелка на какво? На строшените Ибрахимови огледала ли? Или на градините в харема, подстригани от евнусите с много по-голяма жестокост, отколкото тях самите ги е окастрил животът? Струва ми се, че човекът е щастлив само през детството си. Да би могъл само да се върне в него поне за малко с душата си — и би бил най-щастлив на света.

— За съжаление това е невъзможно — глухо промълви Сюлейман. — Никой не може да го направи и колкото по-високо стои човек, толкова по-невъзможно е това.

— Боже, зная това. А детството ни се явява в прекрасни сънища, след които се събуждаш в хлад и страх и в душата ти остават само трепети. Ваше величество, помогнете ми, спасете ме!

Той се раздвижи тежко и тромаво до нея на широкото ложе и докосна косите й. Гали ги дълго и нежно и тя дори се учудваше откъде

у този мрачен човек можеше да се вземе толкова нежност. Не си спомняше поне веднъж да е погалил някого от синовете. А когато умря валиде ханъм, дори не отиде да види за последен път майка си и да й затвори очите. Роксолана тогава се ужаси. Нима можеше да обича този бездушен човек? Държавата, законът, войната. А животът? Или пазеше цялата си нежност за своята Хасеки? Грях беше да не се възползва от това, особено щом не е за нея, а за доброто на нейната земя.

— Ваше величество, бих искала да ви помоля…

— Няма нещо, което да не направя за тебе, ако бог бъде милостив към нас.

— Когато тръгнете за Молдавия, вземете със себе си малкия Баязид.

— Готов съм да взема всичките синове, за да се учат на великото изкуство на войната.

— Не, само Баязид с неговия възпитател Хасан ага и разрешете на двамата да отидат да посетят моя роден Рогатин.

— Рогатин ли? А какво е това?

— Ваше величество! Това е градът, където съм се родила.

— Не си ли го забравила още?

— Как може да се забрави? Душата ми се къса само като чуя името му. Но аз съм султанка и не мога да отида никъде другаде от тази земя. Нека отиде моят син. Вие ще му дадете охрана. Съвсем близо е до Сучава. Два или три конни прехода. А каква е само там земята! Цялата е зелена, като знамето на пророка, и потоците текат чисти, като благослов, и горите шумят, като небесни ветрове. Нека нашият син види тази земя, ваше величество.

Той искаше да попита защо именно Баязид, а не най-големият им син Мехмед или Селим, най-подвижният от всички деца, но само каза: „Ще помисля по това“ — и жадно вдъхна аромата на тялото й. Това тяло осветляваше тъмния кръг на живота му и макар всеки път той упорито да бягаше от Хурем, правеше го като че ли само за да може отново и отново да се връща при нея.

Тя падаше в здравите му и жадни обятия, като плод в сънни градини, и отдаваше тялото си почти без съжаление, а душата си криеше, като истина от тирани.

За тринадесетгодишния Баязид всичко изглеждаше като безгрижна разходка с великия и сияещ от злато баща-султан. Хасан ага

никой не го питаше за неговите чувства — той просто трябваше да изпълнява волята на султана и султанката, да отиде и да се върне, като доведе невредим малкия шехзаде. Колко просто изглеждаше всичко! А Роксолана не смееше дори да заплаче за сина си или за своето детство, понеже й беше отредена само тържествена важност, беше обречена на величава надменност и с това трябваше да заплаща своето така наречено щастие да се именува султанка. Сега знаеше вече твърдо, че човек може да бъде щастлив само за нечия сметка. Сумата на щастието на земята е също така постоянна, както и количеството на въздуха или водата. Ако трябва да получиш повече, добре да знаеш: някой друг е ощетен и обиден, унижен и наказан.

— Да бъде с тебе благословението на аллаха — прошепна Роксолана, прощавайки се с Баязид, който нетърпеливо искаше да се отскубне от майка си, понеже вече се чувствуваше не дете, а воин и мъж, а може би и бъдещ султан.

Тя само въздъхна. Какъв чуден свят! В него може да има дори аллах.

Султанът тръгна с желязната си войска, с дивите си коне, слонове, камили и страшни топове срещу малката Молдавия, за да накаже Петру Рареш, когото сам беше назначил за господар и който съвсем доскоро се представяше за верен васал, изпращайки всяка година в Стамбул по десет хиляди дуката податък и дарове в злато, кожи, коне и соколи. За верността му Сюлейман два пъти награждаваше Рареш с бунчуци[1], които се даваха само на бейлербейовете.

И изведнъж — измяна. Малката Молдавия беше дръзнала да въстане срещу могъщата империя. Рареш беше предал на въстаналите унгарци султанския пратеник Луиджи Грити, с което скара Сюлейман с Венеция, а сега беше сключил таен договор с австрийския крал Фердинанд и водеше преговори дори с далечната Москва, търсейки подкрепа и опора в случай на война с Османовци. Макар Рареш да беше само незаконен син на Щефан Велики, славния господар на Молдавия, от когото някога се бяха бояли всички врагове, народът обичаше Петру и на повика му се отзоваваха отвсякъде всички, които можеха да носят някакво оръжие (наистина повечето саморъчно) и се събираха под държавното знаме на тази горда земя — глава на зубър върху платното, със звезда от едната страна и кръст от другата — за да

защитят трите светини, провъзгласени още от Щефан Велики: кръста, отечеството и знамето. Хотинският пиркелаб[2] беше довел своя липкански корпус, от Орхей бяха дошли конници, от горите се спуснаха дървари със своите секири на дълги дръжки, дребните дворяни и знатните боляри бяха излезли с добре въоръжени собствени дружини, а към всички тях се присъедини цяло море селска войска, наброяваща над двадесет хиляди, и личната гвардия на господаря — наемници, болярски синове и пажове — всички на коне, с ризници, със скъпо оръжие, с кадифени кафтани със сребърни копчета, с шапки със скъпи пера.

В Буджацките степи стана кратка и кървава битка. Със страшен вик „Убий! Убий!“, като древните римляни, които, тръгвайки в атака, крещяха „Фери! Фери!“, молдованците се хвърлиха срещу желязната стена на султанската войска, но силите бяха толкова неравни, че мъжеството се разбиваше в множеството, понеже Сюлейман беше довел триста хиляди спахии, та на всеки молдавски воин се падаха едва ли не по стотина нападатели. Оставяйки хазната изпразнена, войската разбита, земята разпокъсана и народа изнемогнал, Рареш беше принуден да избяга в Ердел, където унгарците го скриха. Сюлейман завзе Акерман и Килия, като превърна Черно море в османско езеро. Той заповяда на кримския хан Сахиб Гирей да доведе татарите в Яш и на 9 септември султанът и ханът се срещнаха там в разрушения и опожарен град. След седмица султанът влезе безпрепятствено в молдав-ската столица Сучава. Постави за войвода брата на Рареш — Щефан с условие два пъти в годината лично да докарва в Стамбул хараджа. Прочутата крепост на Днестър — Хотин — беше още преди това завзета от полския крал Зигмунт, който се беше уговорил тайно с Рареш, и Сюлейман реши да не отнема Хотин от приятелския крал, премина Прут и със слава и почести започна да се спуска по Днестър. Спираше често, ходеше по стана придружен от везири и еничари, разговаряше с войниците, сърбаше шербет от техните бардуци[3] и на сбогуване винаги казваше: „Довиждане в Къзъл Елма.“ Къзъл Елма, тоест Червената ябълка, Османовци наричаха Рим, за завоюването на който мечтаеше всеки — от султана до последния войник. Защото на света трябва да господствува само една вяра или по-просто казано, за двама винаги е тясно дори и в най-просторния дворец.

При Тягин султанът отново спря. Раздаваше кафтани, коне, злато и чифлици на велможите, а после издаде ферман за разширяване на крепостта.

На това място Днестър правеше завой и беше насипал широка пясъчна ивица под стръмния десен бряг, което улесняваше прехвърлянето през капризната река. Още в дълбока древност, когато по тези места живеели тиверците и уличите, тук вече съществувал град, при който се изтегляли през Днестър. Затова и градът се нарича Тягин. След време генуезците, отсядайки по търговските пътища, водещи към безкрайните земи на север от Черно море, бяха построили в Тягин каменна крепост с осем кули, която затваряше пътя от Сучава през Яш и Лапушна към Очаков.

Като слушаше еничарските поети, възпяващи с касиди победоносния поход, и отпиваше от сребърните чаши одобещско и котнарско вино, Сюлейман бавно диктуваше на нишанджията ферман за превръщането на Тягин и осемнадесет околни села в османски санджак, който трябваше да затвърдява тук мощта на великата империя, както очаковският санджак на Днепър. Наредено бе крепостта да се разшири двойно, като се продължат стените, към осемте генуезки кули да се прибавят още осем, крилото да се спусне чак до реката, където са направени водни врати за гарнизона, и крепостта да се обкръжи с високи валове с ров пред тях. След сто години прочутият турски пътешественик Евлия Челеби щеше да напише за крепостта Бендери: „Когато главният архитект на Сюлейман хан Синан ага ибн Абдулменан ага е строил тази крепост, той е вложил цялото си изкуство. Според законите на геометрията той е изградил толкова добре обмислени укрепления, такива чудновати ъглови кули и стени, че езикът е безсилен да опише качествата им.“

За всичко това беше нужно време, но султанът не бързаше да се връща в Стамбул, сякаш очакваше нещо, устройваше лов в околните гори, награждаваше с кафтани, злато и коне своите войводи, разпращаше вестоносци, редеше стихове, изпращаше на султанката в столицата подаръци. Синът му Мехмед, когото беше оставил в Стамбул за свой наместник през време на похода, пишеше на баща си: „Ако Вие благоволите да попитате за моята майка, то макар и външно и да изглежда добре, вътре в нея няма живо място поради раздялата с

Вас. Изпълнена е с тъга по Вас, въздиша денем и нощем и е като пред гибел.“

Но и това отчайващо писмо не накара султана да си тръгне, защото той знаеше, че Хасеки се тревожи не толкова за него, колкото за малкия син, когото те, нарушавайки всички известни обичаи, пуснаха извън пределите на своята земя, без да знаят какво ще стане. Сега султанът се разкайваше, че угоди толкова лесно на каприза на любимата жена, но вече беше късно. Баязид с Хасан ага, съпроводен от отряд смелчаци, замина от Сучава нанякъде, откъдето можеше и да не се върне, и сега вече с нищо не можеше да помогне дори и той, въпреки могъществото си. Трябваше да се чака търпеливо и спокойно на тази чужда капризна река, междувременно надеждно оковавайки я с османски камък. Мрачното строителство бе завършено едва ли не в деня, когато султанският син Баязид се завърна от далечните си пътешествия по славянските земи, върна се през нощта, уморен и малко учуден, защото не бе намерил там нищо от чудесата, за които неговата майка-султанка му нашепваше и пееше едва ли не още в люлката. Затова той беше доволен, когато най-сетне се добра до огромния султански лагер, а още повече се зарадва, когато чрез великия везир Аяс паша му беше изпратена султанската покана да присъствува на другия ден на тържественото откриване на крепостта Бендери, което означаваше: пристанищен град. Навярно нито една от османските крепости не беше строена за толкова кратко време нито в България и Морея[4], нито в Сърбия и Босна, което, разбира се, не беше направило крепостта ни по-малко здрава, ни по-малко мрачна. Но Сюлейман не се задоволи само с бързината, с която беше построена крепостта, а заповяда на стената й да изсекат и надпис, който по своята надутост можеше да съперничи с надписите на древните персийски царе: „Аз, рабът божи, султанът на тази земя, по божията милост глава на Мохамедовата общност, аз, Сюлейман, в чест на когото четат молитва в Мека и Медина, шах в Багдад, цар във Византия, султан в Египет, изпращаш, корабите си по европейските морета, в Магриб и Индия, султанът, завладял короната и престола на Унгария, а нейните поданици превърнал в унижени роби. Войводата Петру Рареш имаше наглостта да се разбунтува и затова аз сам го стъпках на прах с копитата на моя кон и завладях неговата земя Молдавия.“ Новият велик мюфтия Абусууд извърши кратка молитва и произнесе „Аллах е

велик!“, прекара длани по лицето и всички заедно със султана паднаха на разстланите направо на студената земя килими, като сведоха чела натам, където трябваше да бъде Мека. Само дребните грабители са безбожници. Големите са винаги набожни.

Султанът не се върна в столицата. Заседна цялата зима в Едирне, ловуваше, затваряше се в покоите на двореца с великия мюфтия Абусууд и мислеше над законите за своята безкрайна империя. Сина си Баязид изпрати при Роксолана още от Бендери, сякаш искаше да покаже, че е удовлетворил прищявката й, но е недоволен, че е бил принуден да наруши вечния обичай, като пуснал младия шехзаде извън пределите на държавата и изгубил освен това скъпоценното си време, за да го чака на чуждата река. Може би за първи път през всичките години на любовта си към Хасеки в сърцето на Сюлейман се промъкна гняв към тази странна жена и за да сподави този неочакван гняв, султанът устоя на изкушението сам да заведе Баязид в Стамбул и пръв да види как сияят очите на Хурем. Нека времето и разстоянието го излекуват от гнева, а султанката — от прищевките.

Понеже казано е: „Насладите на този свят минават бързо, а бъдещият живот е истинско благо за онези, които се боят от бога.“

Когато Роксолана видя Баязид, не издържа и се разплака. Той стоеше пред нея със скъпите си дрехи, строен, мургав, с хищно като на султана лице, а очите му играеха като нейните и усмивката беше нейната. Върнал се беше оттам, където беше сърцето й. Какво е видял там, какво бе научил, какво ще каже на своята майка-владетелка и защо мълчи? Да го попита ли? Но не знаеше какво да го пита. Защо го изпрати в Рогатин? Тогава и сама не знаеше. Едва сега, като видя невръстния си син пред себе си, за малко не извика: „Защо се върна? Защо не остана там?“ Уплашено притисна длан към устата си, за да не се изтръгне онзи вик, който би издал най-съкровените й мисли. Несъзнателно искаше да спаси поне един от синовете си. Понеже всички неминуемо трябваше да загинат, освен онзи, който някога щеше да стане султан. Всички ще бъдат удушени, заедно със собствените им деца, които ще се родят от тях. А този би избягнал насилствената смърт. Защо именно Баязид, а не Мемиш, Селим или Джихангир? Сама не знаеше. За Мехмед още имаше надежда, че ще стане султан, отстранявайки по някакъв начин Мустафа. А Селим и

Джихангир? Откъде да знае? Може би Баязид после щеше да спаси и тях двамата.

Настани Баязид до себе си, а Хасан насреща. Мълча дълго, борейки се с безумието, което кипеше в мозъка й, а после попита, без сама да знае защо:

— Стигнахте ли?

И не беше ясно къде: в Рогатин или обратно в Стамбул. Баязид сви като голям костеливите си рамене:

— Че какво? Прехвърляхме се от кон на кон, от седло на седло…

— Видя ли Рогатин? Беше ли там? Видя ли всичко?

— Знам ли! Нека Хасан ага каже.

— Пътувахме дълго — каза Хасан, — дълго и далеко, ваше величество…

Като че ли тя самата не знаеше. По миналогодишната трева, по старите мъхове, по младата трева, под смърчове и явори, пре-брождаха потоци, преминаваха реки, тъпчеха росата и цветята и трябваше да стигнат там, където тя никога нямаше да се върне…

— И какво видяхте там? Какъв е сега Рогатин? — едва не извика тя, загубила търпение и забравила султанското си величие.

— Ами никакъв — навъси се Хасан ага, — едно голямо пожарище и руини. Няма нищо.

— Как така нищо? Ами стените, вратите, кулите?

— Целите са надупчени и нащърбени, обрасли с репеи.

— А църквите?

— Ограбени и разрушени са. Едната е оградена с отбранителна стена, но не я е спасила и стената.

— Пепел ти на устата! А моето злато? Нима не са възстановили църквата и града със златото, което предадох на кралския посланик?

— Ваше величество, златото трябва да се изпраща с войската, та тя да го пази.

— Нима войската може да пази нещо? Тя само граби.

— Така е. Затова не трябва нито злато, нито войска. Хората някак си ще преживеят и така. Опитали са да възстановят Рогатин и неговите църкви, къщи, стени и врати, но връхлетели тата-рите — и отново го унищожили. Там цялата земя е така ограбена и опустошена, че е страшно да се върви по нея.

— Защо аз не зная нищо? Защо не си ми казвал досега нищо?

— Ваше величество, не сте питали.

Той чевръсто измъкна от широкия си ръкав тясно парче хартия и започна да чете:

„В годината петстотин двадесет и първа татарите завладяха Белжката, Любелската и Холнинската земи, разбиха поляците край Сокал и взеха безчет пленници. В година петстотин двадесет и трета турците и татарите разрушиха жестоко Лвовската, Слуцка-та, Белжката и Подолската земи и откараха безброй пленници. В петстотин двадесет и шеста година по заповед на султан Сюлейман, който воюваше с унгарците, бяха опустошени Волинската, Белжката и Любелската земи. През зимата на двадесет и седма година отново нападнаха Украйна и тръгнаха към Полесието чак до Пинск, по замръзналите реки и блата стигнаха до най-недостъпните места и изведоха осемдесет хиляди пленници, но на връщане при Олшаница ги настигна великият литовски хетман и киевски княз Константин Острожки и изби двадесет и четири хиляди татари, сред които десет хиляди турци. Двама литвини хванаха татарския мурза Малай. Острожки заповяда да обесят царския син на един бор и да го надупчат със стрели. Но в година петстотин двадесет и осма татарите отново нападнаха Подолието и събраха ясър. В година петстотин и тридесета татарите стигнаха до Вилно и го опожариха. В година…“

Роксолана вдигна ръка. Стига. От това ужасяващо изреждане можеш да се побъркаш. Докато тя беше раждала тук на султана синове и беше се окичвала със скъпоценности, с които можеш да купиш половината свят, нейната земя бе стенала и се бе обливала в кръв. Знаеше ли го тя? Нима валиде ханъм с тъмните устни не й говореше за това със злорадство, нима Сюлейман не споменаваше, че има вина пред нея за действията на кримския хан? Всичко знаеше, но беше заета само със себе си. Спасяваше собствения си живот. После се зае да спасява душата си, бореше се да не изгуби човешкия си облик, да запази своята личност. После поиска да се извиси над цялата нищожност на този свят, над всички угодници на султанския трон и може би над самия султан, понеже никой и нищо не можеше да се мери тук с него, освен нея. В началото може би и да й съчувствуваха, може би и да я съжаляваха, сега само се учудват, завиждат й и я ненавиждат. Нека се чудят!

Но как бе могла да забрави родната земя? Помнеше само близките неща — бащината къща стоеше пред очите й в слънчево сияние като чуден сън и маминият глас й напяваше люлчини песни, а в гъстите клони на посадените от баща й елхи чуруликаше малка птичка, но цялата земя бе сякаш забравена, потънала бе като че ли в мъгла, някъде в небитието, завинаги бе пропаднала за нея. — И какво — не са ли останали там никакви хора? — тихо попита Роксолана и Баязид, и Хасан. Но после се обърна все пак към сина си: — Чу ли там поне една наша песен?

Баязид сви рамене.

— Хасан ага ще каже. Той видя всичко.

— Народът търси спасение в градовете и именно там го пляч-косват кримските татари — каза Хасан. — А истинските казаци отиват в степите и причакват там врага, та при удобен случай да го ударят.

— Казаците ли? Що за хора са това?

— Непокорени. Свободни като вятъра. Рицари. Понякога имат и войводи, както онзи княз Острожки или войводата Претвич, или някакъв си Дашкевич, който сам, казват, приличал на татарин и знаел и татарския и османския език. Ден бил тук, друг там — неуловим като магьосник. Но най-често казаците се събират на малки дружини с безименни вождове. Всеки сам си е господар, сам си е слуга. Стигат вече и дотук. Неведнъж са запалвали Синоп. И до Стамбул са стигали.

— Но защо аз нищо не зная?

— Ваше величество, не сте питали и не съм ви казвал.

— И вие видяхте ли тези… казаци?

— За виждане не сме ги виждали, но чувахме за тях. Нас също ни вземаха за казаци: че какви ли османци ще посмеят да навлязат така дълбоко в чужда земя?

— Нима бяхте малко?

— Двадесетина — толкоз!

— Боже милостиви! Баязиде, и ти не се ли боеше? Шехзадето изхъмка. Че от какво ще се бои, като е султански син!

— Какво мога да направя за своята земя, Хасане? — развълнува се Роксолана, съвсем объркана от лошите вести, които така се стовариха върху нея. — С какво може да се помогне?

— Че какво може да се направи? Да се оставят на мира — това би било най-доброто. Но кой на този свят ще остави земята или човека

на мира? Ваше величество пита султанския син чул ли е песни в Украйна. Може би бяхме там много малко, или пък твърде бързо препускахме, та не чухме песни, но те могат да се чуят и тук — дори и при нас, еничарите, всеки си измисляше своя песен, макар че това са такива песни, че не си струва и да ги повтаряш. А неволниците? Чули ли сте техните песни, ваше величество?

Тя искаше да каже: „Аз самата съм неволница и тъгувам и пея, пея и тъгувам.“ Но замълча и само с поглед подкани Хасан: е, що за песни са това, искам да ги чуя и зная, нека и синът ми ги чуе, може някога да му потрябват. Погледна крадешком Баязид — той отегчено изучаваше украсената със скъпоценни камъни дръжка на кинжала, подарен му от султана. Хасан отпи от чашката, покашля се и тъжно занарежда страшната неволническа песен: „Не ми ясен сокол плаче-нарежда, най ми син на баща и майка в християнско от тежка робия поздрав провожда, сокола ясен брат роден зове: «Соколе ясен, братко мой роден, високо летиш, защо до татко и майка в християнско не долетиш? Ти, соколе ясен, в християнско полети и пред портата на мойта майка и баща кацни. Тъжна песен запей, та на татко и майка още да им дожалей. Нека моят татко се труди, богатства и земи да натрупа и синовете си от тежка турска робия да откупи!» Дочу го събрат по неволя и на брата-приятел говори: «Приятелю, брате мой роден! Защо ни е в християнско поздрав да провождаме, баща и майка още да тревожиме. Нашите бащи и майки и богатства да натрупат, как ще знаят откъде да ни откупят? Нали в тез зандани не идват християни, само соколи кръжат, песни тъжни ни редят.»“

Роксолана отново погледна сина. Разбрал ли бе поне дума? Той продължаваше да си играе със скъпия кинжал, а на нея й се стори: със сърцето й си играе. Уморено притвори очи. Пусна ги да си вървят и двамата. На вратата веднага се появи огромната фигура на главния евнух Ибрахим, мярнаха се подплашени сенки на евнуси. Тя гневно размърда вежди: вън!

Ибрахим продължаваше да стърчи на вратата.

— Какво искаш? — неприязнено попита Роксолана.

— Ваше величество, при вас е дошъл пратеник отвъд морето. Писмо носи.

— Нека чака! Утре или след седмица, а може и след месец. Нямат край тези пратеници.

Главният евнух се поклони мълчаливо.

— И извикай Хасан ага. Бързо.

Върнаха Хасан ага още преди да е успял да излезе от дългия коридор на двореца. Роксолана го чакаше права насред стаята.

— Ще вземеш злато колкото е нужно — изрече бързо — и откупувай от робство всички наши хора, които намериш в Стамбул. Издири всички и ги пусни на свобода.

Той кимна мълчаливо.

— Ако потрябва буре злато, ще дам и буре. Султанът се хвали, че годишният му доход правел цели шестдесет бурета злато. Няма да обеднее. И не казвай никому нищо. На мене също.

— Ваше величество, те пускат робите, а после отново ги залавят и не им дават възможност да се върнат вкъщи.

— Погрижи се за документи. Трябва да се намери в Дивана умен везир за това. Там сега са само глупци. Ще помисля и за това. Някакъв чужд пратеник чака за прием. Узнай какво му трябва. А сега върви.

Трябваше да прекара една самотна зима. Черният вятър карайел щеше да долита откъм Балкана, да блъска вратите на Топкапъ, може би щеше да екове дори и Босфора. Щеше да екове и душата й, макар че има ли по-страшен студ от студа на самотата? Бродеше по харема. Студ, течение, влага. Прозорците са остъклени само в покоите на валиде ханъм и в нейните, а в стаите на робините са прикрити как да е и бедните момичета напразно се мъчат да се сгреят край мангалите с кюмюр. Потиснатост, завист, ненавист, сплетни, тъмна похотливост, извратеност. Едва сега тя разбра истински цялата низост и мръсотия на харема и се ужаси, отврати се. Търсеше спасение в султанските книгохранилища, но все едно трябваше да се връща отново в харемлъка — в проклетата гигантска клетка за хора, в пожизнения затвор дори за нея, султанката, понеже тя е жена на падишаха, а в свещените ислямски предписания е казано, че мъжът трябва да държи жената, както държавата държи престъпниците — в затвор. Навярно жените ги крият в харемите така, както по целия свят крият истината, затварят я и не я пускат на бял свят. Да пуснеш на свобода жената е все едно да пуснеш истината. Крият и едната и другата, защото се боят от тяхната разрушителна сила, от неутолимата им жажда за свобода. Както се казва: страх лозе пази. Може би и Сюлейман бяга така упорито от нея, приближавайки се само за кратко време, за да чува по-

малко горчиви истини, по-малко молби и прищевки. Долита като пчела при цвете, за да пие нектар, и бърза да отлети надалеч. Той никога не се е опитвал да я разбере, да помисли за нея като за равностоен нему човек — мислеше само за себе си, вземаше от нея всичко, което искаше, ползваше я като вещ, като инструмент и дори към бойния си кон се отнасяше по-внимателно. Тежко е да си човек, а още повече жена. А тя колкото по-напред отиваше и колкото по-високо се издигаше, толкова повече се чувствуваше жена. „Не предавай на зверовете душата на гълъбицата Твоя.“ В любовта ли да търси спасение? Искаше ли да бъде обичана? А кой не го иска? Но колко струва любовта дори на най-могъщия човек, ако наоколо цари само омраза и се леят реки и морета от кръв. За кръвта никога не може да има прошка, а само разплата или изкупление. С какво ще изкупи тя всичките неправди, които изпитва нейната родна земя? Как би искала да не познава ни душевния смут, ни почти адските мъки.

---

[1] Къса палка с привързана към нея конска опашка като знак на власт — на паша, хетман и др. — Б. пр. ↑

[2] Началник на окръг в Молдавия (молд., истор.) — Б. а. ↑

[3] Съд за пиене, чаша. — Б. а. ↑

[4] Турското наименование на северните области на Гърция. — Б. а. ↑

ЧУЖДЕНЦИТЕ

Главният евнух Ибрахим отново досаждаше на Роксолана. Този път вече ходатайствуваше не за венецианския пратеник с писмото, а за Йероним Ласки. Придружаваше султанката до медресето за нейните синове, където тя отиваше, за да се убеди, че там це е студено. Роксолана вървеше бързо през дългия коридор, който водеше от застланото с червени килими помещение на главния евнух до медресето за султанските синове. На широките мраморни стъпала огромният Ибрахим би могъл да настигне загърнатата с меки кожи султанка, но не се осмеляваше и се мъкнеше отзад, огромен и тромав и даваше знаци зад гърба си на евнусите да се погрижат за реда в учебната зала, макар и да бъше късно вече за това. Роксолана огледа бързо няколкото малки помещения, предназначени за уса-мотяване на знатните ученици, а после премина в учебната зала, която беше едно голямо просторно помещение във формата на няколко широки тераси. Стените му бяха облицовани със златисто-жълти фаянсови плочи с изобразени цъфтящи дървета, а срещу входа — картина от Мека с черния камък Кааба и стройни бели минарета. В средата на залата имаше лъскав мангал, над който въздухът трептеше от топлина. Навсякъде персийски масички и дълги миндери, покрити с коприна.

— Топло и уютно е — промълви милостиво на Ибрахим султанката.

Тук синовете й усвояваха първата мюсюлманска мъдрост — Корана, първата и според улемите, най-главната, тук изучаваха буквите. Сурите на Корана имаха своето особено значение и предназначение. Първата сура се четеше преди започването на всяка важна работа, а също за упокой на душата. Тридесет и шестата сура се четеше във всички случаи. Голям празник беше, когато стигаха до седемнадесетия стих на осемнадесетата сура — средата на Корана, но най-голямото разочарование очакваше малките ученици в края на обучението, когато ходжата им казваше, че предпоследната сто и дванадесета сура струвала колкото целия Коран. Ами щом е така,

тогава защо трябваше да учат тази огромна объркана книга — не е ли по-добре да запомнят само няколкото стиха на тази сура.

Синовете й учеха Корана от петгодишна възраст. Дори и най-малкият Джихангир вече завърши тази тежка и неблагодарна наука, за да му остане време за други знания, нужни за един владетел, макар и да нямаше никакви надежди той да стане султан: нали над него стояха по правото на първораждането още четири брата. Даже Селим, вторият след Мехмед, не хранеше особени надежди за престола и упорито, едва ли не войнствено отказваше да се учи, а на укорите на майка му отговаряше дръзко:

— Тези мъдрости да ги учи онзи, който ще стане султан. А на нас ни стига само да живеем! Да не си морим и блъскаме главите над книгите, да сме волни под небето и ветровете, с конете, кучетата и соколите, да трепем зверовете, да разкъсваме топлото месо и да пием прясна кръв!

Когато червенокосият и зеленоок като нея Селим й хвърли това в очите, Роксолана с нищо не се издаде, само лицето й се вкамени и устните й побеляха. Оттогава намрази Селим и сърцето не я теглеше вече към него, макар външно и да не го показваше никога. Не можеше да му прости преждевременното пророкуване на страшната съдба — неговата и на по-малките му братя — и често се улавяше, че и сама мисли така. Може би затова и към най-малкия си син се отнасяше с такова невероятно равнодушие, не вярвайки в неговото бъдеще, а Джихангир, сякаш усещайки майчината студенина към него, непрекъснато й додяваше, искаше да спи в нейната стая, все хленчеше за сладки неща, за играчки и дрехи и не й даваше мира ни денем, ни нощем, като че ли майка му беше негова робиня. С робите и с децата се разговаря по един и същи начин: иди, стани, донеси, дай, не пипай. Джихангир не признаваше подобно отношение, настояваше майка му да му разказва приказки и поеми, да не млъква нито минута. Той рано разбра тайните на човешкото поведение и още когато не бе в състояние да осъзнае това, все пак можа да почувствува, че Роксолана трябва да възнагради своя последен син, тази жертва на съдбата, възмездие или проклятие, за цялото зло, натрупано у Османовци, да му даде ако ли не нежност, то внимание и покорност и благодарение на това съумя да се наложи над майка си и стана истински деспот. А малкият деспот е

много по-страшен от големия, защото е дребнав и не дава почивка нито минута, от него не можеш да се скриеш и избавиш.

И въпреки всичко Джихангир й беше скъп, както и Мехмед, Селим, Баязид и Михримах, и тази сутрин тя си помисли, че тук може да му е студено, както е студено навсякъде в огромния неуютен султански дворец и дойде да види, за да разсее страховете си.

— Добре — каза тя на главния евнух. — Харесва ми тук.

— Да повикам ли шехзаде Джихангир, ваше величество?

— Няма нужда. Свободен си.

Тогава Ибрахим й каза за Йероним Ласки.

— От кого идва този път? — усмихна се Роксолана, спомняйки си тихия сладкодумец и ласкателен дипломат, за когото френският крал Франсоа бе казал: „Никога не служи на един, без да обслужва същевременно и друг.“ Богат краковски велможа, прекрасно образован и възпитан, Йероним Ласки, служейки при полския крал, беше преминал на служба при унгарския крал, след това беше отишъл при Янош Сапояи, правеше безкрайни услуги на император Карл, на крал Франсоа и на Фердинанд Австрийски. Непостоянен и продажен, той без колебание минаваше на страната на онзи, който плащаше повече. Но най-странното беше, че имаше смелостта да се явява в Стамбул всеки път от различен европейски владетел, без да се бои от султанския гняв или дори от разправа за измяна.

— Та от кого идва сега? — повторно попита Роксолана.

— Не зная. Искаше да отиде при негово величество султана, но Аяс паша го взе под стража в кервансарая на Авратпазар и сега той моли вие да го приемете.

— Е как мога аз да го приема, когато не го пускат от кервансарая? Не мога сама да отида при него.

— За него моли Юнус бей. Ласки може да бъде доведен в Топкапъ под стража.

На главния драгоманин Юнус бей тя не можеше да откаже. Вярваше, че Ибрахим е свален благодарение на него. Никога не бе разговаряла с този човек, не знаеше как се отнася той към нея (може би я ненавиждаше, както ненавиждаше Ибрахим и всички чужденци), но му беше благодарна, че беше помогнал в борбата й за свобода.

— Добре. Доведете този човек — каза тя на великия евнух. Прие Ласки, където приемаше всички. Пан Йероним, висок, строен, със

скъпи кожи и ярко облекло, вирнал високо пищната си светла брада, дари щедро султанката с изискана усмивка, а след това коленичи пред нея на едно коляно и разтвори ръце.

— Ваше величество, вашият недостоен слуга пада в краката ви!

— Станете.

— Безкрайно съм ви благодарен, ваше величество, за височайшата милост да ви видя и да чуя ангелския ви глас.

— Ако докажете, че ангелите притежават и мъдрост, тогава съм съгласна с това определение — засмя се Роксолана, като му предложи да седне.

— Ваше величество, ангелите са небесна красота. А какво може да бъде по-мъдро от красотата?

— Убедихте ме. Сега цялата се превръщам в слух към молбите ви. Но преди това бих искала да зная от кого идвате този път.

— Ваше величество! Нима сте забравили, че аз идвах в Стамбул едва ли не всеки път, когато подарявахте на негово величество султана прекрасни дечица? Щастлив съм, че имах щастието да поднеса своите скромни дарове в чест на раждането на принцеса Михри-мах, на шехзаде Абдаллах и Джихангир.

— И всеки път от различни крале.

— Ваше величество! Аз съм един обикновен човек — какво мога да сторя? Опитвах се да служа вярно на своя крал Зигмунд. Това е един благороден крал и управлява държавата мъдро. Отличава се с голяма веротърпимост, покровителствува изкуството и науките, но е ужасно нерешителен и боязлив, ваше величество. Бои се от султана, от московския княз, от татарския хан. А когато кралят се бои, тогава поданиците не се боят. Това е лошо. Страхът свързва много повече, отколкото любовта. Вижте само докъде води липсата на страх пред властелина. Година преди похода на негово величество султан Сюлейман срещу Петру Рареш крал Зигмунд свика шляхтата, за да удари от своя страна молдавския господар и да засвидетелствува вярност към великия съюзник падишаха. Но събраната край Лвов и Глиняни шляхта започна да се препира и умува, а прислугата й в това време ловеше кокошки по селата, поради което и цялата тая работа беше наречена „кокоша война“. Що за крал е това, ако не може да се справи с поданиците си? И мога ли аз със своите способности, признати от цяла Европа, да отдам живота си на такъв нерешителен

владетел? Рибата търси къде е по-дълбоко, птицата — къде е по-високо, а човек — къде е по-добре.

— И двамата с вас сме предали своя народ — утеши го Роксолана.

— Но вие сте на свобода, ваше величество, а пък аз съм затворен.

— Не се знае още кой е на свобода, а кой затворен.

— Не бих се отказал да се разменим с вас, ваше величество.

— За това трябва най-напред да станете жена.

— Простете, пропуснах това.

— Искахте да ме помолите за нещо — напомни му Роксолана.

— Да, ваше величество. Имам важни вести за негово величество султана, а великият везир ме затвори в кервансарая и не ме пуска. Трябва незабавно да стигна в Едирне и да се явя пред негово величество. Цялата ми надежда е във вас.

— Но какво мога аз?

— Ваше величество, вие можете всичко! Нима Европа не знае това? Султанът господствува над империята, а вие — над султана.

— Преувеличение. Но стига за това. Щом ще се застъпвам, трябва да зная за какво става дума.

— Става дума за Унгария, ваше величество.

— Значи отново идвате от Янош Сапояи.

— Всъщност идвам оттам, но ако трябва да бъда точен, този път все едно че идвам от свое име, макар че може да се каже в известна степен и от крал Фердинанд, но само в интерес на негово величество султана. Исках да го предупредя. Извънредно важна вест. Не ми се е случвало да ходя при никого още с такава извънредно важна вест.

— И каква е тази вест? Щом ще трябва да ходатайствувам за вас пред негово величество падишаха, аз трябва да зная. Или как смятате?

— Ваше величество! Какви тайни мога да имам от вас! Именно за това молих да ме приемете. Ама аз не мога да препредавам новини от световно значение на този безсловесен Аяс паша, който, струва ми се, съществува на света само за да не се свършват глупците. Работата е в това, че полският крал Зигмунд се кани да даде на Янош Сапояи дъщеря си Изабела.

— Но Сапояи е безнадеждно стар! На колко години е? Навярно има шестдесет? Стар е и дебел.

— Ваше величество, кралете нямат възраст. А Сапояи е крал. Изабела на драго сърце ще се омъжи за него, за да стане кралица. Коя жена ще се откаже от такава чест! Но аз имам проверени сведения, че австрийският двор не ще признае на Изабела правото върху унгарската корона, понеже тя не е дете по права линия: родена е едва шест месеца след брака на Бона Сфорца с крал Зигмунд. Или с други думи, ваше величество, кралица Бона е пристигнала от Италия при своя съпруг бременна. Златната корона е скрила греха й. Всъщност това не би засягало никого, ако не беше короната на Унгария. Фердинанд с радост би дал на Янош Сапояи една от своите дъщери. Както се казва, нека другите да воюват, а ти, щастлива Австрия, сключвай бракове.

— Ние ще защитим бедната Изабела — важно произнесе Роксолана.

— Вярвах във великото ви сърце, ваше величество! — възкликна Ласки, скачайки от миндера и приклякайки на коляно. — Само вие, само вашето благородство!

— Добре, ще пиша на султана и ще помоля за вас.

— Колко съжалявам, ваше величество, че нямам подарък, равен на моята благодарност. Бързах с тази важна вест при падишаха и дипломатическият ми багаж беше твърде малък.

— Няма по-добър багаж на път от здравия разум, не е ли така?

— О, да, ваше величество, стократно да!

Историята с Ласки малко развесели Роксолана. Тя предаде на главния евнух на другия ден да доведе при нея пратеника от Венеция. Все едно Ибрахим нямаше да миряса и ще й напомня за пратеника, защото той навярно беше подкупил главния евнух, надявайки се да получи от султанката нещо повече. Роксолана кой знае защо си спомни бившия султански имрахор Рустем с неговите мрачни остроумия, който би казал: „Реката още не се вижда, а той си подгънал крачолите.“

Докаран малък от Босна като роб, Рустем бе стигнал до началник на султанските конюшни, после му бе дадена титлата паша и навярно би бил вече и везир, ако Ибрахим не се беше сетил за него по време на персийския поход — спомни си колко султанът обичаше Рустем за безмилостния му хумор и безпощадния му език и бързо му даде санджак в източния край на империята, някъде близо до Армения, в дивите планини, сред камъни и снегове. Хитрият Ибрахим отстраняваше всички султанови любимци, за да може единствен да

владее душата на падишаха. Да би могъл, би отстранил и унищожил и нея. Но как бе могла тя да забрави за Рустем? Ето човек, роден за султанския Диван. Хасан вече не е достатъчен, нужни са й по-влиятелни и могъщи хора, защото сега нейните помощници са помощници и на султана.

Докато не беше забравила, бързо написа на султана в Едирне за Рустем паша, като сложи в писмото и кичур от косите си.

РУСТЕМ

Този човек се надсмиваше над целия свят. Отплащаше му с ненавист за това, че един османски емин[1] бе го напъхал още като дете в дисагите си и го бе докарал в Стамбул, бе го хвърлил в конюшнята сред конете, където момчето трябваше или да живее, или да умре и където той растеше, лишен от всичко човешко. Израсна толкова зъл, че когато го ухапа султанският кон, той ухапа коня! Като че ли с уважение се отнасяше само към падишаха и към Роксолана и то не затова, че е султанка, а заради произхода й. Сам предложи на султана да обучи Роксолана да язди. Беше още когато тя нямаше власт, по времето на валиде ханъм и Ибрахим. Какъв шум се вдигна тогава в двора! Дори великият мюфтия заяви пред султана, че подобна постъпка на султанската жена противоречала на шери-ата. А какво я интересуваха техните закони? Може би в кръвта й бушуваше дивата ярост на скитите и мъжеството на амазонките? Може би беше родена да препуска с коне по степите, а не да вехне зад дървените решетки на Топкапъ, та макар и да са позлатени?

Рустем тогава каза: „Всички престъпници имат обичай да не питат човека за бъдещето му и никога да не обръщат внимание на миналото. А какво е човек без минало? Окъсан и гол като просяк пред джамия.“

Той трябваше да пристигне и да обучи Михримах да язди. При общуването с такива хора като Рустем по-ясна става самата същност на живота. Как бе могла да забрави за него, как?

Рустем като че ли не бе свикнал да го забравят. Тези, с които биваше, го помнеха дълго, защото го ненавиждаха. Но изчезнеше ли от очите — изтриваха го от паметта. Далечният босненски род Опукович, от който произлизаше, навярно просто бе забравил онова опулено петгодишно момче, което преди тридесет години един султански емин бе изтръгнал от ръцете на нещастната му майка. Ако го помнеше някой там, то беше може би само родната му майка Ивица. Ако не бе умряла от мъка. А иначе си беше сам на света, като месецът на небето.

Навярно му бе провървяло, че бе хвърлен тогава в конюшните (след време той дори в спомените си не употребяваше тази груба дума „хвърлен“, а я заменяше с почетната „определен“).

Детството му минаваше там, сред острите миризми на султанските конюшни, сред пръхтенето на конете и ругатните на старите коня-ри и като че ли там щеше да премине и целият му живот. Постепенно той свикна с противното топло дихание на конюшните. Беше лишен от свобода и желания, пропит от собствена и конска пот, прикован към тези четириноги загадъчни същества и подчинен на техния нрав. Конюшнята потискаше и не даваше нито миг покой, ала в същото време и спасяваше от застрашителната власт на големия свят, който се простираше зад нейните кирпичени стени и плашеше босненското момче със своята непонятност и жестокост. В конюшнята сте само ти и конете и ти си може би по-силен от другите хора благодарение на дивата сила на конете, и за тебе не остава нищо човешко. Конюшнята налага своите задължения, но в същото време и освобождава от всичко, което преследва, дразни и мъчи човека. Конете са винаги само коне, докато хората могат да се превърнат във всичко на света и никога не знаеш какво да чакаш от тях.

Малкият Рустем (така го нарекоха, когато му отнеха бащината вяра и майчиното име Драган), външно беше недодялан и муден като всички босненски момчета, но край конете сякаш се преораждаше, ставаше бърз и чевръст. В конюшнята никой не можеше да се мери с него, и конете като че ли чувствуваха умението му, а султан Сюлейман, който, спомняйки си младостта, идваше понякога в конюшнята да подковава конете, като се хвалеше, че си изкарва хляба, забеляза и отдели Рустем, и не след дълго той беше определен (този път наистина беше определен) да се грижи за врания султански кои. И оттогава вече никой не можеше да угоди на Сюлейман така, никой не можеше така да очисти и оседлае султанския кон и така да го доведе на неговия господар, както този мрачен босненец. Цялата конюшня намрази Рустем, а след това го намрази султанският двор, омразата се прехвърли като огън по суха трева във войската и едва ли не върху целия видим свят, понеже светът никога не прощава успеха.

Отначало Рустем не забелязваше нищо. Живееше сред конете, грижеше се да са овреме разседлани, изчеткани и почистени до блясък, да имат влажен овес в улея и прясно сено, извеждаше ги заедно с

другите свои другари на разходка, а нощем, когато никой не виждаше, препускаха с тях, за да не се застояват. Конете се плашеха от тъмнината, надуваха корем под ремъците и трепкаха, мърдаха уши, озъбваха големите си жълти зъби, престъпваха от крак на крак и уплашено пръхтяха. Когато се измъкваха от задухата на конюшнята, цвилеха силно и радостно и понасяха своите ездачи в тъмнината, в безкрайния простор, а те седяха върху конете настръхнали, чувствителни, опиянени от свободата, забравили вече кога са били хора (понеже такива оставаха само на сън) и им се струваше, че животът е само това лудо препускане с коне, а всичко останало е досадни задължения, скука и дреболии.

В султанската конюшня Рустем най-добре от всички можеше да обуздае разярените коне и при това проявяваше такава жестокост, че всички останали коняри неволно се бояха от него, макар че никой от тях не беше ангел, а бяха хора закоравели, злобни, ненавиждащи. Сред тези самотни, мълчаливи хора Рустем растеше още по-самотен и мълчалив от тях. Висок, мрачен, кривокрак, с някакво застинало лице, скрито в остра черна растителност, този човек се ползваше с такова общо презрение и омраза, че никой не можеше да проумее и разбере благосклонността на султана към него. Рустем виждаше с каква ненавист е обкръжен, но не се умилкваше пред никого, не се боеше от враждебността на околния свят. В непокорната му босненска глава се роди мисъл не само да отмъщава на този свят, но и с всички средства да го унищожава. Но с какво можеше да отмъсти? Човек на този свят трябва да има свое оръжие.

Както хищникът — зъби и нокти, както змията — отрова, както бог — гръмове и мълнии, както жената — красота и привлекателност. Както се хвърляше безстрашно срещу разярените коне, така Рустем започна да се вклинява в човешката реч, вметвайки в нея понякога зли, присмехулни слова, язвителни ругатни и издевателски възклицания. Скоро той почувствува, че има истинска дарба да ругае. Правеше го просто с гениална грубост. Онези, които ругаеше, не можеха да му простят това и го намразваха още по-люто, а той се разпалваше от това по-силно и сипеше ругатните си неуморно и щедро.

— Аллах е против всички и аз съм против всички. А всички са против мене — казваше Рустем.

Беше самотен като аллах.

Може би султан Сюлейман, който всъщност беше също безнадеждно самотен на този свят, бе почувствувал тъкмо това и издигна Рустем за началник на султанските конюшни. Изглежда, че в безкрайната империя съществуваха само трима души, с които падишахът обичаше да разговаря: любимата му жена Хасеки, всемогъщият Ибрахим и този мрачен босненец, просмукан от острите миризми на конска пот и конска пикоч. На султана допадаха мрачният Рустемов хумор и безпощадният му език. Сам беше от мрачните хора, но беше принуден да съчетава своята мрачност с величието, понеже го налагаше положението му. Затова с удоволствие слушаше човека, който не беше скован ни от дълг, ни от положение и който ако ли не беше напълно свободен, то можеше да прави каквото си иска. Тридесетгодишен, Рустем вече имаше звание на паша, макар да не беше се отличил нито в битките, нито в нещо друго, а умееше само да гледа коне, да ги оседлава, да препуска и да живее с тях.

Ибрахим, който отстраняваше ревниво всички, които се мъчеха да заемат макар и малко място в сърцето на султана, оставаше безсилен само пред двама: пред Роксолана, чиито чародейства превъзхождаха неговите хитрости, и пред Рустем — може би единственият човек в империята, който говореше всичко, каквото мислеше и просто убиваше с думите си. За Ибрахим, когато стана всемогъщ велик везир, а след това когато се нарече втори султан, безжалостно унищожавайки всички противници, Рустем каза: „Ако на земята дойдеше самият аллах, Ибрахим би заповядал да хвърлят и на неговия врат черен шнур.“

Ибрахим плати на главния коняр, като изпрати от Халеб в Стамбул по време на персийския поход ферман, според който на Рустем се даваше санджакът Диарбекир в самия край на империята, до къзълбашите. Огромни високи планини, вечни снегове, пущинаци, своеволни реки, препускащи по равнините, сменяйки коритата си, диви племена, които никога не можеха да бъдат усмирени. Но щом са те направили паша — иди и управлявай. Рустем помоли султана да го остави в Стамбул в конюшните, но Сюлейман не поиска да се намесва в работите на своя всемогъщ любимец.

„Като си дойде Ибрахим, тогава ще му кажа да те върне обратно.“

Но навярно беше забравил, а може и да му бе казал, но наскоро Ибрахим беше убит и нямаше кой да изпълни султанската повеля — така Рустем си остана в Диарбекир. Знаеше, че в двора има цели тълпи подлизурковци и няма защо и да се надява да се добере през тях до султана. Макар че сега като санджакбей Рустем беше принуден да работи с хора, той все едно не можеше да се избави от чувството за самота, която забравяше само когато оставаше сам с конете, когато отиваше в конюшнята, където беше чисто като в джамия, а тежкият мирис на конска пикоч и тор като че ли го отделяше от суетата и скуката на света.

Рустем, който вече беше паша с голяма свита, обичаше и сега както някога да язди с конете нощем, да препуска по непроходими места под чуждите звезди, без да знае накъде и защо.

Самотен като чужда звезда на вечерното небе.

За цял живот ще запомни своята последна нощ в Диарбекир. Как препускаше на коня, а между дърветата след него препускаше и тънкият като конец златен сърп на новия месец, носеше се по небето безмълвно и загадъчно и нито изоставаше, нито го изпреварваше. Но пътят изведнъж изви и месецът се озова далеч пред него. Рустем го гонеше и все не можеше да го стигне — далечното мъртво светило не се приближаваше, беше недостижимо, като съдбата.

Рустем задържа коня и го пусна вървешком. Движеше се дълго така като човек, който няма закъде да бърза. И тук, посред нощта, по непознатия път го настигна султанският вестоносец от Стамбул и му връчи ферман от самия падишах. Вестоносецът с девет души охрана беше препускал от Стамбул денем и нощем, правейки само най-необходими спирки в кервансараите и хановете, за да връчи султанския ферман на пашата там, където и както го свари, и фермanът трябваше да бъде незабавно прочетен и волята на падишаха също така незабавно изпълнена.

Чаушите светеха на Рустем със запалени сухи съчки, докато той разчупваше печата на скъпоценното послание и, шумно дишайки, бавно четеше фермана. Султанът го викаше в столицата, даваше му високото звание везир, въвеждаше го в своя Диван и заповядваше, като остави всичко, да пристигне колкото е възможно по-скоро в подножието на неговия трон.

Запалената съчка изгасна и никой не видя израза върху лицето на мрачния паша след прочитането на фермана. Рустем въздъхна и си помисли: „Да те направят везир — все едно да ти дадат змия в ръцете: не можеш я задържа, защото се изплъзва, а пуснеш ли я — ще те ухапе.“ Но си премълча и допря в знак на покорство фермана до челото си, а след това целуна султанската тугра и викна на охраната си почти оживено:

— Към Стамбул!

Спомни си със злоба пропилените на края на света няколко години от своя живот. Едва сега осъзна, че за безпощадния му ум няма истинска храна там, където го заобикалят само подчинени, където думите му се възприемат с робска покорност. Земята и хората тук му бяха напълно подвластни и му се подчиняваха не само конете, но колкото и да беше странно, това не му носеше радост, душата му бе изпълнена с неясна и безпричинна мъка и едва сега, като прочете султанския ферман, с който го викаха в Стамбул, разбра: роден е да се присмива не на онези, които са по-ниско от него, не на малките и дребните, а само на най-голямата и страшна сила. Там е истинският живот, защото там е опасно, играеш си с огъня и дори да загинеш заради острия си език, ще бъде по-радостно, отколкото да вегетираш тук, на края на света.

И най-ужасната съдба може да се обърне в неочаквано тържество. Рустем се връщаше в Стамбул, изпълнен с мрачна гордост. Спомниха си! Спомниха си за него! На коня за всичките му страдания и търпението му в поход хвърлят наръч сено, а на човека? Или на коня дават паша, а човека го правят паша?

Той тръгна за Стамбул веднага, напусна своя санджак без съжаление и спомени и не слизаше от коня толкова дълго, че се измориха дори свикналите да яздят непрекъснато султански вестоносци. А Рустем се смееше: „Не знам кого за какво са го направили паша, но мене ме направиха, защото обичам да яздя!“

В Коня го очакваше султански подарък: породист кон със скъпи такъми и перо с диамант за чалмата.

„Без моя султан не зная рая!“ — каза Рустем, но лицето му беше толкова мрачно, че никой не му повярва.

В големия кервансарай „Султан хан“ след Коня Рустем беше посрещнат от един голям конен отряд, изпратен от Сюлейман, понеже

султанският везир не трябваше да пътува сам, а с войска. Рустем разбра, че го изпитват на разстояние, още преди да е наближил столицата и подножието на трона. Трябваше да прехапе злия си език и да произнесе съвсем несвойствени за него думи.

— Аллах да продължи сянката на земята на нашия велик султан Сюлейман — обръщайки се към конниците, промълви Рустем. — Осемте букви на неговото име са като кървави звезди, които изпращат лъчите си до най-далечните краища на вселената.

По-лесно би му било да язди, без да слиза от коня месец, че и дори три, отколкото да каже това. Но нямаше друг изход. „Виж, като седна в султанския Диван — мрачно си мислеше Рустем, — тогава ще им кажа на всичките. А докато си пробиваш път към него, трябва да си подвиеш опашката.“

Препускаше непрекъснато, без да даде почивка на везирска-та си войска. Срещнаха го още веднъж султански пратеници с дарове.

Измъчи се сам, измъчи и хората и конете, но пристигна в Стамбул с надеждата, че султанът ще го приеме веднага и тържествено ще го въведе в Дивана; вместо това беше му наредено да чака в същата къща, която заемаше като главен коняр, а след това дойде някогашният еничарин Хасан ага и поведе Рустем при султанката Роксо-лана.

На времето, като султански главен коняр, Рустам беше учил Роксолана да язди. Обучението не продължи дълго, защото ученичката се оказа схватлива. Рустем като че ли само веднъж качи султанската жена на седлото и нямаше никакъв спомен от докосването до тази знатна жена, понеже жените изобщо не му правеха никакво впечатление. Сега не знаеше да се учудва ли, или да се ядосва на това странно посрещане: вместо султана среща го само султанката. И затова ли препускаше с конете през цялата империя? Султанката ли да види? Но какво ще видиш у нея? У жените, както и у конете, най-главното са шията, коленете и копитата. Но у коня всичко е наяве, докато у султанката е скрито навеки за всички чужди погледи.

Все пак малко се поуспокои от своите мисли и вървеше след Хасан ага по заплетените преходи на Топкапъ с весела усмивка: „Я да видим копитата на султанката.“

Роксолана го порази с такава приветлива недостъпност, че той замръзна и с усилие се поклони, а устата си въобще не можа да отвори.

— Радвам се да те видя, везире — ласкаво произнесе султанката.

Недодяланият босненец кимна с глава, но не можа да изрече нито дума.

— Ние с негово величество султана искаме да те помолим… Да го помолят? Е кога султаните са молили някого?

— Да те помолим да научиш нашата нежна Михримах да язди кон.

Рустем се вцепени. Направили са го везир само за да учи знатната сополанка да язди? Е, да речем, тя не е робиня, каквато беше някога майка й, а височайша принцеса, и той ще качва на седлото вече не робска, а благородна султанска плът, но какво се беше променило за него?

Той стоя толкова дълго и с такъв смаян израз на лицето, че Роксолана се засмя и махна с ръка:

— Виждам каква радост е за тебе това, везире. Ще предам на негово величество султана. А сега можеш да си вървиш. Хасан ага ще ти каже кога трябва да започнеш.

Хасан ага отново го водеше по дворцовите преходи, но сега вече Рустем се надсмиваше в душата на самия себе си. Спомни си как в Корана са наричани конете: винаги само благородни. А ездачите — само верни. Ездачите дори не бяха и сънували благородство. Така беше и с него. Няма да достигне дори конското благородство. Винаги ще си остава верен.

---

[1] Доверен човек. — Б. пр. ↑

ПОЖАРЪТ

За столицата казваха: „Ако Стамбул не гореше, всичките му прагове щяха да са златни.“

Рустем паша отрано сутринта беше със знатната си ученичка на Атмейдан. Михримах не приличаше на майка си. Майка й веднага схвана науката на младия коняр, а тази се превземаше и разиграваше новоизпечения везир, като че бе решила да го изкара от търпение. Напразно се надяваше! Рустем тихомълком плюеше в ситния чакъл под краката на коня, поемаше си търпеливо дъх и вървеше редом със скучаещата ездачка, сега вече твърдо уверен, че в Дивана ще влезе ако не на собствения си кон, то след коня, язден от Михримах. Когато помагаше на султанската дъщеря да се качи на коня и чувствуваше под твърдата си ръка меката царствена плът, в него нещо сякаш трепваше. Учудваше се и се ненавиждаше. Да забелязва нечие тяло означаваше да забелязва и своето собствено. А той като че ли досега не го забелязваше, точейки на бруса на ненавистта своя непокорен дух. От неприятното откритие той се изплю сърдито и то така ядно, че Михримах го забеляза и започна да капризничи повече от друг път. За щастие тази сутрин Рустем го спаси пожар.

Гореше някъде далече, от другата страна на Халич[1], в корабостроителниците и в еврейската махала Хаскьой, но огънят бързо се прехвърли през залива, а още по-бързо из Стамбул се разнесе отчаяният вик: „Янгън! Янгън! — Пожар! Пожар!“ И всичко живо бягаше към онази страна, където бушуваше огънят — едни бягаха по задължение, други от любопитство, а трети от злорадство. Да гасят пожара имаха право само еничарите. Макар че до всяка къща трябваше да стои голяма каца с вода и стопанинът беше длъжен да има стълба, висока колкото къщата му, която според разпоредбите не можеше да има повече от два етажа. Да изливат водата върху огъня можеха само еничарите, които наглеждаха махалата. Те дов-тасваха на пожара първи и обграждаха горящото здание, като прогонваха със саби дори стопаните. Когато виждаха, че в къщата има нещо ценно, бързо го измъкваха от огъня, а след това чакаха да изгори, знаейки, че среброто

и златото стават на кюлчета, които лесно можеха да се намерят в пепелта, а всичко останало за тях нямаше стойност.

Щом чу виковете за пожара, Рустем разбра, че може да се измъкне от своята капризна принцеса и смело дръпна коня на Михримах.

— Ваше величество…

— Какво искаш?

— Позволете днес да прекратим нашия урок.

Михримах го изгледа под фереджето с големите си очи, в които се бе събрало цялото зло и от султана, и от султанката. Като се мъчеше да придаде на грубия си глас покорност, той каза мрачно:

— Пожар.

Смяташе, че с това обяснява всичко. Но Михримах беше на друго мнение:

— Пожар ли? Е та какво? Ще погори и ще престане.

— При мене в Диарбекир бях свикнал…

— Тук е Стамбул. А в Стамбул има кадия, който отговаря за всичко.

Рустем не издържа:

— Ваше величество! Не го ли знаете този стар измамник? Дори и цял Стамбул да изгори, той все ще си пее своето: „Нищо не съм видял. Нищо не съм чул.“

Нея това хич не я интересуваше. Дето се вика: нито се кара, нито се води.

— Като изгори, да изгори.

— Ваше величество, а хасовете?

— Това пък какво е?

— Парцелите в Стамбул, които принадлежат на султана и султанското семейство.

Тя се позамисли малко.

— Принадлежат ли? А на мен какво принадлежи — можеш ли ми каза? Е добре. Толкова ли ти се ходи на този пожар?

— Аз бих взел своите хора. Все пак съм везир на негово величество.

— Там има още няколко везири. Но щом толкова ти се иска…

При пожара беше по-тежко, отколкото със султанската дъщеря. Няколко махали изгоряха на пепел, пожарът унищожи построения още

от Завоевателя дворец Ескисарай, изгоря и пълният със затворници зандан, в дим се превърна огромният дървен пазар, загина библиотеката на Матияш Корвин, изнесена от Сюлейман от унгарската столица. Огънят стигна дори до каменния Безистен, където калаят на покрива се разтопи.

След пожара, сякаш донесен от зли тайни сили, по столицата плъзна черен мор и смъртта косеше хората с хиляди. Не се спираше и пред праговете на дворците — така умря великият везир Аяс паша, оставяйки харем със сто и двадесет деца и славата на най-глупавия от всички везири. А понеже глупците са винаги отмъстителни, мнозина въздъхнаха облекчено, като чуха за смъртта на Аяс паша. Даже Роксолана не скри радостта си пред Сюлейман, макар да знаеше, че е грях да се радва на чуждата смърт:

— Кого ще направите сега велик везир, мой повелителю?

— Най-умния. Лютфи паша.

— А нима Рустем не е по-умен?

— Млад е още. Ще почака.

— Вие и досега не сте го представили на Дивана.

— Не е имало повод. Смъртта на Аяс паша го дава.

— Ай пожарът — напомни Роксолана.

— Предадоха ми, че Рустем паша залавя злосторниците. Той не е имал възможност да се отличи на война, нека се постарае да го направи на пожара.

— Не може ли още да се изгаси?

— Всичко е по волята на аллаха. Което гори — трябва да изгори.

— Ами ако изгори цял Стамбул?

— Тогава аллах ще ни подари още по-хубав Стамбул. Както е казано: „Аллах купи от вярващите живота и имота им, за да им даде рая.“

Диванът ако ли не изплаши Рустем, то напълно го разочарова. Отдалече загадъчен, тайнствен, заплашителен и недостъпен, отвътре той се стори на Рустем сборище на наежени овни. Аяс паша вече го нямаше, но духът му като че ли беше останал сред тези килими, спотаени гласове и потискащо мълчание. Султанът мълчаливо поглеждаше с каменните си очи своите везири, без да ги различава и без да им дава възможност нито да се изказват, нито да размишляват и под този поглед човек наистина се чувствуваше като овен. Лютфи

паша беше упорит като овен. А той самият, Рустем, мършав като овен след снежна зима. Късмет имаше, че в Стамбул продължаваше да бушува пожарът и той отново се впусна в него, като взе със себе си и еничарите. Препускаше из пепелищата, залавяше и хвърляше някого в занданите и продължаваше да гони и преследва, свличайки се от умора и усърдие, целият опушен като огняр.

А пожарът, след като се набушува като невиждан лют звяр в големия Стамбул, неочаквано през нощта се прехвърли оттатък Босфора. Юскюдар пламна. Започна разпокъсана стрелба, сякаш там се бе промъкнал враг, макар че бе странно откъде ще се вземе в сърцето на страшната империя.

Рустем заедно с еничарите и конните чауши веднага се прехвърли на другия бряг и изчезна за няколко дена, сякаш беше загинал в огъня, но изникна от пепелта жив и здрав, само още по-опушен и съвсем пресипнал. Пожарът най-сетне стихна.

Рустем се яви пред Михримах все така послушен, както и преди, придържаше поводите на коня й и подтичваше отзад, когато султанската дъщеря пуснеше коня в галоп.

— Е, изгаси ли пожара? — полюбопитствува тя.

— Само си изгасна.

— Защо тогава се бави толкова там?

— Лових подпалвачите.

— И хвана ли ги?

— Някои само.

— И кои са те?

— Казаци.

— Това пък какво е?

— Никой не знае. Наричат се така и това е. Дошли са оттатък морето с лодки. В Синоп запалили и разграбили всичко, взели конете — и хайде тук.

— Не са ли се уплашили от Стамбул?

— Какво има да се плашат?

Михримах остави коня и дълго гледа везира. Беше виждала много спокойни хора, а най-спокойният сред тях беше нейният баща, султан Сюлейман, но такъв човек, като този бивш султански коняр, едва ли можеше да се намери на света.

— Защо не ми разкажеш за тях?

— Какво да разказвам? Влезли в Юскюдар, а аз връхлетях върху тях. Ние бяхме повече и ги надвихме. Седемдесет и двама откарахме в Йедикуле. И водача им също. Сега си гризе оковите.

— Как така ги гризе?

— Със зъби. Зъл човек и със страшна сила.

Михримах изведнъж се сети: те са от Украйна, от земята на майка й! Трябва да й разкаже! Веднага! Но тя беше не просто едно момиче, а султанска дъщеря и настроенията й се сменяха с такава бързина, че и сама не можеше да се начуди. В следващия миг извика:

— Заведи ме там!

— Къде, ваше височество?

— О аллах, колко си загубен! При онзи казак! Искам да го видя.

— Казак е, докато е на свобода. А в Йедикуле няма ни казак, ни човек.

— Искам да го видя!

— Ваше височество, дори имамът не може да помогне на обесения.

— Слушай какво ти казвам! Иди кажи на моите евнуси — те ще ме заведат и без тебе.

Евнусите стърчаха на Атмейдан, без да изпускат от очи Рустем паша и Михримах, като че везирът беше котарак, а принцесата — малка птичка или мишка.

— Те ще ви заведат — измърмори Рустем. — Те могат да ви заведат където искате. Но вие, ваше височество, не би трябвало да ходите в това отвратително място.

— Не е твоя работа!

— Исках само да кажа, че когато колата се строши, винаги ще се намерят желаещи да покажат пътя, само че вече няма с какво да се пътува.

Настроението на Михримах отново се смени:

— Не искам да отивам там. Това май е много страшно. И този казак… Как го казват?

— Просто казак!

— Името му?

— Какво значи името? За мъртвите всичко е все едно. Днес още го наричат Байда. А щом заповяда негово величество султанът — и…

— Байда ли? Какво е това?

— Че кой може да знае? Навярно човек, който обича да пие и да се весели и от немай какво да прави размахва сабята.

— Ще му изпратя нещо сладко.

— Ваше височество, за какво му е сладко на човек, комуто утре ще отрежат главата? Ако ще му пращате нещо, то мед и ракия.

— Изпрати на този казак всичко каквото трябва. И утре ще ми кажеш.

А мисълта не й даваше мира: „Трябва да разкажа на нейно величество султанката! Веднага трябва да разкажа на майка си! Той е от нейната земя! Всички ли там са такива?“

И отново се обърна към Рустем придирчиво:

— Никога ли преди това не е имало казаци в Йедикуле? Защо не зная такова нещо?

Той беше спокоен:

— Ваше величество, те не са стигали до Йедикуле. Много е далече. А този стигна. Забравил е поуката: преди да откраднеш минарето, помисли къде ще го скриеш.

---

[1] Златния рог. — Б. пр. ↑

БАЙДА

Което започва с нещастие, с нещастие и свършва. За най-главното винаги научаваш твърде късно. И макар че вестта за казаците й съобщиха, сякаш надпреварвайки се, Хасан ага, Михримах и дори сам султанът, Роксолана знаеше, че вече е късно, че с нищо не може да се помогне. И освен всичко, иначе мудният и тромав Рустем този път прояви неуместна бързина и даде на Сюлейман прекрасна възможност да изправи пред цял Стамбул виновниците за страшния пожар, който погълна едва ли не половината столица.

Хасан идваше при нея всеки ден и тя го разпитваше:

— Как са там? Какво прави онзи, когото ти наричаш Байда?

— Той пее, ваше величество.

— О боже! И какво пее?

— Песни. Сам си ги съчинява. Ето последната: „Ой пие Байда медена горилка, та не ден, не един и не самин!…“

— Това е дето му изпрати Михримах да яде и пие. Моето дете!

Хасан ага се усмихна тъжно само с очи. Да би могла султанка-та да види как яде и пие Байда в подземията на първия палач на империята Джузел ага!

Неочаквано целият свят за Роксолана се съсредоточи в този странен Байда с неговите другари. Сега живееше в някакво трескаво напрежение, очакваше всеки ден вести от Йедикуле, пращаше там Хасан, два пъти вика при себе си Рустем паша и двата пъти го изгонваше с неприсъща за нея злоба, защото този недодялан и така глупаво усърден босненец, който беше възнамерил да надмине всички султански везири за сметка на чуждото нещастие, не предизвикваше у нея нищо друго. А тя сама извади този лош човек от забравата, докара го в столицата.

Измъчваха я тайни мисли, тревожни желания и неизказани молби към султана. Какво да измисли, как да се приближи към него и какво да го помоли? Кой знае защо й се струваше, че няма да може да живее в тези дворци, ако не използва този път властта си, за да

помогне на хората, в чиито жили тече родна кръв, чиито гласове стенат някъде в подземията така, както стенеше тук в робство нейният глас.

Султанът, сякаш почувствувал посегателство върху своята власт, в тези тревожни дни избягваше Роксолана. Може би се бе разтревожил, когато видя как блеснаха очите й от новината за затворените казаци, а може би му бяха казали, че Михримах е изпращала на тези разбойници напитки и храна. Той прие Рустем паша и го разпита как се беше справил с тези дръзки нападатели, дари го богато с каф-тани, а после го представи в Дивана и му нареди отново да разкаже на везирите за своето геройство при пожара, та те да оценят както трябва неговата вярност към султана, каквато сами не бяха могли да проявят в това смутно време. Везирите веднага и единодушно намразиха Рустем, но това не го обезпокои кой знае колко и той се подсмиваше под четинестите си мустаци: „Комуто са здрави гащите, сяда където си иска.“ Смяташе, че съвестта му е чиста, защото е изпълнил дълга си пред султана.

Топкапъ се изпълваше с напрежение, очакване, сплетни и подозрение. Може би всемогъщата султанка ще падне или положението й ще се разклати? Казват, султанът се бил разгневил на жена си и подземията на Йедикуле били натъпкани със злосторници, които султанката била повикала от своите загадъчни степи отвъд морето, докарала ги тук, подтиквала ги, помагала им и едва ли не сама подпалвала с тях Стамбул. И сега щяла да настъпи разплатата. И възмездието нямало да отмине Роксолана.

Около Роксолана кипеше от черни слухове и подмазвачите, тунеядците, лакеите и лъжците се къпеха в тях като в райски реки на наслада. Само султанката не чуваше и не знаеше нищо, забрави и султана, и подлата прислуга.

Мислеше за своя народ. Хиляди години той живееше на плодородната земя. Пръснат по безкрайните степи, сред широките реки и необятни гори, непрекъснато измъчван от завоеватели и господари, но единен, могъщ и добър към всичко живо. Колко завистливи и зли владетели искаха да прогонят този народ от неговата земя, да го поробят и унищожат. На всички чуждоземци той им се струваше толкова добър, кротък и безпомощен, та изглеждаше, че сам ще падне в ръцете им, като презрял плод. А той стоеше непоколебимо и упорито вече хилядолетия, а пък враговете гинеха безславно и над

гробовете им не звучаха нито проклятия, понеже нейният народ не можеше да ненавижда, нито молитви, защото там не вярваха в богове, а в житото и пшеницата, в меда и пчелите и чак до небето ехтеше песента: „Дунаве, Дунаве, защо смутен течеш?…“

Почти двадесет години вехнеше Роксолана в стамбулския харем, но не си губеше времето напразно — прелистваше цели планини от пожълтели ръкописи в султанските книгохранилища, четеше поеми, хроники, описания на сурнаме[1] и надути хвалби и навсякъде само победни походи, звън на мечове, свистене на стрели, стон на загиващи, морета от кръв.

Разюздани в убийствата и грабежите, османците в същото време сляпо се придържаха към предписанията, донесени от техните прадеди навярно още от далечния Туран и записани от огузките ханове: „Бащата на огузките ханове провъзгласи и определи тьоре — обичай и наставления към неговите синове. Той каза: изхождайки от това, че хан след време ще стане Кайи, той да бъде провъзгласен за бейлербей от дясното крило. Но съгласно тьорето бейлербей трябва да има и от лявото крило. Нека той да бъде Байиндир. Тьорето за пиршества също трябва да има такъв ред, о брате мой: пръв трябва да сяда Кайи, след това Байяи, после Алкаевли и Караевли, след тях да сяда Язир, сетне Дюкер и чак тогава, разбира се, Тудирга, Япурлу, Явшар, Кизик, Бекдели и най-последен на дясното крило е Каргин.

Ето в такъв ред трябва да сядат и така пред тях да поднасят дарове, да поставят кумис и кумран. И както по старшинство се пият кумис и кумран, така се раздават и длъжностите и титлите на бейовете между колената и родовете, а ако нещо остане, могат да се възползуват и други.“

И всичко това: дивотията, безсмислените обичаи, обожествяването на всяка дума само заради това, че е записана от прадедите, се сливаше у тези хора в понятието отечество. Те със сълзи на очи възкликваха: „О ватан, ватан!“ — „О родино, родино!“

А какво беше пренесъл нейният народ от своето далечно минало, от златния Киев, от блясъка и славата, която беше умряла под отломъците от храмовете, разрушени от ордите на дивите ханове? Тайните писмена, скрити зад манастирските стени, тъжните песни й цветистите думи за несметното богатство на Дюк Степанович и невижданата красота на Чурила Пленкович. Този народ не се хвалеше

и не се оплакваше, а изливаше в песни и шеги своите неправди и беди, носеше в кръвта си тъгата на степите, а в паметта си красотата и безсмъртието на златния Киев, пазеше душата си и така оцеляваше векове наред.

А тя? Опази ли душата си? „Не предавай на зверовете душата на твоята гургулица, не я предавай.“ Тя я предаде, защото беше безсилна или по-скоро мъртва. Но все пак възкръсна и доби сила. Ала спомни ли си за своя народ по високите до небето върхове на султанското могъщество, направи ли поне нещо, за да намали бедите, причинявани от османските главорези? Сега те са заловили нейните братя и ги наричат разбойници само заради това, че са искали поне малко да си отмъстят. А какво да прави тя, могъщата султанка? Какво ще направи сега и какво е правила досега? Изпращаше пари в Рогатин, праща там и малолетния си син, та и сама би отишла с позлатената карета, за да възроди в паметта си бащината къща на възвишението, росните утрини и кукувицата на елата! Народе мой, защо не можах да ти направя добро?

Съсипана от мисли, объркана и безпомощна както никога досега, рано сутринта Роксолана отиваше в градините на харема, бродеше из тях, отбягвайки срещите и прогонвайки досадните евнуси и покорните слугини, слушаше гласовете на птиците и ромоленето на водата във водоскоците, търсеше успокоение в синьото сияние на морето, в шумоленето на листата, в ярките отблясъци на цветята, но и там нямаше спасение. Искаше й се жива дума, съчувствие, съвет и подкрепа, но къде да ги намериш и чуеш, когато наоколо всичко мълчи, убито от робство, унищожено от страх и потъпкано от насилие.

Неочаквано през един от тези мъчителни дни в портокаловата горичка, край която бе спряла султанката, се разнесе млад момински глас. Евнусите се втурнаха да затворят устата на нарушителката на спокойствието, но Роксолана ги спря с движение на ръката и ги прогони, а сама спря неподвижно и се заслуша. Една млада българ-ка-робиня пееше тъжно как от бялото море израснало дърво до небето, клоните му се простирали по земята, цветът им бил сребърен, плодовете седефени, а върху дървото малка птичка плачела, скубела си перата и ги хвърляла в морето. Минал край нея цар Константин и попитал птичката за кого така плаче, а тя отговорила:

Царю ле, цар Костадине! Тебе са й царско свършило, земя ще й турска да стане, та ми е жално и бално, че в турски ръце ще падне.

Султанката мина под портокаловите дръвчета така бързо, че мургавата тъничка девойка-робиня не успя не само да избяга, но и дори да се уплаши. Роксолана се приближи към българката, прегърна я и я целуна, като заплака, а после каза: „Ще бъдеш свободна.“ И изчезна така бързо, както се бе появила, смайвайки дори равнодушните към всичко на света евнуси.

Не се знаеше кой кого беше молил и кой на кого беше простил, но Сюлейман и Роксолана отново бяха един до друг и Топкапъ замираше от райски възторзи, като забрави своите пророкувания, отхвърли неуместните страхове и скри колкото може по-дълбоко злорадството си.

Роксолана помоли султана да я приеме и дойде в неговата нощ, а на него му се стори, че иай-после той е дошъл при нея като беззащитен роб, като победен воин, като изгнаник и просяк. И когато тя му подаде милостиня, когато го омая с целувки, поглед и мълчание, очертанието на нейните единствени на света уста му се стори по-скъпо от всички негови победи и покорени безкрайни простори, по-могъщо от гигантската държава. Можеше да победи и най-страшните врагове, само не себе си и преклонението си пред тази жена.

Той й говореше нещо объркано и несвързано — май че споменаваше за държавните работи и задължения, — а тя мълчеше покорно, като някогашната малка робиня, все така малка и тънка, като момиче, като тревичка, та дори го обземаше страх: да не се скърши в здравите му обятия, султанските обятия… Обгръщаше целия свят, а пред очите му стоеше тази загадъчна жена. Какво имаше в нея? И докога щеше да трае? Открай време султаните щедро даряваха на своите робиии скъпоценности, за да сияят от злато и скъпоценни камъни в мрака на султанската спалня, напомняйки за богатството, величието и могъществото. А у Хурем сияеше тялото. Сияеше ослепително.

— Ваше величество — прошепна така тихо Роксолана, че той едва я чу. — Защо ме изоставихте? Защо ме забравихте? Или вече не съм ви мила на султанското сърце? Но нали когато жената вече омръзне, е достатъчно само да се изрече три пъти по арабски ритуалното „Талак, талак, талак!“ — „Свободна си, свободна си,

свободна си!“ — и аз ще изчезна, ще умра и ще литна в безкрая като щъркелче.

Той се усмихна почти болезнено.

— Свободна ли? Съгласен съм. Ти наистина си свободна, най-свободната от всички. Но не от мене, а заради мене. Свободна за мене.

— Вие имате империя, държава.

— Тя не е само моя, а и твоя.

— За какво й е на жената държава? Държавата е само една дума, а на жената не й стигат думи. Тя иска всичко да провери чрез постъпките, понеже принадлелси към света на зримите неща: носи вода и дърва, разпалва огъня, за да стопля жилището и да вари храна — това е за нея домът и семейството. Държавата за нея не са измислените закони, които никога не се прилагат, нито множеството безименни хора, а родените от нея деца. А войните, които умират в битките, не са просто безстрашни борци, а също нейни родни деца. Жената е създадена да създава живота и да го пази, а това е толкова тежко в този свят, където я отстраняват от всичко, лишават я дори от обикновения човешки разум, да не говорим за свободата. Но тя все едно трябва да изпълни предназначението си, като се погрижи за реда в държавата, където царят насилие и хаос, да извлече полза от властта, която ще завоюва мъжът, да се изравни с него по ум, щом й е забранено да превъзхожда мъжа. Ваше величество, бих искала да съм жена!

— Но нали си жена над жените! Ти си султанка.

— А какво е султанката? Отредена й е само тържественост и любовни страсти.

Султанът я погали снизходително по златистите й коси.

— Забрави, че има и нещо свято.

— Свято ли? Но за кого? За тълпата, която изобщо никога не ме е виждала ли?

— За мене. Дори когато съм на поход, когато съм далече от гласа ти, ти си до мене, сърцето ти е до моето и твоят ум е също с мене.

— А аз, дори когато усещам ръката ви върху гърдите си, не забравям за разстоянието, което ни разделя винаги.

Сюлейман стана от ложето и загръщайки се с широкия копринен халат, отиде при водоскока в средата на спалнята, приседна над водата

и се загледа мрачно пред себе си. После попита, без да крие раздразнението си:

— Какво трябва да направя, за да премахна разстоянието, което те гнети?

— Ваше величество, пожалете моята тревога. Той се беше спотаил някъде навътре в стаята и не се чуваше никакъв шум. Само водата ромолеше безгрижно, с равнодушието на вечността.

— Мой султане, вие знаете за кого се безпокоя! Вземете тези заблудени деца на свободата под покровителството на своята истина.

Сюлейман въздъхна гневно:

— Какво общо има великата султанка с тези неверници?

— В моите жили тече същата кръв, каквато и в техните.

— Важно е не кръвта, а вярата. Да не би султаните да гледат каква кръв тече в жилите на техните герои?

— Но, ваше величество, тези хора са герои над героите! Рустем паша не можа да ги надвие дори с десетократно повече хора. Той ги хвана с подлост и те повярваха на славянския му език. Моят народ е доверчив.

Султанът упорито стоеше на разстояние, сякаш се надяваше да му помогне тъмнината. Докато не виждаше Роксолана до себе си, можеше да й се противопостави.

— Те ще си получат заслуженото. Това са разбойници и подпалвачи. Бих хвърлил примката на врата дори на собствения си син, ако би взел да подпалва Стамбул.

— Завоевателя е започнал с това, мой повелителю. Той е превърнал Стамбул в пепел, за да го възроди още по-прекрасен.

Султанът дори стана от възмущение.

— Да се сравнява великият Завоевател с безименните разбойници!… Завоевателя беше воин!

— Те също са войни, а не разбойници, ваше величество! Пожарът бушуваше цял месец преди тяхното появяване в Юскюдар.

— Те запалиха Юскюдар!

— Но ваше величество, те са искали просто да си осветят пътя.

— За грабеж ли?

— Те са твърде благородни, за да се употребява такава груба дума. Те казват: „Да докопам.“

Султанът вече беше до нея. Тази жена го поразяваше като светкавица на мълния. Единственото спасение беше да бяга от нея.

— А какво е това — да докопам?

Тя се засмя тихо, скривайки присмеха.

— Това означава да се приближиш до нещо така, че то да стане твое.

Той протегна ръка. Ръката му беше тежка и алчна. Още преди да знае какви ще бъдат думите на Хасеки и за какво ще го моли, беше готов на всичко да отговори: „Да! Да! Да!“ Само това плахо тяло да бъде до него. Може би някога я обикна именно за това, че не молеше и не настояваше за нищо, че не проявяваше никакви прищевки. А сетне дори не забеляза как заприлича на другите жени, които досаждат с исканията си, понеже все едно не можеше да се сравни с никого от този свят, беше една единствена!

— Никой не може да избяга от участта си на земята — промърмори Сюлейман, мъчейки се сякаш да оправдае своята непреклонност. Но Роксолана вече знаеше, че султанът е готов да каже: „Ще помисля“, трябва само да му се даде време, за да отстъпи с чест. Тя дълго се галеше на строгия повелител, като редуваше изкусно душевното си очарование с чара на лекото си и послушно тяло и едва тогава му прошепна в твърдото ухо:

— Мой повелителю, заведете ме в Йедикуле да видя тези загадъчни рицари!

Той още се противеше и се мъчеше да се отстрани от нея, но тя не го пускаше, ръцете й, макар и тънки, бяха здрави и тя го прегръщаше с такава сила, че Сюлейман се предаде и се притисна до Роксолана още по-силно.

— Мене и нашите деца Баязид и Михримах, ваше величество. Султанът все пак направи последен опит за съпротива:

— Михримах? За какво й е това зрелище?

— Тя вече е чула за казаците. Дори изпраща храна на техния водач Байда. Тя има добро сърце.

— Това не подобава на дъщерята на султана.

— На тази възраст ви подарих сина Мехмед, мой падишах. Но Мехмед е в Едирне, Селим е в Кютахия. Джихангир е твърде малък за такива зрелища. Затова ви моля с нас да дойдат Баязид и Михримах.

— Ще помисля — каза султанът.

Всяко излизане на султана от Топкапъ беше държавен акт. На молитва ли отиваше в джамията „Света София“, стъпвайки на коня си върху широкото алено платно, което постилаха от вратата „Баб и Хумаюн“ до джамията „Света София“, на война ли, или на столичните тържества — сурнаме, — всеки път нареждаха от вратите на Топкапъ по целия път наемни викачи, които ревяха с всичка сила: „Падишахъм!“ („О, мой падишах!“). Тълпата, жадуваща зрелища, шуми от възторг. Дурбашите тичат, готови да убият всеки, който им се изпречи на пътя, звъни скъпата украса на конете, тракат позлатените медени колела на султанската карета, в която скрити зад копринените завеси седят Сюлейман и султанката Хасеки.

Зад султана пътуваха неговите деца — Михримах в закрита карета, Баязид — с Хасан ага и въоръжена охрана. Следваше великият мюфтия с имамите, великият везир с везирите, кадията на Стамбул със своите подчинени, после стражата, музикантите и ени-чарите, след това придворната прислуга, чашнигирите, шербетчиите и халваджиите със сладки неща за султана и неговата свита. Ловки мискчибашии разпръскваха на всички страни мускус и балсам, та смрадта от тълпата да не дразни свещените ноздри на падишаха и неговата велика султанка. И всичко сияеше от злато и скъпоценни камъни, а облеклото на свитата, войниците и прислугата пъстрееше с такива ярки цветове, че ти се искаше да притвориш очи и Роксола-на спускаше повдигнатата завеса и се облягаше на твърдите бро-катени възглавници, крадешком поглеждаше вкаменения в своето величие Сюлейман. На света няма нищо по-страшно от завоевателите. Сега са готови да отрежат главата на всеки затова, че са изгорели няколко мизерни къщи, а самите те изгориха половината свят! Завоевателя, завземайки Цариград, не бе пощадил ни човешките жилища, ни божиите храмове. Летописецът с изтръпнало сърце е записал: „Изгорен биде градът и църквите с неизказана хубост, които нямаха чет.“

Православният патриарх беше изгонен от църквата „Света София“, като му беше наложен пешкеш от три хиляди дуката, а храмът беше превърнат в джамия и безценните мозайки белосани с вар. Най-прочутите сгради в Цариград бяха разрушени и на тяхно място бяха издигнати джамии в чест на султаните.

На друговерците беше забранено да строят нови църкви и да издигат сгради, по-високи от мюсюлманските, беше им забранено да носят ярки облекла, да се обличат в кожи, атлаз, франкска дамаска и коприна. Завоевателите издевателствуваха над тях: „Платете за разрешението да носите главите си на раменете!“

Християните бяха обречени на най-тежката и най-мръсна работа. Те палеха подземните печки на хамамите, чукаха камък и настилаха калдъръмите и под надзора на чьоплюкбашиите изкарваха сметта от Атмейдан, еничарските къшли и покритите пазари.

И тя знаеше всичко това! Но не се опитваше да го измени, понеже можеше ли да направи нещо дори и една всемогъща жена срещу древните обичаи, обкръжаващи човека като непробиваемите стени на Стамбул. На страната на онзи, който иска да остане верен, е само неговото нещастно съзнание, а на страната на останалите е мощта, силата. С първия е мисълта, а с останалите — сляпата вяра. Мисълта в сблъсък с вярата винаги губи. И днес, макар и да измоли султана да направят това необикновено пътуване, това пътешествие до най-дълбоките низини на човешката участ, все още не знаеше какво ще й донесе то, на какво да се надява и какво да очаква.

Никой, освен най-доверените, не знаеше къде отива султанът, дори и да се досещаха, че отива в затвора „Седемте кули“, не знаеха за какво точно. Понеже Йедикуле за ленивите стамбулски тълпи беше преди всичко държавна хазна, седем непристъпни каменни кули, натъпкани с богатства, на които завиждаше цял свят. Там имаше злато, нетленно и блестящо като слънцето на небето, като класили ниви. Там имаше сребро, синьо-зелено като соколово перо, тъмно като изпотъпканата от войската земя, като почернели след поход войници. Там беше златото на фараони, императори, шахове и царе. Среброто на финикийци и вавилонци. Скъпоценните камъни на Индия, Персия и Хиджас. Там имаше платове от загадъчни градове и кожи от още по-загадъчни зверове. Слонова кост и перли с невиждани размери и цветове, ароматни смоли, кожи от крокодили и бегемоти, щраусови пера и райски птици. И всичко това принадлежеше на султана, следователно и на всички. — Падишахъм!

А тържествената процесия навлизаше все по-навътре в Стамбул, покрай градските стени, покрай Мраморно море, на юг, към Златните врата на Цариград, в които някога беше забил щита си киевският княз

Олег, който петстотин години преди Завоевателя беше превозил корабите си по суша и беше ударил внезапно императора.

Но нито златото в „Седемте кули“, нито Златните врата, нито спомените за миналото величие можеха да спасят Роксолана от мислите за страшното място, в което отиваше макар и доброволно, но с отчаяние в душата.

Черна, тъжна зеленина на кипариси, ирез проломите в старите стени се вижда тъмната ивица на морето, яркорозови цветове на диви рожкови и спокойната грамада на затвора със седемте кули и асми, отрупани с гроздове от лилави цветя на глицинии — трудно беше да се повярва, че само на няколко крачки имаше човешко страдание, безнадеждност и смърт.

Султанът спря в сянката на глицинииите, без да излиза от каретата, и заповяда да доведат главния надзирател на подземията в Йедикуле Джузел ага.

Той дотърча запъхтян и плувнал в пот, започна да се кланя пред каретата и да удря в твърдата земя мръсната си чалма, а уплашените му очи трескаво се въртяха и се мъчеха да надзърнат зад копринените завеси на султанската карета, но не можеха да видят нищо и от това надзирателят изпадаше в още по-голямо отчаяние и още по-силно удряше главата си в земята, та на Роксолана й стана дори противно да гледа това кълчене и тя се намръщи.

Джузел ага беше дебел, мръсен и обрасъл с гъсти остри косми, кожата на лицето му приличаше на прокиснало мляко — кожа, която никога не вижда слънце. Такъв можеш да го съжалиш, ако не знаеш, че е първият палач на държавата.

Султанът забеляза, че Джузел ага е неприятен на Хасеки, и помръдна вежди, викайки Рустем паша. Той веднага се озова до пазителя на подземията, хвана го доста грубо за яката и го изправи на крака (Роксолана едва сега забеляза, че кожата на лицето на Рустем има същия мъртъв цвят, като на Джузел ага, и безкрайно се учуди на това).

— Пусни веднага казака Байда! — викна Рустем на палача. Палачът, забравяйки даже за султана, учудено разтвори черната си уста.

— Да го пусна? О, аллах? Тук не е ли на по-сигурно място? Ако мен така ме пазеха, о, аллах!

— Ваше величество — неочаквано промълви Роксолана, — няма ли да бъде проява на най-висша милост от страна на повелителя, ако той лично погледне главното подземие на столицата на столиците?

Султанът се размърда, готов да възрази, но тя вече се беше вкопчила в ръката му и я гладеше, обгаряше с дъха си обветрената му буза.

— Повелителю мой, светлина на очите ми!

Сюлейман даде знак, придворните се засуетиха, отнякъде се появи покрита позлатена носилка за султана и султанката и дванадесет здравеняка веднага пренесоха високата съпружеска двойка от каретата до владенията на Джузел ага, който подтичваше отстрани, като не смееше нито да изпревари носачите, нито да изостане, вайкаше се и дори скимтеше от страх, вълнение и изненада, още не вярвайки, че единствено на него се е паднала такава невиждана чест в Османската империя, нека великият аллах й дари вечност и процъфтяване.

Рустем паша сложи край на суетенето на Джузел ага, като му викна кратко и строго:

— Показвай Байда!

В огромното мрачно каменно помещение, където Джузел ага доведе високите гости, нямаше нищо човешко. В най-отдалечения край то бе преградено с мръсна завеса, която по знак на Джузел ага беше бързо дръпната встрани от неговите помощници, също такива тлъсти и дебели от безделие, като техния ага. Откри се дървен щит, покрит с мъх и ръждиво желязо, който също веднага изчезна, а зад него се кълбеше студена мъгла и страшен мрак, като че ли там живееше самата смърт. Чаушите се втурнаха напред, но като не смееха да навлязат надълбоко в мрака, запалиха факли — червената светлина падна върху камъни със зелена плесен и смесица от глина, човешки кости, черепи, дрипи и парчета кожа. Привикналите към всичко чауши се притискаха уплашено в края на тази човешка бездна. Отидеш ли там — няма вече връщане. Попаднеш ли вътре — няма да те пуснат.

Най-ужасното беше, че сред тези кости, черепи и плесенясали камъни, сред безжизнения мрак на смъртта живееха хора! Живееха или умираха, вехнеха, измъчваха се и проклинаха всички, които бяха горе, на повърхността, под слънцето и вятъра, нямаха нито възможност, нито надежда да се освободят, но продължаваха да живеят!

Най-близо от всички в предния край на подземието беше един огромен, гол до кръста човек с широки шалвари, целият във вериги, с окови на ръцете и краката. Пред него сред отпадъците беше поставена дълга маса от нерендосани греди, а върху нея в златни и сребърни съдове бяха натрупани лакомства от султанския дворец: печени агнета, яребици и пилета, сочни плодове и прозрачни като сълза напитки.

Но човекът не можеше да вземе от масата и трошица, защото беше така прикован с веригите към каменната стена, че можеше само да съзерцава този разкош.

Роксолана веднага позна човека, макар никога да не бе го виждала. Байда! Водачът на смелчаците, на приказните рицари, нейният брат по кръв. Но дали тя сега му беше сестра? Ръждиви окови и страшни вериги, а тялото младо, гъвкаво, силно, прекрасно и свободно като степните ветрове! Ето какъв е този Байда, ето какви са казаците! Кае — недоверчив, предпазлив, бдителен, с набито око. Сак — твърд, непокорен и свободен преди смъртта и след нея. Двете тюркски думи се бяха слели в една и зазвучали по-силно от своята първооснова — казак, казак, казаци! Хора, които не се боят и от дявола. Които се бяха заклели един на друг да умрат, но да бранят своята земя от завоеватели. А онзи, който наруши клетвата, нека го накаже земята, огънят, водата, вятърът, хлябът, горилката, сабята, бог и божията майка.

За първи път в живота си съжали, че се беше родила жена. Никога не беше пожелавала да стане мъж, а сега я обзе диво желание. Погледна Рустем паша така строго, че той дори скръцна със зъби на Джузел ага:

— Разбий веригите, адски сине!

Тромавите фигури се засуетиха около Байда, желязото глухо издрънча и отекна тежко в подземието. Някой подаде на казака агнешко бутче, но той го отблъсна, сграбчи каната с виното и пи дълго и жадно, а после с мръсна ръка избърса мустаците си и запя с млад бас:

Ой, пие Байда медена горилка, та не ден, не един и не самин.

Видя Джузел ага и се разсмя:

— Да бяхте стопили този овен на лой, та да ми смажете оковите да не ръждясват. Султанско имущество е, ще се повреди! А къде са другарите ми? Щом отковахте мене, отковете и тях.

Той пристъпи нагоре, олюля се и прикри очи с длан, като видя знатната тълпа. Дали се досети, кой е пред него, или се надсмиваше, но отново запя.

Султанът седеше неподвижен в покритата носилка. Навярно вътрешно се укоряваше, че склони на уговорките на Хасеки да дойде тук, без да знае защо. Но Роксолана вече не можеше да седи до Сюлейман и излезе от носилката: блесна със скъпоценностите си, тънките коприни трепнаха върху стройното й тяло, леката й фигура гъвкаво се изви напред, като рядко растение, неизвестно как попаднало от приказни градини в това мрачно място. Безстрашният казак се плесна звучно по сахтияновите шалвари и с престорена уплаха в гласа възкликна:

— Такава фурия и освен това неочаквани и недискретни гости! Моите почитания!

И леко се поклони, а мускулите на шията и гърба му заиграха.

Роксолана погледна първо към покритата носилка, където султанът упорито оставаше да седи, а след това към Баязид и Михримах. Баязид гледаше казака с нескрито момчешко любопитство, а големите, черни като на Сюлейман очи на Михримах блестяха над фереджето и не можеше да се разбере какво става в душата й. Затова пък Роксолана добре знаеше какво става в собствената й душа. В нея проблясна едно неочаквано като откровение решение и тя безсилно вдигна ръце към гърдите си, но не ги притисна безпомощно, а се опомни навреме и даде знак на Рустем паша да доведе Бай-да от подземието при нея. Сам беше хвърлил този рицар в зандана, сам нека го изведе.

Гледаше колко леко стъпва Байда, приближавайки се към нея. Току-що беше във вериги и те като че ли още дрънчаха на силното му тяло, но не беше станал нито за миг роб, духът му не беше сломен и покорен. А някога тя нямаше у себе си такава сила. Не се бореше, не се съпротивляваше, продаваха я на робските пазари, отнемаха й всичко човешко и я хвърляха сред зверовете. Когато роба го продават и купуват, той няма избор. Но има памет и дълбоко скрит стремеж за отмъщение.

Роксолана отново погледна Михримах. Синовете са за султана, за властта, за борбата за власт, а дъщерята е за нея. Тя ще отмъсти чрез дъщеря си! Сама не можеше вече да върне миналото, но можеше да

върне на своя народ дъщеря си. Сама вече никога нямаше да бъде стоплена от чуждото слънце и чуждото щастие — знаеше го твърдо. Разстоянието между загубите ще се скъсява с всеки ден, равнодушието все повече ще обсебва душата й, ето защо трябва да надвие равнодушието, докато има още сили. Мъст и милосърдие, милосърдие и мъст!

Рустем паша побутна Байда отзад и тихо му подвикна.

— О-хо! — учуди се казакът. — Самият турски султан? Дошъл е да ме види и чуе? На, ето ме! Казакът Байда! А там са моите другари! Свалихте ми веригите, свалете и техните. Ние сме заедно. Само не ни пускай живи, султане, че и родната ти майка убивам, и баща ти изгарям, и брат ти заколвам, и дъщеря ти открадвам, и сестра ти поругавам.

Сега вече Роксолана беше уверена, че султанът няма да излезе, та да не би обидните думи на казака да засегнат високото му достойнство. Така беше по-добре за нея. Сюлейман мълчаливо й оставяше Байда. Великият везир Лютфи паша понечи да приближи към нея, но тя го спря с движение на главата. Стоеше пред голия до кръста исполин безстрашно, с предизвикателство в крехката си фигура. Каза му тихо на своя (и на неговия) роден език:

— Приближи се.

Той се престори, че не е чул и завъртя глава. Учудваше ли се, или издевателствуваше?

— Казвам ела по-близо. Той пристъпи към нея.

— Аз съм султанката на тази земя.

— Прощавай, жено, че съм така раздърпан. Казакът е душа правдива, няма риза.

Тя повтори:

— Аз съм султанката на тази земя. Турската земя. Това го чу и със съжаление изрече:

— Как не мога да я тръшна цялата. Жалко — не стана. Роксолана упорито се мъчеше да му втълпи:

— Аз съм султанката. Едва сега той се сепна.

— О! Моите почитания! Почит и позор!

— Но в моите жили тече същата кръв, каквато и в твоите.

— Дяволът ти е брат, а Луцифер чичо, знатна жено!

— Няма да слушам обидите ти. Но те моля да ме изслушаш внимателно. Виждаш, тук е дошъл сам великият султан Сюлейман, пред който трепери половината свят.

— А аз съм от другата половина, дето не трепери!

— С нас е нашият син Баязид и нашата дъщеря Михримах.

— Това дребното и хилавото ли?

— Великият султан и аз ти даваме своята дъщеря за жена.

— От веригите направо роднина? Дяволът ще се радва на такова нещо!

— Не прекъсвай, когато говори жена.

— Мътните те взели.

— Ще те направя паша.

— Това пък какво е?

— Ще ти дадат някой от крайните санджаци на Днепър или на Днестър. В Очаков или в Акерман.

— Да идат вдън земята дано!

— Ще ти дадем войни. Ще имаш голяма сила. И в замяна на всичко това — ще защитаваш нашата земя от кримските татари.

Байда наостри уши.

— Коя земя? Чия?

— Нашата. Украинската.

— Че тя не е ваша и никога няма да бъде!

— Моята земя. Както и твоята. Нали ти казах, че съм от Украйна.

— Е, защо не си я защитила досега, щом е така? Защо си допуснала ордата да тъпче малките деца?

— Не можах, нямах възможност. Борех се за себе си.

— За себе си ли? Е!

— А сега реших с тебе.

— Ами ако не бях тук? Ако онзи удавник не ме беше измамил и не ме беше заловил?

— Тогава даже не зная.

— И как всичко е скалъпено и нагласено, да го вземат дяволите: и султанска дъщеря, и паша, и войска, а ти само си стой и пази своята земя. И какво ще ми струва това? Последната риза? Смъкнаха я вече. Или тези сахтиянови шалвари? Но и те са турски, понеже ги свалих от турския собственик на галерата. Е какво тогава?

— Ще трябва да смениш вярата.

— Да се потурча и помохамеданча? Черната земя да не ме приеме!

— Моля те, рицарю, в името на нашата земя те моля! Байда пристъпи стремително към дребната Роксолана, като че искаше да удуши тази слаба жена.

— Плюя и на вярата ти поганска, и на всички вас! — и плю под краката й веднъж, че и втори път.

Роксолана извика и подскочи. Но не от побеснелия казак, а от студения глас, който се разнесе твърдо зад копринените завеси на султанската носилка: „Ченгеллемек!“

Заповедите на султана се изпълняваха незабавно. А „Ченгеллемек!“ означаваше: „Да се обеси на ченгел!“ И нямаше спасение. Стегнаха Байда с каиши и го помъкнаха. И веднага щяха да го закарат на Галата и да го хвърлят от високата кула, на чиято стена стърчаха огромни ръждиви ченгели и той щеше да се мъчи на един от тях ден, два или три и вече не можеш го откачи оттам, понеже все едно щеше да умре, там щеше да му бъде краят. Боже, боже, защо направи така, защо плю в краката й! Така й се пада, така й се пада…

Роксолана се олюля безсилна, сякаш прекършена. Яките евнуси подкрепиха султанката и й помогнаха да седне до Сюлейман. Той даде знак да тръгват към каретата. Все така безмълвно. Не проро-ни към Хасеки нито звук. Тя също. Не молеше за милосърдие към неразумния казак, не искаше нищо. Насаме можеше да иска от султана дори и целия свят, прегръщайки Сюлейман с нежните си като коприна ръце, омайвайки го и превръщайки владетеля в роб. Но само тайно и скрито, в ложето на своята любов и своя позор, а не пред всички, пред везирите, мюфтията, имамите и еничарите. Тук султанът трябваше да бъде недостъпен дори и за нея, тук той е всемогъщият повелител — единствен и завинаги, и нека в това вярват всички и най-вече той самият.

И все пак тя можеше да заплаче поне в каретата, където никой не можеше да я види. Но седеше със сухи очи — изправена и неподвижна, сякаш без да диша. Понеже имаше и синове. Ако не си сдържиш сълзите — ще си навлечеш беда.

Сюлейман четеше от Корана сурата „Очистване на вярата“. Повтаряше стиховете по няколко пъти. После глухо промълви:

— Ще заповядам да пуснат всички, които бяха с него. Този вече не може да се върне, а те нека си отидат в своята земя.

Роксолана въздъхна горчиво:

— И какво ще отнесат със себе си? Може би само песента за мъжествения Байда? „Ой пие Байда медена горилка, та не ден, не един и не самин. Дойде при него царят турски страшен: «Какво правиш, Байда, Байда юначен? Стига, Байда, си вързлувал, вземи мойта щерка и царувай.»“

У древните гърци, когато някой изчезнел безследно, погълнат от вълните на океана или от огнедишащи вулкани, разкъсан от диви зверове или изкълван от птици, правели му кенотаф — гроб без тяло, защото тялото е огън, земя или вода, а душата е алфата и омегата на живота и на нея трябва да се прави светилище. Нека светилище на безстрашния Байда да бъде песента, започната от него самия, продължена може би от нея и завършена от нейния народ, който завинаги ще запази в паметта си смелия казак. Така духът на убитите възкръсва и побеждава убийците. Тялото, накъдето и да го тласнеш, натам ще се наклони. А духът е непоклатим. Ето силата и безсмъртието на духа!

На султана и на ум не му идваше, че в главата на Роксолана се роят такива мисли.

— Ти искаше да молиш нещо за Михримах.

— Струва ми се, че то беше преди хиляди години. И че вече времето отмина — късно и безнадеждно е.

— Но ти искаше да я дадем на славянин.

Как ненавиждаше този човек! Безгранично го ненавиждаше и в същото време беше привързана към него със златна верига. Златната верига на похотта, продължението на рода и вечността. Да обичаш и да мълчиш — колко тежко е това. Ала сто пъти по-тежко е да ненавиждаш и да не можеш, да не смееш да покажеш своята ненавист.

Но днес тя не можеше да се сдържи. Отговори на Сюлейман не със свои, а с взети от свещената книга думи, без да скрива горчивината в сърцето си:

— „О, истински вярващи, не вземайте евреи или християни за ваши приятели. Но който между вас ги вземе за свои приятели, той е наистина един от тях.“

Зад тези думи стоеше всичко: и нейният произход, и онази дива мъка по миналото, по родния край и своя народ, но в същото време и намек за тъмните слухове за Сюлеймановия произход от сръбки-нята, за неговата османска непълноценност и дори случайност на трона.

Но султанът даде вид, че не е разбрал нейния намек. Той беше упорит в намеренията си, не беше свикнал да слуша ни съвети, ни възражения, а започнеше ли нещо, не спираше, докато не го завърши. И сега, когато заговори за Михримах и даде на Роксолана да разбере, че се е вслушал в думите й, отправени към Байда, че не е пропуснал нищо и всичко е разбрал, вече трябваше да се доизкаже докрай.

— Аз помислих — твърдо произнесе Сюлейман. — Нека той бъде Рустем паша.

На Роксолана й секна дъхът. „Ох, дъще моя! Как ме прекърши до земята! Точно ти ли трябваше така да ме съсипеш! Исках чрез тебе да отмъстя за своето робство и вечна неволя, а отмъщението падна върху мене. Винаги ли така ще бъде?“

Роксолана никога не бе очаквала от султана такава непонятна прибързаност, а още по-малко бе очаквала да чуе името на довчерашния султански имрахор, на човека, който можеше единствено да научи нея и дъщеря й да яздят и който така гениално псуваше. Сама беше внушила на султана мисълта да върне Рустем в столицата, сама се каеше, когато видя как недодяланият босненец проявява невероятно усърдие, за да си пробие път в Дивана, като разбутва с лакти везирите. И смъртта на Байда, този свят рицар — не тежеше ли и тя на съвестта на Рустем? А сега султанът иска да го направи свой зет.

— Ваше величество, но той не е здрав!

— Не е здрав ли? Никой не ми е казвал това.

— Спомнете си лицето му. Той прилича на мъртвец. На удавник.

— Кой гледа лицето на мъжа? Рустем паша е верен. Може да има и по-способни, но големите способности не са в съюз с послушанието и верността.

— Женското чувство ми подсказва, че Рустем паша е безнадеждно болен. Може да има някоя неизлечима язва и кръвта му да изтича. С всеки ден става по-блед, та чак син, като че нощем някакви страшни чудовища му смучат кръвта.

— Ще наредя да проверят — каза султанът, като че с това се изчерпваше цялата работа. Не питаше какво мисли Роксолана, сякаш

Михримах не беше и нейна дъщеря, а самата тя не беше негова жена, не беше султанка.

След няколко дена Сюлейман каза на Роксолана, че в постелята на Рустем слугите намерили въшка. От безнадеждно болните хора въшките бягат, значи… Султаиката гнусливо се смръщи. Не искаше да слуша повече за тази мръсотия. Но султанът очевидно беше решил на всяка цена да й отмъсти докрай за случая с казаците и безжалостно промълви:

— Най-добре ще бъде ти да уведомиш Рустем за нашата воля, моя Хасеки.

— Но това е вашата воля, мой повелителю.

— Нашата — натъртено каза Сюлейман. — Както и принцеса Михримах е наша дъщеря.

— Ще приема Рустем паша — склони глава Роксолана.

За да унизи босненеца, тя заповяда на главния евнух Ибрахим и на всички свои евнуси да не излизат от стаята по време на целия разговор с младия везир. Прие босненеца хладно, без да скрива присмеха си, разглежда дълго везирската му чалма с диамантено перо, престорено се мъчеше да подуши напарфюмираните Рустемови дрехи и дори се поинтересува с какъв балсам успява да премахне острата миризма на конюшните, но мрачният босненец не обръщаше внимание на никакви подигравки, спокойно седеше срещу султаиката, протягаше яките си пръсти към златните блюда с плодове, мляскаше вкусно и си облизваше мустаците.

Роксолана се изправи. Скочи на крака и везирът. С властен глас султанката му съобщи високата воля на падишаха.

Рустем падна на колене. Промълви или развълнувано, или подигравателно:

— Нощес ми се присъниха аромати, ваше величество. Сега се озовах сред тях. Нека аллах продължи дните ви и дните на великия султан и нека над вашите деца винаги да свети слънцето. Несправедливостта и злото, които извърших, вие заменихте с добро. Прекланям се пред вас и съм навеки ваш роб, ваше величество.

— Ще се радвам, ако потвърдиш думите си. Негово величество султанът след месец ще устрои тържествен сюнет на шехзаде Бая-зид и Джихангир. По време на сюнета ще стане и вашата сватба с

принцеса Михримах. Ние ще се погрижим събитието да надмине всичко виждано досега.

Рустем разбра: съдбата го свързва с най-младите султански синове. Кой от тях ще бъде султан: Баязид или Джихангир? Кому да започне да служи още от днес? Повдигна от килима напрегнатото си и безрадостно дори в такъв момент лице, погледна Роксолана и с острия си ум схвана: на нея!

---

[1] Тържествени събития. — Б. а. ↑

ЗАКОНИТЕ

Никога досега Османската империя не бе стигала такива граници. Сюлейман получи като наследство Анадола и Румелия, Сирия и Египет, Мека с Медина и Гърция, сега стана владетел на Унгария и Панония, на Черно море, Армения, Грузия, Ирак, Йемен и цяла Северна Африка чак до Мароко. Царството му обхващаше почти цялото Средиземно море, стигаше до Каспийско море, Персийския залив и Червено море. Неограничената власт, която имаше султанът над войската, му помагаше да побеждава всички свои врагове и да държи в послушание народа на собствената си и на всички завоювани земи. В едната ръка сабята, в другата — законът. Сюлейман беше убеден, че истината е само една и той е нейният пророк, че светът е порочен и негов дълг е да го спаси. Не току-така в Корана бе записано, че целият свят е разделен на дар ал ислам — светът на исляма, и дар ал харб — светът на неверниците. Синовете на исляма трябваше непрекъснато и неуморно да отиват в страните на неверниците, да ги завоюват, покоряват и да въвеждат ред. А редът — това са законите, това са обичаите и традициите, от чието спазване никой не може да се отклони. Железният ред, създаден в течение на цели векове господство и освен това обогатен с хилядолетния опит на скитническите орди, където всичко беше целесъобразно, където се запазваше само полезното и нужното, а всичко несъществено, обременяващо и вредно се отхвърляше последователно и жестоко, неминуемо трябваше да доведе до трайното превъзходство на Османската империя над всичко известно в действията на човечеството. В тази държава всичко трябваше да отговаря на своето предназначение — от султана до последния роб, до краставото пале, което тичаше след кервана.

Тук действуваше доктрината, провъзгласена някога още от Платон — за необходимостта от преследване и издевателство в държавата. Главното е държавата, на която трябва да се подчинява всичко живо и мъртво.

Султанът водеше войската си на запад, на юг, на изток, тържествено провъзгласявайки, че носи на новите земи, лежащи като в

някакво вцепенение, закони, закони и закони. А дали войната се предвиждаше от някакво право, това никога не го интересуваше. Войната просто започваше и толкоз. Справедливостта трябва да се опира на силата. Безсилните трябва да приемат законите на великите с благодарност и покорство. За всяка земя, край, провинция и местност, за всяка група вярващи, за племената, занаятчиите и земеделците имаше отделен закон, наричан с решителната дума „кануни“.

Още в началото на властвуването на Сюлейман нишанджията Сейди бей написа „Кануннаме на султан Сюлейман“, като преписа почти изцяло тази книга от „Кануннаме“ на Мехмед Завоевателя, най-високия пример за Сюлейман. Впоследствие великите мюфтии Али Джемал и Кемал паша заде попълваха Сюлейманова книга със закони, а неговият последен велик мюфтия Мехмед Абусууд, който се задържа при султана чак до смъртта му, неуморно допълваше и уточняваше „Кануннаме“ заедно със своя падишах, така че Сюлейман влезе в историята под името Кануни, тоест Законодателя.

Почти хилядолетна мъдрост бе събрана в правото, утвърдено от Сюлейман. Той се облягаше на мъдрите разяснения на правилата на шериата на имам Абу Ханиф и неговите ученици Абу Юсуф и Шейбани, на багдадеца Кодури, на Бурханедин Маргиански и Ибн Ибрахим Халебски, като на всеки свой ферман непременно отбелязваше, че е съобразен с шериата и установените преди това кануни. Същевременно той разбираше, че хората трябва да бъдат успокоявани не толкова със справедливи закони, колкото с обещания да се създадат такива закони, защото обещанието е винаги по-привлекателно от действителността.

В закона се крие или божество, тоест предразсъдъци, или насилие, тоест завоюване на народите с огън и меч. Царството на аллаха се постига с търпение, а земните царства се завоюват със сила. Ако умело се смесят нужните на султана закони с полезните за живота на хората обичаи — това дава измамното чувство за справедливост или както е казано в поговорката: „Обещай свещи на всички угодници, за да се избавиш от напасти.“ Обичаите оставаха непроменени, законите се множаха. Султанът не отменяше предишните закони, а неуморно измисляше нови, сякаш се стремеше да утвърди истината, че когато в обществото цари невежество, а в умовете безпорядък, тогава законите се плодят с такава сила, че е невъзможно не само да се прилагат и

изпълняват, но и дори да се прочитат. На законите се подчиняват само простолюдието и дребните собственици. Богатите се ръководят от собствените облаги, а не от законите.

Сюлейман се мъчеше с всички сили да изглежда справедлив султан, като обичаше да се позовава на примера на великия Фатих. Мехмед Завоевателя никога не беше обвинявал несправедливите съдии, а просто беше заповядвал да им одерат кожата, казвайки: „Ако им порасте нова кожа, провинението им ще бъде опростено.“ Завоевателя бе въвел правилото виновниците да пият шербет, наведени над опрян в гърлото остър меч. Ако наведеният е алчен, мечът ще му пререже гърлото, а праведният ще може да се доизкаже докрай. Или престъпниците се хвърляли в тъмница, където бил скрит бръснач. Който намерел бръснача и заколел другия, той бил прав. Така бил пожелал аллах.

И синът на Завоевателя султан Баязид беше също така безмилостен в справедливостта си. Една от дъщерите му Ферахшах, която била извънредно набожна, притежавала поетичен талант и била първа сред красавиците, веднъж проявила невиждана жестокост. Когато мъжът й започнал да се любува на белите ръце на слугинята, която поднасяла ястия на масата, Ферахшах от ревност заповядала да отрежат ръцете на девойката, а нея самата да хвърлят в Босфора. От ръцете тя приготвила ястие и по време на обеда попитала мъжа си дали то му харесва. Мъжът й отговорил, че му харесва. Как не, казала Ферахшах, нали това са ръцете на слугинята, от която ти не можеше да си откъснеш очите. Мъжът се ужасил и веднага отишъл при султан Баязид. Падишахът, като узнал за жестокостта на дъщеря си, незабавно изпратил при нея палач, за да й отсече главата, където и да я намери. Ферахшах отивала да се моли при дервишите на Мевляна. Палачът я настигнал и изпълнил повелята на султана, като наистина дал на принцесата възможност да съчини преди смъртта си стихове за справедливостта, която те намира дори и на небето. Всичко това се разказваше като приказките на Шехерезада и с най-голямо удоволствие от онези, които първи нарушаваха законите.

Велможите се ядяха едни други за собственост и разкош, пренебрегвайки дори свободата, като пълзяха пред султана и везирите. Да живеят с чест означаваше да плащат за разкоша, а да плащат можеха само ако крадат. Кражбите придобиха невиждани размери.

Колкото по-високо положение заемаха хората, толкова повече крадяха. Султанът знаеше това, но не можеше с нищо да попречи. Дребните престъпници бяха залавяни и жестоко наказвани. Наказваха ги големите престъпници, които в душите си жестоко се заканваха: „Кой ти е крив, че са те хванали?“ Богатството е несъвместимо с милосърдието.

Само Топкапъ за една година изяждаше месо за 70 хиляди дуката и за 30 хиляди дуката риба, а изгаряше олио за светилиищите за 20 хиляди дуката. Коя държава можеше да издържи такива разходи?

Почти всеки смяташе положението си твърде ниско за себе си, затова доносничеството се разрастваше като отровно биле, понеже всеки искаше да измести другия, който беше по-високо, и да седне на неговото място.

Всички длъжности се продаваха. Продаваха всички, започвайки от великия везир. Султанът също би продавал, но се бояха да купуват от него.

За всичко трябваше да плащат завоюваните!

Когато след смъртта на Янош Саиояи султанът отново дойде в Унгария, за да подчини най-сетне на властта си цялата тази богата земя между Дунав и Тиса, той попита своя велик мюфтия:

— Кой е най-големият създател на добрини на този свят?

— Негово величество падишахът — — отговори мъдрият Абусууд.

— Не, най-големият създател на добрини на този свят е раята, която сее и жъне и ни храни всички е плодовете на своя труд.

В тази огромна империя имаше навярно едно единствено същество, което Сюлейлмановите закони не засягаха, за което те бяха нещо като мираж над пустинята, като мрак над морската бездна, като високо летящи птици — иедостижими, неизброими и неуловими.

Роксолаиа. Великата султанка Хасски.

За какво са й всичките Сюлейманови закони, когато не може да премахне най-страшния, оставен от Завоевателя: властта да наследява най-достойният, като за запазване на единството, реда и спокойствието иа държавата да убива всички свои братя с техните деца, внуци и правнуци от мъжки пол. А за най-достоен, както в Библията на древните евреи, винаги се смяташе първородният, най-големият. Мустафа. Нейните синове трябваше да бъдат убити. И законът на

Завоевателя не можеше да бъде нито премахнат, нито забравен, нито изменен, понеже вече беше установен, а веднъж узаконеното притежава най-голяма сила.

Роксолаиа чакаше кога ще може да надвие дори тази страшна сила. Понякога се улавяше на мисълта, че започва да прилича на валиде ханъм. Горчива усмивка на устата, пресъхнали, почти черни устни. А в душата й? Тъмнината ставаше все по-гъста и по-плътна. Нима султанът не вижда тревогата й?

А Сюлейман не искаше и да слуша за каквито и да е промени в закона на Фатих, ио и не провъзгласяваше наследника на трона. От време на време разговаряше предпазливо с великия мюфтия и очакваше той да даде някакъв съвет, изхождайки от очевидното и действителното положение на нещата. Мустафа е първороден, но нищо повече. Той се е откъснал от баща си и държи при себе си майка си, сякаш иска да отправи иа падишаха предизвикателството и да покаже пред всички несъгласието си с него. С поведението си той сам се лишава от всякакъв вид право на наследство. Право да заемат трона имат синовете на Хасеки, която стана душа и сърце на султана. Той не иска да бъде като онзи гръцки бог, който изяждал синовете си, но не може да пренебрегне и закона на великия Завоевател. Къде е изходът? Как да се съгласува законът с очевидното?

Абусууд също така внимателно, с намеци и притчи, даваше па султана да разбере, че правото все пак е на страната на Мустафа. Законите са несъвместими със сърцето. Те нямат сърце. Те са над всичко, дори и над държавата, която съществува само благодарение на законите. Мустафа вече го знаят всички правоверни, всички бейлербейове, паши и еничари, цялата доблестна мюсюлманска войска. Не само обстоятелството, че е първороден, но и личните качества са в полза иа Мустафа. Пренебрегнат и унизен още на тригодишна възраст, отделен от Топкапъ, всъщност той беше изгнаник заедно със своята майка, но въпреки това впоследствие стана известен със своя ум, а с обноските си и благородството си спечели уважението на велможите, еничарите, войската и всички честни мюсюлмани.

Султанът не отричаше високите достойнства иа своя най-голям син, дори се гордееше с него (негова кръв е, кръвта на Османовци!), но в същото време не преставаше да се надява, че в Мустафа ще заговори най високото достойнство: благородството и готовността за

саможертва — и той доброволно ще се откаже от трона в полза на синовете на Хасеки.

Но Мустафа упорстваше. Зад него стои законът и който иска да го обиди, нека измени закона, а след това ще стане ясно какво ще излезе. Тежката вражда между сина и бащата нарастваше. Две жени — Роксолана и черкезката Махидевран — я следяха със страх. И двете не смееха да се намесят нито с действие, нито с дума, едната проклинаше в душата си този закон, а другата възлагаше на него всичките си надежди.

Но ако Мустафа беше неотстъпчив, то и Сюлейман прояви характерна за Османовци твърдост. Той упорито не провъзгласяваше наследника на трона, макар великият мюфтия да натякваше, че това трябва да се направи заради спокойствието на държавата.

Роксолана мълчеше. Тази неопределеност й разкъсваше сърцето, но все пак по-добре неопределеност, в която още оставаше капка надежда, отколкото безнадеждност или обреченост.

Болка, жалост, ужас и чувство за тежка вина. Защо бе дала живот на синовете си? За да се измъчва сега така? Спасяваше себе си и живота си, а синовете й бяха като стъпалата на златната стълба, по която се изкачи от бездната на небитието.

А сега? Какво да прави? Проклети да са всички закони, установени от тези султани с бакърени лица!

ЗЕТЯТ

Къде би могъл да се намери верен и в същото време способен човек? Сюлейман пръв от султаните издигна поста велик везир почти до висотата на султанския трон, надявайки се с това да възвеличи властта на падишаха и сякаш да я засили. Както на небето слънцето и месецът се движеха заедно, така и на земята до султана трябваше да върви човек, който да отразява сиянието на своя господар, като не позволява то да се разсейва напразно в пространството. Отначало изглеждаше, че верният Ибрахим ще бъде незаменим спътник за цял живот, но той възжела сам да стане слънце, омръзна му да бъде луна, смяташе, че това е унизително и по-ниско от неговото достойнство, и Ибрахим трябваше да бъде премахнат. Но откъде Сюлейман да вземе луна за своето султанско небе, с какво да запълни празнината, която сам отвори и която всички виждат? Аяс паша не беше светило. Беше някакво тъмно кълбо на небосвода на властта, без сияние, без ум, само една вярност.

След смъртта на Аяс паша велик везир стана Лютфи паша. Истински османец, освен това султански зет, той имаше предимство и пред осемдесетгодишния евнух Сюлейман паша, и пред ново-изпечения везир Рустем паша, и пред Хюсрев паша, довчерашен румелийски бейлербей. Всички освен Лютфи паша бяха роби, чужденци-еджнеби, хора непълноценни и случайни.

И изведнъж — сватба на Рустем паша със султанската дъщеря Михримах, и в Дивана станаха двама царски зетьове.

Лютфи паша, дали насъскван от жена си Хатидже, или пък без ничие въздействие, въпреки доста острия си ум, пламна от желание да надмине Рустем паша, който току-що бе дошъл от далечния Диарбекир и се бе гмурнал така решително в недрата на Стамбул, при това с голи ръце, че когато бе изплувал, в ръцете му бе султанската дъщеря.

Лютфи паша приписваше на Рустем качества, каквито той никога не бе имал. Отначало Рустем съвсем не бе воден от намерението да се издигне, да изскочи на върха, а просто следваше навика си, възникнал през няколкогодишното пребиваване в далечния санджак, пълен с

непокорни племена. Там винаги нещо клокочеше, гореше, бунтуваше се и въставаше. И младият санджакбей, проклинайки всичко на света, вземаше своите главорези и препускаше натам, където имаше най-голяма бъркотия. Когато дойде в Стамбул и видя пожара, хвърли се в него, без да мисли, без и през ума му да минава, че ще излезе от огъня и пламъка не само със султанска похвала, но и със султанската дъщеря.

Великият везир Лютфи паша с цялата му присъща несдържаност както в разумните, така и в безразсъдните неща, се потопи в тъмните дебри на столицата, изместващи и главния кадия на Стамбул, който наблюдаваше реда в града, и управителя на румелийския бейлербей, надзиращ дейността на кадията. Мюсюлманската душа на великия везир се ужаси от зрелището на стамбулските вертепи. На Дивана Лютфи паша вдигнал ръце, викаше:

— О шериат! О вяра!

Той беше открил, че шериатът се нарушава постоянно, навсякъде и злоумишлено. В махалата Коджа Нишанджъ варяха питие, с което правоверните се опиваха. В Саматия имаше цяла улица Шарап Сокак, където безсрамни танцувачки приканваха правоверните в пивниците, а там тайно се продаваха камъз[1] и арак[2] и между пияниците — о аллах! — от сутрин до вечер се шляеха безпътни жени!

Рустем паша открито се подиграваше на това престараване. Трябва да си сетен глупак, за да поучаваш султана само защото си женен за неговата сестра. Със султана няма роднинство. Опичай си ума. Всички знаеха, че буза се вари открай време, затова бузниците бяха разрешени от султана и беше назначен шехир субаши да ги наблюдава. Знаеха, че по Стамбул разкарват тулуми с вино, което имаха право да пият и продават само друговерците, заплащайки на султана специален данък. А щом човек плаща данък и укрепва държавата, ползата от него е по-голяма, отколкото от везира, дето реже клона, върху който седи.

Лютфи паша беснееше не само в Дивана. В Стамбул настана истински ад. Корабите, които докарваха вино от Морея и Кандия, бяха изгаряни заедно с екипажите. В гърлата на пияниците изливаха разтопено олово. Неверните жени биваха хвърляни зашити в кожени мехове в Босфора. Мъжете, уличени в прелюбодеяние, се убиваха без съд. В усърдието си Лютфи паша стигна чак дотам, че състави списък на най-прочутите уличници в Стамбул и го предаде на султана.

Сюлейман не вярваше на очите си. Как смее този човек да безпокои светлите очи на падишаха с някакви си низки имена? Гневът и презрението на султана бяха толкова големи, че той дори не искаше да види великия везир, а предаде на Хатидже да укроти мъжа си. И тогава Лютфи паша се бе нахвърлил с юмруци върху султанската сестра така, че евнусите насила го бяха измъкнали.

На Дивана държавният печат бе отнет от Лютфи паша и предаден на евнуха Сюлейман паша. Рустем стана втори везир. Лютфи беше изпратен на вечно заточение. Хатидже отново беше нещо като вдовица или разведена.

Така в Дивана остана само един султански зет и оттогава никой не наричаше Рустем зад гърба му иначе освен дамат — зетят. Велможите, еничарите и простолюдието го ненавиждаха така, както някога ненавиждаха Роксолана, приписвайки й разни магии. Сега за зъл магьосник смятаха този довчерашен коняр. Не го обичаха, но се бояха, понеже той не щадеше никого и тежко и горко на онзи, който попаднеше на езика на Рустем. Този човек не знаеше какво е добро, не признаваше милост, не вярваше в красотата, а може би и в бога, защото бе имал работа само с дяволи.

Султанът някога обядваше най-често само с Ибрахим и везирите, после с Хасеки, а сега започна да урежда обеди със султан-ката, на които всеки път поканваше някой от приближените. По този повод всички придворни трябваше да се събират пред вратата на залата за приеми — великите мъже в държавата се тълпяха в тясното преддверие, като се настъпваха един друг по краката, сумтяха, тихо се ругаеха и се обливаха в студена пот от страх. Главният евнух извикваше имената на едни или други щастливци, а след това с трясък затваряше вратата под носа на останалите. Дори везирите не бяха извиквани всички — някои от тях все бяха оставяни зад вратата.

— Е, кой ли ще бъде забравен днес? — потриваше ръце Рустем, промъквайки се напред, понеже знаеше, че без неговите шеги дори лъжицата няма да влезе в устата на султана.

Всички се надяваха, че Рустем ще си строши врата още при първата сериозна работа, понеже бяха строшавани къде по-яки вратове. А тъй като най-сериозното нещо за османците беше войната, с нетърпение очакваха кога най-сетне султанът отново ще тръгне на поход с новите си везири.

Докато султанът си седеше в столицата, неговите санджакбейове и великият каптанпаша, страшилището на моретата Хайредин Барбароса, водеха непрестанни войни в Сърбия, Словения и Босна, срещу Алжир, Прованс, Венеция, Португалия и Испания. Вместо една голяма война Сюлейман беше обкръжил империята си с огнища от малки воини, та да има къде неговите верни акънджии да ударят кьоравото и да не затлъстяват от мързел.

Към Стамбул препускаха вестоносци с радостни новини за победа, изсипваше се плячка, хиляди роби изпълваха робските пазари и империята достигаше невиждани граници, но мрачният поглед на султана беше упорито втренчен само в една земя, която го привличаше, теглеше го като онова дунавско тресавище под Мохач, където той потопи унгарската войска с нейния злополучен крал. Тази земя беше Унгария. Разположена в самото сърце на Европа, тя изглеждаше на Сюлейман като златен ключ, с който най-сетне ще отключи тайнствения катинар за завладяването на този континент и тогава османската вълна ще залее всички негови високи планини, плодородни долини и богати градове с хилядолетна слава, богатства и красота. Мислено си повтаряше хадиса на Султан Велед: „Създадох на Изток войска, която нарекох турци. В нея вложих гнева и яростта си и навсякъде, където някой човек или народ наруши моите закони, изпращам срещу него турците — и това ще бъде моето отмъщение…“

Цялата вина на унгарците се състоеше в това, че бяха заели тази земна сърцевина дълго преди турците, макар че според преданията те бяха тръгнали в далечната древност заедно с турците от Туран да воюват за щастие и простори.

Поставеният от Сюлейман крал на Унгария Янош Сапояи така и не можа да въведе ред в тази разпокъсана и изтерзана земя. Прекарал целия си живот в упорита борба за висшата власт, през своите шестдесет години Сапояи не беше успял дори да се ожени и сега неочаквано стана един от най-желаните кандидати. Австрийският крал Фердинанд упорито се домогваше да ожени за стария Сапояи една от своите многобройни принцеси, за да подчини на влиянието си цяла Унгария, а от друга страна действията на Австрия внимателно се следяха от мъдрия и предпазлив полски крал Зигмунд, който успя да изпревари Фердинанд и да ожени за Сапояи своята дъщеря Изабела,

надявайки се да омилостиви с това султана и да сключи с него вечен мир.

Срещу Сапояи въстана ерделският войвода Стефан Майлат, който не се побоя от самия Сюлейман, като даде преди две години убежище на разбития от султана молдавски господар Петру Рареш. По пътя към Ердел Сапояи заболя тежко. Полумъртъв, той узна от гончията, че в Буда кралица Изабела му е родила син. Злополучният крал все пак успя да нареди синът да бъде наречен Янош Сигизмунд и да изпрати канцлера Стефан Вербеци в Стамбул да моли султана да вземе под своята висока закрила малкия крал.

Сюлейман противно на обичая си прие Вербеци веднага, понеже изпреварилите унгарския канцлер вестоносци вече бяха донесли вестта за смъртта на Сапояи. Султанът каза, че ще признае на сина на Изабела всички права, които имаше неговият баща, ако се убеди, че той наистина е роден, а не е измислен от унгарците.

В Буда беше изпратен султански чауш, който посети кралицата, и тя, обляна в сълзи, подаде на османеца повитото в копринени пелени и хермелинови кожи сираче-крал. Турчинът притисна ръка към гърдите, коленичи, целуна крачето на младенеца и се закле в името на великия султан, че никой друг, освен сина на крал Янош, не ще владее никога Унгария, понеже такова е желанието на аллах.

Султанът събираше войската си за поход към Унгария. Навсякъде препускаха гончии да уведомят спахиите, в султанските оръжейни се лееха топове и гюллета, еничарите точеха сабите си, дюмбелекчиите сушаха тъпаните, шиеха се хиляди нови зелени и червени знамена. Нищо не можеше да спре страшната сила, която Сюлейман имаше намерение отново да насочи към зелените поля на Унгария, към нейните градини и лозя. Но изведнъж от изток започнаха да пристигат тревожни вести за вълнения сред чергарските племена. Племето гермияни около Ладък беше заело прохода в планините и ограбваше керваните и всички пътници. Туркменските чергари бяха стигнали да такава наглост, че близо до Маниса бяха откраднали конете на принц Мустафа, когато той излязъл с двора си на лов. В Диарбекир се бяха разбунтували кюрдските племена, тези чудновати хора, които въпреки бедността си, граничеща с мизерия, не се покоряваха никому и упорито воюваха за независимост.

Очевидно беше, че в Диарбекир за потушаване на въстанието на джимри — долна дива смет — трябваше да замине един от султанските везири, а тъй като Рустем паша съвсем доскоро беше там санджакбей и види се, не беше съумял да укроти кюрдите, и за последния глупак беше ясно: зетят ще се върне там, откъдето беше дошъл!

Нескрита радост завладя дори онези, които никога не бяха виждали очите на Рустем. На Дивана равнодушният към всичко Хюсрев паша, който страдаше от някаква неизлечима болест, вяло попита Рустем: „Наистина ли те пращат в Диарбекир?“

Сам Рустем всъщност беше готов на всичко. Щом спиш със султанската дъщеря, ти е ясно, че ще трябва да плащаш за това. Покрай насладата чинаги има задължения. Пък и не се знае къде е по-добре: да си близо до султана, който щедро милва, но още по-щедро наказва, или в джендема.

Когато тръгваше на поход, Сюлейман никога не поемаше командването на войската, а назначаваше за сераскер великия везир. Това беше твърде удобно, понеже всички неуспехи се приписваха на сераскера, а успехите принадлежаха на султана. С Ибрахим той претърпя повече несполуки, отколкото победи, Аяс паша така и не можа да оглави войската нито веднъж, а Лютфи паша, готвейки се да стане велик везир, се опита да прояви способностите си в похода срещу остров Корфу, но освен позор не постигна нищо. Сега, съдейки по всичко, като сераскер в Унгария трябваше да отиде престарелият евнух Сюлейман паша, прекарал целия си дълъг и мрачен живот на Изток, коварен, хищен и кръвожаден. Той нито веднъж не се беше сблъсквал с открито почти до самозабрава рицарство и с една не сляпа, не фанатична храброст, а пречистена от разума и любовта към родната земя. Макар никой да не вярваше в талантите на дебелия стар евнух, за него говореха съчувствено, дори с уважение, понеже с огромното си туловище той се бе изпречил пред омразния зет, беше го отблъснал и за него вече нямаше място до падишаха. Така че да си отива откъдето е дошъл, да загине в голите кюрдски планини, сред острите кремъци и пропасти.

И тъкмо тогава султанката Роксолана повика Рустем при себе си.

Откакто беше станал султански зет, не беше оставал насаме с всемогъщата султанка нито веднъж, макар и да си мислеше за това,

понеже тук тя беше като че ли единственият човек, от когото малко се боеше, особено спомняйки си за своето недодялано усърдие по време на пожара. Заради него тогава загина юначният Байда и Рустем знаеше, че Роксолана никога няма да му прости тази смърт. Този Байда беше за нея сякаш живо въплъщение на загубеното навеки отечество. Славеят въздиша по родната земя дори и в златната клетка.

Непохватно, с рамото напред, като закачи на вратата твърдия си от сърмената везба везирски халат и едва не блъсна неотстъпния главен евнух Ибрахим, Рустем се вмъкна в малката зала на Завоевателя. Когато видя на бялото атлазено диванче Роксолана, завита в пъстри коприни, едва не му секна дъхът. Мигновено падна на колене и запълзя по килима, а когато вдигна пред султанката глава, видя, че тук има още някой. Заедно с него имаше още един човек с чудновати, предизвикателно богати дрехи, млад като Рустем, но много по-добре сложен, с пищни еничарски мустаци, с красиво лице и остър поглед.

— Познаваш ли Хасан ага? — попита султанката.

Рустем наведе упоритата си глава. Има си хас да не го познава! Простият еничарин спаси султанката по време на метежа и като награда получи званието еничарски ага, което се дава само с цената на много кръв, после за него измислиха някакво странно звание „специален пратеник на султанката“, а след това стана аталък — възпитател на шехзаде Баязид. От султанското ложе му беше подарена за жена една одалиска с бяло тяло, което според Рустем не беше кой знае колко голяма радост — все едно да се ожениш за бяла крава. Ако не бяха при султанката, везирът непременно би присвил око и би се подиграл на това еничарче: „Е, отели ли се бялата ти крава, бре?“ Но тук трябваше да мълчи и по всякакъв начин да показва внимание и покорство.

— Хасане — спокойно промълви Роксолана, — подай му онова нещо.

Хасан ага, без да бърза, взе от ниската масичка един малък пакет, завит в зелена копринена кърпа, и го подаде на Рустем с нужната учтивост, но не се знаеше към кого — към везира или преди всичко към султанката.

Рустем държеше пакета и не знаеше какво да прави с него.

— Разтвори го — заповяда Роксолана.

Той дълго размотава кърпата, заплитайки в тънката коприна костеливите си, свикнали да се оправят повече с ремъци пръсти. Най-сетне я разгърна и видя хартии. Някакви послания и грамоти. Скъпа хартия, скъпо мастило, печати. Мълчаливо погледна султанката. Какво е това?

— Чети — заповяда тя.

Рустем раздипли една грамота, втора, трета. Върху всичките стоеше печатът на шехзаде Мустафа. Писма до санджакбейовете на Сивас, Диарбекир, Болу и Коня. Пълни с въпроси. Какви промени в империята бихте приветствували? Как се отнасяте към мене? Ще ми бъдете ли верни? Срещу кого най-напред трябва да се насочва силата на ислямската войска? Какво мислите за чужденците в Стамбул?

Всичко това трудно можеше да го проумее дори Рустем с острия си ум. Той объркано погледна султанката.

— Чети още — заповяда тя.

Той продължи да чете. Мустафа питаше водачите на племената минбаши какво оръжие им трябва. Пишеше до еничарите в Стамбул, наричайки империята скопена (намек за великия везир-евнух), и питаше дълго ли ще търпят това.

Дръзки писма, зад които се долавяше звън на оръжие. Ако това не е фалшификация, тогава какво е?

— Страшно ли е, везире? — остро попита Роксолана. — Ти пребледня, когато четеше тези послания. А какво да правя аз? На мен душата ми примря! Моите синове не чакат смъртта на великия султан, те се наслаждават на живота под неговата благословена сянка, а синът на тази черкезка още от малък очаква смъртта на своя баща и на всичките си братя, защото само тази смърт му открива пътя към престола, а на майка му дава възможност да се върне в Топкапъ и да заеме покоите на валиде ханъм. Синът на черкезката е загубил търпение, той започва да вярва, че султан Сюлейман няма да умре никога и не греши, защото наистина така ще бъде, поне за самия Мустафа! И тази долна Махидевран никога няма да престъпи вратата на големия дворец, защото изгонените султанки не се връщат, не се връщат! Но къде бяхте вие, везирите, опората на трона, най-верните хора на падишаха? Защо не хванахте злодейската ръка, защо не забелязахте и не открихте писмата? Защо?

Рустем не беше свикнал да го нападат. Не можеше и не обичаше да се защищава, а тук и нямаше нужда от това. Винаги смяташе всички наоколо за глупаци, сега нищо не му пречеше и сам да се престори на глупак. Пък и имаше пред кого — пред султанката.

— Ваше величество! Но какви везири сме ние? Сюлейман паша слугите половин ден го вдигат от леглото, а през другата половина той си мисли само как ще се изтегне с огромното туловище. Хюсрев паша още не е успял да хапне нещо и от него вече излиза всичко без остатък. Той чака кога ще умре от глад, а ние чакаме да умре, за да освободи мястото за някой друг. Четвърти везир султанът още не назначава, колебаейки се между двамата млади нехранимайковци, които бяха взети от свитата на покойния Скендер челеби, след като го премахнаха в Багдад: между Ахмед паша и Мехмед паша Соколлу. А аз — погледнете ме, ваше величество. Макар и да съм ваш зет, главата ми е само кокали, като на кон, само че на коня и кокалите му са по-умни, понеже умее да си подлага гърба, а аз и това не мога.

— Щом не можеш да си подлагаш гърба, ще си подложиш главата — рязко произнесе Роксолана, без да се поддава на мрачните Рустемови шеги. — Как е възможно в двора да има хиляди търтеи, а единствено Хасан ага да спасява султанската власт от опасностите?

— Хасан ага? — Рустем едва сега си спомни за доверения човек на султанката. Оказа се, че този човек не е тук само да му подаде пакета с писмата на Мустафа. Значи подава онова, което сам е изнамерил.

— А как е изнамерил всичко това Хасан ага, ваше величество? Тя хвърли към Рустем смразяващ сърцето поглед.

— Как? А ти не знаеш ли? Със златото, което вие гребете от султанската хазна и го трупате за себе си. А то трябва да се използва за държавните работи. Да се плаща, където трябва. Всичко се купува и продава. Продават се дори оракулите, което са доказали някога лидийските царе Мемнади, подкупвайки делфийската пития.

Рустем, разбира се, не знаеше какво е това делфийска пития. Знаеше Корана, на който го учеха от малко момче, набивайки в обръснатата му глава вярност към исляма и новите господари, познаваше оръжието, жестокостта, неволята, тежкия живот и конете. Вярно, Пития се наричаше кобилата, на която той някога учеше султанката да язди. Кобилата така я нарече султанката, а беше я

избирал той, още когато беше малка. Тия работи добре ги разбираше. Добрия кон разпознаваше отдалеч.

— Добре — въздъхна Роксолана, — който не го бива за нещо, няма и да се научи. Не те повиках за това. Искам ти да предадеш тези писма на негово величество султана.

— Аз? На султана? Но нали не съм ги открил аз.

— И ще кажеш, че си ги открил ти, понеже познаваш всички анадолски санджакбейове, живял си сред дивите племена, умееш да намериш с тях общ език и затова тези писма са попаднали в ръцете ти.

Сега вече Рустем не се съмняваше, че ще го изпратят обратно в дивите гори — да продължава да намира общ език с непокорните племена. Но пред султанката няма да вземеш да въздишаш, нито да се оплакваш. Той склони костеливата си глава в поклон, изчака докато Роксолана милостиво кимна и на двамата с Хасан и бързо заотстъпва заднешком към вратата, измъквайки се преди доверения човек на султанката, когото с огромно удоволствие би разкъсал на парчета заради невижданата находчивост.

И не се знае още как ще приеме тези проклети писма султанът!

— Разкажи поне да знам, как се сдоби с тях! — подхвърли Рустем на Хасан ага, когато излязоха от султанката.

— Да разкажеш е по-лесно, отколкото да се сдобиеш! — усмихна се Хасан.

Дали Роксолана беше молила падишаха за Рустем, или пък Сюлейман сам не бе поискал да подлага зет си на хорски съд, но той взе неочаквано и може би единствено правилно решение. На Мустафа в Маниса незабавно беше изпратен ферман, съгласно който шехзадето се преместваше в далечната Амасия, а на негово място за владетел на провинция Сарухан се назначаваше Мехмед, най-големият син на Роксолана, и сега излизаше, че той е необявеният, но предполагаем наследник на трона. Фермanът за изгонването на Мустафа от Маниса бе занесен от самия велик везир Сюлейман паша, който отиваше с войската да усмирява въстаналите кюрди и същевременно да наглежда шехзадето.

Рустем се подсмиваше под мустак: „Мене от Диарбекир ме измъкнаха, а евнуха там го посадиха като ряпа. Ама де се е видяло ряпа да расте на камък?“

А самият Рустем беше назначен за сераскер на похода срещу Унгария и сега вече му се подиграваха еничарите: „Какво ли не сме препатили, но коняр още не ни е водил на война!“

Всъщност война изобщо нямаше. Тръгналите към Буда австрийци се уплашиха от османската сила и се оттеглиха. Подстрекателят Майлат беше предаден на султана от никополския санджакбей Ахмед и Петру Рареш, които се надяваха да спечелят отново Сюлейманова благосклонност. Окован във вериги, ерделският войвода бе изпратен в Стамбул, където го погълнаха подземията на Йедикуле. В това време огромната османска войска обкръжи Буда и Сюлейман изпрати при Изабела вестоносци, на които бе заповядано да предадат на кралицата, че мюсюлманският закон не позволява на султана да я посети лично, затова нека да изпрати при него сина си, придружен от велможите, които храбро бяха отбранявали столицата от австрийците.

Изабела преживя страшна нощ. Сълзи, кършене на ръце, трескави съвети. Настъпваше денят на петнадесетата годишнина от битката при Мохач. Какво щеше да донесе този ден на малкия крал, на това невинно дете? Най-сетне бе решено да се изпълни искането на султана. Двегодишният Янош Сигизмунд в позлатена люлка и с две бавачки, заедно с първите хора на кралството — Стефан Вербеци, Валентин Терек и Джорже Утешенович — беше докаран в разкошния султански шатър. Малкият крал ревеше с всичка сила. Сюлейман заповяда на шехзаде Баязид да целуне краля. Рустем паша почтително подкрепяше султанския син. Кой знае, може би подкрепяше бъдещия султан? Днес са просто две деца — едното още младенец, а другото по-голямо, но все пак дете, а утре току-виж единият стане крал, а другият падишах. Не е ли бил и той някога такъв сополанко (само че не в позлатена люлка и не в копринена шатра), а днес е везир, сераскер, държавен мъж и от неговите думи зависи съдбата на тази земя. Чудеса!

Без да каже нито дума, Сюлейман даде знак да вземат малкия и го върнат на майката.

На Дивана беше приет съветът на Рустем наша: Унгария между Дунав и Тиса да остане турска земя (великият мюфтия Мехмед Абу-сууд веднага започна да съставя султански ферман за съдбата на унгарската рая), а Унгария на изток от Тиса заедно с Ердел да се

предаде под властта на Янош Сигизмунд като на васал на султана с годишен данък десет хиляди дуката. Великият нишан-джия Мустафа челеби Джелал заде написа със синьо и златно мастило фермана, който беше връчен на малкия крал. Султанът се кълнеше в пророка, в прадедите си и сабята си, че ще държи Буда, пазейки малолетния крал, и ще върне столицата, щом настъпи подходящо време. Кога щеше да настъпи това неизвестно време, не знаеше никой, а се бояха да питат. Османовци никога не спазваха обещанията си, изпълняваха винаги само заплахите си. В това време Изабела беше настанена заедно със сина в Липа над Мароша: така беше по-сигурно за всички.

В стана на Сюлейман дойдоха пратеници от краля на Австрия Фердинанд: синът на защитника на Виена Никола Салм и прочутият посланик Сигизмунд Херберщайн, който беше обиколил цяла Европа и дори беше стигал два пъти до далечната Москва, за което беше написал голяма книга.

Султанът седеше под златния чадър, а в краката му като символ на могъществото лежаха щит, боздуган, лък и стрели. От едната му страна в полукръг стояха велможите и Рустем беше най-отпред, а от другата — имамите начело с великия мюфтия Абусууд.

Младият Салм почтително даде път на стария и представителен Херберщайн, който коленичи пред султана и се протегна да целуне златния край на кафтана на падишаха, но не можа да го достигне и извърна налятите си с кръв очи към купчината велможи, вирна широката си бяла брада към Рустем и изпъшка:

— Е помогни ми, за бога!

Сюлейман, който разбираше славянския език, се усмихна едва забележимо, наведе се към посланика и му подаде ръката си да я целуне.

Херберщайн, който се перчеше, че всичките му мисии са били успешни, самодоволно помисли, че и този път ще излезе победител, макар че никой не бе успявал да постигне това с упорития турчин.

Дванадесет слуги поднесоха на султана върху обвита с позлатени гирлянди носилка часовник, направен по чертежи на самия покоен император Максимилиан. Един учен майстор показа как да се навива часовникът и да се поддържа механизмът. Това беше обяснено и в приложената към подаръка книжка. Часовникът показваше часовете, дните, месеците и движението на небесните тела. Подаръкът беше

наистина рядък и ценен, но все пак не струваше колкото цяла Унгария, за която посланиците искаха да се спазарят със султана, обещавайки да плащат годишен данък от сто хиляди дуката. Сюлейман извика Рустем и му нареди:

— Кажи им, ако са дошли само за това, да се махат. А ако не се махнат — изгони ги.

— Хей, нали и ти си славянин, засрами се! — опитваше се Херберщайн да засрами Рустем, когато той, прибавяйки още нещо от себе си, предаваше на посланиците повелята на падишаха.

— Ти също си славянин, а кому служиш! — озъби се Рустем. — И двамата сме изменници, само че ти изменяш за пари, а аз за своите грехове, понеже не съм просто везир и сераскер, а царски зет!

Без сам да знае това, Рустем почти повтаряше думите на султанката Хасеки, казани някога на австрийския посланик Ласки. А може би за този разговор му бе разказал самият Ласки, когото султанът водеше със себе си чак до Буда и едва там пусна стария, измъчен и болен посланик да си отиде да умре в родния Краков, проявявайки неочаквано милосърдие. Никой не можеше да обясни тази постъпка на султана, още повече, че френският крал настояваше коварният посланик да му бъде предаден за разправа. Само Рустем паша знаеше защо Сюлейман се бе размекнал така. През нощта, след като австрийските посланици бяха прогонени, вестоносец донесе от Стамбул две писма. Едното от султанката, а другого — от нейния най-голям син Мехмед.

---

[1] Кумис. — Б. пр. ↑

[2] Ракия. — Б. пр. ↑

МЕХМЕД

Още от малък го влечеше към широките простори. Представяше си как седи в триумфална златна колесница (или на черен кон, а конят цял в злато и рубини). Тъпани бият: там-там-та-та-та. Необятно синьо небе. Там-там-та-та-та. И недостижими планински върхове сред ослепително чисти снегове. Дум-дум-дум. По дивата пустиня — хиляди конници, хиляди камили и черни слонове със златни покривала. Дум-дум-дум. Дворец от червен мрамор на края на пустинята, ромон на вода, кръшни одалиски. Там-там-та-та.

От досадния си възпитател Шемси ефенди се избави веднага щом излетя на воля от клетката на харема, извън вратите на Топ-капъ и се премести в Едирне, където беше всевластен валия — наместник на самия султан. На султан Сюлейман му бе провървяло по рождение. Беше единствен син на Селим хан и имаше добро здраве, а възпитателят му бе определен още от султан Баязид — мъдрият Касъм паша, който след време стана дори везир, оставайки в Дивана до дълбоки старини.

Всеки от шехзадетата, когато напускаше Топкапъ и отиваше в определената му от султана провинция, получаваше веднага свой собствен двор: везир, имам, дефтердар, нишанджия, поет, астро-лог-мюнеджим, хаваши, еничари и, разбира се, харем, одалиските за който избираше сама султанката. Всичко беше както даваха суджук на войниците за поход. Везир на Мехмед стана един от някогашните хора на блестящия дефтердар Скендер челеби на име също Мехмед, наречен Узун, тоест Дългия. Той се отличи заедно със своя другар Ахмед по време на сюнета на Мустафа, Мехмед и Селим, когато тези пробивни възпитаници на Скендер челеби организираха на Атмейдан невиждан огнен празник. Тогава султанът забеляза двамата кадърни юнаци и им даде титли на бейове, след което вече ги държеше близо до себе си и имаше възможност да се убеди в мъжеството и жестокостта им, проявявани към враговете в битките, и когато трябваше да даде на Мехмед везир, повика сина си и го попита кого би искал да вземе: Мехмед паша или Ахмед паша. Шехзадето избра Мехмед. Ахмед паша

беше предпазлив, хитър, дори може би коварен като вода под тънък лед. А Мехмед Дългия беше нагъл, решителен, нескривано жесток, кръвожаден като хищен звяр и умът му беше остър, безпогрешен, точен — всичко, което шехзадето би желал за себе си. Дългия не криеше от никого привичките си. Не току-така беше учил в училището за млади еничари, не напразно беше изкарал школата по жестокост и коварство при Скендер челеби. Да тъпче, да къса, да хвърля — и напред, напред; да се промъква през непроходими места, през живи хора, без да обръща внимание на нищо: да хвърчат глави, да се лее кръв, да ехтят викове и стонове — не се озъртай, напред, напред, животът принадлежи на смелите, безжалостните и не на тъпоглавите главорези, а на мъдрите и мъжествените. Щастието е с тебе, когато животът е в твоите ръце, когато държиш поводите опънати. На самия край на пропастта не затваряй очи, не се спирай, нито минута колебание и почивка, зорко око, твърда ръка, несъкрушима воля.

Затворен, със страшно свъсени вежди, гръмлив глас и жилаво тяло, което не знаеше умора, владеещ с изключително умение всяко оръжие, издръжлив в походите, пировете и подвизите в любовното ложе, Мехмед Дългия сякаш би трябвало да се гордее като образец на османска доблест, а в същото време той ненавиждаше човешката природа и порода така откровено, като че изпитваше презрение и към самия себе си.

Разбира се, към шехзаде Мехмед младият везир се отнасяше с нужната почит, беше негова сянка, твърдо намерение, оголена сабя, наказваща ръка.

И на двамата името бе Мехмед — и на шехзадето, и на неговия везир. Единият повелител, другият — негов слуга. Но макар Дългия да беше слуга на султанския син, последният скоро стана нещо като негово ехо, едно бледо повторение, безсилен подражател, мъчеше се да достигне своя везир и никога не можеше да го настигне, превъзхождаше Дългия по рождение и положение, ала му липсваха обикновените възможности, които може да даде на човека само природата и които не можеш да получиш срещу никакви богатства.

Над Мехмед още от раждането му тегнеше убеждението, че е наследник на трона и затова трябва да израсне страшен и могъщ като султан Сюлейман. Не мислеше за Мустафа: надяваше се, че някакви сили — небесни или земни — непременно ще го премахнат и

отстранят, ще освободят и очистят пътя към престола за него, Мехмед, понеже той е престолонаследникът. Беше роб на тази мисъл още от дете. Заченат в насилие, бе се родил с хилаво и немощно тяло — не тяло, а мъка. Растеше любимец на султана и султанката, те наричаха другите синове по имената им, само за Мехмед казваха винаги „нашият Мемиш“. За него бдяха най-внимателно и грижливо. Малкият Мехмед беше обграден от учители, лекари, имами, съветници, астролози и знахари, но все едно шехзадето растеше хилав и макар в лицето и фигурата да приличаше на Сюлейман, беше само бледо и жалко копие на султана, който също, както бе известно, не се отличаваше с особена сила.

Характерът на Мехмед беше също далеч от съвършенство, настроението му се менеше по невероятен начин и той биваше ту извънредно добър, ту зъл до жестокост, а минутите на просветление отстъпваха място на цели дни тежък душевен упадък. Но най-много мъчеха Мехмед телесните недъзи, като че тъкмо в него се беше сбъднала горчивата истина, че когато дяволът си избере жертва, взема й не само душата, но и тялото, понеже знае, че с тялото взема всичко.

Но в това хилаво тяло живееше железният дух на Османовци. Мехмед чувствуваше как още от раждането си той и неговите братя са близко до смъртта само поради това, че принадлежат към подраста на Османовци, над който надвисваше нечовешкият закон на Завоевателя. Освен това той се бе случил и с немощно тяло. Спасение виждаше само в бягството от своята немощ, в презрение на плътта, в закаляване на тялото, в непокорство на съдбата и преодоляване на слабостта. Той е престолонаследник. Нему ще бъдат предадени империята, съдбите и животът на хората, та нима не е властен над собствения си живот?

Безкрайно се зарадва, когато в лицето на Мехмед Соколлу получи свой помощник, слуга и верен човек. Живееха като зверове, като хищници, разбойници и грабители. Шехзадето искаше да отиде на война, но война нямаше, затова пък тя можеше да бъде заменена с лов. Все едно имаше убийство, кръв, гонитба, преследване, изнемогване и безкрайни простори. Никакви удобства, простота, груба храна, да спиш на камък, подложил под бузата ръка, да се грееш край огъня, да се просмучеш от миризмата на собствените си нечистотии, да слушаш наоколо проклятия и ругатни и сам да ругаеш и проклинаш, да виждаш

зелена заря над главата, да се мокриш под досадните дъждове — това е твоят живот, понеже ти си наследникът на трона, ти си наследникът!

В двореца не поглеждаше харема, прекарваше цялото си време сред соколите и орлите, обичаше да яде с еничарите, като се покланяше почитателно на казана с пилаф, понеже казанът при еничарите се смяташе за най-висшето божество.

И още обичаше да се боят от него. Пет сина имаше султанът и всичките бяха различни и с различни желания. Мустафа обичаше да го обожават. Мехмед — да се боят от него. На Селим всичко му беше все едно. Беше ту горд, ту приветлив, ту празнословен, ту лентяй, а най-вече пияница и развратник още от четиринадесет години. Баязид беше просто добър и страшно подвижен. А Джихан-гир би дал всичко само да не го закачат и да не му пречат да мечтае.

Мехмед знаеше, че от султана трябваше да се боят. А той е престолонаследник, затова трябва да се погрижи всички да се страхуват и от него. Но зает с превъзмогването на телесната си немощ, нямаше време за това и непрекъснато отлагаше намерението си да стане жесток като султан Селим, като великия Завоевател или поне като своя везир Мехмед паша Соколлу. Освен това, макар и да се смяташе престолонаследник, започваше да се тревожи от упоритото мълчание на султан Сюлейман, който не обявяваше своя приемник.

И едва в деня, когато в Едирне дойде султанският ферман за преместването на шехзаде Мехмед с неговия двор в Маниса, най-големият син на Роксолана разбра: това е!

Сега под негова власт беше цялата провинция Сарухан, сякаш една малка империя. Стамбул беше на няколко дни конна езда, сега само се приготви както трябва, бъди с твърд дух и тяло, най-вече с тяло, понеже то е най-големият ти враг, а пък ти си престолонаследник!

Изпращаше гончии при султанката-майка. Искаше да знае за всеки прекаран от нея ден. Виждаше се вече султан, а майка си, засмяната и мъдра Хасеки — всевластна валиде, повелителка на Топкапъ, най-първа опора на младия падишах. Обичаше я така силно и искрено, както ненавиждаше негодното си тяло. Обграждаше се с дервиши, свети хора, знахари, мошеници. Идваха отвсякъде, стичаха се като тъмни облаци върху ясно небе, изникваха от огромните тайнствени простори на Азия, от Персия и Индия, от Египет и Сирия,

появяваха се сякаш от въздуха. Продаваха на отчаяния шехзаде лекове и амулети, съветваха го, врачуваха и му предсказваха съдбата. Едни казваха да пие вино, други забраняваха, едни съветваха да яде овнешко, други — само дивеч. Имаше и такива, които напълно отхвърляха природата, виждайки спасение в действието на окултните, тайнствени и всемогъщи сили.

Мехмед не вярваше на никого, но и никого не бе длъжен да пита освен своя везир, който дори спеше пред прага на своя шехзаде. Соколлу само ругаеше:

— Кожата на тези негодници не става дори и за тъпан, ваше височество! Човек е жив, докато усеща в ръцете си сабята и между краката си хълбоците на коня. За всичко останало не си струва дори да се говори. Ако питате мене, прибавете към тлъстото овнешко и кисело мляко, само че подквасено по български, и ще имате всичко: дълголетие, твърда ръка и мъжка сила!

Караше това мляко навсякъде в тулуми с козина отвътре, поеше с него Мехмед вместо вода и вино, но и то не помогна.

И когато шехзадето пишеше на Сюлейман за майка си Хасеки, че цялата й душа е почерняла от разлъката със султана, самият той се беше овъглил отдавна и не гореше, а дотляваше, в него се бе настанила смъртта, шириеше се и се разпростираше, но той не искаше да обръща внимание на това, не вярваше и го криеше от всички. Още съвсем малък получи от султана подарък скъп ятаган, спеше с него в люлката, слагаше го под възглавницата и когато порасна, пак го държеше в леглото, сякаш се надяваше, че ще отблъсне смъртта ако ли не със здраве — с оръжие.

Но не можа да я надвие.

Когато узна за смелите победи на султана в Унгария, заповяда на Мехмед паша да приготви пищен пир. В градините на двореца, под натежалите от сочни плодове дървета, край басейните с прозрачна вода от горски извори, на тревата бяха разстлани свилени килими, върху тях брокатени покривки, а отгоре египетско платно. По градината засноваха рояци хаваши, носейки върху протегнатите си ръце дървени табли, сребърни и златни съдове, скъпо стъкло, ястия, напитки и сладки неща, като не подреждаха всичко това на редове, а го слагаха едно върху друго, така че пред шехзадето и неговите сътрапезници се издигаха цели планини от лакомства. От дясната страна на шехзадето

седеше неговият везир Соколлу, а от лявата — имамът и поетът. Имамът благослови трапезата. Мехмед даде знак, тъпаните забиха, зурнаджиите засвириха, задрънчаха струните на сазовете, започна да се лее вино, макар и забранено от пророка, но затова пък незаменимо по време на грандиозното тържествуване на ислямското оръжие и прославянето на великия султан Сюлейман, аллах да продължи сянката на величието му, докато се сменят дните и нощите. От същата тази Маниса някога беше излязъл Сюлейман. За него Маниса беше младостта, очакването на престола, но и ежедневен страх за живота. За шехзаде Мехмед тя беше последното стъпало към трона, златното стъпало, над което като в рая се свеждаха златните ябълки на щастието и надеждата, защото той беше престолонаследникът!

Надпреварваха се да хвалят, славят и възвеличават, пирът беше безкраен, траеше цял ден, продължи и вечерта, а през нощта хавашите запалиха фенери, светилници и факли, продължаваше да се лее вино и да се оглозгват овнешки ребърца, по брадите се стичаше сладкият сок на плодовете и никои не смееше да стане — който стане, навеки е загубен за шехзаде Мехмед: трябваше да търпят, стомасите им се издуваха до пръсване, пикочните им мехури едва не се пукаха, изяденото и изпитото стигаше до гърлото, а везирът Мехмед паша произнасяше нови и нови думи в чест на великия султан и неговия високодостоен наследник. Соколлу не знаеше умора, както не я познаваше и слабият тялом, но железният духом шехзаде; музикантите късаха струните на сазовете от усърдие, придворният поет четеше безкрайната „Ишретнаме“ на прочутия Иляс Ревани.

Мехмед непрекъснато пиеше, като че ли искаше преждевременно да се почувствува падишах, не се напиваше, само че всичко му се въртеше пред очите, не познаваше вече никого, не чувствуваше тялото си, не знаеше дори къде се намира, жив ли е, или мъртъв. Беше свикнал да му е зле, но толкова зле не бе се чувствувал нито веднъж през всичките двадесет и две години от живота си, ала все пак се държеше, седеше изправен, не се накланяше и не викаше за помощ, така че дори везирът Соколлу, който беше винаги нащрек като звяр, не усети нищо и се разтревожи едва тогава, когато усети как Мехмедовата ръка слепешком търси нещо във въздуха, не може да го намери, пада мъртва, отново иска да се повдигне, едва трепва и…

— Ваше височество — наведе се Соколлу към шехзадето, — мой принце, повелителю мой!…

Мехмед още седеше и очите му бяха все още широко отворени, но невиждащи. А самият той — жив ли беше, или мъртъв?

Везирът въпреки безстрашието си не посмя да докосне шехзадето. Докоснеш ли го — ще падне и не ще стане вече.

— Ваше височество — бързо зашепна Соколлу, — ваше… Мехмед неочаквано проговори. С мъртви вече очи, смразяващо неподвижен, промълви бавно:

— Когато Искендер[1] усетил, че умира, а майка му плачела, той й казал, за да я утеши: „Понякога има радост, понякога мъка. Така е било и така ще бъде.“

Като каза това, той започна да се наклонява към везира и вече нищо не можеше да го задържи на този свят.

Лекарите бяха безсилни. Мехмед умря, без да стане от мястото. Имамът прочете сурата на Завоевателя за успокоение на душата на шехзадето. Мехмед Соколлу, този жесток, безжалостен човек, заплака навярно за първи път в живота си и започна да трие лицето си в крака на покойника. После си спомни, че някога бе чувал как славяните, когато искат да запазят тялото на покойник, го слагат в мед, а беше все пак славянин поне по произход, поне в дълбоките кътчета на своята жестока душа, затова незабавно заповяда да намерят голяма бъчва и да я напълнят с мед от анадолски пчели, който шехзадето обичаше толкова много, понеже медът разпалваше студената му кръв. Поставиха тялото на мъртвия в меда и Соколлу сам тръгна да го закара в Стамбул.

Соколлу пришпорваше жестоко своя тъжен керван, бързайки към Стамбул така, като че ли носеше радостна вест, а ие знаеше какво го очаква него самия в столицата — възможно бе дори и смърт заради това, че не бе опазил шехзадето. Той зловещо мърдаше твърдите си устни под черните мустаци и шепнеше: „Кълна се в конете, които летят запъхтени, и в ония, които, удряйки своите копита върху камъните, изкарват огън.“

Вестта долетя в Стамбул преди страшния керван. Роксолана не повярва на вестоносеца, макар сама вече да знаеше, че е истина. Султанът беше далеч, при нея бяха само Михримах и дванадесетгодишният, хилав също като Мехмед Джихангир и черната

вест се стоварваше само върху нея. Черната вест и черната болка. Още не беше погребвала свои синове. Абдулах умря едва роден и тогава тя дори не видя черното му ковчеже, а сега бе обречена да се вглелсда в мъртвото лице на измития, набалсамиран, спокойно прекрасен, но мъртъв Мехмед и светът потъваше за нея в непроницаема мъгла.

Тъмнината нахлуваше в Роксоланината душа, забулваше я безнадеждно. „Сърцето ми е поразено и изсъхнало като трева, та забравям и хляба си да ям. Заприличах на пеликан в пустиня, станах като бухал в развалини. Не спя и седя като самотна птица на покрив.“

Великото число „пет“ се наруши, от него беше изтръгнато най-важното звено и то се пръсна като трохи на вятъра.

Цялата в черно, под черно фередже, тънка и крехка като момиче, тридесет и осемгодишната султанка стоеше над тялото на своя най-голям син, над своята мъртва първа наделсда и не издаваше нито звук, нито въздишка, нито движение, върху нея падаше само небесният вятър, тежък и мъртъв като тялото на мъртвия син. Умират най-добрите. „Сине мой, детето ми, мека ли е дървената ти постеля, мек ли е белият камък за възглавница?“

Беше майка — самотна и безсилна, но беше и султанка и от нея очакваха разпоредби.

Повика великия строител Коджа Мимар Синан, който вече беше завършил длсамията на султан Селим и сега изграждаше най-голямата от османските джамии — Сюлеймание, смайвайки всички с величието на зданието и още повече с упоритата бавност в работата.

Синан дойде при султанката не с пищно, а с просто работно облекло, сякаш в знак на траур за умрелия шехзаде. Беше стар и както винаги уморен, с равнодушни както на венецианския художник очи. Роксолана го прие ласкаво, помоли го да седне, почерпи го със сладки неща и като помълча, каза спокойно:

— Трябва да се построи тюрбе за тялото на шехзаде Мехмед.

— Аз съм роб на вашите заповеди, ваше величество — поклони се Синан паша.

— Трябва да стане незабавно. Лично ще следя работата.

— Ще бъда там денем и нощем, моя султанке.

Синан не питаше къде да строи тюрбето, понеже това трябваше да реши султанът, а Сюлейман не беше в Стамбул. Но Роксолана, смайвайки вещия строител, каза:

— Ще построиш гробницата до старите еничарски къшли, където неотдавна е открит гробът на тъпанджията на великия Завоевател — Мустафа. Тътенът на победните барабани на Мустафа да вдъхновява нашия син и след смъртта му.

Роксолана идваше с тъмна кола всяка сутрин на тълшия строелс, седеше скрита зад плътните завеси, сегиз-тогиз поглеждайки навън. Като наблюдаваше как докарват и пренасят камъка, приготвят разтвора и избират шарени изникски плочки за облицовка на стените, мислеше без сама да знае за какво — не молсеше нито да задърлси, нито да улови поне една мисъл. Понякога викаше при себе си Синан паша, който се трудеше наравно с помощниците си и простите роби, и го питаше безмълвно: „Как може да се лсивее по-нататък? Къде е спасението? Къде?“

Синан разбираше безмълвните въпроси на отчаяната млада ясена и внимателно й разказваше за своите строелси, за тайните на света, които се откриват пред очите му като озарение. На младини се потрудил здравата за разширяване на границите на османската дърлсава, а после цялата империя неочаквано му запричинала на кон: предните крака са се откъснали от земята, но не са достигнали още нищо, а задните са завинаги приковани към камъка, не могат нито да се откъснат, нито да влязат в този камък, сами са се превърнали в камък, вдигат се над света в отчаян скок. Така той разбрал призванието си: камъкът. Но камъкът е праволинеен като скуката на походите, той е завършекът, в него не се усеща просторът, който изпълва душата на човека с чувството за безкрайност и вечност. Тогава къде е вечността? В завоюването на просторите и тяхното покоряване? Пространството може да се завладява с меч, но това е самоизмама. Има по-сигурен начин. Човешкият талант, талантът на строителя. Човечеството винаги е оставяло след себе си храмове, дворци, големи градове, гробници, колони, обелиски. Вечността молсе да бъде уловена само от човешкия талант. Тя лети над земята като небесно сияние, а човек трябва да остави от нея на земята. Колкото повече остави, толкова по-голяма е заслугата му. Вечността е впримчена, закована и облечена във форма от нашата душевна същност. Понеже самата вечност няма форма, тя е всемогъща и улсасяваща като мрака и хаоса, и само ние й даваме форма и същност.

Никога досега мъдрият Коджа Синан не беше имал такава внимателна слушателка, никой още не беше разбирал така мислите му, но навярно и никой не бе проникнал така дълбоко в замислите му, корените на които се криеха и от самия архитект.

Роксолана слушаше за окованото в камъка пространство, а пред очите й се простираха неизмерими тюркоазено-сини простори и над тях месец, кървав като рубина върху тюрбана на Сюлейман. Каменните килийки на върха на колоните ставаха все повече и все по-дребни и по-дребни, край големите куполи се кълбяха други, по-малки като дима от ада, който все повече и повече се разпростираше по земята.

Тюрбето на Мехмед беше завършено преди завръщането на Сюлейман от похода.

Сюлейман беше безутешен. Заповяда до тюрбето да се изгради голяма джамия на шехзадето и ходеше всеки ден с Роксолана да гледа как под старите орехи Синан паша полага каменните основи на зданието, което трябваше да увековечи паметта на техния син.

В Топкапъ всичко замря. Диванът не се свикваше. Не се приемаха чуждестранни посланици. На султанските обеди не се допускаше никой освен Хасеки. Сюлейман прогони всички поети и певци и нареди да се изгори огромната сбирка от скъпи музикални инструменти. Не се говореше нито за веселба, нито за война и почти пет години султанът не ходи на поход. Единственото, което направи веднага — изпрати в Маниса на мястото на умрелия брат втория син на Роксолана — Селим, който в лицето, косите, очите и усмивката приличаше толкова много на майка си, че Сюлейман не можеше да го гледа без сладък трепет и ако не показваше към него предпочитание докато беше жив Мехмед, то само защото последният беше роден преди него.

Но животът си искаше своето. Стамбул трябваше да се храни, трябваше да се събират данъци по пръснатите на огромни разстояния земи на империята, да се наказва и помилва. Мехмед Соколлу беше изпратен при стария Хайредин Барбароса — да послужи на море, щом не можа на сушата да опази султанския син. Сякаш за да се покаже на Соколлу колко много е загубил, неговият някогашен другар, предпазливият и хитър Ахмед паша беше направен везир и Рустем веднага го нарече „насапунисан“, като започна да го ненавижда открито, което Ахмед паша не можеше да си позволи и ненавиждаше

султанския зет тайно, а пък това, то се знае, е много по-опасно. В Дивана везирите се ругаеха и си смъкваха един друг чалмите, а великият везир, не издържайки повече издевателствата на Рустем паща, се нахвърли върху него с юмруци. Рустем измъкна сабята си, но не замахна с нея, заявявайки пренебрежително, че би отрязал на великия везир всичко най-ценно за него, но за съжаление то отдавна вече е отрязано, а главата на стария евнух не представлява никаква ценност.

— Ти, робе славянски — ръмжеше и пръскаше слюнки тлъстият евнух, — ще ти покажа аз как си служа със сабята! Ще окастря всичко излишно по мутрата ти, ще я обеля като портокал.

— Моето лице е входът към рая, през който ще влезе само моята душа, нищожно изчадие — друсаше се от смях Рустем. — А твоята безобразна мутра е вход към нужника. Ти ще издъхнеш в такава смрадлива яма, че дори гъсениците и червеите ще бягат от трупа ти!

Разярен, великият везир се завтече при султана и започна да вика, че предава държавния печат и негово величество да избира — или той, или босненецът!

Султанът избра Рустем. Сюлейман паша беше заточен в Гелиболу, където в безсилна ярост доживя до деветдесет години и умря не от насилствена смърт, което можеше да се смята за необикновено щастие. Вторият везир Хюсрев паша не след дълго умря от гладна смърт поради своята неизлечима болест. Почина и великият Хайредин, освобождавайки мястото на Мехмед Соколлу, който неочаквано за себе си бе станал каптанпаша. Султанът се обграждаше едва ли не с два пъти по-млади от него хора и не можеше повече да седи в столицата.

В източните покрайнини на империята се бунтуваха племена, навярно подстрекавани от къзълбашите, и това беше прекрасен случай да се даде възможност на новия велик везир Рустем паша да покаже пълководческите си способности, особено като се има пред вид, че той познаваше добре тези краища, а в това време шехзаде Селим би могъл да замени султана в Стамбул и да започне постепенно да свиква със сложното изкуство да властвува, защото сега той беше наследникът, макар и необявен.

Така Сюлейман, обкръжен от пълчищата на победоносната си войска, отново потегли на голям поход.

[1] Турското име на Александър Македонски. — Б. пр. ↑

КРЪГЪТ

Когато седеше над мъртвия си син, почувствува, че под краката й се разтваря бездна, зейнала между досегашния й живот и утрешния ден! И ни да запълни, ни да прескочи пропастта, в която се бе превърнал целият й живот.

Бездната бе дори не само под краката й — заобикаляше я отвсякъде, обгръщаше я като примка, като онзи кръг, чието изображение преследваше Роксолана, където и да идеше: в хама-мите и джамиите, по арките и прозорците на харема и султанските покои, в светилниците и дъсчиците със сурите от Корана, по дървените решетки и каменните плочи, по пъстрите стенни пана и дръжките на вратите.

От детството си пазеше един спомен: когато удряше гръм и светкавиците раздираха небето, падайки в гората зад Гнилата Липа, душата й се свиваше уплашено, а след това се отпускаше свободно и радостно, понеже мълниите всеки път поразяваха някого друг, а не нея, не нея. Сега всички мълнии удряха само по нея, неотклонно и жестоко, а тя бе затворена в кръга на своето най-високо в империята (а може би дори и в целия свят?) положение, самотна, изоставена и не толкова поради човешката жестокост и равнодушие, колкото поради своята недостижимост. Беше достъпна само за страданията и за величието, от което страданията стават просто непоносими.

Искаше да остави при себе си Баязид, но султанът реши да го вземе на поход. Взе също и Джихангир, за да покаже на по-младите синове безграничността на древните османски земи. При султанка-та сега беше само Селим и нейният верен Хасан ага, който трябваше да пази спокойствието й, или както смятаха всички придворни, да изпълнява всички нейни прищевки, понякога извънредно странни и на всичкото отгоре винаги тайни.

Никой не знаеше с какво са запълнени дните на султанката. Синът Селим ли? Толкова приличащ на майка си, със същото непокорство в зеленикавите си очи, може би и душата му бе същата? Между тях нямаше нищо общо. Да можеше да забрави гласа на кръвта,

на драго сърце би го забравила. Селим прахосваше дните си в пиршества, лов и разврат. Оставеният при него везир Мехмед Соколлу беше достойна компания за шехзадето във всичко лошо, понеже добро от тях не можеше да очаква никой, а самите те отдавна не си спомняха за него. Топкапъ приличаше на някакво диво убежище на ловци — навсякъде беше разхвърляно оръжие, някъде виеха ловни кучета, валяха се прясно одрани кожи на елени и глигани. В градините на двореца сред медно-червените скали Селим си създаде развлечение. В каменната стена бяха издълбани дупки, покриха ги с яки дървени решетки и в тези ниши поставиха диви орли. Под всеки орел имаше надпис. Хищниците бяха наречени с имената на враговете на султана — император Карл, римския папа, шах Тахмасп, крал Фердинанд, дожа на Венеция. Селим обичаше да идва нощем с гуляйджийската си компания при орлите, прицелваше се с пиянски смях с мушкета и стреляше под клетките им. Гръмва-ше изстрел, посипваше се камък и огромните птици подскачаха хищно с яростен крясък, мъчеха се да разперят криле, но в дупките беше твърде тясно за това, крилата им оставаха свити и само се удряха в камъка така, че хвърчаха пера. А Селим тържествуваше:

— Какво, императоре, как си, негоднико! А ти, папа, какво ридаеш? А ти, шах? Да не си заспал? Я, Мехмед, подай ми мушкета!

В края на лятото измъчената от скръб султанка се озова при тази скала с орлите и дълго стоя и гледа затворените гигантски птици. Те я поглеждаха с убийствено равнодушие, сякаш отдавна вече я нямаше на света. За тях не съществуваше нищо друго освен жертвата, а сега сами бяха станали жертва на човешкото коварство и жестокост и затова гледаха всички хора със злобно презрение.

Прегърбени, чернокрили, с някакъв пръстен цвят, като че мъртви. Смъртта беше във всичко — в стоманените им нокти, в каменните им човки, в стъклените им очи и перата, посипани сякаш с пръст.

И тогава, без сама да знае защо, тя започна да отваря клетките една след друга и минавайки покрай каменната стена, ги отвори всичките. След това се отдръпна и замаха с ръце като на кокошки: „Къш, къш!“ Орлите стояха неподвижно. Дали не вярваха, или не искаха да получат свобода от това слабо същество, или пък не искаха да я оставят самотна? Но все пак жалостта им беше чужда. Един, след

него втори, трети, заизмъкваха се тежко от своите тъмници и тромаво литваха към върховете на дърветата, сякаш изчакваха останалите или пък искаха да се убедят, че тук не се крие някакво коварство. И чак след това се устремиха към висините, всички на разни страни, но все нагоре, нагоре, докато не изчезнаха от очите й.

Роксолана седна на тревата и тихо заплака. Каква пустота в душата й, какво отчаяние!

А нея никой никога няма да я пусне от гигантската златна клетка, наричана животът на султанката, майката на султанските синове.

И отникъде спасение, трябва да се живее, задоволявайки се с добродетелност, милост и величие.

Пътуваше из Стамбул. Съпровождаха я цели тълпи придворни ласкатели, но тя викаше при себе си само стария Коджа Синан. Той я осведомяваше как върви изграждането на джамиите „Сю-леймание“ и „Шехзаде“. Тя отново обикаляше заплетените улици на огромния град, минаваше покрай мюсюлманските пазари, византийските площади, акведукти и цистерни, не можеше да се спре, търсеше нещо и не го намираше. Няколко пъти се връща към малкия робски пазар между форумите на Константин и Тавър. Каква гавра с хората! На единия форум византийските императори се бяха появявали в целия си блясък, а на другия — императорските палачи бяха изгаряли очите на пленените българи. А сега между тези паметници на християнското жестоко величие мюсюлманите продават хората в робство, понеже в хадиса на пророка било казано: „Веригите на робството удължават живота.“

Най-сетне спря на Авратпазар — тук беше най-големият робски търг в Стамбул. Излезе от каретата и обходи пазара, където вече беше пълно с роби, взети от султана сред къзълбашите — сега мюсюлмани продаваха мюсюлмани, но все едно и те бяха хора, и това беше гавра!

Архитектът Синан, когото султанката държеше близо до себе си, наблюдаваше равнодушно това, което ставаше на робския пазар. Отдавна вече мирската суета не го трогваше, беше съсредоточен в замислите си, които превъзхождаха възможностите на човешката природа. Роксолана поглеждаше сегиз-тогиз архитекта, без да крие любопитството в очите си. Би искала да проникне в душата му, да разгадае необикновения й строеж. Ето го човека! Дошъл е на света и си е отишъл, а построеното от него ще се запази векове, величествено

като неговата душа. Но и сградите няма да предадат цялата дълбочина на неговата същност. Ще станат само обвивка на неговата душа. А какво я изпълваше? Никой никога не ще узнае. Мъка? Страдание? Възторг? Нима страстите не изчезват, не се разпръскват като прашинки в полето, а могат да придобият вкаменена форма и да станат вечна красота? Каза на Синан:

— Искам на мястото на този пазар да се построи джамия, до нея — голямо медресе, приют за бедни и болница.

— Слушам повелите ви с безкрайно внимание, моя повелител-ко — покорно сведе глава архитектът.

— Бих искала това да започне незабавно. До завръщането на негово величество всичко, разбира се, не може да стане, но струва ли си да се проточва дълги години? Така не успяваш да завършиш нищо приживе.

— Животът е дълъг, ваше величество. Добрите дела винаги биват завършени, дори от само себе си. Както се казва: докато къщата се гради, стопанинът няма да умре.

— Тогава ще ви пожелая да живеете сто години — усмихна се Роксолана.

— Аллах да продължи дните ви, моя султанке.

С тези сгради на Авратпазар султанката Хасеки остави след себе си спомен. Целият район в Стамбул между „Аксарай“ и „Фа-тих“ беше наречен „Хасеки“ и това название щеше да се запази векове, завинаги.

Мислеше ли за това Роксолана през есенната утрин на Авратпазар, където продаваха в робство пленниците от Сюлейлановия поход и където се съветваше с великия Синан за сградите, с които искаше да прояви милосърдие към простия народ, надявайки се и към нея да бъдат милосърдни?

На султана писа зад девет земи в десета:

„Мое щастие, мой повелителю, как се чувствувате, мой благочестиви и благословени, как е Вашата доброжелателна глава и как са Вашите благословени нозе? Не ви ли болят от дългия път, не отидохте ли твърде далеко от своята робиня? Властелине мой, очи мои, обещайте ми, че ще се върнете в най-скоро време.

И още, мое щастие, за когото пожертвувах и двете си очи, помнете, че Вашият роб Рустем паша е най-верният от робите ви, не го отделяйте от честния си поглед, мое щастие, не слушайте повече ничии съвети, падишахо мой, заради Вашата света глава, заради мене, Вашата робиня, мой щастливи падишах…“

Унгарската кралица Изабела беше направила опит малко преди това да се освободи от Сюлеймановата опека, беше сключила таен договор с Фердинанд, според който се отричаше от сана си, получаваше за себе си Себежкото княжество, а сина си Янош Сигизмунд трябваше да ожени за една от Фердинандовите дъщери. Нека другите воюват, а ти, щастлива Австрия, непрекъснато сключвай изгодни бракове! Цяла година повече от петдесет хиляди австрийци се опитваха да превземат Буда, но нейните крепости оставаха непристъпни. Сюлейман заедно със своя зет премина още веднъж през Унгария, разби австрийците и наказа сурово унгарските ста-рейшини, много от които бяха откарани в Стамбул и хвърлени в тъмници. Навярно нямаше камък в подземията на Стамбул, върху който да не е останала унгарска кръв, унгарски стон и проклятие. Само сълзи там никой не бе намерил, защото унгарците никога не плачеха.

Кралица Изабела се обърна към султанката Хасеки с молба да помилва поне онези унгарски юнаци, които бяха още живи.

Хасан ага сам провери всички зандани, обходи затворите и надникна в пъкъла, изведе на бял свят оцелелите, преброи ги до един, заплаши надзирателите да не падне и косъм от главата на пленниците и доложи на султанката. Роксолана помоли Селим да издаде ферман за освобождаване на унгарците и за връщането им у дома. Шехзадето махна с ръка:

— Мехмед паша да се погрижи! Той може всичко. Вярно, повече му харесва да залавя, отколкото да пуска на свобода. Но щом такава е волята на султанката, той ще го направи!

Роксолана се обърна с писмо към Изабела: „Ваше величество — пишеше тя, — скъпа дъще, и двете сме родени от една и съща майка — Ева…“

Странно нещо: колкото повече се разширяваше кръгът на нейните задължения, толкова по-дълго се свиваше другият кръг — на безизходицата, на отчуждението и усамотението. С течение на времето светът узнаваше за нея все повече и повече, а за онази земя, от която я бяха откъснали почти преди тридесет години, Роксолана ставаше все по-неизвестна, там нямаше нито една жива душа, която да я помни, никой не отправяше мислите си към нея, не откликваше с дума, и никой и нищо не можеше да помогне — нито султанът със смъртоносната си войска, нито нейните сълзи и молби, нито молитвите и най-големите чудеса на света.

И родната земя непрекъснато се отдалечаваше от нея, оставаше все по-далече и по-далече, неудържимо отлиташе като детството, като младостта и бащината къща вече едва проблясваше зад чуждата зора, забравяше как побелява ръжта зад Дяволската планина, как шумоли по стъклата сухият сняг, как мирише миналогодишната шума и пролетната земя под нея, макар че чак до смъртта си щеше да знае, че никъде другаде на света земята не мирише така. „Хей, зацвилиха на стана коне врани. Хей, задрънчаха на двора коли ковани…“

Пристигнаха вести за смъртта на полския крал Зигмунд. Крал беше станал неговият син Зигмунд Август, роден май през същата година, както и нейният покоен Мемиш. Значи, можеше да бъде майка на краля. Научи още и за брака на Зигмунд Август. Първата му жена, австрийска принцеса, беше умряла и той си бе избрал жена по любов, като бе взел девойка не от кралски род — литовката Барбара Радзивил. Всички магнати се бяха опълчили срещу краля и го заплашваха да го лишат от трона, ако не прогони тази изкуси-телка. Пресмятаха колко любовници е имала Барбара преди брака. Краковският каноник Владислав Гурски нарече кралицата „последната курва“. Сандомирският войвода Ян Тенчински, същият онзи, когото Роксолана праща от Стамбул до Рогатин, беше казал, че повече би се радвал да види в Краков турчина Сюлейман, отколкото да има в Полша такава кралица.

Такова нещо не беше изпитала дори Роксолана, защото донесе със себе си чистотата, пред която замлъкваха и най-големите зложелатели.

Роксолана извика при себе си Хасан ага.

— Стягай се за далечен път.

Той се поклони. Знаеше: не бива нито да пита, нито да отказва.

— Ще занесеш моето послание на полския крал. Не го предавай на никого. Ще намериш начин кралят да те приеме и ще му го връчиш лично. И му кажи онова, което не мога да напиша в писмото. Той няма да те пита: ще му го кажеш сам. Че приветствуваме неговия брак. Че го следим, макар и отдалече, но внимателно и доброжелателно. Че трябва и той, както и неговия баща, да направи постъпки пред султана за сключването на вечен мир. Че аз обещавам да уредя чрез султана всички спорни и заплетени въпроси. И нека да иска мир не само за частта в своите земи, а за цялото кралство, понеже досега Ягелонците принасяха в жертва източните украински земи, прикривайки се от Кримската орда, която султаните насъскваха срещу тях, за да ги държат във вечна несигурност. Да настоява пред султана той да посвие юздите на кримския хан. Аз ще помагам на краля. Без него ще ми е тежко, а без мене той също е безсилен, но да знае, че съм му помощник в тази работа. Кажи му всичко това и се връщай.

Не каза нищо за родния Рогатин. Какво ли да каже? Сега можеше вече мислено да си представи своята изоставена земя и да се ужаси: нещастни мой народе!

Но в посланието си до крал Зигмунд Август не се издаде нито с една дума. То беше издържано в тържествено-хладен тон, както подобаваше на високото й положение.

> „Ние известяваме Ваше кралско величество, че като узнахме за встъпването Ви на кралския престол след смъртта на Вашия баща, Ви честитим и всевишният е свидетел колко радост и удоволствие донесе за сърцето тази приятна вест. Значи такава е волята божия, на която Вие трябва да се покорите и да се съгласите с нейната присъда и повеля. Ето защо ние Ви написахме това приятелско писмо и го изпращаме до подножието на трона на Ваше величество чрез нашия слуга Хасан ага, пристигнал с божията помощ; и затова ние настоятелно Ви молим да се отнесете с пълна вяра и доверие към всичко, което той ще изрази устно пред Ваше величество, както и към това, което е предадено непосредствено на нашия

представител. И най-сетне, аз не зная какво друго бих могла да Ви кажа, което би било тайна за Ваше величество.

Най-покорна слуга Хасеки султанка“.

Пристигнаха вестоносци с новина, че доблестният и благородно мислещ султан Сюлейман се завръща под защитата на благополучието в раеподобния Стамбул.

Роксолана веднага изпрати на падишаха кратко приветствие: „Аз, нищожната, благодарение на буйната градина на отвъдната щедрост съм удостоена с цветето на блаженството — великата вест за завръщането на негово величество, убежището на властта, стълба на правосъдието, владетеля и повелителя на рая на земята…“

За двете години, прекарани в поход, Сюлейман завоюва тридесет и един вражески града, разори тринадесет провинции, построи двадесет и осем крепости. Той беше доволен от зет си, сераскера Рустем паша, синът Баязид се учеше от своя велик баща да преодолява безбрежните простори, а сина Джихангир, за да не излага на опасности слабото му здраве, падишахът остави наместник на брега на морето в Трабзон, та да е близо до Амасия, където управляваше шехзаде Мустафа — така най-малкият син щеше да наглежда най-големия и по този начин мирът в държавата щеше да бъде по-здрав.

Султанът се върна остарял, уморен, болен. Целият беше пожълтял, застинал и бе станал още по-мълчалив и затворен отпреди. Когато влизаше в столицата, почти не усещаше под себе си коня. Снагата му бе вкаменена, кръстът вдървен, ръцете неподвижни, а в гърдите му бе пустота и безкрайна мъка като просторите, останали зад него. Опустошаването на земята води до душевно опустошение. Който унищожава земята, унищожава и себе си. И нищо не може да помогне — нито скъпоценните украшения, нито пищните здания, нито суетата на величието. Той смяташе, че с меча ще си завоюва величие, а сега се убеди, че с меча всичко само се унищожава. Беше на недостижима висота, а го обсебваха дребни страхове като малки птички старо дърво. Старостта се пръскаше по жилите му като сух пясък. Пясъчният часовник на времето, възрастта, умирането. А светът в това време живееше, не се смаляваше, не искаше да умира.

Като тъпчеше с желязната си войска половината свят, сам султанът винаги се ръководеше от неписаното право за запазването на живота, от неизтребимата сила на инстинкта, от телесното желание, което в крайна сметка води към продължаването на рода. По време на поход му водеха млади робини и той се радваше, когато случаят му изпратеше създание, напомнящо оставената в Стамбул любима жена, която за него олицетворяваше красотата и прелестта на живота. Обсипваше с внимание и щедрост такава жена, омъжваше я за някой от своите приближени, а сам отново и отново мечтаеше за Хурем.

Каква ли трябваше да е тази жена, щом бе засенчила за такъв всемогъщ човек всички съкровища и земни и небесни богатства? Съчетаваше в себе си всичко, което може да направи жената съвършена и мила: сърдечна отзивчивост, душевно величие, сладост в общуването, изискан ум и очарователна външност.

И в този поход доведоха на Сюлейман младичка робиня — къзълбашка. Една тъничка девойка, по-тънка от веждата на султана. Но тя го порази и ужаси с неизчерпаемата си жизненост. Танцува цяла нощ, беше и в постелята на султана, а след това пак танцува. Той искаше до бъде великодушен и да й дари почивка, но тя се учуди:

— Почивка ли? Че от какво? Още не съм се натанцувала дори!

Едва тогава разбра какво е за него Хасеки. Би предпочел да загуби империята, всичко на света, отколкото своята загадъчна Хурем Хасеки. И досега не знаеше тя обича ли го и обичала ли го е.

Съгласен бе на всичко, само тя да е до него.

Връщаше се в Стамбул и мислеше само за Хасеки. Изпрати й богати дарове. След това, противно на обичая, везирите и имамите го изпревариха, за да се поклонят на великата султанка от името на падишаха. И тя, също нарушавайки досегашния ред, излезе от Топкапъ до „Света София“ заедно с шехзаде Селим, нареди да постелят пред султанския кон червено сукно и радостни килими за приветствие и така те се срещнаха след двегодишна раздяла. До султана яздеше синът Баязид и се усмихваше на майка си още отдалече, без да го е грижа за изискванията на султанското величие. Приличаше така много на султана, та на Роксолана й се стори, че младият Сюлейман се връща от похода срещу Белград или Родос. Сепна се — и видението изчезна. Двама от синовете им бяха с тях, а третият беше оставен близо до Мустафа, до своя и на братята му смъртен враг. Какво ще стане по-

нататък? Страшният кръг се стесняваше, стягаше гърлото й, невъзможно беше да се диша, краката й се подкосяваха, струваше й се, че ей сега ще падне, ще свърши. Но не падаше, продължаваше да живее и да върви твърдо срещу султана, гордо вдигнала малката си главица, лека, тъничка, стройна като онази петнадесетгодишна Хурем по белите килими на валиде ханъм с тъмните устни.

Докосвайки се до величието, тя не се изплаши, не избяга, не загина, а сама тръгна по пътя на величието и дори достигна невъзможното — преодоля величието.

Султанът отново заседна в столицата, а султанката продължаваше да обикаля из Стамбул, наблюдаваше как върви строителството, приемаше посланици, пишеше писма на властелините в Европа. Хасан ага донесе послание от полския крал. Зигмунд Август изпрати на султана кехлибарен бастун със златна дръжка, а на Роксолана такива пухкави и топли кожи, че тя не знаеше кога ще ги носи в Стамбул, където нямаше зима.

Хасан беше уморен от пътя, но доволен, бодър и готов едва ли не отново да тръгне към онази земя, в която нямаше връщане за султанката.

— Разговаря ли с краля? — попита го тя.

— Както ми беше заповядано, моя султанке. Разпитваха ме безкрай за Стамбул, за султана, за ваше величество.

— Всичко ли каза?

— Всичко, ваше величество. Дори и от себе си прибавях, когато ставаше нужда.

— И какво каза кралят?

— Благодари ви за вашата доброта и благоразположение.

— Помоли ли за нещо?

— Говореше ми за мир.

— Писа ми. Но не така, както аз казвах. Може би не е разбрал речта ти?

— Ваше величество! Той разбра всичко. Но се бои. Преди са се прикривали от ордата с Украйна, ще се прикрива и той. Така е по-спокойно. Пък и какво може да направи кралят, когато шляхтата му измъква всяка дума от устата и отново му я влага.

— Но нали е крал!

— Кралят не е султан. Само султанът не се бои от никого, а всички се боят от него. Треперят само като чуят името „Стамбул“. Отначало как ли не им намеквах, че сега султанът — вярват или не вярват — е по-далече от Стамбул, отколкото са те самите. Сетне им казах направо. Така да се каже, всички ислямски войни, които смятат откъсването от негово величество падишаха за ужасно мъчение, а раздялата с войната за източник на всякакви страдания и неприятности, се отправиха след августейшото стреме в безкраен път. Няма, казвам, в Стамбул нито войска, нито султан и можете да сплашите Крим, никой няма да му помогне. А те ми казват; а султанката? А докато философствувах с тях, перекопските татари нахлуха, взеха безброй хора и ги откараха в своята земя в робство. Казват, че хванали и някакъв техен княз Вишневецки и го отвлекли.

Роксолана изпадна в отчаяние.

— Ще идеш при краля още веднъж. Ще поговоря със султана — и ще тръгнеш отново. Ще разкажеш там всичко. Понеже никой нищо не знае.

— Освен това там и посланиците са ги наговорили едни такива, че няма какво и да се приказва! — въздъхна Хасан. — Казвам им, че тук, у нас, всичко принадлежи на султана, освен душата, която е собственост на аллаха. А те ми викат: а султанката? Нима султанът не й принадлежи? Ами ако е така, кой тогава е по-високо?

В паметта й неволно изплува любимият псалм на баща й: „Поръси ме с исоп, и ще бъда чист; умий ме, и ще бъда по-бял от сняг.“ Последните думи едва не повтори на глас: „И ще бъда по-бял от сняг.“ Да бъде чиста ли? Как да се измие, да защити доброто си име и своята невинност? И откъде да вземе сили, когато трябва да защищава и синовете си, с които не се знае какво ще стане?

— Ще занесеш на краля послание — каза твърдо тя на Хасан. Отново писа от свое име:

„Нека всевишният пази Негово кралско величество и Му дари дълги години живот. Вашата най-покорна служителка Ви уведомява с настоящето, че ние получихме любезното Ви писмо и то ни донесе необикновена радост и удоволствие, което с нищо не може да се сравни, за да бъде

описано. И така, от съдържанието на писмото Ние узнахме, че сте в добро здраве и желаете дружба, която Вие засвидетелствувате на Вашата искрена приятелка, а така също засвидетелствувате и искрената си дружба и благосклонност към Негово величество падишаха, който е опората на света — както виждате, аз не мога да се сравнявам с Вас в изразите. Нека бог Ви пази и винаги да сте радостен и доволен. Както свидетелствува Вашето височайшо писмо, а и това, което ми съобщи моят слуга Хасан, проявите на дружба, оказани към него от Ваше величество, карат сърцето ми да се изпълва с благодарност. Аз уведомих за всичко Негово величество султана и това му достави огромно удоволствие, което не съм в състояние да Ви опиша. И той каза: «Със стария крал живяхме като двама братя и ако е угодно на всемилостивия бог, и с този крал ще живеем като баща и син.» Ето какво каза той и с радост нареди да се напише това султанско писмо и да се изпрати до подножието на Вашия трон с моя слуга Хасан. И така, нека Ваше величество знае, че за всяко нещо, с което се обърнете към Негово величество падишаха, аз ще се заинтересувам и ще кажа своята дума, ако трябва, и десет пъти за добро и благосклонност към Ваше величество, смятайки това за дълг на моята благодарна душа.

В знак на приятелство и за да не Ви се стори това писмо празно, изпращам Ви две ризи и потури с пояси, шест кърпи и пешкир, всички в един пакет. И нека Ваше величество ме извини, че Ви изпращам тези редове, които не заслужават Вашето внимание, но ако е угодно богу, аз и занапред бих искала да пиша на Ваше величество.

С това Ви желая здраве и разцвет по време на управлението Ви. Най-покорна служителка Хасеки султанка.“

В Стамбул отново се появиха баилите на Пресветлата венецианска република Бернардо Наваджеро и Доменико Тревизано.

Те известяваха своя сенат за силата, която беше придобила в Стамбул Роксолана, за властта й над Сюлейман. Тези съобщения щяха да се преразказват още дълго и повярвали в безграничното могъщество на Роксолана, в галерията „Пити“ във Флоренция щяха да поместят портрета й наред с изображенията на османските султани — единствената жена между тези мустакати чалмоносци! — но можеше ли някой да надникне в душата на султана и султанката, тези двама толкова различни, всъщност враждебни един на друг хора, които същевременно не можеха да живеят един без друг. И кой знае кой изпитваше повече радост в тези най-напрегнати години на техния съвместен живот — Роксолана от победите й над султана или Сюлейман от пораженията пред тази незаменима жена?

Тя съчетаваше в себе си мекотата на обичаите на цивилизованите страни с гостоприемството на първобитните народи. Плени всички с вежливостта, искреността и очарованието си в разговора, с даровитостта, щедростта и любовта към науките, изкуството и разкоша, с добрината, отзивчивостта и признателността. Вървя към това дълго и трудно, обградена отвсякъде с врагове, беззащитна пред опасностите и съблазните, лишена от всякаква опора освен собствената си душа и родните песни, напомнящи й за миналото, за корените и произхода й, и с тях сякаш тя лекуваше кипящия си мозък, когато го обземаше безумие.

Султанът я обикна поробена, потисната и унижена. Събеседница, на която се доверяваше всичко най-съкровено, средство за наслада, играчка. Страдаше, мъчеше се да се измъкне от това унижение и така живееше. И излиза, че беше щастлива.

Докато беше потисната, живееше с надежди. Победи — и стана нещастна, понеже видя, че не беше постигнала нищо, а само бе застанала над една пропаст и на шията й имаше влакнена примка. „Като у нашия сват — върху магданоз палат. Магданозът изгнил — палатът се провалил.“

На младини хитруваше и неискрено угодничеше пред султана заради собственото си оцеляване, а сега — заради синовете си. И нямаше край, а пък душата не беше бездънна. Не можеш всеки ден да възхваляваш султана, да му се кълнеш в любов и вярност, понеже тогава нещо от душата ти отлита като лист от дърво и у теб настъпва

някакво опустошение и умъртвяване, а след това идват презрението и ненавистта.

От принудителната любов израства само ненавист. Всички хора са равни в нещастието и смъртта, но не и султаните и техните синове. Синовете й бяха Османовци, но като че ли неистински, понеже бяха закъснели с идването си на света, беше ги изпреварил Мустафа, така както в харема Роксолана я беше изпреварила черкезката. Като че ли някой се стремеше към този проклет харем! Но станалото — станало и сега тя трябваше да изкупва неизвестно чии грехове. Тя и децата й. Всемогъща и безсилна от отчаяние. Ненавиждаше султана цял живот и трябваше да се моли всички богове да продължат живота му, защото това означаваше живот и за нейните синове, над които висеше ужасната заплаха, а името на тази заплаха беше Мустафа.

Ако тя беше коварна и кръвожадна, както я изобразяват в сплетните посланиците и пътешествениците, нима не би отстранила отдавна, не би премахнала всички пречки за синовете си? Нима не би потиснала естествената си жалост и не би събудила всички демони на убийствата, които внимателно дремят в султанските дворци?

Но тя беше жена славянка, не откриваше раните си, а ги криеше грижливо и внимателно. Само султаните могат да покриват земята с трупове, като смятат, че единствено мъртвите не могат да бъдат виновни. А за нея всички живи бяха невинни. Дори Мустафа. Дори и той.

МУСТАФА

Смъртта прибра братята му. Беше най-младият от синовете на Махидевран, а стана най-големият. Но тогава беше още твърде малък, за да се радва, както не изпита нито страх, нито печал, когато изгониха майка му от Топкапъ. Незнанието го спаси от отчаянието, което можеше неминуемо да настъпи след време.

Когато камилата въздиша, камилчето цвили. Махидевран не скриваше от сина си ненавистта си към султана и Мустафа, едва стъпил на крака, вече знаеше: султанът не е такъв, какъвто трябва да бъде. Истински султан ще бъде само той. Не криеше от никого това и с удоволствие повтаряше думите, за които всеки друг би бил удушен без съд, но нали беше султански син и то най-големият! Никой не смееше да го докосне, към думите на детето се отнасяха снизходително, смееха се или се престорваха, че не ги чуват. Понеже виновен можеше да стане не онзи, който говори, а онзи, който слуша.

Възпитател за Мустафа избра валиде ханъм. Не взе нито улема, нито мъдрец, нито някой юнак или велможа, а стария еничарски ага Керим, за който целият свят беше съсредоточен в еничарските казарми, а цялата мъдрост — в майсторлъка да въртиш сабята. Керим ага започна да води малкия Мустафа при своите предишни братя и тези жестоки люде, които не знаеха ни семейство, ни деца, приеха шехзадето като свой син и може да се каже дори обикнаха това знатно момче, ако думата „обич“ беше позната на закоравелите им от убийства души.

Така Мустафа израсна сред еничарите. Сам беше като еничарин и същевременно като малък падишах. Овладя цялото жестоко майсторство на еничарите да водят война, но те го пазеха от своята мръсотия. Само простите хора са способни на такова нещо. И когато се разбунтуваха срещу султана и неговите любимци — Ибрахим и Роксолана, — никой не спомена името на Мустафа, макар то да беше на всички в ума: бояха се да не би дори с дума да навлекат опасност върху своя любимец, искаха да го запазят от всички злини, понеже вече го виждаха скоро като свой султан. А валиде Хафса, когато

подстрекаваше еничарите към кървавия метеж, също мълчеше за Мустафа, понеже искаше и занапред да вижда Сюлейман на трона, само че отстранил Роксолана и затвърдил своята власт. Всеки се грижеше за своето — и Мустафа отново се оказа между съперници, трябваше да стои, да чака и да гледа. Така минаваше животът му.

Когато накрая валиде ханъм, умирайки, все пак накара Сюлейман да се закълне, че ще изпрати Мустафа за наместник в Маниса, където сам някога очакваше престола, и Махидевран с единствения си син най-сетне напусна жалкия стар дворец и се озова сред богатствата и разкоша, тя вече нямаше никакви съмнения, че до нея е истинският и единствен наследник на султанския трон.

Шестнадесетгодишният Мустафа притежаваше вече всичко за един истински мъж. Беше разбрал и научил всичко, имаше прекрасно, съвършено тяло и точен ум, който се проявяваше в още по-точно изразяване. Извънредно мъжествен и умерено женствен, той повличаше след себе си всички като река и ги носеше неудържимо и своеволно. Поразяваше всички с величието си, което бе придобил не по рождение и наследство, а благодарение на собствените си способности, сочещи, че го е избрал сам аллах. Единственият връх, на който още не беше стъпил, бе султанската власт, но той стоеше пред нея с гордо вдигната глава, не като унижен молител, а като законен наследник — или ще я получи, или ще загине. Обичаше да повтаря думите на римлянина Помпей: трябва да се побеждава, а не да се живее! Казваше го често и с удоволствие, сякаш знаеше, че смъртта е предназначена за другите, а не за него, споделяше мнението, че смъртта, както и всичко друго на света, трябва да се заслужи.

Сюлейман не приличаше на предишните султани, които се разправяха еднакво жестоко с враговете и с приближените си. Той не уби нито един от великите везири, а просто ги освободи като Пири Мехмед или ги премести от столицата като Лютфи паша и стария евнух Сюлейман. При този султан нямаше тайни убийства в харемите. Дори еничарския метеж Сюлейман не потуши с много кръв, а купи покорството със злато. Същевременно никой друг от султаните не е унищожавал толкова неверници, както Сюлейман. Той изграждаше живота си от чужди смърти. И колкото повече бяха те, толкова по-разкошно израстваше дървото на неговия живот, и самият султан навсякъде бе наричан Великолепни.

Мустафа се стремеше да се сравнява със султана по великолепие, та дори и да го превъзхожда и ако ли не по външно великолепие, за което нямаше такива възможности като Сюлейман, то по поведение, начин на мислене и чувства.

В Маниса имаше за тържествени случаи златен кафтан като на Мехмед Фатих, а дрехите, които носеше, бяха от коприни, тъкани в Бурса, Маниса, Анкара и Диарбекир.

Всичко трябваше да служи за неговото великолепие и величие. Облеклото, осанката, думите, постъпките. Главата си Мустафа държеше като скъпоценен съд и я обръщаше към събеседника си като небесен дар. Създаваше се впечатление, сякаш само край него можеше да има истински живот, а далеч от него бе скука, безсмислено и нищожно съществувание. Подражавайки на султан Селим, който обичаше зелените камъни, носеше на ръката си пръстен с голям диамант с цвят на морска трева. Знаеше само едно: да се издигне над света чрез могъщество. Стремеше се към великолепие, слава и власт, предприемаше и най-отчаяния риск, вярвайки в любовта на еничарите към него, в преклонението им, прославянето и обожаването. С лекота обещаваше на всички свои привърженици власт и добруване, без да го е грижа за последствията. Навярно би станал втори Искендер, само да му дадяха трона. Не бе скъп и на думи, понеже засега имаше само думи, а това, че не разполагаше с повече, бе вина на султан Сюлейман.

В държавата трябва да разпорежда само един, понеже несъгласието в мислите би нарушило реда. Но за запазване на реда са нужни мнозина. Властелините трябва да създават законите и наредбите, а хората — да ги спазват, понеже хората са по-умни и постоянни в обичаите, отколкото един човек. Султан Сюлейман е твърде дребнав в управлението. Решава всичко сам и не вярва никому, затова всеки ден се измислят нови и нови закони, за да се държат на всички ръцете, та никой да не може да мръдне и да гъкне. Муста-фа не знаеше какъв султан ще бъде той самият. Знаеше само, че Сюлейман не е такъв, какъвто трябва, и неуморно повтаряше това, а слушатели никога не му липсваха. Самият Ибрахим, който беше стигнал дори дотам, че пренебрегваше Сюлейман, беше очарован от Мустафа и от последния си поход изпращаше на шехзадето в Маниса писма с уверения в преданост, като че ли той бе вече султан. Узна ли някога за тези писма Сюлейман и заловиха ли неговите улаци отговорите, които

Мустафа изпращаше на Ибрахим в Халем и Багдад — това никой никога нямаше да разбере, всичко беше умряло заедно с Ибрахим, но върху султанския син не падна и сянка от подозрение.

Не се отрази на положението на Мустафа и неочакваната смърт на валиде Хафса, за която с такава скръб му писа великият мюфтия Кемал пашазаде. Не след дълго умря и самият Кемал пашазаде и като че ли умряха всички, които се грижеха за съдбата на Мустафа, но животът на шехзадето не ставаше с нищо по-лош, той имаше както и преди възможност да усъвършенствува тялото и духа си за височайшата власт и единственото, от което можеше да се оплаче, беше, че моментът на възкачването му на трона кой знае защо се бави.

Свикнал да остава ненаказан, Мустафа започна да разпраща на санджакбейовете тайни послания, вярвайки, че когато слънцето залязва, хората извръщат от него очи и отправят поглед натам, откъдето трябва да се появи новото слънце. Над Сюлейман вече се спускаше здрач, а тридесетгодишният Мустафа трябваше да изгрее като пълна луна, като младо утринно слънце!

Но нечия невидима ръка беше заловила всички писма на шехзадето и ги беше поднесла пред очите на султана, и Мустафа с пищния си двор, с остарялата, но изпълнена с надежди да се върне в Топкапъ майка Махидевран се озова в далечната Амасия. Там за първи път прозвуча името на султанския дамат Рустем, но то се откъсна от изпепелените от ненавист уста на Махидевран, та Мустафа не се унижи да слезе от своята висота до низостта на коварството. Утешаваше се с това, че в Амасия се беше родил неговият страшен дядо султан Селим. Мустафа видя добър знак и в това, че султанът постави недалеч от него най-младия си син Джихангир. Някога султан Баязид също беше поставил тук своя син Селим и внука си Сюлейман — и какво излезе? Властта се оказа в ръцете на по-големия от тях — Селим, а старият султан умря от отчаянието, предизвикано от измамата на сина.

Като изчака Сюлейман да се върне в Стамбул, Мустафа покани Джихангир в Амасия. Махидевран във всичко подозираше коварни стъпки на омразната Хурем. Нали тя беше жена, която можеше да излезе суха от водата. Черкезката смяташе и Джихангир за шпионин на своята майка, но когато й разказаха за този син от неправедното ложе, дори и тя се успокои.

Джихангир въпреки своите деветнадесет години приличаше на момченце — хилав, приведен, с оловно лице, с болезнени, умолително разтворени очи, сякаш искаше чрез тях да предаде на света страданията си. Късен плод на мрачното Сюлейманово любостра-стие, последен отблясък на изглеждащата неизчерпаема жизненост на омразната на всички честни мюсюлмани славянка, Джихангир сякаш бе събрал в слабото си тяло цялата злоба и цялата омраза, която прииждаше отвсякъде към Топкапъ, растеше без любов, изоставен, обречен на гибел още от рождение, понеже беше последен, а над него се извисяваха по-големите братя — силни, достойни, доблестни, истински наследници.

Никой не обръщаше внимание на Джихангир и забравен от всички, той се потопи в книгите и мъдрословието, мъчеше се да проникне в скритата същност на древните поети. Често биваше отчаян, че няма с кого да сподели нито съмненията си, нито знанията, нито предположенията. Майката, макар да изглеждаше, че трябва да вложи цялата си любов и всичките си грижи в своя най-малък и освен това най-слаб син, се отдалечаваше все повече от Джихангир, затваряйки се в своята тайнственост и недостъпност. Родните му братя го пренебрегваха навярно поради това, че беше обречен в жестоката борба за трона. Защо бе дошъл на света? Кому бе потребен?

Затова колко голямо бе вълнението на Джихангир, когато в Трабзон, мястото на неговото вечно изгнание, както той смяташе, дойдоха пратеници от шехзаде Мустафа с покана да посети Амасия. Джихангир потрепери дори от самото име Амасия. Познаваше този град дори и без да го е виждал някога. Той беше пред очите му на високото възвишение, обграден от пет реда стени. Прочутите пещери на Амасия, в които бяха живели още християнски угодници, а после мюсюлмански дервиши. Около града — черничеви градини, а в града безброй медресета с хиляди софти. В Амасия някога бе живял синът на султан Баязид — Коркуд, поет, мъдрец, дори по нещо приличен на него, Джихангир. При Коркуд там се бе прославила великата поетеса на османския народ Михри Хатун, или както тук я наричаха, Михр ун Ниса — Слънцето сред жените.

Мустафа се яви пред жалкия Джихангир като един древен бог — великолепен, блестящ, обкръжен от също такива блестящи хора, които трудно можеха да бъдат приети за подчинени, а по-скоро за приятели

на шехзадето. И веднага щом седнаха на килима на гостоприемството, Мустафа каза на Джихангир:

— Надявам се да станем истински приятели, понеже сме равнодушни един към друг и никой не чака нищо от другия, а всеки чака своя час.

Каза го със спокойна увереност, сякаш отдавна бе забравил, че тъкмо на него бе отредена най-висока съдба.

Мустафа беше изпълнен от възторг към самия себе си, но тъкмо това най-много хареса на Джихангир, който беше свикнал изобщо да не забелязва своята личност и не знаеше всъщност жив ли е, или не, съществува ли на света, или изобщо не се е раждал. Той винаги се боеше от самотата и същевременно се стремеше към нея, а около Мустафа кипеше бурен живот, обграждаха го безброй хора и всички бяха влюбени в шехзадето, всички се надпреварваха да спечелят вниманието му, повтаряйки от сутрин до вечер: „Привет на този, който има диамантена душа“, „Нека аллах дари благоденствие на тялото, речта и разума на нашия шехзаде“.

Мустафа смайваше безкрайно Джихангир, а в същото време нямаше нещо, което да смае него самия. Когато Джихангир заговори за книгите, Мустафа се засмя: „Хубавата книга е искрен приятел. Когато ти омръзне, не се сърди като жена. И когато ти й вярваш, не те мами като жена.“ Той повика четци и цялата вечер на двамата шехзаде четоха от „Приказките на четиридесетте везири“ и „Ху-маюннаме“ на Бидпад. Джихангир си спомни за поетите и каза, че той, както и техният дядо султан Селим, е поклонник на великите мюсюлмански мистици Ибн ал Араби и Джеляледин Руми и в същия миг се оказа, че Мустафа е също очарован именно от тези поети и сам е написал вече три дивана със стихове под псевдонима Мух-лиси, тоест Предания. После той попита Джихангир дали е чел вече „Мантиг ат Тахр“ — „Разговорът на птиците“ от Фарид ед-Дин-Атар и прочете откъс от него. Как птиците търсят своя цар и бродят през седем долини и седем морета до планината Каф, която обгражда земята. Не всички издържат трудностите по пътя и накрая остават само тридесет птици. Тогава става ясно, че името на техния цар е Тридесет птици, тоест всеки от тях е цар и всички те взети заедно са цар Симург. Не навежда ли това на някои размисли?

За Джихангир бяха уреждани безкрайни пиршества и тъй като поради слабата си натура той не пиеше вино, а от сладките неща му се повдигаше, Мустафа нареди за укрепване на физиката му да приготвят топчета от счукани конопени листа с мед, даваше му като деликатес препечено и посолено конопено семе и пиеше заедно с него притоплена изворна вода, в която се разтваряха зелени топчета от маков сок.

Джихангир не можеше да познае себе си и тялото си. Досегашното му хилаво тяло си оставаше все същото, но от него вече изчезваше досадното земно притегляне, то ставаше леко, силно и макар над разума да надвисваше и се сгъстяваше някаква плътна тъмна завеса, тялото я пробиваше, оставяйки разума да се блъска от другата страна на завесата и мъчително да размишлява над зададената от Мустафа задача: какво е това тридесет, кой е минал тридесетте и кой ще ги навърши — Мустафа, Селим, Баязид или той, Джихангир?

Така се редяха дните. Султанските пратеници, като не намериха Джихангир в Трабзон, стигнаха чак до Амасия, но младият шехзаде не искаше да вижда никого, не помнеше нищо, забравяше, че е султански син и въобще изглеждаше, че е изпаднал в несвяст и се е превърнал в дим, мъгла и призрачност. Само и само до него да бъде величественият и дълбокомъдър Мустафа, да развлича разума си с бавните беседи с него и да гълта зеленикавите топчета, носещи блаженство.

Дали султанът се обезпокои, като узна за странната, противоестествена привързаност, възникнала внезапно между Мустафа и Джихангир? Или го подтикна султанката Хасеки незабавно да изпрати войска с Рустем по тези места и да повика на поход и Мустафа, за да го откъсне от най-малкия им син? Кой знае? Верен на обичая си, Мустафа не споменаваше нито дума за Хасеки, все едно че тя въобще не съществуваше на света, а за султана понякога проронваше небрежно: „Който е под жена, вече не е мъж.“ Джихангир и чуваше, и не чуваше РЗаШГянЪт [???] опиума, шепнеше стихове от Корана, написани като че ли все за него или за Мустафа: „Вие получихте благата си и им се насладихте, а сега ще бъдете възнаградени с позор, че се превъзнасяхте на земята без право… Наистина, човек е създаден колеблив.“

Не успял още да дойде на себе си, Джихангир отново искаше да потъне в мъглявото състояние, защото нямаше сила и воля да проясни

главата си, тъй като отново щеше да се прояви неговата немощ. Стремеше се да потъне така дълбоко в забрава, че да бъде по-ниско от собственото си съзнание, да се провали в пропастта на небитието.

Понякога го преследваха видения, скрити в невероятни маски. Зрението му се възвръщаше, съзнанието му работеше остро, виждаше пред себе си Мустафа и едва ли не със сълзи го молеше:

— Кажи какво ми даваше? С какво ме омая? Защо така услужливо ми откри това кадифено спокойствие, в което потъва духът ми?

По загладеното лице на Мустафа пробягваше конвулсивна усмивка.

— Аз не съм ти давал нищо освен чаша шербет. Може моят двойник да ти е давал.

— Двойник ли? Какъв двойник? Не познавам никого освен тебе.

— Ние така си приличаме, че дори сам не различавам къде съм аз, а къде моят двойник.

— Защо ти е това? — учудваше се Джихангир.

— Всички султани са имали винаги много двойници. За да заблудят хората, а може би и самата смърт. Само аллах знае къде е истинският султан. Може би и ти никога не си виждал султан Сюлейман, а само неговите жалки подобия.

След такива страшни разговори Джихангир и сам вече не знаеше той ли е, или някой друг. Като че ли живееше и не живееше. Сякаш се люлееше на някаква адска люлка между този и другия свят.

Когато след много дни в един кратък миг на прозрение отново видя пред себе си Мустафа и се опита да го заговори за загадката на тридесетте, той се засмя:

— А какво е това?

— Как така! — учуди се Джихангир. — Та нали ти сам ми я зададе.

— А, не съм аз.

— Че кой тогава?

— Шехзаде Мустафа.

— Мустафа? Тогава ти кой си?

— Аз съм неговият двойник. А шехзадето е в Аксарай близо до Коня, стяга войската за поход срещу къзълбашите.

Джихангир уплашено вдигна ръце. Искаше да се прикрие от света, за да не знае нищо, нищо, да потъне в тъмата на сънищата, на неземното блаженство. Под клепачите му отново пламваха слънца, пръскаха се огнени кълба, мятаха се застрашителни тъмни сенки, пустота притискаше ушите му, а тялото му подскачаше от радост, че още съществува. А след това започна да думка тъпан, думкаше дълго и жестоко, сякаш се мъчеше на всяка цена да прогони Джихангир в земята.

Някой се мъчеше грубо и безжалостно да събуди съзнанието му, мореше го с глад, измъчваше го с жажда, не му даваше от успокоителните топчета опиум, засенчваше слънцето и целия свят, упорито повтаряше: „Султанът ви вика при себе си, ваше височество! Негово величество ви чака, мой шехзаде! Благословеният падишах е обезпокоен! Опората на света настоява! Повелителят на трите страни на света се гневи!“

Джихангир се отправи, без сам да знае къде и защо. Караха го нанякъде, даваха му за успокоение това, което искаше настойчиво, обещаваха му нещо. Какво трябваше да намери, да види и да узнае? Не намери нищо. Не го завари. Закъсня безвъзвратно.

Шах Тахмасп беше започнал война срещу султана, за да си върне земите, изгубени преди три години. Когато в Стамбул узнаха за войната, султанът изпрати на Мустафа ферман, заповядайки му да стегне войската в Коня и да даде отпор на шаха, докато дойде от столицата той самият. Това беше вече дванадесетият поход, в който се отправяше Сюлейман. Шестдесетгодишният султан често страдаше от крака, а през последния поход три месеца не можеше нито да ходи, нито да седи на коня, и тогава го носеха на носилка. Когато отиваше в Европа, поне се връщаше същата година, а походите в Азия всеки път се проточваха по две години, понеже пътят беше дълъг, тежък и опасен. Роксолана склони султана да изпрати войската начело с Рустем, а той да остане в Стамбул.

Рустем стигна до Аксарай и спря там да зимува. Наблизо в Коня беше Мустафа със своите еничари и малоазиатски спахии. Рустем беше назначен за сераскер от султана, следователно Мустафа трябваше да се подчинява на главнокомандващия, но шехзадето прояви достойно за султански син упорство и не поиска да се покори на един довчерашен роб и гяурин. Рустем се отнесе твърде спокойно към

непокорството на шехзадето, но нали излизаше, че Мустафа вдига ръка и срещу султана! А тъй като султанът беше далече, всичко се стовари върху зет му. Острият език на босненеца не се стърпя да изрече за Мустафа: „Който няма сила да удари камилата, удря седлото.“

Той изпрати ферман на Мустафа как и накъде да върви с войската си, но по някакъв начин ферманът беше прочетен от еничарите и те надигнаха вой: султанският дамат иска да стъпче техния любимец! Викаха, че султанът бил вече стар и недъгав, че костите му обрасли с трева, а от очите му излитали мухи, че в ушите му е заеднала лоша овча болест — какъв султан е! Виж Мустафа — той е истински султан, от бога даден, време е вече Мустафа да заеме трона. Мустафа на трона!

При Рустем дотича изплашеният спахийски ага Шемси Ахмед и разказа всичко, което беше чул в Коня, но великият везир и сега не се разтревожи особено, а само се усмихна:

— Не всяко кръгло нещо е орех.

Знаеше, че никой от шехзадетата не е провъзгласен за престолонаследник. Защо ще се кахъри? А срещу тридесетте хиляди еничари имаше триста хиляди спахии, верни на султана до смърт, понеже не Мустафа, а Сюлейман им беше дал дирлици. А казано е, че брадвата не си отсича сапа. И котката, която изяжда свещите в джамията, ще ослепее.

Ахмед ага освен високото си положение във войската както всички, които се мъчеха да се приближат колкото е възможно повече до Сюлейман, беше и поет. Той написа сатира за Рустем паша, осмиваща дебелата му кожа, която никой стършел не би могъл да пробие, и когато сатирата стигна до великия везир, той не се ядоса на написаното в нея, а на това, че спахийският ага се оказа поет, тоест представител на онова племе, което сераскерът ненавиждаше най-много на света. Закле се да отсече главата на Ахмед ага, щом само му падне в ръцете, и неуспелият поет се завтече към Стамбул при султан Сюлейман.

Той сполучи да се добере до самия падишах и да заяви, че еничарите в табора на шехзадето и в табора на самия сераскер се бунтуват едва ли не всеки ден и наричат Мустафа свой султан, защото падишах Сюлейман бил твърде стар, за да води войската срещу врага. На престола трябвало да седне законният престолонаследник, с което всички били съгласни, а само Рустем паша се противял. Затова

трябвало на великия везир да се отсече главата, а старият султан да се изпрати в Димотика на почивка. Шехзаде Мустафа, вместо да усмирява кресльовците, се явява пред тях в златен кафтан, нарича еничарите братя и синове и щедро ги обсипва със злато от султанската хазна, а сам тайно се договаря с шах Тах-масп. Единствен Рустем паша остава верен на престола и вика султана да дойде и вземе войската в своите ръце, докато не е късно.

Колкото по-стар е човек, толкова е по-бавен, но не и в ненавистта. Султанът веднага потегли към Коня. Сбогува се набързо с Роксолана, а тя и не се опита да го възпира, предчувствувайки, че сега трябва нещо да се реши.

Сюлейман взе със себе си синовете Селим и Баязид, а при Джихангир бяха пратени гончии, за да дойде и той в султанския лагер. Но гончиите дълго не можеха да намерят най-младия син, после още по-дълго го караха и той закъсня, а освен това беше в такова състояние, че не можеше да разбере къде е и какво става наоколо.

Султанът спря на конак край Актепе близо до град Ерегли точно по есенното равноденствие. Почива две седмици в огромната си копринена шатра, а след това повика при себе си Мустафа. Сюлейман седеше, целият в златно сияние, самичък вътре на трона, в най-отдалеченото място на разделената с тънки муселинови завеси на няколко помещения шатра. Мустафа пристигна на бял кон, облечен само в бяло, сякаш искаше да покаже чистота на намеренията си и незаинтересованост от суетенето около трона. Когато преди срещата със султана си миеше ръцете, пръстенът му със зелен диамант падна и не потъна във водата, а остана на повърхността. Шехзадето реши, че това е предзнаменование: щастието му е достигнало върхната си точка и сега може да настъпи падение.

Но когато вече тръгна за срещата, заграчи врана — и то на изток от него — знак, че желанията ще се сбъднат.

Затова влезе спокойно в султанския шатър, сам, без придружители, понеже и султанът го чакаше без странични свидетели, за да поговорят като баща със син. Мустафа влезе гордо, напето, — висок, плещест, величествен. Мина през преддверието, където нямаше нито една жива душа, и раздипли завесата. Омотавайки се в коварната мека тъкан, пристъпи навътре в шатъра и спря учуден, понеже и тук нямаше никого, само отвсякъде се спускаха муселинени завеси като

призрачни мрежи, в които трябваше да попадне нечия заблудена душа. И докато Мустафа стоеше и се учудваше, от безкрайните дипли на меките прозрачни завеси, от най-тъмните ъгли към него се втурнаха огромни черни дилсизи. Шехзадето мигновено извади сабята си и замахна с нея, прогонвайки немите дяволи, и отхвърли двама или трима от раменете си. Едва тогава забеляза в дълбочината на шатъра зад няколко ката прозрачни завеси султана, който сияеше в тъмно злато, застинал неподвижен, сякаш мъртъв.

— Татко, султане, помогнете ми! — извика Мустафа, може би за първи път обръщайки се с молба и то не към кого да е, а към човека, чиято смърт очакваше едва ли не от деня на раждането си, когото презираше и не обичаше. — Ваше вели…

Готов беше да се хвърли под закрилата на султанската ръка, да падне ничком в подножието на трона, на който толкова често виждаше себе си и дори вече не в бляновете си, а почти наяве, но в този момент отзад, зад гърбовете на огромните султански телохранители към Мустафа се прокрадна придворният велможа Зал Мохамед паша и ловко метна на шията на шехзадето тънък копринен шнур, стегна го с всичка сила и султанският син падна на килима.

Сюлейман не помръдна. Гледаше как увиват тялото на Мустафа в килима, как го изнасят от шатрата. След това заповяда да повикат везирите, великия мюфтия и великия нишанджия и каза да се напише ферман за наследника на трона. За наследник се провъзгласяваше най-големият султански син шехзаде Селим.

За избора на наследника Сюлейман нямаше с кого да се посъветва. Хасеки беше далеко, но той и бездруго знаеше мислите й: сърцето я теглеше към Баязид, понеже й напомняше султана, единствения мъж, когото би трябвало да обича. Всъщност нямаше от кого да се избира. Бяха петима сина, останаха двама. Селим имаше предимство по старшинство. Освен това у него имаше и необходимата важност, така да се каже, султанска тежест, а Баязид беше твърде лековат, суетлив, сприхав, подвижен и неукротим. Изглеждаше да е истински воин и външно дори приличаше на своя баща на младини, но не бе наследил от султана дълбоко скритата неподвижност и способността му към упорита размисъл. Който не може да седи на едно място — не може да мисли. Мъдростта е в неподвижността, в умението да се съсредоточиш. Той, Сюлейман, умее да прави това дори

по време на поход. Баязид не е способен на това, дори когато се заседява някое време на едно място. У него всичко е разхвърляно: мислите, настроението, интересите. Дори харема си се изхитрява да разхвърли така, че част от одалиските винаги се оказват там, където долита той: ту в Стамбул, ту в Бурса, ту в Коня. Вече беше успял да създаде четири сина с жените си и очакваше май пети в Бурса. Дори и по това като че ли наподобяваше султана, но в същото време се различаваше, защото Сюлейман държеше харема си (докато още го държеше) на едно място и в царствена недостъпност, както подобава за двора на падишаха, а този го разкарва по цялата империя.

Селим не е такъв. Наистина не се вълнува особено от държавните работи, прахосва повече времето си в ловуване и пиянство или чезне в харема, наслаждавайки се на красавиците, но затова пък винаги е на място, не препуска насам-натам и знаеш къде да го намериш, а у него има и вътрешна неподвижност, която е така присърце на Сюлейман. Освен това му бе толкова присърце и неговата външност, с която той като че ли повтаряше лицето, косите и ослепителната кожа на своята неповторима майка.

А властелините винаги са провъзгласявали за наследници онези, които са им били най-мили на сърцето. Така Чингиз хан беше определил за свой наследник Угедей, а Тимур — Улугбек.

Войската узна за смъртта на Мустафа още същата нощ. Над лагера до сутринта ехтяха викове и вой. Еничарите крещяха, че всичко това са интриги на султанския зет, и искаха от султана Рус-темовата глава. Рустем и сега остана верен на мрачния си хумор. „Мишката, родена във воденица, не се бои от шум“ — смееше се той на Дивана, като плюеше под краката си.

Сюлейман познаваше твърде добре своите еничари, за да не удовлетвори изискванията им. Придружаваха го цял живот и му бяха най-верни, но в същото време и най-непокорни, вечно незадоволени, вечно нещо искаха и той всеки път им даваше не това, което искаха, и всеки път ги измамваше, но винаги хитро залъгваше най-буйните ту с внимание, ту с подкуп, ту с обещание. Измами ги и този път. На Дивана отне държавния печат от Рустем паша и заповяда незабавно да се върне в Стамбул, а за велик везир обяви хитрия Ахмед паша, макар всички да мислеха, че този път печатът ще се озове в пазвата на Мехмед Соколлу, който толкова години угаждаше на шехзаде Селим.

Но султанът разбираше, че войската няма да приеме вместо жестокия Рустем паша може би още по-бруталния Соколлу. Те можеха да бъдат доволни само от един мек човек, а тъкмо такъв беше Ахмед паша.

След това султанът тръгна към Халеб, където имаше намерение да прекара зимата, та рано напролет да удари шаха на къзъл-башите. Синовете Селим, Баязид и немощният Джихангир вървяха след султана. Харемът на Мустафа и самата Махидевран бяха изведени от Амасия и два месеца пътуваха до Бурса, където главният евнух Ибрахим удуши единствения син на Мустафа седемгодишния Мехмед. Някогашната Владетелка на века, Пролетната роза Махидевран, щеше още дванадесет години да оплаква сина и внука си и да живее съвсем забравена, почти просякиня, но все пак щеше да дочака смъртта на съперницата си и своя враг и това щеше да й бъде утехата.

А Роксолана след време щеше да бъде обвинена за смъртта на Мустафа от хора, които бяха твърде далеч от тези събития, макар те да използваха за обвиненията си само догадки и измислици, стоварвайки върху слабите рамене на тази измъчена жена още и тежестта за смъртта на чуждия син, сякаш душата й не бе разкъсана от смъртта на собствените й синове.

„По степта ще се лутам, като гургулица ще гукам.“

ДЖИХАНГИР

С тесни като на птиче рамене, безсилен и безпомощен, той проявяваше удивителна враждебност към хората и вещите. Не търпеше край себе си нищо освен килима на пода и дори възглавниците захвърляше надалеч, мяташе се, целият гореше, изпадаше в несвяст, после идваше за миг на себе си, но нищо не разбираше, нищо не искаше да знае и да чува, не се боеше дори от страшното име на султана. Какво го засяга султанът? Казаха му, че Мустафа е убит. Той не повярва, но скоро забрави за Мустафа, а когато си спомни, засмя се на собствената си мъдрост — не му ли говореше предчувствието, че най-големият брат ще бъде убит? За това е казано дори в Корана: „И ще го поразя с тежко наказание, понеже той е измислил оскърбителни изрази…“

Всичко е записано в книгата на книгите. И за него, Джихангир, също. И него ще убият, защото не е жесток и още защото самият той не е убиец. Скърбя за тебе, братко мой, Мустафа. Ти беше добър с мене, твоята любов за мене беше повече от любовта на жена. Ако под всичко се крие бездънна пустота, какво тогава е животът, ако не отчаяние?

Щастието не е присъщо на човека, защото дълбоко, дълбоко, в най-отдалечените кътчета на това щастие винаги живее отчаяние и страх пред нищото. Джихангир още от малък носеше в душата си глухо безпокойство, не го привличаше нищо, не можеше да се съсредоточи в нищо, внезапно го обземаше дива тъга и той, изнемогващ, се мяташе насам-натам… Пред очите му проблясваха някакви странни видения, в душата му звънтеше сребро, после в нея се вливаше мътилка, а след това… През него преминаваха различни цветове както през разноцветните стъкла на Топкапъ. Синьо, зелено, а най-често червено като сок от нар, като кръв, като цвета на живота. Топлина и възторг. Болка и пожар в душата. Може би в него гореше всичко онова, което султаните не бяха успели да изгорят?

И когато Мустафа от добро сърце му даде зеленикавите топчета на забравата, Джихангир изпита състоянието на човек, попаднал сякаш в познат дом, в който е живял отдавна, без да знае, че живее в него. И

като че ли винаги бе чувал там веселата песничка „дем деми“[1], само че не бе знаел какво е това „дем“[2], макар и да бе чувал, че дори и сам падишахът го употребява за развеселяване на духа.

В състояние на опиянение не забелязваше вече нищо, виждаше само собствените си ръце в непрестанно движение. Учудваше се защо са толкова много и защо непрекъснато се движат. Ръцете се издигаха, кършеха се, крещяха и плачеха. Беше непоносимо. Ако беше султан, щеше да заповяда да отсекат на всички ръцете и краката. Краката, за да не идва вече никой при него. А ето че дойдоха и казаха, че султанът не разрешавал да дават на Джихангир нито зрънце дем. Джихангир се засмя тихо. Какво го засяга султанът? Там, където беше той, не могат да проникнат вече никакви султани. „И казано е на тираните: «Вкусете от това, което сте заслужили!»“ Той като че ли искаше да произнесе тези думи, но всъщност само прехвърляше вяло в мислите си стихове от Корана, както вяло мърдаше пръстите на краката си. Обувките му бяха от толкова тънък сахтиян, че това се виждаше през кожата. Обувките му бяха като на Мустафа. И халатът му беше от същите бурски коприни, и шалварите, и чалмата.

И тогава при него дойде сам Мустафа. Седна до главата му и се загледа замислено в пространството. Беше величествен и недостъпен.

— Ти ли си това? — попита Джихангир.

— Да — отговори Мустафа.

— Но нали си убит?

— Убиха не мене — другия Мустафа.

— Откъде знаеш, че не са убили тебе, а другия?

— Не може да се обясни. Познанието се дава по рождение.

— Колко е хубаво! — прошепна Джихангир. А Мустафа му отговори с редове от Корана:

— „И нищо не ни погубва освен времето.“

— А омразата? — попита Джихангир.

— Какво е омразата? Любовта е стократно по-силна от нея. Ето аз те обикнах и дойдох да ти помогна.

— Ще ми помогнеш ли?

— Ще ти помогна.

И даде на Джихангир дем. Копринената тишина го обви отвсякъде и изпълни душата му, завладяха го ароматите на забравата, той бе като ангел, не различаваше кое е живо и кое мъртво и вижда ли,

или не вижда Мустафа, а той, отдалечавайки се от него, изчезваше беззвучно, меко, тихо и бавно, докато не се скри напълно. Остана само името му. Но какво е името? Дори и то се стопи като дим. Само в невидимото е висшата степен на реалното.

И още безброй пъти Мустафа идва при Джихангир, сядаше до него и те по цели часове разговаряха бавно. Поставените от султана хора се суетяха наоколо, вслушваха се в гласовете, които звучаха отникъде, но не виждаха Мустафа, не владееха способността да проникват в невидимото. Нещастни, жалки хора!

Когато си отиваше, Мустафа всеки път подаваше на Джихангир на сбогуване силната си бяла ръка и незабелязано оставяше в ръката на болния няколко зрънца дем. „Помни любовта ми, братко“ — казваше той тихо. Джихангир плачеше трогнат и в сълзите му потъваше целият свят, където в червени сънища цъфтяха макове и пламтяха разноцветни огньове на безволно-сладки привидения.

Най-сетне той вече не се връщаше в съзнание.

Султанските лекари бяха безсилни. Всичко у Джихангир беше отровено. Ако можеха да заменят кръвта и тялото му, тогава може би той щеше да се върне към живота. Не самият шехзаде, а само душата му. Сюлейман мълчеше тежко. Никой не може да измени даденото от аллаха. „И няма зрънце, скрито под земята, или нещо зелено или сухо, което да не е писано в ясната книга.“ Тялото предаваме на земята. Душата я взема аллах.

Сега Джихангир не можеше да бъде вече спрян. Лунното сияние заливаше с мъртва светлина неговия път по плата, потоци, реки, камъни и бяла прах и той беше като един вечен странник, понеже всичко говореше за вечност, сякаш на земята нямаше смърт.

А после сякаш недрата на земята се разтърсиха дълбоко и погубеното тяло на Джихангир бе хвърлено в треска, треска от страха пред неизвестното, което изпълзяваше към него от непрогледната тъма, от хаоса и ужаса. Той се опитваше да отблъсне този ужас, размахваше крехките като на майка му ръце — и така умря.

Както преди десет години Мехмед, така сега и Джихангир бе сложен в съд с мед и Сюлейман заповяда тялото на сина да се закара в Стамбул, за да бъде погребано от брат му край джамията „Шехзаде“.

Дълго мисли кого да изпрати да придружава тялото на Джихангир. Най-сетне каза: „Да иде Баязид.“ Надяваше се поне с това

да намали скръбта на султанката Хасеки, на която бе съдено да оплаква вече третия си син. Изпрати й писмо, изпълнено със съчувствие и горчива болка, но не по безсънните гончии, а заедно с Баязид, та лошата вест да не избързва, а да стигне заедно с неговото султанско утешение.

А сам се надяваше да се утеши с победа над врага.

Той нахлу в земята на шах Тахмасп, унищожавайки всичко по пътя си. Повелителят на века, наказанието и мечът на трите посоки на света. Ужасяващата му войска не срещаше никаква съпротива, защото хитрият шах бързо се бе скрил зад своите високи планини и тогава сляпата дива сила се стовари върху обикновения народ, върху онези, които живееха върху своята земя хилядолетия, като отглеждаха градини, издигаха храмове и създаваха книги — върху арменците, азърбайджанците и грузинците — и кървава мъгла засенчи слънцето.

Скрит в непристъпен планински манастир, арменският хронист Ованес Цареци бе написал за похода на султана-хюнкяр в неговата родна земя: „Аз, грешният Ованес, видях тези горчиви дни с очите си. О душо моя! Колко хора погинаха от мечовете, топовете и пушките, от глада, от страха и треперенето. Някои ги убиваха с мечове, на някои отрязваха ръцете, носовете и ушите, понеже те нямаше къде да се скрият, и хората на страната се пръснаха на разни посоки, а други нощем, обзети от страх, ужас и трепет, изтерзани от сърдечна болка, с горчиви сълзи и въздишки се откъсваха от близки и любими с жални стонове, а останалите бягаха и страната бе безлюдна цяла година, и всичко това стана заради нашите грехове; ние бяхме принудени да идем в чужбина и да бъдем жалки и измъчени.“

А Сюлейманович летописец Печеви, като възхвалява победите на падишаха над неверниците и къзълбашите, изброява плячката, особено наслаждавайки се на това, че османските войни се сдобили с „любовници-юноши с тела като сребро, с млади и нежни девойки с лица като рози, с несравними и чудесни невести, чийто брой перото не може да изрази. Нямаше нито една шатра, където младежите и девойките да бяха по-малко от три, а онези, които имаха над пет и десет, нямаха чет“.

Разрушени бяха древните арменски градове Ереван и Нахичеван, сравнена бе със земята хилядолетната Ганджа. Дивата лавина се понесе като два потока — единият към Грузия, другият към

Кюрдистан. Сюлейман сякаш искаше с жестокостта да заглуши тревогата в своята мрачна душа, предизвикана от смъртта на двамата си сина — най-големия и най-малкия, понеже тези две загуби пресуша-ваха собствения му живот до едно тънко ручейче, което едва струеше сред грамадата на времето и всеки миг заплашваше да секне. Не му беше жал ни за убитите врагове, ни за собствените войни. Щом умират дори синовете на падишаха, защо да не умират простите хора, които изпълват толкова привлекателните за него простори? И най-опустошеното на пръв поглед пространство винаги се оказва запълнено и то трябва да се завоюва, като се заплаща с кръвта на войните и собственото търпение. Някога той вярваше, че пространството изисква още по-голямо търпение, отколкото времето. Понеже времето преодолява само себе си — то тече като река и те мие както водата камъка, без да ти обръща внимание, а просторът може да се покори само с непрекъснати походи.

Но сега, когато старият Сюлейман вече разбра, че му трябва само времето, видя, че вече никъде не може да го намери: нито да го завоюва, нито да го купи, нито да го вземе отнякъде, нито да го открадне.

С това горчиво съзнание за безсилие той ще се върне след две години в Стамбул, за да не тръгва повече на поход до смъртта на своята любима Хасеки, а когато най-сетне ще тръгне, то ще бъде към собствената му смърт.

---

[1] Песен на османските наркомани от XVI век. — Б. а. ↑

[2] Опиум. — Б. а. ↑

БАЯЗИД

Единият яздеше по земята, а другият плуваше над нея в океан от студена кехлибарена светлина и дните се стелеха пред тях като безбрежна люшкаща се пустиня, ту набраздена от мъртви хълмове, ту преградена от каменни хребети на планини или пък неочаквано украсена от зелени оазиси на потънали в градини градове, сред шуртене и райски ромон на чисти изворни води.

Този, който яздеше по земята, даваше знак на уморените носачи, те спускаха на земята тежката бяла носилка, покрита с бял килим и скъпоценни шалове с бисер, и настъпваше няколкодневна почивка за живите и за мъртвия.

Баязид съпровождаше до Стамбул тялото на умрелия Джихангир.

Султанът бе заповядал да го откарат с кола. Баязид реши да го носят на ръце. За по-голяма почит към умрелия и по-бавно придвижване към мястото на вечния покой на брат му. В столицата е тяхната майка, тя очаква синовете си живи, затова с мъртвия трябва да се върви към нея колкото може по-бавно. Да можеха да не стигат дотам никога, Баязид би се съгласил на драго сърце и на това. Носеха бялата носилка с тялото на Джихангир тежко и бавно, сменяха носачите често, събирайки хора от попътните селища и биваците на юруците, вземаха хора на помощ дори от търговските кервани, понеже бе умрял синът на великия султан Сюлейман.

Дни, седмици, месеци. Бавно придвижване, продължителни спирки, почивка за хората и конете, лов в планините, опасни хайки срещу мечки и пантери, дива гонитба на елени и газели. В такива дни Баязид забравяше за тялото на Джихангир, оставено някъде в хан или кервансарай, навлизаше с придружителите си дълбоко в дивите гори или отиваше надалеко в просторните равнини, пред очите му се мяркаха само конската грива, наострените конски уши и тропотът на копитата — туп-туп — все по-надалеч, по-нада-леч, прах по пътищата, студ и зной, вятър и дъжд, конска пот и пот на хора, силен мирис на млади некъпани тела, слабост от прясната кръв на убитите зверове,

наслада от убийството, задоволство от смъртта на животните, защото ти самият си бил безсмъртен, докато си владял живота и смъртта на тези пътища.

Потопяваше се в бушуващото море на анадолските чергарски племена — юруците, учудваше се на броя и многообразието им, от което ти се замайва главата. Калач, канглъ, кайч, баят, алкаевли, язър, дудурга, афшар, къзък, бейдили, каргън, байъндър, печениг, чавундур, бюгдуз, каник и още — тава, чапни, салор, караевли — хора без земя и дом, на които бе забранено да спират за по-дълго от три дни, да заемат клисури и планински проходи, да яздят, да препасват меч и да имат огнестрелно оръжие. Те бяха преследвани, заставяха ги да работят в рудниците и по изграждането на светините на Стамбул и Едирне, в строителството и ремонта на укрепления. Юрукът винаги е бил смятан за безплатна работна сила, него дори не го хранеха, понеже той беше длъжен сам да си носи храна за половин година и само понякога му даваха по две малки хлебчета на ден. Непокорните биваха убивани, а великият мюфтия издаваше фетви, които позволяваха юруците да се убиват също както неверниците, и това се смяташе за богоугодно дело на този и на онзи свят. Вождовете на разбунтувалите се племена се изпращаха на островите, където умираха от тъга по свободните степи, камилите, конете и овцете.

Вечно гладни, юруците на драго сърце отиваха със султана да покоряват света, понеже поне край смъртта се наяждаха до-насита. След това отново се връщаха в каменните пустини, като носеха понякога в кожените си торби награбено злато, но най-често бяха с празни ръце и отново преброждаха безкрайните пътища, гълтайки бялата прах, която се стелеше по тях вече хилядолетия. Бяха излезли от белите пустини, които никога не можеха да забравят, и смъртта за тях винаги си оставаше бяла като далечните пустини от тяхното минало. Бяла смърт по белите пътища като тази скръбна носилка с останките на шехзаде Джихангир, който един юрушки оджак[1] предаваше с мълчалива почит на друг, едно племе — на друго.

Старинни къшли, останки от каменни кошари, бодливи храсталаци, корени от изпепелени от слънцето треви, напечени камъни — и над всичко това ветрове, които не стихваха тук комай от сътворението на света.

За Баязид разпъваха шатра, ала шехзадето искаше да надникне в жилището на юрука и на уседналия селянин.

Изнежени едва ли не като жени, стамбулските сановници, придружаващи шехзадето, изпълнявайки угоднически всички негови прищевки, спираха погнусени пред мръсните кирпичени коптори и не смееха дори да надзърнат в отверстието, откъдето удряше остър мирис на животни или смрадлив дим от тор. Пръскаха балсами, извръщаха носове и недоволно шушукаха. А Баязид не се плашеше от нищо, потъваше в тъмнината на това първобитно жилище и слушаше гостоприемното обръщение на стопанина, чиято реч нямаше нищо общо със стамбулската, тъй като пазеше още своята първобитност и грубост, и в която думите връхлитаха една върху друга като камъни в планински поток. Тук нямаше нищо излишно. Коптор от глина, слама и тор. Отдолу — хората и козите, отгоре — килерче за припаси. Два отвора. Единият служи за врата, другият — за прозорец. Огнището е по средата и димът може да излиза от който и да е отвор, а може да остава и вътре — така е по-топло. Върху пръстения под — сламена рогозка, на дървен одър до стената вълнени дюшеци и памучни юргани, небоядисан дървен сандък, няколко бакърени съдини, каменна кана за вода — и това е цялото имущество. А какво му трябва на човека? Да поддържа огъня в огнището, да има вода и постеля, спокойствие и подслон, о аллах!

Гробищата са редом, виждат се от всеки коптор — сякаш напомнят за неизбежността. Камъните, поставени до главата и краката на покойниците, са се изтрили от времето — свидетелство или за напразната човешка суета, или за равнодушието пред съдбата, или за великото спокойствие на живота, което проверява и измерва своята сила с единствена мярка — смъртта.

Мъката започва тук още от раждането. Може би затова в облеклото има толкова много черно и само сегиз-тогиз като изблик на кръв се мярка червено и цъфти като вечния цвят на живота и непокорството. Ритъмът на живота се определя от смяната на годишните времена, от времето и стихиите, пресмятането на времето става от едно събитие до друго: лавина, наводнение, мор по добитъка, ухапване от змия, нападение на разбойници и война, война, война.

Тук не гледат към слънцето, защото то заслепява и изгаря, затова пък обичат луната и нейното прохладно сребристо сияние, живеят под

нея, въздишат, редят песни, молят се. Колко малко му трябва на човека, за да живее, и колко безгранично много е нужно за цял живот!

В безредното си странствуване и суетене Баязид се натъкваше и на катуни на юруци. Излизаха да го посрещнат старейшините на племената — покланяха се, поднасяха му чаши с камилско мляко. Всяко племе си имаше различно облекло, свой език и дори чашите бяха различни — ту дървени, ту от скъп метал, ту глинени, ту издълбани от камък. Странно беше как бяха успели Османовци да обединят всички тези хора, всички тези земи, обичаи и привички? Баязид все пак можеше да разбере силата на меча, с който завоюваха земите. Но какво ги държеше, каква сила? Дали единството, за което упорито говори султанът, а след него повтарят имамите? Но може ли единството да се смесва с еднообразието, на което човешката природа никога няма да се съгласи? Ако тук все пак имаше нещо общо, това бяха бедността и нуждата.

Най-странното за Баязид беше, че тези хора не бяха закоравели душевно, не таяха злоба, бяха добродушни, смайваха до сълзи с гостоприемството си, а с наивността си надминаваха може би и децата. И сами се смееха на тази наивност, като разказваха на султанския син различни приключения на чергари. Как например двама юруци намерили диня и започнали да мислят какво е това. Решили, че е птиче яйце. Търкулнали го напред, динята се ударила в едно дърво, зад което се криел заек, и се пръснала. Заекът от страх хукнал да бяга, а юруците извикали: „Ех, ако знаехме, че в това яйце има заек, сами щяхме да го счупим.“

Без да набавят нищо друго освен най-прости средства за поддържане на живота, юруците в същото време не губеха нищо от онова, което имаха, помнеха добре всичко, предаваха от поколение на поколение придобития с огромен труд опит и зрънце по зрънце събираха мъдрост, с която се гордееха не по-малко, отколкото със свободата си.

Старейшините на племето караевли — навярно най-бедното от всички, които Баязид видя, като поглаждаха белите си бради, разказваха на шехзадето за юрука, който надхитрил всички велможи в Стамбул. Събрал бил султанът всички и им дал една гатанка: на двадесет — тигър, на тридесет — лъв, на седемдесет — крава, на осемдесет — кокошка, на деветдесет — яйце. Никой не могъл да се

досети. А един юрук край Коня, като чул за султанската гатанка, пристигнал в Стамбул, явил се в палата на падишаха и обяснил, че негово величество султанът, изобразявайки хода на човешкия живот, намеква за своята старост. Султанът прегърнал юрука и го направил велик везир.

Баязид не без тайна умисъл преразказа на старейшините един хадис на пророка. Попитал пророкът правоверните ей така, както той сега би ги попитал: какво ще правите, ако емирът е като лъв, съдията — като проскубан вълк, търговецът — като свадливо куче, а между тях правоверният е като наплашена овца в стадото, която не си е намерила подслон? Какво трябва да прави овцата, ако се намира сред лъв, вълк и куче?

Старейшините мълчаха. После попитаха шехзадето знае ли кого османците смятат за най-лоши сред хората, плодовете и животните. Юрук, ерик и каз, тоест чергарин, слива и гъска.

Баязид се засмя и каза, че тъкмо затова и той е подхванал разговора. Нима истината на този свят неминуемо трябва да е в нищета? Дори камилата смърди и реве, когато дълго не я хранят и поят.

Старейшините мъдро гладеха бради. Този шехзаде наистина не е като всички други, които някога са попадали от разкошния Стамбул в тези забравени от аллаха места. Той не се стреми да се страхуват от него и да го ненавиждат, той иска да го обичат. Но той е син на владетеля и сам може някога да стане владетел, значи, добре знае, че когато камилата реве или не слуша, я бият винаги по врата, защото това е най-уязвимото й място. А бедняците, когато се бунтуват, ги бият по главата. Та не са ли идвали при бедните юруци свети хора, всеки от които е провъзгласявал, че е пророкът Махди, цар, който се е криел и сега се завръща? Мнозина са идвали, а къде са сега? Обесени са в Сивас, в Токат, в Коня и Кайсери. И затова юруците казват: „По-добре да нападнеш керван, отколкото да се вдигнеш срещу султан.“ Той е султански син, техен почетен гост, те нямат нищо, с което да го почетат както трябва, затова биха искали да му поднесат подарък, за да го уверят в своята преданост към великия падишах, аллах да продължи дните му на земята!

Баязид се поинтересува какво искат да му поднесат.

Старейшините казаха, че при тях е един харамзаде, тоест нехранимайко, мошеник, когото били купили само преди няколко дни

от племето тава, понеже това племе, като чуело звън на злато, се обръщало, като че там е Мека. Този харамзаде искал да разбунтува племената срещу всемогъщия султан, опитвал се да го стори дори тук, вече купен за кесия старо сребро. Навярно е много опасен злосторник.

Поведоха Баязид към една кошара и там в ъгъла сред лепкавата овча тор той съзря овързан с мръсни ремъци човек, приличен като две капки вода на убития шехзаде Мустафа. Дори сред мръсотията, вързан с парчета кожа, с изпокъсано, но със следи от богатство облекло, той беше величествен и дори представителен, та беше чудно как тези жалки хора бяха вдигнали ръка срещу това очевидно могъщество.

— Че защо така, при овцете? — попита Баязид.

— Ами къде да го пазим? — отговориха старейшините. — Племето е все на път. Зандани нямаме.

— В Токат има затвор за държавни престъпници. Би могло там да го пратите.

— До Токат е далеко. Пък и няма да го дадем никому, понеже е наш. Нали казахме, че го купихме от племето тава.

Баязид обиколи кошарата и приближи до вързания.

— Кой си ти? — попита Баязид.

— Мустафа — отговори вързаният.

— Мустафа е мъртъв.

— А кой го е видял мъртъв?

Наистина освен султана, дилсизите и Зал Мохамед паша никой не бе го видял. Никой дори не знае къде са погребани останките на шехзадето, иначе еничарите биха изровили тялото и биха направили мъртвия свой султан.

— Не зная кой си ти и откъде си, но не е хубаво това, дето си намислил — спокойно продължи Баязид.

— А аз зная, че ти си шехзаде Баязид, и съм поразен как можеш да допуснеш да лежа пред тебе в тази мръсотия, че отгоре на това и вързан.

— Ако не бях дошъл тука, ти май щеше още по-дълго да лежиш.

— Но ти дойде и стоиш до мене.

Баязид се обърна към старейшините и каза да развържат харамзадето. Те отговориха, че могат да го развържат, разбира се, защо да не го развържат, щом заповядва самият шехзаде, аллах да благослови доброто му сърце и очите му никога да не виждат човешка

мъка и човешки страдания. Защото не е ли и за тях най-тежко изпитание да гледат един толкова унижен и лишен от възможност свободно да се придвижва човек? Ала те добре знаят кое е халал, тоест позволено на човека, и кое е харам — забранено. Този човек е искал да вдигне племената срещу негово величество султана, аллах да му дари дълъг живот и благополучие. И то кога? Когато могъщият падишах стои наблизо със своята непобедима войска и неговата наказваща ръка е издигната над всички скитащи и странствуващи синове, нека тази ръка бъде винаги дълга и да ни пази от страх. Ето защо е законно този човек да бъде в такова състояние, а ако бъде развързан, ще бъде беззаконие.

— Добре — каза Баязид, търпеливо изслушвайки хитрите мъдреци. — Аз ще го откупя от вас. Платили сте за него кесия сребро. Давам ви кесия злато.

Старците се оживиха. Нали е казано: „И знаеш ли какво е върхът на добрината? То е да освободиш пленения или да нахраниш в тежък ден близко сираче или непознат сиромах.“

Баязид взе от хазнатаря кожена кесия със злато и я хвърли на старейшините. Кесията изчезна някъде в потайните гънки на мръсните широки халати, но никой не се завтече да развързва връзания.

Баязид вече не се радваше на това приключение. Някъде далеч оттука в кервансарая край пътя лежеше мъртвият Джихангир, вече безразличен към всичко, а неговото любопитство го доведе толкова далече, че сега не знае как да се измъкне. Хитрите юруци като че ли нарочно му изпречиха на пътя този тайнствен мошеник, който се представя за шехзаде Мустафа. Те добре знаят, че султанският син няма да остави този харамзаде тук, а ще го вземе със себе си или ще заповяда незабавно да го убият. Общо взето последното би било най-добър изход за всички освен за самия мошеник. Но Баязид не изпитваше такава жестока решителност, пък и освен това до него стоеше смъртта на двама негови братя — не беше ли достатъчно? Да остави обаче харамзадето в ръцете на юруците също не можеше. Добре, че те показаха този Лъжемуста-фа на него, а не го откараха тайно на еничарите. Виж, това би било истинска беда.

— Е — започна да става нетърпелив Баязид, — защо още никой не развързва този човек?

Старейшините на племето караевли обясниха, че те го предават на достойния шехзаде така, както са го получили от племето тава, тоест вързан, а вече си е работа на негово величество султанския син дали да развърже мошеника, или да го вземе вързан.

Баязид заповяда на огланите си да освободят вързания от ремъците и когато той се изправи пред него, му каза:

— Ще ти дадат друго облекло. На обикновен оглан. И ще тръгнеш с мен.

— За Стамбул ли? — попита той.

— Ще видим. И забрави името, с което си имал наглостта да се наричаш.

— Ами ако аз наистина съм Мустафа? Колко пъти си ме виждал в Стамбул и никога не си се съмнявал в моята истинност. Защо не ми вярваш и сега?

— Кой си ти? — вече обезпокоен, тихо го попита Баязид. — Трябваше да те убия още там, в кошарата.

— Но ти ме развърза и извърши добро дело. Ами ако аз наистина съм шехзаде Мустафа…

— Кой си ти? — повторно попита Баязид. — Мустафа е убит. Аз сам видях тялото му.

— А ако не са убили истинския Мустафа? Кой може да знае къде е истинският, а къде неистинският?

— При султана дойде истинският. Трябваше да дойде той. Човекът се засмя. Гласът, смехът — всичко бе като на Мустафа.

— Ти казваш „трябваше“. Ами ако този път бе станало иначе? Никой не знае, че дори в собствения си харем Мустафа не винаги ходеше сам, а често изпращаше двойника си и може би затова създаде само един син.

Баязид се зарадва. Най-сетне бе изречена тази дума: двойник!

— Та ти ли бе двойникът на Мустафа?

— Кой може да знае това? Може би убитият да беше моят двойник?

Но Баязид вече не отстъпваше.

— Как е истинското ти име?

— Мустафа.

— А преди това?

— А преди това — не зная. Забравил съм.

— Спомни си го. Ако искаш да живееш.

— Димитър.

— Християнин ли си?

— Правоверен съм като тебе.

— Християнин ли си роден? Къде си роден?

— Отдавна беше.

— Не чак толкова, че да забравиш. Е?

— Близо до Серес.

— Грък ли си?

— Българин. Наречен съм на името на Свети Димитър Солунски.

— Кой те намери?

— Взеха ме девширме.

— А после?

— В Бейоглу сред аджемите ме видя главният евнух.

— Ибрахим ли?

— Не, черният. Заведе ме при валиде ханъм и ме показа на нея. После през нощта ме закараха в Ескисарай и ме предадоха на Махидевран.

— С Мустафа ли расна? През всичките тези тридесет години?

— Да.

— На всичко ли те учеха заедно с него?

— Така беше. Често си правехме шеги. Вместо него се явявах аз. Мамехме всички. И тебе също, шехзаде — няколко пъти.

Мустафа не се решаваше да мами само султана.

— И смъртта не можа да измами.

— Това никой не знае. Дори и аз не зная кого убиха всъщност: мене или Мустафа? А кой ли може да го каже на този свят?

— Не ме ядосвай, защото ще ти напомня, че отдавна трябваше да те убия.

— Аз пък искам да те ядосам, за да разбера истинските ти намерения към мене. Само в яда си сме искрени, а не когато сме добри. Убедих се в това още веднъж с юруците.

— Би трябвало да знаеш кому си нужен — внимателно намекна Баязид.

— На еничарите ли? Боя се от тях. Те еднакво леко обичат и убиват. Но за юруците съм чужд. Показаха ми го съвсем явно и откровено.

— А за кого тогава можеш да бъдеш свой?

— Може би само за хората, сред които някога съм се родил. Навярно трябваше да избягам направо там.

— Сега е късно — каза Баязид. — Ако не се бях натъкнал на тебе, всичко можеше да потръгне другояче, но така не мога да те пусна. Ще трябва да те закарам в Стамбул и да уведомя султана.

— А ти не ме пускай — просто ми дай възможност да избягам. Познавам те: от синовете на Хасеки ти си най-добрият.

— Тук добротата няма значение. Ти си държавен престъпник и аз съм длъжен да те закарам в Йедикуле.

— Струва ми се, че караш в Стамбул мъртвия си брат? Как може да се карат мъртвец и престъпник заедно? Не е ли голям грях? Най-добре е все пак да ми дадеш възможност да избягам. Ще бъде по-спокойно за всички — и за мъртвите, и за живите.

— Казах ти: не мога.

— Ще избягам без помощ, сам. Ти само да не забележиш. А ако забележиш, прати да ме гонят в обратна посока, понеже никой няма да повярва, че ще избягам към Стамбул.

— Какво ще правиш, ако стигнеш до родните си места? — попита Баязид.

— Че какво ще правя? Ще се опитам да живея, макар че е много трудно. Досега бях не аз самият, бях все едно не жив човек, а само чужда сянка. Не зная ще мога ли да живея като всички хора. Ако все пак успея, може някога и на теб да потрябвам, шехзаде.

— Ех, едва ли.

Така те продължиха нататък и Димитър беше сред огланите на Баязид, на двама от които шехзадето нареди да го следят, но по време на лов край Исхаклу той изчезна заедно с пазачите си. Преследвайки антилопи, ловците се бяха пръснали на големи разстояния и след това дълго се събираха заедно, така че бягството беше открито едва на другия ден. Дали Димитър бе склонил двамата оглани да избягат с него, дали ги беше премахнал, или бе купил свободата си с парите, които Баязид му бе дал скришом — никой не знаеше. Баязид изпрати потеря, насочвайки я назад, ала след седмица потерята се върна, без да е открила никакви следи. Тогава шехзадето изпрати на султан Сюлейман гончия с писмо, в което описа случая с Лъжемустафа, като премълча за разговорите си с него и за произхода му. Правеше го

несъзнателно, както много други неща в живота си, защото изцяло бе наследил характера на майка си на младини, а наивността и безгрижието винаги превъзхождаха у него чувството за отговорност и предпазливост. Защо да се безпокои за този странен човек? Забрави за него веднага след като писа на султана и едва по-късно, когато пристигна в Стамбул, случайно си спомни и разказа за двойника на Мустафа на майка си.

---

[1] Общност от 30 чергарски семейства. — Б. а. ↑

ДЯВОЛИТЕ

Този път султанът се задържа на поход по-дълго от всеки друг път. Сякаш искаше да даде на любимата Хурем колкото може повече време да се наслаждава на независимостта и свободата. Навярно и всички, които заобикаляха султанката, споделяха същото мнение, като едни се стараеха да й угаждат във всичко, други й завиждаха, а трети я ненавиждаха и презираха тежко, понеже къде бе виждано да се дава на една жена, и то чужденка, такава неограничена власт, такава сила и свобода, от които тя неминуемо ще се отпусне и разглези, дори и да е светица…

И никой не можеше да види онова, което бе скрито и завинаги щеше да си остане скрито за целия свят: ако Роксолана наистина имаше свобода, то беше само за да страда и на колкото по-голяма свобода тя можеше да разчита (и да се радва? каква подигравка!), толкова по-големи страдания я очакваха през всеки преживян и още непреживян ден.

Щастието също може да бъде непоносимо бреме. Роксолана навсякъде бе заобиколена от изключителна почит, но нямаше нито любов, нито уважение, нито съчувствие. Тук никой никога не я бе обичал, най-напред заради това, че бе чужда за всички, а след това защото всички й бяха чужди — та ето, така трябваше да живее сред страдания и омраза, без любов и милосърдие, винаги самотна, винаги насаме със съдбата си. Сама на света — трудно е дори да си го представи човек! Какво я спасяваше? Съдбата? Но дори и съдбата губи сляпата си сила там, където гърмят топове и се лее кръв. Повече от тридесет години Роксолана беше свидетелка на най-големите престъпления на земята и тяхна жертва, а на хората, които я заобикаляха, им се струваше, че тя е причина за тези престъпления. Тъмната мълва поставяше Хурем над самия султан и царството на Сюлейман бе наричано „царството на султанката“. Османските хронисти пишеха за Хасеки: „Стана всемогъща, а султанът е само обикновена кукла в ръцете й.“ И никой не знаеше колко много искаше

Роксолана да измие ръцете си от пролятата от султана кръв, колко голямо бе отчаянието й от тези неизмиващи се следи.

Стоеше издигната над света, самотна като храма на площада, като огромната джамия, открита за всички погледи, беззащитна и безпомощна — съзерцавана от всички страни, тя на всички трябва да се харесва, всички трябва да привлича, да покорява и побеждава. Може би затова обичаше да ходи в „Света София“, избирайки времето между двете дневни молитви, когато огромният храм беше пуст и тайнствен както вековете, както историята, както целия живот.

Ходеше в „Света София“ не за изцеление на душата си, не! Не се чувствуваше виновна нито пред хората, нито пред бога, а ако трябваше наистина нещо да лекува, бе може би само тялото. Понеже с годините тялото искаше все повече внимание и грижи. Външно като че ли нищо не се бе изменило: беше както и преди тънка, изящна и лека, както през онази нощ, когато я доведоха от дома на Ибрахим в султанския харем. Ако бе запазена премяната, с която бе тогава, свободно би я надянала и сега. Но само външно, само за чужд поглед си оставаше същата, както и преди тридесет и пет години. А сама усещаше как някъде отвътре тялото й се руши, незабелязано, бавно, но непрекъснато и никаква сила не можеше да предотврати тази ужасна разруха. До тридесет години не забелязваше възрастта, дори не се замисляше за нея. Роди шест деца, а в душата си оставаше както и преди дете. Четиридесетте години посрещна с уплаха, възприе ги като преминаване в друг живот, изпълнен със скрити опасности, стократно по-страшни от явните, понеже с тях поне знаеш как да се бориш. Петдесетте години връхлетяха върху нея като орда — степта се гърчи, небето трепери, просторът стене и няма спасение, няма къде да се скриеш. Петдесехшдищната жена напомня повехнали есенни листа: те още пазят формата си, издават по-силен аромат от младите, още живеят и искат да живеят, но при тях никога няма да се върне пролетта, както не ще се върне в реката изтеклата вече в морето вода.

Затова тялото на Роксолана поглъщаше едва ли не половината от времето й. Тя можеше да седи по цели часове в мраморната си къпалия, да се разглежда от всички страни във венецианските огледала, да се натрива с мазила и балсами, да пробва ваните, които някога са вземали египетските царици, императриците на Рим, вавилонските богини, служителите на тайнствените източни култове,

китайските императори. Спасяваше се от повяхването, вкопчваше се с всички сили в младостта, искаше да я задържи при себе си, не се поддаваше на годините, даваше цялата си власт, за да отвоюва младостта от жестокото време, и обезсилена и изчерпана от напразната борба, беше принудена да се признае за победена и да отстъпи.

Отиваше в „Света София“, когато изнемогваше от борбата с времето и света, и отиваше не за милост и милосърдие, а за да почувствува величието и с нова сила да започне двубоя със съдбата.

Величието там започваше още от площада пред светинята, от онзи площад, който със своята безграничност потискаше човека. Оранжевата грамада на храма се издигаше мощно чак до небето, изпълвайки целия простор. Като бяха отдавали повече внимание на тайнственото величие, османските султани не бяха поискали да използуват големите врати, през които бяха влизали в „Света София“ всички византийски императори от Юстиниан, при който бе съграден храмът, та до последния от тях нещастния Константин Палеолог, стъпкан от разярените коне на главорезите на Завоевателя. В източната стена на храма срещу вратите на Големия дворец Завоевателя бе заповядал да отворят вход за султаните, а вътре в светинята за тях бе поставено мраморно възвишение на колони, където Завоевателя и наследниците му извършваха своя намаз.

Роксолана обичаше да влиза в храма през императорските врати. Не се таеше, вървеше открито и свободно, като стъпваше леко по високите мраморни стъпала. Да се крият омразните евнуси, които проследяват всяка нейна крачка, като се мъчат при това да не попадат пред очите на султанката. Те изтичват в „Света София“ преди нея и се крият зад стълбовете и колоните. Кого пазят? Нея ли от света, или света от нея?

През онази слънчева утрин тя пристигна в двора на „Света София“ и като махна както обикновено с ръка на свитата си да не смее никой да върви след нея, тръгна тихо по каменните плочи. В големия кръгъл басейн с каменните пейки, на които правоверните сядаха да се мият преди молитва, водата ромонеше успокоително. Стар ходжа метеше червения килим, постлан пред главния вход. Гълъби пърхаха току пред лицето на Роксолана и смело падаха в нозете й, събирайки невидими трохи.

Слугата, вдигнал ръка да прогони наглите гълъби, замръзна, като видя султанката, а ходжата бързо скри метлата зад гърба си и започна ниско да се кланя, докато Роксолана минаваше покрай него. Тези хора не й пречеха. Сливаха се с мълчаливата хармония на светинята, с гълъбите, с небето и слънцето. С благоговение и почит, без да смеят дори да погледнат подире й, те изпровождаха султанката с покорни поклони и тя за миг дори повярва, че ще влезе в „Света София“ сама, без никого и ще се скрие там макар и за малко от всевиждащите очи, ще потъне в огромната джамия така, че не ще я намери дори и злата съдба. Преживяваше това чувство всеки път, макар и да знаеше, че е измамно, че ще изчезне веднага щом отмине превития в поклон ходжа и приближи огромния портал — една малка песъчинка в хаоса на мирозданието пред тези каменни маси, в които вече хиляди години се разбиват викове и шепот, пред това гигантско каменно ухо на бога, който слуша молитвите, молбите, жалбите и проклятията и нищо не чува.

Роксолана знаеше, че никой не се моли за нея. И сама като че ли в душата си също не се молеше. Само се кланяше и произнасяше слова от Корана, но не за себе си, а за другите, за онези, които я следяха, наблюдаваха, изучаваха и изчакваха: ами ако стъпи не както трябва, ами ако се издаде, ами ако… Влизаше в тази най-голяма в империята джамия, в тази обител на аллаха, притваряйки очи, сякаш изпитваше набожен трепет, а в нея звучаха като ехо думите на най-големия мюсюлмански богохулник Несими, когото някога фанатиците бяха убили жестоко може би именно заради тези стихове:

И влизам ли в джамия, или минавам покрай храм,
завивам ли встрани, или вървя направо,
аз все си мисля и се убеждавам,
че бог от нас е всеки от синовете на Адам.

За Несими узна преди десет години на пръв поглед съвсем случайно, но когато след това си мислеше за този поет и случая, който й откри съществуването на великия богоборец, разбра, че това е просто едно от онези събития, които неминуемо е трябвало да се случат. Вече много години Роксолана се плашеше от способността си да отгатва

всичко, стигаща едва ли не до ясновидство. Нейната осведоменост за това, което ставаше по света, за науките, изкуствата и тайните култове, за гениите и еретиците, за възхода и преследването, за паденията и наказанията — всичко стигаше до нея като че от само себе си, говореше й с някакъв таен език, който тя никога не бе знаела, но бе разбирала по някакъв странен начин, сякаш всеки път при нея идваха от незнайни земи и незрими далечини нови вестители и й помагаха не само всичко да разбере и узнае, а и да живее с целия свят — да вижда сънища, да се радва и плаче, да се ражда и страда, да преодолява препятствия и да загива, да се мъчи отчаяно и да проявява непоколебима воля за живот.

Воля за живот. Преди десет години султанът бе наредил на стария тезкирист[1] Латифи да му събере най-хубавото от османската поезия през вековете.

Латифи заседна за няколко месеца в старото книгохранилище на султан Баязид и запрелиства ръкописите. Неутешима в своята майчина мъка след смъртта на Мехмед, Роксолана тогава просто не можеше да си намери място от скръб и никой не знаеше какво ще пожелае султанката и къде ще поиска да отиде или замине — така веднъж тя се озова в книгохранилището на Баязид, като не даде време и възможност на изплашения Латифи да се скрие от нейните очи.

Като пръскаше ръкописите и се загръщаше с широкия си тъмен халат, старецът свеждаше костеливото си неподатливо тяло в нисък поклон и се мъчеше да отстъпи към изхода и да се измъкне от помещението, за да не предизвика върху главата си височайши гняв, но Роксолана му посочи с ръка да си седне на мястото, сама се приближи до него, поздрави любезно и попита как върви работата.

— Зная, че негово величество султанът ви е поръчал да съставите тезкире на прочутите османски поети — каза тя, — и вашата благословена работа интересува и мене.

Латифи доближи пръст до окото си — жест, който би трябвало да означава: „Желанието Ви ми е по-скъпо от окото.“ След това започна да изброява поетите, които вече е включил в своето тезкире — Руми, Султан Велед, Юнус Емре, Сюлейман Челеби, автора на божествения „Мевлюд“…

— Но аз, нищожният роб на всевишния, се сблъсках с някои трудности, ваше величество, аллах да ви дари щастливи и дълги дни.

Роксолана се усмихна.

— Мислех, че трудности имат само поетите, когато редят песните си — каза тя.

— Моя султанке — поклони се Латифи, — над поетите е само бог, а над мене е великият султан, нека дните му бъдат продължени и нека могъществото му се простре над четирите посоки на света. Но султанът е зает с високите държавни работи и законите и — смея ли аз да го безпокоя със своите дребни грижи?

— Та какви са трудностите ви, уважаеми и мъдри Латифи?

— Ваше величество — изплаши се старецът, — но… смея ли?

— Когато султанката пита, трябва да се отговаря. Латифи въздъхна.

— Когато се залових с тази работа, всичко ми се струваше толкова просто. А сега съмнения раздират старческата ми душа, разумът ми помръкна, в сърцето ми настъпи смут и от първия до последния намаз, беседвайки с бога, непрекъснато питам кого да включа в тезкирето си, кого да впиша за пресветлите очи на великия султан, кого да избера, питам и не намирам отговор.

Роксолана никак не се учуди.

— Кой да бъде включен ли? Нима не е ясно? Всички велики!

— Моя султанке — скръсти като за молитва сухите си длани Латифи, — а кой е велик?

— Онзи, който е прочут.

И тогава старият тезкирист й назова името на Несими.

— Кой е този? — попита Роксолана. — Никога не съм чувала името му.

— Аз сторих грях, като обезпокоих царствения ви слух с това име. Този човек е богоотстъпник.

— Но тогава защо…

— Но и велик поет — побърза да допълни Латифи.

— В какво е неговото богоотстъпничество?

— Той поставя човека по-високо от бога.

— А в какво е величието му?

— В това, че възвеличава човека в прекрасни стихове. Той има такива редове:

В света по божията воля всичко става.
Ала макар и бог да с един и други богове да няма,
човекът не по-малка сила има —
и той и хляб, и сол ни дава.

Бог човешки син е и човекът е велик.
Всичко на човека е творение,
той е всичко на света — светлина и мироздание
и слънцето небесно е с човешки лик.

И още много подобни стихове.

— Защо никъде не съм ги срещала? — попита Роксолана.

— Те не проникват в дворците, макар светът да е изпълнен с музиката им.

— Има ли ги някъде записани?

— Да, ваше величество. При султан Баязид Ахмед Харави е преписал с писмото талик цял диван на Несими. Намерих ръкописа в това книгохранилище.

— Защо тук никога не са ми давали да чета тези стихове? Мислех, че съм изчела всички поети.

— Моя султанке, давали са ви само ръкописите, загърнати с коприна, тоест най-ценните. Диванът на Несими се пази незагър-нат, както всичко малоценно.

— Но нали твърдите, че е велик поет?

— Моя султанке, молсете да се убедите в това, ако позволите на вашия роб Латифи да прочете още нещо.

— Четете — заповяда тя.

Старецът започна да чете нещо, от което душата на Роксолана трепна. Никога не бе чувала подобни стихове и дори не бе помисляла, че човек молсе да напише подобно нещо.

О ти, назоваващ земята и камъка бисери,
не е ли човекът истински бисер?
О ти, жадуващ за съвършенство, грижи се за красотата душевна.

Не е ли съвършенството душевно бисер?

Латифи се задъхваше, докато четеше стиховете.

— Каква е съдбата на Несими? — попита Роксолана.

— Убит е за вероотстъпничество, ваше величество.

— Кога и как?

— Преди сто и тридесет години в Халеб. Султанът на Египет заповядал да одерат кожата на Несими и да изложат тялото му седем дена на показ в Халеб, освен това да отсекат ръцете и краката му и да ги изпратят на Алибек Ибн Зулхадар и брат му Настрадин, които Несими бил също отклонил от пътя със стиховете си. За смъртта на Несими се разказва в арабския източник „Кунуз аз захаб“. Авторът пише там, че макар Несими да е бил гяурин и вероотстъпник, но более прости, говори се, че имал много изтънчени стихове.

— Значи, и неговите, палачи не са се съмнявали във величието му?

— В това няма съмнение, моя султанке. Но може ли той да бъде смятан за османец? Той е родом от Шемаха, това е азърбайджанска земя и хората, които живеят в нея, я наричат „огнена“, защото там на много места от недрата изригна огън и никой не молсе да каже кога е започнало това нещо, защо става така и кога ще свърши. В долините меледу планините има плодородни градини и лозя, нарови и орехови гори, а градовете открай време са прочути с такива изкусни занаятчии, че с тях не могат да се сравняват дори мъдрите арменци. В тази земя се е родил несравнимият Низами и много още поети. Молсе би те са се раждали, за да оплакват съдбата й, понелсе богатството винаги привлича завоеватели. Така е станало и с Азърбайдлсан. По времето на Несими земята му станала плячка на жестокия Тимур. Властелинът на света разрушил и унищолсил всичко, но човешкият дух се оказал много по-могъщ от силата на орълшето. Тебризкият поет и философ Фазлулах Иаими, сякаш отричайки царящата в света омраза, е написал няколко книги за човешкото величие, сред които и книгата за любовта „Махаббат наме“, където поставя човека на мястото на бога. Учениците на Фазлулах се наричали хуруфити.

— Чувала съм за хуруфитите — отбеляза Роксолана.

— И Несими е станал хуруфит. Наричал се е Имадедин, но е взел името Несими, по арабски „душа“, „неясен ветрец“, което би трябвало да означава човек сърдечен, чувствителен. По заповед на Мираншах, сина на Тимур, Фазлулах бил убит, а учениците му се пръснали по света преследвани. Несими също бил принуден да избяга от родните места. Дълги години, представяйки се ту за камилар в керван, ту за търговец, той странствувал под чуледо име по османските градове. Бил е и в Ирак, и в Сирия, бедствувал тежко без подслон и спокойствие, но навсякъде носел словото си, с което прославял човека. В Халеб го сполетяла нечовешка смърт, но умирайки, той упорито повтарял: „Ана ал хак!“ — „Аз съм истината! Аз съм бог!“

Много легенди има за този поет. В една от тях, изтъкана сякаш от сълзи, любов и мъка, се разказва, че на сутринта след страшното убийство излязъл лсив и през седемте врати на Халеб с одраната кожа в ръцете, произнасяйки: „Гледайте нещастния поет, кожата му одират, а той не плаче!“

— Нима подобно мъжество не молсе да разпали османския дух? — попита султанката.

— Станало е вече обичай името му да не се произнася сред правоверните, ваше величество.

— Нима никой от правоверните не се е увличал от стиховете на Несими?

— От тях е бил във възторг великият Алишер Навои, а несравнимият Фузули, на когото падишахът Сюлейман, влизайки в Багдад дари берат[2], се осмели дори да напише назире по газелите на Несими.

И Латифи отново прочете негови стихове:

Живеят в мене светове безброй и в мен аллах е скрит хилядолик.

Аз тайнството съм на земята,

аз слънцето съм, озаряващо света велик.

Аз, Несими, пред вас ще се разкрия: „Щастлив съм: бог е скрит във моя лик!“

— Синът на Изтока трябва да принадлежи на Изтока — замислено произнесе султанката. — Нима не може да се измени обичаят, ако е остарял?

— А какво ще каже великият султан за моята дързост? — плахо попита Латифи.

— Вие ще поднесете своето тезкире на мене, а пък аз ще го поднеса на падишаха.

Така най-големият еретик на исляма намери опрощение в царството на най-величествения от султаните само благодарение на усилията и смелостта на една слаба жена, защото тази жена се стремеше да служи на истината, а нима истината не е богът на всички еретици?

Сега, когато изпращаше на Хурем писма от последния си поход, Сюлейман всеки път ги изпъстряше с редове, които тя разпознаваше веднага: „Полъхът на вятъра донася всяка сутрин мириса на твоята коса.“ „От мириса на твоята коса полъхът на вятъра е ароматен.“ И тя също му отговаряше с думите на Несими: „Как жадувам да те срещна, о жив извор, ела! Не оставяй в разлъка да съхна, ела, моя душа, ела!“

Пишеше, без да знае още, че тялото на най-малкия й син вече приближаваше в печален поход Стамбул.

Ако не бе възможно да съзре отдалече този траурен поход на Баязид с тялото на Джихангир, тя би трябвало поне да го почувствува още от разстояние, още в деня, когато нейният син бе протегнал за последен път тънките като на майка си ръце и синьо-червените зверове бяха погълнали сърцето му.

Не бе почувствувала нищо навярно защото и собственото й сърце бе започнало вече да замира. С всяка смърт умираше и частица от нея самата — тя умираше заедно със синовете си, а по-добре бе да отмираше на части тази нечовешка империя, в която тя бе станала султанка.

Писа на Сюлейман: „Аллах ни наказа, че не обичахме Джихангир. Растеше забравен от нас, едва ли не презрян, а когато умря, се оказа, че ни е бил най-скъп.“

Султанът знаеше, че с нищо не може да утеши Хурем, но упорито питаше всеки път какво би могъл да направи за нея.

Отиваше все по-далеч и по-далеч в земята на шах Тахмасп, оставяше след себе си руини и смърт. В писмата не пишеше за това.

Ако някога споменаваше завзетите градове и местности, всеки път излизаше, че е отишъл в тях само за да се поклони на паметта на един или друг от великите поети, с които се славеха земите на къзълбашите.

След като опустоши Армения, която три години преди това бе стъпкана от войските на шах Тахмасп, султанът премина през планините, насочвайки се към долината на река Кура, където сред една широка равнина се намираше хилядолетният град Ганджа.

Сюлейман стоеше пред Ганджа, гледаше високите й червени стени, непристъпните кули и гигантските чинари, издигащи се над стените и къщите на града като зелени шатри, и се чудеше как този град е останал цял досега, как не е паднал плячка нито на шахската войска, нито на безжалостната османска сила.

Безбрежните лозя край Ганджа бяха изпотъпкани от османската войска за един ден, вековните орехови дървета бяха изсечени за огньовете, на които се готвеше пилаф за еничарите, а реката Ганджа-чай беше преградена, та обсаденият град да остане без вода. Сюлейман изпрати глашатай към стените на Ганджа с искане да бъде пуснат в града без съпротива, понеже е дошъл да се поклони на паметта на великия Низами, прекарал живота си в Ганджа и там погребан. Жителите на града не отвориха вратите на султана. Не му вярваха, знаеха за злодейското му преклонение пред техния гений, защото кой идва при Низами с многохилядни орди, изпотъпкващи наоколо всичко живо? Не се опитаха да се откупят и с коприите, с които се славеха техните занаятчии, както бяха правили при монголците, понеже все едно не бяха успели да спасят прекрасния си град.

Султанът свика Дивана и там му разказаха как Ганджа се бе защищавала някога от Тимур. Защитниците на града застанали пред стените му и се били, докато стените зад тях не паднали. Тогава отишли при къщите си, скрили в тях жените, децата и старците и запалили всичко. А сами паднали пред родните прагове, без да дадат някого в ръцете на врага.

Сюлейман мрачно махна с ръка над равнината, в която лежеше прекрасната Ганджа с нейните джамии, медресета, пазари, прочути майстори на занаяти, буйни чинари, каквито навярно нямаше никъде по света, с орехови и нарови градини, с тихи улички и ромон на прозрачна вода. И градът за три дена беше пометен от лицето на земята, изгорен, разрушен и изпотъпкан от султанските слонове.

Над развалините остана да стърчи само куполовидният мавзолей на Низами като каменен пръст на съдбата, който упорито сочи към небето, но никога не се откъсва от земята, от която е израснал.

Султанът тръгна към мавзолея. Там за него вече бе разпъната копринена походна шатра и земята бе застлана с килими, край които, със страх да не стъпят върху тях, се събираха велможи, имами, улеми, поети и мъдреци.

— Нека тук звучат само стиховете на великия Низами, — каза Сюлейман. — И от днес нататък винаги да бъде така. Тук не може да съществува нищо друго освен величието на Низами.

За султана и гостите беше изпълнено „Сказание за славянската принцеса“ от „Седемте красавици“ на Низами. Доволният Сюлейман щедро дари четците и пожела да прекара нощта край мавзолея. И тази нощ той описа на Хурем всичко, като цитира в писмото редове от Низами за славянската принцеса:

В наука всяка да проникне бе могла. С ум богат бе надарена като със крила. Тайната на кръговрата на небесните светила мисълта й, сякаш примка, беше уловила.

Това писмо не трогна сърцето й. Нито похвалата на нейните достойнства, изразена с редовете от Низами. Ах, да бе по-милосърден към нейните синове и към нея самата. Той и неговият бог.

И кой всъщност господствуваше над нейната съдба? Бог? Но защо е толкова немилосърден? Или дяволът? Но защо той й даде възможност да се възнесе? Хората? Те пречеха на всички сили, и на добрите, и на злите и правеха това неразумно и престъпно. Ангелите? Не бе ги виждала никога и не вярваше, че съществуват. Тогава какво оставаше? Случаят? Не, тя самата, нейната воля, нейното отчаяние. Капризът на съдбата? Султанът цял живот вървеше през трупове, а тя е принудена да върви през гробовете на своите деца и на своя народ. Неизбежност, от която тя искаше да се спаси, дори сменяйки вярата си като султанска премяна или като украшенията, които сменяше по пет и по десет пъти на ден. И какво постигна? Никъде не можеш да избягаш и да се скриеш от своето начало, от изворите си, защото човек започва като река, но се отличава от водата по това, че притежава памет — тази най-висша наслада, но и най-тежка мъка същевременно.

Може би в „Света София“ идваше, за да се спаси от спомените, да се скрие сред величие и святост. Идваше тук упорито и носеше

самотата си, макар и да знаеше, че „Света София“ не може да скрие никого от земните и небесни простори, от ветровете и облаците, от шума на водата и човешките гласове, от бушува-нето на кръвта и от тихата смърт — тук сякаш всичко продължава, сгъстява се и добива още по-голяма сила, но само за тялото, а не и за душата, понеже душата все пак намира тук поне кратка почивка и недоволствува, когато отново искат да я тласнат към преживяното, не иска безумно завръщане в миналото, изпълнено с призраци и спотаени страхове, безплътни и разядени от ръждата на времето, но все още жадни, с алчно раззинати уста в очакване на нови жертви. Тя не искаше да принася повече жертви и знаеше, че трябва да го прави отново и отново, защото какво друго бе животът й, ако не изцяло жертва?

Мощни лъчи светлина падаха на коси снопове върху огромния червен килим, разстлан в джамията. Витражите на михраба просветваха със зелени, жълти, сини, розови и тюркоазени цветове. Всичко тук бе познато и всичко бе толкова необикновено, сякаш го виждаше за първи път.

Вътре в светинята просторът бе безкраен. Кубето се извисява над джамията като божествена сфера. Страничните кораби и аб-сиди са отделени от централното пространство с петнадесет колони от зеленикав мрамор. На една от тях високо над пода личат следи от копитата на коня на Завоевателя, още по-високо, почти на недостижима височина, личи следа от ръката на Фатих, а косата драскотина върху колоната, както твърдят имамите, била от удара на неговата сабя. Какъв е бил този кон, оставил следа от копитото си върху мрамора? Не е ли все едно истина ли е, или измислица? Може би църквата е била така затрупана с трупове, че когато е минавал по тях, Фатих е стигал едва ли не до сводовете, а е бил така жесток и немилосърден към всичко съществуващо, че е разсичал дори и камъка. Но какво я засяга всичко това?

Вървеше бавно по червения като кръв безкраен килим, блуждаеше напосоки с почти затворени очи, натъкваше се на масивните четириъгълни стълбове, вървеше все по-навътре, заобикаляше зелените и поставените дълбоко в абсидата червени порфирови колони.

Напомняше сама на себе си приказната птица шебавиз, която през нощта, провесена с главата надолу, стене и плаче за деня, а през

деня едва дочаква нощта, за да се отдаде отново на своята скръб. Мислите й я теглеха към миналото, а тя цялата бе погълната от този живот. Светът на мрачното султанство. Само остри върхове, бездънни пропасти и огромни ями от нощно зло. Служеше на нощното зло, беше негова пленница и робиня, макар понякога и да изглеждаше, че служи на красотата, че стои над нея, както султанът стои над своите еничари и топове. Какво я свързваше със султана? Страхът? Зависимостта? Съдбата? Бог? Или само синовете? Хората ги свързват суеверия, а ги вълнуват само страсти. Нейната страст бяха децата й, нейните синове. Сега вече трима от тях лежат в глинената стамбулска земя, почиват в разкошните гробници до издигнатата в тяхна памет разкошна джамия. Може би е по-добре и тя да легне при тях и да не се мъчи повече? Все едно не можеш да върнеш миналото, а бъдещето не зависи от тебе. Миналото е изпълнено с мъка, тайнственост и неясност, а бъдещето е с още по-голяма тайнственост и страх, който не може да превъзмогне дори и най-великият разум. Разумът само тогава може да стане оръжие, когато знаеш врага, с който трябва да се преборишь. Нали и животът всъщност не е нещо друго, а именно умението да откриеш врага и да го победиш, да го унищожиш и да възтържествуваш над него. Но смъртта не е враг, когото можеш да победиш. Шест пъти Роксолана свеждаше бъдещето към свюите деца като клонка от дървото на живота, а вече три пъти тази клонка се изтръгваше от ръцете и и знатната млада жена оставаше като просякиня на църковен вход, в дрипите на напразните надежди и неизказаните жалби, обречена само да съзерцава и да чака нови смърти. Имамите учат, че страданията са най-висш дар от аллаха. Хората, жертвуващи всичко за другите, вършат свято дело. А онези, които приемат жертвите, също ли вършат нещо свято? И коя е тя след всичко, което се случи с нея в живота, какво е направила независимо от волята си и какво е направила съзнателно, с обмислени намерения? Султанът се отнасяше с нея като с робиня, като с любовница, после като със султанка, а сега вече май като със светица, понеже неискреността в техните отношения, разлъки и писма беше достигнала крайни предели. Той й изброяваше всичките си измислени врагове, унищожавайки мирни хора, а тя се преструваше, че вярва на всяка негова дума, и пишеше на Сюлейман: „Колкото повече са враговете, мой падишах, толкова по-голяма ще бъде плячката за мюсюлманския меч. Кълна се в златните

сандали, че ще се радвам на великите Ви победи, които аллах ще Ви дари, както се радвах тогава, когато Вие, сияние на моите очи, ме направихте от робиня своя жена.“ Робите най-много се обиждат, когато им напомнят за тяхното робство. Предпочитат да живеят в самозаслепение и са готови дори да унищожат онзи, който поиска да им отвори очите. В нея живееха две сили — едната теглеше духа към свобода и саможертва в името на нещо велико, а другата го дърпаше към земята, към низост и робско унижение. Втората сила постоянно предаваше първата и Рок сола на ненавиждаше тази сила и самата себе си, задето приютява в душата си низки и подли чувства. Земята е покрита с човешки трупове, а тя се гордее, че седи на трона до най-великия убиец и дори пада в нозете му.

Трябваше да присъедини гласа си към гласовете на измъчените, онеправданите, убитите и изложените на произвола на враговете, да хвърли заедно с тях в лицето на света страшна жалба от болките, та светът ужасен да се разтърси от тези жалби и проклятия! В чужбина, далеч от родния край скитаме и се лутаме потиснати и унижени и не намираме никакво успокоение освен едната надежда, никаква подкрепа за душата освен гняв и болка, никакви копнежи освен жажда за мъст. Да слезем в гробовете, пълни с кости на измъчени, да събудим мъртвъците, велики и недостойни, да ги изправим пред света като неми свидетели на нашите нещастия, нашата мъка и нашето търпение.

А тя се вслушваше само в собственото си търпение, чуваше само собствения си глас, търсеше свобода само за себе си, а когато се възнесе, започна една безразсъдна надпревара с времето, като се мъчеше да запази младостта си, вярвайки, че само там има чистота и неопетненост. И едва когато разбра, че времето не й е подвластно, че то безжалостно ще я разрушава и че всеки ден от нея ще са нужни нови и нови жертви, сърцето отново я помами към далечната родина, към нейната млада и зелена земя, която единствено можеше да и дари и вечност и успокоение.

С какво и как да помогне на своята земя?

Понякога у нея възникваше безумната мисъл, че земята й би имала мир и покой, ако султанът я вземеше във владенията си, под своята тежка ръка и макар и да я опозореше, щеше да я защити от нападенията и опустошенията, на които бе подлагана през цялото си съществуване. Викаше Хасан и го разпитваше:

— Защо султаните не са завзели досега нашата земя? Защо? Мъчат я с кримските разбойници, разоряват я, тъпчат я, отвличат хората й в робство и ги продават, а в империята си не я вземат. Защо?

— Ваше величество — избягваше погледа й Хасан, — знам ли? Може би земята ни е твърде бедна за султаните?

— Какви ги приказваш, пепел ти на устата! Не е ли земята ни най-плодородната на света! Къде си виждал такива степи и такъв чернозем, такова жито и треви, толкова птици и дивеч, риба във водата и слънце над главата.

— А може пък да е много тежка за тях? Страхуват се, че няма да я задържат в ръцете си?

— Ненаситността и алчността никога не знаят мярка.

— Е, тогава и аз не зная, моя султанке.

— Ти нали ходи там веднъж, че втори, че и трети път. Нали те пращах. Видял си всичко. Разпитвал си. Мен ме откараха оттам дете, какво можех да зная? А тебе те пращах да разбереш всичко. Трябва да кажеш, когато те пита султанката.

— За казване ще кажа, моя султанке. Ама дали ще е тъй, както трябва?

— Кажи, както го мислиш.

— Щом си помисля, излиза, че земята ни, слава богу, още не е родила човек, който да се продаде на султана, да се потурчи, да стане слуга на стамбулския трон и да си опропасти земята.

— Е добре, но нали султаните са могли да изпратят свои санджакбейове в нашите степи?

— Ами ако никой не иска да отива там?

— Защо да не искат?

— Страхуват се.

— Защо не се страхуват да отиват в другите земи?

— Това вече не зная, ваше величество. Може затова и земите да не са еднакви, и езикът на хората да е различен, и нравът им също, та от едни враговете не се плашат, а други отдалеч ги заобикалят.

Тя уморено махна с ръка на Хасан, освобождавайки го, а сама отново се замисляше за мъките на своята страна и й се струваше, че дори завладяна и поробена, тя би имала по-спокоен живот, отколкото сега. Но веднага всичко у Роксолана започваше да крещи: за какво ти е спокойствие, когато нямаш свобода? Не изпита ли сама това измамно

спокойствие, не се ли убеди? Душата крещеше, а упоритият разум настояваше на своето и тя продължаваше да додява на Хасан, докато един ден, сякаш не издържал, той се яви пред султанката и съобщи:

— Ваше величество, намери се човек.

— Какъв човек? — не разбра Роксолана.

— Ами такъв, който май е готов да служи на султана.

— Че откъде го изнамери?

— Ами сам е довтасал в Стамбул. При султана искал да иде, ама нали султанът е на поход. Та си помислих: може би да се яви при вас, моя султанке?

— Кой е той?

— Казва, княз бил. Май литовски княз, поданик на полския крал, а по произход като че ли е от нашата народност. Такава смесица в един човек, че и сам нечистият не би могъл да разбере каква е работата. Още когато ходих първия път при краля, чувах за този княз. Там все се съдеше за обиди, които сам причиняваше, комуто попадне. Много хитро и нагло князче.

— Как се казва?

— Вишневецки.

— Май известно име.

— За какво му е името? Само името не му стига, на княза му трябват още богатство и власт. Искал да прибави към своите имения богатствата на Галшка Острожка, която имала най-голяма зестра в кралството, и отгоре на това искал от краля да му даде Каневска и Черкаска област, та да сложел ръка едва ли не на половината Украйна. А като не получил ни едното, ни другото, избягал в Акерман при пашата и потърсил служба при негово величество султана. Моите хора го препратиха оттам в Стамбул.

— Ще го доведеш при мене — разпореди Роксолана.

— Ваше величество, дали да не подържа това князче като риба в саламура? Иначе няма ли да е преголяма чест за него: още недошъл в Стамбул и — хайде пред светлите ви очи? Кой ли не би мечтал ей така изведнъж да попадне в Топкапъ, че и да се яви пред великата султанка, узнавайки веднага всички тайни и легенди!

— Прибави към това и ужасите — усмихна се Роксолана. — Добре, подръж малко княза, та да има време да помисли на какво се е решил. След това го доведи тук, но го преведи бавно през всички врати

на Топкапъ, та да набере страх. Ще разговарям с него в султанския Диванхане и евнусите да го държат здраво под мишниците.

Хасан задържа Вишневецки в пълния с бълхи мръсен кервансарай на Дългата улица. А когато го докара в Топкапъ, наистина преведе княза убийствено бавно и през трите всяващи страх врати, обградени от главорези, готови да свалят главата на човека само при едно помръдване на веждата от чаушите им, като всеки път се спираше, за да разкаже къде се събират еничарите, къде султанът гощава придворните си и гостите, къде живеят придворните мъдреци, а къде палачите, които отсичат главите. Наляво от втората врата Баб и Кулели, наречена така заради двете кули, отстрани имаше красива мраморна чешма, при която Хасан доведе княза, като каза, че тук мият главите на престъпниците, преди да ги отсекат. Затова и вратата понякога се нарича Соук чешме.

Князът се отдръпна от шуртящата вода с гримаса на погнуса.

— А ето от другата страна на вратата — спокойно продължи Хасан — се намира красивият бял камък, на който се излагат главите на убитите за измяна и престъпление. Днес камъкът е празен, понеже султанът не е в Стамбул, макар че тук могат да отрежат главата и без султана.

— Защо панът ми разказва това? — възмути се князът.

— Ами за всеки случай — безгрижно подхвърли Хасан. Пред втората врата на княза му взеха сабята и лъка, двама черни великани го хванаха яко под мишниците и го поведоха в двора с чинарите и кипарисите, изпълнен с вкусен дим от султанските кухни и дива музика, която звучеше през цялото време, докато князът вървеше с не особено учтивия си придружител към третата врата Бабус Саадет — Вратата на блаженството, която не престъпваше никой друг освен султана и неговите приближени.

Залата за приеми беше веднага зад третата врата. Княза почти го внесоха там и той се озова в някакъв златист полумрак пред широк трон, подобен на канапе, също с блясък на тъмно злато. Над трона под сводестия таван с чудновати арабески имаше зла-тисточервен балдахин, от който на златен шнур се спускаше огромен кървавочервен рубин, пробляскващ с хищна враждебност като живо същество, а под този рубин на широкия трон, красиво и изискано загърната със скъпи тъкани, обсипана с диаманти, цялата в зелено сияние на невиждани

изумруди, седеше дребна жена с приветлива усмивка върху миловидното си лице и от нея се излъчваше такава доброта, че хитрият княз дори започна да се съмнява дали са го довели където трябва и като че понечи да върви някъде по-нататък, но беше доста безцеремонно поставен там, където трябваше да стои, а веднага след това приведен в такъв поклон, че можеше да вижда само червените си сахтиянови ботуши.

Роксолана неволно трепна, когато видя този човек в червен кунтуш[3] със златни копчета, с добре гледано лице, с огнени очи. Байда! Все едно онзи същият неразумен казак, който загина преди десет години заради нейното още по-голямо неблагоразумие. Каква прилика! Само че този е по-стар и с твърде богато облекло, а и погледът му е някак си лукав, та дори е неприятно да го гледаш. Затова след като превъзмогна първия трепет на сърцето си, султанката вече не пречеше на евнусите да издевателствуват над ясно-велможния пришълец, давайки му възможност да изпие докрай чашата на унижението и позора, които очакват всеки продажник.

Обаче князът очевидно не бе особено обезкуражен от унизителната церемония, на която бе подложен; щом застана на колене, веднага ококори черните си блестящи като на куче очи и промълви със сочен глас:

— Падам в нозете на великата султанка!

Тя нямаше навик да държи хората пред себе си на колене и вече понечи да му заповяда да се изправи и да се чувствува свободно, но каза съвсем друго:

— Кой сте вие? Разкажете за себе си.

— Димитър Корибут съм, княз Вишневецки. Родът ми води началото си от самия свети Владимир, който е покръстил Рус, ваше величество.

— Толкова далеко? — учуди се Роксолана. — Нима може човек да проследи корените си до такава древност?

Раменете и цялата фигура на княза потрепнаха.

— Ваше величество, хората с низко потекло не биха могли да направят това, но благородните хора могат да виждат векове назад!

— Назад не е напред — меко отбеляза султанката. — Понеже кой може да знае какво го чака утре или дори днес до залез слънце.

Намекът беше доста мрачен особено при спомена за чешмата, на която мият главите, преди да ги отсекат, и за плоския камък, на който след това нареждат тези глави, като че са гърнета за сушене. Но султанката веднага прехвърли разговора на друго, та князът да не долови в думите й никаква заплаха.

— Добре ли ви приемат в нашата столица? — попита тя.

— Благодаря, ваше величество — кимна с кръглата си глава князът. — Изпитах любезността и на кримския хан, васал на великия султан, от внимание съм стоплен и във вашата прославена столица, където имам свой двор, свои верни хора и помощници и всичко необходимо, за да поддържам престижа си.

— Казаха ми, че искате да служите на великия султан?

— Да, моя султанке.

— Нима смятате, че султанът има малко верни слуги? Вишневецки отново трепна и изпъчи гърди.

— Но не такива като мене, ваше величество!

— Какво имате предвид? — заинтересува се тя.

— Аз съм високо ценен и от самия полски крал Зигмунд Август, и от московския цар Иван, ваше величество!

— Достатъчно ли е това, за да се изправи човек пред великия падишах?

— Аз имам и нещо, което няма никой друг, моя султанке.

— А какво точно има светлият княз?

— Държа цяла Украйна в тази си ръка!

И той замахна с дясната си ръка, а Роксолана забеляза, че ръкавът на кунтуша му е обшит по края с едри перли като на жена.

— Струва ми се, че тази ръка всъщност е празна — усмихна се султанката.

— Но тя умее да държи меч!

— Какъв е този меч, от който се плаши цяла една земя?

— Ваше величество! Мечът е във вярна ръка! Султан Сюлейман трябваше отдавна вече да е взел цялата украинска земя във владенията си, за да не лежи опустошена, но той не го направи. Защо? Всички се питат, а никой не може да отговори. Тогава ще кажа аз. Султанът не завзема моята земя, понеже няма човек, който да изпълнява там волята му. А такъв човек мога да бъда аз, Димитър Корибут княз Вишневецки. Dixi![4]

Ясновелможният скитник демонстрираше и своята латинска образованост, сякаш се перчеше пред султанката и намекваше за твърде низкия й в сравнение със сегашното й високо положение произход. Разбира се, тя би могла да отговори както подобава на тази оскъдна княжеска образованост, но не това я занимаваше в този момент — ужаси се от съвпадението на нейните мисли и мислите на този пришълец, почти повторени от него с думите, които неотдавна бяха произнесени в разговора й с Хасан. Затова тя попита само с очи своя верен Хасан ага: нима е предал на княза мислите й и го е извикал в Стамбул? И Хасан й отговори безмълвно също с очи: не, не е казвал никому нищо, а този не го е канил и викал никой — сам е дотърчал като бездомен пес.

Но това не успокои Роксолана. Навярно има неща, за които е забранено да се мисли. Понеже помислиш ли си, ще си помисли и някой друг. Жестокият живот я бе научил да не вярва никому. Дори на бог, макар и да бе приучена на това от детството. Хората най-често загиват не от слабост и недостиг на сили, а от прекомерна доверчивост. Тя извърши непростим грях, като довери взривоопасните мисли за своята земя дори на себе си. И ето разплатата! Те вече са престанали да бъдат само нейни — право на тях предявява и този пришълец.

Искаше все пак да прояви височайша справедливост дори към такъв човек, затова посочи на евнусите с едва забележим жест да вдигнат княза на крака и да го изправят пред нея като равен. Вишневецки изтълкува това като поощрение и започна да се надува и перчи в рамките на позволената от неговите яки пазители свобода, а Роксолана с безнадеждно любопитство, смесено със страх, разглеждаше този заплашителен образец на човешката природа, който външно можеше да изглежда едва ли не съвършен, макар че в душата му се стелеше почти адска тъма. С такива негодници са пълни днес комай всички земи. А ако притежават и някакви способности, могат да се прославят и дори да се мъчат да се сравняват с гениите и титаните, но не като се издигат до тяхната висота, а коварно тласкайки гениите към своята низост и нищожество. Откъде се вземат, какви майки ги раждат и защо трябва тя да стане жертва на един от тези негодници с тъмна душа?

Но никой не биваше да знае как кипи умът й. Седеше на разкошния трон спокойна, леко усмихната и поглеждаше почти

приветливо Вишневецки, от което той още повече се перчеше. Като помисли малко, тя попита как князът ще може да изпълнява султанската воля в такава голяма и доколкото й е известно, непокорна земя. Князът самоуверено заговори веднага за Днепър. Както се казва, на този свят за всичко си има ключ. Трябва само да го намериш, да го улучиш. Ключът към цяла Украйна е Днепър. По Днепър тя излиза в широкия свят, а широкият свят днес е Османската империя. Това ще рече, че който застане на тази велика река, ще има в ръцете си цялата земя, ще я надзирава все едно като господ бог. Какво смята той? Да застане на Днепър, да се укрепи в долната част на реката, да стисне Украйна за гърлото и ето така да защити от казаците Крим и Стамбул.

Все така спокойно султанката прекъсна бръщолевенето на княза и попита кого и от кого иска да защитава.

Вишневецки отново повтори:

— Империята от казаците.

Аха, каза тя, както тук се мъчат да й докажат, значи, Украйна напада османците и кримските татари? Може би князът още не знае, че тя, султанката, е също по произход от Украйна. Досега тя е имала малко по-друга представа за нещата. Сега ясновелможният княз се опитва да й отвори очите. С други думи нейният народ напада, а не той е нападан от грабители и крадци на хора. А откъде тогава е тази песен:

Заплакала е Украйна, че няма живот за нея, че ордата изпотъпка децата малки във нея, ох, малките стъпка с конете, големите отмъкна, отзад им стегна ръцете, при хана ги замъкна.

Може би и тя като малка е нападнала ордата, а не ордата нея в родния й Рогатин?

Князът не бе особено обезкуражен от тези недвусмислени думи, от които друг би се стъписал. Вишневецки веднага започна да се оправдава. Приклякаше ту на едното, ту на другото коляно пред великата султанка, молеше я милостиво да го извини за твърде разгорещените изказвания. Той винаги ставал жертва на своята натура. Назовал казаците, а имал предвид не тези рицари на свободата, с които именно искал всъщност да служи на султана, а онази човешка паплач, която отравя живота на всички достойни хора. Та нима и той не би си седял спокойно в своите имения, ако тази сган не вилнее непрекъснато и може да се каже, възмутително и престъпно?

Роксолана като че ли чакаше само тези думи.

— Значи князът има намерение да пази великия султан от тази паплач? — попита тя. — Но как ще направи това онзи, който не може да опази себе си?

И когато князът, гримасничейки, отвори уста за нови обяснения, тя уморено каза, че не иска да знае нищо повече. Князът да чака спокойно в тяхната преславна столица, а тя в това време ще пише за него на падишаха, който единствен тук може да решава всичко.

Не подаде на княза ръката си да я целуне. Скри ръце под себе си, както умееше да прави това някога валиде Хафса, помръдна веждата си и даде знак на бостанджиите да изведат този човек. Едва кимна с глава на Вишневецки или по-скоро даде вид, че е кимнала, а на него му притъмня в очите. Но той беше твърде самоуверен, за да схване поражението си и заплахата в поведението на султанката.

Вишневецки излизаше от Вратата на блаженството наперен и изпълнен с гордост. Не се съмняваше, че е очаровал тази прочута султанка, пред която трепери цяла Европа. Ето колко просто се отказа от своя крал, скъса с него, пристигна в тази чужда столица, яви се пред властвуващата жена, смая я и я очарова.

Едва когато се озова зад втората врата в огромния еничарски двор, където сякаш дори не се чувствуваха стените на Топкапъ, а оцелялата от византийците църква „Света Ирина“ светеше с такова успокоително розово сияние, Вишневецки се сети, че е забравил да се оплаче на султанката от нетърпимите условия, при които живее в Стамбул. Би трябвало веднага да му подарят разкошен дворец край Босфора, а в същото време той, Димитър Корибут княз Вишневецки, води мизерно съществуване в дебрите на мръсния стамбул-ски пазар.

Всичко това той бързо хвърли в лицето на Хасан, който трябваше да го придружи до кервансарая на Дългата улица, но Хасан го изслуша невъзмутимо.

— Където е наредено, там настанихме княза — каза той спокойно.

— Това е оскърбление за моето високо положение! — развика се Вишневецки. — Трябваше да кажа на султанката и всичко щеше да се промени както подобава на моето достойнство.

— Защо не казахте? Казаното вече не можеш го върна, но и неказаното също — отбеляза Хасан.

— Пан довереният да предаде на султанката моето възмущение — не мирясваше князът.

— Султанката чува само онова, което иска да чуе — обясни му почти с открита подигравка Хасан. — А сега ясновелможният княз, ако иска да дочака султанската дума, трябва да седи мирно там, където е, понеже тук никак не обичат, когато човек много шава, като метилява овца.

И князът не можа да издържи дълго. Беше чакал в Стамбул няколко месеца, при това при възмутителни и оскърбителни условия, а сега трябваше да търпи при не по-добри условия още толкова, а вероятно и повече: кой знае кога щеше да пише султанката на Сюлейман, колко щеше да пътува това писмо, щеше ли да има отговор и изобщо…

Вишневецки се повъртя още месец-два и изчезна. Хасан дойде при Роксолана и съобщи почти радостно:

— Князът, както довтаса, така си и замина. Като бездомен пес. И тя също се зарадва в душата си, сякаш се бе избавила от смъртна опасност. Мислеше упорито за любимия си син Баязид, спомняше си как някога го прати в Рогатин, а след това го посрещна с болка в сърцето, учудвайки се защо не е останал там, защо не се е скрил в степите или горите, за да не го настигне османската смърт. Сега той беше край нея, животът му продължаваше да бъде застрашен от кървавия закон на Завоевателя, а тя без надежда очакваше нещо все пак да се нареди така, че Баязид да седне на султанския трон и ако сърцето му бъде все така добро и щедро, да защити нейната Украйна и на никого да не позволи да я поругава. Тя би била валиде при своя син и би му подсказала това, а той би се вслушал в съвета й. Ако султан стане Селим, тя и при него би била валиде, ала Селим, покварен от пиянство и разврат, не ще защити никого, него не можеш да го съветваш, защото е все едно мъртъв. Баязид, само Баязид трябва да стане султан, да дойде и да седне на Златния трон!

А той дойде не като султан, а с тялото на най-малкия си брат. Отначало дотича зетят Рустем и се помъчи да проникне при султанката, за да й съобщи за смъртта на Мустафа, но тя и бездруго вече знаеше и не пусна Рустем при себе си. Отиде на поход като сад-разам, а сега да се яви като обикновен везир? И то след като тя десет години го защищаваше пред султана? За Рустем се мъчеше да моли и

Михримах, но Роксолана беше непреклонна. Мека непреклонност, от която всички се бояха повече, отколкото от султанския гняв, понеже гневът минава бързо, а мекото презрение може да продължи години и десетилетия. И тогава все едно че не съществуваш.

Какво й донесе Рустем? Вестта за смъртта на Мустафа и за собственото си падение ли? Ужаси се от тази смърт, макар че дълбоко в душата си навярно я очакваше вече много години, надявайки се да избави синовете си. Да спаси децата си — за това живееше. Но не с цената на нечий живот! Не с чужда смърт! А сега излизаше, че тази смърт е свързана с нейното име, щом подозрението падна върху Рустем, нейния зет и любимец.

Затвори се в себе си, в собствения си свят, в който не искаше да допуска никого, сякаш се надяваше да се отдели от обграждащите я огромни светове, пълни с мъка, страдания и нещастия. Не можа да се отдели! Няколко месеца след Рустем в Стамбул пристигна синът й Баязид с мъртвия Джихангир. Как можа да се случи така? Защо сърцето й бе мълчало — ни знак, ни трепване, ни вик? Сега около нея бяха и Баязид, и Рустем, и Михримах, не отпращаше никого, но и никого не познаваше. Някой от имамите (дали беше Джихангировият, или нечий друг?) бърбореше за нейния умрял син: „Още преди да разцъфти пролетта на младостта, вятърът на предопределената смърт разпръсна листенцата на битието на негово височество шехзадето от розовия храст на неговото време.“ Предопределената смърт. Всичко е предопределено. Всички са обречени. Тя и синовете й. Сякаш светкавици върху черните облаци над Босфо-ра синовете й се появиха и изчезнаха един след друг — Абдулах, Мехмед, Джихангир — и въздухът не се позлати, и светът не стана многоцветен, както й се струваше някога след всяко раждане, напротив, все повече се засенчваше от високите стени край нея и се изпълваше със звъна на султанското желязо, което носеше смърт на всичко живо.

Имамът мънкаше молитва. Къде свършва миражът и започва действителността? Баязид разказваше нещо за двойствения Мустафа, който се раздвоявал най-напред пред Джихангир, а после и пред него самия. Защо го разказва и какво иска. Тя да се съединява с живите и мъртви синове дори в техните мечти? Пред единия син Мустафа се раздвоявал заради помътненото му съзнание, а пред другия — благодарение на твърде острия му ум.

— И къде е този Мустафа? — попита тя почти ядосано, макар че никога не можеше да се ядосва истински.

— Онзи избяга.

— А кой е убит?

— Мустафа.

— Но кой избяга тогава?

— Ами пак Мустафа, само че не истинският. Двойникът.

— Двойникът ли? Какво е това? Кой го е измислил?

И едва тогава изплува името на валиде Хафса. Оставаше си мъдро коварна дори и след смъртта. Всичко бе предвидила. Аха, предварително го бе определила. И смъртта на нейните синове ли бе предопределила валиде ханъм? А за Мустафа бе измислила двойник, за да заблуди всички, може би дори и самия аллах. Една безумна мисъл разтърси Роксолана. Да намери двойник на Баязид и да спаси любимия си син! Незабавно да му намери двойник! Валиде ханъм, виж ти, се е досетила да направи това за Мустафа. А защо тя не бе съумяла да го направи? Да повика ли Хасан и да му нареди? Късно е, късно е! Трябваше да го стори още в детството, както при Мустафа. Сега никой няма да поиска да сподели съдбата си с тази на сина й. А онзи, другият Мустафа — къде е той?

— Къде е той? — повтори тя на глас. Баязид разбра за кого става дума и отговори почти безгрижно:

— Пуснах го.

— Как можа да го направиш? Този човек е още по-страшен и опасен от истинския Мустафа. Той е научен на всичко, на което е бил научен и Мустафа, но тъй като е ощетен по произход, сега ще се помъчи да си навакса всичко.

— Защо не се е помъчил веднага?

— Понеже султанът е бил твърде близко с войската си. А еничарите веднага биха подушили неистинския Мустафа. Той вероятно никога не е ходил при тях.

— Каза, че понякога е ходел, но те винаги кой знае защо мълчали. Може би са усещали, че не е Мустафа, и упорито са мълчали. И нищо по-страшно от това мълчание този човек не е чувал.

— Ето на! Този човек има ум и тънък нюх. Той е по-опасен от истинския Мустафа.

След около половин година думите й се потвърдиха. Баязид дойде при майка си блед от смущение.

— Ваше величество, той се е появил!

— Кой?

— Лъжемустафа. Изплувал е някъде край Серес в Румелия. Струва ми се, че е оттам. Румелийският бейлербей съобщава за бунтовници по тези места.

— Откъде знаеш, че това е самозванецът?

— Пратил е при мене човек.

— Къде е този човек?

— Пуснах го.

— Пак ли?

— Беше един търговец. Не знаеше нищо.

— На този свят няма такива хора. Защо ти пише този самозванец?

— Благодари ми, че съм му подарил живота. Сега иска да ми се отблагодари по същия начин. Имал намерение да вдигне цялата империя срещу султана, но е съгласен да сподели властта с мен. Иска за себе си Румелия, а на мене дава Анадола.

— Дава го, още преди да го има?

— Уверен е, че ще го има. Пише така: „Ще кажа на целия свят, че аз мисля за боговете и ангелите, за справедливостта и мъката по свободата в душите на хората, лишени от бъдеще, хората, чието единствено богатство е ненавистта.“

Роксолана беше принудена да признае, че Лъжемустафа не е лишен от остър ум.

— Отговори ли му?

— Защо трябва да отговарям на един бунтовник?

— Трябваше да му дадеш някакъв знак.

— Ваше величество!

— Слушай ме внимателно. Силата на този човек не бива да се пренебрегва. Аз ще уведомя падишаха за самозванеца, а ти се обади някак на въстаниците. Намери начин.

След известно време, без да каже никому нищо, тя отново изпрати Хасан заедно с неговите хора при полския крал. Нареди на всяка цена да склонят краля да нападне ордата и да постави свои прикрития може би и край Очаков, и край Акерман. Султанът е далече,

в Румелия самозванецът е вдигнал бунт, огромната империя може всеки момент да се разпадне. Кога ще има по-сгоден случай?

— Ами ако кралят отново се изплаши, ваше величество? — попита Хасан.

— Иди при московския цар, иди при онези неуловими казаци, намери смели хора, но не се връщай при мене с празни ръце!

И остана сама, дори и без своя верен Хасан.

Оттогава душата й изстина. Обзе я такава безнадеждна мъка, че не биха й помогнали и най-скъпите на света султански лекарства — стрити на прах скъпоценни камъни, с всеки от които можеше да се купи цял многолюден град. Застиналото й сърце се обливаше в кръв само при мисълта за синовете. Неукротимата й душа се вкамени от мъката. Мислеше за децата си. Като малки ги привързваха към черна като нещастието дъска, за да не дишат много алчно и да не се задавят с въздуха. А вече ги обграждаха демоните на смъртта и чакаха кога ще се задавят от собствената си кръв. Какъв ужас! Всичко, което бе отвоювала от демоните с цената на живота си, сега се изправяше пред опасността от унищожение, с жестока последователност пред очите й и нямаше спасение. Може би затова и султанът бягаше толкова често от нея на походи, понеже знаеше, че с нищо не може да й помогне? Да заминеш е все едно да умреш. Той умираше за нея все повече и повече, но се връщаше все пак жив, а синовете ги донасяха на носилката на смъртта.

И кой все пак властвуваше над нейния живот?

Слънцето нахлуваше в безбрежния простор на „Света София“, сноповете светлина падаха отгоре, удряха се с всичка сила в червения килим и в храма сякаш се вдигаше червен дим. Тук всичко се кълбеше, движеше се, въртеше се и плуваше на вълни, от които й се замайваше главата.

Като се мъчеше да се скрие от този безумен вртеж, Роксолана застана зад един от огромните четириъгълни стълбове, опита се да намери успокоение в хладните мраморни плоскости и отчаяно втренчи поглед в мраморните плочи, с които бе облицован стълбът. Червеникавите плочи бяха с някакви странни шарки. Сякаш забравени древни писмена, сякаш послания към потомците от гениите, построили тази светиня. Нейният безкраен простор като че се повтаряше в чудноватите шарки на камъка, който векове наред

говореше на всяка заблудена душа с гласа на своята пъстрота, заплетеност и тайнственост. А може би това е само една игра на болното й въображение или тържество на злите сили, успели да размътят дори чистата повърхност на мрамора като невиждащите очи на съдбата? Бродеше по килимите зад стълбовете, тревожно разглеждаше шарките. Изведнъж на левия стълб изпъкна една отвратителна маска. Нещо като делфийския идол с гневно младо лице, пълно с ужасна гордост и неземна сила. Възпряла стона, който напираше в гърдите й, Роксолана отстъпи към мрака на страничните сводове и отиде до друг стълб, но срещу нея от древния мрамор вече изпъкваше нов предвестник на ада — женоподобен, сладострастен, омайващ със своето коварство, греховно примамлив. По-далеч, по-далеч от изкушенията! Тя едва не побягна към третия стълб през безкрайното поле на червения килим под централния свод, а после към четвъртия. Мяташе се объркана между тези могъщи стълбове, които поддържаха най-голямото кубе в света, и навсякъде я пресрещаха червеникави подобия на дяволи, от всички плоскости на мрамора прозираха страшни маски, мрачни и отблъскващи. Почти избяга в притвора; по-скоро да се махне оттук, на въздух! Но и в притвора по цялата ширина на външната стена отново бесуваха маски, злобни дяволи, похотливи, червено-черни и ненаситни, подобни на двуногите дяволи, самци, главорези и стамбулски нищожества.

Боже, кой властвува над живота и?

Когато изскочи от главните врата, в лицето я удариха струи прозрачен вятър и тя се задъха от безкрая на простора, а светът наоколо бе залян от такъв слънчев блясък, че трябваше да забрави току-що преживения кошмар и да си спомни, че е всемогъща султанка и повелителка на земи, народи и стихии. Вдигна гордо глава, присви очи, грейна с обичайната усмивка, стъпи на широките, покрити с килим стъпала и едва тогава видя в подножието на стълбата, където килимът вече свършваше, върху белите каменни плочи човек, проснат като ходжата в „Света София“. Дрехите му бяха измачкани и изпокъсани. Човекът бе препасан със страшно оръжие. Още няколко също така въоръжени като него мъже държаха малко по-встрани коне с изтрити седла, измъчени и целите в пяна. А този, който бе проснат до стъпалата, вдигаше с високо протегнати над главата си ръце копринен свитък със златните султански печати.

Ферман от великия султан Сюлейман. За нейно величество султанката Хасеки от повелителя на трите посоки на света, защитника на вярата; меча на правосъдието.

Султанът известяваше за своето завръщане. Беше сключил в Амасия мир с шах Тахмасп. Две години султанът и шахът мориха земята и войската, цяла година водиха преговори, продължавайки да измъчват нещастните земи. Султанът отстъпи Източна Армения, Източна Грузия и цял Азърбайджан, като си запази Западна Армения и южните градове Ван, Муш и Битлис. В договора беше предвидено, че между османските и къзълбашките владения областта на град Каре оставаше безлюдна и пуста като спомен за тази ужасна и безсмислена война. Може би султанските нишанджии щяха да напишат, че Сюлейман бе плакал, молейки се в джамията след подписването на мира? По-голямо основание за плач имаха убитите, но убитите не плачат.

Сега султанът се завръщаше, изпращаше за това известие на своята Хурем и целуваше въздуха, целуваше простора от радост, приближавайки към нея. Какво лицемерие!

---

[1] Съставител на антология. — Б. а. ↑
[2] Султанска грамота за пенсия. — Б. пр. ↑
[3] Старинна полска и украинска мъжка дреха. — Б. пр. ↑
[4] Казах (лат.). — Б. а. ↑

ПОСРЕЩАНЕТО

Принудена бе да повика при себе си Рустем. Но не като зет, а като везир. В Стамбул той бе единственият от везирите на негово величество падишаха, затова трябваше да се погрижи за подобаващо посрещане на победоносната войска, от чиято многобройност във въздуха се появяваше дъх на спарено, в земята наставаше страх от земетресение, а небето се раздираше от плачлив стон.

— Имаш възможност да си върнеш султанската милост — остро промълви Роксолана, обръщайки се към Рустем. — Уреди посрещане на негово величество, каквото Стамбул не е виждал.

Рустем мълчаливо сведе глава. Искаш ли, коньо, да живееш — яж зелена трева. Пред властелините си отваряй ушите, а не устата.

Две години седя в Стамбул като котка със звънец на врата сред мишки. Везир без власт, султански зет без султанска милост. Богатствата, които награби за времето, докато беше велик везир, радваха може би само Михримах, самият Рустем беше към тях почти равнодушен. Неочаквано си спомни детството, далечните планини на Босна, бялата прах по пътищата, шумните реки, гъстите гори. Даде пари и изпрати хора да изградят в Сараево голяма чаршия край джамията на Хюсрев бей, мост през реката на своето детство и кервансараи по пътищата на своята слава и своето минало. Сам не знаеше какво е това — благочестивост или надежда да се върне отново към славата и властта. В Стамбул накара Синан да издигне джамия на негово име, като избра място до Златния рог, малко по-иадолу от джамията на самия Сюлейман. Докато „Сюлеймание“ още се строеше, докато сама великата султанка още застрояваше участъка Авратпазар, джамията на Рустем паша вече се издигна над кривите търговски улички на столицата и поразяваше погледа с невижданата яркост на изникските и кютахските плочки, с които великият Синан я бе украсил отвътре. Изпревари със своето строителство самия султан, надмина султанката, а все му се струваше, че е малко, и придумваше Михримах и тя да извика Синан и да му нареди да гради джамия с нейното име близо до Едирнекапъ. И нейната джамия бе изградена по-бързо от

джамията на самата Хасеки, макар наистина да бе малка, само с едно минаре. Но нима пожертвованията трябва да се измерват по големина? Само хората с нечиста съвест се мъчат да умилостивят бога със своята щедрост и излизаше, че Рустем също е попаднал в тяхното число, макар и да не знаеше какво е съвест. Затова пък познаваше немилостта на султанката, неговата велика майка, и сега би трябвало да се зарадва, като получи възможност да заслужи прошка. Носиш ли мед, облизвай си пръстите.

Той се втурна по Стамбул. Обкръжен от верни чауши, обиколи всички участъци, сновеше по столицата денем и нощем, вглеждаше се с какво и как живее тя и упорито мислеше с какво би могъл да порази и смае султана, човека, видял и завладял половината свят, владетеля, държащ в ръката си всички земни богатства и чудеса. Може ли да го учуди със Стамбул, този безреден гигантски град, с тези хиляди тълпи, където няма нито един светъл ум, нито една добра душа, а само многолюдни орди от търтеи и безделници, които оскверняват, стъпкват и оплюват всичко? Но колкото повече яздеше по улиците и сокаците на столицата, толкова по-внимателно се вглеждаше в Стамбул — в неизвестния, скрития от непосветените, погълнатия от ежедневните си грижи, от тежкия и изнурителен труд. Ами ако вземе да покаже на султана този Стамбул? Човек не познава ли нещо, не го и обича. Султанът знаеше приветствените молитви на имамите, изстрелите на топовете от стамбулските стени, тъпаните и зурните и желязната крачка на своята войска. Но беше ли виждал някога целия Стамбул пред себе си? Пък и целият свят беше ли виждал и познаваше ли истинския Стамбул?

И когато през августовския ден султанът, прехвърлил се от анадолския бряг на Босфора, премина през вратата на Топкапъ сред блясък и тътен на тъпани, когато от стените на Стамбул насреща му гръмнаха топовете и той се изкачи на черния си кон по обградените от двете страни със страшни еничари стръмни улички не към градините на Топкапъ, където би искал да намери отмора след изтощителния и най-продължителния си поход, а към „Света София“, където бе посрещнат от самата султанка, сина Баязид и велможите, а после продължи към Хиподрума, където го очакваше открита от всички страни застлана с килими златна беседка — в този августовски ден

стана това, което трябваше или завинаги да прослави Рустем паша, или завинаги да го покрие с пепелта на забравата.

Сюлейман, който след този поход бе наречен Великолепни, въпреки блясъка и могъществото си не можеше да се чувствува свободен, когато влизаше в столицата — напротив, като че ли ставаше пленник на Стамбул, роб на всички онези условности, заради които живееше и които неуморно измисляше през цялото си властвуване. Затова трябваше покорно да слезе от коня и заедно със султанката, придружен от великия везир Ахмед паша, великия мюфтия Абусууд и синовете Селим и Баязид да отиде до златната беседка, където двамата с Хасеки бяха посрещнати от музиканти и слуги със златни подноси, пълни с плодове и сладкиши: в това време придворните поети, надвиквайки се един друг, произнасяха приветствени касиди в чест на падишаха и неговата победна войска, а имамите извиваха гласове в молитвен екстаз, прославяйки изпълнителя на божията воля на земята, пратеника на справедливостта и реда.

Сюлейман беше стар и уморен, Роксолана — измъчена от смъртта на синовете си и страшното предчувствие за собственото си бавно угасване. Те се срещнаха още край „Света София“ — той на султанския кон, а тя в позлатената бяла султанска карета — и така потеглиха заедно към Атмейдан, към построената там от Рустем златна беседка, като две чужди равнодушни същества, безкрайно далечни и едва ли не враждебни един към друг. Седнаха в беседката един до друг, погледнаха се в очите и в тях нямаше страст, нямаше я за първи път през всичките години на техния съвместен живот. Очите на султана бяха повехнали и равнодушни, а на султанката — страдално-мъченически. Колко е прекрасно, че на човека е пратен дарът на любовта, но защо е отровен от лъжа? Може душата на Роксолана да бе още близка до душата на този всемогъщ човек, който седеше до нея, ала сърцето й бе вече много далеч. Всеки път при завръщането му от походите при срещите тя целуваше ръката му от благодарност за всичко, което бе направил за нея, целуна я и сега, леко навеждайки се към закостенелия от старост и величие Сюлейман, и изведнъж почувствува, че ръката на султана е студена като лед. Винаги ли ръцете му са били така студени? Но защо не го е забелязвала досега? Може би това не е най-близкият й човек, бащата на нейните синове, а най-лютият й враг? Студенорък. Повдигна очи към Сюлейман. Седеше

неподвижен и вкаменен. В носа и ушите му имаше вълма бели косми, брадата му бе посивяла, а носът се бе заострил като османски меч. Мечът на справедливостта и реда. Неуморно ходеше на походи срещу християнския свят, срещу българите, сърбите, унгарците, молдавците, убеден, че има работа с хора престъпни, с негодна философия, с опасна държавност и отвратителен морал. Смяташе да пречисти света с деспотизъм. Само силният вятър измита всичка смет. Някога същото бяха завещали безстрашният млад Искендер, тайнствено-мрачният Чингизхан, кървавият Тимур, а след тях османските султани и император Карл. Наистина Карл, изтощен от дългата борба, бе отстъпил престола на сина си Филип, а сам бе отишъл в манастир. Дали би могъл да го направи и Сюлейман?

Султанът, сякаш усетил душевните терзания на Роксолана, се раздвижи, стараейки се да прояви внимание към султанката, и повтори думите от последното си писмо до нея:

— Целувам въздуха около теб, Хурем!

Младият поет Бакъ, пробивайки плътната стена от прочути и уважавани стихотворци, гръмко произнесе приветствена касида в чест на Сюлейман:

Сиянието слънчево обви света във свила, пролетта за свой султан провъзгласило.

— Вашият везир Рустем ви е приготвил посрещане, мой падишах — каза Роксолана. — Стамбул иска да покаже на своя велик султан всичко, което прави и с което живее под вашата благословена власт.

Султанът не попита къде е Рустем, защо не излезе да го поздрави, отново застина в златната си неподвижност и започна вяло да съзерцава с повехналите си очи безкрайните човешки потоци, течащи покрай златната беседка от всички страни, из-блъсквайки дори султанските пазители и приближавайки се до падишаха на нежелателно и опасно разстояние.

Рустем не го виждаше никой и никой не знаеше къде е, но във всичко се чувствуваше неговата ръка, султанският зет невидимо насочваше всички тези могъщи потоци. Над хиляда стамбулски цехове и гилдии минаваха покрай султана, стараейки се да покажат всичко, което можеха да правят, и стремейки се да надминат един друг по облекло, изобретателност, многобройност и дързост. Всички задруги и

занаятчийници минаваха пеша или пък ги возеха на широки платформи, където се бяха разположили със сечивата си и с голям шум изпълняваха своята работа. Дърводелците правеха дървени къщи. Зидарите изграждаха каменни стени. Дърварите теглеха цели дървета. Бояджиите разтваряха вар и си белосваха лицата. Майсторите на играчки от Еюб[1] показваха хиляди залъгалки за деца. В тяхната процесия много брадати мъже бяха облечени ту като деца, ту като бавачки. Брадатите мъже плачеха, искайки играчки, или пък се забавляваха със свирки.

Гръцките кожари бяха образували отделна колона. Те бяха си сложили кожени шапки, мечи кожи, кожени панталони. Други се бяха покрили с кожи на лъвове, леопарди и вълци, а на главите си имаха самурени калпаци. Някои се бяха облекли като диваци и имаха ужасяващ вид.

Лекарите минаваха, като печаха хляб и хвърляха в тълпата меки питки. Те бяха приготвили огромни краваи като кубета на джамии, посипани отгоре със сусам и кимион, които караха на огромни каруци, теглени от биволи.

Всички тези еснафи минаваха пред беседката на султана, показвайки хиляди остроумни изобретения, които бе невъзможно да се опишат. След тях вървяха техните шейхове със слугите, които свиреха турски мелодии. Биеха тъпани, писукаха зурни, свиреха флейти, дрънчаха сазове. Викове и вопли, безкрайни потоци пощурял от теснотията и жегата народ, ругатни, смрад от животни — коне, волове, биволи, камили, магарета, мулета — мръсотия, блъсканица, озверение. Верните еничари и личната охрана на султана едва се справяха с тълпите, като се мъчеха да не пускат близо до падишаха този пощурял народ, който от силна любов можеше да задуши своя повелител. Роксолана гледаше с омраза тези, които обграждаха плътно тяхната беседка, баялдисалите от жегата и богатите премени султански приближени. Лицата на везирите, велможите и имамите имаха нескрит отпечатък на угодничество пред султана и зверска омраза към всички по-нискостоящи.

Капитаните на каравели, галеони и други плавателни съдове след като дадоха троен салют край дворцовия нос, където преди това слезе Сюлейман, изкараха на брега стотици малки съдове и лодки. Момчета, облечени в сърма, прислужваха на стопаните на корабите и разнасяха

напитки. Навсякъде свиреха музиканти. Мачтите и веслата бяха украсени с перли и скъпоценни камъни. Ветрилата бяха направени от скъпи тъкани и муселин със златни и сребърни нишки. А на върха на всяка мачта седяха по две момчета, които свиреха мелодии от Силистрия. Като приближиха султанската беседка, капитаните срещнаха няколко кораба на „неверници“ и влязоха в бой с тях. От изстрелите на топовете небето и всичко наоколо потъна в дим. Накрая мюсюлманите победиха. Те се нахвърлиха върху корабите на „неверниците“ и взеха плячка — прекрасни франкски момчета — и ги отведоха от брадатите „гяури“, които оковаха във верига. След това спуснаха знамената с кръстове на корабите на „неверниците“ и повлякоха пленените кораби зад кърмата на своите.

Мехмед Соколлу, великият везир на шехзаде Селим, възкликна високо, за да го чуе султанът:

— Могъществото на великия падишах е такова, че ние можем да правим всичките си кораби от злато и диаманти, а ветрилата им — от брокат и атлаз!

Великият везир Ахмед паша погледна злобно своя някогашен другар, а велможите се размърдаха осъдително, недоволни от този фукльо и в същото време завиждайки на нахалството му. Затова пък султанът кимна милостиво на изобретателния Соколлу.

След това на Атмейдан се появиха касапите — почти всички бяха еничари. Те бяха украсили месото с шафран и бяха позла-тили рогата. Касапите режеха месото с огромни ножове и викаха „Една ока за аспра! Чудесно месо!“

Подир месарите вървяха сладкарите. Бяха украсили поставените на носилки бакалнички с толкова много интересни неща, че само от един поглед потичаха слюнки не само на децата, а и на възрастните. Показваха цели дървета от захар, украсени със сладкиши, и кадяха зяпльовците с аромати. Отзад вървяха султанските халваджии и шербетчии, а след тях чираците им свиреха на зурни и сазове.

Народът вървеше и вървеше, потоците течаха покрай султанската беседка като бушуващи води, а някъде зад тълпите, в недрата на гигантския град, вече избухваха пожари, възникваха спречквания, разпалваха се бунтове. За първи път през хилядолетното си съществувание великият град бе раздвижен от мястото си, излезе от бреговете си като неудържима пролетна река и заплашваше да залее

всичко наоколо. И къде ли можеше да се намери сила, която да задържи тази клокочеща вода?

Сякаш като намек какво би могло да стане с всеки човек, колкото и високо да е издигнат над тълпите, покрай султанската беседка преминаваха петстотин гробари от Еюб с лопати и мотики в ръцете, като питаха велможите къде да им изкопаят гробовете.

Дори лудите бяха извели да ги покажат на султана. В тази процесия минаха и триста надзиратели от лудниците. Те водеха няколкостотин луди със златни и сребърни вериги. Някои от безумните вървяха голи, викаха, смееха се, псуваха, нахвърляха се върху надзирателите и всяваха страх в публиката.

Сдружението на стамбулските просяци, наброяващо над седем хиляди души, премина начело със своя шейх. Тълпата от странни фигури с вонящи вълнени дрипи и чалми от палмови листа викаше: „О, милосърдни!“ Сред тях имаше слепи, куци, безръки и безноги, някои бяха боси и дори голи, а някои на магарета. Те носеха своя шейх на златен трон като султан. Пред беседката произнесоха молитва за здравето на падишаха и получиха богата милостиня. От тях се разнасяше такава смрад, че не помагаха и разпръскваните край султана и султанката балсами и Сюлейман за първи път през деня като че ли пребледня, но това не забеляза никой освен Роксолана.

А в това време покрай султанската беседка минаваха крадците и пладнешките разбойници, мошениците и шарлатаните, а след тях стамбулските шутове. Последният еснаф бе на собствениците на заведения за разврат и пиянство, които в столицата бяха над хиляда.

Рустем се беше престарал. Биваше ли да се изморява великият султан с такива неприлични неща? Дори Роксолана се разтревожи и погледна към Сюлейман едва ли не виновно.

Султанът седеше вкаменен и винаги мургавото му лице бе залято от такава бледност, че Роксолана се уплаши. Лице на мъртвец.

— Ваше величество! — тихо извика тя. — Мой падишах! Султанът не помръдна. Гледаше я и не я виждаше. Не виждаше нищо. Дали не бе мъртъв?

— Ваше величество! — извика тя отчаяно и го хвана за ръката. Ръката бе студена и мъртва. Възможно ли бе да го убие смрадта на тълпата? Или не бе могъл да понесе прекомерно голямата любов на Стамбул? — Мой султане!

Тя се изплаши истински. Оставаше сама на света. През целия си живот се бе прикривала зад гърба на този човек, а сега той я оставяше без защита — да бъде разтерзавана от тези чужди, враждебни и жестоки тълпи. Цял живот той бягаше от нея, предприемаше непрекъснато своите безсмислени походи, но всеки път се връщаше, заклевайки се да не я оставя повече сама. Този път бе отишъл на своя най-голям поход, изпрати й вестта за смъртта на съперника на нейните синове, после изпрати и тялото на един от синовете й, а сега се върна сам, но мъртъв.

Веднага дотичаха везирите, а бързият Баязид, като разблъска всички, се хвърли не към мъртвия си баща, а към майка си, сякаш искаше да я защити от евентуална опасност. Някъде вяло се мярнаха червената брада на сина й Селим и бледото му подпухнало от пиянство лице, но веднага изчезнаха. Селим беше спокоен, защото знаеше: ще бъде провъзгласен за султан веднага щом лекарите се убедят, че Сюлейман не е жив. Личните лекари на падишаха арабинът Рамадан и гъркът Фазил се суетеха около болния (или мъртвия) и казваха нещо шепнешком на султанката. А тя чуваше ли ги и разбираше ли поне дума?

Роксолана седна в позлатената султанска карета, край която напето се изправяха на конете синовете й Селим и Баязид — единият утрешен султан, другият жертва на кървавия закон на Фатих, неминуема жертва на жестоката султанска участ, а в това време исполините-дилсизи тичешком понесоха златната носилка с безчувствения султан към Топкапъ.

---

[1] Квартал на Истанбул. — Б. пр. ↑

СЪЗАКЛЯТИЕТО

Когато минаваше през нощта по безкрайния тъмен коридор, стори й се, че настъпи жаба. В старите покои на валиде ханъм под килимите се въдеха разни гадини. През строшените прозорци се вмъкваха прилепи и бухали, по запустелите помещения на харема сновяха гладни диви зверове, избягали от клетките.

И тя бе като ранен звяр.

Стонът и плачът на умрелите синове изпълваха душата й, не стихваха и не й даваха покой, тя отпращаше към зеленикавото нощно небе спомена за своите деца и проклинаше луната и нейното сияние, което тъчеше тънка измамна мрежа, съединяваща завинаги мъртвите и живите, безнадеждността на небитието и всемогъщата вечност на битието.

Султанът умря преждевременно и умряха всичките й надежди. Навсякъде се възцари страшна пустота. Сега ненавиждаше Сюлейман както никога по-рано. Не можеше да му прости, че я напусна в такъв момент. По-добре той сам да бе довел докрай смъртните разпри между синовете си. Но да стовари всичко на нея? Защо й е това наказание? Стоеше пред султанските покои безпомощна и беззащитна. Като безмълвен младенец, като не-виждащ стрелец. Когато мъжът е между живота и смъртта, жената няма какво да прави там. Дори и да е най-могъщата султанка. Къде да иде, къде да се скрие, къде да търси спасение?

В лабиринтите на харема султанката срещаше тъмни фигури, които я молеха да отиде да почива, мъчеха се да я утешат, но за султана мълчаха, бояха се да говорят за смъртта, а други вести нямаха.

Тя излизаше в покритите с бял мрамор дворове, вслушваше се в шума на шадраваните, заставаше под дърветата и се вглеждаше в подвижната завеса на синкавата нощна мъгла, където й се привиждаха движещи се в странен танц заблудени души, които се мъчеха да намерят тихо убежище сред това измамно, непостоянно златисто трептене, без да знаят, че тук никой никога нищо не може да намери, а

всички само губеха, губеха завинаги. Място на вечни загуби. Проклятие! Проклятие!

Султанът не се съживяваше, но не беше и мъртъв, както упорито твърдеше неговият главен лекар Рамадан. Беше твърде внимателен, за да каже веднага страшната истина. Роксолана отиде в Кубеалтъ[1] и повика там великия везир и Баязид. На главния евнух Ибрахим, за да не стърчи по навик на входа, нареди да им носи вести за султана. Баязид искаше да отиде да види баща си, но тя не му даваше да се отдели от нея. Струваше й се, че щом се отдели, вече няма да го види жив.

Седяха чак до разсъмване, мълчаха и чакаха. Какво?

— Дали да не свикаме Дивана? — несмело попита внимателният Ахмед паша.

— Защо? — хладно го погледна Роксолана. — Това ще направи султанът. Може би новият.

— Нека всемогъщият аллах дари живот на великия султан Сюлейман — избърбори садразамът.

— Ами ако негово величество падишахът постави престола на царственото си съществуване в просторите на вечния рай? — жестоко мълвеше Роксолана. — И ако султан стане шехзаде Селим, а за негов велик везир бъде провъзгласен омразният Мехмед Соколлу, този убиец на сина ми Мехмед, виновник за много раздори, грабител и отстъпник? Какво ще стане тогава с вас, почтени Ахмед паша?

— Ваше величество — оглеждайки се наоколо уплашено, тихо прошепна предпазливият царедворец, — какво трябва да направя? Съветвате ме да премахна босненеца ли?

В отговор тя прочете един стих на Муханаби:

Не в малките, в големите дела
герой мъжът ще стане.
Делото дребно ражда страх от смъртта,
а от великото иде вкусът на смъртта!

Утрото не им донесе нищо, денят също. От Кубеалтъ те излизаха само по природна нужда, за съня забравиха, ядене им носеха от султанската кухня направо в залата за заседания на Дивана. Вестите не

бяха утешителни. Султанът беше като че ли жив, но не идваше в съзнание и хем съществуваше, хем не съществуваше. Тази неопределеност не даваше възможност да се прибегне към решителни действия, а в същото време Роксолана трябваше да сломи нерешителността на Ахмед паша. Не героизъм, не благородство и не коварство, а само отчаяние я тласна към заговор срещу султана. Не можеше да се примири с мисълта, че султан ще стане Селим, а не нейният любим Баязид. Селим е бездушен, а всички бездушни са жестоки. Той ще изпълни кървавия закон на Фатих, ще убие своя брат и всичките му малки синове и сърцето му няма да трепне. А Баязид ще послуша нещастната си майка. Той не би убил брат си, дори да стане султан. Той е толкова добър. Дори кучетата чувствуват добротата му и винаги се втурват подире му на цели сюрии веднага щом се появи по улиците на Стамбул.

Ахмед паша шепнеше уплашено:

— А волята на великия султан?

— Тя би могла да се промени, ако не беше тази внезапна смърт на негово величество. Тази смърт може да донесе неизброими страдания за всички. Аз вече виждам кръвта, която тече между чалмите и брадите. И вашата също, садразам. Тя не ви ли плаши?

Но Ахмед паша се колебаеше, мъчеше се да разбере нещата, мрънкаше. Ако стане султан шехзаде Баязид, тогава какво ще се случи с шехзаде Селим? Тя с насмешка повдигаше вежди и търпеливо му обясняваше. Става дума преди всичко за него самия. За да остане той и занапред велик везир. Това е възможно само ако Соколлу бъде премахнат завинаги и ако Баязид стане султан. Шехзаде Селим междувременно трябва да бъде изпратен със сигурна охрана (за да не му причини някой нещо лошо) в летния султански дворец на Босфора. Рустем паша ли? Той е дамат, това му стига. От днес нататък тя вече не е султанка, а валиде. И не султанът е над нея, както е било досега, а тя е над султана, защото той й е син, а тя негова майка. Тя е равнодушна към властта, но благополучието на държавата и всички земи и хора по тях е над всичко.

Така минаха още един ден и една нощ. А на разсъмване дойде главният султански лекар Рамадан и съобщи:

— Великият падишах се върна към живота!

— Не е вярно — тихо промълви Роксолана, чувствувайки как световете рухват над нея, затрупвайки дребното й тяло под своите отломки. — Това не може да бъде!

— Султанът поиска вода и попита за вас, ваше величество! Тя дълго седя вцепенена, после каза:

— Султанът вече не може да се върне към живота. Чувате ли? Трябва да се смята за мъртъв.

Стана и тръгна да излиза от Кубеалтъ. На прага се спря, извика Баязид и бързо му зашепна в лицето:

— Вземай хората си и бягай при онзи самозванец. Донесеш ли главата му на султана, ще бъдеш помилван. Не се бави, докато още можеш да излезеш от вратата на Топкапъ и Стамбул! Ох, да имаше и ти двойник! Да изпратим двойника при двойника — и нека се бият. Но няма спасение — трябва сам да отидеш.

— А вие, ваше величество? — изплаши се той за нея.

— Ще остана тук. Да защищавам твоя живот. И своя. Той хвана ръцете на майка си.

— Но как така? Как?

— Така, както го правех досега. Понеже съм нужна на децата си само с моите мъки.

Ахмед паша съвсем се объркa. Опита се да задържи при себе си Рамадан, като уж разпитваше за състоянието на падишаха, а в същото време се надяваше, че без мъдрия арабин там всичко ще стане от само себе си и султанът ще напусне завинаги този свят. Но и не смееше да задържа дълго лекаря, за да не се досетят за престъпните му намерения, особено след като огромният главен евнух изпрати султанката до нейните покои и поглеждаше садразама не твърде доброжелателно с изцъклените си босненски очи. И той бе босненец, както и Мехмед Соколлу. От тези хора не чакай милост.

Най-сетне великият везир реши сам да отиде до султанските покои, та ако се яви възможност, да честити на негово величество падишаха оздравяването и веднага да разпрати вестоносци по столицата с добрата вест.

Не го задържаше никой, а и той не задържаше повече при себе си султанския лекар.

Изминаха още три дена и три нощи, откакто султанът бе отворил очи и бе попитал за Хасеки. Тя не дойде при него и той не я викаше

повече, макар че смъртта се бе отдалечила от него окончателно. Дали беше още твърде немощен, или вече беше подушил измяната й? Може би сега мисли как да я накаже? Лесно е да се осъди държавната измяна, но как да се осъди човешката? И кой би могъл да му разкрие нейната невярност?

Съжаляваше, че нейният верен Хасан не беше до нея. Той би й донесъл всички вести, добри и лоши, а при нужда и би я защитил от опасност, а ако се окалсеше, че и той е безсилен, би я предупредил навреме. Но сега тя трябваше да разчита само на собствените си сили и на щастливата съдба.

---

[1] Залата за заседания на Дивана. — Б. а. ↑

СЛУЧАЙНОСТИ

Нищо в света не се губи, само понякога е трудно да бъде намерено.

Така се бе запазил в човешката бъркотия на Топкапъ евнухът Кючук, същият онзи жалък дребен готвач, който преди двадесет години бе заловен в Босфора с крадени овни и бе изправен през нощта пред безпощадните очи на великия везир Ибрахим. Отдавна вече бе изчезнал дори и споменът за всемогъщия някога грък. Колко прекрасни, ценни и благородни хора бяха загинали, разрушени бяха градове, поробени цели земи и унищожени големи и малки държави, а тази жалка човешка отрепка не се бе изгубила, не бе изчезнала и не бе станала жертва на господствуващата навсякъде жестокост, а продължаваше да живее както и преди в дебрите на султанския дворец, преживя какво ли не и оцеля като червей в ябълка, държеше се здраво като кърлеж в овча козина. Да се каже, че Кючук просто е оцелял, е все едно нищо да не се каже. Ако би възкръснал Ибрахим, свидетелят на най-голямото потъпкване и унижение на Кючук, той никога не би познал малкия омърлян евнух в сегашния готвач на великия везир — добре гледан, обвит в коприни, чист и напарфюмирай като султанска одалиска. Сега в заплетената йерархия на султанските кухни над Кючук стояха само мюшерифите — знатните надзиратели на този сладък ад и пазителите на здравето на падишаха. Всичко останало беше по-долу от Кючук, подчиняваше му се, слугуваше му и послушно изпълняваше неговите разпоредби, капризи и желания. Кючук ходеше сред своите подчинени като истински паша, поучаваше ги какви трябва да бъдат онези, които готвят храна за най-знатните особи на империята — чисти и спретнати, с бръснати глави, с измити ръце и изрязани нокти, трезви, не свадли-ви, покорни, бързи, старателни и добре да познават вкуса и изискванията на онези, които стоят по-високо. Храната за човека е същото, каквото е словото. С дума можеш да пробиеш дори най-здравите стени, в които не може да направи пробив никоя войска, и по същия начин през стомаха можеш да се добереш до сърцето дори на такъв човек, който и сам не знае, че има сърце.

Курабийка с мед ще накара дори еничарина да омекне. Кючук беше благодарен на случая, който го доведе в султанските кухни и го остави там, а още по-благодарен беше на онази случайна нощ, която някога започна за него със смъртен ужас, но изведнъж се обърна в неочаквана тайна власт над всичко, което виждаше и чуваше.

През онази нощ великият везир Ибрахим каза: да следи любимката на султана Хурем и всичко научено за нея да пуска в собствените му уши.

Кючук тогава нямаше друг избор. Или да се съгласи, или… смърт. Ако не беше онзи нещастен случай, който изправи жалкия роб пред всемогъщия садразам, Кючук така щеше и да си прекара живота в своята робска неизвестност, без да прави никому нито добро, нито зло. Но сега ставаше дума за собствения му живот. Никой не може да бъде упреквай в това, че не обича бесилото. Такива като Кючук нямаха в живота си друга цел освен самосъхранението. Затова те лесно прощават на онези, които им причиняват зло, както забравят и стореното добро. Такива роби не са нито отмъстителни, нито благодарни. Те са просто равнодушни към всичко. Ако попитаха Кючук обича ли султана и султанката, той би се заклел в аллаха, че ги обича повече от всички хора на земята и дори повече от целия свят. В същото време Кючук обичаше собственото си кутре на крака повече, отколкото всички предишни и бъдещи султани. Ненавиждаше ли Роксолана? Смешен въпрос. Че защо да я ненавижда? Особено пък след като и тя беше почти такава робиня, какъвто бе и той. Е, вярно, тя стоеше по-близо до султана. И може би тя помнеше произхода си по-добре от Кючук, който не знаеше за себе си нищо освен смътните спомени за някаква далечна земя, за овце и планини, за нежен ек на чан в стадото, който размекваше душата, и за море, удрящо се в скалите. И още помнеше болката. Както се сви някога от тази болка сърцето му, така и не се отпусна вече. Какво общо имаше тук Роксолана? Тя нямаше никаква вина за нещастието му.

Но случаят му посочи именно Роксолана. И Кючук се подчини на случая. Събираше незабелязано за Хурем всичко, каквото можеше да научи. Слагаше на евнусите по-тлъсти парчета месо, предизвикваше ги към шеги, клюки и сплетни, към злобни приказки.

И пак се намеси дивият, безсмислен и страшен случай: великият везир Ибрахим бе убит и за него изобщо не се споменаваше, а Кючук

остана сам, без повелител и покровител и не знаеше сега да продължи ли подлото следене на Роксолана, или да се спотаи тихо сред огромните бакърени казани в султанската кухня и да си живее така, както преди онази нощ, когато беше заведен при садразама. Спомняше си предишния живот и въздишаше. Както и всички придворни тогава той се мъчеше да се задържи между живите и мъртвите и беше щастлив, но тогава още не бе познал вкуса на властта — сега вече бе отровен от нейното омайно биле и с ужас чувствуваше, че е завинаги, навеки. Наистина непосредствено след смъртта на Ибрахим живееше не толкова с усещането за тайна власт над живота на Хурем, колкото със страх: ами ако великият везир е наредил още някому да приема доносите на малкия султански готвач и този неизвестен вземе, че се появи и викне: „Хайде, казвай какво имаш, долна отрепка, син на свиня и куче!“ Както е казано: „Наистина бог бързо наказва.“

И ето така, очаквайки всеки ден и всеки час кому е предал Ибрахим пропадналата му душа, Кючук продължаваше да следи и дебне, събирайки троха по троха всичко, което можеше да се събере за Роксолана: какво ядеше, как спеше, какво казваше, къде ходеше, как се обличаше, с кого говореше, кому се усмихваше, какво бе помислила и какво намислила. Прозорците в харема бяха двойни и с такива широки междини между цветните стъкла, че евнусите можеха да залягат там, да виждат и подслушват всичко, оставайки сами невидими и в неизвестност. Всичко научено евнусите трябваше да съобщават на своя повелител главния евнух. Но кой можеше да знае дали му е казано и предадено всичко, затова Кючук винаги можеше да си купи срещу някое по-тлъсто парче месо нещо скрито от главния евнух и от самия султан и да се наслаждава на своята осведоменост, безнаказаност и тайна власт.

Живеейки в постоянен страх и със съзнанието за тайна власт над султанката и непрекъснато очаквайки да се появи опасен пратеник от мъртвия Ибрахим, Кючук постепенно започна да ненавижда Хурем. Първите си доноси за нея той правеше равнодушно, без да изпитва никакви чувства към султанката, дори без да й завижда като другите и без да вярва нито в нейните магии, нито в коварството й. Но колкото повече време минаваше, толкова повече го обземаше тъпа и люта ненавист към тази непристъпна жена, смятайки, че всичките му нещастия са по нейна вина и сегашното му несигурно положение е

също по нейна вина. Студената и търпелива омраза може да надживее всяка друга страст. Кючук отдавна вече бе разбрал, че никой няма да го потърси, понеже Ибрахим, както личеше по всичко, не бе казал никому за своя доносник от султанската кухня.

След смъртта на гърка вече се бе сменил един велик везир, втори, че и трети и както бе започнало още при Ибрахим, Кючук приготвяше за тях храна и лично следеше как се поднася тя на садразама. Той вече се надсмиваше над предишните си страхове и често, затваряйки се в тъмната си стаичка, поставяше пред себе си бял овнешки череп и подигравателно се обръщаше към него: „Ох, Ибрахиме, Ибрахиме, свърши се твоята. Останаха само костите ти.“ Би трябвало да добави: „Някога и с нас така ще стане!“, но се спираше овреме. Да умира, който иска, а той ще живее, той иска да живее! Продължаваше да подслушва, да събира сплетни и клевети и с годините така усъвършенствува своя проклет занаят, че понякога се чувствуваше едва ли не всемогъщ, знаейки за всички всичко скрито и покрито.

Известно време Кючук се наслаждаваше на скритата надпревара с хората на Хасан ага, които събираха отвсякъде новини, за да ги носят на султанката, без да знаят, че в огромния дворец Топкапъ живее един незабележим дребен готвач, който пък събира тихо, но упорито новини за султанката. Защо? Кому и с каква цел бяха нужни те? Сега вече и сам не знаеше. Отначало се наслаждаваше на своята тайна, след това започна да чувствува сякаш някакво безпокойство и объркаността, а след време истински заболя.

Кючук с ужас осъзна, че само събира всичко в себе си и го пази вече дълги години, без да го Споделя с никого, трупа го в собствената си памет като че ли за себе си, за собствено удоволствие и се сравняваше в безкрайната си гордост със самия аллах: „Зрението не го обхваща, но той обхваща зрението.“ Години наред той неразумно се гордееше с това, че проследява всяка крачка на най-могъщата жена в империята, ласкаеше се от мисълта, че е изключителен, различен от обкръжаващите го, че ги превъзхожда.

Но Кючук не се освобождаваше от нищо, всичко си оставаше у него и тежеше като камък, като олово, отравяше го, задушаваше го, потапяше го в смрад и нечистотии, забулваше го в адски дим. Натрупаните в него доноси напираха да излязат навън, както се мъчи

да излезе от човека всичко ненужно и излишно. И той вече не се чувствуваше като жив човек, а бе някак си мъртъв. С мъка поглеждаше помощниците си в кухнята, завиждаше на спокойствието и безгрижието им. Външно животът бе за него сякаш верига от уморителни задължения и изнурителна всекидневна работа, а всъщност колко благородно беше всичко в сравнение с това, което ставаше в пропадналата му душа!

Може би този човек така щеше и да си свърши, всъщност без дори и да се е родил за живота и света в своята безсмислена потайност и безцелна престъпност, ако не беше станало така със султан Сюлейман по време на пищното посрещане, подготвено от султанката и техния зет Рустем паша.

Султанът лежеше в покоите си в несвяст и може би дори мъртъв, а султанката със сина си Баязид и Ахмед паша се бяха затворили в Кубеалтъ и не пускаха там никого, макар и всички да се досещаха — султанката се съветва със сина си и садразама как да вземат властта, кого да премахнат, кому да свалят главата, на кого да се опрат и кому да не вярват.

Но каквито и тайни да имат хората и с каквито и важни работи да са заети, те все пак не могат вечно без ядене и трябва да пуснат при себе си тези, които ще ги нахранят — така Кючук като главен готвач на великия везир все пак успя да проникне в Кубеалтъ с подносите с ядене и напитки. Там той започна да се разпорежда, да подвиква на помощниците си и да проявява почтение към високите особи, пред които се беше озовал, и макар че бе изгонван неведнъж позорно от Баязид, все пак долавяше по някоя дума, някой поглед или дори мълчание и като прибавяше и своите неизчерпаеми запаси от тайни подслушвания, подозрения и подлости, вече не се съмняваше: „Заговор.“ Всъщност без да е чул ни една дума, той вече долавяше дори непроизнасяни неща, а от най-обикновения разговор на Роксолана и Ахмед паша за градините на Топкапъ от само себе си му се натрапваха опасни и престъпни думи: „Трябва да се повали старото дърво и да се посади ново.“ Заговор, заговор! Нищо не съществува, докато не се назове. Кючук беше уверен, че султанката крои заговор срещу падишаха. Няма защо да търси съучастници, те са край нея, та сега само трябва това да се назове, да се разкрие и да се съобщи на негово величество — и раздвоеният живот на Кючук ще намери своето

оправдание така, както виновниците ще получат най-сетне своето наказание. Нали е казано: „Вкусете тогава наказанието, което ви се дължи…“

Още без да знае нищо, Кючук вече беше уверен, че е разкрил заговор. Сега трябваше да съобщи незабавно за това. Но на кого? На султана? Султанът лежи ни жив, ни мъртъв и при него не пускат ни една жива душа. На кого тогава? При кого да отиде? При великия мюфтия? Той знае само да се моли и да проклина, а тук е нужна сила. При шехзаде Селим? Но можеш ли стигна до него и ще вземе ли той да те слуша, особено пък когато става дума за родната mv майка?

В отчаянието и безизходицата Кючук се втурна при султанския зет Рустем паша. Беше му слугувал цели десет години и знаеше каква злоба таи зетят към Ахмед паша, който му отне държавния печат, и реши да каже на везира не цялата истина, а само половината — за Ахмед паша, а после той да прави каквото иска. Ако всичко свърши само с това, че зетят смъкне Ахмед паша и отново стане садразам, то тогава той, Кючук, ще има изгода — може би ще бъде смятан за най-доверения човек на султанския зет.

Кючук намери веднага Рустем паша, който сновеше с другите везири нагоре-надолу из Топкапъ с надежда, че ще бъде допуснат в Кубеалтъ, затова, когато се сблъска във втория двор с нещастния си главен готвач, не се учуди кой знае колко. Кючук се кланяше до земята и едва не пълзеше пред Рустем паша.

— Какво искаш? — попита мрачно зетят.

— Искам да поднеса до вашите преславни уши една вест.

— Вест ли? — учуди се Рустем паша. — Знаеш ли колко се мотаят такива като тебе тука?

— Известие за държавна измяна — прошепна Кючук. Рустем го сграбчи за яката, вдигна го и го тръшна на земята.

— За какво, за какво? Я кажи всичко. Но ако излъжеш нещо, от тебе ще останат само ушите.

Кючук започна да шепне за Ахмед паша и за убийствата, които трябвало да станат, че животът на султана е застрашен и че…

Султанският зет хвана със силната си ръка нищожния евнух и го повлече след себе си.

— Ще бъдеш с мене — боботеше Рустем, — ще бъдеш там, където съм и аз. Не търси мъртви коне да им сваляш подковите. Всяка

птица от езика си загива.

След това изведнъж викна на хората си, които го съпровождаха.

Така над този нищожен човек се затвори кръгът от случайности, които бяха станали и трябваше да станат и го погребаха под своите отломки. Защото в този живот няма нищо по-вероятно от смъртта.

ОТМЪЩЕНИЕТО

Роксолана се бе обкръжила с жени — стари, млади, важни, влиятелни и просто без всякакво значение. Криеше се между тях, обвиваше се с тях като с облак и стоеше сред този непостоянен, люлеещ се облак, а би могла да стои на облака като вседържател.

Но султанът оживя и цялата сила се стичаше към него, притихналият свят лежеше в ръката му и отново тази ръка трябваше да стане за Роксолана ръката на съдбата.

Тя прекара цял ден в градините на Топкапъ под харема, които гледаха към Златния Рог и Стамбул. Денят не й донесе нищо. Султанът оживя и се молеше в джамията за спасението си. Той не я викаше, може би изобщо не си спомняше за нея, може би съвсем я беше забравил. И всички я забравиха. Дори главният евнух Ибрахим беше изчезнал някъде, изчезнали бяха всички евнуси и не я дебнеха, не я следяха, сякаш я подтикваха: „Бягай! Бягай на свобода!“ А къде има за нея свобода, зад какви стени, сред какви простори и безкрай на времето.

Седя в своите мраморни позлатени покои, без да мигне до сутринта, и неволно се вслушваше във всеки шум. Сърцето в гърдите й трептеше в очакване на неминуемото.

Защо никой не идваше при нея? Великият везир Ахмед паша изчезна някъде, главният евнух се беше скрил, а Сюлейман мълчеше, тежко мълчеше. Узнал ли беше вече, че тя бе искала смъртта му? Но бог вижда, че тя не го е убивала и не е изпращала убийци, понеже той лежеше мъртъв. А може ли да се желае смърт за мъртъв човек?

На разсъмване изведнъж неочаквано се появи зет й Рустем. Отначало дращеше по вратата като изпъдено от стопанина си куче, а после се провря до белите килими в приемната на султанката. Беше по-мрачен от когато и да било, а лицето му под черната брада беше посиняло като на удавник.

— Какво ти е? — вяло се поинтересува Роксолана.

— Ваше величество, пак съм велик везир.

— И затова ли дотърча да се похвалиш толкова рано?

— Ваше величество…

— С цената на какво? Уби ли някого?

— Да беше така…

Тя го погледна по-внимателно. Познаваше твърде добре този човек, към когото някога беше благосклонна, после го намрази, а след това отново бе принудена да го покровителствува, за да изстине отново, този път навярно завинаги.

— Аха — каза тя, без да крие злорадството си, — вече зная, трябва да убиеш някого. Може би мене? Затова си дотърчал преди съмване. Не си могъл да дочакаш утрото.

Рустем падна на колене и като мучеше тъпо, запълзя по килима към нея.

— Ваше величество! Мамо!

Роксолана гнусливо се отдръпна от своя зет.

— Каква майка съм ти аз?! Искаш да напомниш, че ти дадох дъщеря си ли? Тогава знай — не аз ти дадох Михримах, а султанът. Убиецът искаше да има за зет също убиец. Не уби ли ти Байда? А аз, ако се надявах след това да се пречистиш, то само защото имаш славянска душа. Но сега вече зная: човек може да говори един и същи език с тебе и да е най-големият негодник. Езикът няма значение. А душата? Можеш ли да я видиш у човека? Бях сляпа и сега трябва да плащам. Та за какво дойде — да се хвалиш или да убиваш?

— Ваше величество, умолявам ви, изслушайте своя роб!… Наистина роб, и всички тук са роби, може би дори и султанът е също роб, само тя е свободна, защото не се поддаваше на никого и на нищо не се поддаде. Не се боеше нито от заплахи, нито от предсказания.

„Кълна се в звездите, които се възвръщат, които се движат бързо и се скриват, кълна се в нощта, която се спуска, и в зората, която идва — ще се боря дори с безнадеждността, за да придам на самата смърт високия смисъл на живота, както зърното, което умира, за да живее отново и отново неизтребимо, вечно.“

— Кръвта пада върху тебе и твоя султан като листата по земята.

Изрече ли го, или само си го помисли? Както и да беше, Рустем се размърда тромаво, свивайки се от погледа и думите й.

— Ваше величество! Нима вината е моя? На слепци огледала не продават. Дойде човек и каза, съобщи.

— При кого дойде?

— При мене. До султанското ухо не можа да стигне. Без придружител и до ада не можеш стигна.

— Тебе ли избра за придружител?

— Един нищожен евнух от кухните. Изпратих го в ада. Но вестта беше вече у мене. Какво можех да направя, ваше величество? Такова престъпление. Измяна. Благодарен съм на аллаха, че той избра мене за посредник. Иначе, кой знае… Сърцето е като стъклен дворец, строши ли се — вече не можеш го залепи.

Тя се намръщи:

— Можеше и да не споменаваш за своето сърце.

Но Рустем трябваше да изкаже всичко, сякаш се надяваше да пречисти душата си.

— Когато пред тебе има голяма джамия, не бива да се молиш в малка. Аз се втурнах към негово величество султана. Нали онзи подъл доносник каза, че заговорът срещу падишаха е скроен от Ахмед паша.

Заговор срещу падишаха. Заговор, заговор, заговор… Не й трябваше да се свързва с Ахмед паша. Не на всяко дърво можеш да се опреш.

— И какво? — без да иска, попита зет си.

— Ахмед паша се опита да хитрува и тука. Когато го изправиха пред султана, пое цялата вина върху себе си, падна на колене, започна да моли за наказание и прошка. Долни хитрости, както винаги у този човек. Но когато го смъкнаха в подземието на Топ-капъ, когато там дойде и сам падишахът и започнаха да трошат костите, Ахмед паша издаде…

Рустем паша замлъкна и започна да бърше потта от лицето си.

— Та кого издаде? Мене ли? — спокойно попита Роксолана. Рустем паша мълчеше.

— И кого още? — рязко попита тя.

— Шехзаде Баязид — шепнешком отговори даматът.

— И никого повече?

— Никого повече, ваше величество.

— И ти си изпратен да ме убиеш?

— Аз дотичах сам.

— Да ме убиеш?

— Ваше величество, да ви кажа!…

— Не се ли уплаши, че можеш да бъдеш наказан? Той мълчеше и се свиваше на килима.

— Какво знаеш за Баязид? Нищо ли не е разпоредено?

— Не още.

— Добре. Пази Михримах. Може поне моята смърт да ти помогне.

— Ваше величество, аз ще ви помогна!

— Върви си! Сама ще посрещна султана и убийците му.

— Ваше величество!…

— Върви!

Едва сега можеше най-сетне да признае, че е останала съвсем сама на белия свят. Само преди ден-два й се струваше, че може да стане всемогъща и да изпълни всичко, което бе мислила и премисляла, че нищо не стои вече на пътя й, но отникъде нямаше и помощ. Двамата синове, които й бяха останали, вече не й принадлежаха. Единият трябваше да се спасява от гнева на падишаха, другият равнодушно чакаше трона. Тя викаше мъртвите си синове, но те й отговаряха с мълчание. До вчера все още вярваше, че тя е единственото прозорливо и разумно същество сред обграждащото я неподвластно на разума и изпълнено с престъпни инстинкти озверение, но — о ужас! — сега трябваше да се убеди, че някаква невидима сила я тласкаше към гибел също както и онези зверове — жалко и унизително зрелище.

Прехвърляше в паметта си годините, прекарани в неволя в златната клетка на султанския дворец, виждаше се като нещастно момиче, което се опитва с песните и танците си да се избави от ужасите на живота и което покорява младия султан с чара си. После стана първокласна самка, която всяка година даряваше на падишаха по един син и лежеше върху зелените покривки на неговото ложе като млада трева, непрекъснато стъпквана с безжалостна наслада. Най-сетне мъдростта, която винаги бе с нея, мъдростта, посята още в бащиния дом, възтържествува и започна да дава щедри плодове, а плодовете на мъдростта биват и сладки, и горчиви. Падна й се да изпие докрай горчивата чаша. Какво пък, няма да се уплаши, няма да отстъпи.

Неочаквано за себе си Роксолана плесна с ръце и нареди на появилата се в стаята слугиня да донесе писмен прибор. След това веднага забрави за разпоредбата си и дълго се къпа в топла гюлова

вода, разглеждаше пред огледалото едва забележимите бръчки в ъглите на очите си, прекарваше бавно длани по копринените си бедра, любуваше се на стройните си стегнати крака. „Постарай се да се сдобиеш с крака, които ще ти помогнат да се спасиш в деня на Страшния съд.“ Да плаче ли, или да се смее! Нима ще трябва да умре още днес? И нима това тяло като зюмбюл от самотните султански сънища няма да живее повече; и това лоно като огнен топаз; и тези очи като сапфири на немощ и болка; и тези уста като прохладен рубин. Затова пък ще се освободи душата й, ще се възнесе като брилянт, хвърлен в уличната кал и вдигнат след това оттам от височайша ръка. Чуваш ли, султане? Пали огньове, за да сушиш своите тъпани, намокрени от сълзите, пролети за убитите от тебе, сълзите женски и детски, сълзите на земята, небето и самия бог. И аз ще изгоря на тези огньове и само нашата любов, надживяла всички твои престъпления, ще ни посети в тъмата на нашите гробове!

Усмихвайки се горчиво, Роксолана шепнеше словата на древен арабски поет: „О приятели! Виждали ли сте в живота жертва, която плаче от любов към убиец? Ние и двамата плачехме или бяхме готови да заплачем от любов един към друг, и нейната сълза се отрони преди моята.“

Едва сега си спомни за намерението да пише на султана и се уплаши, че няма да успее. Разплисквайки водата, оставяйки върху разноцветния мраморен под мокри следи от малките си тесни крака и отстранявайки слугините, които се втурнаха да я изтриват, тя изскочи гола от къпалнята, сви се на диванчето в своята обновена от архитекта Синан стая (преди смъртта, преди смъртта!) и започна забързано да пише, без да внимава за стройността на речта, само и само да каже на този мрачен човек в златна обвивка всичко, което искаше да му каже. В тези думи се изливаше нейният дух, който се изтънчваше, изостряше и закаляваше в противоборството с най-големия враг в живота й, с врага, който сляпата ръка на съдбата бе направила неин най-близък човек:

Отчаяние мое, мой враг безпощаден!
Твоят дух е отровен, а силата ти гибелна.
Дяволът ли ти е помощник или бог,
но всички усилия в теб се разбиват.

Ти страшен си и силен, и желан и скъп
еднакво и в любов, и във омраза.
До мен ли си или в страни далечни,
държиш ме както звяр нещастна плячка.
За мен ти знаеш повече от всички богове,
защото си ме обградил с очи всевиждащи.
Ни дума мога аз да скрия, ни въздишка,
ни поглед, ни печал, ни разочарование.
Знаеш нощите ми на очакване
и пътечките в градините, и сънищата над морето.
Но заслепен от своето могъщество, ти не видя
каква ненавист във сърцето ми нараства.
Престъпнико, убиецо, фалшив законодателю!
Неправедно събираш славата и данъка на моите въздишки.
Спахиите ти все вървят под тътена на тъпаните
и светът се руши като свличащи се планини.
Надсмиваш се на моя бог, на моите песни и вълнения,
презираш земята и всичко живо освен себе си
и не виждаш острото копие в ръката ми,
издигната над теб безжалостно и страшно.
О, враг любими! Не мога без тебе!
Глухи нощите ще бъдат без твоите въздишки,
неми и посивели пътищата — без твоите стъпки,
тъмни небесата и водата без твоите очи.

Дълго седя впила поглед в изпъстрения с почерка й лилав лист хартия. И това ли е нейното отмъщение? За собствените й обиди, за родната земя и за целия свят? Но какво я засяга светът и интересува ли се светът за нея? Беше жена, а за да бъде напълно щастлива, жената трябва поне понякога да се чувствува слаба и беззащитна. Поне пред лицето на смъртта. Взе калема и добави отдолу:

„Исках да се скрия от слънцето в сянката на златния облак, но

хладният вятър прогони облака. Вашата нещастна Хурем Хасеки.“

Както си беше гола изтича към вратата. Мъртвите нямат срам.

— Ибрахиме!

Главният евнух беше там. Вече пазеше султанката да не изчезне. „Нека отпият шербета на отмъщението от чашата на нашето могъщество.“

— Влез! — заповяда султанката на главния евнух.

Дори главният евнух бе принуден да притвори очи от ослепителното сияние на Роксоланиното тяло. Не се осмеляваше да погледне това, което не смееше да погледне никой, без риск да си загуби главата. Тя запечата писмото с печата си и го сложи в ръката на главния евнух.

— Занеси го на негово величество падишаха! И не се бави! Искам да съм още жива, докато султанът го чете.

Ибрахим се поклони мълчаливо. Сякаш не чу последните й думи или пък не искаше да уверява султанката, че не я заплашва нищо.

Стоеше като вцепенена на мястото, на което даде на Ибрахим своето писмо. Даде всичко, каквото имаше. Светът за нея свършваше. Ето така свършва светът. Как се молеше нейният баща във великия четвъртък на Страстната неделя? „Нека всяка плът човешка замълчи, да стои със страх и трепет и нищо земно да не по-мишлява…“

Слънцето, показало се над Босфора, пръсна златни искри от другата страна на разноцветните стъкла и Роксолана неволно извърна лице натам. Върху побелелите й устни се появи далечна усмивка от детството. Внезапно от далечината изплува бащината й църква и по нея прокънтя смях, златната паяжина в далечните ъгли, където едва проникваха слаби светлинки от свещите, затрептя и сърцето й подскочи в гърдите — трябва да живее!

А към живота водеше само един къс дворцов преход. От покоите на Роксолана до разкошните покои на Сюлейман.

Сюлейман седеше в просторното помещение, вслушваше се в шума на водата в дантеления стъпаловиден шадраван и гледаше сложените върху коленете си големи стари длани, учудвайки се и ужасявайки се същевременно колко безнадеждно празни са те. Завладя

толкова земи, а не можа да задържи единствената жена. Пред очите му беше зелената и хладна земя без ветрове и без слънце, лунното сияние, ослепителните мълнии, бурите, утринните роси — помнеше всичко, както помнеше мътните, лениви славянски реки, блата и острови, безкрайните дъждове. Какви дъждове изтърпя! Потоци и потопи, краят на света, изтръпваше от хладното докосване на водата, но всеки път го стопляше мисълта за жената, която го очакваше там в столицата.

Сега, обладан от първичното чувство за своята неограничена власт, трябваше да се бори между величието и безумството, отхвърляйки любовта си към тази жена, забравяйки за чувствата, които вече отдавна не се обаждат и не осветяват тъмния му път, дето трябва да измине. Пътя към живота или към смъртта?

Той никога не даваше живот, а само смърт. Свикнал бе да го прави спокойно, равнодушно, струваше му се, че усъвършенствува живота чрез смъртта, че го пречиства и освобождава за по-високи цели, понеже по-добре е да имаш за поданици покорни трупове, отколкото живи неверници. Сега трябваше да избира между живота и смъртта. Държеше в ръце меча и закона и не виждаше спасение. Мечът и законът. Измяната се наказва с меч. Да се отсече главата и да се постави пред Баб и Кулели. А тялото да се пусне през каменния кладенец в Босфора, в ада. Понеже при опит за покушение срещу султана, за да му се отнеме животът — само закон и меч. Сина си той не може да унищожи, това ще направи неговият брат, когато стане султан и изпълни закона на Фатих. Но тази жена, която живееше като избраница на съдбата, без да има за това никакви заслуги, той трябва да накаже, понеже тя бе посегнала на престола.

Когато от устата на презрения предател Ахмед паша се отрони името на Хурем, Сюлейман не повярва, а след това се зарадва и бързо даде знак на своите дилсизи да затворят завинаги устата на този нищожен доносник. Ами ако изведнъж той вземе да размисли и се откаже от думите си! И развали на султана радостта, че има пред себе си най-сетне истински враг. Нима можеш да намериш такъв враг? Шахът избягваше сблъсъците, криейки се в своите планини. Папите умираха един след друг и само разтърсваха въздуха с проклятията си, които не достигаха до султана. Император Карл, изтощен от противоборството с падишаха, предаде Испания на сина си Филип, а императорската корона на дребнавия Фердинанд. Полският крал се

свиваше уплашен само като чуеше името на Сюлейман. А московският цар Иван? Той беше твърде далече. До края на живота си не можеше да стигне дотук, дори и да поискаше. Човек не може да живее без врагове, а още по-малко един могъщ властелин. Но най-сетне той имаше истински враг, предан и толкова близък, че не ги разделяше дори дишането.

Неговата Хурем, неговата Хасеки е враг. Изменница. Посегнала е на живота му. Искала е смъртта му.

За смъртта — само смърт. Тя ще бъде свършена тук на четириъгълния кожен килим, постлан върху разкошните султански килими. Най-изкусният палач на империята ще й отреже главата бързо, сръчно, без болка, всичко ще остане в тайна, никой не ще види и не ще знае, главата няма да бъде изложена пред вратата Соук чешме, тялото ще предадат на земята — няма да го изгорят, нито ще го хвърлят на лешоядите. Така ще възтържествуват законът и мечът.

Спокойно, с хладно сърце Сюлейман обмисляше всичко, което трябваше да направи. Използваше султанското право и привилегия да размишлява дори когато решението е вече взето. Да, той ще удовлетвори закона и меча. А какво му остава? Да прехвърля в паметта си самотните старчески сънища, да брои капките кръв, които ще изтичат нощем от носа му, и да слуша вика на кукумявката там някъде зад прозорците? И безсмъртната усмивка на Хурем никога повече не ще му засияе и никога вече не ще прозвучи нейният единствен звънлив глас? Машалла! Ни мечът, ни законът могат да заменят любовта. И нищо не може да я замени. Кой е казал, че той трябва да унищожи единственото си скъпо същество на земята. Кой е казал, че тя е виновна? Може би той самият е виновен? Докато си султан, трябва да живееш. Нека умират другите. Умреш ли сам — изравняваш се с всички. Султаните нямат право да умират. Освен това той не вярваше в престъпните намерения на Хурем. Можеше да си позволи лукса да вярва само в онова, в което искаше да вярва. Още повече, че тук всичко беше толкова нетрайно и несигурно. Покушение срещу живота му? Но как може да се посяга на живота на мъртвия? Та нали той лежа мъртъв ден, че втори, че трети. Чули са за заговора на Хурем и неговия по-малък син? Но кой? И да е чул все пак някой, аллах е един, всемогъщ, милостив и милосърден. А в Корана е казано: „О истинно вярващи, наистина между вашите съпруги и деца имате неприятел. Затова пазете

се от тях! Но ако отминете техните обиди и ги извините и простите, и Бог ще е склонен да прости и да бъде милостив.“

Вчера, когато се молеше в джамията „Света София“ за своето възкресение, султанът още не знаеше за измяната на Хурем, затова не можеше да се посъветва с великия мюфтия Абусууд. Ами ако се беше посъветвал? Този учен потомък на асирийците беше упорит като петте хилядолетия на историята. Той би си гладил брадата и упорито би се позовавал на шериата. А шериатът е справедливост, непознаваща ни милосърдие, ни пощада. Заради спокойствието в държавата изменниците трябва да бъдат унищожени — така твърди шериатът. И мюфтията ще повтаря тези слова, понеже над него е аллах. Но нали аллах е и над султана? А какво казва аллах? „Ние няма да наложим на никоя душа нещо, което да превишава силите й.“ За неговата душа не е по силите й да убие Хурем. Какво ще даде това? Спокойствие в държавата? Но нали законът не осигурява спокойствие, понеже той не е способен да размишлява. Мюфтията, както и законът, ще поиска само султанът да бъде опозорен. Да бъде унищожена една такава жена ще бъде вечен позор. Нея я познава целият свят. Крале и кралици, прочути художници и учени, посланици и пътешественици, воини и обикновени хора. Нима може да се убие такава жена? Пред нея трябва да се преклони дори законът! Него, Сюлейман, го нарекоха Кануни, тоест Законодателя, защото упорито даваше на света нови и нови закони, без да предполага, че може някога да стане тяхна жертва. С походите и разума си той завоюва величие и разбираше, че най-първият признак на величието е да се покоряваш на закона, както му се покорява всеки простосмъртен, макар и да знаеш, че законът не ти дава избор. Но като султан притежаваше и меч, тъкмо мечът му даваше избор. Мечът или наказва, или е скрит в ножницата. Кой ще му попречи да остави меча си в ножницата? Величие може да се постигне и в любовта. Нали не току-така прочутият италиански художник бе казал за него: „У великия човек и любовта е велика, ако сърцето му е завладяно от необикновена жена.“

Той беше несправедлив и жесток към своята Хурем. Оставяше я дълги години сред студените стени на харема. Гледаше равнодушно на смъртта на синовете й, утешавайки се с мисълта, че за трона има достатъчно наследници. Не предотвратяваше нейното остаряване, макар и да забелязваше как се променя лицето й с годините. Годините

оставяха у нея жестоките си следи, но той се утешаваше с мисълта, че Хурем става за него още по-скъпа, а тялото й сякаш още по-нежно, от него изчезна буйството и несъвършенството и то беше като райски подарък. Казал ли й беше някога това и можеше ли да й го каже в своята султанска застиналост?

Даваше всичко за своите закони и своите воини. А неговите закони и неговите воини живееха само с очакването на война и смърт. И неговата Хурем, единственото живо същество в това царство на умирането — нима и тя трябва да даде живота си?

Опитваше се да си я представи. Знае ли тя за неговото колебание между нейния живот и смъртта? В златистия полумрак изплува нейното лице, но то бе затворено, не се обръщаше към него ни с една своя черта, не трепваше, не даваше никакви признаци на живот. Като крепост, която искаш да превземеш с пристъп, лицето бе затворило всички свои врати, вдигнало бе всички мостове и бе изпречило непоколебими защитници — твърдостта и непреклонността, и не можеш да погледнеш зад рововете и стените.

Ох, как му се искаше да покори Хурем! Да дойде тука, да падне в краката му, да плаче и да моли, да плаче и да моли, а той би проявил великодушието си, би отмъстил за измяната с великодушие, оставайки твърдо-непристъпен, макар и без привичното самодоволство, което винаги изпитваше от високото си положение. Живееше сред пълно покорство и сега се учудваше защо тази жена се е заинатила така и се е затворила пред него като непристъпна крепост. Защо? Как смее? Не разбира ли пред какъв страшен избор е изправен той, нейният повелител и роб?

И не знаеше, че крепостта бе отворила вратите си и бе пуснала конници на бели коне и блеснали на слънцето златни тръби засвириха радостен марш на прошка и проклятие, на проклятие и прошка.

Огромният главен евнух, като се промъкна с рамото напред в просторните султански покои, постави на осмоъгълната масичка пред падишаха златно блюдо със сгънатата виолетова хартия, подпечатана с печата на Роксолана, и изчезна като дух. Нощта се сля с деня, а денят с нощта. Колко дена бяха минали, откакто се бе затворил в своята самота?

Сюлейман протегна към листа ръка и уплашено я отдръпна. Отново посегна към масата, но ръката му се бе наляла с олово и не го

слушаше. Тогава той се наведе с цялото си тяло напред, повдигайки с усилие ръце, строши с трепереща ръце червения печат и се задъха, когато видя написаните от нея думи. Забързания, гъвкав и изпълнен с чувственост почерк, където всяка буква винаги му се струваше отблясък на нейната очарователна, непокорна и вечно неуловима душа. Той завладяваше безкрайните простори и с него нямаше никога нищо друго освен бога, меча и неговия кон, а после идваха тези писма, написани с гъвкавия, забързан почерк и той ставаше най-богатият човек на света и щастието му бе безкрайно. И сега, когато седеше и се измъчваше от съзнанието за своята жестока старост като суха топола, която не дава ни сянка, ни плод, и вече не чакаше отникъде спасение, долетя това най-скъпо писмо и вкусът на живота отново се върна при него, макар само преди миг да му се струваше, че няма вече да се върне никога. Нима обичаше онова, което тя пишеше, повече от нея самата? Може би това е само старостта, когато вече няма да видиш нежните извивки по тялото на любимата жена и угасналата страст няма да се събуди вече в тебе, да извика от миналото сладката сила, да те оглуши като удар на тъпан, да заискри в мозъка като тъмна зора на жаждата. Понеже вече и джамията е рухнала, и минарето е паднало[1].

Хвърли поглед към първия ред на писмото и от гърдите му се изтръгна нещо като стон или вопъл.

Отчаяние мое, мой враг безпощаден…

Преди го изгаряше светлината, излизаща от нея, сега го изгори нейната омраза. Те се изкачваха към висините на любовта заедно, но когато достигнаха върха, той остана да стои там неподвижно, а тя се свлече надолу.

Твоят дух е отровен, а силата ти гибелна…

Оставяше ли му някаква надежда в думите си? С отчаяние и стон той се промъкваше през жестоките редове, надявайки се да прозре

светлина и вярвайки във великодушието на Хурем повече, отколкото в своето собствено.

И бе възнаграден за вярата и търпението, пред него отново засия нейната безсмъртна душа, нейната доброта и милосърдие:

О, враг любими! Не мога без тебе!

Стените на двореца рухваха, земята се разтърсваше, морето поглъщаше сушата, студът вече отдавна го заливаше със студени вълни и изведнъж бликна рязка светлина, върху него падна ярка звезда, прониза го и го ослепи, зашемети го и в същото време озари в него последното зрънце живот, което още можеше да покара над неизбежността и времето и да съедини небето и земята като дъга.

Като се изправи тежко на крака и се загърна с широкия си копринен халат, без да нахлузи дори чехли, тръгна бос по късия коридор, водещ към новите покои на Хасеки.

Не го пресрещна никой, всички се бяха спотаили, бяха изчезнали и замрели и трепереха от нетърпение и разочарование. Султанът отиваше при султанката сам, без съдии и палачи, не викаше никого на помощ, не бе взел дори меч или нож. Може би искаше да я удуши с голи ръце?

Навярно и Роксолана помисли така, понеже когато видя султана с трескав блясък в очите, се олюля насреща му така, като че подлагаше нежната си шия на неговите жилави студени пръсти.

А той, като застена отново или изръмжа, тежко се стовари пред нея на колене, та тя уплашено се отдръпна и дори евнусите, които се бяха спотаили в скривалищата си зад прозорците на Роксолана, уплашено притвориха очи, за да не бъдат свидетели на зрелището, за което всеки можеше да плати с главата си. Никой нищо не виждаше, не чуваше, не знаеше.

Роксолана гледаше султана, виждаше загорялата му жилеста шия в широкия отвор на халата и кой знае защо не можеше да откъсне поглед от една жила, изгърбена като конник, който вечно забързан скача, препуска и не знае накъде. Изведнъж й се стори, че тази жила е станала много крехка и ей сега ще се спука, ще се пръсне и най-сетне ще спре вечния си бяг.

И неочаквано й дожаля за този стар човек, у нея нещо заплака и нададе глас на милосърдие и надежда.

Задавена от ридания, Роксолана се хвърли към Сюлейман, а той внимателно гладеше топлите й коси и глухо шепнеше стих от Руми:

Не ти ли казвах аз, че съм море?
А ти си риба — не ти ли казвах?
Не ти ли казвах — не ходи в оназ пустиня?
Аз съм твоето чисто море — не ти ли казвах?

---

[1] Турска поговорка: „Джамията е рухнала, а минарето стои“ — за стари, но душевно млади хора. — Б. а. ↑

СЕЛИМ

Дните бяха запълнени с празни и дребни церемонии. Молене в джамията „Света София“. Посещение на султана и султанката в джамията „Сюлеймание“, която Коджа Синан вече довършваше. Малки и големи премествания ту в летния дворец на Босфора, ту обратно в Топкапъ. И Хурем беше навсякъде със султана. Той като че ли искаше да покаже колко високо поставя своята Хурем, колко силно ги свързват двамата дългът, любовта и бъдещето. Нищо не се бе случило, нищо не бе станало, всичко бе умряло в тайнствената непристъпност на Топкапъ. Тълпите от търтеи, обкръжаващи султана, трябваше да се убедят в непоклатимостта на трона и постоянствата на чувствата на падишаха, в твърдостта на намеренията му да защищава доброто име на султанката, която бе станала сякаш негова втора същност.

Онези, които очакваха Роксоланината гибел, първи повярваха в новия възход на султанката и се надпреварваха да спечелят нейната милост, като се обръщаха към нея с многобройни дребни молби и тя ги удовлетворяваше, дори само за да се убеди в силата си. И го правеше само чрез султана, изпитвайки търпението му. Към Рустем не се обърна нито веднъж — зетят й беше опротивял навярно завинаги.

Всяко лято Стамбул се задъхваше без вода. В столицата идваше вода от дванадесет села и все беше малко. Край чешмите винаги се трупаха водопродавачи, те откарваха вода на онези, които им плащаха. Султанските суйьолджии разгонваха бедняците. Водата я препродаваха, крадяха или тихомълком я закарваха в овощните и зеленчуковите си градини, правеха шадравани за пиене или я отклоняваха към собствените си хамами, пренебрегвайки закона, според който присъединяването към главния стамбулски водопровод Къркчешме ставаше с личното разрешение на султана. Стам-булските търговци се оплакаха на Роксолана от великия везир Рустем паша, който беше взел почти всичката вода от Безистена и тайно бе я прекарал в градините на своя дворец, издигнат на края на Атмейдан.

Тя отиде при султана и успя да го убеди той да наложи на дамата сто хиляди акчета откуп за откраднатата вода.

Стамбул заговори за справедливостта на Хасеки.

Двама сирийски търговци докараха в Стамбул кестеняви зрънца, от които варяха питие с цвета и горещия дъх на телата на черните роби. Зърната се наричаха кахве. Сирийците откриха в Тахтакьой кахвехане и народът започна така да се тълпи там, че моллите се уплашиха и веднага се завтекоха да се оплакват на шейхюлисляма. Абусууд издаде фетва за забрана на новото питие. Посъветвани от мъдри хора, сирийците отправиха жалба до султанката, прилагайки към жалбата и торбичка с кахве. Роксолана покани при себе си Сюлейман и го почерпи със сирийско кахве.

— Какво е това? — попита султанът. — Не съм пил такова нещо.

— Че кой е пил? — засмя се Роксолана.

— Това питие връща младостта на човека.

— Радвам се, че ваше величество мисли така. За съжаление великият мюфтия е забранил това питие.

— Забранил ли го е? Но защо аз не зная нищо?

— Никой не ви е казал. Шейхюлислямът се позовава в своята фетва на Корана. А в Корана няма нито дума за това питие.

— Как се нарича?

— Кахве.

— А от какво се приготвя?

— От обикновени зърна от дърво, което расте в Арабия. Варят се смлени във вода. Какво непозволено има в това? — Наистина. Ще помисля.

Султанът принуди великия мюфтия да отмени фетвата. Кахвеханетата заляха цял Стамбул като пожар. Скоро те бяха вече около петдесет в Бейоглу, в Бешикташ и дори в султанския Стамбул на отсамната страна на Златния рог.

От Фердинанд, който бе станал император след доброволното отричане на Карл от престола, пристигна посланик — младият фламандец Ож’е Гизлен Бусбег. Той докара богати дарове на султана и султанката, обаче се надяваше да смае тайнствения източен властелин не толкова с подаръците, колкото със своите знания, понеже бе учил в най-добрите университети на Европа и много бе пътешествувал.

Събираше старинни неща, увличаше се от историята, от искуството и от всичко рядко и необикновено.

Сюлейман уреди внушителен прием на императорския посланик. Пред вратата Соук чешме върху огромен зелен килим бе поставен Златният трон от Диванхане и на трона седеше падишахът в златисточервен кафтан с широки, спускащи се свободно чак до килима ръкави за целуване, а до султана бе Хасеки — със светлосиня атлазена рокля със златна мрежа, шията, ръцете и главата й бяха обсипани с диаманти и изумруди, а зелените й очи светеха с тайнствена светлина като целия й живот.

Дворцовият площад бе обграден от три страни от велможи с високи чалми със зелени, червени и сини кафтани в зависимост от положението им, а зад тях неподвижно стърчаха конници на бели коне от султанската охрана, готови да отсекат главата на всеки, който престъпи позволената граница.

Облечен в меко кадифе, с къси „буфан“ панталони и някаква странна барета с перо (всичко изглеждаше твърде бедно в сравнение с тежкия султански разкош), посланикът бе доведен пред трона от велможи със златни жезли и щом стъпи на зеления килим, двама огромни дилсизи го хванаха яко под мишниците и почти го донесоха до трона, и без да му дадат да промълви нито дума, наведоха го към султанския ръкав, за да го целуне.

Жилавият фламандец се опита да се възпротиви, но дилсизите натикаха лицето му в твърдата, изпъстрена с чисто злато тъкан и го дръпнаха назад, така че той не успя дори да се учуди.

По-късно Бусбег, прекарал цели седем години в Стамбул, щеше да напише своите „Legationis turcicae epistolae“, в които щеше да се опита да разсее представата на европейците за ужасите, които уж царели в Османската империя. Но за своя първи прием, най-пищния и в същото време най-унизителния за достойнството на посланика на самия император, той нямаше да каже цялата истина, отбелязвайки само: „Водих преговори със Сюлейман.“

Затова пък може би единствен от чужденците бе имал щастието да види в какъв разкош живее султанката Хасеки, а след време бе допуснат и в нейните покои, сега вече не по неин каприз или молба, а по нареждане на самия падишах. Сюлейман искаше цял свят да види в какво разбирателство живее с тази мъдра и необикновена жена, заради

която бе разчупил вече не един установен обичай и беше готов да строши всичко, което би станало пречка за неговата любов към Хурем.

Роксолана прие Бусбег в покоите на валиде ханъм, които бяха най-подходящи за това — първо, че бяха веднага след непристъпните врати на харема, и второ — защото смяташе, че на европееца ще му бъде приятно да види рисунките на Джентиле Белини върху стените на приемната зала.

Посланикът вече не бе нагизден със своите фламандски панталони „буфан“, а беше с широко облекло, прилично на османско, но се покланяше не по-османски с робско пълзене по килимите, а леко, грациозно, сякаш танцуваше.

Те размениха думи без особено значение на латински език, а след това Роксолана премина на немски, смайвайки посланика, който не владееше свободно този език.

— Безкрайно съм учуден, ваше величество! — възкликна Бусбег. — Вие знаете толкова езици.

— Какво чудно има в това?

— Вие сте велика султанка на велика империя. А империите никога не признават други езици освен собствените.

— А известно ли ви е такова понятие като велика душа? — попита Роксолана. — Струва ми се, че величието на душата няма нищо общо с размерите на държавата.

— Вие ми дадохте добър урок, ваше величество. Но повярвайте, че аз съм старателен ученик. Всъщност целият ми живот е учение. Дипломат ли? Това е отскоро и не е главното за мен. Привлича ме историята, нейните свидетелства и паметниците на човешкото умение и гений. Може би тъкмо за това се стремях към Стамбул.

Роксолана уморено отпусна ръце върху дивана.

— Всички се стремят тук за това.

— Бях готов веднага да се втурна да събирам стари вещи! — възкликна Бусбег. — Едва ли не още първия ден от пребиваването си намерих рядка гръцка монета! А какви древни ръкописи се продават под руините на акведукта на Валент! Гледах и не вярвах на очите си.

— Е, да. Книгите живеят по-дълго от камъка. За хората вече да не говорим.

— Но книгите — това са хората! Това е памет, която е издържала хилядолетия.

— Вие мислите, че една жена може да се интересува от хилядолетията? — засмя се Роксолана. — На жената е скъпа само младостта. И нищо повече. Но аз не съм жена, а султанка, затова с удоволствие ще се запозная с всичко интересно, което успеете да намерите в Стамбул. Аз също обичам древните ръкописи. Но само мюсюлманските. Други в султанските библиотеки не се съхраняват.

— Ваше величество, във вашите ръце е целият свят. При вашата образованост, вашите знания…

— Какво общо има между моите знания и онези богатства на Стамбул, за които говорите?

— Но, ваше величество, вие отдавна бихте могли да станете собственица на сбирки, каквито светът на познава!

— Не съм мислила за това.

— Но защо? Позволете да отбележа, че… Във вашите ръце е най-голямата власт…

— Властта не винаги се използва така, както може да изглежда за чуждото око.

— За вас казват: всемогъща като султана!

— Напълно е възможно, напълно. Но в определени граници, в определени и точно означени. Това да не ви учудва.

— Мен тук всичко ме смайва, да не кажа нещо повече. По време на приема вие седяхте на трона до султана. Първата жена в историята на тази велика империя и, струва ми се, на целия мюсюлмански свят. Щастлив съм, че бях свидетел на подобно зрелище. А колко ли щастлива би трябвало да се чувствувате вие, ваше величество!

— Вие сте мъж и никога няма да разберете една жена.

— Простете, ваше величество. Зная, че вие сте не само султанка, но и майка. Чух за вашите синове — това изпълва сърцето ми със съчувствие и печал. Позволете да ви кажа, че малко ме учуди отсъствието по време на приема на шехзаде Селим. Нали той е провъзгласен за наследник на трона. И казват, че сега е в Стамбул. В дворовете на европейските владетели принцовете…

— Шехзаде Селим е зает с държавни работи — бързо каза Роксолана. — Както и шехзаде Баязид. Държавата го изисква…

Тя не можеше да намери подходяща дума, учудвайки се на своята безпомощност, и крадешком погледна към посланика — дали е

забелязал объркването й? Едва ли. Беше твърде млад и неопитен, освен това все не можеше да повярва, че разговаря със самата султанка.

— Ваше величество, простете за дързостта, но трябва да ви кажа, е че не мога да повярвам да имате големи синове. Толкова сте млада. Това източно тайнство ли е?

— А какво е старостта? Може би тя изобщо не съществува, а има само износване на душата. При едни душите са износени още на младини, а при други остават непокътнати до преклонна възраст. Колкото до моите синове… Най-големият ми син Мехмед би бил сега на вашите години… А Селим е само с една година по-млад.

— Но значи е зрял мъж.

— Да, зрял е.

Би могла да каже и презрял. И не само за трона, а за живота. Защо султанът избра него за престолонаследник? Защото бе по-голям от Баязид ли? Или защото външно поразително приличаше на нея? Макар че с майка си нямаше нищо общо, освен че тя го бе родила. Равнодушен към всичко на света освен към пиянството и разврата, с тъпо, подпухнало лице, този червенобрад мъж не предизвикваше у нея нищо друго освен страх и отвращение. От всички познати злини за нея само омразата бе по-страшна от равнодушието, но Селим като че ли никога не би могъл да различи тези чувства, а най-много да повика своя верен Мехмед Соколлу и да каже: „Я виж там тая работа.“ Ако неговият дядо султан Селим Страшния сам бе отрязвал скъпоценни камъни от чалмите на убитите врагове, а султан Сюлейман поне бе гледал как правят това за него еничарите, Селим най-много би си направил труда да изпрати някого и да каже: „Я иди донеси онова нещо.“ А сам не би си мръднал и пръста. Разправяха как Селим започнал да пие. Роксолана бе готова сама да повярва в тази басня, защото наистина откъде го бе сполетяло това? Говореше се, че още като юноша той се разхождал из столицата със свитата си и на една улица срещнал млад осман-лия, който започнал да се държи много дръзко пред него.

— Ти знаеш ли, че аз съм султански син? — викнал Селим.

— А ти знаеш ли, че аз съм Бери[1] Мустафа? — не се уплашил онзи. — Ако искаш да продадеш Стамбул, ще го купя. Тогава ти ще станеш Мустафа, а аз шехзаде.

— Че с какво, нещастнико, ще купиш Стамбул?

— С какво ли? А теб какво те интересува? А ако много дрънкаш, и тебе ще те купя. Че кой си ти бе, ако не син на робиня? Значи и ти си роб, а робът не е човек — просто вещ, която трябва да се продава на тържището.

Затворили пияния в зандана, а на сутринта го изправили пред Селим. И той започнал да тропа с крака на Бери Мустафа.

— Как посмя, ти, сине на дявола и свинята!

— О сине на всемогъщия владетел — паднал на колене Бери Мустафа, — ако ти бе изпаднал в състоянието, в което аз бях вчера, би дал за това господството над целия свят.

Селим опитал и оставил при себе си Бери Мустафа, за да пият заедно. Сменил му бе името, а по-късно се бе оградил с още по-лоши юхранимайковци и прахосваше времето си в гуляи, пиене и ловуване, губеше се в харема и не се грижеше за нищо освен за удоволствия. Когато идваше на султанските тържества, Селим или приказваше глупости, или дърдореше нещо на ловджийски жаргон. Ядеше като невидял. По време на лов бягаше пред кучетата. Провъзгласен за наследник на трона, той уреди научен спор с улемите и на него замеряше с ботуш в лицето онзи, който се опитваше да изрази несъгласие. Най-много от всичко обичаше надбягване с магарета и на победителите връчваше златен прът. Не го беше грижа за нищо, за нищо не мислеше и за всичко разчиташе на Мехмед Соколлу, който наред с вродената си схватливост непрекъснато се учеше упорито и старателно, където и да беше, и с годините израсна царедворец, воин и държавен мъж, способен да удовлетвори и най-взискателния владетел, а не само този равнодушен, затъпял от властта и богатството наследник на трона.

Може би всичко би се променило, стига да можеше да се отстрани този зловещ Соколлу, но той като че ли притежаваше животински нюх за опасността и винаги се измъкваше от поставените капани. Спаси се дори и по време на Роксоланиното съзаклятие. Тогава Ахмед паша изпрати свои хора да доведат при него Соколлу и по пътя да го убият уж за неподчинение, понеже не можеше да се очаква, че той ще иде при садразама като овчица. Но Соколлу не бе намерен в столицата — беше отишъл заедно с шехзаде Селим неизвестно къде на лов. На лов, когато султанът лежеше почти мъртъв! На това бе способен само Селим, а Соколлу не бе направил дори и опит да

разубеди шехзадето. Но както и да е, станалото — станало. Соколлу бе оцелял, а султанът, когато узна за Селимовата постъпка, мълчаливо похвали сина си, че е избягал тъкмо навреме от съзаклятниците, за да не се забърква в това богопротивно дело и оттогава още по-настойчиво показваше благосклонността си към него, без да забелязва разпуснатостта и падението на своя наследник.

На Роксолана й се струваше, че от синовете й единствено душата на Баязид не се поддаваше на разложение нито от властта, нито от страстите, нито от насладите или алчността. Защо султанът не забелязваше и не можеше да разбере това?

Дори и сега, когато над империята бе надвиснала опасността от бунтовника, провъзгласил се за султанския син Мустафа, и когато именно Баязид се хвърли да спасява трона, а Селим продължаваше да пиянствува в летния дворец на Босфора, Сюлейман не промени отношението си към синовете.

Веднъж старата хазнатарка каза на султанката, че за харема била купена от адмирал Пияли паша една млада робиня.

— Нали ви заповядах да не купувате хора! — строго я погледна Роксолана.

— Помолихме Пияли паша да подари момичето, но каптанпашата се заинати. Бил я докарал само за харема на негово величество, но непременно за злато, понеже онова, което е купено, винаги се цени повече, а момичето си струва, тъй като е надарено с неземна красота.

— И ти смееш да ми говориш такива неща?

Роксолана никога не се бе перчила с красотата си и никого не бе принуждавала да се възхищава от женските й прелести, понеже те си бяха само нейни, но в тези дворци съществуваше неписано правило: пред султанката никога да не се хвалят други жени. Защо сега трябваше да го нарушават тъкмо пред нея?

— Ти хвалиш красотата на някакво момиченце? — повтори Хурем.

— Ваше величество — склони в поклон глава старата туркиня, — това създание принадлежи към чудесата, които може да твори само аллах.

— Мюсюлманка ли е?

— Да, тя прие истинската вяра. В харема бе й дадено името Нурбана.

— Значи тази владетелка на света не е родена в царството на аллаха?

— Аллах е всемогъщ и вездесъщ.

— Затова ли толкова бързо я нарекохте владетелка на света?

— Ваше величество, главният евнух иска да я покаже на падишаха.

— Добре. Ще я покажеш на мене.

Когато й доведоха Нурбана, Роксолана неволно вдигна ръка към очите си. Момичето заслепяваше с неземната си красота, с невижданата нежност на лицето, с огромните си сини очи, излъчващи особено сияние като някаква тайнствена зодиакална светлина.

Още по-силно бе поразена Роксолана, когато узна живота на тази шестнадесетгодишна девойка. Тя бе маранка[2] и принадлежеше към народ, гонен от Испания векове наред. Остатъците от мараните бе изгонил Филип, а онези, които не бяха поискали да напуснат домовете си, бяха попаднали в жестоките ръце на инквизицията. Родителите на Нурбана заедно с няколко също такива семейства на изгнаници отседнали в Сицилия, но местните фанатици ги изгонили и оттам. Нещастниците се отправили с една стара платноходка на изток, надявайки се да се спасят — о безумие! — във владенията на султан Сюлейман. Но в морето ги заловили венецианците и ги продали в Малта. Оттам стопаните им ги повели към Франция, но по пътя ужасна буря разбила кораба и всички марани намерили смъртта си на морското дъно. Нурбана единствена се спасила по чудо, вкопчвайки се в парче от кораба. Загубила съзнание, тя била заловена от турски корсари, и те, поразени от красотата й, я докарали в Стамбул. Роксолана държа девойката в харема две години. Учеше я на езика, да пее и танцува, показваше й обноски. Готвеше я за Баязид. Няколко месеца след като той докара в Стамбул тялото на Джихангир, тя му показа Нурбана. Но Баязид само се засмя на възторга на майка си.

— Не е за мене!

— Но защо?

— Прекалено е красива. Сякаш не е истинска. Като че е нарисувана от гяурин. На такава й трябват роби, а аз обичам свободата.

Роксолана се опитваше да го убеди, а сама тържествуваше вътрешно: и тук той се показа истински неин син, не се прекланяше пред красивата външност, а веднага проникваше в същността. Защото

какво друго можеше да се види в това ослепително момиче освен възможността да бъдеш поробен от неговата красота.

Но сега, смяташе султанката, бе настъпил точно подходящият момент да даде най-сетне Нурбана на един от синовете си и не на Баязид, а на Селим — нека впери поглед в тази невиждана хубост и да забрави всичко. Може би тогава най-сетне султанът ще проумее кому трябва да предаде трона в наследство.

Тя изпрати Нурбана с евнуси и старата хазнатарка в летния дворец на Босфора, където Селим упорито седеше, без да отива в своята Маниса. Предаде и писмо, в което пишеше: „По-красива девойка още не е виждана в Топкапъ. Сине, приеми я в харема си. Няма да съжаляваш.“

Нурбана бе доведена точно когато пияният Селим се наслаждаваше на песните и танците на своите одалиски. Петнадесетина съвсем голи момичета се извиваха под звуците иа дайретата и тара-буките около шехзадето, който вяло люлееше глава и тактуваше с пръст нагоре-надолу, нагоре-надолу, поклащайки се като парцален идол. Той не се залови да чете писмото на султанката, а го хвърли настрана, както правеше дори с ферманите на самия султан. В харема беше без своя съветник и наставник Мехмед Соколлу, затова правеше каквото си искаше. Ала на хазнатарката бе наредено да предаде Нурбана в ръцете на самия шехзаде, затова въпреки съпротивата на девойката, несвикнала с такива зрелища, старата жена все пак се промъкна с нея през редицата голи танцувачки и я доведе при Селим. Той запримигва със зачервените си очи при вида на странното момиче, увито с коприни, когато тук всички бяха голи.

— Коя си ти, красавице? — попита той неуверено. Хазнатарката отговори вместо Нурбана.

— Това е една робиня, която ви праща майката-султанка, мой шехзаде.

— Щом те праща султанката, вземам те — каза Селим и посочи на момичето да седне до него. — Можеш ли да танцуваш?

Момичето уплашено се огледа.

— Нали в Корана пише, че правоверните не бива де се разгол-ват един пред друг? — прошепна тя.

— То е за правоверните, а ти си робиня! — пиянски се разсмя Селим и дръпна от нея копринено покривало. — Смъквай тия

парцали! Веднага!

Тя скочи, сякаш за да изпълни повелята му, и в същия миг, закривайки се от срам и възмущение, избяга от залата.

Ядосаният Селим започна да хвърля по голите танцувачки чаши с вино и шербет, крещейки:

— Вън оттука, долни гювендии! Махайте се всички! До една! Сутринта, когато изтрезня и прочете писмото на майка си, Селим заповяда да доведат при него Нурбана.

Тя влезе, поклони се и го озари с огромните си очи, в които бе стаен няма укор, та чак Селим се почувствува някак си неловко, макар подобно чувство да му бе непознато. Учудвайки се сам на себе си, любезно помоли момичето: — Ела по-близо, Нурбана!

Докато тя се приближаваше, струваше му се, че земята под него се разтваря и той потъва в някакви облаци от блаженство.

— Седни! — почти й подвикна той, а след това притвори очи и простена: — Наистина ли си жива, или си някакъв мираж?

— Сигурно съм жива — тихо отговори момичето.

— Тогава не бива да бъдеш показвана на никого от смъртните, понеже си най-голямата скъпоценност на този свят.

— Мой владетелю, не съм съгласна с вас — възрази Нурбана.

— Не си ли съгласна? Добре. Щом е така, тогава най-скъпото нещо на света е моята любов към тебе! — пламенно извика Селим и протегна към нея ръка.

Иурбана едва забележимо отстъпи, отклонявайки се от докосването му, и тихо промълви:

— Наистина твоята любов, мой владетелю, ще бъде за мене най-скъпоценното нещо, ако бъде трайна и ако очите ти не търсят отмора у други красавици.

— Не се треволси — засмя се Селим. — Няма да има красавица ни на този, ни на другия свят, която да ме раздели с тебе!

Знаеше ли Роксолана, че е изпратила на Селим момиче, което някога ще стане също такава всемогъща султанка като нея самата? Ако знаеше, навярно никога не би го направила. Надяваше се Селим съвсем да си загуби ума край Нурбана, а в него сякаш се вля нечувана сила, която го завладя така, че нямаше да го пусне чак до смъртта му. Селим повика верния си Соколлу, нахока го защо се бави още в Стамбул, а

после се завтече при султана с молба да го пусне в Маниса, на което Сюлейман отговори кратко: — Ние смятахме, че отдавна си там.

А пък на Баязид се падна проклетата Амасия, градът на изгнание и смърт. Баязид изпрати на султана главата на Лъжемустафа в кожен мех, но към него полетя ферман не с покана да дойде в столицата, не с помилване, а със строга заповед: да върви направо в Амасия, без да минава през Стамбул.

И всичко това след смъртната опасност, на която се бе изложил заради спокойствието на империята.

На баща си изпрати главата на смъртния враг, а на майка си описа в писма всички мрачни дни и часове на своя път. Как препускал на кон с верните си хора. Как изтекло времето в долините на реките и по планинските върхове. Как сплашвали наоколо всички срещани по пътя, а след това видели, че вече никой не се бои, понеже целият планински край отсам Серес бил пълен с бунтовници. При Мустафа се стекли като че ли всички най-бедни хора от цялата империя. Мръсни, немити, отчаяни, със скъсани кожуси, с рошави бради, без оръжие, само с колове и камъни, отивали при него като при спасителя Махди, очакван в хилядната година по Хиджра. Многобройността им давала сила и те смятали, че ще уплашат султана само с вида си.

Имали си и своя страшна молитва: „Отче иаш, ти, който си в Стамбул; да не се свети твоето име; да не бъде твоята воля, както на небето, така и на земята; тронът ти се клати и пада. Дай ни хляба насъщен, от тебе отнет; не се поддавай на изкушение на прелестите на Хасеки и от твоите проклети главорези ни избави. Амин!“ Паметта на хората е била винаги по-дълбока от книгите. Понеже книгите не винаги ги четат, а паметта е неразделна от човека. Както седели край огньовете, въстаниците си спомняли шейх Бедредин, който преди сто години по същите тези места бе вдигнал бедния народ срещу султан Мехмед Челеби, обещавайки да изземе от велможите храна, облекло, добитък, имущество и дори земя и да ги раздели между онези, които нямали нищо. Шейхът имал слово, но нямал никакво оръжие. Султанските воини го заловили и го довели при мевляна Хайдар. Той, намеквайки за хадиса на пророка, попитал: „Какво заслужава човек, стремящ се да разцепи мюсюлманската община, сплотена около един достоен човек?“ Бедредин отговорил твърдо: „Мечът пречиства всички грехове!“ Султан Мехмед помилвал Бедредин: не му отрязали главата,

понеже няма по-лошо наказание за мюсюлманина от това да нарушат цялостта на тялото му, дарено от аллаха. Обесили шейха на едно дърво в Серес. Мюридите тайно го свалили от дървото и го погребали, а след време издигнали тюрбе. И его сега простите хора си спомняли за Бедредин и името му било на устата на всички.

Баязид с хората си бил принуден да се промъква с просто облекло. Скрил златната си ризница под мръсен тъмен халат, не разчесвал брадата си, не се мил, опушил се целият покрай огнищата, забравил всичко, оставено назад, стремейки се все повече да печели разположението на въстаниците и да се добере до самозванеца. А самозванецът бил неуловим. Пазели го, криели го някъде, не пускали при него чужд човек. Баязид трябвало да стане свой за тези хора, добрата слава за които била по-скъпа от златния пояс. Свързвайки се тайно с румелийския бейлербей, той се договорил бейлербеят да изпрати срещу въстаниците незначителна сила, а Баязид да вдигне срещу нея безоръжните хора и да разбие султанската войска. Така станал свой за тези хора. Те го заразпитвали: „Кой си ти?“ И макар че Баязид нямал много време, все пак не бързал, избягвал прекия отговор и все се шегувал.

Самозванецът чул за Баязид и изпратил да попитат кой е. Как можел той да се назове? Да каже, че е шехзаде, султански син? Би бил незабавно убит от въстаниците, които признавали само един султански син — този, който се наричал Мустафа.

Казал им: „Другар на вашия Мустафа от кошарата.“ Тези хора, които цял живот пасли овце, харесали неговите думи. Предали ги на Мустафа, а той си припомнил овчата кошара и разбрал кой е дошъл при него. Повикал Баязид при себе си и му уредил богато посрещане, за което бил изпечен цял елен, ударен в планините. Донесли елена на изплетена от бяла лоза носилка, а от гърба му стърчал остър ловджийски нож. Самозванецът посочил ножа на Баязид и приветливо изрекъл:

— Нека уважаемият гост пръв започне угощението.

До Баязид нямало ни един от верните му хора. Бил сам сред най-верните привърженици на Лълсемустафа. Но какво е верността? Няма ли и тя граници? Тя свършва на брега на реките, в които тече кръв и няма ни един мост. Освен това и самият Мустафа не разчитал дори и на най-верните си хора. Бил облечен от главата до краката в стоманена

ризница, на главата имал стоманен шлем, стоманени пластинки закривали ушите, шията, коленете и лактите му, а на раменете имал дебела медена броня — никъде не се виждала дори и малка ивица кожа, ни един процеп, през който да се провре меч. Кому вярвал този човек?

— Да не би така и да спиш? — попитал Баязид.

— Че защо? — спокойно отговорил самозванецът. — Предпазливост, докато не седна на трона в Стамбул.

— Нали искаше да разделиш с мен царството?

— Исках.

— А какво ще стане със Стамбул?

— Стамбул ще остане столица на Румелия. За тебе е всичко от другата страна на Босфора.

Баязид се засмял.

— На мен Стамбул защо ми е. Обичам Бурса. Йешил Бурса — Зелена Бурса! Какво по-хубаво на света от нея?

Баязид заоглеждал елена. Избрал най-сочното парче. Някъде там, където изпъкват шийните мускули. Хванал изтритата дръжка на ловджийския нож, опитал острието. Остро като моста, по който душите на правоверните трябвало да попаднат в рая. Погледнал под око самозванеца и на светлината на огъня блеснала тясна ивица кожа под брадата между ризницата и защитната мрежа на шлема.

— А ти чувал ли си — прицелвайки се в хълбока на елена, бавно процедил Баязид, — чувал ли си как някога Пир Султан Аб-дал вдигнал въстание на селяните срещу падишаха Сюлейман, обединявайки се с къзълбашите, и как бил обесен за това в Сивас? Или как много отдавна самозванецът Лъжесиявуш, син на селджуш-кия султан Кейкавус, вдигнал бунт в Мунке?

— Какво общо има Лъжесиявуш? — недоволен попитал самозванецът.

— Хванали го, одрали му жив кожата, натъпкали я със слама и я разнасяли по градовете да вдъхват страх. Така става с всички самозванци.

Като казал това, забил ножа в гърлото на Лъжемустафа и той захъркал, задавил се от кърв и се свлякъл направо в огъня.

— Аз съм султанският син Баязид! — извикал шехзадето. — А този е един жалък самозванец, който ви мами!

Хвърлил халата и им показал златната ризница. Но златото не заслепило тези хора — поразила ги смъртта на този, след когото вървели, на когото вярвали. Сега той бил мъртъв и те останали безпомощни като деца.

Мълчаливо се разотишли по планините си, а Баязид, като изпратил главата на самозванеца, заминал за Едирне да чака помилване от Стамбул. Вместо помилване му бе отредена Амасия.

За да утеши поне малко любимия си син, Роксолана писа на Баязид, че Амасия се слави с ябълките си. Би могла да добави: и със смърт.

Когато си спомняше названието на този далечен град, изтръпваше. Защо Баязид не остана в Рогатин, когато го изпрати там още малък? И защо не го изпрати с Хасан повторно в своята земя? Може би щеше да се запилее там като Хасан, за когото няма никакви вести вече три години.

---

[1] Свободен, независим. Тук като прякор: „Мустафа Свободния“ — Б. а. ↑

[2] Название в средновековна Испания на евреите, приели християнската вяра. — Б. пр. ↑

ДНЕПЪР

А Хасан лежеше на днепърския бряг (или може би край днепърската вода?) и червеното слънце, което залязваше зад камъша, печално озаряваше лицето и кръвта му.

Днепър течеше неспирно край него към морето, водата плуваше, земята плуваше и Хасан също плуваше бавно и непрестанно и му се струваше, че седи с дяк[1] Матвей Иванович на покритата с червено московско сукно пейка, а тяхната ладия навлиза в свободни води, веслата играят в слънчевите лъчи и младите гребци, свалили памуклиените си кафтани и останали само по ризи, дружно пеят:

Ще ида, ще ида, в Цариград ще ида, ще пробия, ще пробия с копие стената, ще отмъкна, ще отмъкна буре пари от хазната, ще измъкна, ще измъкна шуба най-богата!

Земьо родна! Виждам те щедра и цветуща, виждам степите ти широки и реките, пълни със спокойствие и печал, виждам твоите лебедови изгреви след нощта и горите ти, трепкащи като птичи крила, и небето ти високо като усмивката на моята майка, която аз не помня. Загубил бе чет на дните и месеците ту при полския крал, ту при московския цар, сред снеговете и мразовете. Дали си спомня още за него онази нещастна знатна жена, която го изпрати в това безнадеждно пътуване?

При краля той така и не успя да направи нещо. Може и да му вярваха, но всички негови молби и увещания посрещаха само с почтителна усмивка. Значи, вече три години султанът се бие с шаха и е изтощен докрай? Скоро всички народи ще въздъхнат с облекчение. Не желае ли пан посланикът да вземе участие в лова за зубри? Това е такова рядко развлечение! Империята е отслабена? Стам-бул е без войска, а крайните санджаци са объркани и уплашени? Това би било от голяма полза за християнския свят. А не иска ли пан посланикът да направи малка разходка до имението на първия архиепископ? След това пътешествие той имаше какво да разкаже в Стамбул.

Ето как се отнасяха с него. Можеха да го държат така и до края на света, а той се терзаеше душевно и със страх си мислеше: какво ще

занесе на тази, която го изпрати? Би склонил изобщо да не се връща, отколкото да се изправи пред нея с празни ръце и с празни слова.

Отчаян, той се запъти при московския цар. Присъедини се към московското пратеничество, донесло на краля неизвестно кое подред послание от своя загадъчен владетел, който настояваше да му бъде призната царската титла. Като не знаеше как да се представи, Хасан махна с ръка: все някак си ще се оправи. Да се представи в Москва като посланик не можеше, понеже нямаше нито писма до Иван Василевич, нито грамоти, нито пълномощия. Отчаяните думи на Роксолана да склони било краля, било царя да ударят султанските васали и санджаците на Днепър и Днестър? Но какво са думите? Кой ще вземе да ги слуша, кой ще им повярва? Като се посъветва със своите Хасановци и с московските посланици, реши да каже всичко, както си беше. Той е султански пратеник при краля, но е от християнски произход, тоест пленен е. Сега е избягал от султана, за да се върне при своя народ, и има за московския цар валени вести за самия султан и за неговия васал — кримския хан.

Посланиците по това време си сменяха владетелите както бездомни кучета стопаните. Отиваха ту при един, ту при друг, избираха кой плаща повече, някои служеха едновременно на двама или няколко господари, както правеше Йероним Ласки и никой не се учудваше дори, а ако някой страдаше от това, бяха преди всичко самите посланици, рискуващи собствения си живот, особено когато отиваха при някой деспот. Селим Страшния, бащата на Сюлейман, бе убил няколко чуждестранни посланици, а когато великият мюфтия му бе обърнал внимание, че шериатът повелява да не се убива посланик не в неговата земя, султанът бе отговорил: „Тогава да го обесят с въже, изплетено в неговата земя — и ще спазим шериата!“

В Москва дадоха на Хасан срещу заплащане една сграда с пристав[2], който пазеше турските хора от всички желаещи да ги видят. Дадоха им и писар, който се грижеше за храната и всичко необходимо, а също им помагаше да се свързват с великите хора, както бяха наричани царските велможи и дяците по приказите[3]. До царя Хасан изобщо не можеше да стигне — беше му заявено твърдо и недвусмислено. Понеже кой е той? Беглец и изменник. Избягал от турския султан — и толкоз. Има да съобщи нещо важно? Нека го каже. Трябва да моли царя за милост, но пази боже да му досажда с

домогванията си. А заявил ли е за стоките, които е внесъл в Москва, и платил ли е мито? Няма стоки, а само злато за издръжка? Златото също е стока. За рубла трябва да плати по три и половина копейки мито.

Хората на Хасан замръзваха сред снеговете и умираха от скука и тъпчене на едно място. Той непрекъснато пишеше до царя, знаейки, че написаното от него не отива по-нататък от дяците, но нямаше друг изход. Заплашваше, че султанът скоро ще се върне в Стамбул и тогава ханът, кротувал в Крим, докато неговият висок покровител се биел с шаха, отново ще започне да напада покрайнините на Московската държава и ще се опита да нападне и самата Москва. В писмата си Хасан се позоваваше на собствения си опит от службата в султанския двор и познаването на обичаите на всички крайни санджаци в Османската империя. Не се решаваше да се позовава на султанката, поемаше всичко върху себе си, отдавна помирил се с мисълта, че се принася в жертва на едно много по-възвишено дело, отколкото неговия собствен живот.

Иай-сетне бе доложено на царя за Хасан и за тревожните вести, които той бе донесъл. За щастие съгледвачите, изпратени надолу по Дон, също бяха доложили за лошите намерения на кримските татари и иай-после бе решено: Иван Василевич изпрати дяк Ржевски с хора далеч от московските застави по Ока и Дон чак да Путивъл, за да приготвят там през зимата ладии и да се спуснат по реката Псьол, а после надолу по Днепър чак до кримските улуси[4], за да съберат новини и да докарат „езици“, тоест пленници. Толкова далеко на юг московска войска не бе ходила още никога и хората на Ржевски се излагаха на голяма опасност, затова за водач бе определен Хасан, но всички негови хора бяха оставени в Москва като заложници, а и самия него бе наредено да го държат по време на целия поход под око, за да не му се даде възможност да измени и да вмъкне войската в предварително подготвен капан.

Кой беше той? Без род, без племе, без спомени и без история, дори името му бе чуждо. В хрониките само ще се спомене: „Избяга от Крим пленник и каза…“ Няма име и не е казана цялата истина — така са объркани човешките пътища.

Цяла зима той се измъчваше в колибата край дяк Матвей Иванович, опитваше се да помага на хората му да сковават ладии, но не умееше, само им пречеше. Единственото, на което можеше да ги

научи, бе да се бият със саби и да стрелят с мушкети, които тук наричаха пищяли[5]. В това бе ненадминат и тъй като дякът носеше повече огнестрелни припаси, отколкото храна за войската, Хасан имаше възможност да предаде голямото си еничарско умение и да си спечели голямо уважение дори у самия Матвей Иванович.

Дякът по своему жалеше този мустакат човек без род и нощем, когато седяха в тъмното край догарящия огън, размекиат от греяната медовина, се хвалеше с родословието си, чиито корени отиваха в далечни времена, едва ли не до началото на Киевската държава. Произлизаше от Смоленските князе. Един от предците му Фьодор Фьодорович бил феодален княз на град Ржев. Онази част от Ржев, дето била на десния бряг на Волга и досега така си се наричала Княз-фьодоровска. Но най-щастлив от князете Ржевски бил Родион Фьодорович, загинал в Куликовската битка. Стоял да пази фланга на Дмитрий Донской и паднал, без да отстъпи, защото това било полето на честта на цялата Руска земя. А след Куликовската битка татарите се оттеглили далеч зад Перекоп.

— За да нападат Украйна — отбеляза Хасан.

— Но сега ще им дадем да разберат! — тупна го по рамото дякът.

За една зима направиха стотина ладии. Дървото бе сурово и Хасан не вярваше, че тия съдове ще се държат на водата, но в една ладия се качваха по двадесет, че и по тридесет войни и те плуваха. Войската не предизвикваше особено възхищение у някогашния еничарин. Оръжието — лъкове, копия, брадви и басалъци[6]. Пищялите бяха по една на десетина, но наистина огнестрелни припаси имаше достатъчно. Саби имаха само дякът и болярските синове и само те бяха с ризници и брони, а всички останали бяха с кафтани-памуклийки, които едва ли щяха да ги защитят от татарските стрели. Мизерната храна на тези хора поразяваше Хасан. Макар и сам да живееше в недояждане откакто се помнеше, защото еничарите се иахранваха само когато ограбваха завзетите градове, все пак беше свикнал всеки ден да има ориз в котлето. А тези хора можеха да не ядат по ден и два и търпяха, не се оплакваха, та дори си тананикаха и весели песни.

Ловяха риба, биеха зверове и се снабдяваха, както можеха, по-някого крадяха. Болярските синове си имаха запаси от осолено месо, а дякът имаше дори и подправки към месото — лук и пипер.

Често разпитваха Хасан за Стамбул, за султана, за дворците и богатствата. Той разказваше, понякога внимателно споменавайки и за срещите си със султанката. Слушаха го в захлас и никой не вярваше в това, което им разказваше. Твърде несъвместим бе техният живот с онзи далечен и недостижим задморски свят.

На войниците плащаха по три копейки на ден, но с тях нито можеха да купят нещо, нито да покажат някому тези мизерни пари освен един на друг. Земята бе притихнала и наплашена от ордата, хората се бяха разбягали и се криеха някъде по крепостите — в Киев, в Канев и Черкаси.

Но сега срещу ордата вървеше сила и макар да не бе много голяма, бе здраво стегната в юмрук, беше твърда и най-неочакваното — бе тръгнала на поход по вода, което тук бе още нещо нечувано.

Стотината военни лодки се бяха разтеглили на такова разстояние, че трудно се обхващаха с поглед, и дяк Матвей Иванович, сложил длани на уста, викаше на съседната ладия да не изостава.

Така навлязоха в Днепър и преминаха през Калебердянската забора[7]. Реката се бе простряла могъща и безбрежна като небето и колкото по-нататък отиваха, толкова повече водата се разширяваше.

Водата в Днепър беше хладна и сладка. Може би тъкмо тази вода бе пил Хасан в забравеното си детство? Кой знае.

Плуваха бавно, често спираха, избирайки незалети от пролетните води острови, а понякога пускаха котва и на брега. Като оставяха дозорници, отяждаха си и си отспиваха, за да съберат сили, понеже пътят бе далечен, опасен и тежък.

Хасан каза на дяк Ржевски, че май познава черкаския предводител княз Вишневецки, та дали да не изпратят при него хора, за да им даде водачи по Днепър да ги преведат през праговете. Но у дяка изведнъж възникнаха подозрения и той започна да разпитва Хасан откъде познава този княз, що за човек е той и защо трябва сега да се свързват с него. Хасан само махна с ръка.

— Ех, Матвей Иванович, нали не си в царски приказ, където трябва да се надуваш и да си придаваш важност! Ти си човек от бойното поле и трябва повече да вярваш на хората, които желаят доброто на тази земя. Откъде познавам този княз Вишневецки ли? Ами като живееш на света, все знаеш едно-друго. Князът идва в Стамбул, искаше да служи на султана. Да, но не завари там султана, а султанката

го срещна не особено любезно. Подържахме го в най-отвратителния кервансарай, поядоха го там бълхите и не издържа: избяга обратно при своя крал. Чух, че си бил изкопчил кметството на Черкаси.

— Щом е такъв несигурен човек, дето бяга насам-натам, как можем да разчитаме на него?

— На него не, а на казаците. Ще помолим да даде казаци да ни придружават. А самият княз дори добра дума не заслужава. Бягал е и пак ще бяга. И дори не от по-слабия при по-силния, а където има по-голяма изгода. Ей на, ще чуе, че царската войска е минала вече и по Днепър — и току-виж хукне и при царя.

Но дякът не отстъпваше:

— Царската повеля бе да те вземем тебе за водач и повече никой не ни трябва. За какво са ти тия казаци? Имам си свои — путивълски. Също са казаци, могат да стрелят, да се бият пеша и на коне. Какво повече?

— Аз ще те преведа, Матвей Иванович, до агарянците, ако ги видим. Ще ти покажа кой, къде и как да застане, та да ги ударим най-добре, понеже им знам военните чалъми и хитрости. Но пътя дотам не мога да намеря.

— Днепър ще ни заведе.

— Днепър е голям. Трябва да го познаваш. А аз, кажи го, съм за първи път тук, както и ти, дяче.

— Нали каза — избягал си от Стамбул. Не знаеше ли за там пътя?

— Стамбул не е Крим. Ти, ако бе седял само в Москва, щеше ли да знаеш всички пътища на Север или по Дон?

Но тези разговори не доведоха до нищо. Ржевски твърдо спазваше царската заповед: да се придвижват без разгласа, да не се свързват с никого, да следят зорко турския беглец, да не го изпускат и да не проявяват излишна доверчивост.

Плуваха все по-нататък, реката ставаше все по-широка и по-могъща, наливаше се с пролетни води. Нощем славеите пееха така звънко във върбалаците, че песните им ехтяха. Слънцето грееше все по-ясно и стопляше все по-силно, гребците разкопчаваха дебелите си кафтани, а после и съвсем ги сваляха, оставаха само по ризи, млади, светлокоси — не войни, а добри пътешественици в този зелен тих край. Вече пред праговете, като не знаеха как да се промъкнат по-

нататък, спряха до два острова сред реката. Дякът с Хасан и болярските синове се настаниха на по-малкото островче, а ладиите закотвиха на големия дълъг остров, който бе малко по-нагоре по течението.

Още не бяха се разположили и озърнали както трябва, когато на малкото островче кой знае откъде доплуваха няколко вехти на вид лодки и от тях на пясъка наскачаха високи, яки мъже със саби и пушки, с груби бели ризи и с наметки отгоре, с високи шапки, мустакати като Хасан, някак си като че ли прекалено строги, но и добродушни в същото време.

Хората на дяка грабнаха пищялите, но пришълците не се уплашиха, вървяха си спокойно, приближаваха се и един от тях предупредително вдигна ръка.

— Кои сте вие? — извика дякът.

— Казаци сме — каза този, който бе вдигнал ръка.

— Откъде сте? — разпитваше Ржевски.

— Оттук сме, откъде да сме? Аз съм атаман Мина или Млински, а този е атаман Михайло или Ескович. Хората ни са там на брега, а пък ние прескочихме до вас да се представим.

Трябваше да сведат пищялите, понеже казаците дойдоха съвсем близо и съдейки по всичко, изглеждаха мирни хора.

— Че как не ви беше страх да доплувате насам? — не можеше да повярва дякът. — Видяхте ли каква сила имам?

— Видяхме, ами — каза Мина, — ако беше агарянска сила, вече да сме я прегазили. Но гледаме: на бога се молят, по нашенски приказват — значи са добри хора, трябва да им се помогне. С Михайло ви доведохме малко от своите казаци. Аз имам сто, а Михайло двеста, ама моите са такива, че всеки го бива за стотина, понеже това са казаци-превозвачи, не знам чували ли сте за такива.

— Аз съм чувал — каза Хасан, — но ти мене не гледай.

— Че ти си без коса, кой ще те гледа? — засмя се Мина. — Агарянин ли си, или потурнак? Хванаха ли те, или сам избяга? Но все едно, щом си тук. Та ето на. Нашите казаци воюват с агарянците не само на суша, а и по море. Не всички отиват в морето, а само най-смелите и тези, които могат да му понасят миризмата. Навлизат с лодки в морето и отиват покрай брега отдясно чак до турските покрайнини, стигат и до Цариград. Когато се натъкнат на турски

галери, смятат, че е по-добре да загинат, отколкото безсрамно да бягат или да се предадат и затова често побеждават, попадайки дори в трудно положение. Лодките им макар и да не са големи — за по двадесет-тридесет души — ама искат време, за да се направят, и се е случвало, докато казаците ги дълбаят на Томаковския или на Чортомлицкия остров, „кримчаците“ да усетят работата и да поставят край Къзъкермен стража и на брега, и на водата, понеже там Днепър е преграден с железни вериги, докарани от Стамбул, и тези вериги са на плавници, та когато чакат казаци, на плавниците засяда и стража. А ние какво правим? Дяламе си лодките тук някъде, а после се събираме на оня остров, където сега са закотвени вашите ладии, него го наричаме Станов, а ей тоя остров, дето сте вие, сега вече можем да го наречем Московски, защо пък не? Плаването ни започва тъкмо от Становия остров. И моите момци-превоз-вачи превеждат, както вече казах, през праговете. Никой не може да мине както тях и всеки път от казаците чакат или живот, или смърт. То може и по суша, ако някой има страх от водата, ама е тежко и дълго, „кримчаците“ могат да те видят и тогава едва ли ще се докопаш скришом до морето. Пък и на казака му се ще да си поиграе със съдбата, преди да е срещнал турчина.

— А колко са праговете? — попита дякът.

— Самите прагове са девет, ама има и прегради, бентове и водовъртежи, бучки[8] и просто шипове, освен тях каменни зъбци и подове, водопади, вирове и пропасти, ама не при всяка вода. Сега на праговете приижда голяма вода и ще приижда до празника на светия Христов йерарх Никола, а седмица след празника ще започне да спада по-бързо, отколкото е приижда. При нас казват така: ако искаш да живееш — да се не напиеш.

— А как прехвърляте ладиите? — поинтересува се дякът. — С хора или празни?

— Хората вървят по брега, а с лодките сме само ние. Но и който е на лодката, други го държат на дълго тънко въже, други се спускат във водата, вдигат лодката над острите камъни и внимателно я спускат на чисто. Ама сами ще видите. Само че ние по колко от своите лодки сме прехвърляли? Най-много по десет. А сто, и то такива тежки — още не е бивало. Ама трябва да опитаме. Ще сепнем самия султан, ако успеем. Като погледнете праговете — сами ще видите.

Още първият праг, до който стигнаха на другия ден, прегражда цялото течение на Днепър с нащърбен каменен гребен, мрачните черни зъбери стърчаха над водата и потъмнялата вода се хвърляше с дива ярост върху тях, клокочеше и бучеше.

Дякът мълчаливо се прекръсти. Хасан само подсвирна. Дори в неговия богат на приключения еничарски живот не се бе случвало такова нещо.

— Това още не е праг — успокои го Мина, — тук е широко, има откъде да минеш, да заобиколиш. А има и по-страшно. Вълнарят да речем — там прагът прави такова нещо с водата, че тя става като чепкана вълна. Но над всички стои Дядото или Ненаситникът, това вече е прагът на праговете. Минеш ли го, вече можеш да се прекръстиш. Ние там варим и последната каша на острова. Всичко, що е останало от запасите, го хвърляме в казана. Та и острова така наричаме: Кашаварница. А плуването ето оттукя започва.

До равната вода се придвижваха толкова трудно и дълго, че на Хасан му се струваше — никога няма да стигнат, ще се закачат завинаги на тези каменни четки, прегражда щи Днепър като творение на нечиста сила.

Но човек забравя опасностите веднага щом останат зад него. Дяк Ржевски, като видя непристъпните скали на Хортица, пожела да спрат там и да започнат изграждането на крепост за московския цар, понеже по-добро място не могло да се намери в цялата земя. Хасан няколко пъти напомняше на дяка, че трябва да вървят по-нататък, защото за крепост не е ставало дума, а недвусмислено намекваха за продължаване на похода и казашките атамани Млински и Ескович, които бяха повели своите казаци самоволно, насърчени и от силата на Ржевски и — главно — от смелите му намерения.

— Трябва да ударим турците, докато още не са усетили нищо! — настояваше Мина-Млински. Ескович мълчаливо засукваше мустак, но бе винаги зад гърба на Млински, като че подкрепяше думите му и със силата си, и с мълчанието.

Най-сетне дякът заповяда да плават по-нататък.

Какво плаване беше само!

До Ислямкермен се приближиха внезапно, та татарите едва успяха да избягат от крепостта на левия бряг и да препуснат към своя хан с отчаяната вест за невиждана сила по Днепър.

Казаците взеха татарските коне и добитъка, та част от хората на дяка яздеха вече заедно с казаците, а в това време лодките, почти без да спират на брега, бързо плуваха надолу.

В Очаков, където трябваше да се намира турският санджакбей, се появиха пак така неочаквано, както и при Ислямкермен. Турският ага успя да избяга, а защитниците се затвориха в крепостта, ала Хасан разположи така казаците и московците, че крепостта бе превзета с един пристъп. Като взеха много „езици“ и докопаха доста стока, отплаваха обратно. Не бягаха, а плаваха като победители, понеже бяха завладели цялата река чак до изворите й, и ето тук ги настигнаха с голяма войска — над десет хиляди — санджакбей-овете от Очаков и Бендери.

Казаците посъветваха да не бягат, а да направят засада в камъша, който тук бе като море, и когато враговете приближиха, дружно гръмнаха по тях с пушките и пищялите. Стрелбата беше страшна.

Камъшът гореше, шум, викове, молитви и проклятия — всичко това трая цял ден, почти половината турци бяха повалени, а останалите започнаха да отстъпват. И точно тогава Хасан бе ударен в гърдите. Той не усети, че е улучен, дори сам стреля и има сила да откликне на вика на Ржевски: „Догонвай ни, Хасане!“ Едва тогава се свлече на земята и сега лежеше край днепърската вода и гледаше червеното слънце над камъша.

Камъшът се прекършваше и пращеше все по-далеч от него, двете сили се разотиваха в различни посоки, едната с победа, другата разбита, а той лежеше по средата, на ничия земя, сам ничий, не спрял на ничий бряг. Кръвта изтичаше от него на широка струя, животът отлиташе, оставаше само тъгата и съжалението за всичко, което не бе направил или не бе могъл да направи и особено му бе жал за онази далечна отчаяна жена, която се бъхтеше сред каменните стени на султанския дворец, мъчейки се да стори нещо за родната земя, и кършеше ръце от безсилие. Никой никога няма да узнае нито намеренията й, нито нейната душа. Трябваше той да разкаже на тези хора за Роксолана, но не успя, все чакаше сгоден час, а този час не дойде — дойде смъртта.

Хасан притвори очи и лежа дълго-дълго. Слънцето се бе свесило вече на самия край на камъша, обгръщаше го мъртва тишина като на онзи свят и от тази тишина изведнъж го обгърнаха ароматите и багрите

на Турция; многогласието и врявата на нейните пазари; виковете на мюедзините; стройните чернокоси момичета; червените керемиди на покривите; градините с такава зеленина, че бе трудно да се предаде с думи; слънчевата яркост на пейзажа; мирисът на лавъра; конските табуни и зората над тях; златният месец високо в небето и бялата прах по пътищата, бялата прах, сякаш на земята бяха нападали всички небесни звезди.

И той разбра, че вече никога не ще може да живее без тази вража и в същото време родна земя, но знаеше също, че и никога не ще може вече да се върне в нея, защото умираше.

---

[1] Високопоставено длъжностно лице в стара Русия (ист.). — Б. пр. ↑

[2] Длъжностно лице, поставяно за надзор в стара Русия (ист.). — Б. пр. ↑

[3] Учреждение, ведомство в Московска Русия (ист.). — Б. пр. ↑

[4] Чергарски селища. — Б. пр. ↑

[5] Старинни топове или тежки пушки (ист.). — Б. пр. ↑

[6] Здрава тояга с топка отгоре като боздуган. — Б. пр. ↑

[7] Купчина камъни, преграждаща напречно течението на реката. — Б. пр. ↑

[8] Големи камъни, около които водата бучи. — Б. а. ↑

ВРЕМЕТО

Ни години, ни месеци, ни дни. И така цял живот. Роксолана живя само през първите петнадесет години, а след това като че ли умря и времето спря за нея. Точката за отчитане на времето бе затворена в харема заедно с нея, годишните времена, седмиците, месеците и годините се отбелязваха само в зависимост от незначителни събития в харема и от промяната на времето. Сякаш стрелата на времето, като че лишена от посока и сила, бе увиснала в пространството и за нея бе настъпила някаква продължителна неподвижност, свободна от последователност на движението и от каквито и да е промени.

Но колкото и неподвижно да седеше Роксолана зад непробиваемите стени на Топкапъ, на каквито и ограничения да бяха подложени тялото и духът й, колкото и да се стараеха невидимите сили да спрат за нея времето, да я отделят от него, всеки преживян миг я караше да осъзнава неразривната връзка с всичко съществуващо, да усеща своето начало и своя край и това й даваше сили и в същото време я лишаваше от тях. Движението на звездните тела, въртенето на земята, течението на реките, шумоленето на горите, глъчката на тълпите, раждането и умирането, геният и нищожеството, благородството и коварството — не е ли точно това времето и животът?

Кралете на Франция, Испания, Англия, Швеция, Дания, Полша и Унгария се смениха. Германия, Швеция, Дания, Швейцария, Англия и Нидерландия си промениха вярата, московският цар завоюва Казанското царство, Бабур взе прочутия диамант Кох-и-Нур и го изнесе от Агра. Парацелс започна по нов метод да лекува хората. Жан Никот донесе във Франция билка, наричана от хората тютюн, поставяйки началото на тяхното бавно отравяне. Меркатор конструира първия глобус. Леонардо да Винчи изобрети маховик за предене и намотаване на коприна. Писаро безчинствуваше в Новия свят. Един земетръс унищожи Лисабон, друг — най-ужасният в историята на човечеството — в китайската провинция Шенси причини гибелта на 830 хиляди души. Микеланджело нарисува фреската „Страшният съд“.

Коперник публикува труда си за хелиоцен-тричната система. Нострадамус започна да пророкува края на света. Мюсюлманите очакваха хилядната година по Хиджра. Християните, недочакали края на света, който трябваше да настъпи в седемхи-лядната година от сътворението на света, започнаха да рисуват своя бог с осмоъгълна нимба, надявайки се да просъществуват още хиляда години. В Италия звучеше музиката на Палестрина. Маргарита Наварска написа „Хептамерон“, Елизабета, дъщерята на Хенрих от осъдената от него на смърт Ана Болейн, стана английска кралица, в Дания кралица стана Христина, а нещастната Нидерландия също бе поставена под регентството на жена — Маргарита Пармска. Брьогел и Босх плашеха с химерните си видения и картините им се харесваха дори на испанския крал Филип. Московският цар Иван обвини своите боляри за смъртта на любимата си жена Анастасия.

Ще обвини ли някого за нейната смърт султанът? Нали и тя е Анастасия, и нейният празник е на 12 септември, но кой ли ще го празнува?

Във Франция гениалният Рабле написа „Гаргантюа и Пантагрюел“, а лекомисленият Вийон бе сменен от строгите поети на „Плеядата“ — Жоашен Дю Беле и Пиер дьо Ронсар.

В Испания се появи Сервантес, наскоро трябваше да се появи в Англия и Шекспир. Какви майки ги раждаха? Нима и за техните премени бяха награбени скъпоценности от целия свят с цената на стотици хиляди човешки живота?

Върху нещастната жена се стоварваха събития, на които тя не можеше да откликва, възникваха въпроси, на които нямаше отговори, опитваше да се брани, да запази поне душата си, да защити поне децата си, а всичко край нея се рушеше, времето я оглушаваше с огромна сила като черен вихър, помитащ всичко по пътя си.

Чувствуваше се в центъра на мирозданието, виждаше колко несъвършено, неустойчиво и дори престъпно е това съоръжение. Отделили се бяха един от друг с граници, богове, омраза, а кой можеше да се отдели от времето?

КАМЪКЪТ

Този път Баязид вървеше, без да бърза, сякаш се колебаеше. Понякога конят спираше и ездачът му седеше като вкаменен, без да мисли, и гледаше пред себе си с невиждащи очи. Къде отиваше, от какво бягаше? Хилядолетна прах, руини от земетресения, засипани от праха и вятъра, хора, бедни селища. Останки от отдавна умрели народи. Светини в скалите.

Докосваше коня със стремената и продължаваше нататък.

Майка му се мъчеше да склони сърцето му към своята земя отвъд морето, а на него му беше мил само Анадолът — не можеше без него, без тези простори, без суровите планини и дълбоките долини, залени от слънце и плодородни като неговата Хонди хатун, която той винаги при опасност оставяше в Бурса, а сетне я вземаше със себе си в безкрайните си пътувания.

В Бурса бе готов да проживее и целия си живот. И когато изпрати на султана главата на самозванеца, отрязана край Серес, и получи заповед да върви в Амасия, и тогава мина през Бурса. Прехвърли се през Мраморно море в Муданя, оттам се изкачи в планините, мина над пропастите на Улудаг, покрай лозята и маслиновите горички и дъхът му секна, когато видя безкрайната долина, в която от Улудаг се спускаха прозрачни потоци прохладен въздух, повявайки над високите зелени чинари, над вековните орехови дървета и прочутите прасковени градини. Йешил Бурса — Зелена Бурса!

Там в разкошните каменни гробници, украсени с яспис, мрамор и живописни плочки от Изник, Измир и Кютахия почиват шестимата от първите султани от Османовия род.

Там в Челиксарай, край топлите извори — Каплъджа, Хонди хатун се грижи за неговите синове Мехмед, Баязид и Селим. Може би трябваше да назове синовете си, започвайки от своя баща Сюлейман, и тогава може би султанът щеше да е по-милостив към него?

Но когато Хонди хатун вече в Амасия роди четвърти син и Баязид го нарече Сюлейман, султанът все едно не се смили и не пожела да премести шехзадето дори в Бурса. Не помогна на Баязид и

високопоставената му майка. Мечтаеше за някаква безгранична империя за него, където да цари справедливост като на небето, а в същото време не можеше да измоли за любимия си син от строгия султан дори един османски град.

Какво му оставаше? Да седи и да чака кога ще умре падишахът и на трона ще седне брат му Селим, който ще изпрати при него убийци и ще убие всичките му малки синове и дори Хонди хатун, ако тя бъде бременна? Братята му бяха мъртви, остана един и той вече не бе брат, а враг, опасност за живота му. За да запази своя живот и живота на синовете си, трябваше да отстрани опасността. Безумие ли беше това? Баязид с никого не се съветваше и с никого не споделяше. Дори неговата майка, която бе далеко, не знаеше нищо за намеренията му, нито за това, което скоро се случи.

Ако не бяха юруците, Баязид може би щеше да си седи спокойно и в Амасия, колкото тя и да не му бе по сърце. Ала юруците непрекъснато се стичаха при него отвсякъде със своите жалби и своята нужда, сякаш той бе султан или аллах. А как живееха тези хора? Виковете и стоновете им стигаха едва ли не до небето, но за бедния нямаше никаква справедливост и никакви надежди. Бягаха от работилниците за селитра в Мараш и от рудниците в Акдаг, от леярните в Биледжик, където лееха гюллета за топове, и от сребърните рудници в Ергани. Тях, свободните хора, султанските субаши натикваха под земята, заливаха ги с вода, държаха ги гладни и на студено, заплашваха да ги изпратят на галерите.

Защо идваха при него? Понеже така им бяха казали софтите от амаските медресета, които всяка пролет се пръскат из държавата, за да си търсят прехрана и да се борят със злините. Софтите познават високите науки и те им бяха казали, че шехзаде Баязид е син на тайната. Написаната в безкрайната вечност съдба е неизменна и божията промисъл трябва да бъде изпълнена именно от него.

Дали те наистина го бяха казали, или той слушаше сам себе си? От Серско бе довел няколко луди глави, които преминаха към него, когато уби самозванеца, и сега те събираха от всички краища недоволните, а те винаги бяха много.

Рояци хора се отправяха към Амасия и с тези неизброими тълпи Баязид би могъл да тръгне и към Стамбул, но не искаше да се вдига срещу султана, а изпрати гончии в Маниса при Селим и го призова да

се срещнат край Коня, в сърцето на Анадола, та битката между тях да реши кой да заеме трона, когато настъпи времето.

Навярно над Баязид тегнеше проклятието на името, понеже и двамата султани, които бяха носили преди него това име, бяха се били също с родните си братя и бяха умрели и двамата от насилствена смърт. Баязид Светкавицата, който бе убил на Косово поле по-големия си брат Якуб, заел престола, бе царствувал в слава, но бе загинал от жестокия Тимур. Баязид, наречен Справедливия, бе водил дълги години несправедлива война с брат си Джем, докато най-накрая бе дочакал неговата смърт, а сам бе загинал от собствения си син Селим. И той ли бе обречен да изпита проклятието на това име.

Потегли към Коня, преминавайки половината Анадол с пъстрата си войска, която можеше да уплаши всеки със своята многоброй-ност, но май и сама се плашеше от тази многобройност.

Селим не видя ни Баязид, ни войската. Беше твърде равнодушен към султанската суета, за да се залавя с такава глупава работа. Изпрати в Стамбул своя велик везир Мехмед Соколлу, той се яви пред самия султан, бе допуснат до неговото царствено ухо и никой не знаеше какво бе казал Сюлейман, никой не видя накъде се отправи Соколлу от столицата, получил от падишаха три хиляди еничари и четиридесет топа.

Какво значеха три хиляди пеши еничари срещу неизброимата сила на конните юруци, срещу дивите ездачи и отчаяни главорези? Когато Баязид видя на полето край Коня гъсто сбитата купчина уморени от тежкия преход еничари, засмя се. Знаеше, че щом махне с ръка и пусне своите диви ездачи — те ще пометат всичко безследно и кой знае той ще намери ли дори и следа от Селим.

А Мехмед Соколлу, като разглеждаше безредните тълпи на Баязидовата войска, застана пред еничарите и изруга така, както умееше само той да ругае, а след това произнесе кратко слово, понеже умееше да докосва загрубелите сърца.

— Деца мои! — каза Соколлу. — Това, което виждате, няма да ви засенчва дълго слънцето. Никой там не знае за нашите топове, които сега ще извадим напред и ще им разкъсаме червата, търбуха, дроба и сърцето. А след това ще се хвърлите вие и никой да не смее да ми се връща без глава на враг, ако иска да опази своята. Ако не ви стигнат главите на мъжете, режете женски или детски!

Арменският хронист Вардан Багишеци е записал: „В година 1559 синовете на хюнкяра Сюлейман — Селим и Баязид, започнаха помежду си война край Коня. Селим принуди брат си да избяга в Ерзерум, откъдето той отиде при шаха с тримата си синове…“

Баязид избяга от полето край Коня, макар и никой да не го гонеше. Не го гонеха, но щяха да го подгонят, знаеше със сигурност. Селим щеше да довтаса в Коня, да разпъне шатъра си от атлаз и коприна, да раздава дарове на златни блюда, да блаженствува, жънейки плодовете на победата, и да хвали своя Соколлу, наричайки го Искендер. Понеже не разгроми ли и той неизброимите мръсни юрушки орди на Баязид, както някога Искендер с тридесет хиляди бе разбил на прах тристата хиляди войни на Дарий!

А след това от Стамбул щеше да дойде строг султански ферман за преследване на непокорния шехзаде. Затова Баязид, макар и с колебание, продължаваше да пътува по-нататък.

След него потеглиха цели облаци от изтощен, отчаян народ. Нямаха зад себе си нищо освен глад и скитане, а пред тях бе неизвестността, но повярвали веднъж на този късметлия шехзаде, не се отделяха от него. Готови бяха да вървят с него и накрай земята, да скитат чак до смъртта си, защото какво друго бе животът им, ако не скитничество, безкрайно пътуване и митарство?

Нощем палеха огньове, дояха овцете и козите, хранеха децата и ги нагласяваха да спят, а мъжете се развличаха с бой на петли. Как опазваха тези петли, как ги караха със себе си и ги готвеха за тези странни двубои?

Най-удивителното бе, че петлите будеха всяка сутрин Баязид. Тези окървавени, изранени и полуживи птици дори пееха!

Ще запее ли пак и той някога, както пееше по-рано неговата майка в харема, великата султанка Хасеки? Защо не поиска съвет от майка си, преди да се хвърли в двубоя със Селим? Тя не би допуснала неговата гибел.

Някога смяташе: слънцето над главата, здравето и животът — това е щастието за човека. Сега разбра: щастието е само там, където има надежди. Човек не може да живее в безнадеждност. Над главата му имаше слънце, но някак си като че ли неистинско. Наоколо се простираше необхватен свят, но някак си като че мъртъв, без

растителност, без багри и звуци и навсякъде лежеше такава тишина, че се чуваше шумоленето на змиите по камъните.

Може би затова вървеше така бавно, колебаейки се, като че искаше да върне коня си назад, макар и да знаеше, че връщане няма. Сега трябваше да продължи да върви до крайната черта на великата империя на султан Сюлейман, да не спира и там, а да прекрачи тази черта, поставяйки се завинаги извън османския закон, за който сега той бе изменник, беглец и продажник и всичко това се измерваше с единствената мярка — смъртта, и трябваше да бъде убит толкова пъти, колкото пъти бъде заловен.

Отстъпление не можеше да има и Баязид пришпорваше коня си напред. Той преведе многохилядната тълпа през планините по недостъпни, високи чак до небето пътеки и най-сетне ги изведе на склоновете, които се спускаха към приличната на рай Араратска долина. Потоците на нещастните изгнаници се втурваха към безбрежната долина. Земята тътнеше под босите им крака като тъпан.

След лютия мраз на заснежените проходи тук въздухът трептеше разтопен от жега и от плодовете летяха аромати като птици.

Четиридесет дена остана Баязид гост на арменските князе. Най-сетне от шах Тахмасп дойде разрешение да премине Аракс и да пристигне в Тебриз, но само със синовете си, като остави всички придружаващи го, желани и нежелани, там, където са. Така той тръгна за Аракс, а тези пръснали се по света хора бяха понесени от вятъра неизвестно накъде, неизвестно как и защо. Сам не можеше никога да се спре и всички, които имаха нещастието да му се доверят, бяха обречени на същото.

През Хой Баязид стигна в Тебриз, шахът го посрещна приветливо, подари му злато, облекло, добитък и още безброй неща и го изпрати в своя дворец в Казвин, където бе пренесъл столицата още покойният шах Исмаил, прочут сред народа като поетът Хитаи. Пред Казвин ги посрещнаха млади ездачки с разноцветни коприни, със златни покривала на косите, с открити красиви лица — най-добрите певици на столицата. Пред тях яздеха флейтисти, зурнаджии и тъпанджии.

Казвин бе сред сухо пясъчно поле. Тук нямаше ни стени, ни стражи, ни войска, понеже все едно до врага бе далеко. По широките

улици се носеха облаци прах и пред шахския дворец през целия ден поливаха с вода.

Шахските палати бяха скрити сред градини. Вратите и стените бяха украсени с плочки злато и пред тях имаше топове и четирима войници. Казаха на Баязид, че през нощта стражата се увеличава до петнадесет души, а пред шахските покои, където той ще живее, всяка нощ ще дежурят по тридесет ханski синове.

Вдясно от главната врата имаше още една врата, която водеше в голяма градина с кула в средата. Обясниха на Баязид, че това е Аллахкапъ — божиите врата, убежище за престъпници. Който успее да се скрие, може да живее там, докато издържи.

Запознаването с Аллахкапъ се оказа пророческо. На невруз шахът дойде в Казвин и уреди богат прием на Баязид в Табхане и в Диванхане, а след това през нощта султанският син бе разбуден грубо от един от ханските синове, който му каза, че ако иска да запази своя живот и живота на синовете си, трябва преди зори да се скрие в Аллахкапъ, като се погрижи за припаси, понеже техният обичай за убежището вече му е известен.

Баязид със синовете му бе затворен в желязна клетка, закачена на едно високо дърво така, че да не може да се достигне до нея от земята. Шехзадето не знаеше, че султан Сюлейман бе изпратил при шаха свои хора с искане да предаде беглеца.

Тахмасп бе приел пратениците в Диванхането и на всички техни настоявания бе отговарял: „В моята земя го няма.“

Пратениците се бяха върнали с празни ръце, а през нощта шахът дойде в Аллахкапъ и заповяда да освободят Баязид. До сутринта пирува с него, като се присмиваше на измамените пратеници и уверяваше госта си, че няма да му се случи нищо лошо.

Пътят до Стамбул бе дълъг, гончиите препускаха дълго, но султанът бе непреклонен в упорството си, продължаваше да изпраща пратеници и да настоява непокорният син да бъде предаден, заплашвайки с нова война заради непослушанието.

Шахът обичаше да седи с Баязид в градината край шадравана, да разговаря бавно с него, гощавайки го с плодове и вино. Развличаха ги музикантите и танцувачките на шаха. Една вечер на Тахмасп му се стори, че от басейна изскочи една риба, отвори широко уста, засмя се с глас в очите на шаха и се скри. Баязид не видя нищо. Когато шахът

попита мъдреците, те не можаха да изтълкуват това чудо. В това време от султана вече за трети път дойдоха пратеници с искане Баязид да бъде предаден. Едва тогава шах Тахмасп разбра: дори и рибата се смее на този, който защитава бунтовника.

Шахът повика султанските пратеници и им каза, че на другия ден рано сутринта ще им предаде Баязид със синовете му, за да изпълнят волята на великия султан. Но той е обещал на Баязид убежище и не може да се откаже от думата си. Затова да убият шехзадето и синовете му веднага, щом им падне в ръцете непосредствено пред Аллахкапъ — така шахът ще остане верен и на султана, и на обещанието си. Когато рано сутринта въоръжената стража дойде в Аллахкапъ, Баязид разбра, че е настъпил краят. Обясниха му, че запасите му са свършили и той не може да живее повече тук, трябва да напусне убежището.

Той вървеше пред своите малки синове, които според правилата го следваха на почтително разстояние. Зад вратата Баязид не видя нито шахската войска, обградила площада, нито стамбулските пратеници, очакващи го с хищно нетърпение — погледът му се спря върху прашните каменари, които дялаха камък недалеч от вратата и заети със своята тежка работа не обръщаха внимание на това, което ставаше наоколо.

Бяха неколцина вече не млади, изтощени от безнадеждната борба с твърдия, неподатлив камък хора. Човек, приведен над камъка, е като признак за безнадеждна самота. Кой е по-безсилен: камъкът или човекът? Но дори и най-твърдият камък все едно ще бъде разцепен, ще му вземат душата и той ще умре.

Тънък черен шнур обви със зловещо свистене шията му. Баязид падна и вече не видя как душат неговите малки синове.

Труповете им бяха откарани в Стамбул, за да може султанът да се убеди, че жестоката му заповед е изпълнена. Но Роксолана вече не видя тялото на любимия си син.

Беше се отправила към най-тъмните убежища на човешкия път и нищо не можеше да я спре.

КОШУТАТА

Палач, плачещ над своята жертва. Какъв ужас! Сюлейман дойде при Роксолана през нощта, целият облян в сълзи. Очите мокри, мустаците мокри, разлигавена старческа уста!

Разказваше ли, или се оправдаваше с глух, мрачен глас?

Какво можеше да направи той? Законът е над него. С гибелта на основното загива и всичко зависещо от него. Баязид се постави извън живота, по този начин постави вън от него и синовете си. Той е султан и в дните на августейшото му управление изпълнението на шериата е негово върховно желание. Затова той изпратил главния евнух Ибрахим в Бурса да доведе най-малкия Баязидов син Сюлейман и главният евнух отишъл и го довел. Когато изправил тригодишното момче пред султана, момчето го посочило учудено с пръст, но паднало мъртво, удушено от Ибрахим, и сега той никога не ще може да узнае какво е искало да каже детето. Затова Сюлейман е така безутешен и е дошъл по никое време при Хурем.

Палачът оплакваше своята жертва. Студени сълзи над още топлото телце на невинното дете. Защо всичко се стоварва върху нейните слаби рамене и докога тя ще носи това проклето бреме? Стоеше пред султана жълта като шафран, не можеше да си поеме дъх и го гледаше с такива очи, че той изтръпна и уплашено завика: — Хурем! Хурем!

А тя продължаваше да стои вцепенена, затворена в себе си като каменен венец. Усети как в гърдите, под сърцето й нещо се преобръща, притиска я, задушава я, не я отпуска и вече виждаше: няма да я отпусне. Така започна умирането й.

Животът бе свършен. Светлината изчезна от душата й и не обещаваше вече да се върне. Най-после ще дойде краят на нейната вечна самота, на нейните мъки. Животът бе твърде кратък за нейната душа, дори в минути на най-голям възход тя винаги се чувствуваше обкръжена от враждебни сили. Но огъна ли се пред тях, отстъпи ли поне веднъж, изплаши ли се? Успя да запази себе си сред стихиите и предателствата, ала най-свидното — децата си — не можа да защити.

До най-последните й дни целият този свят бе чужд за нея, чужда бе земята, чуждо небето, чужди дърветата и чужди дъждовете. Да сложиш начало на рода си можеш само в родната земя, опло-дотворена от труда на прадедите ти. Но не и върху пусто място.

Лежеше в постелята сякаш увиснала над пропаст. Наоколо — нищо. Пустота. Неми, безмълвни светове се срутваха върху нея и мрачни прагове се издигаха пред замъгления й взор.

Султанските лекари отстъпиха отчаяни. Сюлейман не се отделяше от умиращата, готов бе може би с цената на собствения си живот да даде живот на Роксолана, но смъртта не приемаше замяна.

Завладя половината свят, а губеше най-скъпия човек и бе безсилен да спре смъртта!

Седеше до нея на ниското ложе, гледаше това единствено скъпо същество, гладеше косите, милваше с поглед лицето и капризните устни и всяко, дори мислено докосване до това кoпринено тяло, предизвикваше в него забравен трепет. И макар онова пълно с живот тяло отдавна да го нямаше, а да съществуваше само една призрачна обвивка, както и преди в ушите му още звучеше нейният мил глас и паметта упорито издирваше отминалата страст. Той си спомняше нейните обятия, целувките й, шепота й, устата й, мириса на косите й, докосването на дланите й и горчиво плачеше.

„Ти ще се възнесеш на небето, ще се възнесеш! — трескаво повтаряше той. — И аз след тебе! Отдавна знам това, вярвах и вярвам и сега…“

Той още се надяваше на чудо, надяваше се, че това неповторимо леко тяло ще се възроди, челото ще просветне, устата капризно ще се усмихнат, нежните ръце гальовно ще докоснат неговите груби бузи и на него отново ще му бъде леко, радостно и прекрасно като на небето.

А Роксолана, макар и да чувствуваше присъствието му, беше толкова безсилна, че не можеше дори да каже на султана за омразата си към него. Радваше се най-сетне, че между тях настанаха отношения, неподвластни на никакво насилие. Освобождаваше се от робството, най-сетне ще бъде свободна, най-сетне! Не искаше нито да вижда, нито да чува някого. Рустем молеше да влезе. Навярно се боеше, че след смъртта на Хасеки отново ще бъде отстранен от поста садразам. Не го пуснаха. Михримах искаше да види майка си — не! Селим като че ли още не знаеше, че майка му умира, но и да знаеше, едва ли би се

помръднал от своята Маниса. Да си седи там и да чака своето султанство! Би прогонила от себе си и Сюлейман, ако имаше сила, но пазеше последните остатъци за спомени и сетни мисли.

Най-после няма за кого да й е жал! За себе си също. Какво щастие и каква свобода! „Както кошута жадува за водни потоци, тъй душата ми копнее… Бездната бездна призовава с гласа на твоите водопади… Всички твои води и твои вълни преминаха над мене…“

Притвори за сетен път очи, за да не гледа вече света, и се отдаде на последни спомени. За миг й се стори, че би могла да избяга от смъртта, да я излъже, само да отиде далеко-далеко оттука, да не остава сред тези зверове. „Щъркелче леко, отнеси ме далеко…“ И знаеше, че не ще може да помръдне. Живееше в Топкапъ като в мраморна гробница. Тук щеше и да умре, тук щяха да замлъкнат и нейните песни, и песните за нея.

„Извори сребърни бликнаха, от морето изникнаха…“ Бликнаха и секнаха. Разпознаваше своите спомени за навеки загубени хора, и бащината къща изплуваше пред нея от алената зора, може би я бяха отнесли бури, може би бе проядена от дървояд или покрита с мъх, но в паметта й продължаваше да грее с медта и златото — единственото място за нейното безсмъртие и вечност. И когато нейната памет и нейните спомени вече няма да ги има, ще се появи нечий спомен за нея и спомени за нейните спомени — и това ще бъде също залог и обещание за вечност, понеже човек идва на земята и под звездите, за да остави завинаги своя следа.

Моллата четеше над нея Корана, а тя още живееше и още си спомни един псалм от детството и макар да не можеше да промълви ни дума, спомни си го безмълвно: „… там от нас поискаха думи на песни и радост онези, които ни вземаха в робство, които се гавреха с нас. Но как да пеем на чуждата земя песните господни?“

Умираше, знаеше, че краят вече е безвъзвратен, но възкръсваше, оживяваше в стона, във вика, в последното отчаяние:

— Мамо, спаси детето си!

Умря не от времето, а от страданията.

Сюлейман заповяда да погребат Роксолана до михраба на джамията „Сюлеймание“ и над гроба й да издигнат разкошна гробница. Осмоъгълна каменна постройка със заострен купол, опряна на колони от бял мрамор и порфир. В средата на тюрбето зад масивен

орехов парапет стои самотен каменен гроб, покрит със скъпо бяло покривало. Стените са облицовани с изкусен фаянс. Цветовете греят — синьо, гранатово-червено, тюркоазено, зелено. Цветя и листа на гъвкави стъбла. Стъблата са черни като отчаянието, а горе на купола са алабастровите розетки — бели като безбрежната самота.

Само росата и дъждовете ще намират път към погребаната под ислямския камък удивителна жена, която не бе се загубила и не ще се загуби дори във времето на титаните.

Киев-Истанбул
1978–1979

УТЕХА С ИСТОРИЯТА
АВТОРСКИ ПОСЛЕСЛОВ

Този роман не може повече да бъде продължен. Той се изчерпа със смъртта на главната героиня. За какво разказва той? За времето, страха и смъртта? Напълно е възможно, но не така общо, защото авторът не е философ, дори не е и историк, а само литератор. Наистина, много автори на исторически романи често се хвалят със своите открития, които те са направили с разгадаването на документи, намерени вече след техните описания в романите, с откриването на липсващи за целостта на една или друга теория звена, с проникването в онова, което за човечеството е дълбоко скрито.

Авторът на тази книга е далеч от подобни амбиции. Писателят не е учен. Трябва искрено да признаем, че науката дава на литературата неизмеримо повече, отколкото може да й даде литературата. На писателя всичко му помага в работата: документи, легенди, хроники, случайни записки, изследвания, разни вещи, дори неосъществени замисли. А с какво може да услужи писателят на историка? С наблюденията и изследванията на непредаваемостта на човешкото сърце и човешките страсти? Но историята е далеч от страстите, тя е лишена от сърце, чужди са й чувствата, тя трябва „доброто и злото да съзерцава равнодушно“, понеже над нея господствува безразделно суровата диктатура на истината.

Единственото, което може писателят, е да създаде за историка, както и за всички други хора, едно или друго настроение, но и това, струва ми се, не е толкова малко. Пишейки исторически роман, ти изравяш от мрака на забравата отделни думи, жестове, черти на лицето, фигури, образи на хора или само техни сенки, но и това вече е твърде много в нашия упорит и безнадежден спор с вечността.

Човешката памет влиза в историческия роман като същото непременно средство, както и елементът на познанието в произведението за съвременността. Историята в привичното за нас разбиране е станала известна на древните гърци в произведенията на

милет-ските учени Анаксимен и Анаксимандър. Човекът е започнал да осмисля историята и миналото едва когато е осъзнал, че е обществено същество, тоест научил се е да съди за онова, което ще стане в бъдещето.

Въпросът за съотношението между миналото и съвременността е не само актуален в идеологическите битки на настоящия момент — той има огромно практическо значение за онези средства и мащаби, с помощта на които опитът и културата на миналите епохи ни помагат да творим съвременния живот. По този повод Маркс отбелязва: „Така нареченото историческо развитие почива изобщо върху това, че последната форма разглежда миналите форми като стъпала към самата нея…“ (К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч. т. 12, с. 729). Ленин открито казва: „…само с точното познаване на културата, създадена от цялото развитие на човечеството, само с нейното преработване може да се изгражда пролетарска култура“ (В. И. Ленин, Събр. съч. т. 41, с. 294).

Могат да попитат: защо авторът е избрал именно XVI век и не някого от титаните на Възраждането, а една слаба жена? И наистина: Леонардо да Винчи, Микеланджело, Тициан, Дюрер, Еразъм Ротердамски, Лутер, Торквемада, Карл V, Иван Грозни, Сюлейман Великолепни — колко имена и какви! И изведнъж от това множество изпъква едно женско име, надига се на борба със самата История, удържа дори някои победи, завоюва слава, но впоследствие става жертва на легенди и митове.

Татарската орда залавя в плен петнадесетгодишната дъщеря на рогатинския поп Анастасия Лисовска. Девойката е продадена в робство, после попада в харема на турския султан Сюлейман, а само след година от обикновена робиня-одалиска тя е вече султанска жена (според Корана те не могат да бъдат повече от четири) и става любима жена на султана, баш кадъна. Почти четиридесет години тя смайва безграничната Османска империя и цяла Европа. Венецианските посланици-баили в своите донесения от Стамбул я наричат Роксолана (така са наричани тогава по латински всички руски хора) и под това име тя остава завинаги в историята. Но е останала само като сянка и легенда — защо тогава да възкресяваме сенките от миналото? Нима само за да се попълни пантеонът на украинския народ с женско име? Гърците значи са имали Таис, римляните — Лукреция, египтяните — Клеопатра, французите — Жана д’Арк, руснаците — болярката Мо-

розова, а пък украинците — Роксолана? Но може би трябва най-сетне да се съедини историята на тази жена с историята на нейния народ, да се обедини онова, което бе така жестоко и несправедливо разединено, понеже съдбата на отделния човек, обединена със съдбата на целия народ, добива ново измерение.

Толкова много въпроси, толкова много проблеми и все пак авторът реши да предприеме нещо още по-значително.

Досега Роксолана принадлежеше главно на легендите и митологията — в романа е направен опит да й се върне психологията.

До този момент фигурата на Роксолана беше безплътна, често ставаше обект на псевдопатриотични увлечения, използваше се от някои автори като своеобразен рупор за собствените им умувания. А тук, както поне се струва на автора, тя намира онези необходими измерения и качества, които я правят личност. Всъщност този роман разказва как една никому неизвестна девойка и жена се бори за своята личност, бори се да се запази и оцелее, а след това да се извиси над обкръжението, а може би и над целия свят. Понеже, както е казал още Гьоте:

Volk und Knecht unci Uberwinder Sie gesteht zu jeder Zeit. Hochstes Gliick der Erdenkinder Sei nur die Persdnlichkeit[1].

Животът понякога е толкова жесток, че не оставя нито минута за размисъл над абстрактни проблеми, а поставя пред човека само най-конкретни въпроси, само „да“ или „не“, само „да бъде“ или „да не бъде“. Такъв се оказва животът за Роксолана. Дори каторжниците на турските галери като че ли имат повече свободно време от тази жена, непоносимо самотна, изтощена от борбата за своя живот, за своята индивидуалност. Толкова по-ценна и поучителна е нейната победа над себе си. Значението на подобна победа не изчезва и в наши дни, за съжаление толкова богати на опити в страните на така наречения свободен свят да се унищожи човешката личност, да се нивелира, да се лиши от неповторимост, да се стъпче, без да се подбират средствата.

И ето, идват от миналото велики сенки и ни дават морални уроци.

Нима ще се откажем от тях?

Леонардо да Винчи казва: „Добрият живописец трябва да рисува главно две неща — човека и проявите на неговата душа.“

В този роман има два противоположни полюса — Роксолана и Сюлейман. Как си ги представя авторът? Ако от тях се смъкнат всички наслоения, всички социални обвивки, те се явяват пред автора просто като хора, но хора различни, понеже над Роксолана тегне археологията на знанието: „Какво мога да зная?“, а Сюлейман е в плен на генеалогията на властта: „На какво мога да се надявам?“ Обединява ги само третият въпрос от известната кантовска триада: „Какво трябва да правя?“. Но и тук пътищата им се разделят: Роксолана следва разума, а Сюлейман — силата.

Цялото ни достойнство и нашето спасение е в мисълта, в разума. Само мисълта и разумът ни извисяват, а не пространството и времето, които никога няма да успеем нито да завладеем, нито да запълним. В това отношение Роксолана стои по-високо от Сюлейман, който мери сили с пространството и времето, докато тя се бори само със страданията си и единственото й оръжие за това е мисълта, разумът!

А както казва Паскал, трябва да се прекланяме и пред тези, които търсят истината, дори въздишайки.

Шестнадесетият век за нас е „Сикстинската капела“ на Микеланджело и „Мона Лиза“ на Леонардо да Винчи, Реформацията и селската война в Германия и „Утопията“ на Томас Мор, великите географски открития и безбройните технически изобретения, които ознаменуваха настъпването на ерата на прогреса. Но не бива да се забравя, че авторът на „Утопията“ бе унищожен от английския крал Хенрих VIII, понеже бе станал пречка за поредната му женитба, немската Реформация завърши с това, че Лутер предаде обикновените хора, отказвайки се от тях в решителната минута, а наред с могъщите, пълни с живот творби на Микеланджело, Леонардо, Тициан и Дюрер по същото време се появяват мрачните видения на Йероним Босх, които успяват да разбунят дори закоравялата душа на Филип Испански, а Брьогел Старши, наречен Селски, в удивителните си картини се надсмива открито на празната суета на заобикалящия го живот и на нищожната дребнавост, но дори и този коренно свързан с обикновения живот фламандец се ужасява в онова жестоко време от безизходицата и безнадеждността и тогава рисува картини като „Слепите“, където в няколко обхванати от отчаяние фигури е изобразено като че ли цялото човечество, което се е забързало слепешком, спъвайки се, неизвестно накъде и защо.

Когато говорим, че шестнадесетият век е векът на титаните, принудени сме да признаем, че този титанизъм за съжаление се проявява не само в полезни и плодотворни, но и в престъпни дела. Шекспир, призован с гения си да завърши епохата на Възраждането, не е имал нужда да измисля нито кървави кралици, нито крале, които не могат да си измият ръцете от човешка кръв — достатъчно му е било да се озърне наоколо. Да речем прототип на леди Макбет би могла да стане коя да е от тогавашните кралици на Англия или Шотландия — Елизабета, Мария Тюдор или Мария Стюарт.

Съвременниците, свикнали с жестокостта и коварството на властелините, са проявявали прекалено лековерие, когато е ставало дума за престъпления и убийства. Без да разполагат с точни доказателства и без да се надяват да установят истината, чуждестранните посланици, пътешественици, хронисти и полемисти трескаво се хващали за всеки слух, ставали жертва на малкозначими и не много достоверни сплетни. Така от неопределеността, тайнствеността, сплетните и клеветите, с които много плътно е обвивана фигурата на Роксолана приживе, още на съвременниците й, и особено на потомците, тази жена е представяна не само като всемогъща, мъдра и необикновена в своята съдба, но и като престъпна, нещо като леди Макбет от Украйна. За това са спомагали и непроверените, а понякога и измислени донесения от Цариград на венецианските посланици Наваджеро и Тревизино, писмата на австрийския посланик Бусбег, съобщенията на френския посланик във Венеция де Силва, лишената от каквото и да е научно значение компилация на бургундеца Николай Мофански, издадена във Франкфурт на Майн през 1584 година, и илюстрираният труд на Буасард „Живот и портрети на турските султани“ (Франкфурт на Майн, 1596).

Ние не се учудваме на османските историци Али Челеби (XVI век), Печеви и Солак заде (XVII век), които свободно и подробно преразказват непроверени слухове за коварството на Роксолана, защото не е в традициите на мюсюлманските компилатори да издирват истината, особено пък когато става дума за жена, на това отгоре и чужденка. Известно е, че има ли една установена традиция, вече никой не иска да я разчупва. През 1979 г. в Истанбул излезе книгата на Зейнеп Дурукан „Харемът на двореца Топкапъ“, където авторът отново

рисува Роксолана-Хурем като жена коварна, престъпна и жестока, макар наистина и да се опитва да обясни тази жестокост със стремежа й да спаси себе си и своите деца.

Европейските писатели не отиват по-далеч от това остаряло възприемане на Роксолана и още полският поет Самуел Твардов-ски (1595–1661) в поемата си „Великото посолство“ повтаря всички обвинения срещу нея, макар че би могъл да опровергае поне някои от тях, възползвайки се от пребиваването си в Истанбул.

За Роксолана са написали романи немският писател Йохан Тралов и финландският Мики Валтари. У Тралов Роксолана кой знае защо е станала дъщеря на кримски хан, която запорожките казаци вземат в плен, а след това тя попада в харема на турския султан. Този роман всъщност изцяло е построен на подобни анахронизми и странни измислици, поради което не заслужава сериозно внимание.

В историческите си писания Валтари въобще има склонност към ужаси, а още повече към пренебрегване на дори известни исторически източници. Това той показва да речем в историческия роман „Египтянинът Синух“, в който не е останала и следа от известния в науката папирус на Синух, но затова пък се развихря необузданата и неконтролирана авторска фантазия. Същото прави Валтари и с Роксолана, изобразявайки я дори не и като леди Макбет, а като истинска вещица.

Не ми послужи особено за установяване на истината и написаното от украинските писатели през разните времена. Там също господствува недокументирана измислица, наистина вече напълно апологетична: Роксолана се изобразява едва ли не като светица, тя се бори за свободата на родната земя и се мъчи да убеди султана да спре татарските набези в Украйна (всъщност по време на господството й те са над тридесет), разширява и укрепва Запорожката сеч, (а всъщност тя възниква след смъртта на Роксолана) и т.н. Всичко това принизява и самата Роксолана, и тези, които безуспешно я възхваляват.

Авторът на този роман реши да тръгне по пътя на най-точно придържане към историческата истина, използвайки за това само достоверни източници и документи и твърдо отхвърляйки всичко несигурно. Неволно се появяваше изкушението книгата да бъде наситена с максимален брой документи, но знаейки колко обременителни стават документите в много съвременни книги, авторът

се стараеше да не се поддава на това изкушение, включвайки само от време на време в текста на романа автентични писма на Роксолана (до Сюлейман и до полския крал Зигмунд Август), откъси от някои нейни стихове, образци на стилистиката от онзи период от султанските фермани, от османските и арменските хронисти, примери на източната поезия.

В редки случаи, когато не се надяваше да се сдобие с нужния документ, авторът тръгваше по пътя на логичното разсъждение, но и тук се стараеше да подкрепя своето разсъждение с факти, които биха го заобикаляли и подкрепяли така, както каменните контрафорси поддържат сградата на готическа катедрала. Това би могло да се илюстрира например с главата „Днепър“. Експедицията на дяк Ржевски по Днепър е известна от руските летописи, за нея са писали всички историци, като се започне от Карамзин и Соловьов, но никъде няма да намерим обяснение за възникването на тази необикновена експедиция и като че ли не знаем по-големи подробности. Има едно смътно споменаване на пленник, който „избягал от Крим“ и казал, че е възможно кримчаците да извършат нападение, макар че това не би могло да стане причина за организирането на толкова голям поход. Хронологично експедицията на Ржевски съвпада точно с онези смутни времена, когато в Турция се вдига въстанието на Лъжемустафа, когато борбата за султанския престол е в разгара си, когато Сюлейман така изтощава своята държава, че е принуден да сключи мир с персийския шах и да отстъпи с празни ръце след почти тригодишна война. Навярно обхванатата от отчаяние Роксолана точно по това време изпраща на няколко пъти своя довереник Хасан ага (фигурата не е измислена, защото е посочена в писмата на Роксолана) до полския крал, подтиквайки го да нападне кримския васал на султана. Напълно вероятно е, познавайки нерешителността на Зигмунд Август, Роксолана да е наредила на Хасан в случай на неуспех при краля да се отправи към младия и войнствен московски цар Иван Василе-вич, който по това време вече е завоювал Казанското царство и възнамерявал да направи същото с Астраханското. От историческите източници е известно, че римските папи, започвайки от XV век, завързват тесни дипломатически отношения с Москва, стремейки се да използват могъщите московски князе за своята нестихваща война с османска Турция. Флорентинският събор, бракът на София Палеолог с

Иван III — това са стъпките (макар и неуспешни), които предприема папството в тази насока още през XV век.

През XV век значението на Москва като политическа сила нараства неимоверно. „Изумената Европа, едва забелязваща в началото на царстването на Иван съществуването на притиснатата между татарите и литовците Московия, беше поразена от внезапната поява на нейните източни граници на една огромна държава“ (Цитирам по изданието: Академия наук СССР. Институт всеобщей истории. Средние века. Сборник. Вьшуск 34, М., „Наука“, 1971, с. 206–207).

Папа Лъв X се опитва да се споразумее с руското правителство за църковна уния и обща борба с турците. Макар това и да не му се удава, папа Климент VII продължава политиката на привличане на Москва на своя страна. Известното от тези времена голямо писмо на астронома и теолога Алберт Питиус, който пише под псевдонима Кампензе, е фактически първата политическа брошура за Московската държава. Интересът към Московия е бил толкова голям, че по поръчение на Казанския архиепископ италианецът Паоло Джовио прави опис на Московската земя по думите на Дмитрий Герасимов, посланик на Василий III при папа Климент VII. Цялата първа половина на XVI век се характеризира с непрекъснато нарастване на интереса на католическия свят към своя възможен съюзник в борбата с нечестивците, за което говори твърде известното посланичество в Москва на Сигизмунд Херберщайн, а също прочутите му „Записки за Московските работи“, както и „Трактат за двете Сарматии“ на Матвей Миховски (Краков, 1517–1521).

Нужно ли е да се доказва, че в търсенето на сила, която би могла да се възправи срещу султана, Роксолана, прекрасно познаваща политическата обстановка, също би могла в края на краищата да обърне поглед към далечната Московия, още повече че там живеят еднокръвните братя на нейния нещастен народ? Тайният пратеник на турската султанка е могъл да бъде тъкмо необходимият подтик за подготвянето на експедицията на Ржевски, понеже без подобен подтик ние не бихме могли да намерим никакво достоверно обяснение. Историците дори не са се опитвали да потърсят това обяснение, понеже са им липсвали документи. Романистът има правото да тръгне по пътя на предположенията. Литературата е привлекателна тъкмо с това, че в нея всичко може да се измисля. Освен психологията.

Аз не мога да кажа, че съм написал твърде много исторически романи, но съвсем отговорно мога да твърдя, че изписах извънредно много хартия за тези книги.

И какво от това?

Важното в литературата е да се напише. Но да се напише така, че хората да го прочетат, да се обединят човешките сърца, да се накарат да трепнат. Защото няма ли го това трепване на човешкото сърце, няма и литература, кой каквото и да казва. Времето може да бъде разтърсено за кратък миг, но никой не е успявал и никога не ще успее да го накара да се прекланя пред фалшиви ценности.

Авторът се отнася твърде скептично към писанията си, съмнения разкъсваха сърцето му и по време на работата над първата книга на „Роксолана“. Утеха с историята? Ех, да би могло! В написаната преди пет години „Евпраксия“ аз споменавам книгата на убития от полуграмотния варвар монах Теодорих католически философ Боеций „Consolatio philosophiae“ („Утеха с философията“). В първата книга на своя труд Боеций пише: „На каква свобода можехме още да се надяваме? О, да бе възможна поне каквато и да е!“ Аз все повече усещах, че ако „Роксолана“ ми оставя някаква свобода, това е само свободата за съмнения и разочарования.

И ето аз съм в Истанбул и стоя до южната, обърнатата към Мека стена на най-голямата истанбулска джамия „Сюлеймание“ пред гробницата на жената от Украйна. Роксолана, Хурем, Ха-секи — все имена, с които тя е известна на света. Турците и днес още я наричат Хурем. В Истанбул голям градски район носи името Хасеки и в този район има построена от Роксолана джамия, приют за бедни и лечебница — всичко това е на мястото на Аврат-пазар, на който някога продавали хората в робство. А тук до джамията на Сюлейман Великолепни, редом с неговия величествен осмоъгълен мавзолей, има каменна и също осмоъгълна гробница на неговата жена Роксолана, единствената султанка в хилядолетната история на могъщата Османска империя и изобщо единствената в цялата история на тази земя жена, която е удостоена с такава чест.

Четиристотин години стои тази гробница. В средата под високото кубе Сюлейман е заповядал да издълбаят алабастрови розети и да украсят всяка от тях с безценни смарагди — любимия камък на

Роксолана. Когато Сюлейман умрял, украсили и неговата гробница със смарагди, забравяйки, че неговият любим камък е бил рубинът.

Къде са тези смарагди? Твърде много тежки часове са минали през тези четиристотин години, за да се запазят безценните скъпоценности. Но гробниците си стоят. И до каменния саркофаг откъм главата на Роксолана, върху потъмняла от времето дървена поставка стои стар Коран. Повече от триста години четат тук ходжите свещената книга на мюсюлманите. В нея могат да се намерят не малко горчиви слова за човешкия живот, „…и когато онази, която е жива погребана, бъде попитана: за какъв грях е наказана?“ За съжаление подобни думи тук никога не се четат, а само такива, където аллах е велик и всемогъщ, където той заплашва обикновения човек и където неуморно призовава: „Бийте ги по шиите, бийте ги през всички пръсти!“

И ето там, пред Роксоланината гробница, авторът кой знае защо помисли, че тази жена трябва да му помогне в неговите намерения, колкото и дръзки (или безнадеждни!) да са те.

Изобщо когато започваш да пишеш роман (особено исторически), се създава впечатление като че ли всичко ти се притичва на помощ: явяват се безброй хора, готови да ти помогнат, неочаквано излизат от печат книги, които са ти нужни, макар че досега те са могли да лежат някъде цели векове, археолозите изравят нещо, за което никой не е мечтал, теоретиците създават теории, без които твоят роман би бил невъзможен. Как да се обясни всичко това? Мистика, чудеса? А може би точно това е, което се нарича озарение? Ти си почувствувал мига, когато можеш да се заловиш за една или друга работа, и тогава като награда за смелостта неочаквано се изсипват дарове.

Ти си син на своето време и трябва да чувствуваш неговия глас.

Биха могли да се назоват безброй хора, които се притекоха на помощ на автора в работата му над този роман или със съвети, или изпращайки му редки книги, или правейки извадки от архивите и дори от такива прочути книгохранилища като ереванския Матенадаран. Могат да се изброят трудовете на великите наши турколози Кримски и Гордлевски, на австрийския ориенталист Хамер и югославския Самарджич. Могат да се опишат пътешествията на автора по всички онези земи, за които става дума в книгата. Може просто да се направи списък на източниците, както е прието в научните публикации.

Но литературата не е наука и авторът не е дисертант.

„Роксолана“ е само роман. Авторът направи всичко, което можеше. Сега идва ред на читателя. Може понякога да му бъде трудно да възприема страниците на тази книга. На автора също не му беше лесно. С историята не винаги можем да се утешаваме — от нея трябва и да се учим.

---

[1] Роб е той и победител всепризнатият народ: и щастлив е всеки жител, щом е личност, а не скот. (От „Книга на Зюлейка“, прев. Ф. Филкова и Н. Кънчев) ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

http://chitanka.info

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.